ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

БЕЛАРУСКІ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫ ІНСТЫТУТ
ДАКУМЕНТАЗНАЎСТВА І АРХІЎНАЙ СПРАВЫ

АРХЕАГРАФІЧНАЯ КАМІСІЯ

БЕЛАРУСКІ АРХЕАГРАФІЧНЫ ШТОГОДНІК

Заснаваны ў 2000 годзе

Выпуск 9

Мінск
2008

THE DEPARTMENT FOR ARCHIVES AND RECORDS KEEPING
OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF REPUBLIC OF BELARUS’

BELARUSIAN ARCHIVAL SCIENCE AND RECORDS
MANAGEMENT RESEARCH INSTITUTE

ARCHEOGRAPHICAL COMMISSION

THE BELARUSIAN ARCHEOGRAPHICAL YEAR-BOOK

Founded in 2000

Volume 9

Minsk
2008

УДК 930.25(476)(058)

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам БелНДІДАС

У адпаведнасці з загадам Вышэйшай атэстацыйнай камісіі ад 13.12.2005 № 207 «Беларускі археаграфічны штогоднік» уключаны ў Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па гістарычных навуках

У дзевятым выпуску «Беларускага археаграфічнага штогодніка» друкуюцца матэрыялы па археаграфіі, архівазнаўстве, крыніцазнаўстве, кадыкалогіі, тэксталогіі і гісторыі дзяржаўных устаноў. Публікуюцца дакументы па сярэдневяковай, новай і найноўшай гісторыі Беларусі, агляды архіўных фондаў і іншыя матэрыялы.

Прызначаны для спецыялістаў і аспірантаў-гісторыкаў, філолагаў, архівістаў, краязнаўцаў.

АРТЫКУЛЫ

Э. М. Савицкий

СТАНОВЛЕНИЕ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ СУВЕРЕННОЙ БЕЛАРУСИ

(25 августа 1991 г. — 14 марта 1994 г.)

История государственного управления — это исторический опыт народа, его социальная память, своеобразная летопись отечественной истории.

История государственных учреждений, которые образуют каркас всего здания институциональной структуры системы государственного управления, имеет и свои специальные архивоведческие задачи. Вся работа архивиста по изучению архивных фондов, их научно-технической обработке, организации использования документальных материалов и т. д. базируется на знании истории государственных учреждений. В ней освещается внутренняя организация государственных учреждений, направления их деятельности, а также значение и место каждого государственного учреждения в государственном аппарате. Внутренняя организация государственных учреждений включает социально-экономические причины зарождения, изменений и упразднения государственного учреждения, его правовой статус, функции, компетенцию, задачи, поставленные государством перед данным учреждением в момент его создания или в ходе его деятельности, структуру учреждения как производное его задач и функций, штаты, бюджет, формы и методы деятельности.

Знание составных элементов государственных учреждений и их истории облегчает архивистам выполнение важнейших видов специфической архивной работы: систематизация, классификация и фондирование документальных материалов, экспертиза их научной ценности, учет, организация научно-справочного аппарата, установление точного наименования государственного органа, крайних дат его функционирования, ведомственной подчиненности, его предшественников и правопреемников, определение источников комплектования и др.

Особым периодом в истории белорусской государственности, государственных учреждений явилась первая половина 90-х годов прошлого века. С провозглашением суверенитета и независимости начался процесс модернизации государственных структур на принципиально новых правовых и демократических принципах. За 1990—1994 гг. была проделана значительная работа по становлению новой системы государственного управления, сформирован «костяк» собственных органов управления, институтов и атрибутов самостоятельного государства.

Первым весьма существенным шагом на пути создания нового, суверенного, самостоятельного государства стала Декларация «О государственном суверенитете Белорусской ССР», принятая Верховным Советом БССР 27 июля 1990 г. [1]. Декларация провозгласила на территории республики

верховенство Конституции и Законов БССР, полноту власти республиканских государственных органов, самостоятельность и независимость в международных отношениях. Статья 5 Декларации закрепляла исключительное право Беларуси на учреждение собственной финансово-кредитной системы, налоговой и таможенной службы, на создание собственной денежной системы. Земля, ее недра, другие природные ресурсы на территории БССР, воздушное пространство объявлялись собственностью белорусского народа, которому принадлежит исключительное право владения, пользования и распоряжения. Статья 10 подчеркивала, что республика «имеет право на собственные Вооруженные Силы, внутренние войска, органы государственной и общественной безопасности, подконтрольные Верховному Совету». Декларация устанавливала и ряд других направлений, по которым должно идти государственное строительство.

25 августа 1991 г. пятая внеочередная сессия Верховного Совета (24—25 августа 1991 г.) приняла Закон «О придании статуса Конституционного Закона Декларации Верховного Совета Белорусской ССР о государственном суверенитете Белорусской ССР» [2]. Принятый конституционный Закон обладал даже большей юридической силой, чем нормы действовавшей Конституции 1978 г. (с изменениями и дополнениями). Статья 2 гласила: «В случаях, когда статьи действующей Конституции (Основного Закона) Белорусской ССР входят в противоречие с положениями Декларации Верховного Совета Белорусской советской социалистической республики о государственном суверенитете Белорусской советской социалистической республики, руководствоваться Декларацией как конституционным Законом Белорусской ССР». Данный Закон, таким образом, закрепил правовой статус Беларуси как независимого суверенного государства, полноправного субъекта мирового сообщества, создал правовую основу формирования органов государственной власти.

Процесс государственного строительства в республике был сложным, противоречивым, проходил в условиях острого экономического кризиса, падения уровня жизни населения, роста инфляции и безработицы, разрушения годами складывавшихся экономических связей и дезорганизации центральной системы материально-технического снабжения. Во всех сферах жизни процветала коррупция, резко возросла преступность. В государственных структурах ширилась управленческая безответственность, безнаказанность, прямое нарушение исполнительской дисциплины. Об этом свидетельствуют многие документы, отложившиеся в архивном фонде Совета Министров. Так, в докладной управления делами премьер-министру от 17 июля 1991 г. указывалось, что «в практической деятельности происходит «размывание» ранее существовавшей системы плановой и государственной дисциплины… Имеют место факты практически игнорирования со стороны отдельных руководителей правительственных поручений». Из каждых 10 правительственных

поручений на контроль ставились 1—2. Многие решения вообще оставались невыполненными [3]. Госэкономплан БССР в предложениях к проекту Закона «О перераспределении полномочий между высшими государственными органами БССР для обеспечения стабилизации при переходе к рыночной экономике» констатировал в мае 1991 г.: «Состояние государственной, договорной, финансовой, трудовой, экологической дисциплин ухудшается с каждым днем. Многие предприятия, организации, республиканские и местные органы не выполняют, а нередко и прямо игнорируют требования Законов БССР, решений Правительства республики. Вследствие этого медленно решаются вопросы разгосударствления и приватизации государственного имущества, осуществления земельной реформы, развития арендных и иных прогрессивных форм хозяйствования» [4]. В другом документе Госэкономплан отмечал «стремление министерств и ведомств республики… обеспечить административно-командной системе прежнее благополучие» [5].

Насколько серьезно консерватизм чиновников тормозил демократизацию процессов управления можно судить и по нормам Закона «О предоставлении Совету Министров Белорусской ССР дополнительных полномочий в 1991—1992 годах» от 27 июня 1991 г. № 936-XII [6].

Статья 3 Закона за умышленное невыполнение должностными лицами государственных, общественных и иных органов, предприятий, учреждений и организаций требований законодательных актов, решений Правительства вводила административную ответственность в виде штрафа в размере до двух тысяч рублей, налагаемого в судебном порядке. А Председатель Совета Министров наделялся правом за нарушения законодательства налагать дисциплинарные взыскания на руководящих работников государственных предприятий, учреждений и организаций вплоть до освобождения их от должности.

Аппарат Совета Министров в этот период также не был свободен от принципов командно-административной системы. Например, на совещании руководителей министерств и государственных комитетов 13 ноября 1992 г. отмечалось: «аппарат Совета Министров разбух», «не дает работать», «не помогает, а командует», «предложения пропадают в аппарате бесследно», «проекты документов перерабатываются и выносятся на обсуждение без согласований с министерствами и государственными комитетами», даже министр юстиции «не может по 2—3 недели попасть на прием к Председателю Совета Министров».

Участники совещания внесли и ряд предложений:

1. Разработать и представить в Верховный Совет проект закона об органах управления в Республике Беларусь, в котором определить не только саму взаимосвязанную систему таких органов, но и компетенцию каждого из них, в том числе и их руководителей.

2. Разработать временное положение о министре, председателе государственного комитета, в котором в числе других вопросов предусмотреть:

право самостоятельно определять структуру и численность работников аппаратов министерств и государственных комитетов в пределах установленных расходов на их содержание; возможность заключать контракты с работниками аппаратов; право распоряжаться частью средств, выделяемых отрасли (зарабатываемых отраслью); взаимоотношения с местными органами власти и управления; проведение кадровой политики.

3. Дополнить существующие положения о министерствах и государственных комитетах разделами, определяющими основные права и обязанности министров и председателей государственных комитетов по формированию экономических нормативов эффективности хозяйствования подведомственных предприятий и организаций, внебюджетного использования части прибыли предприятий для общеотраслевых инвестиционных целей, а также делегирования им прав представителя собственника в части заключения контрактов с руководителями подведомственных предприятий [7].

Снижение роли государственного управления, дезорганизация в выполнении важнейших функций исполнительной власти объяснялись и отсутствием у законодателей и в высших правительственных сферах общей концепции и основных направлений государственного и социально-экономического развития страны в условиях формирования рыночных отношений.

При этом следует отметить, что большинство реформаторов начала 90-х годов не сразу осознали, что сверхцентрализованная, иерархичная, жестко структурированная модель государственного управления обречена. Белорусские парламентарии надеялись на первых порах на сохранение Союза ССР путем создания более децентрализованного государства с широкими правами союзных республик. Такой подход был закреплен в статье 11 Декларации о государственном суверенитете, в которой предлагалось безотлагательно приступить к разработке Договора о союзе суверенных социалистических государств. Постановлением от 12 июня 1991 г. № 856-XII Верховный Совет одобрил основные положения проекта Договора о союзе суверенных республик и поручил Председателю Верховного Совета Н. И. Дементею подписать Союзный договор от имени Белорусской ССР [8].

Этим и объясняется, что общей концепции государственного и социально-экономического строительства в постсоюзный период не имелось. Над реформаторами первой волны довлели методы и принципы командно-административной системы, они имели весьма приблизительные представления о путях перехода от централизации к децентрализации, от приказных методов управления к экономическим и т. д. В целом можно сказать, что новые структуры, системы управления всех уровней формировались эмпирически, методом проб и многочисленных ошибок.

26 сентября 1990 г. Госэкономплан и Министерство юстиции представили в Правительство совместные предложения «О мерах по демонополизации народного хозяйства Белорусской ССР». Они предлагали последовательный переход от централизованной системы ведомственного управления отраслями к его построению на принципах самоуправления путем создания добровольных объединений предприятий с выходом предприятий из подчинения соответствующих министерств и ведомств. Добровольные объединения, по их мнению, призваны стать прогрессивной формой организации деятельности предприятий различных форм собственности [9]. Эти предложения одобрения не получили.

13 декабря 1990 г. Госэкономплан представил новый проект постановления Совета Министров «Об организационных структурах управления народным хозяйством Белорусской ССР». В этом документе признавались неприемлемыми предложения по коренной реорганизации управления, упразднении министерств и ведомств, полном их преобразовании в чисто хозяйственные структуры. Доказывалась необходимость на переходном этапе к рыночной экономике сохранить стабильность в составе отраслевых министерств и ведомств, их основные кадры, предусмотрев одновременно сокращение численности центральных аппаратов на 30—40%. Предложения Госэкономплана по реформированию структур управления народным хозяйством заключались в следующем: «В соответствии с программой перехода к рыночной экономике предусматривается в условиях стабильных рыночных отношений ввести новую организационную структуру управления, обеспечивающую отделение функций непосредственного хозяйствования, многообразие форм основного звена, переход от преимущественно вертикальных к преимущественно горизонтальным структурам и связям, развитие ассоциативных форм организации хозяйственной деятельности» [10].

Как видим, необходимость демократизации процессов управления понималась и предусматривалась, но принятые нормативно-правовые акты полностью никогда не выполнялись. Работа в этом направлении заметно активизировалась лишь после заключения Соглашения между Республикой Беларусь, РСФСР и Украиной об образовании Содружества независимых государств 8 декабря 1991 г. и денонсации Договора 1922 г. об образовании СССР.

Создание правовых основ новой белорусской государственности базировалось на Законе «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Белорусской ССР» от 27 октября 1989 г. № 2917-XI [11].

Принципиально изменился статус Верховного Совета. Согласно статье 97 он конституировался как высший постоянно действующий орган государственной власти, который правомочен принять к своему рассмотрению и решить любой вопрос, находящийся в ведении Белорусской ССР. После отстранения КПБ от власти и до принятия Конституции Республики Беларусь 15 марта 1994 г. он обладал всей полнотой власти на территории страны. К исключительному ведению Верховного Совета относились принятие Конституции и внесение в нее изменений; определение основных направлений внутриполитической и внешнеполитической деятельности; утверждe-

ние государственного плана и важнейших республиканских программ экономического и социального развития, государственного бюджета; принятие решений по вопросам национально-государственного устройства, отнесенных к ведению Белорусской ССР; назначение Председателя Совета Министров, утверждение по его представлению состава Правительства, образование и упразднение по предложению Совета Министров министерств и государственных комитетов; избрание Комитета конституционного надзора, Комитета народного контроля, Верховного Суда, назначение Главного государственного арбитра Белорусской ССР; установление порядка организации и деятельности местных органов государственной власти, а также республиканских и местных органов государственного управления; приостановление действия актов союзных и союзно-республиканских министерств и ведомств СССР в случае их противоречия законам СССР и БССР и др.

Высшим должностным лицом становился Председатель Верховного Совета, который был подотчетен Верховному Совету и мог быть в любое время путем тайного голосования отозван Верховным Советом.

Новые функции и полномочия Совета Министров закреплялись в статьях 117—120. Совет Министров был правомочен решать все вопросы государственного управления, отнесенные к ведению Белорусской ССР, поскольку они не входили, согласно Конституции, в компетенцию Верховного Совета, его Президиума и Председателя Верховного Совета. Постановления и распоряжения Совета Министров были обязательны к исполнению на всей территории республики. Предусматривалось, что Правительство ответственно перед Верховным Советом и ему подотчетно.

Положения Декларации о государственном суверенитете закреплялись и развивались в законодательных актах. Только за первый год работы (май 1990 г. — май 1991 г.) Верховный Совет двенадцатого созыва принял более 150 новых законов. Здесь работа началась практически с нуля, так как важнейшими сферами государственного управления (например, внешнеполитическая, внешнеэкономическая, денежно-кредитная, бюджетно-финансовая и др.) монопольно занимались центральные органы СССР.

Уже 28 июля, т. е. на следующий день после провозглашения Декларации, был принят Закон БССР «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Белорусской ССР» [12], который устранял монополию КПБ на власть и гарантировал гражданам республики «право объединяться в политические партии, общественные организации, участвовать в массовых движениях». Статья 10 устанавливала, что «экономическая система Белорусской ССР развивается на основе собственности советских граждан, коллективной и государственной собственности. Государство создает условия, необходимые для развития разнообразных форм собственности, и обеспечивает равную их защиту». Были расширены функции и полномочия Совета Министров, который «осуществляет меры по обеспечению прав и свобод граждан,

защите интересов страны, охране собственности и общественного порядка». Правительство получило право создавать в случае необходимости комитеты, главные управления и другие ведомства при Совете Министров.

Защиту экономических интересов республики осуществляла новая банковская система. Законом «О банках и банковской деятельности в Белорусской ССР» от 14 декабря 1990 г. [13] были определены экономические и правовые основы деятельности банковской системы, в которую вошли Национальный банк БССР, коммерческие банки (государственные, акционерные, кооперативные) и другие кредитные учреждения. Закон «О Национальном банке Белорусской ССР» [14] определил, что он является центральным банком и подотчетен Верховному Совету. Были приняты также законы о предприятиях, о Хозяйственном Суде, о предпринимательстве, о праве собственности на землю, разгосударствлении и приватизации государственной собственности, о крестьянском (фермерском) хозяйстве и др. 13 октября 1990 г. Верховный Совет одобрил основные положения правительственной программы перехода к рыночной экономике [15].

27 февраля 1991 г. были приняты законы «О внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) Белорусской ССР» [16] и «Об основных принципах народовластия в Белорусской ССР» [17].

В первой статье закона об основных принципах народовластия был закреплен принцип народовластия: «Вся власть в Белорусской ССР принадлежит народу Белорусской ССР, который является носителем суверенитета и единственным источником государственной власти в республике». Эта же статья законодательно закрепляла положение Декларации о том, что исключительное право выступать от имени всего народа принадлежит Верховному Совету.

Закон провозглашал верховенство на территории республики Конституции и законов Белорусской ССР. Законодательство СССР действует на территории Беларуси, если оно не противоречит законодательству Белорусской ССР.

В ранг закона возводилось положение Декларации о государственном суверенитете о принципе разделения властей: «В Белорусской ССР государственная власть формируется и осуществляется в трех структурах: законодательной, исполнительной и судебной. Органы законодательной (представительной), исполнительной и судебной власти в Белорусской ССР в пределах своей компетенции осуществляют свои полномочия самостоятельно и независимо друг от друга» (статья 7).

Все государственные предприятия, учреждения и организации, которые находились на территории республики, объявлялись ее собственностью либо собственностью административно-территориальных образований. Органы государственной безопасности и охраны правопорядка на территории республики подчинялись Верховному Совету и государственным структу-

рам, которые он определяет. В законе также предусматривалось, что без согласия Верховного Совета на ее территории не допускается создание, размещение и передислокация воинских формирований.

Процесс становления суверенного белорусского государства ускорился после подавления августовского путча 1991 г. в Москве.

25 августа 1991 г. пятая внеочередная сессия Верховного Совета (24—25 августа 1991 г.) приняла законы «О придании статуса конституционного закона Декларации Верховного Совета Белорусской ССР о государственном суверенитете БССР» [18], «О внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) Республики Беларусь» [19] и постановление «Об обеспечении политической и экономической самостоятельности Белорусской ССР» [20], которыми объявила политическую и экономическую независимость Белорусской ССР. В собственность республики были переданы все предприятия, организации и учреждения союзного подчинения, расположенные на ее территории, за исключением тех, руководство которыми передано согласно законодательству БССР соответствующим органам Союза ССР. Этим прекращалось прямое вмешательство союзного центра в хозяйственную жизнь республики. На этой сессии были также решены вопросы о территории и границах республики, о Прокуратуре — Генеральный прокурор был выведен из подчинения союзной прокуратуры, избирался Верховным Советом и был ему подотчетен [21]. Союзно-республиканское Министерство внутренних дел было преобразовано в республиканское министерство с подчинением ему внутренних войск МВД СССР и учебных заведений, расположенных на территории республики. Союзно-республиканский Комитет государственной безопасности был преобразован в республиканский Комитет государственной безопасности [22].

Шестая внеочередная сессия Верховного Совета (17.09—02.10.1991) переподчиняла непосредственно республике союзно-республиканские органы Гражданской обороны, пограничных войск, Белорусского управления государственного контроля СССР [23].

Создание правовой базы новой белорусской государственности сопровождалось глубокими изменениями в организационной структуре государственного управления.

В условиях признания принципа разделения государственной власти на ветви происходил пересмотр места Верховного Совета в системе государственных органов, его полномочия расширялись. В связи с превращением его в постоянно действующий законодательный орган были существенно ограничены полномочия Президиума. В соответствии со статьей 104 Закона «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Белорусской ССР» Президиум являлся подотчетным Верховному Совету органом, обеспечивающим организацию работы Верховного Совета и осуществляющим другие полномочия в пределах, предусмотренных Конституцией и законами Белорусской ССР. Поскольку однопалатный Верховный Совет не справлялся с огромной работой по законотворчеству, часть своих полномочий он делегировал Правительству — законы «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Белорусской ССР» [24], «О предоставлении Совету Министров Белорусской ССР дополнительных полномочий в 1991—1992 годах» [25], «О внесении изменений в Закон Республики Беларусь «О предоставлении Совету Министров Республики Беларусь дополнительных полномочий в 1991—1992 годах» [26], «О внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) Республики Беларусь» [27], постановление Совета Министров «О мерах по исполнению Закона Республики Беларусь «О предоставлении Совету Министров Республики Беларусь дополнительных полномочий и повышению эффективности государственного управления» [28].

Верховным Советом избирался из числа специалистов в области политики и права Комитет конституционного надзора Белорусской ССР сроком на 10 лет в составе председателя, заместителя председателя и 9 членов Комитета. Лица, избранные в Комитет, при выполнении своих обязанностей были независимы и подчинялись только Конституции Белорусской ССР.

Комитет:

1) по собственной инициативе, по предложению Верховного Совета представлял Верховному Совету заключения о соответствии проектов актов Верховного Совета Конституции Белорусской ССР;

2) осуществлял наблюдение за соответствием Конституции и законам республики постановлений и распоряжений Совета Министров, решений областных и Минского городского Советов народных депутатов;

3) по собственной инициативе или по предложению Верховного Совета, Президиума и Председателя Верховного Совета, его постоянных комиссий давал заключения о соответствии Конституции и законам Белорусской ССР актов других государственных органов и общественных организаций.

При выявлении противоречия акта или его отдельных полномочий Конституции или законам республики Комитет направлял органу, издавшему акт, свое заключение для устранения допущенного нарушения. Принятие Комитетом такого заключения приостанавливало исполнение противоречащего Конституции или законам акта либо его отдельных положений.

Комитет конституционного надзора был вправе входить с представлением в Верховный Совет или Совет Министров об отмене противоречащих Конституции или законам Белорусской ССР актов подотчетных им органов или должностных лиц [29].

Новым органом государственной власти становился Совет безопасности Республики Беларусь, который в соответствии с Законом «О внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) Республики Беларусь» № 1299-XII от 11 декабря 1991 г. образовывался Верховным Советом

в целях обеспечения государственной независимости, нерушимости конституционного строя и территориальной целостности республики [30]. На Совет безопасности возлагалось определение военной политики республики в области безопасности, стратегии, принципов военного строительства, обеспечения гарантированной защиты суверенитета, руководства экономикой республики во время войны, обеспечения оборонного потенциала республики, ее экономического состояния, прав и свобод граждан. Совет безопасности вносил на рассмотрение Верховного Совета предложения о введении чрезвычайного положения.

Возглавлял Совет безопасности Председатель Верховного Совета, заместителем председателя Совета безопасности являлся Председатель Совета Министров.

Членами Совета безопасности являлись первый заместитель Председателя Верховного Совета; председатель комиссии Верховного Совета по вопросам национальной безопасности, обороны и борьбы с преступностью; Генеральный прокурор; министр по делам обороны; министр иностранных дел; председатель Комитета государственной безопасности; министр внутренних дел; министр связи и информатики; министр транспорта; начальник Управления белорусской железной дороги; командующий войсками Белорусского военного округа; начальник Управления гражданской авиации.

В связи с ликвидацией Комитета народного контроля, возглавлявшего систему органов народного контроля в республике, Законом от 13 марта 1992 г. № 1522-XII была образована Контрольная палата Республики Беларусь [31]. Она являлась высшим органом финансово-экономического контроля, образуемого Верховным Советом и действовавшего под его руководством. В ее задачи входил контроль за исполнением республиканского бюджета, за соблюдением законодательства при использовании и реализации основных национальных ресурсов; за целевым использованием средств, выделяемых на ликвидацию последствий аварии на ЧАЭС; за реализацией проектов Программы структурной перестройки промышленности; за осуществлением мероприятий по разгосударствлению и приватизации объектов государственной собственности; за внешнеэкономической деятельностью; за сохранением кредитно-банковскими организациями порядка кредитования субъектов хозяйствования, использования ими кредитов по назначению и др.

Существенно менялся статус прокуратуры. Прокурор уже назывался Генеральным прокурором Республики Беларусь, не назначался Генеральным прокурором СССР, а избирался Верховным Советом республики и был ему подотчетен. Нижестоящие прокуроры назначались Генеральным прокурором и были ему подотчетны. Генеральный прокурор и нижестоящие прокуроры осуществляли надзор за точным и единообразным исполнением законов всеми министерствами и другими органами государственного управления, предприятиями, учреждениями, организациями, местными Со-

ветами народных депутатов, их исполнительными и распорядительными органами, общественными объединениями, должностными лицами, а также гражданами на территории Беларуси.

В деятельности по надзору за исполнением законов Союза ССР на территории республики Генеральный прокурор Белорусской ССР и нижестоящие прокуратуры взаимодействовали с Прокуратурой Союза ССР [32].

Структура органов прокуратуры Республики Беларусь, утвержденная Верховным Советом 29 октября 1993 г.:

1. Республиканская прокуратура — центральный аппарат системы органов прокуратуры.

2. Территориальные прокуратуры (всего 158), в том числе прокуратуры областей и города Минска — 7; прокуратуры районов — 94; прокуратуры городов — 8; межрайонные прокуратуры, прокуратуры районов в областных центрах, городах Минске и Бобруйске — 49.

3. Специализированные прокуратуры (всего 28), в том числе приравненные к прокуратурам областей и города Минска Белорусская транспортная прокуратура и Белорусская военная прокуратура; приравненные к межрайонным прокуратурам (всего 26) [33].

Высшим судебным органом являлся Верховный Суд Белорусской ССР, который осуществлял надзор за судебной деятельностью судов республики. Верховный Суд состоял из председателя, его заместителей, членов и народных заседателей.

Все суды республики образовывались на началах выборности судей и народных заседателей.

Народные судьи районных (городских) народных судов избирались соответствующими областными, Минским городским Советами народных депутатов. Судьи областных, Минского городского судов и Верховного Суда Белорусской ССР избирались Верховным Советом.

Народные заседатели районных (городских) народных судов избирались на собраниях граждан по месту жительства или работы открытым голосованием, а народные заседатели вышестоящих судов — соответствующими Советами народных депутатов.

Судьи и народные заседатели были независимы и подчинялись только закону. Какое-либо вмешательство в деятельность судей и народных заседателей по осуществлению правосудия было недопустимо и несло ответственность по закону [34].

В отличие от законодательной и судебной ветвей власти законодательство изучаемого периода не содержало четкого определения государственных органов, призванных осуществлять исполнительную власть. Правовая нормативная база не содержала понятий «система исполнительной власти», принципы ее построения. Отсутствовало определение понятия «республиканские органы государственного управления», не было ответа на вопрос,

какие органы государственного управления относятся к этому виду и каково их место в системе механизма государственного управления. В отношении одних из этих органов прямо подчеркивалась их принадлежность к республиканским органам управления, о других ничего не говорилось как об органах государственного управления, а только определялись их задачи, функции и компетенция. Лишь в постановлениях Совета Министров «О некоторых вопросах министерств и государственных комитетов Республики Беларусь» от 6 апреля 1993 г. № 209 и «О распространении действия постановления Совета Министров Республики Беларусь от 6 апреля 1993 г. № 209 на комитеты, главные управления и другие ведомства при Совете Министров Республики Беларусь» от 6 мая 1993 г. № 297 [35] определялись общие функции органов республиканского управления. Они:

осуществляли регулирование деятельности подведомственных предприятий посредством заключения контрактов с их руководителями, утверждение уставов, управление имуществом, выработку рекомендационных нормативов по административно-управленческому персоналу;

координировали развитие отраслевой деятельности субъектов хозяйствования всех форм собственности путем использования своих прав, экономических рычагов и стимулов;

в установленном порядке создавали централизованные инвестиционные фонды, специальные отраслевые и межотраслевые фонды научно-исследовательских, опытно-конструкторских работ и освоения новых видов наукоемкой продукции, другие целевые фонды за счет определенных источников;

разрабатывали экономические нормативы эффективности хозяйствования подведомственных предприятий, объединений и организаций, проводили единую экономическую политику в отрасли в части отработки этих нормативов, обеспечивали контроль за их применением;

проводили государственную кадровую политику, направленную на комплектование их центрального аппарата, подведомственных организаций и учреждений высококвалифицированными специалистами, обеспечивали их подбор и расстановку, формировали руководящий кадровый состав отрасли и его резерв, создавали отраслевую систему непрерывного обучения кадров, организовывали подготовку специалистов с высшим и средним специальным образованием;

при взаимодействии с местными Советами народных депутатов и их органами в решении экономических, социально-бытовых и иных вопросов согласовывали с ними решения о создании, размещении, реорганизации и развитии подведомственных предприятий, организаций и учреждений, принимали совместно с облисполкомами и Минским горисполкомом меры по совершенствованию деятельности и развитию отрасли, структуры ее управления в условиях становления рыночных отношений;

вносили в областные и Минский городской Советы народных депутатов предложения о кандидатурах на должности руководителей соответствующих местных органов управления, а в необходимых случаях и предприятий, организаций, учреждений коммунальной собственности, осуществляли контроль за соблюдением ими отраслевых нормативных требований;

вносили в Совет Министров Республики Беларусь обоснованные предложения:

об отрешении от исполнения обязанностей служебных лиц исполнительных органов местных Советов народных депутатов в случае нарушения ими законодательства Республики Беларусь, неисполнения решений высших органов власти и управления республики;

о наложении дисциплинарных взысканий на руководящих работников государственных предприятий, организаций и учреждений вплоть до освобождения их от занимаемой должности;

об отмене приказов, инструкций и иных актов подведомственных предприятий, организаций и учреждений, если они противоречили законодательству Республики Беларусь.

Коренные преобразования экономики, приватизация государственной собственности, развитие как государственного, так и частного секторов хозяйства, многих других сфер жизни общества и государства, которые происходили в первой половине 90-х годов прошлого века, осуществлялись, главным образом, при непосредственном управлении со стороны органов исполнительной власти, прежде всего министерств и государственных комитетов. В силу этого они в первую очередь подвергались преобразованиям: упразднялись или переименовывались ранее действовавшие, создавались новые, менялись их компетенция, задачи, структура.

За 1990—1994 гг. было принято 14 законов и постановлений Верховного Совета об изменениях структуры Совета Министров [36].

Постановлением Верховного Совета от 11 июля 1990 г. была утверждена следующая структура Совета Министров: Министерство внутренних дел, Министерство здравоохранения, Министерство культуры, Министерство лесного хозяйства, Министерство народного образования, Министерство связи, Министерство торговли, Министерство финансов, Министерство юстиции, Министерство жилищно-коммунального хозяйства, Министерство легкой промышленности, Министерство водного хозяйства и восстановления земель, Министерство промышленности, Министерство промышленности строительных материалов, Министерство социального обеспечения, Министерство строительства и эксплуатации автомобильных дорог, Министерство транспорта, Министерство хлебопродуктов, министр по делам молодежи, министр по связям с общественными и религиозными организациями; Государственный комитет по экономике и планированию, Государственный комитет по делам строительства, Государственный комитет по

сельскому хозяйству и продовольствию, Государственный комитет по материально-техническому снабжению, Государственный комитет по ликвидации последствий аварии на ЧАЭС, Государственный комитет по труду и социальной защите населения, Государственный комитет по статистике и анализу, Государственный комитет по телевидению и радиовещанию, Государственный комитет по экологии, Комитет государственной безопасности, Государственный комитет по надзору за безопасным ведением работ в промышленности и атомной энергетике, Государственный комитет по внешним экономическим связям, Государственный комитет по физической культуре и спорту, Государственный комитет по печати, Государственный комитет по топливу и газификации.

За период до 15 марта 1994 г. в структуре Совета Министров произошли следующие преобразования:

Упразднены: Министерство связи, Министерство лесной промышленности, Министерство водного хозяйства и восстановления земель, Министерство легкой промышленности, Министерство строительства, Министерство монтажных и специальных строительных работ, Министерство ресурсов, Министерство культуры, Министерство информации, Министерство энергетики; Государственный комитет по ликвидации последствий аварии на ЧАЭС, Государственный комитет по топливу и газификации, Государственный комитет по материально-техническому снабжению, Государственный комитет по телевидению и радиовещанию, Государственный комитет по печати.

Образованы: Министерство строительства, Министерство монтажных и специальных строительных работ, Министерство связи и информатики, Министерство по делам обороны, Министерство энергетики, Министерство ресурсов, Министерство информации, Министерство культуры и печати, Министерство топлива и энергетики, Министерство транспорта и коммуникаций; Государственный комитет по проблемам последствий катастрофы на ЧАЭС, Государственный таможенный комитет, Государственный комитет по телевидению и радиовещанию, Государственный комитет по антимонопольной политике.

Преобразованы: Министерство промышленности в Государственный комитет по промышленности и межотраслевым производствам, Министерство по делам обороны в Министерство обороны, Министерство народного образования в Министерство образования; Государственный комитет по делам строительства в союзно-республиканский Государственный комитет по архитектуре и строительству, Государственный комитет по сельскому хозяйству и продовольствию в Министерство сельского хозяйства и продовольствия, Государственный комитет по внешним экономическим связям в Министерство внешних экономических связей, Государственный комитет по экономике и планированию в Министерство экономики, Государственный комитет по управлению государственным имуществом и приватизации в Министерство по управлению государственным имуществом и приватизации, Государственный комитет по экологии в Министерство природных ресурсов и охраны окружающей среды.

Исключена из структуры Совета Министров должность министра по связям с общественными и религиозными организациями.

На конец изучаемого периода в структуру Совета Министров входили 22 министерства и 9 государственных комитетов: Министерство обороны, Министерство образования, Министерство здравоохранения, Министерство строительства и эксплуатации автомобильных дорог, Министерство торговли, Министерство жилищно-коммунального хозяйства, Министерство иностранных дел, Министерство внешних экономических связей, Министерство культуры и печати, Министерство лесного хозяйства, Министерство по управлению государственным имуществом и приватизации, Министерство промышленности строительных материалов, Министерство природных ресурсов и охраны окружающей среды, Министерство социального обеспечения, Министерство сельского хозяйства и продовольствия, Министерство связи и информатики, Министерство транспорта и коммуникаций, Министерство иностранных дел, Министерство финансов, Министерство экономики, Министерство топлива и энергетики, Министерство юстиции; Государственный таможенный комитет, Государственный комитет по антимонопольной политике, Государственный комитет по архитектуре и строительству, Государственный комитет по надзору за безопасным ведением работ в промышленности и атомной энергетике, Государственный комитет по проблемам последствий катастрофы на ЧАЭС, Государственный комитет по промышленности и межотраслевым производствам, Государственный комитет по труду и социальной защите населения, Государственный комитет по статистике и анализу, Государственный комитет по физической культуре и спорту.

Одновременно с преобразованиями системы министерств и государственных комитетов менялись их задачи, функции, компетенция, структура центральных аппаратов.

Так, в условиях обретения независимости ряд дополнительных задач и функций был возложен на Министерство юстиции. Оно должно было заменять акты союзного законодательства, которых насчитывалось несколько тысяч, республиканскими. За один только 1991 г. специалистами министерства было подготовлено более тысячи проектов по изменению нормативной правовой базы. Интегрирование экономики республики в международный рынок, участие в международных связях многочисленного количества субъектов, не располагавших опытом правового обслуживания гражданско-правовых сделок, настоятельно потребовали введения экспертных работ по оценке законности таких сделок, защите имущественных интересов государства, граждан и организаций. Приходилось оперативно решать пробле-

мы обеспечения органов государственной власти и управления систематизированной нормативно-правовой информацией, регистрировать общественные объединения, нормативные акты министерств, государственных комитетов и ведомств, касающиеся прав, свобод и обязанностей граждан или носящие межведомственный характер, налаживать централизованное материально-техническое обеспечение деятельностью судов и др. [37].

Численность центрального аппарата Министерства юстиции возросла с 61 человека в 1991 г. до 123 человек в 1993 г. (без персонала по обслуживанию и охране здания) [38].

Усложнились задачи, существенно возросли объемы работ и Министерства финансов. Это было связано с рядом принципиально новых требований к финансовой системе республики: новые виды налогов (на доходы, на потребление, от различных форм собственности), изменение порядка планирования и исчисления налогов с оборота и на прибыль, введение института свободных (договорных) цен, приватизация государственной собственности, создание финансового рынка, контроль за оборотом и движением ценных бумаг, внешнеэкономическая деятельность предприятий, организаций и ведомств, разработка или рецензирование проектов законодательных актов, работа по сокращению дефицита бюджета, по обслуживанию государственного долга и др. [39].

Совершенно не отвечала требованиям, предъявляемым к органу внешних отношений суверенного государства, структура Министерства иностранных дел. В его штате к началу 90-х годов насчитывался только 31 дипломатический сотрудник. Деятельность сотрудников сводилась в основном к обеспечению участия республики в международных организациях [40].

После приятия Верховным Советом 2 октября 1991 г. Заявления о принципах внешнеполитической деятельности Республики Беларусь и постановления о первоочередных мерах, вытекающих из него, задачи и функции, деятельность МИДа коренным образом изменились. Его аппарат к исходу 1993 г. возрос до 140 человек (без персонала по обслуживанию и охране здания) [41].

В систему органов управления входили комитеты при Совете Министров. Это новое для Республики Беларусь образование. За период до 1994 г. было создано 10 комитетов. Законодательство определяло их как республиканские органы государственного управления, реализующие функции государственного управления в конкретной сфере деятельности.

Статус республиканских органов государственного управления имели находившиеся в подчинении Совета Министров главные управления, Управление по авторским и смежным правам, Аудиторская палата, Государственное патентное ведомство, Высшая аттестационная комиссия, Государственный страховой надзор, отдельные государственные фонды, на которые были возложены функции государственного управления определенной отраслью или сферой деятельности (например, Пенсионный фонд Республики Беларусь, Фонд социальной защиты населения Республики Беларусь) и др.

Нередки случаи, когда в правовых актах (постановления, положения) не содержалось прямого указания на статус той или иной государственной структуры. Однако отсутствие подобной регламентации не свидетельствует о том, что они не могут относиться к органам управления республиканского уровня. О наличии государственно-властных полномочий можно судить по анализу функций, предписанных для осуществления соответствующей организацией, правах по контролю, надзору или наблюдению за исполнением законодательства. Так, Государственная инспекция Республики Беларусь по ценным бумагам в Положении о ней от 22 мая 1992 г. определялась как **государственный орган** по регулированию рынка ценных бумаг. Основными задачами Инспекции являлись контроль за соблюдением требований Закона «О ценных бумагах и фондовых биржах» и проведение на его основе единой государственной политики по развитию рынка ценных бумаг, обеспечению справедливой конкуренции его участников и защите интересов инвесторов от необоснованного риска. Инспекции были предоставлены права:

давать разъяснения и комментарии по закону о ценных бумагах и фондовых биржах;

издавать нормативные документы по вопросам регулирования рынка ценных бумаг;

осуществлять проверки соблюдения участниками рынка ценных бумаг требований законодательства и Госинспекции по ценным бумагам и при необходимости передавать материалы в налоговые и следственные органы;

требовать от профессиональных участников рынка ценных бумаг, фондовых бирж и эмитентов представления необходимой информации и документов;

взимать плату за регистрацию, лицензирование, рассмотрение отчетности и информаций;

применять к профессиональным участникам рынка ценных бумаг, фондовым биржам и эмитентам санкции, в том числе и штрафные за нарушение законодательства и требований Инспекции;

создавать специальный страховой фонд защиты инвесторов за счет средств профессиональных участников рынка ценных бумаг;

выпускать информационный бюллетень [42].

Приведенные материалы являются, по нашему мнению, достаточным основанием, чтобы отнести Государственную инспекцию Республики Беларусь по ценным бумагам к республиканским органам государственного управления.

В организационную структуру государственного управления входили также ассоциации (3), концерны (16), объединения (18).

Объединения, в том числе концерны, действовали на основании Закона «О предприятиях в Белорусской ССР»* от 14 декабря 1990 г. № 463-XII и «Положения о порядке создания предприятий, организаций, учреждений, имущество которых находится в республиканской собственности, объединений, в том числе концернов, в состав которых входят эти предприятия, и о порядке прекращения их деятельности», утвержденного постановлением Совета Министров от 7 декабря 1993 г. № 824 [43].

Все они создавались Советом Министров, а также министерствами, государственными комитетами, ведомствами, если Правительством им делегировались на это права. Действовали на основе Устава, утверждаемого их учредителями. В Уставе указывались цели деятельности, наименование и местонахождение, размер уставного фонда объединения, определялись порядок образования его имущества и распределения чистой прибыли, состав и компетенция органов управления объединением, порядок принятия ими решений, условий реорганизации и ликвидации.

Предприятия, организации, входящие в состав объединений (концернов), сохраняли самостоятельность и права юридического лица. Объединение (концерн) не отвечало по обязательствам входящих в его состав предприятий, а предприятия не отвечали по обязательствам объединения (концерна).

Например, Белорусскому концерну по топливу и газификации «Белтопгаз» постановлением Совета Министров от 13 апреля 1992 г. делегированы права по управлению находящимся в республиканской собственности имуществом входящих в его состав объединений, предприятий и организаций (утверждение уставов, заключение контрактов с их руководителями, контроль за эффективностью использования и сохранностью государственного имущества и др.). Эти права ежегодно подтверждались распоряжениями Совета Министров [44].

Концерн должен был обеспечивать: потребителей республики природным и сжиженным газом, а также производство топливных брикетов; строительство системы газоснабжения с учетом комплексного развития народного хозяйства; размещение в объединениях, на предприятиях и в организациях концерна государственных заказов на поставку твердых видов топлива, товаров народного потребления и другой продукции; разработку прогнозов развития газификации республики; проведение единой технической политики в области использования газового и твердых видов топлива, концентрацию научно-технического и производственного потенциала на разработке и внедрении новых, прогрессивных видов техники и технологии; безаварийную и надежную эксплуатацию систем и объектов газоснабжения.

* С изменениями и дополнениями см.: Закон о внесении изменений и дополнений в Закон «О предприятиях в Республике Беларусь» от 29.06.1993 № 2451-XII // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. 1993. № 24. Ст. 296.

Деятельность концерна согласно Уставу строилась на следующих основных принципах: добровольность вхождения предприятий на основе общности интересов, а также добровольность выхода из состава концерна; добровольность делегирования полномочий концерну и добровольность их отзыва; самоуправление концерна; договорная основа организации отношений между участниками друг с другом и концерном в целом.

Высшим органом управления являлся совет концерна, в состав которого входили с правом решающего голоса руководители предприятий — членов концерна. Совет избирал президента концерна и по его представлению утверждал состав правления, которое являлось исполнительным органом концерна.

Президент концерна нес персональную ответственность за выполнение возложенных на концерн целей, направлений и видов деятельности, устанавливал степень ответственности вице-президентов и руководителей структурных подразделений аппарата управления концерна за руководство соответствующими сферами деятельности. Президент также утверждал численность, структуру, штатное расписание аппарата концерна и положения о его структурных подразделениях.

Подытоживая сказанное, отметим, что формирование организационной структуры государственного управления суверенной Беларуси шло сложно и болезненно, с просчетами и ошибками. Реформаторы первых лет независимости встретились с непредвиденными трудностями. Отсутствовала научно обоснованная концепция радикальных преобразований, программы политического и социально-экономического развития республики. Существенным тормозом для трансформации белорусской государственности на принципиально новых правовых и демократических основах являлась прежняя номенклатура, сохранявшая в своих руках ведущие позиции в обществе и государстве. И все же в основном была создана законодательная база, акцент в которой делался на демократизацию процессов управления. Были и определенные положительные результаты ее реализации.

Источники и литература

1. Собрание законов Белорусской ССР, указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР, постановлений Совета Министров Белорусской ССР. 1990. № 22. Ст. 432.
2. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1991. № 28. Ст. 425.
3. Национальный архив Республики Беларусь (далее — НАРБ). Ф. 7. Оп. 10. Д. 2844. Л. 20—22.
4. Там же. Д. 2813. Л. 55.
5. Там же. Д. 2536. Л. 74.
6. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1991. № 24. Ст. 328.

7. Правительственный архив. Ф. 7. Оп. 12. Д. 497. Л. 123—136.
8. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1991. № 20. Ст. 294.
9. НАРБ. Ф. 7. Оп. 10. Д. 2551. Л. 99.
10. НАРБ. Ф. 7. Оп. 10. Д. 2552. Л. 65—67.
11. Собрание законов Белорусской ССР, указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР, постановлений Совета Министров Белорусской ССР. 1989. № 31. Ст. 314.
12. Там же. 1990. № 22. Ст. 450.
13. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1990. № 2. Ст. 15.
14. Там же. Ст. 16.
15. Собрание законов Белорусской ССР, указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР, постановлений Совета Министров Белорусской ССР. 1990. № 29. Ст. 553.
16. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1991. № 12. Ст. 127.
17. Там же. Ст. 129.
18. Там же. № 28. Ст. 425.
19. Там же. Ст. 426.
20. Там же. Ст. 436.
21. Там же. Ст. 426.
22. Там же. Ст. 424.
23. Там же. № 30. Ст. 512, 515, 516, 520.
24. Собрание законов Белорусской ССР, указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР, постановлений Совета Министров Белорусской ССР. 1990. № 22. Ст. 450.
25. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1991. № 24. Ст. 328.
26. Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. 1993. № 10. Ст. 99.
27. Там же. 1994. № 12. Ст. 175.
28. Собрание постановлений Правительства Республики Беларусь. 1993. № 11. Ст. 201.
29. Собрание законов Белорусской ССР, указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР, постановлений Совета Министров Белорусской ССР. 1989. № 31. Ст. 314.
30. Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. 1992. № 1. Ст. 3.
31. Там же. № 12. Ст. 203.
32. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1991. № 28. Ст. 424.
33. Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. 1994. № 5. Ст. 45.
34. Собрание законов Белорусской ССР, указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР, постановлений Совета Министров Белорусской ССР. 1989. № 31. Ст. 314.
35. Собрание постановлений Правительства Республики Беларусь. 1993. № 10. Ст. 179; № 14. Ст. 246.
36. Собрание законов Белорусской ССР, указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР, постановлений Совета Министров Белорусской ССР. 1990. № 21. Ст. 366, 369, 370; № 22. Ст. 447; Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1991. № 10. Ст. 116, № 28. Ст. 424; Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь.1992. № 1. Ст. 1, 3, № 6. Ст. 98, 99, 108; 1993. № 25. Ст. 310;

1994. № 8. Ст. 117, № 11. Ст. 154; НАРБ. Ф. 7. Оп. 10. Д. 2583. Л. 10—13; Ф. 968. Оп. 1. Д. 2629. Л. 171—172, 176—179.
37. Правительственный архив. Ф. 7. Оп. 12. Д. 5. Л. 118—120; Д. 22. Л. 4, 7—8, 15; Д. 35. Л. 105, 108.
38. Там же. Л. 120; Д. 998. Л. 79—81.
39. НАРБ. Ф. 7. Оп. 10. Д. 2444. Л. 77—79.
40. Там же. Д. 2456. Л. 90.
41. Правительственный архив. Ф. 7. Оп. 12. Д. 998. Л. 79—81.
42. Собрание постановлений Правительства Республики Беларусь. 1992. № 15. Ст. 265; Правительственный архив. Ф. 7. Оп. 12. Д. 21. Л. 334—358.
43. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. 1991. № 3. Ст. 13; Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. 1993. № 34. Ст. 662.
44. Правительственный архив. Ф. 7. Оп. 12. Д. 531. Л. 64; Д. 546. Л. 183—185.

А. К. Юзефович

МЕЖДУНАРОДНЫЙ АРБИТРАЖНЫЙ (ТРЕТЕЙСКИЙ) СУД В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

В судебной системе многих стран мира функционируют международные арбитражные (третейские) суды.

Республика Беларусь не является исключением. Международный арбитражный суд, работающий в нашей стране, является одним из самых молодых не только в Европе, но и во всем мире: он был образован в 1994 г. Но если заглянуть в судебную систему Советского Союза, то увидим, что его корни идут в 30-е годы XX ст., когда 17 июля 1932 г. для рассмотрения международных коммерческих споров в Москве была создана Внешнеторговая арбитражная комиссия при Всесоюзной торговой палате. В дальнейшем этот арбитражный орган неоднократно переименовывался. И в итоге был назван Международным арбитражным судом, который в определенной степени стал и белорусским, так как он рассматривал международные коммерческие споры с участием субъектов хозяйствования и Беларуси как союзной республики. Но когда Советский Союз распался, Международный арбитражный суд при Торгово-промышленной палате СССР превратился в Международный коммерческий арбитражный суд при Торгово-промышленной палате Российской Федерации. В этой ситуации у Республики Беларусь возникла необходимость в создании своего Международного арбитражного суда [1]. 12 апреля 1994 г. при Белорусской торгово-промышленной палате был создан Международный коммерческий арбитраж и утвержден его Регламент [2], а 30 мая 1994 г. постановлением президиума Белорусской торгово-промышленной палаты он был переименован в Международный арбитражный (третейский) суд при Белорусской торгово-промышленной палате и внесены изменения в Регламент [3].

Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате был негосударственной, некоммерческой организацией, осуществлявшей свою деятельность на возмездной основе. Он был создан некоммерческой организацией, главной целью которой являлось содействие осуществлению внешнеэкономических связей с иностранными юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями. Суд подлежал государственной регистрации в порядке, определенном законодательством Республики Беларусь. Вмешательство государственных судов в деятельность постоянно действующего Международного арбитражного суда не допускалось, за исключением случаев, предусмотренных законодательством Республики Беларусь [4].

Основными задачами Международного арбитражного суда были следующие:

разрешение международных экономических споров при Белорусской торгово-промышленной палате;

разбирательство дел, связанных с защитой прав и законных интересов субъектов хозяйствования Республики Беларусь [5].

Дальнейшему совершенствованию работы Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате способствовал Закон Республики Беларусь «О Международном арбитражном (третейском) суде» от 9 июля 1999 г. № 279-З [6]. Данный Закон подчеркнул, что основной задачей Международного арбитражного суда является правильное и своевременное разрешение споров, отнесенных к его компетенции, а также, что Международный арбитражный суд должен способствовать развитию и повышению эффективности внешнеэкономической деятельности юридических лиц и индивидуальных предпринимателей.

В соответствии с Законом Республики Беларусь «О Международном арбитражном (третейском) суде» президиум Белорусской торгово-промышленной палаты 29 октября 1999 г. постановил придать Международному арбитражному суду статус юридического лица. Палата выступила учредителем суда [7].

18 апреля 2000 г. постановлением президиума Белорусской торгово-промышленной палаты Международный арбитражный суд был выделен из структуры Палаты [8].

Этим же постановлением был утвержден Устав Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате [9].

9 августа 2000 г. Устав Международного арбитражного суда зарегистрирован Министерством юстиции Республики Беларусь [10].

Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате по законодательству Республики Беларусь стал юридическим лицом, получил расчетный, валютный и другие счета в банках, печать и штампы со своим наименованием. При этом он сохранил отношения с Белорусской торгово-промышленной палатой, которая являлась его учредителем, что не мешало ему быть независимым и самостоятельно принимать юридически и фактически обоснованные решения.

Цель, задачи, функции и структура Международного арбитражного суда и компетенция его органов определены Законом «О Международном арбитражном (третейском) суде», Уставом, арбитражным Регламентом, а также специальными подзаконными нормативными актами в части государственной регистрации постоянно действующего Международного арбитражного суда в Республике Беларусь.

Основной целью деятельности Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате является рассмотрение споров, относящихся к его компетенции.

Основными задачами Международного арбитражного суда являются следующие:

содействие развитию и повышению эффективности хозяйственной, в том числе и внешнеэкономической деятельности юридических лиц и индивидуальных предпринимателей;

правильное и своевременное разрешение споров, относящихся к его компетенции [11];

накопление и распространение правовой информации, необходимой для предотвращения и правильного разрешения споров, относящихся к его компетенции.

В соответствии с целями и задачами Международного арбитражного суда предметом его деятельности является:

рассмотрение споров между любыми субъектами права (по согласованию сторон), возникающих при осуществлении внешнеторговых и иных видов международных экономических связей, если местонахождение или местожительство, хотя бы одного из них, находится за границей Республики Беларусь;

рассмотрение иных споров экономического характера, если соглашением сторон предусмотрена передача спора на разрешение Международного арбитражного суда и это не запрещено законодательством Республики Беларусь;

проведение семинаров, конференций и осуществление иной деятельности в соответствии с целями и задачами Международного арбитражного суда [12].

Международный арбитражный суд в своей деятельности руководствуется следующими принципами: равенства прав сторон; свободы выбора сторонами состава суда, применимого права, процедуры и языка судопроизводства; договорной подсудности всех рассматриваемых дел; приоритета общепризнанных принципов международного права; независимости Международного арбитражного суда и арбитров; конфиденциальности рассмотрения дел; содействия окончанию спора посредством заключения сторонами мирового соглашения; окончательности выносимых судом решений [13].

В соответствии с Уставом в структуру Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате входят: руководство; президиум; арбитры (третейские судьи); структурные подразделения; информационно-консультативный центр [14].

Руководят работой Международного арбитражного суда президиум и председатель суда.

В состав президиума суда входят: председатель Международного арбитражного суда, его заместители, члены президиума, назначенные из числа арбитров.

Члены президиума суда назначаются учредителем по представлению председателя Международного арбитражного суда сроком на пять лет.

Президиум Международного арбитражного суда выполняет следующие функции:

обеспечивает осуществление деятельности Международного арбитражного суда;

анализирует арбитражную практику;

рассматривает вопросы распространения информации о деятельности Международного арбитражного суда;

рассматривает вопросы международных связей Международного арбитражного суда;

утверждает по представлению председателя Международного арбитражного суда рекомендательный список арбитров (третейских судей);

осуществляет другие действия, предусмотренные Законом Республики Беларусь «О Международном арбитражном (третейском) суде» и Регламентом Международного арбитражного суда.

Все вопросы президиум Международного арбитражного суда решает на заседаниях. Свои решения он принимает в форме постановления простым большинством голосов его членов, участвующих в заседании.

Председателем президиума Международного арбитражного суда является председатель Международного арбитражного суда.

Президиум Международного арбитражного суда созывается по мере необходимости, но не реже одного раза в полугодие.

Председатель Международного арбитражного суда назначается учредителем Международного арбитражного суда (Белорусской торгово-промышленной палатой) на контрактной основе сроком на пять лет.

Допускается назначение председателя Международного арбитражного суда на новый срок, но не более двух сроков подряд.

Председатель Международного арбитражного суда осуществляет руководство судом и несет установленную законодательством ответственность за результаты работы суда, соблюдение требований Устава, выполнение обязательств перед учредителем и работниками Международного арбитражного суда [15].

Компетенция Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате была значительно расширена Законом Республики Беларусь «О Международном арбитражном (третейском) суде» от 9 июля 1999 г.: он получил право рассматривать любые хозяйственные споры, включая и такие, в которых обе стороны являются белорусскими.

Кстати, международные арбитражные суды и ряда других стран мира рассматривают как международные, так и внутренние хозяйственные споры.

Порядок рассмотрения хозяйственных споров в Международном арбитражном суде при Белорусской торгово-промышленной палате и в международных арбитражных судах других стран мира практически одинаков, так как он регулируется национальными законами, которые, как правило, соответст-

вуют единому образцу — Типовому закону о международном коммерческом арбитраже, который принят Комиссией ООН по праву международной торговли в 1985 г. Закон Республики Беларусь «О Международном арбитражном (третейском) суде» также основан на этом Типовом законе.

Судей для рассмотрения международных споров выбирают сами стороны, а в списки рекомендуемых включаются не только лучшие белорусские, но и известные зарубежные юристы — из России, Англии, Польши, Германии, Украины и др. Поэтому качественный уровень разрешения споров в Международном арбитражном суде при Белорусской торгово-промышленной палате (по оценкам ряда организаций) не ниже, чем в аналогичных судах зарубежных стран [16].

Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате находится в Минске, т. е. на перекрестке путей из Западной Европы в СНГ и с севера на юг. Поэтому здесь удобно рассматривать споры, в которых обе стороны являются зарубежными, например Россия и Польша, Украина и Литва, Германия и Казахстан. В таких случаях экономятся путевые расходы сторон. Учитывая это, юридические лица и предприниматели многих стран мира для разрешения экономических споров избирают Минск.

Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате является полноправным членом европейской группы судов. Он также входит и во всемирную систему международных арбитражных судов, которые рассматривают как международные, так и внутренние экономические споры.

Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате рассматривает также не только международные, но и внутренние экономические споры, в которых обе стороны — белорусские субъекты хозяйствования. Поскольку эти споры могут рассматривать и другие суды, национальные и зарубежные, то возникает вопрос о выборе суда. При рассмотрении внутренних споров приходится выбирать между Высшим Хозяйственным Судом Республики Беларусь и Международным арбитражным судом при Белорусской торгово-промышленной палате. Если спор является внешнеэкономическим (международным), то выбор делается между Международным арбитражным судом при Белорусской торгово-промышленной палате и аналогичным зарубежным судом.

Основанием для передачи спора в Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате является арбитражное соглашение о передаче спора на рассмотрение данного суда.

Арбитражным соглашением является соглашение сторон о передаче на рассмотрение Международного арбитражного суда всех или отдельных споров, которые возникли или могут возникнуть из связывающего стороны правоотношения. Арбитражное соглашение может быть заключено в виде

арбитражной оговорки (отдельного положения гражданско-правового договора) или в виде самостоятельного договора.

Форма собственности юридического лица для возбуждения в Международном арбитражном суде при Белорусской торгово-промышленной палате внутреннего спора значения не имеет. Все зависит от наличия пункта в арбитраже. Если имеется договор или арбитражная оговорка, где в качестве органа для разрешения споров назван Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате, то этот суд принимает исковое заявление и рассматривает дело [17].

Свои отношения в Международном арбитражном суде имеют право выяснять как государственные, так и негосударственные юридические лица.

Расходы на рассмотрение дел в Международном арбитражном суде при Белорусской торгово-промышленной палате являются одними из самых низких.

Дело в суде рассматривается, как правило, не более шести месяцев.

Все это вполне устраивает юридических лиц многих стран. Подтверждением этого является статистика: за последние годы наблюдается тенденция увеличения количества рассматриваемых судом дел: в 2003 г. было 66 возбужденных дел, в 2004 г. — 60, в 2005 г. — 80, в 2006 г. — 81, в 2007 г. — 73 дела.

Расширилась и география стран, юридические лица которых разрешали экономические споры в Международном арбитражном суде при Белорусской торгово-промышленной палате.

К примеру возьмем 2005 г. В течение этого года к производству было принято 80 дел, рассмотрено 52 дела, 8 из них были прекращены.

Подавляющее большинство рассмотренных исков (31) было предъявлено субъектами хозяйствования Республики Беларусь.

В качестве истцов выступили 3 субъекта хозяйствования Российской Федерации, 2 субъекта хозяйствования Австрии, 6 субъектов хозяйствования США, 2 субъекта хозяйствования Нидерландов, 3 субъекта хозяйствования Польши, 3 субъекта хозяйствования Германии, а также субъекты хозяйствования из Болгарии и Норвегии, которые предъявили по одному иску.

По делам, рассмотренным в этот период, в качестве ответчиков выступили: 28 субъектов хозяйствования Республики Беларусь, 5 субъектов хозяйствования Российской Федерации, по 2 субъекта хозяйствования из Великобритании, Британских Виргинских островов, Польши, Болгарии, 3 субъекта хозяйствования Латвии, а также субъекты хозяйствования из Литвы, Швеции, Германии, Эстонии, Бельгии, Швейцарии, Франции, Финляндии, предъявивших по одному иску.

По делам, рассмотренным в 2005г. по 17 искам, предъявленным субъектами хозяйствования Республики Беларусь, решения вынесены в их поль-

зу. По пяти искам, предъявленным белорусскими субъектами хозяйствования, производство по делам прекращено.

В 2006 и 2007 гг. география стран, из которых Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате принял к производству дела, также была широкой.

Так, в 2006 г. в качестве истцов выступили 8 субъектов хозяйствования Российской Федерации, 4 субъекта из Словении, 4 субъекта из Великобритании, 5 субъектов из Австрии, 2 субъекта хозяйствования Германии, а также субъекты хозяйствования из Украины, Кипра и Литвы, которые предъявили по одному иску.

Большинство рассмотренных исков было предъявлено субъектами хозяйствования Республики Беларусь.

По делам, рассмотренным в этот период, в качестве ответчиков выступили: 28 субъектов хозяйствования Республики Беларусь, 3 субъекта хозяйствования из Польши, 4 субъекта хозяйствования из Российской Федерации, по 2 субъекта хозяйствования из Латвии, Азербайджана, а также субъекты хозяйствования из Финляндии, Болгарии, Северной Ирландии, предъявивших по одному иску.

В 2006 г. из 81 дела, принятого к производству, было рассмотрено 62 и прекращены 4 дела.

В 2007 г. из 73 дел, принятых к производству, было рассмотрено 71 дело [18].

В Международном арбитражном суде при Белорусской торгово-промышленной палате регулярно рассматриваются и внутренние споры. Решения по делу выносят арбитры, которых выбирают сами истцы и ответчики из числа лучших юристов республики.

Замена членов третейского суда до решения дела не допускается. Стороны могут отказаться от заключенного ими договора, если докажут, что кто-нибудь из судей заинтересован в результате рассматриваемого дела. Решение принимается большинством голосов.

Решения Международного арбитражного суда по внутренним спорам являются окончательными и вступают в законную силу с момента вынесения решения. Они могут быть обжалованы в Высшем Хозяйственном Суде Республики Беларусь лишь в порядке исключения, главным образом по процессуальным основаниям. Исполняются эти решения суда в том же порядке, который установлен законодательством Республики Беларусь для хозяйственных судов.

Решения Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате имеют такую же силу, как и решения государственных судов, и им обеспечено широкое исполнение за рубежом. Их решения обычно исполняются добровольно, а принудительное исполнение на

территории Республики Беларусь осуществляется в порядке, который установлен для решений национальных государственных судов.

В соответствии с Нью-Йоркской конвенцией 1958 г. о признании и приведении в исполнение решений иностранных арбитражных судов они признаются и исполняются в большинстве стран мира [19].

Литература

1. Из материалов доктора юридических наук профессора Н. Г. Юркевича.
2. НАРБ. Ф. 1049. Оп. 2. Д. 19. Л. 84, 138—148.
3. Там же. Д. 19. Л. 149—152.
4. Там же.
5. Там же.
6. Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. 1999. № 30. Ст. 434. С. 155—177.
7. НАРБ. Ф. 1049. Оп. 2. Д. 76. Л. 74.
8. Там же. Д. 87. Л. 31.
9. Там же.
10. Из материалов Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате.
11. Там же.
12. Там же.
13. Там же.
14. Там же.
15. Там же.
16. Там же.
17. Там же.
18. Там же.
19. Там же.

І. А. Саракавік

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ АБ РОЛІ І МЕСЦЫ МІЛІЦЫІ Ў МЕХАНІЗМЕ САВЕЦКАЙ ДЗЯРЖАВЫ Ў 1964—1991 гг.

У залежнасці ад паўнаты раскрыцця навуковай праблемы «Міліцыя ў механізме савецкай дзяржавы (1964—1991 гг.)» усю літаратуру ўмоўна можна падзяліць на тры групы. Да першай адносяцца тыя з даследаванняў, якія даюць агульнае ўяўленне аб палітычным, сацыяльна-эканамічным і духоўным развіцці грамадства савецкай Беларусі ў прыватнасці і СССР у цэлым. Без іх асэнсавання цяжка ўсвядоміць працэс утварэння, фарміравання і дзеяння савецкага механізма дзяржаўнай улады. З калектыўных фундаментальных прац гэта найперш «Гісторыя Беларускай ССР» (раздзелы IX, XI—XV т. 5) [1].

Аўтары яе, з аднаго боку, ухвалялі ролю і месца Камуністычнай партыі ў грамадстве і дзяржаве, часам не без падстаў паказвалі развіццё ўсіх сфер жыццядзейнасці рэспублікі праз прызму «развітога сацыялізму і пабудовы камунізму». З другога боку, яны не мелі тых дакументаў і матэрыялаў партыі і ўрада, якія лічыліся сакрэтнымі і таму не маглі аб'ектыўна паказаць і механізм савецкай улады, і нарастанне тых адмоўных тэндэнцый у грамадстве і дзяржаве, якія назіраліся ў разглядаемы перыяд.

У постсавецкі перыяд калектыў аўтараў Інстытута гісторыі АН Беларусі выдаў «Нарысы гісторыі Беларусі» ў дзвюх частках. Разгорнутай характарыстыкі палітычнай сістэмы сярэдзіны 60 — сярэдзіны 80-х гг. не даецца, але ўпершыню ўводзяцца паняцці «адміністрацыйна-каманднай сістэмы» і «аўтарытарна-бюракратычны стыль». У раздзеле «Цяжкі шлях радыкальных пераўтварэнняў» старонка тэксту прысвечана «рэформе палітычнай сістэмы» (1988—1994 гг.) [2], але сутнасць дзяржаўнай улады ў гэты перыяд не паказваецца. Новы ўзровень ведаў назапашваўся больш павольна, чым адбываліся самі падзеі.

Праз дзесяцігоддзе пасля распаду СССР сталі з'яўляцца шматлікія працы даследчыкаў, у якіх больш грунтоўна зроблена спроба прааналізаваць сутнасць савецкай сістэмы ўлады, яе адметнасці, прычыны краху. Сярод іх выдзяляецца манаграфія А. В. Хлеўнюка «Политбюро. Механизмы политической власти в 1930-е годы» [3]. Хаця праца закранае 30-я гг., тым не менш яна мае вялікую каштоўнасць і для разглядаемага перыяду, паказваючы ўнутраны механізм дзеяння вышэйшага палітычнага органа краіны — Палітбюро ЦК ВКП(б), таго механізма, які дастаўся ад І. В. Сталіна ў спадчыну М. С. Хрушчову і Л. І. Брэжневу.

Своеасаблівым працягам зместу манаграфіі А. В. Хлеўнюка стала фундаментальная праца Р. Г. Піхоя «Советский Союз: история власти. 1945—1991» [4]. Напісана яна на ўпершыню ўведзеных у навуковы абарот раней закрытых для даследчыкаў архіўных матэрыялах Палітбюро ЦК КПСС. Аўтар пераканаўча паказвае, *хто* з вышэйшага кіраўніцтва СССР, *як* і *якія* рашэнні

прымаў у пасляваеннай гісторыі нашай дзяржавы, *як* ажыццяўлялася ўлада ў краіне ў яе розных праявах і *чаму* гэта сістэма перастала існаваць.

Адначасова падаецца, што тэрмін «застой», які прымяняе аўтар да 1968—1985 гг., не адпавядае таму сацыяльна-эканамічнаму становішчу, якое склалася ў СССР, тым больш у БССР. Больш правамерна гаварыць аб падзенні тэмпаў эканамічнага развіцця. Нават у самай «застойнай» адзінаццатай пяцігодцы (1981—1985) сярэднегадавыя тэмпы развіцця нацыянальнага даходу склалі 3,6%, прамысловасці — 3,7%, сельскай гаспадаркі — 1,4%, капіталаўкладанняў — 3,7%. Яны былі на ўзроўні большасці развітых дзяржаў свету [5].

З айчынных гісторыкаў праблему савецкай таталітарнай сістэмы змястоўна даследаваў акадэмік М. П. Касцюк у манаграфіі «Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі». Разглядаючы праявы таталітарызму ў «застойны перыяд» і яго рэцыдывы ў час радыкальных пераўтварэнняў, аўтар справядліва сцвярджае, што перыяд так званага «застою» не быў аднародным па сваіх характарыстыках. З пачатку 70-х гг. вышэйшае партыйнае кіраўніцтва пайшло на згортванне эканамічнай рэформы, «пачалі змяншацца, «застойвацца» тэмпы сацыяльна-эканамічнага развіцца краіны» [6]. Аднак у працы пераканаўча не тлумачыцца, *чым* і *кім* (выдзелена. — *І. С.*) быў выкліканы гэты адыход ад спробы мадэрнізацыі народнай гаспадаркі як СССР у цэлым, так і БССР у прыватнасці.

Між тым пералом у палітыцы КПСС, адыход ад рэформаў А. М. Касыгіна сярэдзіны 60-х гг. пачаўся не ў пачатку 70-х гг., а з 1968 г., з падзей у Чэхаславакіі. У адносінах да «Пражскай вясны» ў Палітбюро, як сведчыць стэнаграма пасяджэння ад 19 чэрвеня 1968 г., не назіралася аднагалосся. Прыхільнікам «рашучых мер» выступаў старшыня КДБ СССР Ю. У. Андропаў, а старшыня Савета Міністраў СССР А. М. Касыгін лічыў, што чэхаславацкія таварышы «змагаюцца за сацыял-дэмакратычную праграму … за ясныя для іх мэты, каб пераўтварыць на першых парах Чэхаславакію ў Югаславію, а затым у штосьці падобнае на Аўстрыю» [7].

Жах распаўсюджвання ідэі рэфарміравання сацыялізму з ЧССР у СССР і іншыя краіны сацыялістычнай садружнасці прымусіў большасць кіраўніцтва савецкай дзяржавы на чале з Генеральным сакратаром ЦК КПСС Л. І. Брэжневым хіснуцца ўправа, узмацніць націскныя, адміністрацыйныя меры кіравання ва ўсіх сферах жыццядзейнасці, у тым ліку і ў міліцыі, як будзе далей паказана, згарнуць толькі што пачатую эканамічную рэформу 1965 г. А. М. Касыгіна.

Вядомы сацыёлаг дзяржавы, член-карэспандэнт НАН Беларусі А. М. Данілаў сваю манаграфію «Социология власти: теория и практика глобализма» прысвяціў сацыялагічнаму аспекту даследавання ўлады. Заслугоўвае ўвагі яго палажэнне аб тым, што «фактычна ўвесь савецкі перыяд быў перыядам замоўчвання аб сутнасці і многіх важ-

нейшых аспектах палітычнай улады і перш за ўсё *аб адказнасці ўлады перад грамадствам* (выдзелена — *І. С.*), што самым ракавым чынам адбілася на ўсёй гісторыі СССР» [8]. Сапраўды, гэта праблема не даследавалася і не магла даследавацца. Можна было гаварыць, пісаць аб адказнасці пэўнага гаспадарчага, савецкага, партыйнага работніка, але толькі не аб адказнасці вышэйшых кіраўнікоў рэспублік, тым больш Савецкага Саюза, адказнасці наогул улады перад грамадствам.

Узважаны падыход да падзей 1964—1991 гг. назіраецца ў кнізе «История России» пад рэдакцыяй члена-карэспандэнта РАН А. Н. Сахарава. Заслугоўвае ўвагі ў ёй вывад аб прызнанні «заканамерным і непазбежным крызіс і крах сацыялізму, заганнасць яго дактрынальных каранёў, яго гістарычную асуджанасць… У самой сістэме былі закладзены магутныя сілы самараспаду, важнейшым сведчаннем наяўнасці якіх з'яўляецца пастаянная заклапочанасць бальшавіцкага рэжыму праблемамі ўласнай легітымацыі» [9].

У асноўным пагаджаючыся з такой высновай, прыходзіш да разважання: у сваім гістарычным развіцці савецкая дзяржаўная ўлада мела для вырашэння не меншыя, калі не большыя праблемы (грамадзянская вайна, пераход ад палітыкі «ваеннага камунізму» да новай эканамічнай, карэнізацыя, індустрыялізацыя, калектывізацыя, Вялікая Айчынная вайна і інш.). І тады самараспаду не наступіла. Механізм дзяржаўнай улады ў пэўнай ступені з імі спраўляўся. Значыць, адна з галоўных прычын краху перабудовы, а разам з ёй і ўсёй савецкай сістэмы ўлады, не толькі ў эканамічных, палітычных, міжнацыянальных і іншых прычынах, што не выклікае пярэчанняў, а ў значнай ступені ў тым, хто персанальна ў гэты час кіраваў Савецкім Саюзам і адказваў за развіццё савецкай дзяржавы і савецкага грамадства. Дакладней: наколькі іх глыбіня і шырыня мыслення, маштаб вывераных практычных дзеянняў, дыяпазон прафесіяналізму, палітра маральных каштоўнасцей адпавядалі патрабаванням выкліку часу. Наколькі яны былі здольны аб'яднаць і акумуліраваць намаганні ўсіх сацыяльных слаёў грамадства, атрымаць ад іх адпаведны давер і падтрымку і вывесці дзяржаву з зацяжнога крызісу.

Менавіта праблеме адказнасці вышэйшых асоб СССР перад дзяржавай і грамадствам прысвяціў сваё даследаванне Пол М. Картэр. У ім на прыкладзе жыццядзейнасці М. А. Суслава паказана, што з яго смерцю традыцыйная савецкая ідэалагічная сістэма згубіла свайго апошняга сапраўднага абаронца і апалагета, бо ні Ю. У. Андропаў, ні К. У. Чарненка, ні яшчэ больш М. С. Гарбачоў не валодалі ні такім разуменнем, ні такой вернасцю традыцыйнай сістэме [10].

Адначасова жыццядзейнасць вышэйшых кіраўнікоў савецкай краіны сведчыць аб тым, што сістэма дзяржаўнай улады ў Савецкім Саюзе аказалася недасканалай, не здольнай самарэгулявацца і самааднаўляцца пры істотных выпрабаваннях часу. Яна трымалася пазітыўна толькі пры такіх харызматычных лідэрах, як У. І. Ленін і І. В. Сталін. Іх не стала, і сістэма

паступова прыйшла да заняпаду. Да такіх высноў яшчэ больш прыходзіш, калі знаёмішся з шэрагам прац, успамінаў, якія раскрываюць жыццядзейнасць М. С. Хрушчова, Л. І. Брэжнева, Ю. У. Андропава, К. У. Чарненкі, М. С. Гарбачова і іх акружэння [11].

Аднак у адзначаных працах аўтары не ўдзялялі ўвагі матэрыяльным прыдаткам механізма дзяржаўнай улады, калі не лічыць агульны падыход да арміі ў сувязі са знешнепалітычнымі акцыямі і сістэму КДБ з-за інакшмыслення. Між тым праблемы аховы грамадскага парадку, росту злачыннасці, барацьбы з ёю выклікалі вялікую заклапочанасць не толькі кіраўніцтва дзяржавы і саюзных рэспублік, але і самога насельніцтва. Тым не менш навукова гэта праблема не распрацоўвалася. З аднаго боку, дакументы для даследчыкаў былі закрыты. Статыстычныя звесткі не друкаваліся. Ды і наогул не магло ўзнікнуць нават сумненняў наконт магчымых памылак, недахопаў у дзейнасці органаў улады і кіравання, найперш вышэйшых, а таксама такога інстытута, як міліцыя. Справа ў іншым, лічылася, што недахопы, памылкі могуць быць у асобных супрацоўнікаў, але толькі не ў сістэме. Такое заключэнне не падлягала аналізу.

З другога боку, даследчыкі, пачынаючы з часоў перабудовы, сталі больш увагі ўдзяляць аналізу самой сістэмы бальшавіцкай улады, яе адметнасцям, перыядызацыі, найбольш агульным праяўленням яе ў розных сферах жыццядзейнасці, але толькі не ў праваахоўнай. А з гэтай сферай практычна штодня сутыкаецца кожны грамадзянін дзяржавы. Таму гэта праблема — міліцыя ў механізме дзяржаўнай улады — павінна даследавацца ў агульнагістарычным аспекце.

Другую групу літаратуры складаюць працы па гісторыі савецкай міліцыі ў цэлым і міліцыі Беларусі ў прыватнасці. Аднак такіх даследаванняў мала. Улічваючы, што гэту праблематыку распрацоўвалі ў асноўным выкладчыкі сістэмы вышэйшай школы МУС СССР, а яны рыхтавалі юрыстаў, то і даследаванні ажыццяўляліся ў гісторыка-праваавым, адміністрацыйным, канстытуцыйным, крыміналагічным і іншых накірунках. І толькі ў сувязі з тым, што Мінская вышэйшая школа МУС СССР фарміравалася пазней, чым расійскія ВНУ падобнага профілю, то на кафедру гісторыі КПСС былі запрошаны вучоныя і па грамадзянскай гісторыі СССР. Таму ў сістэме вышэйшай школы МУС СССР толькі ў Мінску ўзнік гістарычны накірунак даследавання гісторыі міліцыі. А паколькі кафедра была малалікай і займалася галоўным чынам вучэбна-выхаваўчым працэсам слухачоў, то і даследаванні, хаця і былі важныя для навукі, але не маглі мець шырокі дыяпазон.

Праблемы гісторыі міліцыі з юрыдычным ухілам у разглядаемы аўтарам перыяд актыўна распрацоўвалі маскоўскія даследчыкі. Найбольш абагульненай стала іх праца «Советская милиция: история и современность (1917—1987)» [12], падрыхтаваная калектывам юрыстаў на чале з А. П. Касіцыным і Р. С. Мулукаевым. У кнізе ёсць невялікі параграф (каля пяці старонак тэксту з

336) «Міліцыя ў механізме агульнанароднай дзяржавы», у якім у абагульняючым плане коратка засведчаны месца міліцыі ў механізме савецкай дзяржаўнай улады і асноўныя структурныя падраздзяленні МУС СССР.

У такім жа абагульняючым плане выдадзена і наступная праца «Полиция и милиция России: страницы истории» [13]. У ёй адсутнічаюць ранейшыя ідэалагічныя штампы, але і новых падыходаў не выпрацавана.

З другой паловы 90-х гг. XX ст. творчую актыўнасць развівае прафесарска-выкладчыцкі састаў Санкт-Пецярбургскага універсітэта МУС Расіі на чале з акадэмікам В. П. Сальнікавым. Да 200-годдзя МУС Расіі творчы калектыў універсітэта падрыхтаваў і выдаў працу «Министерство внутренних дел России. 1802—2002. Исторический очерк». Шостая яе глава прысвечана развіццю і дзейнасці МУС у 50-х — пачатку 90-х гг. XX ст. Аўтары правільна заўважылі, што постсталінскае палітычнае кіраўніцтва імкнулася рэфарміраваць усю праваахоўную сістэму і асабліва Міністэрства ўнутраных спраў. У той жа час яны не адзначаюць прычыны неабходнасці яе рэфарміравання. У працы, тым не менш, утрымліваецца правамернае палажэнне, якое мела значэнне да пачатку 90-х гг., што ажыццявіць радыкальныя змены постсталінскае кіраўніцтва не змагло. Таму што гэтыя змены маглі адбыцца толькі са зменай агульнадзяржаўнай ідэалогіі і палітычнай сістэмы, а на гэта, у сілу сваіх перакананняў, новыя лідэры партыі і дзяржавы не толькі пайсці не маглі, але яны аб гэтым нават і не задумваліся [14]. Таму і не была праведзена рэформа міліцыі на аснове дасягненняў сусветнай навукі і лепшага вопыту, але адбылася павольная трансфармацыя яе ў больш «мяккі» варыянт сталінскай у адпаведнасці з новымі рэаліямі ў грамадстве і дзяржаве.

Асэнсаваць дзейнасць міліцыі, вызначыць яе ролю і месца ў сістэме механізма ўлады немагчыма без ведання стану злачыннасці ў краіне, рэспубліцы, асноўных тэндэнцый яе развіцця. Гэтай праблемай у асноўным займаюцца крымінолагі. Сярод іх хацелася б адзначыць тых, чые працы знаходзяцца бліжэй да гістарычнай навукі: расійскіх даследчыкаў І. І. Карпеца і В. В. Лунеева, а таксама беларускага вучонага В. А. Ананіча.

Слушным з'яўляецца, напрыклад, палажэнне доктара юрыдычных навук І. І. Карпеца аб тым, што злачыннасць характэрна для любой сацыяльна-эканамічнай фармацыі, у тым ліку і для савецкага сацыялізму, і выклікана яна канкрэтна-гістарычнымі, сацыяльна-эканамічнымі, палітычнымі і іншымі фактарамі [15]. Раней ён лічыў, што пры сацыялізме «адсутнічаюць найбольш небяспечныя формы злачыннасці, якія характэрны папярэднім фармацыям» [16].

Доктар юрыдычных навук В. В. Лунееў, пагаджаючыся з І. І. Карпяцом, ідзе далей і прыходзіць да заключэння, што ў таталітарных рэжымах адносна нізкая кантралюемая крымінальная злачыннасць і адносна высокая ў дэмакратычных сістэмах. Аднак «таталітарызм розных масцей (камуністычны, фашысцкі, нацыяналістычны, рэлігійна-фундаменталісцкі і г. д.)… крымінальны па сваёй унутранай прыродзе і метадах кіравання грамадствам». У той жа час «дыктатура злачыннасці пры ліберальнай барацьбе з ёю становіцца не менш небяспечнай, чым дыктатура таталітарызму. Больш таго, у сваім крайнім праяўленні дыктатура злачыннасці, як правіла, «цяжарная» той жа дыктатурай таталітарызму». Яна імкнецца дасягнуць мэты і самазберагчыся праз дыктат насілля.

Аўтар не выступае супраць ліберальнай дэмакратыі, у цэлым гуманізацыі мераў барацьбы з правапарушэннямі, аднак ён не можа пагадзіцца з тым, каб гуманізацыя прыводзіла да анархіі, усёдаравальнасці. Таму В. В. Лунееў прапаноўвае «пашырэнне і паглыбленне сацыяльна-прававога кантролю над супрацьпраўнымі паводзінамі» [17].

Такі вывад вядомага даследчыка заслугоўвае адабрэння і падтрымкі. Пакуль іншага шляху барацьбы з правапарушэннямі чалавецтва не знайшло.

Доктар гістарычных навук, прафесар В. А. Ананіч у першай адзначанай працы прыходзіць да высновы, што важнай тэндэнцыяй злачыннасці ў Беларусі і іншых краінах свету ў 1970—1999 гг. з'яўляецца яе абсалютны і адносны рост у параўнанні з ростам насельніцтва, эканамічным і культурным развіццём. Адначасова назіраецца паступовае адставанне сацыяльнага кантролю за злачыннасцю. У артыкуле ўсебакова аналізуюцца стан і дынаміка злачыннасці ў Беларусі за 1970—1999 гг. [18]. Даныя В. А. Ананіча пацвярджаюць выснову І. І. Карпеца аб тым, што рост злачыннасці характэрны для дзяржаў з розным грамадскім і палітычным ладам, што супярэчыць ранейшым уяўленням савецкай навукі.

У другой працы аўтар аналізуе метадалагічныя праблемы даследавання злачыннасці і адстойвае неабходнасць выкарыстання палажэнняў матэрыялістычнай дыялектыкі ў якасці метадалагічнай базы для далейшага развіцця крыміналістыкі. В. А. Ананіч лічыць, што адмаўленне ад матэрыялістычнай дыялектыкі некаторымі вучонымі прадыктавана кан'юнктурнымі матывамі, бо такі падыход да сучаснай злачыннасці патрабуе крытычнага аналізу эканамічных адносін, палітычнай сістэмы, сацыяльнай і духоўнай сферы, што ім нявыгадна [19]. Не адмаўляючы такога погляду, які мае права на жыццё, неабходна зазначыць, што крытычны падыход да праблем сацыяльнага развіцця магчымы пры выкарыстанні і іншых філасофскіх накірункаў.

Лепш асэнсаваць праблемы злачыннасці, у тым ліку ў Беларусі, дапамагаюць працы доктара юрыдычных навук, прафесара І. І. Басецкага, які, па сутнасці, стварыў сваю навуковую школу. У манаграфіі «Преступность: опыт координации противодействия» [20] ён са сваімі калегамі разглядае стан злачыннасці ў Рэспубліцы Беларусь, развіццё прававой базы супрацьдзеяння злачыннасці, аналізуе і каменціруе матэрыялы працы Міжведамаснай камісіі па барацьбе са злачыннасцю, карупцыяй і наркаманіяй пры Савеце Бяспекі Рэспублікі Беларусь. Адзначаючы многія яе вартасці, нельга не сказаць аб тым, што тэкст навуковага выдання часам перагружаны шматлікімі прыкладамі.

Яшчэ большую цікавасць выклікае манаграфія «Организованная преступность», у якой на аснове аналізу айчыннай і замежнай навуковай літаратуры, заканадаўства, матэрыялаў практыкі, вынікаў спецыяльнага даследавання разглядаюцца актуальныя пытанні барацьбы з арганізаванай злачыннасцю. Аўтары лічаць, што грамадства сутыкнулася з арганізаванай злачыннасцю ў пачатку 90-х гг. ХХ ст. Практыка сведчыць, што ў СССР, у тым ліку і ў БССР, яна была раней. Справа ў тым, што аб ёй не прынята было тады гаварыць, бо лічылася, як справядліва адзначаюць і аўтары, што прафесійная злачыннасць, якая існавала ў 20-х — пачатку 30-х гг. ХХ ст., ліквідавана, і гэта з'ява не характэрна сацыялізму [21].

Неабходна адзначыць, што адна і другая працы разглядаюць праблемы злачыннасці ў Беларусі не ў вызначаны намі перыяд, а пасля развалу СССР і не паказваюць ролі і месца міліцыі ў сістэме органаў улады і кіравання краіны. Тым не менш яны дазваляюць лепш асэнсаваць праблему.

Асаблівае месца займаюць працы аб арганізацыі і дзейнасці паліцыі замежных дзяржаў [22]. Як правіла, гэта вучэбныя дапаможнікі для навучальных устаноў сістэмы МУС СССР, МУС Расіі. Веданне працэсаў, якія адбываюцца ў паліцэйскіх арганізацыях і злачынных асяродках замежных дзяржаў, дазваляе лепш усвядоміць, ацаніць арганізацыю і дзейнасць міліцыі Беларусі.

Сярод гэтага накірунку даследаванняў выдзяляецца праца А. В. Губанава [23], у якой аналізуецца дзейнасць паліцыі ў таталітарных і дэмакратычных дзяржавах, выказваецца погляд, чаму пры таталітарным палітычным рэжыме крымінальная злачыннасць меншая, чым пры дэмакратычным.

Гэту ж праблему даследуюць юрысты Санкт-Пецярбурга ў працы «Политический режим и преступность». Яна дазваляе паўней зразумець не толькі з'явы, якія адбываюцца ў злачынным свеце, але і механізм функцыяніравання палітычнага рэжыму. У пэўнай ступені паміж палітычным рэжымам і злачыннасцю існуе дыялектычная ўзаемасувязь. Палітычны рэжым, як адзначаюць аўтары працы, аказвае ўплыў на стан і характар злачыннасці. Аднак адной з прычын змены палітычнага рэжыму можа стаць фактар злачыннасці. У той жа час ад тыпу палітычнага рэжыму ў пэўнай ступені залежаць суадносіны агульнакрымінальнай і палітычнай злачыннасці. Пры жорсткіх палітычных рэжымах адбываецца падаўленне агульнакрымінальнай злачыннасці, аднак адначасова ўзрастае палітычная злачыннасць, хаця яна і не прызнаецца ўладай. Пры мяккіх палітычных рэжымах гэтыя суадносіны мяняюцца. У той жа час рэзкая змена палітычнага рэжыму або яго нестабільнасць, як правіла, прыводзяць да росту палітычнай і крымінальнай злачыннасці [24].

Асобным аспектам дзейнасці савецкай міліцыі прысвечаны працы такіх вядомых расійскіх даследчыкаў, як С. В. Біленкі, М. І. Еропкіна, Л. М. Калодкіна, У. У. Капейчыкава, В. В. Лазарава, І. П. Леўчанка, Н. П. Максіменка, А. Я. Малыгіна, Р. С. Мулукаева, Т. М. Шамбы [25]

і многіх іншых. Аднак яны напісаны ў прававым аспекце і нясуць пэўны адбітак пазіцый савецкага часу.

Пэўную цікавасць прадстаўляюць успаміны кіраўнікоў органаў унутраных спраў, найперш міністраў, іх намеснікаў, якія непасрэдна ўплывалі на практычную дзейнасць міліцыі. Сярод іх хацелася б выдзеліць кнігі В. В. Бакаціна, П. Ф. Перавозніка, У. Д. Ягорава [26]. Можна пагаджацца з іх палажэннямі і вывадамі, а можна і не пагаджацца, паколькі яны суб'ектыўныя, аднак не ўлічваць іх нельга. Любая сістэма сама па сабе не запрацуе, будзе мёртвай, калі не будзе зададзена ёй жыццё. Менавіта ад кіраўнікоў міліцыі ў многім залежала структура, арганізацыя і дзейнасць усіх службаў і падраздзяленняў органаў унутраных спраў, найперш — міліцыі.

Адной з першых прац беларускіх даследчыкаў у разглядаемы перыяд стала кніга, прысвечаная 50-гадоваму юбілею міліцыі Беларусі. Аўтарскі калектыў у складзе супрацоўнікаў-практыкаў Міністэрства аховы грамадскага парадку БССР і некаторых навуковых работнікаў: Г. І. Балашовай, М. Т. Бабкова, У. М. Бахурава, М. І. Ільінскага, Л. М. Калінковіча, М. Ф. Калбенкова, М. Ф. Мананко і інш. [27] У навуковы абарот былі ўведзены асобныя дакументы, шматлікі фактычны матэрыял, які быў размешчаны ў храналагічным парадку. Аднак праца ў многім носіць апісальны характар і не дае ўяўлення аб асноўных тэндэнцыях станаўлення і развіцця савецкай міліцыі на тэрыторыі Беларусі. Многія накірункі дзейнасці міліцыі выпісаны фрагментарна, а многія (рэпрэсіі з 1917 г. і да пачатку 50-х гг., узаемаадносіны міліцыі з органамі ўлады, кіраўніцтва сістэмай міліцыі і інш.) нават не ўпамінаюцца. Тым не менш гэта праца дазволіла пазнейшым даследчыкам на яе аснове больш крытычна, глыбей і шырэй падысці да аналізу дзейнасці міліцыі не ў цэлым за 50 гадоў, а за меншы перыяд часу. І такі падыход сябе апраўдаў.

Становішча з даследаваннем міліцэйскай тэматыкі пачало мяняцца да лепшага, калі ў Мінску было адкрыта аддзяленне завочнага навучання Маскоўскай вышэйшай школы МУС СССР, пераўтворанае ў 1964 г. у вочна-завочны факультэт, а ў 1976 г. — у Мінскую вышэйшую школу МУС СССР, адкрыццём у ёй кафедры гісторыі КПСС. Менавіта з гэтага часу ў Мінску пачынае ствараецца школа гісторыкаў, якія даследуюць праблемы гісторыі савецкай міліцыі ў розныя перыяды і па розных накірунках яе дзейнасці. Пры гэтым адбываўся паступовы працэс накаплення якасці даследаванняў.

З 70-х гг. з'яўляюцца дысертацыйныя доследы дзейнасці міліцыі БССР па асобных накірунках службы. Адной з першых у 1975 г. стала кандыдацкая дысертацыя М. І. Ільінскага, прысвечаная міліцыі рэспублікі 1945—1950 гг. У наступным годзе кандыдацкую дысертацыю абараніў М. Р. Рамашка [28]. Яна была прысвечана палітыка-выхаваўчай рабоце ў міліцыі. У 1978 г. М. І. Ільінскі выдаў манаграфію «Органы внутренних дел Белорусской ССР в 1941—1950 годы» [29], якая стала вынікам яго дысертацыйнага даследавання і далейшых творчых пошукаў.

Наступны ўсплеск навуковай актыўнасці прыпадае на першую палову 80-х гг. Менавіта ў гэты перыяд былі абаронены доктарскія дысертацыі М. І. Ільінскага, А. Ф. Вішнеўскага [30]. Падрыхтаваныя на багатым факталагічным матэрыяле, у многім упершыню ўведзеным у навуковы абарот, яны ўнеслі значны ўклад у развіццё праблем не толькі гісторыі міліцыі Беларусі, а і ў цэлым гістарычнай навукі рэспублікі.

Пракладзены імі шлях дазволіў актывізаваць даследаванне міліцэйскай тэматыкі. Гэта вылілася ў паспяховую падрыхтоўку кандыдацкіх дысертацый Л. Т. Макарава, Г. І. Іванова, К. І. Барвінка, А. В. Шаркова [31]. Кожны з іх прысвяціў працу аднаму з накірункаў дзейнасці органаў унутраных спраў; падбору, падрыхтоўцы і выхаванню супрацоўнікаў унутраных спраў і іх дзейнасці ў гады Вялікай Айчыннай вайны. У навуковы абарот быў уведзены новы дакументальны матэрыял, што дазволіла мець больш поўнае ўяўленне аб асобных баках службы савецкай міліцыі ў 1941—1945, 1966—1980 гг. У той жа час аўтары мала ўвагі ўдзялілі эфектыўнасці і матывацыі дзейнасці міліцыі, парторганаў па разглядаемых накірунках.

Назапашаны матэрыял дазволіў аўтарскаму калектыву ў складзе А. Ф. Вішнеўскага, М. І. Ільінскага, І. А. Саракавіка, Г. І. Іванова, А. М. Сапогіна і іншых падрыхтаваць і выдаць аб'ёмную працу ў 50 друкаваных аркушаў, прысвечаную дзейнасці міліцыі Беларусі, у сувязі з 70-годдзем Савецкай улады [32]. Яна сапраўды стала першай даследчай работай, якая на навуковым узроўні абагульніла шматгранную дзейнасць міліцыі БССР за 70 гадоў існавання, вызначыла асноўныя тэндэнцыі развіцця, формы і метады дзейнасці міліцыі па ахове грамадскага парадку і барацьбе са злачыннасцю, яе сувязі з шырокай грамадскасцю. Праца падрыхтавана на аснове абароненых доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый, надрукаваных прац, асабістых даследаванняў аўтараў. Яна з'явілася добрай базай для наступных навуковых распрацовак. Такой працай стала доктарская дысертацыя В. А. Ананіча [33]. Яна прысвечана праблемам падбору, расстаноўкі і выхавання кадраў міліцыі, забеспячэння грамадскага парадку, барацьбы са злачыннасцю, удзелу працоўных у ахове грамадскага парадку і барацьбы са злачыннасцю. У сваёй пабудове яна практычна паўтарала структуру раздзелаў калектыўнай манаграфіі, а ў змястоўнай частцы прыўносіла новыя кампаненты, у прыватнасці, тлумачэнне наконт беспаспяховасці барацьбы з п'янствам, калі вінна-гарэлачная вытворчасць з'яўлялася адной з галоўных састаўляючых дзяржаўнага бюджэту. Аўтар засяродзіў увагу на праблеме гібелі людзей у выніку дарожна-транспартных здарэнняў. В. А. Ананіч імкнуўся больш глыбока, чым у адпаведным раздзеле калектыўнай манаграфіі, аргументаваць прычынна-следчыя сувязі, але поўнасцю выйсці за межы раннейшых уяўленняў савецкай гістарыяграфіі ён не змог. Патрэбны час, патрэбна веданне альтэрнатыўных падыходаў, для таго каб асэнсаваць, крытычна перапрацаваць тую суму ведаў, тыя падыходы, якія дзесяцігоддзямі ўкараняліся.

Выйсці за межы традыцыйнага, хаця аб гэтым і абвясцілі, але поўнасцю не змаглі і аўтары зборніка навуковых прац «Актуальные проблемы истории советской милиции» (Минск, 1991) і аўтары падручніка «История милиции Белоруссии» (Минск, 1995). І гэта невыпадкова. Спадчына мінулага яшчэ доўга будзе даваць знаць аб сабе. І да гэтага ў цэлым не трэба негатыўна адносіцца. Без мінулага няма сённяшняга і будачага. У той жа час нельга заўсёды ісці шляхам зручных падыходаў, якія вядуць да дагматызму.

Сярод даследчыкаў, асабліва маладых, якія сфарміраваліся ва ўмовах перабудовы, існуюць крайнія падыходы для доследу ўтварэння і дзейнасці савецкай міліцыі. Пад уздзеяннем шэрагу публікацый у сродках масавай інфармацыі наконт «белых плям» гісторыі міліцыі, адны з іх лічаць, што, па сутнасці, не існуе навуковай гісторыі савецкай міліцыі, даследаванні аўтараў савецкага часу не маюць навуковай каштоўнасці, а таму ўсё неабходна пачынаць па-новаму.

Сапраўды, падаўляючая частка прац савецкага перыяду, калі не ўсе, асабліва 60—80-х гг., пакутавалі на аднабаковасць, ідэалагічную і палітычную зададзенасць, прытрымліваліся схем, вызначаных ВКП(б)—КПСС. Для адных даследчыкаў гэта было жыццёвым крэда, для іншых — разуменнем, што без такога падыходу не надрукуеш сваю працу. У прыватнасці, аўтар гэтых радкоў першапачаткова адносіўся да першых, бо быў выхаваны і адукаваны ў такім рэчышчы, іншых падыходаў проста не ведаў. У БССР, як і ў цэлым у СССР, яны не друкаваліся і ў той сістэме ўлады не маглі друкавацца. Тым не менш нават у такіх працах маецца шмат каштоўнага. Без іх немагчыма далейшае развіццё гістарычнай навукі ў цэлым, гісторыі міліцыі ў прыватнасці.

Існуе і іншая крайнасць сярод асобных гісторыкаў, асабліва сталага ўзросту: яны не прызнаюць найноўшых падыходаў да даследаванняў дзейнасці савецкай міліцыі, карыстаюцца ранейшымі стэрэатыпамі, лічаць ранейшыя абагульненні і ацэнкі непахіснымі. Зразумела, што такі падыход кансервуе ўзровень ведаў, прадстаўляе яго ў прыпарыраваным, урэзаным, скажоным выглядзе, не дазваляе ўсвядоміць гістарычны працэс ва ўсёй разнастайнасці, у розных узаемасувязях і ўзаемаабумоўленасцях.

Прадстаўляецца, што першы і другі падыходы з'яўляюцца з навуковага пункту гледжання непрымальнымі. Новыя канкрэтна гістарычныя ўмовы патрабуюць ад вучоных стварэння прац па гісторыі савецкай міліцыі, у якіх вызначальным быў бы сапраўды навуковы аналіз усіх яго бакоў, накірункаў і вывадаў — як пазітыўных, так і негатыўных.

Да трэцяй групы адносяцца працы тых вучоных, якія даследуюць месца і ролю міліцыі ў механізме дзяржавы. Навуковае асвятленне ўтварэння і дзейнасці міліцыі немагчыма без усведамлення прыроды савецкай дзяржавы, яе механізма, паколькі міліцыя з'яўлялася адным з асноўных звёнаў органаў унутраных спраў, а яны, у сваю чаргу, з'яўляліся механізмам савецкай дзяржавы. Аднак спецыяльных гістарычных манаграфій, тым больш на ма-

тэрыялах БССР, пакуль не маецца. У той жа час вядома, што міліцыя ніколі сама па сабе не дзейнічала, хаця і з'яўлялася больш закрытым звяном дзяржаўнага кіравання, чым іншыя органы дзяржавы. Але механізмы адносін Камуністычнай партыі і міліцыі, напрыклад, нават пры наяўнасці работ С. В. Зыбіна, Т. М. Шамбы, а таксама М. Р. Рамашкі, К. І. Барвінка, Л. Т. Макарава, В. А. Гогаля, В. Д. Малькова і іншых аўтараў, дастаткова поўна не паказаны, не прааналізаваны. У лепшым выпадку ў той ці іншай ступені раскрыты асноўныя накірункі партыйнага кіраўніцтва органамі ўнутраных спраў у пазітыўным плане, не даючы ўсебаковага навуковага аналізу гэтым працэсам, бо ўсё, што прадпрымала партыя, лічылася правільным, іншых меркаванняў не магло і быць. У 1995 г. аўтар гэтых радкоў паспрабаваў выйсці за межы ранейшых стэрэатыпаў і па-новаму закрануў праблему адносін кіруючай Камуністычнай партыі і міліцыі [34].

Сваё бачанне праблемы выказаў кандыдат гістарычных навук, дацэнт К. І. Барвінок у артыкуле «Механизм партийного контроля за деятельностью органов внутренних дел в Беларуси (середина 60-х — середина 80-х годов XX века)» [35]. Многія палажэнні яго працы носяць дыскусійны характар (скасаванне саюзна-рэспубліканскага МУС, роля Генеральнага сакратара ЦК КПСС Л. І. Брэжнева як «вернага прадаўжальніка справы Леніна», роля міністра ўнутраных спраў БССР В. А. Піскарова ў кадравай палітыцы і інш.), што актывізуе навуковую думку, іншыя зроблены на грунтоўным навуковым аналізе фактчалагічнага матэрыялу. Тым не менш галоўнае ў працы — гэта імкненне з вышыні навуковай думкі XXI ст. даць навуковы аналіз адносінам партыі і органаў унутраных спраў сярэдзіны 60-х — сярэдзіны 80-х гг., па-новаму падысці да гэтых адносін.

У 2004 г. была надрукавана манаграфія К. І. Барвінка «Кадровая политика в органах внутренних дел Беларуси в последней трети XX в.» [36]. У працы разглядаецца працэс рэалізацыі кадравай палітыкі КПСС у органах унутраных спраў у другой палове 1960—70-х гг., перамен у ёй у перыяд крызісу сацыялізму і напярэдадні распаду СССР (1980—1990), а таксама пераход ад партыйнай да дзяржаўнай кадравай палітыкі ў органах унутраных спраў Рэспублікі Беларусь (1991—2000). Аўтар з веданнем справы, на багатым фактчалагічным архіўным матэрыяле, у многім упершыню ўведзеным у навуковы абарот, раскрывае працэс перамен у кадравай палітыцы на працягу апошніх 35 гадоў XX ст. Гэта першая ў дзяржаве буйная навуковая праца, прысвечаная кадрам органаў унутраных спраў Беларусі. У манаграфіі ў пэўнай ступені паказаны механізм уплыву палітычнага рэжыму ў СССР, БССР на кадравы склад падраздзяленняў сістэмы МУС БССР.

У цэлым адзначаючы дастаткова высокі навуковы ўзровень манаграфіі К. І. Барвінка, наяўнасць вывадаў у ёй, нельга пагадзіцца з завышанай ацэнкай ім ролі органаў унутраных спраў Беларусі ў сістэме органаў улады і кіравання рэспублікі. Аўтар сцвярджае, што «МУС Беларусі забяспечыла нармальнае функцыяніраванне вышэйшых і мясцовых рэспубліканскіх органаў улады і кіравання і тым самым стварыла перадумовы для рэфарміравання беларускага грамадства канстытуцыйным шляхам» [37]. Не змяншаючы істотнага значэння і ролі органаў унутраных спраў рэспублікі ў гэтым працэсе, неабходна адзначыць, што нармальнае функцыяніраванне органаў улады і кіравання залежала ад дзейнасці і іншых дзяржаўных інстытутаў Беларусі, найперш пазіцыі Вярхоўнага Савета БССР, Савета Міністраў БССР, матэрыяльных прыдаткаў механізма дзяржавы, нарэшце, ад культуры самога беларускага грамадства.

У той жа час у манаграфічнай літаратуры і дысертацыйных даследаваннях практычна не знайшлі адлюстравання праблемы адносін міліцыі і органаў заканадаўчай улады, месца міліцыі ў сістэме выканаўчай улады, кантролю грамадзянскай супольнасці за праваахоўнымі органамі ў цэлым і міліцыі ў прыватнасці, ведамаснага кіравання дзейнасцю міліцыі і інш.

Фрагментарна закранаюць праблему міліцыі ў механізме савецкай дзяржавы расійскія вучоныя-юрысты І. І. Верамеенка, Л. А. Грыгаран, М. І. Еропкін, У. У. Капейчыкаў, А. П. Касіцын, В. В. Лазараў, Б. Н. Тапарнін, Г. А. Туманаў і іншыя, а таксама беларускія А. Ф. Вішнеўскі, М. А. Гарбаток, У. А. Кучынскі, С. В. Ліпень і інш. Больш дэталёва гэта праблема даследуецца ў асноўным расійскімі юрыстамі. Яны ставяць перад сабой канкрэтныя прававыя задачы і спрабуюць іх вырашыць. Калі М. Т. Шэстаеў, Э. П. Грыгоніс, А. І. Абдрахманаў, напрыклад, за аб'ект даследавання бралі органы ўнутраных спраў ў цэлым, то С. Е. Ігонькіна, І. П. Антонаў [38] — міліцыю (паліцыю) на матэрыялах Расіі, Германіі. Выключэннем стаў дысертацыйны дослед С. П. Чыгрынава [39], выкананы на матэрыялах Рэспублікі Беларусь.

Найбольшую цікавасць уяўляе манаграфія Ю. Я. Аўруціна, у якой у кантэксце механізма забеспячэння дзяржаўнай улады разглядаюцца пытанні арганізацыйна-прававога будаўніцтва паліцыі Расійскай імперыі, савецкай міліцыі, міліцыі сучаснай Расійскай Федэрацыі. Даследуюцца пытанні станаўлення і развіцця паліцэйскага права, асаблівасці савецкай прававой дактрыны, палітычныя, эканамічныя і прававыя фактары, якія абумовілі станаўленне і развіццё інстытута міліцыі ў сённяшняй Расіі.

Для нас прадстаўляе цікавасць § 2 главы 4 «Міліцыя ў механізме забеспячэння дзяржаўнай улады ў СССР», у якім, па сутнасці, аналізуецца пытанне арганізацыйна-прававой будовы савецкай міліцыі ў асноўным у даваенны перыяд і толькі ўскосна закранаецца пасляваенны час. Тым не менш заслугоўваюць увагі заключэнні Ю. Я. Аўруціна аб тым, што міліцыя выступала як орган забеспячэння не толькі насільнага боку дыктатуры пралетарыяту, але і як орган аховы ўстаноўленага дзяржаўна-прававога парадку; што савецкая міліцыя ў цэлым ніколі не была законапаслухмянай арганізацыяй, якая з павагай адносіцца да суграмадзян; што бальшавікі не мелі дак-

ладнай праграмы арганізацыйна-прававога будаўніцтва сістэмы дзяржаўнай улады, у тым ліку і яе праваахоўнай складаючай [40].

Такім чынам, аналіз даследаванняў, прысвечаных прыродзе савецкай улады, механізму яе дзеяння, агульнаміліцэйскай праблематыцы, ролі і месцы міліцыі ў механізме савецкай дзяржавы ў сярэдзіне 1960—1991 г., дазваляе заключыць, што распрацоўка гісторыі міліцыі Беларускай ССР у механізме савецкай дзяржавы ў беларускай гістарыяграфіі адсутнічае. Улічваючы тэарэтычную важнасць і практычную значнасць гэтай праблемы, пажадана вырашыць наступныя задачы: выявіць механізм дзяржавы і яго прызначэнне; паказаць у вызначаны перыяд арганізацыйна-прававы статус міліцыі ў БССР; вызначыць месца і ролю міліцыі ў сістэме органаў улады і кіравання Беларускай ССР; высветліць неабходнасць павышэння ролі міліцыі ў рэалізацыі адной з важнейшых функцый дзяржавы — праваахоўнай.

Зразумела, што многія аспекты гісторыі міліцыі Беларускай ССР у механізме забеспячэння савецкай дзяржаўнай улады не могуць быць прааналізаваны ў адным даследаванні. Таму перад наступнымі навукоўцамі застаецца шмат праблем, якія чакаюць свайго вырашэння. У сувязі з гэтым Міністэрству ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь было б пажадана стварыць навукова-даследчае падраздзяленне, якое на дзяржаўным узроўні займалася б распрацоўкай актуальных праблем гісторыі міліцыі Беларусі, неабходных як новым пакаленням супрацоўнікаў міліцыі ў пазнаваўчым, выхаваўчым і практычным плане, так і гістарычнай навуцы ў цэлым.

Л і т а р а т у р а

1. Гісторыя Беларускай ССР: у пяці тамах. Т. 5. Мінск, 1975. С. 371—719.
2. Нарысы гісторыі Беларусі: у 2 ч. Ч. 2 / М. П. Касцюк, У. М. Ігнаценка, У. І. Вышынскі і інш. Мінск, 1995. С. 455—456.
3. Хлевнюк О. В. Политбюро. Механизмы политической власти в 1930-е годы. М., 1996. 296 с.
4. Пихоя Р. Г. Советский Союз: история власти. 1945—1991. М., 1998. 736 с.
5. Байбаков Н. К. От Сталина до Ельцина. М., 1998. С. 20.
6. Касцюк М. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. Мінск, 2000. С. 277—301.
7. Минутко И. А. Юрий Андропов. Реальность и миф. М., 2004. С. 141.
8. Данилов А. Н. Социология власти: теория и практика глобализма. Минск, 2001. С. 3.
9. История России: В 2 т. Т. 2: С начала XIX в. до начала XXI века / А. Н. Сахаров, Л. Е. Морозова, М. А. Рахматуллин и др.; под редакцией А. Н. Сахарова. М., 2003. С. 728—794.
10. Картер Пол М. Шеф-идеолог: М. А. Суслов и «науки» о коммунизме в СССР. М., 2003. С. 161.
11. Хрущев М. С. Воспоминания. М., 1997. 512 с.; Зенькович Н. А. Тайны ушедшего века. Власть. Распри. Подоплека. М., 2004. 640 с.; Яго ж. Маршалы и генсеки. Интриги. Вражда. Заговоры. Смоленск, 1997; Яго ж. Вожди и сподвижники. М., 2004. 639 с. і інш.; Минутко И. А. Юрий Андропов. Реальность и миф. М., 2004.

352 с.; Сойма В. Запрещенный Сталин. М., 2005. 475 с.; Горбачев М. С. Жизнь и реформы. М., 1995.

12. Советская милиция: история и современность (1917—1987). М., 1987. 336 с.
13. Полиция и милиция России: страницы истории / А. В. Борисов, А. Н. Дугин, А. Я. Малыгин и др. М., 1995. 318 с.
14. Министерство внутренних дел России. 1802—2002. Исторический очерк в 2-х т. Т. II. СПб., 2002. С. 443.
15. Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. М., 1992. 432 с. Яго ж. Сыск (записки начальника уголовного розыска). М., 1994. С. 27.
16. Курс советской криминологии. Т. 1. М., 1985. С. 145.
17. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Мировой криминологический анализ. М., 1997. С. 472—475.
18. Ананич В. А. Преступность в Республике Беларусь: состояние и тенденции // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. 2001. № 1. С. 31, 33—35.
19. Ананич В. А. Методологические проблемы изучения преступности // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. 2003. № 2(6). С. 11.
20. Басецкий И. И., Капелько И. В., Сиваков Ю. Л. Преступность: опыт координации противодействия: Моногр. Минск., 2001. 827 с.
21. Басецкий И. И., Легенченко Н. А. Организованная преступность: Моногр. 2-е изд., испр. и доп. Минск, 2002. С. 85, 520.
22. Организация деятельности органов внутренних дел зарубежных стран / Н. М. Белоусов, Б. С. Крылов, Г. С. Меркуров, С. Н. Тагашов, В. Ф. Трофимов. М., 1980. 160 с.; Полиция и борьба с преступностью за рубежом (информационный сборник). М., 1991. 206 с.; Смирнов М. П. Полиция зарубежных стран и ее оперативно-розыскная деятельность. М., 1995. 128 с.; Батышев А. С., Сальников В. П., Сергевнин В. А. и др. Полиция США (сравнительный анализ) / Под ред. В. П. Сальникова. СПб., 2002. 224 с.
23. Губанов А. В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. М., 1999. 288 с.
24. Политический режим и преступность / Под ред. В. Н. Бурлакова, Ю. Н. Волкова, В. П. Сальникова. СПб., 2001. С. 7—8.
25. Беленко С. В., Максименко Н. П. Этапы развития советской милиции. М., 1972; Еропкин М. И. Развитие органов милиции в советском государстве. М., 1967; Еропкин М. И, Попов Л. Л. Административно-правовая охрана общественного порядка. Л., 1973; Колодкин Л. М., Фартула А. В. Организация работы с кадрами в органах внутренних дел. М., 1990; Копейчиков В. В. Механизмы государства в советской федерации. М., 1973; Лазарев В. В., Левченко И. П. Правоприменительная деятельность органов внутренних дел. М., 1989; Мулукаев Р. С., Малыгин А. Я. Советская милиция: этапы развития. М., 1985; Мулукаев Р. С. Организация управления советской милиции. М., 1976. Яго ж. Развитие системы управления органов внутренних дел СССР. М., 1979; Шамба Т. М. КПСС и органы охраны правопорядка. М., 1979; Яго ж. Советская демократия и правопорядок. М., 1985.
26. Бакатин В. В. Дорога в прошедшем времени. М., 1999. 448 с.; Перевозник П. Ф. О прошлом — для будущего. М., 2002. 176 с.; Егоров В. Д. Звезды и тернии Владимира Егорова. Минск, 2003. 184 с.

27. Белорусской милиции 50 лет (1917—1967 гг.). Краткий очерк. Минск, 1967.
28. Ильинский Н. И. Деятельность Компартии Белоруссии по укреплению органов милиции (1944—1950 гг.). Автореф. дис… канд. ист. наук. Минск, 1975; Ромашко М. Г. Деятельность Компартии Белоруссии по идейно-политическому воспитанию сотрудников органов милиции (1961—1970 гг.). Автореф. дис… канд. ист. наук. Минск, 1976.
29. Ильинский Н. И. Органы внутренних дел Белорусской ССР в 1941—1950 годы. Минск, 1978. 187 с.
30. Ильинский Н. И. Деятельность милиции Белорусской ССР по охране общественного порядка и борьбе с преступностью (1946—1960 гг.). Автор. дис… д-ра ист. наук. Минск, 1984. 40 с.; Вишневский А. Ф. Организация и деятельность милиции Советской Белоруссии в годы строительства социализма (1917—1937 гг.). Автореф. дис… д-ра ист. наук. Минск, 1985. 37 с.
31. Макаров Л. Т. Деятельность партийных организаций Белоруссии по идейно-политическому воспитанию работников органов милиции (1966—1970 гг.). Автореф. дис… канд. ист. наук. Минск, 1982; Иванов Г. И. Совершенствование деятельности органов внутренних дел. 1971—1975 гг. (на материалах Белорусской ССР). Дис… канд. ист. наук. Минск, 1986; Барвинок К. И. Деятельность Компартии по подбору, подготовке и воспитанию сотрудников органов внутренних дел (1971—1980 гг.). Дис… канд. ист. наук. Минск, 1987; Шарков А. В. Деятельность органов внутренних дел Белорусской ССР в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Дис… канд. юрид. наук. Минск, 1987.
32. Очерки истории милиции Белорусской ССР. 1917—1987. Минск, 1987.
33. Ананич В. А. Деятельность милиции Белорусской ССР по обеспечению общественного порядка и борьбе с преступностью (1971—1985 гг.). Автореф. д-ра ист. наук. Минск, 1991. 48 с.
34. Вишневский А. Ф., Ильинский Н. И. Сороковик И. А. История милиции Беларуси (1917—1994 гг.): Учебник. Минск, 1995. С. 139—147, 160—166.
35. Вестник Академии МВД Республики Беларусь. Минск, 2002. № 1. С. 77—82.
36. Барвинок К. И. Кадровая политика в органах внутренних дел Беларуси в последней трети XX в.: Моногр. / Науч. ред. А. Ф. Вишневский. Минск, 2004. 264 с.
37. Там жа. С. 249.
38. Шестаев Н. Т. Органы внутренних дел в механизме социалистического общенародного государства. Автореф. дис… канд. юрид. наук. М., 1998; Григонис Э. П. Органы внутренних дел в механизме правового государства. Автореф. дис… канд. юрид. наук. СПб., 1995; Игонькина С. Е. Милиция в механизме современного российского государства. Автореф. дис… канд. юрид. наук. М., 1996; Антонов И. П. Полиция в механизме государства (на материале федеративной Республики Германии). Автореф. дис… канд. юрид. наук. М., 1999; Абдрахманов А. И. Место и роль НКВД в государственном механизме Башкирской советской автономной республики (1919—1925 гг.). Автореф. дис… канд. юрид. наук. М., 2000.
39. Чигринов С. П. Государственно-правовой статус милиции (на материалах Республики Беларусь). Дис… канд. юрид. наук. М., 1993.
40. Аврутин Ю. Е. Полиция и милиция в механизме обеспечения государственной власти России: теория, история, перспективы. СПб., 2003. С. 203—235.

И. В. Сабенникова

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОРИЧЕСКИХ ДОКУМЕНТОВ В ЭЛЕКТРОННОЙ ФОРМЕ

В конце XX века мировое сообщество вступило в новую стадию развития — стадию построения информационного общества.

На наших глазах происходит переход от одной глобальной культурной традиции к другой, чему в значительной степени способствует повсеместное использование сетевых электронных технологий, радикально меняющих подходы к проблемам сбора, представления, обмена, доступа и использования информации. Наиболее остро этот процесс ощутим в научной среде, которая всецело зависит от информационного обеспечения исследований.

В настоящее время ученые приступили к разработке электронных ресурсов научного и образовательного назначения, что открывает новые перспективы развития исторических исследований и изучения истории. В глобальной компьютерной сети Интернет сегодня представлены многочисленные электронные копии архивных документов, материалы археологических и этнографических экспедиций, коллекции фотографий и изображений. В «киберпространстве» выходят электронные журналы, работают Интернет-конференции, обеспечен доступ к большому количеству исследовательских статей и книг — Интернет становится важнейшим источником профессиональной информации.

Одним из самых заметных явлений в ряду исторических информационных ресурсов стало появление документальных публикаций в электронном виде. Складывающаяся ситуация привела к необходимости Федеральному архивному агентству и ВНИИДАД вмешаться в стихийно развивающийся процесс оформления документальных публикаций. Первым этапом работы в этом направлении стало проведение научного анализа и выявление преимуществ и недостатков электронной формы публикаций, нерешенных проблем и возможных перспектив. Этому этапу работы и посвящена наша статья.

В последние годы все шире используется понятие «электронное издание». Попытки дать корректное определение «электронного издания» делаются в разных странах и с разной степенью общности. Первое официальное определение было дано в международном стандарте ISO 9707:1991, где электронное издание (electronic publication, electronic edition) понималось как документ, публикуемый в машиночитаемой форме и доступный для потребителей [1]. Это определение, введенное в 1991 г., уже не отвечает реалиям сегодняшнего дня и вряд ли может использоваться в практических целях.

Базовыми признаками для понятия «издание» являются свободное распространение и соответствие копий оригиналу. Очевидно, что эти признаки должны сохранять свое значение и для электронного издания. Очевидным дополнением для рассматриваемого понятия становится то, что информация в электронных изданиях представлена в электронном виде. В таком зна-

чении понятие «электронное издание» относится к тиражируемым программно-информационным продуктам, главным образом на компактных оптических дисках.

ГОСТ 7/60-90 формулирует определение как «Документ, предназначенный для распространения содержащейся в нем информации, прошедший редакционно-издательскую обработку, полученный печатанием или тиснением, полиграфически самостоятельно оформленный, имеющий выходные сведения» [2].

Более общее определение издания дается в международном стандарте ISO 5127.\2: «Информационная продукция, предназначенная для неограниченного круга пользователей, у которого все копии (экземпляры) соответствуют оригиналу». Библиотековеды и книговеды используют следующее определение: «Электронные издания — документы, обладающие идентификационными признаками издания, воспроизведенные и распространяемые в электронной форме (текстовые, графические, иконографические)» [3]. Это определение в большей степени применимо к CD-ROM, DVD, оптическим дискам и другим электронным изданиям на твердой основе, имеющим физическую форму, на которых могут быть зафиксированы документы и которые можно ввести в состав обязательного экземпляра.

НТЦ «Информрегистр» предложено следующее определение электронного издания: «Электронное издание — самостоятельный законченный продукт, содержащий информацию, представленную в электронной форме, и предназначенный для длительного хранения и многократного использования неопределенным кругом пользователей, все копии (экземпляры) которого соответствуют оригиналу» [4].

Здесь самостоятельность понимается как возможность использования этого продукта, независимо от его изготовителя, как после его приобретения потребителем, так и в случае доступа к нему через телекоммуникационные сети. Законченность продукта означает неизменность содержащейся в нем информации в течение определенного времени и на всех копиях (экземплярах) продукта, наличие необходимой идентификации, а также ответственности и прав авторов, составителей, издателей и других лиц. Электронная форма представления информации представляет собой способ фиксации информации, при котором она допускает хранение, обработку, распространение и предъявление пользователю информации с помощью средств вычислительной техники. Соответствие копий оригиналу означает, что информационный продукт, который каждый раз формируется для конкретного пользователя, не может называться электронным изданием.

Наиболее лаконичным и приемлемым, на наш взгляд, является следующее определение электронного издания: «электронный документ (группа электронных документов), прошедший редакционно-издательскую обработку, предназначенный для распространения в неизменном виде, имеющий выходные сведения» [5]. В этой связи ГОСТом определяется и научное электронное издание: «Электронное издание, содержащее сведения о теоретических и (или) экспериментальных исследованиях, а также научно подготовленные к публикации памятники культуры и исторические документы».

В электронной форме могут быть представлены различные виды информации, представляющие интерес с точки зрения электронных изданий: тексты, аудиоматериалы, видеоматериалы, изображения (в том числе деловая графика), электронные карты, структурированные данные (табличные, списковые, иерархические и сетевые структуры и др.), специальные средства обработки и представления данных. В электронных изданиях информация каждого вида образует самостоятельный массив, состоящий из отдельных объектов. Под объектом понимается законченный поименованный фрагмент информации, не теряющий своего информационного значения вне конкретного электронного издания (например, объектом может быть текст литературного произведения, рисунок и т. п.). Каждый объект обладает фиксированным набором характеристик — атрибутов, по которым можно осуществлять информационный поиск (атрибутный поиск), а результатом такого поиска является объект или множество объектов, у которых значения атрибутов релевантны поисковому предписанию.

Рынок CD-энциклопедий, каталогов, учебных курсов и прочих ресурсов такого рода постоянно развивается и предлагает потребителям все новые продукты. И не последнее место в этом разнообразии предложений играют издания исторической, искусствоведческой и другой общегуманитарной направленности. Эти издания, как правило, выпускаются профессиональными издательствами и представляют собой коммерческий продукт. Однако продукция многих фирм, не имеющих опыта научных публикаций, заметно уступает по своему качеству традиционным печатным публикациям. Количество электронных публикаций, сильно возросшее за последнее время, пока не сопоставимо с числом традиционных публикаций. Несомненно, сам факт, что любой желающий может через электронную публикацию прикоснуться к историческому знанию, можно только приветствовать. Главным вопросом, который возникает в этой связи, является тот, можно ли доверять этой информации, откуда и кем она извлечена и как можно ее применять в практике научной работы.

В определенной степени низкое качество некоторых информационных продуктов объясняется отсутствием формальных механизмов, обеспечивающих на практике необходимый уровень электронных публикаций и определенных стандартов разработки. Хотя по отношению к традиционным, «бумажным» публикациям, говорить о соблюдении единых стандартов сложно, поскольку публикация в академическом издании характеризуется более высоким научным уровнем, наличием всех атрибутов археографического оформления и научно-справочного аппарата в сравнении с публикациями, напри-

мер, в студенческих сборниках или научно-популярных журналах. Дифференциация в качестве подготовки электронных публикаций еще выше, поскольку здесь нет такого жесткого контроля научного сообщества.

В связи с указанными проблемами историков волнуют вопросы надежности электронных документальных публикаций в смысле идентичности их с оригиналом, возможность их использования именно в научно-исследовательской работе. Обсуждаются, например, такие проблемы: как установить идентичность электронной версии и оригинала исторического документа (источника); как цитировать фрагменты электронной копии; как решить вопрос об авторском праве при использовании электронной публикации. В настоящее время вопрос об авторском праве для публикаций на CD активно разрабатывается НТЦ «Информрегистр», который гарантирует со своей стороны защиту авторских прав для всех CD, зарегистрированных в этой структуре. В соответствии с Федеральным законом «Об обязательном экземпляре документов» НТЦ «Информрегистр» выполняет функции федерального депозитария электронных изданий. С целью исключить дублирование информации и обеспечить решение задач регистрации и стандартизованного описания электронных публикаций НТЦ «Информрегистр» предложил каждому ресурсу (документу) назначать формальный идентификатор, инвариантный относительно некоторых преобразований этого документа, прежде всего копирования [6]. НТЦ «Информрегистр» публикует периодический каталог «Российские электронные издания» на своем сайте в Интернете http://www.inforeg.ru. Данное издание — наиболее реальная возможность в настоящий момент познакомиться с новыми публикациями, осуществленными на CD в России.

Компакт-диск является почти идеальным средством, с помощью которого электронная публикация может быть доставлена читателю. Эти диски легкие и прочные, недорогие в изготовлении и обладают довольно большой емкостью. На одном стандартном («74-минутном») компакт-диске может храниться до 650 Мбайт информации. Диск может предоставить читателю любую информацию, сохраняемую в цифровом виде. Существует несколько причин, по которым компакт-диск привлекателен как средство распространения.

Во-первых, диск — это физический носитель, его, опираясь на уже установившиеся стереотипы рынка, можно создавать, распространять, продавать или покупать тем же способом, что и другие продукты.

Диск может содержать материалы для какой-либо специфической группы пользователей (например, объединенных определенной областью знаний) или предназначаться для широкого круга потребителей.

Стоимость разработки и издания публикации в электронном виде в перспективе имеет устойчивую тенденцию к снижению, которая определяется общим снижением стоимости компьютеров, носителей записи и технологий их тиражирования. Собственно разработка макета и сценария публикации, особенно в случаях применения электронной коррекции изображений публикуемых документов, сопоставима с затратами на изготовление качественного полиграфического оригинал-макета.

Сетевые информационные ресурсы целесообразно рассматривать такими же формами размещения электронных публикаций архивных документов, как и компакт-диски. Поскольку одна и та же публикация в электронной форме может быть осуществлена как на физическом (компакт-диск), так и виртуальном носителе в виде сайта или его раздела. Вид носителя не должен оправдывать недостатков археографической и иной обработки. С указанных позиций можно говорить о тенденции выхода архивов в Интернет как о расширении сферы электронных публикаций. Этот вопрос становится тем более актуальным, что появилась тенденция перевода в электронный вид фондов небольших архивов. Так, ряд российских региональных архивов предпринял попытку создания электронных копий своих фондов и размещения их в Интернете на сайтах. Параллельно эти материалы были скопированы на CD-ROMах. Подобного рода издания являются рекламно-информационной акцией. Некоторые из них включают в электронное издание каталоги фондов архивов и даже оцифрованные архивные документы. Примером может служить опыт Национального архива Республики Соха.

Для оценки степени участия отечественных архивов в создании электронных публикаций исторических документов лучше всего использовать центральный портал «Архивы России» (http://www.rusarchives.ru) или специальную страницу ссылок на сайте Историко-архивного института (http://iai.rsuh.ru/internet/federal.htm).

В отличие от архивных учреждений, которые ориентированы на публикацию архивных документов с сохранением их единства, наличия археографической обработки, в практике библиотечной деятельности публикация коллекций исторических документов фактически сводится к представлению их электронных копий. Поэтому создаваемые отдельными библиотеками информационные массивы исторических документов следует рассматривать как начальный этап их научной архивной публикации, решающей в основном задачи выявления документов.

Представляет интерес выдвигаемая рядом ведущих библиотек идея создания общего реестра электронных копий. Учитывая то, что оцифрование исторических документов является небезопасным процессом для обеспечения их сохранности, что подтверждается исследованиями РГБ [7], получение их электронных копий должно отвечать ряду задач. В числе этих задач можно назвать восстановление угасающих текстов документов электронными методами, научное использование, доставка электронных копий, использование в качестве иллюстрации архивных документов и т. д. Пока не разработаны нормативы получения электронных копий, отвечающих указанным задачам.

Как уже говорилось выше, в последние годы значительно возросло число электронных публикаций исторических материалов. Однако встает проблема качества научных и научно-популярных изданий исторических документов.

Можно выявить круг актуальных вопросов, связанных с качеством электронных публикаций как в Интернете, так и на CD-ROMах. Принципы отбора документов, полнота издания, проблемная компоновка серии, ценность и полнота комментариев, справочных материалов — обсуждение этих источниковедческих и археографических вопросов необычайно важно. К этому можно добавить требования не вырывать отдельные интересные документы, а мобилизовать материалы определенных фондов, для публикации отбирать оригиналы документов, максимально сохранять особенности и характерные черты документов, снабжать публикации достаточно подробными примечаниями и указателями (именным, географическим).

Как правило, традиционные публикации исторических источников и исследований тщательно сверены с подлинником и снабжены научными комментариями (хотя в последнее время и это встречается не всегда). Сканирование, посредством которого чаще всего производится перевод публикации в электронный вид, неизбежно искажает текст, поэтому получившийся файл обязательно нужно вычитывать, а у авторов публикаций иногда нет времени, желания или умения делать это корректно. Для сканирования необходим сканер, позволяющий сканировать листы размером более чем А4 (что объясняется спецификой документов на бумажных носителях в различные исторические периоды, в том числе карты, графика, научно-техническая документация и т. д.). Существует масса архивных документов, для сканирования которых необходимо применять более дорогостоящие цифровые фотокамеры, приобретение которых проблематично для архивов. Кроме того, для научной литературы существует общепринятый стандарт ссылок на публикацию, а в электронном тексте разметка страницы почти никогда не сделана. Поэтому электронные публикации чаще более полезны для поверхностного ознакомления, чем для научной работы.

Одна из проблем использования исторических источников состоит в том, что иногда невозможно определить, насколько точно и полно документ был транскрибирован или переведен.

Однако публикации архивных документов пока крайне редки. Подавляющее большинство исторических источников на CD — оцифрованные версии уже опубликованных памятников, иногда откомментированные тем или иным образом. Показателем достаточно высокого уровня такого издания уже можно считать:

точно обозначенный «бумажный» первоисточник (и обоснование выбора именно этого издания при наличии нескольких);

сохранение существующих комментариев публикаторов (и соблюдение их авторских прав);

четкое изложение принципов и объемов купюр в тексте (если таковые делались).

Эти минимальные требования необходимы для адекватной оценки всего изложенного в тексте, для определения его достоверности и информативности. Можно сказать, что простор для работы профессиональных археографов и источниковедов в области электронных публикаций огромен. Необходимы публикации, не только освещающие те или иные проблемы, но и дающие образцы высокопрофессиональных изданий, использующие при этом все преимущества электронных публикаций.

На основании полученных в ходе работы наблюдений можно сделать некоторые выводы: для электронных публикаций исторических документов необходимо сохранение существующей традиции издания источников.

Примеры лучших электронных документальных публикаций демонстрируют следующие концептуальные подходы:

предоставление полной информации о документах без какого-либо вмешательства в их содержание;

включение в электронную публикацию оцифрованных образов источников;

обеспечение возможностей поиска информации в этих документах;

организация гипертекстовых ссылок между документами одной публикации, а также между разными публикациями;

значительное увеличение объема дополнительной и справочной информации, включаемой в электронную публикацию исторических источников.

К достоинствам электронных публикаций можно отнести расширение возможностей доступа к научным публикациям, совершенствование учебного процесса и собственно научных исследований. Более того, электронные издания источников обладают целым рядом принципиально новых возможностей.

Электронные публикации являются, как правило, мультимедийными, т. е. включают оцифрованные тексты, изображения, видео и звук.

Подавляющее большинство электронных публикаций предусматривает наличие средств навигации посредством гипертекста. Гипертекстовая разметка позволяет подключать дополнительную справочную информацию, а также связывать публикацию с другими тематически близкими электронными изданиями.

Из основных проблем, присущих подавляющему большинству электронных изданий, следует отметить недостаточное качество представления источников в электронных публикациях, весьма далеких от принципов научности.

Очевидна также насущная потребность в тесном сотрудничестве в области электронных публикаций не только публикаторов, но и ученых-разработчиков и потребителей информационных ресурсов, а также специалистов в области информационных технологий.

Электронная публикация архивных документов подразумевает участие сотрудников архивов в данной работе. При заключении договоров между разработчиками публикаций и архивами необходимо четко оговаривать не только функции архива по выявлению и отбору (в случае совместной публикации) или выдаче документов, но также и четкого соблюдения правил публикации документа. Архив как владелец этих документов имеет право контроля над готовящейся публикацией.

Согласно Федеральному закону «Об информации, информатизации и защите информации» [8] коммерческое использование архивных документов при публикации на CD возможно только при соблюдении правила обязательной ссылки на источник информации, т. е. на место хранения документов.

Необходимо отметить, что т. к. электронные публикации нуждаются в оцифрованных копиях архивных документов, возможно, имеет смысл делать сканирование не оригиналов исторических источников, а их фотокопий, что, с одной стороны, уменьшит отрицательное воздействие на документ, а с другой — расширит фонд пользования архивов.

В настоящее время НТЦ «Информрегистр» предприняты важные шаги для унификации оформления электронных публикаций, определены основные элементы выходных данных. К ним относятся: сведения об авторах и других физических и юридических лицах, участвовавших в создании электронного издания, заглавие электронного издания, надзаголовочные данные, подзаголовочные данные, выходные данные, выпускные данные, минимальные системные требования, классификационные индексы, номер государственной регистрации, международные стандартные номера, штрих-коды, знак охраны авторского права, библиографическое описание, аннотация. Основным местом размещения выходных сведений определен титульный экран, выполняющий в электронном издании роль титульного листа. Титульный лист может состоять из нескольких частей, связанных между собой переходами. В локальных электронных изданиях выходные сведения размещаются на этикетке, находящейся непосредственно на электронном носителе; на лицевой, внутренней и задней стороне первичной упаковки; на лицевой, задней и боковых (если позволяет толщина) сторонах [5].

Изученный опыт создания электронных публикаций показал, что реально возможны два основных пути осуществления публикации исторических документов на электронных носителях:

1. Электронное копирование исторических документов с соответствующим их описанием (в соответствии с ныне действующими или вновь разработанными правилами); разработка стандартов электронного копирования, представления текстов, авторизованных переводов и т. д.

2. Электронное копирование исторических документов с предшествовавшей бумажной публикации (с точным указанием этой публикации, соблюдением авторских прав издателей, регистрацией).

Литература и источники

1. ISO 9707:1991 Информация и документация. Статистика производства и распределения книг, газет, периодических и электронных изданий.
2. ГОСТ 7.60-90 Издания. Основные виды. Термины и определения.
3. ISO 5127\2-83 Documentation and Information. Vocabulary. Part 2. Traditional documents.
4. НТЦ «Информрегистр» постановлением Правительства № 950 от 24 июля 1997 г. утвержден в качестве федерального информационного центра по электронным изданиям. Списки зарегистрированных компакт-дисков публикуются в выпусках специального каталога «Российские электронные издания. Новые поступления в государственный депозитарий».
5. Гост 7.83-2001 Межгосударственный стандарт. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Электронные издания. Основные виды и выходные сведения.
6. Антопольский А. Б. Проблемы государственного и общественного регулирования сферы российских информационных ресурсов сети Интернет. С. 16.
7. Новые исследования оборудования для оцифровывания // Международная конференция. Крым, 2002.
8. Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и защите информации» от 25.07.06 № 149-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. 2006. № 31 (ч. 1).

Э. Г. Иоффе

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ «БЕЛОРУССКИЕ ЕВРЕИ В БОРЬБЕ ПРОТИВ НАЦИЗМА»

(по материалам, изданным в СНГ)

Великая Победа над германским нацизмом — это результат борьбы русского, белорусского, украинского, американского, английского, французского и других народов стран, входивших в антигитлеровскую коалицию.

Достойный вклад в эту Победу внес и еврейский народ, в том числе и белорусские евреи.

С начала 1990-х гг. в историческую науку стран СНГ входит новая тема — «История и культура евреев Беларуси». При изучении этой темы значительное количество работ посвящается истории Холокоста на белорусской земле и истории борьбы с нацизмом на фронтах Великой Отечественной войны, в рядах белорусских партизан и подпольщиков.

Предметом нашего исследования является историография проблемы участия белорусских евреев в борьбе против нацизма в 1941—1945 гг.

Всю литературу по этой проблеме, изданную в странах СНГ в 1992—2007 гг., можно разделить на:

а) специальные научные исследования;

б) научно-популярные работы;

в) мемуарную литературу.

Одним из первых в рассматриваемый период проблему борьбы белорусских евреев против нацизма затронул исследователь из г. Барановичи (затем он переехал в Минск. — *Э. И.*) Б. П. Шерман [1].

Героизм и мужество евреев Беларуси в 1941—1945 гг. нашли освещение в трехтомнике «Очерки еврейского героизма», изданном в Киеве в 1994 г. (первые два тома) и 1997 г. (авторы-составители — Г. С. Шапиро, С. Л. Авербух).

В 1998 г. в Минске была опубликована статья израильского историка Л. Смиловицкого «Еврейские семейные лагеря и отряды в Белоруссии. 1942—1944 гг.» [2]. В начале своей статьи автор пишет: «В настоящее время появилась возможность документально подтвердить это (речь идет о героическом сопротивлении нацистам. — *Э. И.*) на материалах бывших советских и зарубежных архивов, свидетельств очевидцев и участников событий тех лет. Одной из форм этой борьбы стали еврейские семейные лагеря и отряды, не имевшие аналогов в других странах Европы» [2, с. 126].

Но в самой статье Л. Смиловицкого из 18 ссылок есть только одна ссылка на Национальный архив Республики Беларусь и одна — на Архив Мемориального института Яд-ва-Шем.

В своем исследовании автор приводит ряд интересных, в том числе и новых фактов из истории еврейских семейных лагерей и отрядов в Белоруссии в 1942—1944 гг. Главный недостаток работы — отсутствие заключительных выводов.

Статья Л. Смиловицкого «Сопротивление в гетто Минска» помещена в 1999 г. в его книге «Евреи Беларуси. Из нашей общей истории. 1905—1953» и в двенадцатом номере журнала «Полымя» за этот же год (под названием «Восемсот дзён барацьбы і болю»). Она подготовлена на основе анализа 20 анкет евреев-коммунистов, которые в июле—августе 1943 г. оказались на оккупированной нацистами территории республики. Несмотря на отчаянное положение, они не растерялись и нашли силы противостоять врагу. В 1942—1943 гг. все они разными путями сумели выбраться из Минского гетто и присоединиться к партизанскому движению.

Нельзя не согласиться с выводом автора работы, что «развитие темы участия евреев в антифашистском движении Белоруссии откроет новую страницу в истории Сопротивления восточноевропейского еврейства» [3, с. 208].

Проблема участия белорусских евреев в партизанском движении и антифашистском подполье на территории Украины в годы Великой Отечественной войны нашла освещение в книге С. Елисаветского об украинских евреях-партизанах и подпольщиках в 1941—1944 гг., изданной в Киеве в 1998 г. [4].

Так, в рядах прославленного партизанского соединения С. А. Ковпака отважно воевали уроженцы Березинского района Минской области — братья Айзик и Роман Плакса. Очень важно, что автор книги «Полвека забвения…» нашел в архиве аттестационный лист Романа Плаксы, который подписал генерал-майор П. Вершигора. В нем написано: «Опытный пулеметчик, исполнителен, настойчив, правдив. В бою находчив, спокоен, хорошо ориентируется на местности. Знает материальную часть оружия, с любовью и бережно относится к ней. Исполняет должность первого номера пулемета. Его пулемет работал «без отказа». Среди бойцов пользуется авторитетом» [4, с. 146].

А в партизанском соединении Алексея Федорова отважно сражался белорусский еврей, политрук диверсионной группы Семен Юдович, который встретил войну в Западной Беларуси. Потом он бежал из лагеря военнопленных на территории Бобруйской крепости в Клетнянские леса, откуда перешел в партизанское соединение Федорова.

В 2001—2003 гг. в Москве вышел в свет трехтомник Я. И. Рабиновича «В поисках судьбы. Еврейский народ в круговороте истории». В третьей книге этого издания, опубликованной в 2003 г., имеются раздел XXVI «Отвага в сражениях Великой Отечественной» и раздел XXVII «Сопротивление обреченных». В них освещена борьба белорусских евреев против нацизма.

Главный недостаток книги — ее компилятивный характер.

Книги белорусского историка Э. Г. Иоффе «Прошлое и настоящее евреев Беларуси» (Мн., 1998) и «По достоверным источникам. Евреи в истории городов Беларуси» (Мн., 2001), «История Беларуси XVIII — XX вв.» (Мн., 2003) знакомят читателя с малоизвестными страницами антинацистской борьбы белорусских евреев.

Первым обобщающим исследованием по истории Холокоста и еврейского Сопротивления на оккупированной территории СССР стала книга российского историка И. А. Альтмана «Жертвы ненависти: Холокост в СССР 1941—1945 гг.», изданная в 2002 г.

Собственно еврейскому Сопротивлению посвящена одна из пяти глав работы под названием «Сопротивление», которая содержит три параграфа: «Невооруженное сопротивление», «Организованное сопротивление» и «Евреи-партизаны».

И. А. Альтман рассматривает борьбу евреев против нацизма на территории России, Украины, Белоруссии, Прибалтики и Молдовы.

Характеризуя евреев-подпольщиков, он отмечает заслуги Исая Казинца — единственного еврея-подпольщика, посмертно удостоенного звания Героя Советского Союза , и упоминает подпольщиков Могилева и Бобруйска [5, с. 320, 323].

Оценивая подпольные организации в гетто, Альтман рассматривает деятельность подпольщиков Минского гетто, связь юденратов ряда населенных пунктов БССР с подпольем гетто, останавливается на деятельности Маши Брускиной, упоминает о подпольщиках Барановичей, Белостока, Бреста, Гродно, Слонима, Вилейки, м. Куренец [5, с. 328, 329, 331, 334].

В разделе «Восстания в гетто» российский историк повествует о восстаниях в гетто Несвижа, Клецка, Мира, Лахвы в 1942 г., Глубокое и Белостока в 1943 г. [2, с. 340—342, 344—345].

Боевая деятельность евреев в партизанских отрядах Белоруссии нашла освещение в книге Альтмана в разделе «Евреи в советском партизанском движении». В этом же издании рассмотрен вопрос о еврейских партизанских отрядах и евреях-командирах партизанских соединений на территории Белоруссии в 1941—1944 гг.

К сожалению, освещение борьбы белорусских евреев против нацизма в книге И. А. Альтмана не лишено ряда недостатков.

Во-первых, оно страдает фрагментарностью, отрывочностью сведений. В результате отсутствует цельная картина этой борьбы.

Во-вторых, в большинстве случаев автор приводит уже известные опубликованные сведения.

В-третьих, Маша Брускина не была подпольщицей Минского гетто, как об этом сказано на стр. 330. Она действовала вне гетто, т. е. входила в подпольную антифашистскую группу, которая была создана в «русской» части города.

В-четвертых, командир партизанского отряда им. С. М. Буденного, а затем командир партизанской бригады им. П. К. Пономаренко, действовавшей в Беларуси, Семен Ганзенко не был евреем (стр. 360—361). Более того, одно время он входил в состав украинского полицейского батальона, дислоцировавшегося в Минске.

В-пятых, трудно согласиться со следующим выводом И. А. Альтмана: «Таким образом, число евреев — участников партизанского движения Белоруссии (без учета тех, кто сражался в еврейских партизанских отрядах и находился в семейных лагерях) составляло около 5000 человек» [5, с. 352]. Количество евреев-партизан преуменьшено им примерно более чем в два раза.

Проблема борьбы белорусских евреев против нацизма в 1941—1945 гг. нашла освещение в главе VII монографии Э. Г. Иоффе «Белорусские евреи: трагедия и героизм. 1941—1945», изданной в Смоленске в 2003 г. В ней раскрыто участие евреев в боевых действиях на фронтах Великой Отечественной войны, в партизанском движении и антифашистском подполье. При ее написании использованы фонды архивов и музеев Республики Беларусь, Российской Федерации, Республики Польша, Государства Израиль, Соединенных Штатов Америки.

Автор монографии отмечает, что на фронтах Великой Отечественной войны сражалось 110 тыс. белорусских евреев. Более 48 тыс. из них погибло в боях за свободу и независимость нашей Родины [6, с. 258].

23 белорусских еврея были удостоены звания Героя Советского Союза. Полными кавалерами ордена Славы стали два еврея-уроженца Беларуси.

Теперь о количестве евреев-партизан. По данным Э. Г. Иоффе в рядах белорусских партизан сражалось около 12 тыс. сыновей и дочерей еврейского народа.

Около 1500 евреев входили в состав спецгрупп, которые засылались на оккупированную территорию Беларуси в первые месяцы войны, а также воевали в составе особых диверсионно-разведывательных партизанских отрядов по линии Наркоматов государственной безопасности СССР и БССР, Наркоматов внутренних дел СССР и БССР, Главного разведывательного управления Генерального штаба Красной Армии.

На территории Беларуси, точнее северных районов, граничащих с Литвой, воевали с врагом литовские партизаны. В их рядах находилось около 450 евреев — выходцев из Литвы.

По неполным данным в рядах антифашистского подполья на территории Беларуси состояло около 1350 евреев.

Таким образом, в рядах белорусских партизан и подпольщиков в 1941—1944 годах воевало около 15 300 евреев [6, с. 364].

Одной из самых первых и ценных статей о деятельности евреев-подпольщиков можно считать материал белорусского историка А. Купреевой «Мінскае гета: схаваная праўда» [7, с. 62—67].

Кроме монографии, по рассматриваемой проблеме в 1995—2007 гг. опубликован ряд статей Э. Г. Иоффе [8].

Проблема участия белорусских евреев в борьбе против нацистов на Западе в 1939—1945 гг. нашла освещение в статье исследователя Ю. Гри-

бовского «Беларусы і яўрэі ў польскіх узброеных сілах на Захадзе. 1939—1945 гг.» [9, с. 129—137].

В 2005 г. в Минске вышла в свет книга «Встали мы плечом к плечу… Евреи в партизанском движении Белоруссии. 1941—1944 гг.». Основная часть этого издания — списки евреев-партизан, составленные по материалам Национального архива Республики Беларусь. Впервые представлены данные более чем о 8500 человек, воевавших в партизанских отрядах и бригадах на территории Белоруссии в 1941—1944 гг.

В книге отмечается: «В соответствии с публикуемыми списками всего в лесах Белоруссии в партизанах находилось 8465 евреев. Из них — 1023 погибли или пропали без вести» [10, с. 7].

Это данные только одного архива. Необходимо продолжить поиск в фондах Центрального архива КГБ Республики Беларусь, Государственного архива Российской Федерации, архивов Польши, Украины и Литвы. Нельзя забывать, что многие евреи, как представители командного состава, так и рядовые партизаны выдавали себя за русских, белорусов, поляков, украинцев и представителей других национальностей. Автору этих строк известно около 100 таких случаев.

На новых материалах написана статья М. Ботвинника и Ф. Липского о восстании в Глубокском гетто [11, с. 71].

Восстанию в Белостокском гетто посвящена работа С. С. Беркнера [12, с. 92—98].

Заслуживают внимания статьи А. М. Левина «Евреи и партизаны Белоруссии в годы нацистского геноцида» [12, с. 89—92) и израильского исследователя Э. Бенари «Евреи Клецка, их сопротивление и уничтожение» [13, с. 192—205].

Из работ белорусских историков последних лет следует отметить книгу брестского исследователя А. А. Гребенкиной «Брест непокоренный. Антифашистское подполье г. Бреста и Брестского района в годы Великой Отечественной войны» (Мн., 2005), в которой глубоко и всесторонне раскрыта роль евреев в деятельности Брестского подполья в 1941—1944 гг.

Особая тема — участие белорусских евреек в борьбе с нацизмом. Эта проблема нашла освещение в работах американского историка Барбары Эпштейн «Женщины в сопротивлении Минского гетто» [14, с. 188—207], белорусского исследователя Э. Г. Иоффе «Подпольщицы Минского гетто» [15, с. 57—74] и «Они вечно останутся в нашей памяти (героини Минского гетто» [16, с. 107—111].

Заслуживает внимания ряд научно-популярных работ по рассматриваемой нами проблеме. Это книги Ф. Д. Свердлова «В строю отважных. Очерки о евреях-героях Советского Союза» (М., 1992), «Евреи — генералы вооруженных сил СССР. Краткие биографии» (М., 1993), пособие для учителя Г. В. Клоковой «История Холокоста на территории СССР в годы Великой

Отечественной войны (1941—1945)» (М., 1995), краткий научно-популярный очерк Э. Г. Иоффе «Страницы истории евреев Беларуси» (Мн., 1996), учебное пособие «Холокост — Сопротивление — Возрождение. Еврейский народ в годы Второй мировой войны и послевоенный период (1939—1948)» под общей ред. И. Альтмана и д-ра П. Агмона (М. —Иерусалим, 2000), учебное пособие С. Я. Елисаветского «История еврейского народа. Курс лекций» (Киев, 2000), учебное пособие для студентов И. А. Альтмана «Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР» (М., 2002), работа Ф. Канделя «Книга времен и событий. История евреев Советского Союза. Уничтожение еврейского населения (1941—1945)». Т. 5 (М., 2006), сборник материалов «Известная «Неизвестная» (сост. и ред. Я. З. Басин) (Мн., 2007), буклеты И. Герасимовой «Сопротивление в гетто Беларуси. 1942—1943», «Евреи в партизанском движении Беларуси. 1941—1944», «Еврейские семейные партизанские отряды Беларуси» (все — Минск, 2005).

В книге Ф. Канделя рассматриваемой проблеме посвящены два очерка — 58-й («Еврейское сопротивление») и 60-й («Евреи партизаны»). В первом из них нашли освещение деятельность подпольной организации в Минском гетто во главе с М. Гебелевым, М. Пруслиным и Г. Смоляром, вооруженное сопротивление евреев гетто городов Несвижа, Клецка, Кобрина, Новогрудка, Слонима, восстания в местечке Лахва в Западной Белоруссии и Глубоком Витебской области, деятельность Исая Казинца и Маши Брускиной [17]. К сожалению, автор книги не отмечает, что в действительности в Несвижском, Клецком и Мирском гетто имели место не просто вооруженные выступления, а самые настоящие восстания. Ф. Кандель допускает существенную неточность. Маша Брускина действовала не в Минском гетто, а вне его — в «русском районе» Минска. И еще. В больнице Минского гетто лечились не бойцы и командиры Красной Армии, бежавшие из плена, а раненые партизаны из отрядов, действовавших в окрестностях Минска.

В очерке «Евреи-партизаны» повествуется о деятельности партизанских отрядов под командованием Левы Гильчика, Тувьи Бельского, Шолома Зорина. Упоминаются командиры еврейских партизанских отрядов в Белоруссии: Александр Горелик, Давид Бобров, Шолом Зандвайс, Шолом Холавский, Цви Каплинский, Иона Сухачевский, Иехезкель Атлас, А. Армановский, Мордух Новаковский.

Значительный интерес представляют мемуары евреев-военачальников, фронтовиков, партизан и подпольщиков о борьбе с нацистами в 1941—1945 гг.

В первую очередь следует назвать репринтное издание воспоминаний «Партизанская дружба» (Мн., 2003), мемуары одного из руководителей антифашистского подполья в Минском гетто и в г. Минске Г. Смоляра «Менскае гета. Барацьба савецкіх габраяў-партызанаў супраць нацыстаў» (Мн., 2002), подпольщика Н. Циринского «Подполье Слонимского гетто» [18], ря-

дового партизана А. Плоткина «Воспоминания партизана. 1942—1943 годы» [19], воспоминания узников Минского гетто С. М. Голуба, Л. Гудкович, узницы Слонимского гетто Л. Абрамович [20], Д. Кагана и Д. Когена [21], книгу Г. Завольнер, С. Каплинского [22], воспоминания М. Трейстера [23] и повествование Д. Кагана [24].

Чем же отличается книга Г.Смоляра «Менскае гета» (перевод с английского одноименной работы, изданной в Нью-Йорке в 1989 г.) от его воспоминаний «Мстители гетто» (М., 1947)?

Вот как отвечает на этот вопрос автор предисловия к его мемуарам под названием «Ягоная Адысея» белорусский писатель Владимир Мехов: «Кніга, якую вы трымаеце ў руках, ад колішняй «Мстители гетто» адрозніваецца тым, што пісалася свабодным ад такога (цэнзурных ідэалагічных кайданоў. — *Э. И.*) мемуарыстам. Які найперш, вядома, апавядае аб трагедыі гета, аб яго падполлі, аб гетаўцах, што сталі адважнымі партызанамі. Але не змоўчвае аб прыкрым, што ў маскоўскай кніжцы было змоўчанае. З гаркотай расказвае, што хапала праяваў антысемітызму і ў партызанскім асяроддзі — аж да расстрэлаў гетаўскіх гаротнікаў, якіх да лясных савецкіх ваяроў прыводзіла надзея знайсці каля іх паратунак. Што загады з Масквы, з Цэнтральнага штаба партызанскага руху да ўцекачоў з гетаўскай апраметнай былі, мякка кажучы, дваістыя. Што не самая высакародная пазіцыя ў гэтым сэнсе выяўлялася асабіста начальнікам таго штаба, першым сакратаром ЦК Кампартыі Беларусі Панамарэнкам…» [25].

Значительную ценность представляют воспоминания Н. Циринского «Подполье Слонимского гетто». В них нашли осевещение не только деятельность одного из организаторов и руководителей этого подполья Аншела Делятицкого, смелого и активного участника подполья Герца Шепетинского, но и таких комсомольцев-узников, как З. Кремень, Н. Циринский, Ж. Шустерович, А. Бубляцкий, З. Миликовский, Г. Малах, Г. Грингауз, В. Абрамсон, 51-й (еврейской) группы партизанского отряда им. Н. А. Щорса под командованием Якова Федоровича, которая насчитывала 125 бойцов.

Достоверность фактического материала, приведенного в воспоминаниях Н. Циринского, подтвердил сам бывший командир партизанского отряда им. Н. А. Щорса П. В. Пронягин в интервью с автором этих строк.

Большой интерес представляют воспоминания бойца спецгруппы под командованием П. Р. Дубовского Арона Плоткина. В них приводится два интересных факта:

«Группа имела задание пробраться в Гродненский район Белостокской области и организовать там партизанское движение. Поскольку в Гродненском районе жило много поляков, то группе нужны были знающие польский язык. Так попал я в группу Дубовского. Всего набрали в группу около двадцати человек. Здесь я встретил жителя местечка Ленин, узника концлагеря в Ганцевичах Айзика Рубинштейна. Мы были ровесники, и я знал его по местечку. В концлагере находились его отец, два брата и зять Шульман. Им всем удалось бежать из лагеря. Отец с тремя сыновьями перезимовали зиму 1942—1943 годов в одной из деревень партизанской зоны. Помогали крестьянам молотить вручную рожь, за что их кормили. Шульман был принят в партизанский отряд сразу после побега из лагеря, стал командиром диверсионной группы. Пустил под откос больше двадцати пяти эшелонов врага и был представлен к званию Героя Советского Союза. После войны Шульман уехал в Польшу, а оттуда в Израиль. От Айзика я узнал, что Гринберга, который организовал побег из концлагеря, расстреляли партизаны по доносу бывшего лагерника. Он написал, что Гринберг служил оккупантам, был внутренним комендантом в лагере. Вечная память добрейшему человеку, профессору, доктору химии Гринбергу, спасшему от гибели сотни евреев» [26].

Самое ценное в воспоминаниях узницы Минского гетто Леи Гудкович — это подробности уникального побега 25 узников этого гетто 30 марта 1943 г. Его организатором был немецкий капитан Вилли Шульц, полюбивший узницу «зондергетто» Минского гетто, немецкую еврейку Ильзу Штейн. Узники гетто пополнили партизанский отряд им. Сталина 2-й Минской бригады [27].

Таким образом, авторами работ по изучению борьбы белорусских евреев против нацизма в 1941—1945 гг., изданных в СНГ, стали не только белорусские, российские, украинские историки, но и отдельные исследователи Израиля и США.

В 1990-х — 2007 гг. историческая наука достигла определенных успехов в изучении данной проблемы. Расширилась тематика исследований, раскрыты многие неизвестные страницы антинацистской борьбы белорусских евреев, а также многие имена героев и героинь этой борьбы.

В то же время необходимо уточнение количества еврейских партизанских отрядов и групп на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны, а также более глубокое раскрытие боевого содружества партизан разных национальностей в те грозные годы.

Исследователи данной проблемы не должны пренебрегать научно-популярными работами по изучаемой теме, которые содержат немало важного фактического материала.

Что касается мемуарной литературы, то ее в большинстве случаев необходимо сверять с архивными материалами и другими источниками.

Без сомнения, на фронтах войны, в партизанском движении и в антифашистском подполье евреи Беларуси внесли свой весомый вклад в борьбе с германским нацизмом. Дальнейшее углубленное изучение проблемы «Белорусские евреи в борьбе против нацизма в 1941—1945 годах» будет способствовать воссозданию более объективной и правдивой истории Великой Отечественной войны и истории Беларуси в этот период.

К сожалению, в отличие от России и Украины, данная проблема не нашла освещение в официальных изданиях Беларуси, в том числе в энциклопедических и справочных, а также в школьных и вузовских учебниках. Единственное, до чего дошли официальные белорусские историки спустя 63 года после Великой Отечественной войны — это признание побегов узников гетто ряда населенных пунктов нашей республики в 1941—1944 гг.

Литература

1. Шерман Б. П. … И ужаснулась земля. Факты, документы, свидетельства о зверствах немецких фашистов на территории города Барановичи и его окрестностях. Барановичи, 1990; Барановичское гетто. Колдычевский лагерь смерти. Барановичи, 1997.
2. Евреи Беларуси. История и культура: сборник научных трудов. Вып. II. Минск, 1998.
3. Смиловицкий Л. Евреи Беларуси. Из нашей общей истории. 1905—1953. Минск, 1999.
4. Елисаветский С. Я. Полвека забвения. Евреи в движении Сопротивления и партизанской борьбе в Украине (1941—1944). Киев, 1998.
5. Альтман И. А. Жертвы ненависти: Холокост в СССР 1941—1945 гг. М., 2002.
6. Иоффе Э. Г. Белорусские евреи: трагедия и героизм. 1941—1945. Смоленск, 2003.
7. Беларуская мінуўшчына. 1993. № 3—4.
8. Иоффе Э. Г. Некоторые новые данные по истории Холокоста и еврейского Сопротивления в Белоруссии (в соавт. с А. Гольдиным) // Вестник Еврейского университета в Москве. 1995 № 2. С. 119—123; Иоффе Э. Г. Евреи Беларуси в борьбе с фашизмом на территории Украины // Евреи Беларуси. История и культура. Вып. V. Минск, 2000. С. 274—277; Особенности Сопротивления в гетто Беларуси в годы Великой Отечественной войны // Еврейская мысль сквозь века. Днепропетровск, 2000; К вопросу об участии евреев в Великой Отечественной войне // 55 гадоў Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне: погляд праз гады, новыя канцэпцыі і падыходы. Ч. I. Мінск, 2001. С. 131—136; Участие евреев в героической обороне Могилева в июле 1941 года // Мінулая і сучасная гісторыя Магілёва. Магілёў, 2001. С. 286—290; «Красная капелла» и др. // Неман. 2001. № 12. С. 234—238; Героизм и трагедия капитана Никитина // Материалы девятой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Тезисы. М., 2002. С. 92—94; Он работал на нашу бомбу // Беларуская думка. 2002. № 5. С. 44—48; Героическая и трагическая судьба капитана Никитина // Беларусь у XX стагоддзі. Вып. 1. Мінск, 2002. С. 73—81; Спецатрад «Наватары» // Памяць. Мастоўскі раён. Мінск, 2002. С. 204—205; Евреи Могилева в 1941—1944 гг. Ч. II. Могилев, 2003. С. 86—91; Юденрат Минского гетто // Холокост: исследования и преподавание. М., 2004. С. 7—8; Минское гетто: основные этапы истории // Мінскае гета 1941—1943 гг. Трагедыя. Гераізм. Памяць. Мінск, 2004. С. 47—59; Актуальные проблемы изучения Холокоста на белорусской земле // Беларусь в годы Великой Отечественной войны: уроки истории и современность. Минск, 2004. С. 185—187; Из гетто — в партизаны // Наша перамога. Мінск, 2004. С. 130—132; Дружба народов СССР — один из источников Победы над германским фашизмом // Вызваленне Беларусі ад германскіх акупантаў (восень 1943 — лета 1944 г.). Мінск, 2004. С. 9—12; Пад псеўданімам «Сямёнава» // Памяць. Дзяржынскі раён. Мінск, 2004. С. 378—379; Летопись Холокоста // Беларусь

у XX стагоддзі. Мінск, 2004. С. 317—319; Дружба народов СССР — один из источников Великой Победы над германским нацизмом // Участие тюркских народов и народов Кавказа в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. К 60-летию освобождения Белоруссии от немецко-фашистских захватчиков и Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Мінск, 2004. С. 45—55; Дружба народов СССР — один из источников Победы над германским нацизмом (по материалам партизанского движения в Беларуси в 1941—1944 гг.) // Гісторыя: праблемы выкладання. 2005. № 2. С. 3—6; Г. Б. Эйдинов — один из руководителей партизанского движения в Беларуси // Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны: стан і перспектывы даследавання праблемы. Мінск, 2005. С. 77—81; Евреи — бывшие военнопленные и узники гетто — руководители подполья и партизанского движения в Беларуси в годы Великой Отечественной войны // Народы СССР в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. К 60-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Минск, 2006. С. 81—111; Они ковали нашу Победу // Мишпоха. 2006. № 18. С. 66—68; Еврейское Сопротивление в гетто на территории Беларуси в период Великой Отечественной войны // Великая Победа: героизм и подвиг народов. Минск, 2005. С. 66—69; Вираж судьбы на пороге смерти // Беларуская думка. 2007. № 4. С. 149—152.
9. Мінскае гета 1941—1943 гг. Трагедыя. Гераізм. Памяць. Мінск, 2004.
10. Встали мы плечом к плечу…Евреи в партизанском движении Белоруссии. 1941—1944 гг. / Составитель И. П. Герасимова. Минск, 2005.
11. Батвіннік М., Ліпскі Ф. Паўстанне ў Глыбоцкім гета // Беларуская мінуўшчына. 1997. № 6.
12. Тень Холокоста. М., 1998.
13. Актуальные вопросы изучения Холокоста на территории Беларуси в годы немецко-фашистской оккупации. Минск, 2005.
14. Женщины на краю Европы / Под ред. Е. Гаповой. Минск, 2003.
15. Жанчыны ў Другой сусветнай вайне: гісторыя барацьбы і выжывання. Мінск, 2006.
16. Вялікая Перамога: да 60-й гадавіны разгрому нацысцкай Германіі. Мінск, 2006.
17. Кандель Ф. Книга времен и событий. История евреев Советского Союза. Уничтожение еврейского населения (1941—1945). Т. 5. М., 2006. С. 231—232, 236—240.
18. Вестник Еврейского университета в Москве. 1995. № 2. С. 212—233.
19. Там же. 1996. № 1. С. 201—226.
20. Трагедия евреев Белоруссии в 1941—1944 гг. 2-е испр. и доп. изд. / Отв. ред. Р. А. Черноглазова. Минск, 1997. С. 217—218, 221—232, 244—247.
21. Каган Д. і Коген Д. Як мы пеpажылі Халакост з яўрэйскім партызанскім атрадам у Беларусі. Мінск, 1999.
22. Завольнер Г., Каплинский С. Судьбой написанные строки / Отв. ред. Э. Г. Иоффе. Минск, 2007.
23. Трейстер М. Проблески памяти. Воспоминания, размышления, публикации. Минск, 2007.
24. Каган Д. Через туннель к партизанам. Минск, 2007.
25. Смоляр Г. Менскае гета. Барацьба савецкіх габраяў-партызанаў супраць нацыстаў. Мінск, 2002. С. 7.
26. Вестник Еврейского университета в Москве. 1996. № 1. С. 222.
27. Трагедия евреев Белоруссии… С. 228—230.

В. В. Федосов

О ПРОБЛЕМАТИКЕ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В АРХИВОВЕДЕНИИ БЕЛАРУСИ

В соответствии с нормативно-правовыми документами научно-исследовательская работа (НИР) в государственных архивах Беларуси и специализированных научных учреждениях Государственной архивной службы Республики Беларусь ведется с целью получения теоретических, методических и практических знаний в областях архивоведения, документоведения, археографии, источниковедения и смежных с ними других научных дисциплин [1].

В области архивоведения, по взглядам многих зарубежных ученых, складывающаяся парадигма современного научного знания требует поиска ответа на вопросы, которые ставит перед архивистами всеобщая информатизация человеческого общества, понимание целостности архивов и их самоценности. Важнейшими из этих вопросов являются следующие: что представляет собой архивоведение как научная дисциплина, какое место занимает в системе наук, каковы наиболее приоритетные направления исследований для архивистов, место архивного дела в системе общественного воспроизводства, проблематика мировой науки об архивах [2]. Если архивисты не будут искать ответа на эти вопросы, то никогда не смогут преодолеть, по меткому выражению руководителя Федеральной архивной службы России В. П. Козлова, «комплекса неполноценности… в оценке сферы своей деятельности…», останутся «теми ботаниками прошлого, которые страстно коллекционировали и описывали внешний вид, например, растений, так и не сумев постичь истинный смысл их существования и развития» [3].

В данной статье мы попытаемся очертить круг научных проблем общей теории архивоведения, в решение которых архивисты Беларуси могли бы внести свой вклад.

В последние годы вопросы развития общей теории архивоведения активно разрабатывают российские ученые. Представляется несомненной заслуга Т. И. Хорхординой, являющейся составителем монографии основных трудов В. Н. Автократова, который, по ее мнению, подвел прочный теоретический фундамент под науку об архивах [4]. Не менее важной является монография и самой Татьяны Иннокентьевны Хорхординой, где впервые в истории российского архивоведения комплексно анализируется процесс возникновения, становления и развития архивоведения XVI — начала XX в. [5].

Проблемы общего архивоведения, разработка концепции трансформации документа в исторический источник, рассмотрение документа в качестве объекта архивоведения и археографии, предмета этих научных дисциплин, выделение архивного бытования документа и фазы его покоя нашли достаточно полное обоснование в статьях руководителя Федеральной архивной службы России В. П. Козлова [6].

К сожалению, в отечественном архивоведении вопросы проблематики научных исследований и сама разработка проблем архивоведения, основанных на современной парадигме научного мировоззрения, пока не нашли должного отражения. Исключением являются отдельные работы Ю. В. Нестеровича, где он, рассматривая систему научных дисциплин о документальной информации и место в ней архивоведения, обосновывает необходимость отнесения его к дисциплине, в которой разрабатывается технология работ с предметами, имеющими культурную значимость, либо дисциплине, изучающей сохранение информации, отмечает, что «историческая составляющая» архивоведения сегодня сильно преувеличивается», анализирует и уточняет понятие архивного документа [7]. Определенное внимание в последние годы стало уделяться исследованию экономических основ архивоведения, что позволяет более четко выделить экономическую составляющую, полнее показать роль и значение архивоведения как науки, место архивного дела в системе общественного воспроизводства [8].

Следует отметить, что удельный вес общетеоретических исследований в области архивоведения в Республике Беларусь невелик. Основное внимание отечественные архивисты уделяют разработке частных архивоведческих теорий, исследованию методики и практики архивного дела в Беларуси. Это связано, прежде всего, с традиционной ориентированностью белорусских архивистов на разработку прикладных проблем архивного дела, на проведение фундаментальных архивоведческих исследований в направлениях, обеспечивающих в конечном итоге потребности развития архивного дела в Республике Беларусь. За последние годы осуществлен ряд разработок по этим вопросам [9].

В то же время необходимость разработки общетеоретических проблем архивоведения давно уже признана учеными многих стран. Т. И. Хорхордина в своей монографии приводит мнение норвежского ученого Л. Микланда, высказанное на XII Международном конгрессе архивистов в Канаде (1992 г.): «Нам, архивистам, жизненно необходимо развивать нашу собственную науку… Архивоведам необходимо добиться влияния и целостности, равных по степени, значимости и целостности самих архивов. Нет сомнения в том, что только глубокое постижение органической целостности архивов может помочь созданию профессии, характеризующейся такой же целостностью. К этому мы стремимся» [10]. От себя хочется добавить, что архивистам, в первую очередь, следует преодолеть инертность мышления, замыкание на выполнении узкопрофессиональных функций, активно включиться в разработку теоретических проблем науки об архивах, почувствовать себя полноправными участниками мирового информационного пространства. Тем самым будет обеспечено возрастание статуса профессии архивистов и, как следствие, достойное вознаграждение их деятельности.

Естественно, что белорусские ученые-архивисты не должны оставаться в стороне от изучения опыта и проблем мировой науки об архивах. Тем более что в республике появились молодые талантливые историки-архивисты, прошедшие учебу на историко-архивных отделениях Белгосуниверситета и способные заниматься разработкой теоретических проблем архивоведения в аспирантуре БелНИИДАД.

Какие проблемы научного архивоведения нуждаются, на наш взгляд, в дальнейшей разработке?

Существование научной теории оправдано тогда, когда она служит инструментом практической деятельности, вырабатывает понятийный аппарат, формализованный язык для проведения исследований, обобщает эмпирические данные, позволяет устранять имеющие место противоречия при изучении объекта и предмета соответствующей области знаний. Конституирование научной дисциплины обычно происходит, когда очерчиваются объект и предмет исследования. Объектом познания принято считать то, на что направлена познавательная деятельность исследователя, а предметом познания — исследуемые с определенной целью стороны, свойства, отношения объекта [11].

Важной общетеоретической проблемой архивоведения является четкое выделение его объекта и предмета. При ее разрешении следует обратить внимание на то, что основное содержательное отличие предмета от объекта архивоведения заключается в том, что в предмет включаются лишь главные, наиболее существенные (с точки зрения данного исследования) признаки объекта [12].

Ряд российских ученых в качестве объекта изучения теории и методики архивного дела выделяют текстовые документы на бумажной основе; научно-технические и кинофотодокументы; звукозаписи; микрофильмы и другие документы на различных носителях (материальных), хранящиеся и подлежащие хранению в архивах [13]. Принимая их теоретические взгляды, следует обратить внимание на отличие объекта архивоведения как науки и объектов частных архивоведческих теорий (теории фондирования, теории экспертизы ценности документа и др.).

Некоторые украинские архивисты рассматривают в качестве объекта архивоведения систему архивных учреждений, документальные ресурсы на бумажных и других носителях, органы управления архивами, научно-исследовательские структуры, комплексы архивных документов, фондов и др. [14].

В данном случае объектом архивоведения, по сути, преподносится множество объектов. При этом многие из них следует рассматривать не как объект архивоведения, а как объект архивного дела. Пожалуй, элементы, выделяемые ими в качестве объекта архивоведения, вполне резонно рассматривать в качестве элементов архивной деятельности (архивного дела), как сферы общественного воспроизводства.

В научной литературе распространена также точка зрения на документ как на объект ряда научных дисциплин.

В. П. Козлов и А. Н. Михальченко отмечают несколько аспектов пересечения, совпадения и столкновения объекта археографии — документальной публикации и предмета археографии — документа с объектами и предметами иных близких к археографии научных дисциплин. «Аб'ектам архівазнаўства з'яўляецца дакумент. Такім чынам, архівазнаўства і археаграфія перасякаюцца: першая навуковая дысцыпліна сваім аб'ектам, другая — сваім прадметам. Архівазнаўства займаецца распрацоўкай пытанняў арганізацыі збору і захоўвання дакументаў, археаграфія — іх публікацыяй» [15].

В то же время, по мнению Ю. В. Нестеровича, необходимо формулировать определения объектов дисциплин таким образом, чтобы они отличались. «Напрыклад, аб'ект дакументазнаўства — дакумент, аб'ект архівазнаўства — архіўны дакумент, аб'ект крыніцазнаўства — гістарычныя крыніцы» [16]. При этом при формулировании определения объекта конкретной дисциплины его необходимо соотносить с определениями объектов других дисциплин. Впоследствии объектом архивоведения он стал выделять архивное дело.

Проанализировав научную литературу по соответствующей проблематике, выделим круг понятий, которые, по нашему мнению, наиболее весомо и обоснованно рассматривать в качестве теоретического эквивалента объекта архивоведения. Это понятия документа, архивного документа, архивного дела, архива, архивного фонда, архивной ретроинформации.

Термин «архив» в научной литературе используется неоднозначно. Соответственно нет оснований для выделения архива в качестве объекта архивоведения. Архивное дело, на наш взгляд, выступает скорей предметом, а не объектом архивоведения.

В. Н. Автократов считал, что объектом архивоведения является документная ретроспективная информация. При этом он отмечал, что «объект архивоведения рождается на стыке сферы документообразования с архивным делом, когда сложившаяся система документов, потеряв значительную долю оперативных качеств, отпочковывается от породившей ее сферы управления. Угасание оперативного значения сопровождается обретением документами признаков потенциального источника ретроспективной информации» [17].

В качестве основополагающего понятия общей теории архивоведения В. Н. Автократов выделил именно понятие «фонд». «Уже первое приближение к понятийному аппарату архивоведения обнаруживает группу понятий и принципов, тесно связанных с категорией фонда и образующих в совокупности специфические «фондовые представления», свойственные общей теории архивоведения, его конкретным методам и придающие ему концептуальное единство» [18]. При этом автор справедливо отмечает, что эта категория в теоретико-познавательном отношении приобретает фундаментальный характер.

Несомненно, что понятие архивного фонда вполне оправдано считать базовым понятием теории архивоведения, одной из тех категорий, которые «специализируют» соответствующую область науки [19]. Детальный анализ позволяет утверждать, что понятие «архивный фонд» может выступать не только базовым понятием теоретического архивоведения, но и его объектом. Именно социализация архивного фонда требует создания системы архивных учреждений, органов управления архивным делом, научно-исследовательских структур, возникновения частных архивоведческих теорий, осуществления практических задач. Теоретических разработок требуют как сама объективно существующая реальность «архивный фонд», так и важнейшие концептуальные преобразования, с ним связанные. Кроме того, такой подход значительно упрощает понимание объекта архивоведения, в основе которого лежит познание документов и систем документов, способов их отбора, хранения и использования.

Исходя из сказанного выше, предложим следующее определение объекта архивоведения как науки. Под объектом архивоведения следует понимать архивный фонд или совокупность документов, образующихся в результате деятельности учреждений, организаций, предприятий всех форм собственности, частных лиц, определяемых для архивного хранения, выступающих в качестве объективной реальности, обладающих определенными качественными взаимосвязями. При этом «…понятие «коллекция» не должно быть исключено из предмета теории фонда», так как оно позволяет «…лучше представить познавательную ценность категории «фонд» [20]. Противоречие фондового и коллекционного подходов связано с необходимостью дальнейшего научного обобщения.

Вполне приемлемо, по нашему мнению, рассматривать архивный фонд в широком смысле как объект архивоведения (куда входит и архивная коллекция) и архивный фонд в узком смысле как совокупность архивных документов, исторически и логически связанных между собой. Во всяком случае такой подход позволит избежать множественности определений объекта архивоведения как науки и будет полностью соответствовать фундаментальным положениям классиков историкоархивоведения.

Выделение предмета архивоведения следует производить в соответствии с задачами, решаемыми архивистами, свойствами, отношениями, закономерностями, научными принципами рассматриваемого объекта.

В качестве предмета научной теории следует выделять все то, что вытекает из его непосредственной связи с родовым понятием — объектом, преобразуется и развивается в необходимый результат. «Предмет является либо объектом познания, либо объектом преобразовательной, предметной деятельности человека. Он — то в объекте, на что направлено в первую очередь или в данный момент внимание субъекта как познающего или практического деятеля» [21].

Анализ имеющейся научной литературы по архивоведению свидетельствует о том, что взгляды на предмет архивоведения у архивистов в значительной степени совпадают. Сюда обычно включают принципы и методы научной работы с документами, способы их хранения, создание системы информации о содержании документов, организация их всестороннего использования, закономерности становления и развития архивного дела.

Итак, предмет — это «часть» объекта, на которую направлено внимание субъекта, которую он анализирует с целью решения определенных задач. Применительно к архивоведению в качестве его предмета, по нашему мнению, могут выступать теоретические проблемы документообразующей среды, архивной информационной среды, научные принципы работы с документами, закономерности отбора, хранения, использования архивных документов, определение и анализ сущности вновь возникающих понятий в архивоведческих знаниях, вопросы экономики архивного дела.

Развитие теоретических и методических исследований показывает, что представление о предмете архивоведения может выполнять роль ступени, опираясь на которую возможно дальнейшее расширение понятий научной теории. Несомненно, в результате теоретических исследований представление о предмете архивоведения может конкретизироваться, обогащаться и развиваться за счет неизвестных вначале признаков и условий существования. Это выражается в появлении вопросов, дополнительно возникающих в теории и практике архивоведения и дополнительно разрешаемых на основе научных подходов. К таким вопросам, несомненно, относятся и применение информационных технологий в архивном деле, и расширение роли архивов в современном обществе, и многие другие.

Для архивоведения как научной дисциплины важно выделить не только объект и предмет исследования, а и основные принципы, методы, закономерности, на которые опирается архивоведение, определить его связь с другими областями знаний.

В имеющихся научных разработках определенное внимание уделяется исследованию методологии архивоведения, новых тенденций в развитии науки об архивах, единых принципов, которые дополняют общенаучные методы исследований, взаимосвязи архивоведения с другими научными дисциплинами, выяснению его места в современном мире [22].

Необходимость дальнейших исследований по очерченным направлениям, начатых В. В. Цаплиным, В. Н. Автократовым, А. В. Елпатьевским и многими другими учеными, выступавшими с фундаментальными статьями по методологическим и теоретическим проблемам архивоведения, связана с началом формирования в настоящее время новой парадигмы архивоведческих знаний, необходимостью учета тех радикальных изменений, которые произошли в условиях перехода к информационному обществу, появлением новых критериев в оценке профессиональной деятельности архивистов,

необходимостью и возможностью более тесного сотрудничества между архивистами различных государств.

Литература

1. Правила работы государственных архивов Республики Беларусь. Минск: БелНИИДАД, 2006. С. 116.
2. XIII Международный конгресс архивов: впечатления участников // Отечественные архивы. 1996. № 5; Историки и архивисты: сотрудничество в сохранении и познании прошлого в интересах настоящего и будущего: Материалы конф. 27—28 ноября 1997 г. М., 1998; Матяш Ирина. Українська наука па сучасному стані: архівознавство в колі історичних дисциплін // Студії з архівної справі та документознавства / Держкомархів України, УНДУАСД, 2006. Т. 14; Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т. 2003.
3. Козлов В. П. XIII Международный конгресс архивов: впечатления участников // Отечественные архивы. 1996. № 5. С. 112—113.
4. Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. М.: РГГУ, 2001.
5. Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т. 2003.
6. Козлов В. П. Документ в состоянии покоя: архивный, источниковедческий, археографический аспект // Вестник архивиста. Информационный бюллетень. 2002. № 4—5(70—71). С. 7—17; Козлов В. П. Теоретические основы археографии с позиций современности // Отечественные архивы. 2001. № 1. С. 10—33; Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археаграфіі як навуковай дысцыпліны // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск: БелНДІДАС, 2001. Вып. 2. С. 5—41.
7. Нестерович Ю. В. О науковедческом статусе археографии и системе научных дисциплин о документальной информации // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск: БелНДІДАС. 2007. Вып. 8. С. 157—161; Нестерович Ю. В. Проблема экспликации понятия архивного документа (логико-эпистемологический аспект) // Сучасныя праблемы дакуметазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі: Матэрыялы навукова-практ. канф., прысвеч. 85-годдзю Дзяржаўнай архіўнай службы і 80-годдзю Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь (Мінск. 12 красавіка 2007 г.). Мінск: БелНДІДАС, 2007. С. 41—48.
8. Федосов В. В. Экономика архивного дела. Минск: БелНИИДАД, 2007. 132 с.; Федосов В. В. О содержании теории архивоведения и месте в ней теоретических основ экономики архивного дела // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск: БелНДІДАС, 2005. Вып. 6. С. 37—46 и др.
9. Правила работы государственных архивов Республики Беларусь. Минск: БелНИИДАД, 2006. 255 с.; Обеспечение защиты архивных документов на бумажных носителях и помещений архивов от биологических вредителей: Метод. рекомендации. Минск: БелНИИДАД, 2006. 80 с.; Правила работы с научно-технической документацией в государственных архивах Республики Беларусь. Минск: БелНИИДАД, 2007. 74 с. и др.

10. Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. М.: РГГУ. 2003. С. 479.
11. Теория организации: Учебник / Под ред. В. Г. Алиева. М.: Экономика, 2005. С. 12—13.
12. Берков В. Ф. Философия и методология науки: Учеб. пособ. М.: Новое знание, 2004. С. 25.
13. Алексеева Е. В. и др. Архивоведение: Учеб. для средн. проф. образов. / Под ред. В. П. Козлова. М.: Профобриздат, 2002. С. 3.
14. Архивознавство: Підруч. для студентів іст. ф-тів віщ. навч. закладів Україні / За заг. ред. Я. Калакури та І. Матяш. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. С. 23.
15. Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археаграфіі як навуковай дысцыпліны // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск: БелНДІДАС, 2001. Вып. 2. С. 12—13.
16. Несцяровіч Ю. У. Аб'ект і прадмет археаграфіі // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск: БелНДІДАС, 2003. Вып. 4. С. 23.
17. Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. М.: РГГУ, 2001. С. 71.
18. Автократов В. Н. Общая теория архивоведения // Вопросы истории. 1973. № 8. С. 60.
19. Там же. С. 62.
20. Там же. С. 68.
21. Балашов А. Е. Философия: Учеб. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2004. С. 493.
22. Автократов В. Н. К вопросу о методологии архивоведения // Археографический ежегодник за 1969 г. М., 1971. С. 22—35; Автократов В. Н. Архивоведение в кругу других областей знания // Советские архивы. 1973. № 2. С. 39—51; Медушевская О. М. Источниковедение и архивоведение в современной гуманитарной ситуации // Доклады и тезисы выступлений на Третьей всероссийской конференции 25—26 февраля 1999 г. М., 1999. С. 20—25; Банасюкевич В. Д., Елпатьевский А. В., Ларин М. В. Российское и советское архивоведение: попытка сравнительного анализа. Там же. С. 8—19; Илизаров Б. С. О необходимости очеловечивания исторической науки, архивоведения и архивного дела. Там же. С. 30—40.

Ю. В. Нестерович

ПРОБЛЕМЫ УНИФИКАЦИИ, ОПТИМИЗАЦИИ ТЕРМИНОЛОГИИ И ПОСТРОЕНИЯ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ АРХЕОГРАФИИ

Будем различать терминологию археографии как совокупность терминов, используемых для изложения хода и результатов археографических разработок, исследований в области теории и истории археографии, и терминосистему археографии как полную систему терминов, формируемых для обозначения понятий, востребованных при описании, характеристике, объяснении явлений, элементов и аспектов археографической работы и ее результатов. Терминосистема археографии включает не только специфические термины археографии, но и термины ряда смежных научных дисциплин. Унификацию терминологии рассматриваем как необходимое, но недостаточное условие построения терминосистемы. Установление терминологии археографии требует корреляции содержания ряда базисных понятий определенных научных дисциплин — археографии, документоведения, текстологии, источниковедения.

В. А. Кондратьев и В. М. Хевролина отмечали в начале 1970-х гг. по отношению к терминосистеме археографии: «Система терминов обладает почти всеми недостатками, присущими большинству терминологических систем, в том числе многозначностью, синонимией, противоречием между понятиями и их терминами, а также отсутствием терминов для некоторых понятий… Недостатком терминологии, обслуживающей археографию, является также наличие ряда неточных, неправильных и разговорных терминов («научно-издательская работа» и др.)» [1, с. 146]. С тех пор вышли из печати исправленные и дополненные «Правила издания исторических документов», в которых широко представлена используемая в археографии терминология; появились работы по уточнению и модернизации терминологии В. П. Козлова. Несмотря на это, утверждать, что ситуация с установлением (оптимизацией и унификацией) терминологии археографии кардинальным образом изменилась, не приходится. Об этом, беря номинально, свидетельствует как отсутствие фундаментальных трудов по разработке терминосистемы археографии, так и отсутствие на сегодняшний день терминологических словарей по археографии. Построению терминосистемы археографии в определенной мере препятствует и недостаточная определенность дисциплинарного статуса археографии: с одной стороны, наименованием «археография» обозначают область исследований и разработок, связанную с публикацией именно исторических источников, с другой, ряд авторитетных археографов и текстологов конституируют под этим же наименованием область знаний, охватывающую как знания, касающиеся публикации исторических источников, так и знания текстологии, касающиеся методики публикации памятников письменности.

Терминосистема археографии на сегодняшний день не сформирована. Ю. С. Воробьева отмечает, что «вопросы терминологии археографии — это серьезная самостоятельная проблема» [2, с. 29]. Первую полномасштабную попытку всестороннего научно обоснованного построения терминосистемы археографии, сопровождаемую существенной модернизацией понятийного аппарата и введением широкого спектра новых и ломкой устоявшихся терминов, предпринял В. П. Козлов в ряде научных работ [3; 15]. Он же переосмыслил и методологические принципы археографии с учетом новых тенденций развития научного познания. Это переосмысление сопровождалось модернизацией типологических аспектов методологии и методики археографии. Нововведения Козлова в области модернизации терминологии археографии в целом не получили поддержки сообщества постсоветских археографов, о чем свидетельствуют материалы дискуссии по проблемам теории археографии [4]. При этом не обращалось внимания на принципиально важный момент — на то, что в разработках Козлова предпринята именно попытка построения терминосистемы, а не просто модернизации терминологии археографии. Следует отметить, что разработки В. П. Козлова не преследовали специально цель унификации терминологии археографии. Кроме того, введение им новых терминов, как правило, весомо не обосновывается. Вместе с тем Козлов резонно указывает, что в разработках и трудах по археографии ряд (преподносимых как термины) языковых выражений (в частности, «отбор документов для публикации») неадекватно характеризовать как термины.

Характеризуя положение дел с развитием терминосистемы археографии в терминах теории терминологии, следует констатировать интерференцию терминов (т. е. положения дел, когда в терминологию некоторой области исследований входят термины ряда научных дисциплин). Разработки В. П. Козлова не направлены прямо на вытеснение заимствованных из других научных дисциплин терминов. Вместе с тем они способствуют этому обилием новых терминов. Другой существенной характеристикой такого положения дел выделим искусственное сохранение ряда терминов, претендующих на статус общенаучных. Кстати, деление терминов на частнонаучные и общенаучные «…неправомерно, поскольку в каждой частной области «общенаучный термин» специфицируется по-своему, превращается в омоним одинаково с ним звучащего термина, включаемого в другую дисциплину. Идея общенаучности (ряда терминов) принадлежит лексикографам…» [5, с. 109, 108].

На статус общенаучного претендует прежде всего термин «документ», используемый в значительном ряде научных дисциплин, в том числе и в археографии. Уточнение значения этого термина производится в рамках документоведения, документалистики, документологии, правоведения. Проблема использования «общенаучных» терминов в рамках археографии возникает в связи с тем, что использование термина «документ» при любой распространенной сегодня трактовке документа не позволяет точно характеризовать

объект археографической работы. Вместе с тем, учитывая наличие множества концепций документа и интерпретаций термина «документ» в целом ряде научных дисциплин, его спецификация в рамках археографии — использование в качестве обозначения объекта археографической работы — в данном случае не проясняет, а затемняет соответствующее понятие.

Е. А. Плешкевич отмечает: «Сегодня наблюдается тенденция, что … по мере развития дисциплин, использующих понятие «документ» как обобщающее понятие, происходит постепенная *замена* его более подходящим и соответствующим термином…» [6, с. 105]. Несомненно, такая тенденция касается и археографии. О том, что использование термина «документ» не позволяет точно характеризовать объект археографической работы, о целесообразности замены его другим термином («археографический материал») излагалось в ст.: [7—9]. Требуется оптимизация данного термина в рамках археографии — употребление его лишь в значении, соответствующем документоведческому понятию (в значении предмета (продукта) деятельности с закрепленной информацией, выполняющего оперативные служебные функции в деятельности учреждений и/или организаций либо выполняющего нормотворческие, нормативно-правовые, нормативно-инструктивные, специализированно-регулятивные, манифестирующие функции в общественной жизни, а также официально оформленные продукты деятельности с закрепленной информацией, выполняющие в общественной жизни удостоверительные и подтвердительные функции).

Документы весьма редко берутся объектом эдиционной работы (т. е. в качестве археографического материала). Как правило, в качестве такого объекта выступают документальные и нарративные материалы — соответственно, документы, переставшие выполнять служебные и целевые функции, и продукты деятельности с текстом/изображениями, содержащие повествование о событиях, процессах, явлениях общественной либо личной жизни, а также выражающие авторское отношение к ним. Термины «документальный, нарративный материал» интерпретируем гомологично трактовке терминов «документальный, нарративный письменный исторический источник» в рамках источниковедения. Нередко объектом эдиционной работы берутся опубликованные документальные и нарративные материалы (т. е. представленные в археографических публикациях).

Построение терминосистемы археографии требует проведения унификации терминологии. В частности, термины «транскрипция» и «транслитерация» употребляются в разработках и трудах по археографии в различных значениях, в том числе и как синонимы. Терминологические проблемы, возникающие при унификации терминологии и построении ее терминосистемы, обусловлены смешиванием понятий и употреблением терминов в одинаковом значении (это касается, в частности, употребления терминов «письменный документ», «текстовый документ», «текст документа»); обозначением одним термином различных понятий (термины «извод», «контаминация» и др.); наличием терминов, имеющих неодинарный референт. В частности, термином «рукопись» в литературе по археографии, текстологии, палеографии обозначают и текст, написанный от руки, и рукописный текст в комплексе с материальным носителем информации, и материальный носитель информации в комплексе с произведением (текстом и информацией). При этом употребление термина «рукописный текст» предстает тавтологичным в связи с распространенной предметной характеристикой рукописи как текста. Соответственно, встает проблема установления того объекта познания, относительно которого формируются многозначные термины, уточнения предметного значения терминов с неодинарным референтом. Разрешение выделенной проблемы целесообразно проводить в одних случаях путем дифференциации и интеграции терминологии (напр., введения терминов «археографическая контаминация», «контаминация-публикация»); в других случаях — путем оптимизации предметного значения терминов и корреляции их содержания (напр., термин «рукопись» употреблять в значении текста в комплексе с материальным носителем информации, термин «рукописный текст» — в значении текста, созданного с применением рук; термин «рукописный документ» — в значении продукта деятельности с закрепленной информацией, включающего рукописный текст).

Исходя из требования унификации терминологии и тем самым элиминации полисемии (принимая при этом во внимание закрепленность сегодня полисемии термина «археография»), представляется оптимальным следующее терминообозначение: понятие комплексной деятельности по поиску, описанию, подготовке к публикации археографических материалов, а также деятельности по организации и координации таких работ (в том случае, если не относить ее к управленческой деятельности) обозначать в рамках теории археографии термином «археографическая деятельность»; понятие работы по подготовке к публикации исторических документов, памятников письменности в соответствии с нормами, вырабатываемыми методикой археографии, а также прикладной текстологией (учитывая, что разработка методики памятников письменности является задачей последней), осуществляемой в научных, научно-популярных и учебных целях, обозначать в рамках теории археографии термином «эдиционная археографическая работа». Данные понятия целесообразно отличать от понятий, обозначаемых терминами «использование архивных документов» и «публикационная деятельность архивов», а также от (обозначаемого термином «эдиционная деятельность») понятия эдиционной работы как научно-прикладной работы.

Следует учитывать, что поскольку терминосистема археографии не установлена, то она является подвижной. В зависимости от трансформации теоретико-археографических взглядов и построений употребляемые сегодня термины археографии подвергаемы модификации и элиминации. Широко ис-

пользуемый сегодня (как и в советское время) термин «археографическая деятельность», в том случае, если будет признана избыточность термина «археография» для обозначения понятий археографии, следует заменять (замещать) иными терминами — «эдиция», «эдиционная эвристика», «камеральная работа». Такая замена не сопровождаема утратой либо изменением содержания понятия, обозначаемого термином «археографическая деятельность» — работы (совокупности рациональных актов), осуществляемой в соответствии с научной методикой в целях поиска, описания, опубликования документов, документальных, нарративных материалов и организации такой работы.

При построении терминосистемы археографии (эдициоведения) обращает на себя внимание использование значительного количества терминов, образованных и обоснованных в рамках других научных дисциплин (напр., «редакция», «список»), но требующих, как правило, специфической интерпретации в рамках археографии. Построение терминосистемы археографии требует не только унификации, оптимизации, модернизации терминологии, спецификации заимствуемых и замены неточных, но и введения новых терминов. Это обусловлено не только необходимостью устранения логических противоречий, но и тем, что в области методики археографии имеются специфические для этой области научного познания понятия, систематически не обозначаемые одним выражением, для которых отсутствует термин (как это имеет место при модернизации терминологии). Отсутствие специального термина для обозначения понятия, используемого при теоретическом освоении различных аспектов археографической работы; использование для такого обозначения многозначного термина на фоне задачи унификации терминологии — таковы наиболее весомые факторы развития терминологии археографии, требующие введения новых терминов.

Сегодня в рамках археографии используется ряд неточных терминов. К таким относим, в частности, термин «публикация документов». По отношению к термину «публикация документа» устоялось два значения: обнародование документа («доведение содержания документа до сведения общественности») и результат опубликования («изданного документа») [10, с. 42]. Весьма распространенный сегодня в трудах и разработках археографии, этот термин и его модификация употребляем как в отмеченных значениях, так и в «сдвоенном» значении. Так, в предисловии к вып. 3 «Архіварыуса» — сборника научных сообщений и статей Национального исторического архива Беларуси — он употребляется в значении доведения до общественности содержания архивных документов, когда сообщается о «публикации ранее неизвестных документов из архивохранилищ». А в оглавлении сборника он употребляется скорее в значении изданных архивных материалов [11, с. 3, 197].

В литературе по археографии (а также и архивоведению) термин «публикация документов» приобрел и иное значение — эдиционной работы, осуществляемой в соответствии с разрабатываемыми в рамках методики археографии нормами опубликования исторических документов. В ГОСТ Р 51141-98 хотя и употребляется и представлен термин «публикация архивных документов», но дефиниенс дефиниции («Публикация архивных документов — подготовка документов к изданию в соответствии с установленными правилами» [12, с. 127]) соответствует не этому термину, а термину «публикация документов».

М. Ф. Шумейко употребляет термин «публикация документов» в значении эдиционной (практической) археографической работы. Рассмотрев условия и некоторые аспекты современного осуществления археографической деятельности, он пришел к выводу, что «…публикация документов вполне оправданно выделилась в специфический вид научной исторической деятельности» [13, с. 94]. Слово «исторический» в приведенном выводе указывает не на характер осуществляемой научной деятельности, а на науковедческий статус научной дисциплины (см.: [14, с. 151]).

В Законе Республики Беларусь «О научной деятельности» дефиниция научной деятельности сформулирована скорее как относящаяся к понятию научно-исследовательской деятельности либо форм научной работы: «…творческая деятельность, направленная на получение новых знаний о человеке, природе, обществе, искусственно созданных объектах и на использование научных знаний для разработки новых способов их применения». При пояснении видов научной деятельности в нем исходят уже из понятия научной деятельности: «К видам научной деятельности относятся: проведение фундаментальных и прикладных исследований; апробация результатов научных исследований; подготовка научных работников высшей квалификации…» [15, с. 65—66]. При таком выделении научная деятельность составляется из научно-исследовательской, научно-коммуникационной и научно-педагогической деятельности (приемлемо, на наш взгляд, выделять и иные виды научной деятельности, в частности научную критику). В соответствии с приведенной дефиницией эдиционную работу неадекватно рассматривать как прикладное исследование; адекватно — как применение археографических разработок.

Более точным будет обозначать прикладную научную деятельность по подготовке к опубликованию документальных, нарративных материалов не термином «публикация документов» (учитывая многозначность терминов «публикация» и «документ»), а термином «эдиция» (либо «эдиционная работа, деятельность»). Соответственно требуется элиминация термина «публикация документов» из терминосистемы археографии. В европейском (в частности, в польском) терминологическом дискурсе употребляется термин «эдиторство» («edytorstwo», «edytor») — в значении подготовки к изданию и опубликования рукописных исторических источников (напр., [16, с. 691; 17 с. 49—521; 18, с. 89—100]). В советском и постсоветском научном и справочном дискурсе термин «эдиция» употребляется преимущественно для обозначения

прикладной работы текстологов, идентичной по характеру с эдиционной археографической работой. В следующем пояснении термина «эдиция»: «Эдиция — научное издание текста, одно из прикладных применений текстологии; применяется, главным образом, в отношении сочинений классиков, исторических и лингвистических источников, документов» [19, с. 1038], обращает на себя внимание следующее: хотя эдиция и характеризуется как приложение текстологии, она трактуется как издание и лингвистических, и исторических источников. Тем самым, эдиция не ограничивается работой по подготовке к опубликованию памятников письменности.

При формировании уточненного понятия археографической публикации как печатного издания (либо информационной продукции), содержащего результат эдиционной (иной раз — и камеральной) археографической работы, представляющий собой переданные тексты/изображения, их оформление (редакционный заголовок, легенду, атрибуцию), справочный аппарат (в случае регестовой археографической публикации — только сокращенно представленное содержание публикуемого материала и справочного аппарата), признаки, соответствующие наиболее распространенным значениям термина «публикация документов», не исключаются, а используются в качестве вспомогательных признаков понятия археографической публикации. В самом деле, археографическую публикацию адекватно рассматривать и как доведение содержания публикуемых материалов до определенного круга пользователей, и как полиграфически самостоятельно оформленный продукт издательской деятельности, основной содержательной частью которого выступает публикуемый археографический материал.

При унификации терминологии специальной научной дисциплины, разрабатывающей методику эдиционной работы, за которой в советском и постсоветском научном дискурсе закреплено наименование «археография», встает проблема полисемии термина «археография». Употребление его и в качестве наименования научной дисциплины, и в значении археографической работы, взятой в комплексе с археографическими знаниями, сегодня тривиально и широко фигурирует в разработках и отечественных археографов (напр., [20, с. 63; 21, с. 111, 114]). Первоначальное этимологическое значение слова «археография» (описание древних рукописей) было «вытеснено» в царскороссийском научном дискурсе значением «собирания, описания и издания письменных исторических источников» [22]. В терминологическом обиходе советского научного сообщества оно было модифицировано: под археографией стали понимать не только отмеченную работу, но и производство, и накопление связанных с ней знаний. Слово «археография», будучи употребляемо в качестве термина, становится в научной литературе многозначным: им обозначается не только публикаторская деятельность, взятая в комплексе с относящимися к ней знаниями, но и просто публикаторская деятельность. Его стали использовать и в качестве наименования научной дисциплины. М. С. Селезнев в конце 1950-х гг., придерживаясь употребления многозначного термина «археография», пояснял, что археография как научная дисциплина имеет относительную самостоятельность, хотя и зависит от археографии как практики издания документов [23, с. 21], т. е. от эдиционной работы.

В последующие годы в терминологическом обиходе советского научного сообщества полисемия термина «археография» была не только закреплена, но и расширена. Так, В. Д. Фарсобин рассматривал термин «археография» как многозначный, употребляемый в трех значениях: а) отрасль научных знаний по подготовке к изданию документов; б) решение текстологических задач; в) одна из проблем информатики — описание памятников письменности» [24, с. 222].

Трудность представляет выработка предметной формулы археографии и установление ее дисциплинарного статуса. И. В. Левочкин предлагает следующую дефиницию: «Археография — специальная историческая дисциплина, занимающаяся собиранием, описанием и изданием рукописных, печатных и других памятников письменности» [25, с. 163]. Однако памятники письменности — объект эдиционной работы, осуществляемой преимущественно текстологами, а издание, в отличие от подготовки к изданию, выходит за пределы деятельности, осуществляемой в соответствии с нормами археографии, в сферу издательской деятельности. Кроме того, интересно было бы узнать, какие еще памятники письменности, наряду с написанными от руки и напечатанными, имеются в виду. Вместе с тем Левочкин поясняет задачи и статус археографии (со ссылкой на [26, с. 810—822]) более адекватно — как специальную научную дисциплину, «занимающуюся решением трех тесно связанных между собой задач: поиском и собиранием документов (полевая археография), их научным описанием (камеральная археография) и подготовкой документов к изданию (эдиционная археография)» [25, с. 25].

М. В. Николаев, несмотря на приведение в справочном издании для термина «археография» лишь значения «вспомогательной исторической дисциплины, которая разрабатывает методику поиска и собирания письменных памятников» и другие методические вопросы (заметим, что при выделении объектом археографической разработки письменных памятников, а не исторических источников археографию неадекватно рассматривать как историческую дисциплину), употребляет его и в значении эдиционной археографической работы [27, с. 160].

В. А. Кондратьев и В. М. Хевролина в начале 1970-х гг. констатировали, что в термин «археография» «…вкладывается различное его понимание. Во-первых, под ним понимают специальную историческую дисциплину, изучающую и разрабатывающую теорию, методику и историю издания документов, именно в такой формулировке дано определение термина «археография» в «Кратком словаре архивной терминологии» (М., 1968); во-вторых, комплекс работ по собиранию, классификации, описанию и изданию

письменных (а иногда и печатных) источников; в-третьих, как теоретические взгляды, так и практическую деятельность по изданию исторических документов» [1, с. 147—148]. Они считали, что употребление термина «археография» в значении указанного комплекса работ является неточным.

В теоретических исследованиях по археографии 1970—2000-х гг. не была преодолена полисемия термина «археография», хотя и предпринимались попытки его унификации (напр., предлагалось употреблять исключительно для обозначения научной дисциплины [38, с. 85—87]). При подведении итогов дискуссий по проблемам археографии во второй половине 1970-х гг. на страницах журнала «Советские архивы» констатировалась нерешенность вопроса о включении «в состав археографии как научной дисциплины самой практической деятельности по публикации источников» [39, с. 5].

В. Н. Пушкарев «находит» вопиющее противоречие в характеристике М. С. Селезневым археографии одновременно и как области научных знаний, и как специальной научной дисциплины, представленной в [28]. Он категорично требует: «Одно из двух — или область научных знаний (тогда археографию следует сопоставлять с такими науками, как физика, химия, математика, биология и т. д.), или специальная (вспомогательная) историческая дисциплина (и в этом случае ее можно сравнить с другими вспомогательными историческими дисциплинами)». Заметим, что Селезнев не характеризует археографию как «отрасль науки». А лишь при такой характеристике адекватно было бы «приписывать» археографии дисциплинарный статус, идентичный тому, что имеют физика, химия и т. д. Пушкарев выдвигает в качестве аргумента за включение, в частности, в «практику публикации исторических источников» «понятие археографии» и в целом — практических исследований в состав науки истматовский тезис эпистемологии о «единстве теории, методики и практики» (зиждящийся на неоткоррелированных понятиях деятельности, практики, теории, исследования). При этом он никак не демонстрирует знание этих понятий и понятия научной дисциплины, не приводит наличествующих в научной литературе трактовок, см. [29]. Более того, используемый им конструкт конкретно-практических исследований является примером эпистемологического невежества. В рамках эпистологии принято выделять теоретический и эмпирический, но не практический уровень научного исследования.

О. Ф. Козлов придерживается определения термина «археография», идентичного с тем, что сформулировал М. С. Селезнев в [28]. При этом он вместо характеристик для археографии «область научных знаний» и «специальная историческая дисциплина» использует лишь характеристику «вспомогательная историческая дисциплина». В отличие от В. Н. Пушкарева он демонстрирует знание понятия научной дисциплины, когда утверждает: «Если археография — самостоятельная научная дисциплина, то она не может включать в свое содержание практику издания документов, так как,

будучи одной из отраслей науки, она относится, прежде всего, к сфере исследовательской деятельности, которая направлена на производство знаний относительно исследуемого объекта» [30].

В. А. Черных рассуждает: «Но ведь если археографическая практика (в частности подготовка исторических документов к изданию) не входит в понятие археографии как научной дисциплины, то либо эта отрасль деятельности не является научной, либо она входит в сферу какой-то другой научной дисциплины, а не археографии». Он считает несоразмерным «исключать археографическую практику из сферы археографии» и одновременно «называть эту практику «археографической» [31]. В приводимом рассуждении «просматривается» ответ на вопрос о включении практической деятельности в состав археографии как научной дисциплины — ее следует включать в состав археографии как сферы рациональной работы («отрасли деятельности»).

С. О. Шмидт употребляет термин «археография» в значении сферы, «связанной с публикаторской деятельностью». В этой сфере им выделены «отдельные сферы археографической деятельности» — полевая, камеральная, эдиционная археография. При этом выделение им археографии как сферы публикаторской деятельности противоречит данному им определению археографии как «научно-методической дисциплины (или системы знаний) о собирании, описании и издании документальных памятников (или уже — письменных памятников)», учитывая отождествление конструктов системы знаний и научной дисциплины. Шмидт был озабочен «тенденцией распространения представлений о возможности исключения из понятия «археография» археографической практики», замечая, что «авторы соответствующих статей продолжают логике вопреки называть эту практику археографической» (имеются в виду статьи [1; 32; 30]). Однако он не приводит аргументов за включение археографической практики (публикаторской работы) в состав археографии как научно-методической дисциплины (что естественно, поскольку такую работу адекватно включать только и именно в состав археографии как сферы деятельности). С. О. Шмидт в [33] лишь ссылается на статью С. Н. Валка, в которой термин «медицина» определяется как «система научных знаний и практическая деятельность, направленные на сохранение и укрепление здоровья людей» [34, с. 463], полагая целесообразным определять идентично и термин «археография». Валк же позаимствовал данное определение из справочного издания, см. [35, с. 615].

М. Ф. Шумейко, обобщив взгляды С. Н. Валка, С. О. Шмидта, Е. М. Добрушкина, изложенные в [36, с. 8—9; 33, с. 136—138; 37, с. 12], определяет археографию «как специфическую отрасль знания, которая содержит в себе археографию и как научную, и как учебную дисциплину, а также практику издания документов как исторических источников» [20, с. 71]. В данном высказывании, безусловно, обращает на себя внимание употребление термина «отрасль знания». Обычно в научном дискурсе употребляются иные терми-

ны — «отрасль науки», «система (область) (научных) знаний». Из определения термина «отрасль знания», данного ученым, вытекает, что им обозначаема не некоторая отрасль науки либо система (область) научных знаний. Во избежание противоречий в рассматриваемом высказывании выражение «археография как отрасль знания» следует корректировать как «археография как сфера рациональной деятельности» (связанная с эдиционной работой). Очевидно, что в рассматриваемых научных работах С. О. Шмидта и М. Ф. Шумейко используется конструкт сферы археографии, однако соответствующего ему понятия не выработано. Термин «сфера археографии», если придерживаться трактовки археографии в приводимом высказывании, не эквивалентен термину «археография как научная дисциплина». Сфера археографии включает в себя элементы, не относимые к науке как сфере по производству знаний и науке как социальному институту, в частности, учебную дисциплину, т. е. совокупность учебных подразделений.

Анализ материалов проведенных дискуссий и других трудов по теории археографии показывает на нечеткое в большинстве случаев усвоение теоретиками археографии понятийного аппарата науковедения и эпистемологии. Наиболее распространено и устоялось в советской и постсоветской традиции терминологического научного дискурса употребление термина «археография» в значении деятельности, связанной с поиском/выявлением, описанием, эдицией исторических источников (а также памятников письменности), взятой в комплексе со знаниями, получаемыми относительно различных аспектов, моментов, процедур и т. д. такой деятельности. Такое употребление соответствует смешиванию и определенному искусственному объединению содержания понятий археографической работы, области археографических знаний и археографии как научной дисциплины. Теоретический тезис о практической деятельности (публикаторской работе) как составной части научной дисциплины (археографии) служит основанием для закрепления термина «археография» в отмеченном значении. Проблема включения практической деятельности (археографической работы) в состав археографии как научной дисциплины обусловлена в значительной мере именно полисемией термина «археография». В смежных с археографией научных дисциплинах — архивоведении и документоведении, в которых соответствующая практическая деятельность обозначаема термином, не совпадающим с наименованием научной дисциплины (терминами «архивное дело», «делопроизводство»), такая проблема не возникает.

Ответ на вопрос об отнесении археографической работы к археографии как научной дисциплине гораздо более сложен, чем это может показаться неискушенному в проблематике теории археографии ученому. Для разрешения научной проблемы включения практической деятельности в состав научной дисциплины требуется непротиворечивая корреляция ряда понятий, как минимум, с одной стороны, понятий науки, сферы деятельности, деятельности, практики, практической деятельности, социального института, института науки. А с другой, требуется корреляция, прежде всего, понятий отрасли науки, научной дисциплины, научных знаний, научного познания, научного исследования, научной работы, области знаний, области исследований. Понятие научной дисциплины, образуемое по отношению к организационной структуре науки, не уточнено оптимально в связи с обозначением термином «наука» различных понятий, прежде всего сферы по производству достоверных общезначимых знаний и социального института, связанного с таким производством, см. [48, с. 29].

В рамках науковедения «Р. Уитли фиксирует три уровня организации науки — научную дисциплину, специальности и исследовательские области. Причем научная дисциплина предполагает …институализацию исследований. Научная дисциплина представляется совокупностью научных центров… Когнитивная институализация заключается в создании набора значимых критериев выбора проблем, определения и оценки научной работы, в формировании общих ценностей, общих представлений познавательного плана, общих позиций относительно целей и методов исследования, идеалов объяснения в достижении признания исследователей в общем признании ими определенных образцов решений, в наличии признаваемой ценностной иерархии при определении статуса существующих методов, понятий, проблем. Социальная институализация заключается в создании и распространении формальных структур, объединяющих членов, разделяющих их общую когнитивную структуру, в степени внутренней организованности научного сообщества…» [40, с. 238—239]. Тем самым, научная дисциплина трактуется как подразделение института науки (а не науки как сферы по производству знаний: в последнем случае она включала бы все условия осуществления этого производства) и прежде всего как совокупность научных учреждений/их структурных подразделений. При этом наличествует наделение понятия социального института признаком — быть социальным учреждением, и смешивание содержания понятия социального института (корреляционно уточняемого как система упорядочения общественной жизни, в основе которой лежат определенные стандарты и нормы социального поведения, вырабатываемые в социальных учреждениях либо относительно определенного рода деятельности) и понятия социального учреждения (социальной системы, структурными элементами которой являются субъекты осуществления деятельности, преследующей совместные цели (такими субъектами выступают прежде всего коллектив, группа), определенные порядок, место, цели, средства осуществления деятельности, функциональные связи, роли и статусы). Тем не менее, научную дисциплину приемлемо рассматривать как совокупность научных подразделений, взятых в комплексе с методологическими нормами исследования, сформированным понятийным аппаратом, развитой терминосистемой, обоснованием критериев выделения соответствующей предметной области.

Включение в состав научной дисциплины определенной области исследований не позволяет обосновывать включение в него практической деятельности. Археография, как и архивоведение, документоведение — области научного познания (исследования), осуществляемого на теоретическом и эмпирическом уровнях исследования. Эмпирическими методами в них являются методы сбора и обработки данных, соответственно археографической работы, архивного дела, делопроизводства. Археографическую работу, являющуюся сегодня применением прежде всего археографических знаний, несостоятельно включать в состав области исследований. Хотя, несомненно, она носит в определенной мере исследовательский характер и нередко сопровождается полновесным исследованием (в частности, текстологическим, палеографическим).

Несмотря на то что археография, как и архивоведение и документоведение, выделяема в структуре науки как сферы по производству научных знаний в качестве области знаний и области исследований, следует отдавать отчет в том, что объектом их является не научная работа, а соответственно археографическая работа, архивное дело, делопроизводство. Анализ и обработка данных археографической работы представляет собой эмпирическое исследование. Эдиционная археографическая работа — это, главным образом, не исследование, а деятельность по применению знаний методики эдиции, палеографии, дипломатики, источниковедения и др. По отношению к архивному делу и делопроизводству выделяемы понятия архивного дела и делопроизводства как сферы деятельности. По отношению к археографической работе также целесообразно выделять понятие сферы деятельности (рациональной общественно значимой работы). Оно выделяемо именно при обобщении элементов археографической работы, а не при обобщении элементов теоретического и эмпирического исследования, осуществляемого в рамках специальной научной дисциплины. Вместе с тем археографическую работу приемлемо рассматривать и в качестве элемента архивного дела (рассматриваемого в процессуальном плане) и в качестве элемента науки как сферы по производству знаний.

В сферу деятельности, помимо определенной комплексной деятельности, включаемы элементами условия ее осуществления, субъекты, результаты, средства и различные моменты ее. Сферу деятельности оптимально выделять по отношению не к конкретной деятельности (каковой является, к примеру, археографическая экспедиция, создание и поддержание надлежащих температурно-влажностных условий хранения архивных документов), а комплексной деятельности. Археографическая деятельность — комплексная деятельность, осуществляемая разного рода субъектами (учеными, историками, филологами, архивистами, структурными подразделениями научно-исследовательских и архивных учреждений), предполагает такое выделение (см. [41, с. 27]).

Таким образом, выделение археографической работы составной частью археографии как научной дисциплины является результатом смешивания содержания неуточненных науковедческих и эпистемологических понятий либо эпистемологического невежества. Целесообразно выделять сферу деятельности, связанную с подготовкой документальных, нарративных материалов к опубликованию. В качестве термина для ее обозначения предложим широко используемый в европейском (в частности в польском) эдициоведении термин «эдиторство».

С. Н. Валк считал целесообразным обходиться без употребления термина «археография» не только для обозначения эдиционной работы, но и в качестве обозначения научной дисциплины, изучающей такую работу, хотя и не предложил равноценной альтернативы [34, с. 238]. Г. И. Королев предложил обозначать такую научную дисциплину именно наименованием («термином») «эйдотика», указывая на нейтральность его к хронологической принадлежности источников [49, с. 49]. А. Д. Степанский предложил обозначать такую дисциплину наименованием «ретроэдиторика» [43], С. М. Каштанов — «публикациеведение» [42, с. 59—60], Ю. В. Нестерович — «археографоведение» [41, с. 27]. Если рассматривать камеральную работу с историческими документами (и шире — архивными документами) преимущественно как часть источниковедения и архивного дела, а полевую работу с ними рассматривать как работу, предваряющую эдиционную работу, то вполне адекватным будет обозначать данную дисциплину наименованием «эдициоведение». Соответственно, требуется замена наименований разделов археографии (эдициоведения): вместо «методика археографии» — «эдиторика»; вместо «теория археографии» — «эдициология» («эдиторология»); вместо «история археографии» — «эдициография» («эдиторография»).

Приятие альтернативного наименования для специальной научной дисциплины, связанной с эдицией, требует корректировки ее базисной терминологии: отказа от употребления (вследствие их избыточности) терминов «археографический материал», «полевая, камеральная, эдиционная археография (археографическая работа)»; замены терминов «археографическая публикация, деятельность» терминами «эдиторская публикация», «эдиционная деятельность»; отказа от употребления термина «археография» и в значении археографической деятельности, взятой в комплексе с археографическими знаниями. При этом термин «археография» не элиминируется из терминосистемы данной дисциплины; его целесообразно употреблять в значении (близком к этимологическому) описания документальных, нарративных материалов, служащих объектом эдиции. В этом случае термин «археограф» употребляется в значении ученого, архивиста, осуществляющего камерную работу с документальными, нарративными материалами древнего и средневекового периодов истории общества. Термин «эдициовед» — в значении ученого, разрабатывающего методику и теорию эдиции, изучаю-

щего историю эдиции. Термин «эдитор» — в значении ученого, архивиста, осуществляющего эдицию (эдиционную работу).

Е. М. Добрушкин, рассмотрев теоретические построения Е. И. Прохорова, М. С. Селезнева, Д. С. Лихачева, Н. Ф. Бельчикова ([44—47]), в которых излагались точки зрения на соотнесение археографии и текстологии, подчеркивает «общность потребностей в изданных памятниках историков и филологов (историков литературы)», обращает внимание на «специфические проблемы методики публикации литературных памятников, требующие специального рассмотрения в рамках общей археографической сферы». Он делает вывод, что «литературную археографию наряду с актовой можно считать частью общей археографии» [37, с. 24]. Безусловно, такое разрешение проблемы соотнесения эдиции, осуществляемой текстологами, и разработки ее методики, с одной стороны, и археографической работы и методики эдиционной археографической работы с другой, является существенным концептуальным прогрессом по сравнению с характеристикой и обоснованием археографии в качестве филолого-исторической дисциплины (напр., [31; 33]). Вместе с тем, такое разрешение рассматриваем как недостаточно ясное, учитывая наличествующую сегодня неоднозначность термина «археография». Разрешение проблемы соотношения методики публикации исторических источников и методики публикации памятников письменности нам видится не в выделении полидисциплинарной области исследований, а в таком терминообозначении этих областей, которое, с одной стороны, подчеркивало бы их отличие, а с другой указывало бы на близость их исследовательского профиля. В соответствии с такой установкой методику публикации исторических документов приемлемо обозначать наименованием «историческая эдиторика», а методику публикации памятников письменности — «филологическая эдиторика». Будучи разделами различных научных дисциплин, соответственно, эдициоведения и текстологии, историческая и филологическая эдиторика составят, тем не менее, область научных знаний о методике эдиции, совмещающих и синтезирующих специальные исторические и литературоведческие знания.

Таким образом, терминосистема археографии находится в настоящий момент в стадии формирования. Неустановление терминосистемы археографии обусловливает ее подвижность. Заимствование в терминологию археографии терминов из различных областей исследования происходит без учета специфики предметных границ археографии и на фоне недостаточно ясной предметной формулы археографии, вызванной и многозначностью термина «археография». Это обстоятельство, а также употребление многозначных, а в ряде случаев — и неточных терминов, приводят зачастую к противоречивому, нечеткому изложению археографических разработок, результатов исследований в области теории и истории археографии. Построение терминосистемы археографии требует унификации, оптимизации, модернизации терминологии, спецификации заимствуемых из других научных дисциплин терминов, замены либо элиминации неточных и введения новых терминов.

Литература

1. Кондратьев В. А., Хевролина В. М. Некоторые вопросы теории советской археографии // Труды МГИАИ. Т. 29. Актуальные проблемы архивоведения, археографии и документоведения. М., 1972.
2. Воробьева Ю. С. Теоретическое осмысление принципов отбора важно, но терминология требует обсуждения // Отечественные архивы. 2001. № 3.
3. Козлов В. П. Теоретические основы археографии с позиций современности // Отечественные архивы. 2001. № 1.
4. Теоретические проблемы археографии с позиций современности. Материалы дискуссии. М., 2003.
5. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева П. Общая терминология. Вопросы теории. М., 1989.
6. Плешкевич Е. Предпосылки формирования общетеоретических знаний о документе // Студдії з архівноі справи та документознавства. Київ, 2007. Т. 15.
7. Нестерович Ю. В. Экспликация понятия археографической публикации // Архіварыус: Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Мінск, 2006. Вып. 4.
8. Нестерович Ю. В. Объект и основные аспекты эдиционной археографической работы (терминологический аспект) // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск, 2006. Вып. 7.
9. Нестерович Ю. В. О целесообразности модификации терминологии археографии // Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі. Матэрыялы «круглага стала», прысвечанага 60-годдзю з дня нараджэння праф. У. М. Міхнюка (Мінск. 28 верас. 2007 г.). Мінск, 2008.
10. Краткий словарь архивной терминологии. М., 1968.
11. Архіварыус: Зборнік навуковых паведамленняў і арт. Мінск, 2005. Вып. 3.
12. ГОСТ Р 51 141: Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. М., 1998.
13. Шумейко М. Ф. О роли и месте археографии в ряду специальных исторических дисциплин источниковедческого цикла // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Мінск, 2002. Вып. 1.
14. Нестерович Ю. В. О дисциплинарном статусе археографии и системе научных дисциплин о документальной информации // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск, 2007. Вып. 8.
15. Закон Республики Беларусь «О научной деятельности» // Ведамасці Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. 1996. № 34.
16. Szymanski J. Nauki pomocnicze historii. Warszawa, 2002.
17. Andzej Rachuba. Edytorstwo źrodet nowożytnych // Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk 1953—2003. Warszawa, 2003.
18. Stefan K. Kuczyński. Nauki pomocnicze historii w Instytncie Historii PAN // Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk 1953—2003. Warszawa, 2003.
19. Новый словарь иностранных слов / Гл. ред. В. Адамчик. Минск, 2005.
20. Шумейко М. Ф. Белорусская археография XIX—XX вв. (Проблемы теории, истории, методики). Мінск, 2007.

21. Латушкін А. М., Яцкевіч З. Л. Малапрыстасаваныя для практычнага выкарыстання рэкамендацыі // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск, 2002. Вып. 4.
22. Степанский А. Д. Археография: термин, объект, предмет // Отечественные архивы. 1996. № 3.
23. Селезнев М. С. Предмет и вопросы методологии советской археографии. М., 1959.
24. Фарсобин В. В. Источниковедение и его методы: опыт анализа понятий и терминологии. М., 1983.
25. Левочкин И. В. Основы русской палеографии. М., 2003.
26. Буганов И. А. Археография // Советская историческая энциклопедия. Т. 1. М., 1961.
27. Нікалаеў М. В. Археаграфія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 1. Мінск, 1993.
28. Селезнев М. С. Теория и методика советской археографии. Учебное пособие. М., 1974.
29. Пушкарев В. Н. О предмете, методе и задачах археографии // Советские архивы. 1976. № 5.
30. Козлов О. Ф. К вопросу об определении предмета советской археографии (историографический обзор) // Советские архивы. 1976. № 6.
31. Черных В. А. О предмете археографии и ее месте в кругу смежных научных дисциплин // Советские архивы. 1976. № 6.
32. Шорохов Е. Ф. О некоторых вопросах теории советской археографии // Советские архивы. 1976. № 4.
33. Шмидт С. О. Некоторые вопросы развития советской археографии // Археографический ежегодник за 1978 год. М., 1979.
34. Валк С. Н. Судьбы археографии // Избранные труды по археографии. СПб., 1991.
35. Большая советская энциклопедия. Т. 26.
36. Валк С. Н. Советская археография. М.—Л., 1948.
37. Добрушкин Е. М. Основы археографии. Учеб. пособ. М., 1992.
38. Несцяровіч Ю. У. Базавая тэрміналогія па археаграфіі // Архівы Беларусі на рубяжы XX—XXI стст.: гісторыя, стан, перспектывы развіцця. Міжн. нав.-практ. канф. Мінск. 8—9 лютага 2000 г. Мінск, 2001.
39. Современные проблемы советской археографии (к итогам дискуссии в журнале «Советские архивы») // Советские архивы. 1979. № 6.
40. Огурцов А. П. Дисциплинарная структура науки. Ее генезис и образование. М., 1988.
41. Несцяровіч Ю. У. Тэрміналогія і дэфініцыя паняцця археаграфіі // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск, 2004. Вып. 5.
42. Каштанов С. М. О предмете и объекте археографии (Некоторые заметки по поводу статьи В. К. Козлова) // Отечественные архивы. 2002. № 3.
43. Степанский А. Д. Археография: термин, объект, предмет // Отечественные архивы. 1996. № 3.
44. Прохоров Е. И. Текстология. Принципы издания классической литературы. М., 1966.
45. Селезнев М. С. Текстология и ее роль в советской археографии. М., 1977.
46. Лихачев Д. С. Текстология. На материалах русских летописей X—XVII вв. М., 1983.
47. Бельчиков Н. Ф. Литературное источниковедение. М., 1983.

48. Несцяровіч Ю. У. Эксплікацыя паняцця навукі і акрэсленне археаграфіі як сацыякультурнага фенамена // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск, 2005. Вып. 6.
49. Королев Г. И. Иностранные интерпретации статуса теории и методики исторических источников // Археографический ежегодник за 1989. М., 1990.

В. С. Іванова

АСАБІСТЫЯ АРХІВЫ Ў ДЗЯРЖАЎНЫХ СХОВІШЧАХ БЕЛАРУСІ

Праблема захавання асабістых архіваў з'яўляецца актуальнай у дзейнасці трох асноўных мемарыяльных устаноў грамадства: архіваў, музеяў і бібліятэк. У XIX — першай палове XX ст. да ўсталявання дзяржаўнай сістэмы захоўвання ў шэрагу краін Цэнтральнай і Усходняй Еўропы былі створаны навуковыя цэнтры, што з'яўляліся своеасаблівым архіўна-музейна-бібліятэчным асяродкам (Асалінеум ва Украіне, ардынацкія зборы Замойскіх, Красінскіх у Польшчы, чыталішты ў Балгарыі). Пытанне падзелу аб'ектаў захоўвання «дакумент—прадмет—кніга» ў розных краінах актуалізавалася з пачаткам фарміравання дзяржаўнай архіўнай сістэмы: у Францыі — у канцы XVIII ст., у Германіі — у канцы XIX ст., у Расіі і Польшчы — у 20—30-я і 50-я гг. XX ст. Архівы ў большасці выпадкаў вызначаліся як сховішча афіцыйных, прававых дакументаў, што адлюстроўвалі дзейнасць урада, устаноў і арганізацый. Характар дакументаў, якія захоўваліся ў музеях і бібліятэках, акрэсліваўся як творча-індывідуальны, культурніцкі, суб'ектыўны, нерэгламентаваны (прыватная карэспандэнцыя, творчыя дакументы, калекцыі і г. д.) [1, s. 15—16]. Менавіта таму творчая ці навуковая спадчына дзеяча трапляла найперш у музеі і бібліятэкі.

Праблема размежавання функцый архіваў, музеяў і бібліятэк упершыню была ўзнята архіўным супольніцтвам на VIII Міжнароднай канферэнцыі «круглага стала» архіваў у 1962 г., дзе канстатавалася, што дакумент у архівах разглядаецца зыходзячы з прынцыпу правеніенцыі, у адпаведнасці з якім ён захоўваецца як частка цэлага, а ў бібліятэках і музеях — як ізаляваная адзінка, аднак, незалежна ад сховішча, дакументы павінны захоўвацца і апрацоўвацца згодна з архіўнымі правіламі [2]. У польскім архівазнаўстве пытанне актуалізавалася ў сувязі з вялікімі стратамі, панесенымі архівамі, бібліятэкамі і музеямі Польшчы падчас Другой сусветнай вайны, шматлікімі перамяшчэннямі, наплывам новых матэрыялаў, арганізацыяй і вызначэннем функцый дзяржаўнай архіўнай службы. П. Банькоўскі [3] і А. Сцябельскі [4] робяць спробу вызначэння меж паміж архіўнымі і бібліятэчнымі рукапісамі, да шэрагу архіўных адносячы комплексы дакументаў асабістага паходжання палітыкаў, навукоўцаў, творцаў, фамільныя архівы. На сённяшні дзень у Польшчы камплектаванне асабістымі архівамі, якія адносяцца да недзяржаўнай часткі архіўнага фонду, не з'яўляецца цэнтралізаваным, строга рэгламентаваным і ажыццяўляецца як архівамі, так музеямі і бібліятэкамі, а асноўны акцэнт робіцца на неабходнасці забеспячэння іх даступнасці і належнай апрацоўкі [5]. Пачынаючы з 1980-х гг. цэнтральным становіцца пытанне інтэграцыі і стварэння агульнай сістэмы інфармацыі паміж архівамі, бібліятэкамі і музеямі, зыходзячы з іх асноўнай функцыі збірання, захавання і забеспячэння доступу [6].

Нягледзячы на тэндэнцыю савецкага архівазнаўства да суцэльнай цэнтралізацыі і захоўвання дакументаў толькі ў межах архіўных устаноў, І. Л. Маякоўскі ў 1925 г. падкрэсліваў, што архівы, музеі і бібліятэкі выконваюць адну агульную функцыю — захаванне гістарычнай памяці, а другарадным з'яўляецца пытанне аб размежаванні на друкаваныя, пісьмовыя дакументы і рэчы [7]. Пытанне аб размеркаванні рукапісных дакументаў паміж архівамі і музеямі ставілася падчас Другой нарады архіўных працаўнікоў Беларусі 19—24 снежня 1927 г. у сувязі з прыняццем пастановы 28 мая 1927 г. аб Адзіным дзяржаўным архіўным фондзе (АДАФ), якая ставіла перад архівістамі задачу канцэнтрацыі дакументаў у архівах. Кіраўніцтву Цэнтрархіва было даручана распрацаваць і ўзгадніць план перадачы навуковымі і даследчымі ўстановамі, музеямі і бібліятэкамі ў архівы дакументаў, якія не маюць арганічнай сувязі з адпаведнымі навуковымі ўстановамі. Падчас дыскусіі, у якой прыняў удзел прадстаўнік Белдзяржмузея А. Ляўданскі, была звернута ўвага на неабходнасць захоўвання дакументаў у музеях згодна з архіўнымі правіламі [8, с. 22—23].

Супрацоўніцтва паміж архівамі, музеямі і бібліятэкамі ў пытаннях захавання асабістых архіваў праяўлялася ў працы па падрыхтоўцы метадычных рэкамендацый [9], даведнікаў [10] у рамках працы Міжведамаснага навукова-метадычнага савета па набыцці дакументаў ва ўласнасць дзяржавы, створанага з прадстаўнікоў асноўных мемарыяльных устаноў у 1962 г. [11, с. 274], актуалізавалася падчас правядзення навуковых канферэнцый: «усім установам, што маюць права збірання і захавання дакументальных матэрыялаў, неабходна дзейнічаць разам з мэтай прыцягнення на дзяржаўнае захоўванне найбольшай колькасці матэрыялаў» [12, с. 33].

У адпаведнасці з заканадаўствам Рэспублікі Беларусь асабістыя архівы адносяцца да недзяржаўнай часткі НАФ, уключаюцца ў спісы камплектавання архіваў, а таксама захоўваюцца бібліятэкамі і музеямі [13]. У адпаведнасці з профілем камплектавання, які вызначаецца часам стварэннем і формай дакумента, характарам і маштабам дзейнасці ўтваральніка, асабістыя архівы прымаюцца на дзяржаўнае захоўванне рэспубліканскімі, абласнымі і занальнымі архівамі. Вядучымі рэспубліканскімі архіўнымі ўстановамі ў справе захавання асабістых архіваў з'яўляюцца БДАМЛМ і НАРБ [14], буйным сховішчам фондаў асабістага паходжання стаў БДАНТД [15], фамільных фондаў — НГАБ у Мінску і Гродна, у БДАКФФД захоўваецца 6 калекцый, заснаваных на дакументах асабістага паходжання (Дадатак 1).

На захоўванне ў абласныя і занальныя архівы Рэспублікі Беларусь прымаюцца асабістыя архівы дзеячаў XX ст., якія зрабілі ўнёсак у гісторыю, культуру, грамадскае жыццё асобнай вобласці, горада, раёна. Дзяржаўныя архівы Віцебскай, Магілёўскай, Гомельскай абласцей пачалі прымаць на захоўванне дакументы асабістага паходжання ў сярэдзіне 1960-х гг. У архівах Брэсцкай, Гомельскай, Магілёўскай, Мінскай абласцей малаколькасныя аса-

бістыя архівы былі аб’яднаны ў калекцыі, у архіве Віцебскай вобласці захоўваецца 30 самастойных асабістых фондаў, сярод якіх вызначаюцца фонды краязнаўцаў А. Падліпскага і В. Газіна, музеязнаўцы і педагога У. Зейнлерта, акцёраў Я. Буракова, М. Бялінскай і інш., у архіве Гродзенскай вобласці — 5 асабістых фондаў (гісторыкаў Я. Мараша, В. Чарапіцы, архівіста А. Плешавені, філосафа А. Макавельскага, гісторыка медыцыны В. Бржэскага) і калекцыя, у склад якой уваходзяць дакументы 13 асоб. Дзяржаўныя архівы грамадскіх аб’яднанняў (ДАГА) Магілёўскай, Гродзенскай і Гомельскай абласцей, утвораныя ў 1996 г., пачалі камплектаванне асабістымі архівамі грамадска-палітычных (партыйных) дзеячаў у 1996, 2000 і 2001 гг. Колькасць адзінак захоўвання дакументаў адной асобы ў складзе калекцый абласных архіваў, як правіла, не перавышае 50, колькасць адзінак захоўвання асабістых фондаў вагаецца ад 35 (журналіст А. Песін, ДА Віцеб. вобл.) да 350 (Я. Мараш, В. Бржэскі, ДА Гродз. вобл.).

Занальныя дзяржаўныя архівы (ЗДА) пачалі камплектавацца дакументамі асабістага паходжання з 1970 г. (ЗДА ў г. Рэчыцы), але найбольш актыўны перыяд прыпаў на сярэдзіну 1980-х гг. (ЗДА ў Кобрыне, Барысаве, Слуцку, Навагрудку), другая хваля адносіцца да пачатку новага стагоддзя (ЗДА ў Глыбокім, Оршы, Бабруйску, Крычаве, Лідзе). Самастойныя асабістыя архіўныя фонды ўтвораны ў ЗДА ў Маладзечна, Оршы, Рэчыцы, Навагрудку, кожны з якіх налічвае ад 5 (удзельнік Вялікай Айчыннай вайны А. Кунейка, ЗДА ў г. Навагрудку) да 108 адз. зах. (удзельнік вайны, грамадскі дзеяч раёна Ф. Цімкаева, ЗДА ў г. Оршы). Калекцыі могуць уключаць дакументы больш 20 асоб, колькасць адзінак захоўвання, што тычацца адной асобы, вагаецца ад 4 да 130 (адпаведна фонды настаўніцы Л. Цімкевіч і рэжысёра В. Нагорнай, ЗДА ў г. Полацку). Такім чынам, колькасныя і якасныя характарыстыкі фондаў асабістага паходжання і комплексаў дакументаў асобы, што ўваходзяць у калекцыю, могуць супадаць.

Асабістыя архівы прымаюцца на захоўванне ў ведамасныя і навуковыя архівы, якія з 1994 г. адносяцца да шэрагу ўстаноў, што захоўваюць дакументы НАФ [16]. Дакументальныя зборы Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора і Музея старажытнабеларускай культуры ўтрымліваюць часткі асабістых архіваў этнографаў, мастацтвазнаўцаў, краязнаўцаў (усяго маюцца даныя аб архівах 4 асоб). У 2001 г. у архіў МУС Рэспублікі Беларусь паступілі копіі дакументаў аб беларусе І. Гашкевічу, першым консуле Расійскай імперыі ў Японіі [17, с. 50]. У Цэнтральным навуковым архіве Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНА НАНБ) знаходзіцца адзін асабісты фонд гісторыка У. Перцава.

Ведамасны архіў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь, створаны ў 1994 г., стаў асяродкам зберажэння асабістых архіваў мастакоў, мастацтвазнаўцаў, супрацоўнікаў музея. Малаколькасныя асабістыя архівы, перададзеныя на захоўванне, і комплексы дакументаў, ілюструючыя дзейнасць адной асобы, што адкладаліся ў выніку дзейнасці музея па правядзенні выставак, сфарміраваны ў дзве тэматычныя калекцыі. Калекцыя дакументаў супрацоўнікаў музея ўтрымлівае каштоўнейшыя архівы дырэктараў М. Міхалапа, А. Аладавай, Ю. Карачуна, старэйшых супрацоўнікаў Н. Бараноўскай, А. Васілеўскай, А. Рэсінай і інш., якія з’яўляюцца не толькі ілюстрацыяй навуковай і творчай дзейнасці дадзеных асоб, але і працы музея на працягу паўстагоддзя. Унікальным комплексам з’яўляецца архіў В. Бялыніцкага-Бірулі, які паступіў з асабістага архіва дырэктара музея А. Аладавай і стаў адным з асноўных комплексаў пры арганізацыі мемарыяльнага музея ў Магілёве ў 1978 г. Грунтоўны асабісты фонд З. Азгура, знаходзіцца на ўліку ў архіве, але фактычна захоўваецца ў мемарыяльным музеі скульптара. У якасці асабістых архіўных фондаў вылучаны дакументы мастакоў Я. Ціхановіча, Б. Басава, С. Каткова, А. Тычыны, А. Мазалёва і інш., перададзеныя самімі архіваўтваральнікамі і іх сем’ямі [18]. Характэрнай асаблівасцю камплектавання з’яўляецца актыўны ўдзел супрацоўнікаў музея ў фарміраванні фондаў і калекцый, што надае шэрагу комплексаў рысы персанальнага збору.

У Аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (АРКР ЦНБ НАНБ) сабрана больш 60 асабістых архіваў, з якіх 45 даступны для выкарыстання, і каля 15 неапрацаваных (П. Панчанкі, І. Чыгрынава, В. Сярбенты і інш.) [19], і калекцыя дакументаў асабістага паходжання, у склад якой уваходзяць часткі асабістых архіваў больш 20 асоб [20]. Гэта асабістыя фонды былога прэзідэнта Акадэміі навук Беларусі, акадэміка У. Купрэвіча (неапрацаваны), акадэмікаў-навукоўцаў А. Вечара, М. Томіна, М. Безбародава, беларускіх навукоўцаў-гісторыкаў, археолагаў і этнографаў М. Улашчыка, М. Грынблата, У. Тарасенкі; пісьменнікаў і грамадска-культурных дзеячаў У. Дубоўкі, Л. Геніюш, У. Караткевіча, А. Пальчэўскага, Ю. Гаўрука і інш. Фонд паэта і навукоўца-біяхіміка А. Вечара (1905—1975) з’яўляецца самым колькасным асабістым фондам з шэрагу тых, што захоўваюцца ў дзяржаўных сховішчах Рэспублікі Беларусь [21]. Дакументы фондаў з’яўляюцца каштоўнейшай крыніцай па гісторыі беларускага нацыянальна-культурнага жыцця ў Заходняй Беларусі, Літве, Латвіі, беларускай гістарычнай навукі і іншых галін ведаў, адлюстроўваючы жыццё краіны праз прызму ўспрымання беларускай навуковай і пісьменніцкай эліты.

У Навукова-даследчым аддзеле кнігазнаўства Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НДАК НББ) канцэнтрацыя асабістых архіваў адбываецца ў форме фондаў [22] і калекцый [23], якія траплялі на захоўванне разам з прыватнымі бібліятэкамі ці асобна. У аддзеле захоўваюцца два даступныя для карыстальнікаў асабістыя фонды: бібліятэказнаўцы Я. Хлябцэвіча і пісьменніка К. Каганца, неапрацаваныя архівы першага дырэктара бібліятэкі І. Сіманоўскага, бібліёграфа Н. Ватацы, бібліятэкара і мастацтвазнаўцы В. Дышыневіч, гісторыка М. Нікольскага, збор матэрыялаў дзеячаў навукі і культуры, куды ўвайшлі дакументы 14 асоб. У адпаведнасці з інструкцыямі, распраца-

ванымі бібліятэкарамі ў дачыненні да рукапісаў, асноўнымі ўліковымі дакументамі з'яўляюцца: кніга паступленняў, спіс фондаў, лісты фондаў, інвентарныя вопісы фондаў, справы фондаў. Улік вядзецца па фондах, а ў кожным фондзе — па адзінках захоўвання [24]. У НДАК НББ паступаючыя дакументы падрабязна апісваюцца ў інвентарнай кнізе, а потым на бібліятэчных картках. Бібліяграфічнае апісанне, з аднаго боку, з'яўляецца больш дэталёвым за архіўнае, з другога, пры адсутнасці вопісу страчвае неабходную для асабістых фондаў сістэматызацыю.

Усяго ў дзяржаўных і ведамасных архівах Беларусі і аддзелах рукапісаў бібліятэк захоўваецца больш 600 фондаў асабістага паходжання, пры гэтым больш за палову, 367 фондаў — у БДАМЛМ і 70 калекцый, якія ўтрымліваюць дакументы больш 440 асоб.

На 1991 г. у сістэме Міністэрства культуры БССР дзейнічаў 141 музей, дакументальная частка ў зборах 107 з іх складала больш за 300 тыс. адзінак захоўвання [25], уключаючы комплексы дакументаў, што датычаццца дзейнасці асобы. Сёння ў Беларусі дзейнічае 12 мемарыяльных музеяў, якія захоўваюць дакументы аб жыцці і дзейнасці Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, П. Броўкі, І. Мележа, А. Міцкевіча, Ф. Багушэвіча, В. Бялыніцкага-Бірулі, З. Азгура, П. Лепяшынскага, А. Купрыянавай, М. Гойшыка, уключаючы рукапісы твораў, перапіску, біяграфічныя дакументы, кнігі, выяўленчыя дакументы, фотаздымкі, аўдыё- і відэадакументы, рэчы. Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (БДМГВАВ) з'яўляецца найвялікшым сховішчам дакументаў асабістага паходжання яе ўдзельнікаў, якія аб'яднаны ў т. зв. асабістыя справы — комплексы дакументаў, што звычайна складаюцца з біяграфічных матэрыялаў (пасведчанні, граматы і інш.), перапіскі і фотаздымкаў. Колькасць асабістых спраў перавышае 6 тысяч, сярод якіх дакументы В. Казлова, Ц. Бумажкова, К. Заслонава, Э. Лаўрыновіча, В. Ліўенцава, У. Лабанка, М. Осіпавай, А. Рабцэвіча і інш.

У Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі (НМГКБ) сабраны дакументы дзеячаў беларускай навукі, культуры, гаспадаркі, грамадска-палітычнай сферы, спартсменаў пачынаючы з XIX ст. Да асабліва каштоўных можна аднесці асобныя дакументы і рэчы А. Багдановіча і сям'і, перададзеныя з Яраслаўля, рэчы, што належалі сем'ям Ф. Багушэвіча і В. Дуніна-Марцынкевіча, дзённік архіепіскапа М. Галубовіча, фотаздымкі І. Буйніцкага, І. і А. Луцкевічаў, В. Ластоўскага, Л. Дубейкаўскага, А. Гурыновіча, Я. і У. Хлябцэвічаў, Цёткі (А. Пашкевіч), комплексы дакументаў мастака П. Гаўрыленкі, гісторыкаў М. Нікольскага, У. Перцава, У. Пічэты, паэта М. Танка, пісьменніка П. Броўкі, кампазітараў Р. Пукста, Я. Цікоцкага, М. Чуркіна, П. Падкавырава.

У Дзяржаўным музеі гісторыі тэатральнай і музыкальнай культуры (ДМГТМК) захоўваюцца комплексы дакументаў мастакоў К. Быліча, А. Грыгар'янца, канцэртмайстра У. Шэліхіна, кампазітараў Ю. Семянякі, акцёраў і рэжысёраў Г. Арловай і М. Яроменкі, М. і М. Кавязіных, Ю. Ужанцава, С. Штэйна, дырыжораў Я. Вашчака, В. Роўды, хормайстра А. Кагадзеева, мастацтвазнаўцы А. Лабовіча, паэта С. Новіка-Пяюна. У Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры (ДМГБЛ) — пісьменнікаў і паэтаў В. Віткі, З. Верас, С. Грахоўскага, Н. Гілевіча, А. Звонака, В. Іпатавай, К. Крапівы, А. Мілюця, П. Панчанкі, Т. Хадкевіча, С. Яновіча.

У Мінскім абласным краязнаўчым музеі ў г. Маладзечна ўтрымліваюцца дакументы М. Ермаловіча, П. Мядзёлкі, П. Бітэля, А. Махнача. Навуковай каштоўнасцю з'яўляецца комплекс дакументаў ураджэнца Валожынскага раёна В. Харука, копіі дакументаў аб дзейнасці Б. Тарашкевіча. У Віцебскім абласным краязнаўчым музеі захоўваецца каштоўнейшы архіў гісторыка А. Сапунова, зборы дакументаў аб дзейнасці мастакоў Ю. Пэна і М. Шагала, калекцыянера В. Федаровіча; у Гродзенскім абласным краязнаўчым музеі — гісторыка П. Кнышава, філосафа А. Макавельскага, настаўніка і фатографа Р. Салаўя; у Магілёўскім абласным краязнаўчым музеі — гісторыка і краязнаўцы І. Філіповіча, арганізатара партызанскага руху на Магілёўшчыне падчас Вялікай Айчыннай вайны І. Станкевіча, пісьменніка і перакладчыка П. Кабзарэўскага. У Гомельскім абласным краязнаўчым музеі захавалася невялікая частка асабістага архіва расійскага дзяржаўнага дзеяча і гісторыка Ю. В. Талстога (1824—1878), перададзеная ў 1920 г. у музей настаўнікам С. Бабарыкіным. У Брэсцкім краязнаўчым музеі — дакументы першага дырэктара Брэсцкага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута А. Гарбачова, удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны У. Сальнікава і сям'і Фядотавых, паэта і журналіста І. Шчуроўскага, першага дырэктара Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея І. Бірулі.

Захоўванне комплексаў дакументаў асабістага паходжання ў музеях Рэспублікі Беларусь ажыццяўляецца па інструкцыі 1997 г., згодна з якой дакументальныя помнікі, што знаходзяцца на захоўванні ў музеях, уваходзяць у склад Нацыянальнага архіўнага і Музейнага фондаў, а парадак іх камплектавання, захавання і ўліку вызначаецца існуючым заканадаўствам. Асноўнымі дакументамі, на падставе якіх адбываецца ўлік, з'яўляюцца: акт прыёму, акт выдачы, кніга паступленняў, навуковы інвентар. Падчас рэгістрацыі новых паступленняў комплексам дакументаў, як правіла, надаецца адзін нумар з адпаведнымі па колькасці дробнымі нумарамі ўваходзячых прадметаў. Пытанні захоўвання пісьмовых дакументаў у музеях асобна ў межах дадзенай інструкцыі не асвятляюцца [26].

Колькасць цэласных комплексаў дакументаў адной асобы, што маюць самастойную навуковую вартасць і знаходзяцца на захоўванні у музеях Беларусі, перавышае 50. На практыцы тэматычная скіраванасць музейнай калекцыі (прынцып пертыненцыі) супрацьпастаўляецца генетычнай цэласнасці архіўнага фонду, асноўнай мэтай стварэння якога з'яўляецца захоўванне найбольш поўнага комплексу дакументаў (прынцып правеніенцыі), і прыводзіць да цяжкасцей ва ўліку, захаванні, доступе да асабістых архіваў ці іх частак у

музеях. У савецкі перыяд музей, з'яўляючыся ідэалагічнай установай, у задачы якой уваходзіла адлюстраванне і прапагандаванне афіцыйнай гісторыі і рэчаіснасці, збіраў асобныя дакументы і прадметы ўдзельнікаў рэвалюцый, войн, працаўнікоў гаспадаркі, спартсменаў і інш. У асноўным гэта пасведчанні, ганаровыя граматы, узнагароды, якія вызначаюцца разнароднасцю фіксацыі інфармацыі, фрагментарнасцю, ідэалагічнай зададзенасцю, скіраванасцю да атракцыі (прыцягнення ўвагі гледача) і невысокай крыніцазнаўчай каштоўнасцю. Большасць цэласных комплексаў дакументаў (фамільныя, сядзібныя архівы), якія браліся на захоўванне ў пачатку 1920-х гг. і колькасць якіх была нязначнай у выніку панесеных страт, у пасляваенны час былі перададзены ў дзяржаўныя архівы. Асабістыя архівы найбольш актыўна прымаліся на захоўванне ў музеі ў другой палове XX ст., аднак апрацоўка і ўлік дакументаў асабістага паходжання ў музеях Беларусі разыходзіцца з метадычнымі рэкамендацыямі савецкага перыяду [27]. Нешматлікія цэласныя асабістыя архівы, перададзеныя ў музей архіваўтваральнікам ці яго роднымі, як правіла, патрабуюць дадатковай навуковай архіўнай апрацоўкі, стварэння даведачнага апарату і сістэмы інфармавання аб іх колькасці і складзе.

Прыведзены колькасны і якасны аналізы адлюстроўваюць спецыфіку праблем у захаванні асабістых архіваў у дзяржаўных сховішчах Беларусі на сучасным этапе, якія неаднойчы ставіліся і вырашаюцца і ў межах міжнароднага архівазнаўства. Гэта расцярушанне дакументаў адной асобы па розных сховішчах, адсутнасць даступнай інфармацыі аб захаванні асабістых архіваў у дзяржаўных сховішчах, нездавальняючыя ўмовы навукова-тэхнічнай апрацоўкі і захоўвання, нізкая інфармацыйная каштоўнасць шэрагу асабістых архіваў, што былі прыняты на дзяржаўнае захоўванне, адсутнасць даных аб асабістых архівах беларускіх дзеячаў, якія захоўваюцца ў замежных сховішчах. Актуальнымі пытаннямі з'яўляюцца павышэнне ступені ўсведамлення грамадствам каштоўнасці асабістых архіваў, выпрацоўка форм і метадаў захавання электронных асабістых архіваў.

Кожнае дзяржаўнае сховішча Беларусі мае вызначаны накірунак камплектавання: дакументы грамадска-палітычных дзеячаў і навукоўцаў рэспублікі прымаюцца НАРБ; дзеячаў літаратуры і мастацтва — БДАМЛМ, ДМГБЛ, ДМГТМК, мемарыяльнымі музеямі; навукоўцаў і дзеячаў літаратуры — АРКР ЦНБ НАНБ; навукі і тэхнікі — БДАНТД; дзеячаў рэгіянальнага маштабу, удзельнікаў і сведак гістарычных падзей — абласнымі і занальнымі архівамі, краязнаўчымі музеямі, БДМГВАВ. Пры гэтым найбольшая колькасць захаваўшыхся архіваў — гэта архівы дзеячаў літаратуры (25,6%), сведак і ўдзельнікаў гістарычных падзей (14,6%), але пры гэтым трэба ўлічваць малаколькаснасць іх складу, навукоўцаў (13,2%), дзеячаў тэатра (11,3%), грамадска-палітычных дзеячаў (9,3%), сферы музыкі, мастацтва, культуры ў сярэднім па 5,5% (Дадатак 2). Перакрыжаванне накірункаў камплектавання дзяржаўных устаноў асабістымі архівамі прыводзіць да іх распылення пры адсутнасці сістэмы інфармавання аб стане і месцах захавання асабістых архіваў.

Дакументы асабістых фондаў і калекцый (асабліва тых, што захоўваюцца ў абласных і занальных архівах, а таксама музеях) адлюстроўваюць у першую чаргу афіцыйную гісторыю. «Працэс камплектавання вызначаўся ў адпаведнасці з дзяржаўнай палітыкай, а значыць захоўваліся толькі «патрэбныя» афіцыйнай уладзе дакументы, гісторыя грамадства аказвалася амаль выкрасленай: думкі, пачуцці, радасці, пакуты папярэдніх пакаленняў не пакінулі нічога апрача сціплых адбіткаў» [28, с. 36].

Асноўныя праблемы, звязаныя з улікам, апісаннем, захаваннем і выкарыстаннем асабістых архіваў у складзе дзяржаўных архіваў, музеяў і бібліятэк, узнімаліся ў рамках даследаванняў савецкіх архівістаў, якія прапаноўвалі шляхі іх вырашэння [29]. Метадычныя рэкамендацыі па працы з дакументамі асабістага паходжання [30] прадугледжвалі апісанне не толькі дакументаў, а і прадметаў, кніг, што паступаюць разам з уласна асабістым архівам (стварэнне раздзела ў вопісе, бібліятэчных картак). Такім чынам, прадмет, кніга, дакумент, захоўваючыся ў архіве, праходзяць два віды апісання (архіўнае і музейнае, архіўнае і бібліятэчнае). Адпаведна ў бібліятэцы асабісты фонд павінен апісвацца па бібліятэчных і архіўных правілах, а ў музеях актуальным з'яўляецца ўвядзенне архіўнага апісання і ўліку дакументаў НАФ [31, с. 146].

Такім чынам, праца з асабістымі архівамі, прынятымі на дзяржаўнае захоўванне, патрабуе спалучэння архіўных, бібліятэчных і музейных методык апісання і інфармавання, а таксама цеснага супрацоўніцтва працаўнікоў дадзеных мемарыяльных устаноў у гэтым накірунку. Вырашэнню акрэсленых праблем можа спрыяць стварэнне з прадстаўнікоў архіваў, музеяў і бібліятэк рэспублікі каардынацыйнага савета па захаванні асабістых архіваў, у задачы якога ўваходзіў бы пошук і цэнтралізаваны ўлік асабістых архіваў, каардынацыя дзеянняў па іх набыцці ў дзяржаўную ўласнасць, метадычная дапамога і кантроль за навукова-тэхнічнай апрацоўкай і выкарыстаннем, папулярызацыя і прыцягненне на захоўванне. Вядучую ролю пры стварэнні савета павінен ўзяць на сябе БДАМЛМ як вядучая ўстанова рэспублікі, якая працуе з асабістымі фондамі.

Перспектыўнымі накірункамі ў працы з асабістымі архівамі могуць стаць стварэнне даведніка ў друкаванай ці электроннай форме, рэканструкцыя страчаных і расцярушаных асабістых архіваў, улік асабістых архіваў дзеячаў беларускай навукі і культуры, што захоўваюцца ў замежных сховішчах, наладжванне супрацоўніцтва паміж супрацоўнікамі архіваў, музеяў і бібліятэк з дапамогай Інтэрнэт-сайта «Асабістыя архівы» (http://www.personalarchives.narod.ru). Паўсюдная змена носьбіта інфармацыі з папяровага на электронны робіць актуальнай праблему захавання электронных асабістых архіваў, стварэння адзінай інфармацыйнай сістэмы з удзелам асноўных мемарыяльных архіваў, музеяў і бібліятэк.

Дадатак 1

Асабістыя архівы на захоўванні ў дзяржаўных сховішчах Рэспублікі Беларусь

Назва	Пачатак комплект. фондамі асабістага паходжання	Асабістыя фонды	Сямейныя фонды	Фамільныя (родавыя) фонды	Асабістыя архівы, аб'яднаныя ў калекцыі	Калекцыі, сабраныя асобай
Рэспубліканскія архівы						
НАРБ	1947, 1968, 1975	45	4		6(21)*	
НГАБ	1939**	4		9		
НГАБ у г. Гродна	1955			3		
БДАМЛМ	1960	335	32		5(74)	25
БДАНТД	1982	35			1	
БДАКФФД	1963					6
Абласныя і занальныя архівы						
ДА Брэсцкай вобл.	1977	1			2(10)	1
ДА Віцебскай вобл.	1950, 1987	26	4		1(3)	
ДА Гомельскай вобл.	1966	1			1(31)	
ДА Гродзенскай вобл.	1980	5			1(13)	
ДА Мінскай вобл.	1978				1 (45)	
ДА Магілёўскай вобл.	1966				1(27)	
ДАГА Гомельскай вобл.	2001				1(5)	
ДАГА Гродзенскай вобл.	2000	3				
ДАГА Магілёўскай вобл.	1996	5				
ЗДА ў г. Баранавічы	1978				1(23)	
ЗДА ў г. Кобрын	1986				1(10)	
ЗДА ў г. Пінск	1978				2(36)	
ЗДА ў г. Полацк	1989				1(26)	
ЗДА ў г. Глыбокае	2003				1(13)	
ЗДА ў г. Орша	1987	4			1(3)	
ЗДА ў г. Мазыр	1976				1(20)	
ЗДА ў г. Жлобін	1977				1(19)	
ЗДА ў г. Рэчыца	1970	8				
ЗДА ў г. Барысаў	1985				1(3)	
ЗДА ў г. Маладзечна	1986	10				
ЗДА ў г. Слуцк	1985				1(21)	
ЗДА ў г. Ліда	2007				1(2)	
ЗДА ў г. Навагрудак	1985	1				
ЗДА ў г. Бабруйск	2005				1(6)	
ЗДА ў г. Крычаў	2005				1(2)	
Усяго		483	40	12	34(414)	32

* Дзве калекцыі, сабраныя архівістамі, утрымліваюць 13 асабістых архіваў.
** Дата апрацоўкі першага фамільнага фонду.

Ведамасныя архівы

Назва	Пачатак комплект. архіва фондамі асабістага паходжання	Асабістыя фонды	Асабістыя архівы, аб'яднаныя ў калекцыі
ЦНА НАНБ	1965	1	
Збор інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору	пач. 1960	4	
Архіў МУС	2001	1	
Архіў НММ РБ	1994	больш 8	2 (больш 20)

Аддзелы рукапісаў бібліятэк

Назва	Пачатак комплект. фондамі асабістага паходжання	Асабістыя фонды	Асабістыя архівы, аб'яднаныя ў калекцыі
НДАК НББ	1920-я	6	1(14)
АРКР ЦНБ НАНБ	1968	60	1 (больш 20)

Дадатак 2

Захаванне архіваў у адпаведнасці з накірункам дзейнасці ўтваральнікаў*

№	Характар дзейнасці	Сфера і маштаб дзейнасці	Коль-сць (%)	Сховішчы
1.	Грамадска-палітычная дзейнасць	Палітычныя дзеячы рэспубліканскага, абласнога і раённага маштабу	9,3	НАРБ, абласныя архівы
2.	Навука	Навукоўцы розных галін ведаў (гісторыкі, філолагі, біёлагі, фізікі і г. д.)	13,2	АРРК ЦНБ НАНБ, НАРБ, БДАНТД
3.	Літаратура	Паэты, драматургі, пісь-	25,6	БДАМЛМ,

* На падставе аналізу базы даных «Асабістыя архівы», якія ўтрымліваюць інфармацыю аб больш 1200 асабістых архівах дзеячаў беларускай навукі, культуры, мастацтва, грамадска-палітычнай сферы і г. д.

		меннікі, літаратуразнаўцы, рэдактары, выдаўцы, журналісты		АРРК ЦНБ НАНБ, ДМГТМК, ДМГБЛ, мемарыяльныя музеі
4.	Мастацтва	Мастакі, скульптары, мастацтвазнаўцы, фатографы	5,4	БДАМЛМ, ДМГТМК, ДМГБЛ
5.	Тэатр	Акцёры, рэжысёры тэатра і кіно, салісты балета, спевакі, сцэнарысты, кінааператары, кіназнаўцы	11,3	БДАМЛМ, ДМГТМК, ДМГБЛ, НМГКБ
6.	Музыка	Кампазітары, выканаўцы, спевакі, музыказнаўцы	5,6	БДАМЛМ, ДМГТМК, ДМГБЛ, НМГКБ
7.	Культура	Асобы, што вызначыліся ў некалькіх галінах культурнай дзейнасці, ні адна з якіх не з'яўляецца дамінуючай, працаўнікі ўстаноў культуры (архіваў, музеяў, бібліятэк)	5,5	НДАК НББ, БДАМЛМ, АРРК ЦНБ НАНБ
8.	Калекцыяніраванне	Калекцыянеры	1,08	БДАМЛМ
9.	Сведкі/удзельнікі гістарычных падзей	Сведкі/удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны, Кастрычніцкай рэвалюцыі і іншых падзей, у асноўным абласнога і раённага маштабу	14,6	Абласныя і занальныя архівы, БДМГВАВ, краязнаўчыя музеі
10.	Тэхніка	Архітэктары, інжынеры, канструктары	2,6	БДАНТД
11.	Працаўнік гаспадаркі	Працаўнікі прамысловасці, сельскай гаспадаркі, сферы адукацыі, абслугоўвання, урачы, у асноўным абласнога і раённага маштабу	3,3	Абласныя і занальныя архівы, краязнаўчыя музеі, НМГКБ
12.	Спорт	Спартсмены	0,25	НМГКБ

Л і т а р а т у р а

1. Wiśniewski J. Archiwalia w bibliotekach i muzeach. Poznań, 2000. 136 c.
2. Altman Henryk. Archiwa. Ośrodki dokumentacyjne. Biblioteki. Muzea. Stosunki wzajemne. Proby rozgraniczenia // Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom

archiwalnym / Nachelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. T. 38. Warszawa, 1962. S. 7—13.
3. Bańkowski P. Archiwa. Ośrodki dokumentacyjne. Biblioteki. Muzea. Stosunki wzajemne. Proby rozgraniczenia // Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym / Nachelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. T. 19—20. Warszawa, 1951. S. 217—230.
4. Stebelski A. Rękopis archiwalny i biblioteczny // Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym / Nachelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. T. 19—20. Warszawa, 1951. S. 230—240.
5. Kulecka A. Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce // Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym / Nachelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. T. 100. 1999 S. 70—96.
6. Bloomfield B. C. Relations between Archives and Libraries // Archivum. International Review on Archives. T. XXX: Archives, Libraries, Museums and Documentation Centers. München—New-York—London—Paris, 1984. S. 28—35; Archives among the Memory Institutions. Papers of the International Conference, Warsaw, May 28—29, 2004 / edited by Władysław Stępniak. Warszawa, 2004. 249 s.
7. Маяковский И. Архив, библиотека, музей // Архивное дело. Вып. V—VIБ. 1926. С. 45—56.
8. Второе совещание архивных работников Беларуси, 19—24 декабря 1927 г.: Документы и материалы. Минск: БелНИИДАД, 2001. 73 с.
9. Экспертиза научной ценности материалов личных архивных фондов. Методические рекомендации / сост. Ю. И. Герасимова [и др.]. М., 1981. 46 с.; Комплектование государственных архивов документами личного происхождения участников Великой Отечественной войны. Методические рекомендации / сост. Т. Ф. Авраменко и др. М.: ВНИИДАД, 1990. 29 с.; Правила работы музеев по учету и организации хранения письменных документов государственного архивного фонда СССР / ред. А. В. Елпатьевский и др. М., 1990. 47 с.; Методические рекомендации по работе с документами личного происхождения (литература и искусство) / Э. Р. Коган, М. Г. Козлова, Н. А. Коробова [и др.]. М., 1990. 256 с.
10. Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР: указатель: В 3 т. / сост. Э. В. Колосова и др. М., 1962—1980. Т. 1—3; Документы ГАФ СССР в библиотеках, музеях и научно-отраслевых архивах: справочник / сост. Л. М. Бабаева [и др.]. М., 1991. 579 с.
11. Кононов Ю. Ф. Организация хранения личных фондов в архивах СССР // Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. Т. 1—2. М., 1966. Т. 1. С. 267—276.
12. Колосова Э. В. Основные требования к комплектованию государственных архивов фондами личного происхождения / Э. В. Колосова, В. В. Цаплин // Материалы всесоюзного совещания-семинара по комплектованию государственных архивов материалами личного происхождения, экспертизе их ценности и фондированию. М.: Тип. ГАУ СССР, 1965. С. 1—36.
13. Положение о Национальном архивном фонде Республики Беларусь, 20 сентября 1996 г., № 3734: В ред. Положения от октября 2002 г., № 513 [Электрон. ресурс] // Архивы Беларуси. Минск, 2004. Режим доступа: http://www.archives.gov.by. Дата доступа: 08.10.2007.

14. Иванова О. С. Проблемы и перспективы работы с личными фондами в государственных архивах Республики Беларусь // Архівы і справаводства. 2006. № 4. С. 89—96.
15. Шостак Г. Личные фонды в Белорусском государственном архиве научно-технической документации // Архівы і справаводства. 2001. № 5. С. 100—101.
16. Основные правила работы архивов центральных и местных органов государственной власти и управления, учреждений, организаций и предприятий Республики Беларусь. Минск, 2002. 182 с.
17. Жумарь С. В. Ведомственные архивы и отраслевые фонды Республики Беларусь. Минск: БелНИИДАД, 2005. 152 с.
18. Баслык В. Ф. Дакументы архіўнага фонду музея // Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. Навукова-інфармацыйнае выданне. Вып. 5. Мінск, 2007. С. 217—218.
19. Лис М. М. Рукописный фонд отдела редких книг и рукописей ЦНБ НАН Беларуси: к вопросу формирования и развития // Информационное обеспечение науки Беларуси: от рукописей к электронным информационным ресурсам. Сб. науч. ст. Минск, 2006. С. 127—130.
20. Калекцыя матэрыялаў па гісторыі, навуцы і культуры. 1506—1983 // Аддзел рукапісаў і рэдкай кнігі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (АРРК ЦНБ НАНБ). Ф 23. Воп. 1. Спр. 1—1190.
21. Асабісты фонд А. С. Вечара. 1910—1985 // АРРК ЦНБ НАНБ. Ф. 48. Воп. 1. Спр. 1—3535.
22. Асабісты фонд К. Каганца (К. К. Кастравіцкага). 1894—1915 // Навукова-даследчы аддзел рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НДАК НББ). Ф. 1. Спр. 1—26.
23. Збор матэрыялаў дзеячаў навукі і культуры Беларусі. 1895—1977 // НДАК НББ. Ф. 2. Воп. 1. Спр. 1—56.
24. Сборник инструкций отдела рукописей. Учет и обработка рукописных фондов / ред. Е. Н. Коншина. М., 1955. 244 с.; Инструкция по научно-технической обработке документальных материалов фондов личного происхождения. М., 1958. 51 с.
25. Гужалоўскі А. А. Музейны фонд Рэспублікі Беларусь: спроба крыніцазнаўчага падыходу // Гістарычныя крыніцы: праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання. Матэрыялы да Міжнар. навукова-практычнай канф., прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння У. І. Пічэты. Мінск, 1998. С. 59—60.
26. Інструкцыя аб парадку камплектавання, уліку, навуковай апрацоўкі, захавання і выкарыстання прадметаў музейнага фонду Рэспублікі Беларусь. Мінск, 1997. 95 с.
27. Правила работы музеев по учету и организации хранения письменных документов государственного архивного фонда СССР / ред. А. В. Елпатьевский и др. М., 1990. 47 с.
28. Соколов А. К. Социальная история России новейшего времени: проблемы методологии и источниковедения // Социальная история. Ежегодник, 1998—1999 / редкол. М. К. Андерсон [и др.]. М., 2004. С. 7—38.
29. Колобов А. А. Комплектование и описание документов личного происхождения (на примере архивов УССР): автореф. дис. … канд. ист. наук: 05.25.02. М., 1990.

28 с.; Абилова Т. Е. Личные фонды в государственных архивах Казахской ССР (проблемы комплектования и научной организации): автореф. дис. … канд. ист. наук: 05.25.02. М., 1986. 22 с.
30. Методические рекомендации по комплектованию государственного архивного фонда СССР документальными материалами личных архивов / В. В. Цаплин, Е. Н. Воробъева, А. А. Новикова [и др.]. М., 1969. 23 с.; Методические рекомендации по работе с документами личного происхождения (литература и искусство) / Э. Р. Коган, М. Г. Козлова, Н. А. Коробова [и др.]. М., 1990. 256 с.; Метадычныя рэкамендацыі па рабоце архіваў з дакументамі асабістага паходжання / аўт.-склад. Г. В. Запартыка; навук. рэд. С. У. Жумар. Мінск, 2005. 200 с.
31. Колобов А. А. Комплектование и описание документов личного происхождения (на примере архивов УССР): дис. … канд. ист. наук: 05.25.02. М., 1990. 208 с.

С. В. Жумарь

УНИЧТОЖЕНИЕ РАЙОННЫХ АРХИВОВ БЕЛАРУСИ В 1941—1944 гг.

Настоящая публикация в тематическом плане является возвращением к проблемам, затронутым автором в материалах, опубликованных в шестом выпуске ежегодника «Архивариус» под названием «Утраты документов Центрального исторического архива БССР (г. Могилев) в годы Великой Отечественной войны» [1]. В них обращено внимание на необходимость учета безвозвратно утраченных архивных фондов. Этот учет не только позволяет абстрактно установить степень утрат и констатировать характер нанесенного ущерба, но и допускает возможность частичной реконструкции фрагментов информации погибших документов, а также осуществление поиска фондов (частей фондов), которые, возможно, не погибли, а находятся за пределами Беларуси. Прежде всего это относится к утратам архивных документов в годы Великой Отечественной войны.

Работа по созданию каталога архивных фондов, утраченных в 1941—1945 гг., достаточно успешно выполнена российскими архивистами в рамках федерального проекта «Культурные ценности — жертвы войны». В Беларуси аналогичная работа пока не проводится. Методика ее представляется вполне определенной — фиксация информации «актов ущерба, нанесенного во время оккупации немецко-фашистскими войсками документальным материалам», и других первичных документов (книг регистрации актов, показаний свидетелей и т. д.). Но практика реализации установок по учету ущерба, нанесенного Государственному архивному фонду СССР, и реальные возможности по проведеню этого учета на местах и обеспечению его достоверности не позволяют давать какие-либо абсолютные количественные оценки его результатам. Необходима длительная кропотливая работа по выявлению и изучению всей документации по данной проблеме, включая оригиналы актов, переписку по вопросам их составления и анализа ущерба, хранящиеся в Государственном архиве Российской Федерации в составе фонда Главархива СССР, карточек Центрального фондового каталога Федеральной архивной службы России и других материалов.

В настоящем исследовании предпринята попытка проследить по документам о регистрации ущерба архивному комплексу республики судьбу районных архивов Беларуси. Районные архивы стали создаваться в соответствии с постановлением Президиума ЦИК БССР от 15 декабря 1935 г. как передаточные архивы, основная задача которых «сбор и хранение архивных документов по социалистической реконструкции села», а также районных учреждений, организаций и предприятий [2]. Однако реальное создание сети райархивов было в целом завершено не ранее середины 1936 г. и продолжено в западных областях БССР в 1940 г. Практически все районные архивы при различных обстоятельствах были утрачены во время Великой Отечественной войны (большинство — в 1941 г.).

При подготовке данной публикации изучены «акты ущерба» и книги их регистрации, которые отложились в фонде Главного архивного управления БССР. В качестве вспомогательного источника использовалась переписка, сопроводительные документы и иные материалы, имеющие отношение к данной теме. Не выявлены регистрационные документы по 32 районным архивам (не исключено, что копии некоторых из них находятся на хранении в областных госархивах Республики Беларусь).

Безусловно, на точность учета влияла спешка, в которой он проводился. Установки УГА НКВД были достаточно категоричными — «акты об ущербе районным и ведомственным архивам по мере их составления без замедлений пересылайте на наш адрес, не дожидаясь окончания всей работы по учету ущерба, причиненного немецко-фашистскими войсками документальным материалам Государственного архивного фонда СССР по республике» [3].

Акты составлялись, как правило, людьми, не имевшими никакого отношения к работе районных архивов в довоенный период. При полном отсутствии научно-справочного аппарата они зачастую вынуждены были ориентироваться на результаты опросов, противоречивые показания свидетелей. В ряде случаев составители актов лишь фиксировали факт отсутствия архива в районе. Порой использовались «типовые» формулировки при изложении обстоятельств уничтожения архива — например, «архив сгорел в результате боевых действий, артобстрелов и бомбардировок». Позднее при регистрации акта по некоторым архивам добавлялись уточняющие сведения, иногда противоречащие представленной в акте информации.

В предварительном акте о нанесении ущерба белорусским архивам, составленном 23 февраля 1944 г. в Гомеле в отделе государственных архивов БССР, указывалось, что накануне войны в Беларуси функционировало 192 районных архива [4]. Т. е. констатировалось создание райархивов, по сути, во всех районах. Между тем в комплексе актов по Брестской и Пинской областям заявлено, что практически во всех районах этих областей в границах 1940 г. районные архивы до войны «не успели создать» (исключение — Порозовский и Дрогичинский районы). В регистрационных документах Архивного отдела НКВД БССР, где концентрировались все акты, нет упоминаний о районных архивах Вилейской области, что также не согласовывается с тезисом о 192 районных архивах. Не исключено, что и в отчетных документах кануна войны, которыми пользовались составители акта от 23 февраля 1944 г., представлены фиктивные сведения, и многие райархивы существовали лишь на бумаге. Вместе с тем в фонде Главного архивного управления БССР хранится множество актов об уничтожении ведомственных архивов и Брестской, и Пинской, и других областей. Соответственно, если бы составители актов располагали сведениями о реальном на-

личии районного архива, то непременно бы их учли, даже если бы эти сведения носили самый общий характер.

Вызывают вопросы и количественные данные об объеме архивов. Согласно акта от 23 февраля 1944 г. в районных архивах хранилось 9 млн дел [5] (по другим источникам — 6 млн дел [6]). Подсчет по актам свидетельствует, что в 1941—1944 гг. всего было уничтожено примерно 550 тыс. дел районных архивов Беларуси, не считая россыпи (и фантастических данных акта об утрате более миллиона единиц хранения Шкловского архива). Даже если учесть по какой-либо методике россыпь как усредненные условные единицы хранения, и учесть отсутствие актов по ряду районов, в которых допустимо предположить существование районных архивов в конце 1930-х годов, требует объяснения «исчезновение» нескольких миллионов дел.

Таким образом, представляется целесообразным привлечение дополнительных источников для определения степени достоверности отчетных статистических сведений по районным архивам кануна Великой Отечественной войны, количественных данных регистрационных документов по ущербу, нанесенному районным архивам, и информации об обстоятельствах их утраты, реального количества райархивов к июню 1941 г. Причина обоснованности постановки этих вопросов — отсутствие полноценных исследований по истории районных архивов в предвоенный период и их судьбы в годы оккупации [7].

Тем не менее представленные ниже сведения, основу которых составляют акты ущерба, нанесенного архивам районного звена, позволяют составить общее представление об обстоятельствах, особенностях и объеме утрат этих архивных структур. Составляя их, автор стремился по возможности уйти от типовых формулировок актов и детализировать или уточнить (дополнить) некоторые из них.

Барановичская область:

Воложин. Документы находились в россыпи. Из 1500 кг сохранилось не более 30 пудов. Остальные уничтожены оккупантами.

Вороново. Основная масса документов уничтожена оккупантами. Из 550 дел (25 фондов) сохранилось 10 пудов россыпи.

Городище. 2,5 т документов уничтожены оккупантами при отступлении в 1944 г.

Желудок. Общее количество дел архива неизвестно. Все они были уничтожены оккупантами.

Зельва. Во время боевых действий (возможно, авианалета или артобстрела) уничтожено здание райисполкома вместе с хранившемся в нем архивом в составе 1500 дел за 1922—1936 гг. и 400 кг россыпи.

Ивенец. В архиве хранилось до тонны россыпи документов. 20 пудов уничтожены оккупантами, 40 пудов — партизанами во время нападения на ивенецкий гарнизон.

Ивье. 1,5 т документов вывезены оккупантами за пределы населенного пункта и сожжены.

Клецк. В архиве хранилось 6000 дел (6 фондов) польских учреждений, организаций и предприятий, а также 2 т не разобранных документов. В мае 1941 г. около тонны вывезено в Госархив Барановичской области. Часть дел была сожжена оккупантами, часть превращена в 3 т россыпи. На момент учета имелось около 1 т.

Кореличи. Около тонны архивных документов расхищено местными жителями, сожжено оккупантами.

Лида. 23 июня в здание райисполкома, в котором находился архив, попала авиабомба. 15 000 дел (30 фондов) за 1920—1939 гг. были уничтожены. По другим сведениям дела были «брошены на произвол» и частично сожжены.

Любча. Более 2 т россыпи уничтожено оккупантами.

Ляховичи. В архиве хранилось 13 000 дел (63 фонда) на польском языке. В мае 1941 г. около 1 т документов вывезены в Барановичский областной архив. Ляховичский архив сожжен оккупантами 4 июля 1944 г.

Мир. В результате боевых действий (возможно артобстрела или бомбардировки) 27 июня 1941 г. загорелось здание райисполкома, вместе с которым сгорел архив (12 000 дел, 31 фонд).

Несвиж. В здании, в котором располагался районный архив, немцы устроили казарму. Они переместили 12 000 дел (21 фонд) и 2 т россыпи в подвал дома на ул. Виленской. Значительная часть документов сгнила. Осталось 5000 дел и 4 т россыпи.

Новогрудок. В 1940 г. 20 т документов были выделены к уничтожению и временно сосредоточены в здании райпотребсоюза. Они сохранились в условиях оккупации. В здании же, в котором располагался районный архив, был размещен военный госпиталь, а 10 т документов, отобранных для государственного хранения, растащены.

Слоним. При отступлении в 1944 г. немцы сожгли задание, в помещениях которого хранилось 2050 архивных дел (8 фондов). Уцелела только часть архива загса.

Столбцы. В подвале райотдела НКВД хранилось 10 000 дел (18 фондов). Незначительная часть районного архива была эвакуирована. Остальные документы сожжены оккупантами.

Отсутствуют акты и информация об их регистрации по Бытенскому, Василишковскому, Козловщинскому, Мостовскому, Острынскому, Радуньскому, Щучинскому районным архивам.

Брестская область:

Порозово. Архив в составе 2500 дел за 1926—1938 гг. был сожжен оккупантами вместе со зданием райисполкома.

Витебская область:

Бешенковичи. В 1941 г. оккупантами уничтожено 15 375 дел (52 фонда) за 1930—1941 гг.

Богушевск. В июле 1941 г. в результате попадания авиабомбы или артиллерийского снаряда разрушено здание, в котором находился архив, и уничтожено 4300 дел (120 фондов) за 1929—1941 гг.

Городок. Оккупанты уничтожили 13 800 дел (34 фонда) и 50 кг россыпи документов районного архива за 1920—1940 гг. После освобождения райцентра выявлено 6 кг россыпи.

Дубровно. При невыясненных обстоятельствах, возможно в ходе боевых действий, в июле 1941 г. уничтожено 4275 дел (190 фондов) за 1935—1941 гг. и 112 кг россыпи.

Лепель. При невыясненных обстоятельствах пропало 2500 архивных дел. Осталось 20 кг россыпи.

Лиозно. Уничтожено 11 500 дел за 1935—1941 гг. и 750 кг россыпи (200 кг сожгли работники НКВД, 250 кг были зарыты в неизвестном месте, 250 кг «эвакуированы в Москву»).

Мехово. В архиве хранилось 4140 дел (49 фондов) за 1922—1944 гг. и 60 кг россыпи. Все документы были сожжены сотрудниками НКВД.

Орша. Вместе со зданием, в котором располагался архив, в 1941 г. сожжены 8080 дел (224 фонда) за 1932—1938 гг. и 108 кг россыпи. Тем не менее после оккупации было обнаружено 420 кг россыпи.

Полоцк. Во время авианалета на город сгорело 15 150 дел (171 фонд) за 1919—1938 гг.

Сенно. В ходе боевых действий в июле 1941 г. уничтожено 21 620 дел (188 фондов) и 30 кг россыпи.

Сураж. 12 июля 1941 г. оккупантами сожжено 4280 дел (56 фондов) за 1922—1941 гг. и 50 кг россыпи. Осталось 1,5 кг россыпи.

Толочин. Оккупантами уничтожено 3812 дел (152 фонда). Осталось 10 кг россыпи.

Чашники. В июле 1944 г. оккупантами уничтожено 14 575 дел (49 фондов).

Отсутствуют акты и информация об их регистрации по Ветринскому, Дриссенскому, Езерищенскому, Освейскому, Россонскому, Ушачскому и Шумилинскому районным архивам.

Гродненская область (районы, ранее входившие в Белостокскую область):

Волковыск. Здание, в котором располагался архив, сожжено оккупантами. Уничтожено 2600 единиц хранения за 1925—1938 гг.

Свислочь. Архив в составе 2500 дел за 1926—1938 гг. сожжен оккупантами вместе со зданием райисполкома.

Отсутствуют акты и информация об их регистрации по Скидельскому и Сопоцкинскому районным архивам.

Гомельская область:

Буда-Кошелево. Накануне войны в Гомельский областной архив отправлено 1200 дел (10 фондов). В июле 1941 г. 800 дел (40 фондов) «уничтожены органами Советской власти путем сжигания».

Ветка. 20 000 дел (150 фондов) за 1917—1940 гг. и 160 кг россыпи 16 августа 1941 г. сожжены частично в гараже, частично в лесу в 4 км от населенного пункта за два дня до прихода немецких войск.

Добруш. В августе 1941 г. здание Добрушского райисполкома, в котором находился архив, подожжено отступающими частями РККА. Сгорело 8500 дел.

Жлобин. В архиве хранилось 15 000 дел. В июле 1941 г. 5000 из них эвакуированы в Гомель. Остальные сожжены накануне отступления советских войск.

Журавичи. Часть архива, состоявшего из 15 500 дел, была уничтожена при эвакуации райисполкома. Оставшиеся утрачены в период оккупации.

Корма. Из 15 000 дел архива часть уничтожена «при эвакуации и отступлении Красной Армии в 1941 г.», а оставшиеся — оккупантами.

Речица. 2200 дел утрачены вместе со зданием в результате прямого попадания авиабомбы в 1941 г.

Рогачев. Архив не имел помещения. Дела за 1919—1935 гг. поступили непосредственно в Гомельский истпарт. Дела за 1936—1941 гг. утрачены в период оккупации.

Светиловичи. 15 августа 1941 г. дела 1938—1940 гг. (82 400 единиц хранения, 103 фонда) и 20 160 «церковных книг» за 1870—1918 гг. «сожжены комиссией на окраине населенного пункта у крахмального завода на берегу р. Беседь».

Стрешин. По приказу председателя райисполкома 614 дел сожжены в ходе эвакуации.

Тереховка. В июле 1941 г. по приказу начальника райотдела НКВД сожжено 10 000 дел.

Уваровичи. В подвале райисполкома, где находился архив, немцы устроили склад. Дела (количество неизвестно) были выброшены на улицу и растащены. Часть из них сожжена.

Чечерск. Архив размещался в здании бывшей Спасо-Преображенской церкви. С приходом немцев в ней был устроен лагерь военнопленных, а 8000 дел (180 фондов) за 1920—1937 гг. уничтожено.

Отсутствуют акты и информация об их регистрации по Лоевскому районному архиву.

Минская область:

Бегомль. В июне 1941 г. неизвестное количество дел за 1932—1940 гг. было уничтожено сотрудниками НКВД или красноармейцами.

Борисов. В архиве хранилось 100 000 дел за 1914—1938 гг. В здании, в котором они размещались, немцы открыли кирху. Все документы были выброшены «во двор», где их растащили местные жители. Остатки архива в россыпи были после освобождения города помещены в сарай.

Греск. Неизвестное количество дел за 1933—1938 гг. уничтожены в ходе военных действий.

Дзержинск. Количество хранившихся в архиве дел не установлено. Часть их была сожжена сотрудниками НКВД, часть вывезена немцами для неизвестных нужд.

Заславль. Оккупантами уничтожено 598 дел (12 фондов) за 1937—1941 гг.

Красная Слобода. Общее количество дел не установлено. Часть документов архива попытались эвакуировать, но это не удалось и они были «брошены при отступлении» 2—3 сентября 1941 г. Здание, в котором располагался архив, предоставлено районной управе. Архивные документы за 1933—1941 гг. были сожжены в печах райпромкомбината. «Оперативные документальные материалы» сожжены сотрудниками НКВД 26 июня 1941 г. вместе с «подъехавшими» документами пинского архива.

Копыль. В архиве хранилось неустановленное количество дел. Часть из них была сожжена начальником архива по распоряжению председателя райисполкома, часть — эвакуирована гужевым транспортом. Обоз двигался на Осиповичи. 26 июня 1941 г. около п. Талька он «попал в окружение». Дела были закопаны в лесу у м. Щацк. Часть дел закопать не успели и они были сожжены. «Оперативно-документальные материалы» пытались вывезти отдельно, но и их в конце-концов сожгли у м. Березино.

Крупки. Архив, насчитывавший 6000—7000 дел, был выброшен оккупантами и сожжен. Однако сохранилось 335 дел Крупского загса.

Логойск. Оккупантами сожжено 868 дел (4 фонда) за 1939—1941 гг.

Любань. Неизвестное количество архивных дел (основная часть архива) было сожжено красноармейцами при отступлении. Остатки архива сожжены немцами.

Плещеницы. Оккупантами сожжено 1836 дел (20 фондов) за 1933—1941 гг.

Пуховичи. Неизвестны количество и обстоятельства уничтожения дел.

Руденск. Количество архивных дел не установлено. Частично они были сожжены советскими военнослужащими, частично — оккупантами.

Слуцк. Архив сгорел «от бомбежек и артиллерийских обстрелов». Однако на конец 1944 г. было собрано около 2000 довоенных дел.

Смолевичи. Неизвестное количество дел сожжено оккупантами.

Старобин. Неизвестное количество архивных дел вывезено оккупантами за город и сожжено на берегу р. Случь.

Старые Дороги. Неизвестное количество дел уничтожено оккупантами.

Узда. Неизвестны количество и обстоятельства уничтожения дел.

Холопеничи. Неизвестное количество дел сожжено оккупантами.

Червень. Неустановленное количество архивных дел сожжено частично сотрудниками райисполкома, частично — оккупантами.

Отсутствуют акты и информация об их регистрации по Негорельскому районному архиву.

Могилевская область:

Белыничи. В июле 1941 г. оккупантами уничтожено несколько тысяч архивных дел (52 фонда) за 1812—1934 гг. и 100 кг россыпи.

Быхов. В архиве хранилось около 5000 дел (около 100 фондов) за 1928—1941 гг. Все дела сожжены немцами в 1941 г.

Горки. Из 18 000 (29 000 ?) архивных дел за 1924—1940 гг. сохранилось около 6000 «единиц хранения» «в россыпном виде». Остальные уничтожены оккупантами.

Климовичи. Архив располагался в здании райкома РКП(б)Б. В нем на хранении находилось 15 550 дел (250 фондов) за 1865—1940 гг. Из них около 1000 дел (5 фондов) были сожжены сотрудниками райкома накануне прихода немецких войск. В результате «боевых действий, бомбардировок и артиллерийских обстрелов» 1 августа 1941 г. уничтожено 6850 дел (5 фондов). После разрушения архива, согласно акта, каким-то образом сохранилось 8000 дел (5 фондов), которые были сожжены оккупантами.

Костюковичи. В архиве хранилось 15 000 дел (475 фондов) за 1920—1940 гг. и 100 кг россыпи. Наиболее ценные материалы были эвакуированы в Тамбов (3658 дел, 50 фондов). Оставшиеся 11 342 дела сожжены при участии работника архива.

Краснополье. 18 000 (10 000?) архивных дел (176 фондов) уничтожены оккупантами 13 августа 1941 г.

Кричев. В ходе боевых действий в начале июля 1941 г. оккупантами уничтожено 4000 дел (160 фондов) за 1863—1939 гг. и 50 кг россыпи.

Круглое. 21 867 дел за 1884—1941 гг. уничтожены оккупантами.

Пропойск. Согласно записи в книге регистрации актов в архиве хранились документы за 1924—1941 гг. Из них 243 дела (2 фонда) эвакуированы «в глубь страны», а оставшиеся 8757 дел (28 фондов) сожжены в 1941 г. работниками райисполкома. По данным акта неизвестное количество дел уничтожено оккупантами в ходе боевых действий.

Хотимск. В 1944 г. накануне прихода советских войск оккупантами уничтожено 2200 архивных дел (1000 фондов) и 15 кг россыпи за 1935—1940 гг.

Чаусы. Общее количество дел в архиве неизвестно. Часть их эвакуирована, часть — уничтожена при отступлении Красной Армии.

Шклов. Из 1 080 000 дел (?!), составлявших 140 фондов, осталось 230 дел. Остальные уничтожены оккупантами. Указанное количество дел архива совершенно нереально. Но маловероятно, что это описка, так как данное число в акте указано два раза и без уточнений внесено в книгу регистрации актов, хотя в других случаях данные актов порой существенно корректировались при регистрации. В книге указаны дата гибели районного архива (11 июля 1941 г.) и факт сохранности 230 дел архива загса за 1900—1924 гг.

Отсутствуют акты и информация об их регистрации по Березинскому, Бобруйскому, Осиповичскому районным архивам.

Пинская область:

Дрогичин. Архив сожжен оккупантами (22 фонда в составе 3497 дел на польском языке и 77 кг россыпи).

Отсутствуют акты и информация об их регистрации по Жабчицкому, Мотольскому, Столинскому районным архивам.

Полесская область:

Брагин. В архиве хранилось до 1000 метрических книг 1791—1860 гг., а также свыше 11 000 дел 1918—1938 гг. (156 фондов). Из них 5000 дел районных учреждений (40 фондов), до 2000 дел сельских Советов (14 фондов), свыше 3000 дел колхозов (16 фондов). 20 августа 1941 г. по распоряжению председателя райисполкома все дела архива были сожжены.

Василевичи. Архив не имел помещения. Документы 1938—1941 гг. хранились в организациях и в 1941 г. были уничтожены.

Глуск. В июле 1941 г. оккупантами сожжено 1385 дел (17 фондов) за 1929—1940 гг.

Ельск. Из 7180 дел (98 фондов) за 1930—1938 гг. незначительная часть эвакуирована в августе 1941 г. в Гомельский областной архив. Оставшиеся сожжены накануне захвата Ельска немецкими воинскими формированиями.

Калинковичи. Архив не имел помещения. Документы за 1938—1941 гг. находились на ведомственном хранении и за годы оккупации были все уничтожены.

Комарин. До 1000 дел (4 фонда) за 1791—1931 гг., включая метрические книги, были сожжены заместителем начальника райотдела НКВД с помощью солдат Красной Армии.

Наровля. Накануне оккупации по распоряжению начальника райотдела НКВД в топке котельной фабрики «Красный мозырянин» сожжено 1300 дел за 1929—1940 гг.

Туров. Количество дел, хранившееся в архиве, неизвестно. Незадолго до прихода немецких войск они были сожжены в топке электростанции.

Хойники. В архиве хранилось до 5000 дел. В середине августа 1941 г. по распоряжению секретаря райкома КП(б)Б в городской бане было сожжено не менее трех возов архивных дел [8].

Отсутствуют акты и информация об их регистрации по Житковичскому, Карпиловичскому, Копаткевичскому, Лельчицкому, Паричскому, Петриковскому районам.

Литература и источники

1. Жумарь С. В. Утраты документов Центрального исторического архива БССР (г. Могилев) в годы Великой Отечественной войны // Архіварыус. Вып. 6. Мінск: НГАБ, 2008.
2. Архивное дело в БССР (1918—1968): сборник законодательных и руководящих материалов. Минск: Полымя, 1972. С. 73, 76.
3. НАРБ. Ф. 249. Оп. 5. Д. 18. Л. 2.
4. Там же. Д. 21. Л. 1.
5. Там же.
6. Шумейко М. Ф. Архивы Беларуси в годы Великой Отечественной войны // Война известная и неизвестная: Материалы научно-практической конференции, посвященной 50-летию освобождения Витебщины от немецко-фашистских захватчиков. Витебск, 15—16 июня 1994 г. Витебск: Вит. обл. краевед. музей, 1995. С. 21.
7. Исключение — статья В. П. Коханко «К вопросу об организации райархивов на Витебщине в 30-е — нач. 40-х гг. XX в.» в сборнике «Витебщина архивная в начале XXI века: связь времен» (Витебск, 2008. С. 148—152).
8. НАРБ. Ф. 249. Оп. 5. Д. 5. Л. 11, 38, 59, 100, 114, 132, 140—141, 175; Д. 12. Л. 5, 10—12; Д. 13. Л. 41—42, 45; Д. 23. Л. 4—5, 7—21; Д. 24. Л. 1—10; Д. 26. Л. 3—8; Д. 28. Л. 11, 13, 15, 16—17, 19, 27, 28—36, 39, 43—45, 48—49; Д. 29. Л. 1—3, 7—8, 11—12, 15, 17—18; Д. 30. Л. 6, 10, 12, 14—15, 17, 28, 31, 33, 35, 37; Д. 31. Л. 4—7, 11—14, 16 и др.

И. В. Дорогуш

ВЫВОЗ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ ИЗ МИНСКА НЕМЕЦКИМИ ОККУПАНТАМИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Активное изучение истории белорусских архивов началось в 90-е годы, когда 6 октября 1994 г. был принят Закон «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь».

В связи с этим был пересмотрен режим хранения документов и проведена работа по рассекречиванию, что дало возможность исследователям ознакомиться с малоизвестными фактами истории Беларуси и ее документальным наследием.

В настоящее время вопрос о культурных ценностях нашей республики, утраченных в результате Второй мировой войны, остается малоизученным. Установлением утрат, нанесенных немецко-фашистскими захватчиками Государственному архивному фонду СССР, занималась Чрезвычайная государственная комиссия. Но как показали исследования, эти сведения вызывают сомнения, так как они не всегда исчерпывающие и достоверные, поскольку оккупанты вместе с архивными документами увозили картотеки, инвентарные книги [1, с. 161]. Многие фонды не были систематизированы и учтены. Интересен факт, что в документации их фиксировали в килограммах. Такая же форма использовалась и при заактировании количества уничтоженных и разграбленных документальных материалов. В связи с этим на сегодняшний день достаточно сложно установить точные данные ущерба, нанесенного белорусским архивам. Выводы и заключения возможно будет сделать только при совместном изучении источников двух противоположных сторон и их сопоставлении.

Документы оккупационных властей свидетельствуют о большой заинтересованности немецкого командования в отношении вывоза документальных материалов из белорусских архивов. Под их четким руководством разрабатывались планы отбора и отправки архивных фондов, в которых представлены сведения о составе архивных документов, их количестве и состоянии.

Во время оккупации Минска при Генеральном комиссариате был создан архивный отдел, в обязанности которого входило осуществление надзора за оставшимися архивами. Его возглавляли архивные советники: доктор Курц, позже — доктор Буткус, затем — доктор Рааль [2, с. 120]. По их поручению сотрудники отдела проводили обследования уцелевших архивов, принимали меры по обеспечению их сохранности и готовили к дальнейшему вывозу. Вывоз архивных документов осуществлялся через Киев, Ригу, Таллин, Вильно, Кенигсберг [3, с. 26].

В Минске накануне войны размещались Минский областной архив и Исторический архив при АН БССР.

При осмотре Минского областного архива в августе 1941 г. государственный архивный советник доктор Буткус разделил его состав на две большие группы по периодам: 1. Исторический архив (также его называли «Дореволюционный», «Кайзеровский»). 2. Архив Октябрьской революции («Послереволюционный», «Красный», «Советского времени») [1, с. 18].

Исторический архив располагался в здании бывшего монастыря по ул. Бакунина, 4. Доктор Буткус отметил, что Исторический архив охватывал период времени примерно в 400 лет (1533—1917). Это дела регистратуры Минской области, Минской городской думы, военных округов, судебных и духовных учреждений и т. д. Доктор Буткус также отметил, что имелись важные политические материалы на «уничтоженных лиц» в закрытых опечатанных ящиках и шкафах [1, л. 20]. Почти все дела в архиве находились в хорошем состоянии, имелись каталоги и библиотека. Архивное оборудование и телефонная связь нуждались в небольшом ремонте. В 1942 г. Исторический архив возглавлял Вацлав Карлович Новаковский, ранее работавший бухгалтером. В штате архива числилось 5 человек (в июне 1944 г. — 15 чел.) [4, с. 52].

Архив Октябрьской революции размещался в бывшей греко-ортодоксальной церкви по ул. Бакунина, 5. В архиве находились на хранении дела Минского окружного исполнительного комитета, Минского городского Совета, Минского окружного отдела народного образования, управления финансов и большая наличность так называемых «районных архивов» (по мнению Буткуса), равносильных окружным архивам. Последние содержали дела колхозов, совхозов сельских Советов и т. д. [1, с. 19]. В 1942 г. архив возглавила Анна Сергеевна Злобина*. В 1944 г. она составила список архива «Советского времени», основанный на сохранившихся некоторых записях и ее собственных наблюдениях, так как полного и подробного списка фондов в архиве не обнаружено. Видимо, из-за постоянного перемещения архива он был просто утерян либо уничтожен. Список состоял из 175 фондов за период 1917—1937 гг. [5, л. 19].

В конце 1939 — начале 1940 г. в Академию наук БССР были переданы Виленский архив и фамильный архив князей Радзивиллов. На их базе при Академии наук создан самостоятельный Исторический архив [6, с. 53].

С началом оккупации помещение главного корпуса Академии наук, в правом крыле которого размещался архив, было занято немецкими оккупантами. Документы архива выброшены на улицу.

При обследовании архива Академии наук бывшими ее работниками С. Морозовым, И. Сержаниным, А. Рунцо, Б. Сенько, П. Финкевичем, Ков-

---

* А. С. Злобина — бывшая учительница, хорошо знала немецкий язык. В 1942 г. сменила Я. В. Менжинскую, которая работала в Минском областном архиве до войны и осталась работать в нем во время оккупации.

зелем, Кадачем попадались дела середины XIX в., дела полицейских органов Польши за 1920—1925 гг. (о выдаче паспортов, о политической неблагонадежности отдельных граждан). Встречались папки с делами о польском восстании 1863 г., огромное количество фотокарточек (из дел польской полиции) [5, с. 44—45]. Сборка и перенос документальных материалов в помещение архива заняли около двух недель.

Комендант полевой комендатуры, генерал-майор Штубенраух, ознакомившись с отчетом доктора Буткуса о состоянии архивов, поддержал меры по их безопасности. Он подписал охранные декреты, которые были наклеены на отдельных зданиях Минска. Двери кабинетов АН БССР заколотили гвоздями. Доступ туда был строго запрещен. Изъятие предметов рассматривалось как грабеж.

Весной 1942 г. из Варшавы прибыл бывший директор Виленского архива профессор Вацлав Студницкий. В течение нескольких месяцев он занимался разборкой дел. Работа была сложной, так как Виленские акты были перемешаны с документами фамильного архива князей Радзивиллов и с документами Академии наук. В конце 1942 г. архив был отправлен обратно в Вильно.

Зимой 1943 г. оставшиеся документы из АН БССР были вывезены в здание по ул. Панцерштрассе (Танковой), 6. Сюда же была перемещена часть «Послереволюционного архива». Ответственным за сохранение и приведение в порядок архивных документов назначен В. Студницкий [7].

В 1944 г. по распоряжению Генерального комиссариата архивариусом Новаковским был составлен план эвакуации Минского государственного исторического архива*. За основу взят перечень важнейших фондов, составленный доктором Раалем. Из известных ему 578 фондов к числу важнейших отнесены 90 фондов, для погрузки которых понадобилось около 26 вагонов [5, л. 18].

При составлении плана вывоза архивных документов были учтены обстоятельства военного времени и наличие большой работы при погрузке, которая, по мнению Новаковского, потребовала около 10 дней. В связи с этим дела были подразделены на очередность отправки.

1. План эвакуации Минского государственного исторического архива

I очередь

1. Губернатор и его канцелярия Ф. № 1(295), 2(296), 3(297), Временная комиссия по крестьянским делам Ф. № 5(298) — 1 вагон
2. Губернское правление Ф. № 4(299) — 3 вагона
3. Минское дворянское депутатское собрание Ф. № 411(319), 412(320), 413(321), 414(322) — 2 вагона

* Минский областной архив во время оккупации приобрел статус Минского государственного архива.

Всего по первой очереди 6 вагонов [5, л. 5].

II очередь

1. Минское губернское по крестьянским делам присутствие Ф. № 14(242)
2. Минский губернский о земских повинностях Ф. № 7(312)
3. Минское особое о земских повинностях присутствие Ф. № 10(313)
4. Минское губернское по военным повинностям присутствие Ф. № 11(306)
5. Минское губернское рекрутское присутствие Ф. № 12(307)
6. Минское губернское об обществах присутствие Ф. № 13(306)
7. Минское уездное по крестьянским делам присутствие Ф. № 15(243)
8. Бобруйское уездное по крестьянским делам присутствие Ф. № 16(246)
9. Борисовское уездное по крестьянским делам присутствие Ф. № 17(248)
10. Игуменское уездное по крестьянским делам присутствие Ф. № 18(249)
11. Слуцкое уездное по крестьянским делам присутствие Ф. № 19(250)
12. Непременный член Минского по крестьянским делам присутствия Ф. № 20(244)

Всего 3 вагона. Примечание: фонд Минского губернского по крестьянским делам присутствия очень большой и по объему займет около 2½ вагонов, остальные ½ вагона.

13. Ревизские сказки (фонд не учтен) — больше 1 вагона
14. Минская казенная палата Ф. № 245(333) — 3 вагона
15. Минская контрольная палата — 0,25 вагона
16. Минская палата государственных имуществ — 0,75 вагона

Всего по второй очереди 8 вагонов [5, л. 7—8].

III очередь

1. Минский окружной суд Ф. № 115(183) — 3½ вагона
2. Минский городовой магистрат Ф. № 433(149) — ½ вагона
3. Минская городская дума Ф. № 442(24) — ½ вагона
4. Минская городская управа Ф. № 443(1) — 1 вагон
5. Минская духовная консистория Ф. № 499(136) — 2½ вагона
6. Метрический фонд Ф. № 578 — 1 вагон

Всего по третьей очереди 9 вагонов [5, л. 9].

IV очередь

В четвертую очередь намечены к отправке небольшие фонды, которые после отгрузки больших фондов первых трех очередей планировалось сгруппировать, а затем отправить.

1. Комитет об устройстве быта крестьян Минской губернии Ф. № 6(93)
2. Минское губернское совещание по пересмотру законоположений о крестьянах Ф. № 8(18)
3. Минское губернское по городским делам присутствие Ф. № 9(22)
4. Минский уездный комитет по делам предоставления отсрочек по призыву в армию, на войну 1914—1917 гг. Ф. № 21(81)

5. Заведующий 1-м военно-конным участком г. Минска и уезда Ф. № 22(12)
6. Минское городское полицейское управление Ф. № 23(300)
7. Минское уездное полицейское управление Ф. № 24(301)
8. Полицейский урядник 5-го участка Игуменского уезда Минской губернии, только Шацк Ф. № 25(302)
9. Минская губернская по делам о выборах в Государственную думу комиссия Ф. № 26(317)
10. Игуменская уездная по делам о выборах в Государственную думу комиссия Ф. № 27(318)
11. Пинская уездная по делам о выборах в Государственную думу комиссия Ф. № 28(519)
12. Минский губернский статистический комитет Ф. № 85(21)
13. Минская уездная ревизская комиссия Ф. № 86(437)
14. Бобруйская уездная ревизская комиссия Ф. № 87(438)
15. Игуменская уездная ревизская комиссия Ф. № 88(439)
16. Мозырская уездная ревизская комиссия Ф. № 89(440)
17. Новогрудская уездная ревизская комиссия Ф. № 90(441)
18. Пинская уездная ревизская комиссия Ф. № 91(442)
19. Речицкая уездная ревизская комиссия Ф. № 92(443)
20. Минский губернский прокурор Ф. № 102(180)
21. Патронат чинов Минского окружного суда Ф. № 116(74)
22. Минская губернская тюремная инспекция Ф. № 230(303)
23. Минская тюрьма Ф. № 231(304)
24. Минское губернское податное присутствие Ф. № 248(340)
25. Минское отделение госбанка Ф. № 288(370)
26. Минское губернское по фабричным делам присутствие Ф. № 343(310)
27. Старший фабричный инспектор Минской губернии Ф. № 344(311)
28. Правление Минского товарищества винокуренных заводчиков Ф. № 346(451)
29. Минская губернская типография Ф. № 345(456)
30. Минский лесоохранительный комитет Ф. № 352(28)
31. Минская губернская землеустроительная комиссия Ф. № 361(47)
32. Минская губернская строительная комиссия Ф. № 401(446)
33. Минская губернская дорожная комиссия Ф. № 402(445)
34. Минская губернская строительная и дорожная комиссия Ф. № 403(447)
35. Минский губернский комитет попечительства о народной трезвости Ф. № 404(57)
36. Минский уездный комитет попечительства о народной трезвости Ф. № 405(132)
37. Минское губернское особое присутствие для улучшения быта православного духовенства Ф. № 406(309)
38. Минская губернская земская управа Ф. № 415(325)

39. Минская уездная земская управа Ф. № 416(326)
40. Минское гражданское общество Ф. № 445(14)
41. Староста-представитель Минского мещанского управления Ф. № 446(330)
42. Староста-представитель Слуцкого мещанского управления Ф. № 447(331)
43. Директор школ Минской губернии Ф. № 456(457)
44. Борисовское духовное правление Ф. № 500(20)
45. Благочинный 1-го благочинского округа Борисовского уезда Минской губернии Ф. № 501(96)
46. Минское епархиальное Св. Николаевское братство Ф. № 502(562)
47. Минский кафедральный Петропавловский собор Ф. № 503(124)
48. Слуцкий Св. Троицкий монастырь Ф. № 504(95)
49. Минское губернское церковно-строительное присутствие Ф. № 536(43)
50. Временный строительный комитет по достройке Речицкой соборной церкви Ф. № 537(66)
51. Контора Минского архиерейского дома Ф. № 538(119)
52. Декан Борисовского уезда Римско-католической епархии Ф. № 539(131)
53. Совет Евангелической Лютеранской Николаевской церкви Ф. № 540(101)
54. Минский городской театр Ф. № 541(499)
55. Правление библиотеки служащих в Минском окружном суде Ф. № 542(69)
56. Общество минских врачей Ф. № 543(502)
57. Главное Управление Старо-Борисовским имением великих князей Николая Николаевича и Петра Николаевича Романовых Ф. № 568(139)
58. Управляющий 1-м лесничеством Старо-Борисовского имения великих князей Николая Николаевича и Петра Николаевича Романовых Ф. № 569(140)
59. Управляющий 2-м лесничеством Старо-Борисовского имения великих князей Николая Николаевича и Петра Николаевича Романовых Ф. № 570(141)

Всего по мелким фондам 2 вагона.

60. Важнейшие книги из библиотеки, описи фондов составят 1 вагон.

Всего по четвертой очереди 3 вагона. Всего по всем очередям 26 вагонов [5, л. 10—12].

По архиву «Советского времени» планировалось отобрать наиболее хорошо сохранившиеся дела от одного до двух вагонов и отправить их в порядке очередности.

Что касается фамильного архива князей Радзивиллов то, учитывая, что за время неоднократных перебросок из одного места в другое, а также некоторой беспризорности, 25% актов считались погибшими, и потому для оставшихся актов выделили 3 вагона и решили производить их отгрузку во вторую очередь, так как документы первой очереди Исторического архива имели большее значение, чем фамильный архив князей Радзивиллов. Архив готовили к отправке в г. Троппау. Составлен был также список документов

и книг, которые упаковали в ящики под номерами. Их планировали отправить в первую очередь.

2. Список книг и документов, подготовленных к отправке в г. Троппау

№ 1

1. Грамоты о дворянском происхождении — 4 шт.
2. Древние акты и грамоты польских королей — 46 шт.
3. Генеалогия дворянских родов Мозырского уезда — 1 книга
4. Фото-газета (оригинальные снимки сов. быта и г. Минска) — 1 экз.
5. Разные фотоснимки советского периода — без подсчета

Ящик упакован до полной вместимости [5, л. 26, 26об., 33].

№ 2

1. Евангелие православной греческой церкви — 5 книг
2. Памятные книжки Минской губернии за годы: 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1011, 1012, 1913, 1914, 1917
3. Столетие Минской губернии под ред. Сморадского — 1 книга
4. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба, под ред. Зеленского. Минская губерния, часть II — 1 книга [5, л. 31].

№ 3

1. Евангелие православной греческой церкви — 2 книги
2. Родословные книги: 1. Графов Тышкевичей — 1 связка
   2. Князей Радзивиллов — 1 связка
   3. Графов Грабовских — 1 связка
   4. Гатфридов — 1 связка
   5. Клиотов — 1 связка
   6. Графов Гутен-Чапских — 1 связка
   7. Фогелей — 1 связка
3. Алфавитный список по дворянским родам Минской губернии — 1 книга
4. Памятные книжки Минской губернии за годы: 1867, 1869, 1871, 1874, 1875, 1880, 1884, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900 [5, л. 32].

№ 4, № 8, № 9, № 10

1. Метрические книги по католическим костелам за разные годы
2. В ящике № 10 упакована одна связка из архива дворянского собрания Ф. № 314
3. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона издание 1895 г. с № 1 по № 63 . Всего 63 тома [5, л. 26, 26об., 29].

№ 5, № 6, № 7

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона издание 1895 г. с № 64 по № 82 и добавочные № 1/д., 2/д., 3/д. и 4/д
2. Энциклопедический словарь на немецком языке Meyrs Konversations Lexikon с № 1 по […]

Всего 23 тома [5, л. 26, 26об.,28].

После освобождения Минска сотрудниками Минского обласного архива была выявлена недостача по Историческому архиву в количестве 6 фондов, что составило 10 тыс. ед. хр. [8. л. 2]. В апреле 1946 г. их часть обнаружена в Риге среди реэвакуированных архивных материалов из Чехословакии. В Минск документы прибыли 3 мая 1946 г. В их составе выявлены следующие фонды: Минское дворянское депутатское собрание, Минский губернский предводитель дворянства, Минский уездный предводитель дворянства, Римско-католическая епархия, фамильные фонды князей Радзивиллов и Витгенштейнов, Минская казенная палата, Виленский губернатор и ряд других фондов. Общее количество около 50 тыс. [6, с. 138]. Установить точное количество уничтоженных документов по Минскому областному архиву не представилось возможным из-за отсутствия учетно-справочного аппарата.

Источники и литература

1. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 409. Оп. 1. Д. 4. Директива о проведении служебного совещания районных бургомистров 812-й полевой комендатуры. 1941—1942 гг.
2. Зинич М. С. Деятельность оперативного штаба А. Розенберга по вывозу культурных ценностей из СССР // Отечественная история. 1999. № 4. С. 161—168.
3. Зинич М. С. Похищенные сокровища: Вывоз нацистами российских культурных ценностей. М.: Ин-т. рос. истории РАН. 2003. 279 с.
4. Шумейко М. Ф. Начало Великой Отечественной войны и белорусские архивы // Беларусь, 22 июня 1941 года: Говорят архивы…: Материалы к заседанию «круглого стола», посвящ. 60-летию начала Великой Отечеств. войны. Минск, июнь 2001 г. / редкол.: Р. П. Платонов (отв. ред.) [и др.]. Минск: БелНИИДАД, 2001. С. 115—122.
5. НАРБ. Ф. 249. Оп. 8. Д. 5. План вывоза документов ЦГИА и ГА Минской области н/ф оккупантами, составленный по распоряжению генерального комиссара Белоруссии, отчеты о работе Минского архива за апрель—июль 1943 г. Протокол допроса и свидетельские показания лиц, работавших в период временной немецкой оккупации, о состоянии хранения и подготовке оккупантами документов к вывозу, 1943—1944 гг.
6. Шумейко М. Ф. Собрать рассеянное. О реституции белорусских архивов в прошлом и настоящем. Минск: БелНИИДАД, 1997. 155 с.
7. НАРБ. Коллекция микрофильмов Т-454. Ролик № 16.
8. НАРБ. Ф. 249. Оп. 8. Д. 19. Докладная записка Архивного отдела УНКВД Витебской области и ГА Минской области о сборе и розыске документов райгосархивов и учреждений, вывезенных немецко-фашистскими оккупантами, разработке

документов в оперативно-чекистских целях, отчет Архивного отдела УНКВД Витебской области о работе за июль месяц 1944 г.

А. Г. Карапузова

ФОНД ПОЛЕССКОГО ВОЕВОДСКОГО УПРАВЛЕНИЯ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ В 20—30-е гг. XX ст.

В Государственном архиве Брестской области фонд Полесского воеводского управления (ф. 1) наиболее объемный (26 152 ед. хр.) и информативный.

Полесское воеводское управление (ПВУ) образовано на основании постановления Рады Министров Польши от 21 марта 1921 г. как административный орган государственной власти на территории Полесского воеводства [1]. Руководило деятельностью административного аппарата и органов самоуправления, осуществляло надзор за экономикой, здравоохранением, социальным обеспечением, образованием, обеспечивало порядок и общественную безопасность, осуществляло контроль над печатью, обществами, союзами, деятельностью религиозных объединений и др.

В территориально-административном отношении Полесское воеводство делилось на поветы: Брестский, Дрогичинский, Камень-Каширский, Кобринский, Коссовский, Лунинецкий, Пинский, Пружанский и Столинский (до 1930 г. в составе воеводства находился Сарненский повет, который затем отошел к Волынскому воеводству). В свою очередь поветы делились на гмины, охватывающие либо территорию одного города (городская гмина), либо территорию нескольких населенных пунктов (поселков, деревень, местечек, хуторов и т. д.) (сельская гмина).

На территории поветов местными органами государственной власти являлись поветовые староства, которые образовывались на основании распоряжения Рады Министров от 28 августа 1919 г. [2]. Староста назначался МВД и подчинялся воеводе. По организационной структуре староства состояли из рефератов (отделов) (общий, организационный, общественно-политический, административный, промышленно-хозяйственный, военный и др.). Староства руководили политической, экономической, социально-культурной жизнью в повете, осуществляли контроль за деятельностью органов самоуправления, промышленных предприятий, развитием сельского хозяйства, здравоохранения, социального обеспечения.

Воеводское управление состояло из отделов, которые в свою очередь делились на более мелкие структурные подразделения (подотделы). По состоянию на апрель 1921 г. управление состояло из 4 отделов — президиального, административного, финансово-хозяйственного и самоуправления. В сферу деятельности президиального отдела входили вопросы, связанные с функциями воеводы как представителя правительства, а также все кадровые вопросы служащих воеводского управления и учреждений, подчиненных воеводе. Отдел подразделялся на следующие подотделы: кадровый, инспекционный, общий, общественной безопасности. К функциям административ-

ного отдела относились все административно-правовые вопросы воеводского управления, а также вопросы вероисповеданий, искусства и культуры. В состав отдела входили подотделы: уголовно-административный, военный, общей администрации, вероисповеданий, культуры и искусства. Финансово-хозяйственный отдел занимался бюджетными, рассчетно-кассовыми, хозяйственными вопросами воеводского управления. Состоял из счетно-бюджетного, хозяйственного подотделов. И, наконец, отдел самоуправления ведал всеми вопросами, связанными с местным самоуправлением на уровне поветов, гмин и городов. Отсюда и названия действовавших в его составе подотделов — поветового самоуправления, гминного самоуправления и городского самоуправления. Каждый отдел имел свою канцелярию [3].

Структура управления неоднократно менялась. Распоряжением воеводы от 29 августа 1930 г. был утвержден организационный устав Полесского воеводского управления, в соответствии с которым оно состояло из 9 отделов, каждый из которых делился на более мелкие подотделы: 1) общий отдел (организационный, бюджетно-хозяйственный подотделы, инспекция); 2) административный отдел (подотделы: общеадминистративный, промышленный, восстановления, продовольственный, вероисповеданий); 3) отдел самоуправления (подотделы администрации самоуправления, финансов и коммунального хозяйства, инспекция); 4) отдел безопасности (подотделы политических вопросов и безопасности, вопросов общественного порядка); 5) военный отдел; 6) отдел общественного здоровья (врачебный и фармацевтический подотделы); 7) отдел сельского хозяйства (подотделы земледелия, рыболовства, государственных имений, лесничества, ветеринарии); 8) отдел труда и социального обеспечения (подотдел социального обеспечения, посредничества труда и социального страхования, подотдел вопросов военных инвалидов); 9) дирекция общественных работ (обще-технический, водный, строительный, дорожный подотделы) [4].

По состоянию на 1936 год в составе воеводского управления были отделы: общий, общественно-политический, самоуправления, военный, сельского хозяйства и земельных реформ, водных дорог, строительно-коммуникационный, социального обеспечения [5].

По мере образования административно-территориальных единиц и созданием местных органов власти формировались органы местного самоуправления — так называемые коммунальные союзы: поветовые отделы и сеймики для поветов, городские рады и магистраты для городов, гминные рады и правления для гмин.

Согласно распоряжению Генерального комиссара восточных земель от 4 мая 1920 г. [6], города в зависимости от числа жителей могли быть выделены из поветового коммунального союза и представляли собой отдельную самоуправляемую территориальную единицу (на территории Полесского воеводства к таким городам относились Брест и Пинск).

Поветовое самоуправление регламентировалось декретом о временном поветовом положении от 4 февраля 1919 г. [7] и распоряжением Генерального комиссара восточных земель о поветовом самоуправлении от 4 июня 1920 г. [8]. В соответствии с этими нормативными документами каждый административный повет представлял собой поветовый коммунальный союз (союз самоуправления), в состав которого входили гмины и города (за исключением городов, выделенных из поветового коммунального союза). Органами коммунального союза являлись: поветовый сеймик, осуществлявший распорядительные и контролирующие функции, и поветовый отдел, осуществлявший исполнительные функции (председателем и сеймика, и отдела являлся поветовый староста). В марте 1933 г. законом о частичном изменении устройства местного самоуправления [9] поветовые коммунальные союзы были переименованы в поветовые союзы самоуправления, а поветовые сеймики — в поветовые рады.

В сферу деятельности поветовых коммунальных союзов входили попечение и контроль над хозяйством сельских гмин, а также гмин городов, не выделенных из поветового коммунального союза; строительство и содержание дорог, охрана и развитие сельского хозяйства, торговли и промышленности, контроль за санитарным состоянием повета, содержание больниц и школ и др. Контроль за деятельностью поветовых сеймика и отдела осуществляли воевода и министр внутренних дел.

В городах органами самоуправления выступали городская рада и магистрат, компетенция и функции которых определялись распоряжением Генерального комиссара восточных земель от 14 августа 1919 г. [10]. Городские магистраты являлись исполнительным органом, проводили в жизнь решения городской рады — распорядительного и контролирующего органа. В городах, выделенных из поветовых коммунальных союзов, во главе магистрата стоял президент, в городах, не выделенных, — бургомистр. Магистрат состоял из отделов (общего, финансово-хозяйственного, социального, строительно-технического и др.). Отделы делились на рефераты (сектора). В марте 1933 г. магистраты были переименованы в городские управления. В ведении городской гмины находилось: управление городским имуществом, строительство и содержание дорог, мостов, улиц, площадей, парков, водопроводной и канализационной сети, снабжение города электроэнергией, охрана общественного здоровья, содержание заведений социального обеспечения, больниц, школ, библиотек и др.

На территории гмины в соответствии с распоряжением Генерального комиссара восточных земель от 26 сентября 1919 г. о гминном самоуправлении распорядительную и контролирующую власть осуществляла гминная рада, а исполнительную власть — гминное правление во главе с войтом [11]. Гмина управляла своим имуществом, строила и содержала дороги, мосты, водопроводные и канализационные сооружения, занималась опекой

бедных, содержанием благотворительных заведений, охраной здоровья и содержанием больниц, поддержкой сельского хозяйства, торговли и ремесла, вопросами образования, содержанием школ, библиотек и другими вопросами, касающихся территории гмины.

В информации воеводы Министерству внутренних дел указывалось, что по состоянию на 01.01.1927 на территории воеводства было 10 поветовых коммунальных союзов, 2 города, выделенных из поветовых коммунальных союзов, 15 городов, не выделенных, и 113 сельских гмин. На 01.10.1928 число сельских гмин уменьшилось до 92 в связи с территориальными изменениями [12].

Руководил деятельностью органов поветового, городского и гминного самоуправления отдел самоуправления ПВУ. В его функции входили следующие вопросы:

разработка предложений, инструкций, регламентов и циркуляров в области устройства и деятельности местного самоуправления;

координация деятельности коммунальных союзов и их органов с деятельностью органов государственной администрации;

вопросы территориально-административного деления;

роспуск гминных рад и правлений, городских рад и магистратов, поветовых сеймиков и отделов;

организация выборов в органы коммунальных союзов и контроль за их проведением;

рассмотрение (отмена или утверждение) решений органов коммунальных союзов;

рассмотрение жалоб на деятельность органов коммунальных союзов;

участие в вопросах организации и деятельности органов самоуправления, в частности в вопросах здравоохранения и санитарного состояния, сельского хозяйства и ветеринарии, состояния дорог, образования, социального обеспечения и т. д.;

вопросы купли-продажи имущества коммунальных союзов;

ведение учета членов поветовых сеймиков и отделов, городских рад и магистратов городов, выделенных из поветов, войтов и солтысов, работников поветовых коммунальных союзов и городов, выделенных из поветов, а также кандидатов на административные должности в органы самоуправления;

руководство и контроль над хозяйственно-финансовой деятельностью коммунальных союзов;

утверждение бюджетов коммунальных союзов, непосредственно подчиняющихся воеводе, и осуществление контроля над деятельностью поветовых отделов по утверждению бюджетов коммунальных союзов низшего уровня;

утверждение решений коммунальных союзов в вопросах налогообложения;

проведение проверок и ревизий коммунальных союзов, непосредственно подчиняющихся воеводе, и поветовых отделов как контролирующих органов над коммунальными союзами низшего уровня, разработка предложений и указаний по устранению недостатков, выявленных в ходе проверок, и др. [13].

В материалах отдела самоуправления, а также других отделов (общего, административного) можно выделить несколько тематических групп документов, отражающих деятельность органов местного самоуправления:

1. Циркуляры, распоряжения, указания, инструкции Рады Министров, Министерства внутренних дел, Министерства финансов, регламентирующие отдельные стороны деятельности органов управления и местного самоуправления, присылаемые для сведения и руководства (об организации работы местной администрации, об употреблении официальных названий должностей, об использовании печатей, о ведении документации и сокращении документооборота, правила составления бюджетов коммунальных союзов, о налогообложении и т. д.); разъяснения МВД по применению отдельных нормативно-правовых актов.

2. Циркуляры Полесского воеводского управления, касающиеся вопросов самоуправления (о кадровой политике в органах управления и самоуправления, об утверждении штата поветовых отделов, о регулировании порядка налогообложения, о порядке проведения проверок в гминных правлениях и др.).

3. Материалы организационного характера (организационные уставы, регламенты деятельности магистратов, поветовых отделов, гминных правлений, инструкции по ведению канцелярии поветовых отделов, гминных правлений, магистратов, регламент воеводской инспекции самоуправления, инструкция, регулирующая деятельность инспекции гминного самоуправления поветовых отделов, инструкция для солтысов и т. п.).

4. Материалы по проведению инспекционных проверок деятельности органов местного самоуправления контролирующими органами: отчеты о проведении проверок деятельности поветовых коммунальных союзов, городских магистратов, гминных правлений; указания проверяющих органов по устранению недостатков, выявленных в ходе проверок; сообщения органов местного самоуправления о принятых мерах по устранению отмеченных недостатков.

5. Отчетная документация (сводные отчеты о деятельности коммунальных союзов Полесского воеводства, годовые отчеты о деятельности отдельных поветовых коммунальных союзов, городских магистратов, гминных правлений и подведомственных им коммунальных учреждений).

6. Материалы о финансовой деятельности органов местного самоуправления (бюджеты городов, гмин и т. д., отчеты об их исполнении и др.).

7. Протоколы заседаний городских рад и магистратов.

8. Протоколы съездов руководителей органов управления и местного самоуправления (старост, войтов, бургомистров, инспекторов гминного самоуправления и др.).

9. Переписка между Полесским воеводским управлением и органами самоуправления по различным вопросам и др.

Наиболее полную информацию о деятельности органов местного самоуправления содержат годовые отчеты поветовых, городских и гминных коммунальных союзов. В них содержится информация о структуре, кадровом составе органов самоуправления, об их деятельности в области налогообложения, строительства, образования, здравоохранения, социального обеспечения, сельского хозяйства, промышленности и торговли, содержания дорог и мостов; а также о деятельности подведомственных учреждений и коммунальных предприятий (школ, больниц, типографий, электростанций, бетонных мастерских, боен, бань, рынков и др.). Имеются сведения о финансовом состоянии коммунальных союзов, об их доходах и расходах, исполнении бюджетов и т. п.

Например, в годовых отчетах о деятельности поветовых союзов самоуправления дается географическая и хозяйственная характеристика повета, указываются данные о количестве жителей, площади повета, перечисляются гмины и города, входящие в состав повета. В них также приводятся статистические данные о количестве членов поветовых рад и отделов, гминных и городских рад и правлений, проведенных ими заседаний и принятых решений. Об активности органов самоуправления говорит число проводившихся заседаний. В течение года проводилось в среднем 2—3 заседания поветовых рад, 7—8 заседаний поветовых отделов; городские рады заседали 8—10 раз, магистраты — 15—17; гминные рады проводили по 4—6 заседаний, гминные правления — по 6—8 заседаний в год [14]. Как правило, при органах самоуправления действовали различные комиссии — ревизионная, хозяйственная, дорожная, социального обеспечения, школьная, санитарная, сельскохозяйственная, мелиоративная и др. О круге вопросов, входивших в их компетенцию, можно судить по их названиям.

Значительный интерес для изучения деятельности органов местного самоуправления, их состояния, структуры, организации, функциях представляют материалы по проведению инспекционных проверок вышестоящими органами. Деятельность поветовых коммунальных союзов (союзов самоуправления), а также магистраты городов, выделенные из поветового коммунального союза (т. е. г. Брест и г. Пинск), проверяла воеводская инспекция коммунальных союзов. Сельские и городские (не выделенные из поветового коммунального союза) гмины проверяли инспекторы гминного самоуправления поветовых коммунальных союзов. Такие инспекционные проверки проводись периодически, как правило, раз в 1—3 года.

Зачастую в отчетах о проведении инспекционных проверок содержалась более подробная информация о деятельности того или иного органа самоуправления, чем в годовых отчетах о деятельности. Инспекторы в своих отчетах, как правило, приводили общие сведения о проверяемом населенном пункте или повете в целом, об органе самоуправления (когда был создан, структура), делался подробный анализ его деятельности в разных сферах, указывался персональный состав (имена, образование, профессия, национальность и т. п.), а также давалась профессиональная и личностная характеристика руководителям и служащим поветовых, городских и гминных органов самоуправления. Кроме того, проверке подлежали и подведомственные учреждения и службы (электростанции, больницы, бойни, бетонные мастерские, учреждения социального обеспечения и др.). По результатам проверок инспекторы представляли свои предложения по устранению выявленных недостатков, на основе которых воевода (для поветовых союзов самоуправления и магистратов городов, выделенных из таковых) или поветовый отдел (для гминных правлений и магистратов городов, не выделенных из поветовых союзов самоуправления) выдавали распоряжения по устранению недостатков и нарушений.

По итогам проверок поветовых коммунальных союзов (союзов самоуправления), городов и сельских гмин воеводским инспектором готовилась сводная информация о деятельности коммунальных союзов воеводства. В одной из таких информаций, составленной по итогам проверок, проведенных в 1929—1931 гг., выделяются недостатки, характерные для большинства коммунальных союзов: отсутствие перспективных хозяйственных планов; неисполнение бюджетов или значительные отклонения от них; слабая организация исполнительных органов; пассивность и безынициативность в управлении представителей коммунальных союзов. Отмечается, что самоуправление, особенно на восточных землях, не достигло уровня самостоятельного принятия решений и рационального ведения хозяйства [15].

Следует заметить, что уровень организации органов местного самоуправления был различен даже в пределах одного поветового коммунального союза. Например, в отчете о проведенной инспекционной проверке в Пружанском поветовом коммунальном союзе в ноябре 1928 г. воеводским инспектором коммунальных союзов отмечалось, что из проверенных магистратов трех городов (Пружаны, Шерешево, Береза-Картузская) и 6 сельских гмин (Пружанская, Городечненская, Шерешевская, Береза-Картузская, Селецкая и Ревятичская) Пружанского повета хуже всего дело обстояло в магистрате г. Шерешево и Ревятичской гмине. В удовлетворительном состоянии находились магистрат г. Пружаны и Городечненская, Селецкая, Береза-Картузская, Пружанская гмины. Состояние магистрата г. Береза-Картузская и Шерешевской гмины оценивалось как среднее. Если в работе магистрата г. Пружаны и Городечненской, Селецкой, Береза-Картузской, Пружанской

гминах не было отмечено значительных недостатков, а личному составу давалась положительная характеристика в работе и выделялись такие их качества, как добросовестность, старательность, знание необходимых правил, то, напротив, очень критическую оценку получила деятельность магистрата г. Шерешево, где были выявлены грубые нарушения и недостатки в работе. Среди них выделялись: плохой подбор кадрового состава (бургомистр и секретарь не ориентируются в обязательных правилах, «мало интеллигентны» и безынициативны), неправильное ведение городской кассы, финансовой и бухгалтерской документации, взимание налогов с нарушениями (руководитель налогового отдела магистрата, он же сборщик налогов, за злоупотребление служебным положением и присвоение взимаемых налогов был отдан по суд) и множество других недостатков. И как результат — полный упадок хозяйства города [16].

Следует отметить, что, как правило, контролирующие органы почти во всех проверяемых органах поветового, городского и гминного самоуправления отмечали низкий профессиональный, образовательный уровень их руководителей (бургомистров, войтов) и служащих, а также личностные качества, не соответствующие требованиям для административной работы. Так, например, в мае 1933 г. воевода выдал распоряжение о смене состава магистрата г. Кобрина, т. к. существующий кадровый состав не соответствует необходимой квалификации [18]. Также среди недостатков деятельности органов местного самоуправления отмечалось низкое качество проводимых заседаний, как распорядительных органов, так и исполнительных, без активного участия их членов, широкого обсуждения вопросов, формальный подход к рассмотрению некоторых вопросов, неправильное оформление протоколов заседаний (формулировки решений «глухие», не раскрывающие суть вопроса и т. п.).

В документах фонда имеются материалы, показывающие направления руководства воеводским управлением органами местного самоуправления. Так, например, для совершенствования работы Брестского магистрата распоряжением воеводы была создана комиссия, целью которой было изучить организацию работы в магистрате и разработать предложения по ее улучшению. Комиссия изучила состояние дел во всех отделах магистрата и подведомственных учреждениях (электростанции, бойне, больнице и др.) и подготовила предложения и рекомендации [18].

Интерес вызывает профессиональный, национальный, партийный, образовательный состав представителей органов местного самоуправления. Так в мае 1939 г. в рады 12 городов (Брест, Пинск, Береза-Картузская, Давид-Городок, Кобрин, Каменец-Литовск, Коссов-Полесский, Лунинец, Пружаны, Ружаны, Столин, Высоко-Литовск) было избрано 232 человека. Число радных зависело от количества жителей в том или ином городе. Так, наиболее представительными были рады г. Бреста (40 человек), г. Пинска (32), а наименее — городов Каменец-Литовска, Коссов-Полесского, Ружан и Высоко-Литовска (по 12 радных). Из общего числа членов городских рад поляков было 135 (58,2%), евреев — 61 (26,3%), белорусов — 14 (6%), русских — 3 (1,3%), других национальностей (в т. ч. так называемых «тутэйших») — 19 (8,2%). По принадлежности к политическим партиям состав рад был следующий: 94 радных относились к Лагерю национального объединения (Oboz Zjednoczenia Narodowego), 80 — к беспартийному проправительственному блоку, 10 — к Поалей-Сион, 1 — к крестьянской партии (Stronnictwo Ludowe), 1 — к Бунду, 38 радных были беспартийными и 8 человек значились в категории «другие». Уровень образования членов городских рад был довольно низким. Из 232 человек высшее образование имели только 36 (15,5%), со средним образованием было 69 радных (29,7%), 67 человек имели образование ниже среднего и 60 — домашнее. Профессиональный состав был достаточно разнороден. В составе рад встречались служащие, промышленники и торговцы, земледельцы, ремесленники, священнослужители и др. В составе городских рад значилось 11 женщин (4,7 % от общего числа радных) [19].

Таким образом, вышеизложенное позволяет сделать вывод, что материалы фонда Полесского воеводского управления дают широкое представление о деятельности органов самоуправления на поветовом, городском и гминном уровне.

Литература

1. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1921. № 39. Пол. 235. С. 525—532.
2. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1919. № 72. Пол. 426. С. 784—785.
3. Dziennik Urzędowy Woewództwa Poleskiego, 1921. № 2. Пол. 39. С. 8—12.
4. Poleski Dziennik Wojewódzki, 1930. № 17. Пол. 138. С. 295—320.
5. Informator miasta Brześcia, 1936. С. 9.
6. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, 1920. № 45(89). пол. 1240. С. 370.
7. Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919. № 13. пол. 141. С. 171—179.
8. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, 1920. № 46(90). пол. 1284. С. 377—384.
9. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1933. № 35. Пол. 294. С. 693—723.
10. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, 1919. № 12. Пол. 99. С. 124—131.
11. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, 1919. № 21. Пол. 215. С. 1—8.
12. ГАБО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 938. Л. 238.
13. Poleski Dziennik Wojewódzki, 1930. № 17. Пол. 138. С. 308—309.
14. ГАБО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 1029, 1030, 1034, 1037, 1040 и др.
15. ГАБО. Ф. 1. Оп. 4. Д. 308. Л. 1—14.
16. ГАБО. Ф. 1. Оп. 4. Д. 351. Л. 8—46.
17. ГАБО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 970. Л. 48—49.
18. ГАБО. Ф. 1. Оп. 4. Д. 225. Л. 2—17.
19. ГАБО. Ф. 1. Оп. 4. Д. 708. Л. 1.

Н. В. Кондакова

ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПРАКТИКИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ 1920-х гг.

В 1920-х гг. в советском государстве развернулось движение по реорганизации государственного аппарата. Необходимость формирования принципиально новых форм и структур государственного управления вызвала потребность в пересмотре существующей системы государственного управления, его документационного обеспечения.

Решение задач государственного строительства, рационализация аппарата управления, совершенствование организации работы с документами осуществлялись в рамках движения за научную организацию труда (НОТ).

Развитие идей НОТ нашло достаточное отражение в научной литературе и периодической печати 1920-х гг. Следует, однако, отметить, что делопроизводственные исследования в 1920-х гг. носили преимущественно прикладной характер, а теоретические исследования составляли относительно незначительное число в их общем объеме.

Изучение истории развития научных представлений в сфере делопроизводства позволяет не только выявить основные направления и конкретные достижения исследователей в определенный период, но также проследить эволюцию научных представлений по определенным направлениям и проблемам, актуальным и в настоящее время.

Отсутствие в 1920-е гг. общепринятых определений таких понятий, как «делопроизводство», «документ», противоречивость в использовании терминов, создавали значительные трудности в практике рационализаторской работы. Упорядочение делопроизводственной терминологии стало одним из наиболее дискуссионных направлений делопроизводственных исследований в 1920-х гг.

Теоретическое обоснование понятия делопроизводства не стало предметом специального исследования. Многие авторы вместе с тем высказывали собственное понимание делопроизводства, в том числе в работах, в которых рассматривался широкий круг вопросов рационализаторской деятельности [1—5]. Попытки выработки единого подхода к пониманию делопроизводства нашли отражение также в периодических изданиях 1920-х гг. [6—8].

Делопроизводство рассматривалось отдельными исследователями как отражение, «материальное оформление» деятельности учреждения в «бумагах» [9], «организованный процесс закрепления на бумаге… моментов в производстве дел» [10].

Ряд авторов понимали делопроизводство как совокупность действий по «движению, исполнению и хранению деловых бумаг» [2, с. 41; 3, с. 27; 5, с. 42], и как «совокупность правил, регламентирующих течение и оседание переписок» [10; 11, с. 2], «совокупность технических действий, производимых над деловыми бумагами» [8, с. 14].

Отдельные авторы сравнивали делопроизводство с «руслом работы учреждения», «с сетью… проводов, по которым бежит работа учреждения» [11]. В связи с этим и основная задача делопроизводства в учреждении заключалась в том, чтобы «держать проявление бумаг в определенных формах, а хождение их — по предрешенным этапам» [11, с. 8].

Большинство специалистов-нотовцев 1920-х гг. рассматривали делопроизводство с точки зрения «производственного подхода» — как процесс «производства дел», состоящий в материальном оформлении в документах деятельности учреждений и должностных лиц [12]. Сторонники «производственного подхода» исходили из того, что производственные процессы предприятия и учреждения складываются из одинаковых элементов: сырья, орудий труда и рабочей силы [13].

В рамках «производственного подхода» делопроизводство сводилось к совокупности простейших операций определенного вида, которые должны были выполняться по аналогии с производственными операциями в промышленности и на производстве [9, с. 10]. Делопроизводство, по сути, представлялось механическим процессом «производства» и исполнения документов, доступного при некотором упрощении «всяким трудящимся без особой подготовки и дополнительной специализации» [14]. Вместе с тем сами сторонники производственного подхода обращали внимание на творческое начало в делопроизводстве, например, Ю. Тиличеев предлагал разделять процесс делопроизводства на элементарные составные, выделяя в качестве главной из этих частей — обработку документов по содержанию [9, с. 10].

«Производственная трактовка учреждений» применялась и к рассмотрению управленческого процесса в целом. Любой аппарат управления рассматривался как сложная машина или система машин [6, с. 30; 15, с. 27].

Однако многие авторы заявляли о своем несогласии с «производственной трактовкой» делопроизводства [16—18], некоторые из них, подчеркивая социально-трудовую сущность делопроизводства, называли его одним из средств осуществления управления [16, с. 11; 17, с. 121—122]. Другие отождествляли учреждение с биологическим организмом. С. Салуцкий, например, рассматривал делопроизводство как «часть нервной системы учреждения» [17, с. 122]. Делопроизводство, по его мнению, состоит из трех взаимосвязанных процессов: восприятие, передача и запоминание. Для рационализации каждого из процессов необходимо провести их разложение на простейшие операции, а операции — на элементарные действия [17, с. 122—123].

Идея аналогии функционирования учреждения и нервной системы биологического организма привела С. Салуцкого к выводу о выполнении основной части делопроизводственных операций рефлекторно, в значительной степени механически. Данные выводы фактически сближают его

позицию с мнением сторонников производственного подхода, который он формально отрицал.

Многие авторы пытались преодолеть узкоделопроизводственный подход, выдвигавший на первый план исключительно документационные проблемы, обращая внимание на прямую зависимость решения вопросов постановки делопроизводства и его организации от статуса учреждения, сферы его компетенции. Представителями данного направления был сделан вывод о том, «чтобы получить правильно поставленное делопроизводство, надо правильно поставить все учреждение». Фактически исследователи пришли к выводу, что рациональная организация делопроизводственных процессов напрямую зависит от рациональной организации работы самого учреждения: от правильного построения структуры учреждения, определения «компетенций и институций учреждения»; распорядка его работы и «распределения служебной работы» [19—21; 22, с. 1.; 23—26].

Специалисты по НОТ пришли к выводу, что «нет отдельного делопроизводства, отдельной бухгалтерии, статистики», что «ко всем этим областям нужно суметь подойти под углом зрения единого процесса управления» [27, с. 5].

Такой подход к пониманию делопроизводства применяется в настоящее время. Так, в соответствии с международными стандартами управление документацией рассматривается как часть системы управления, закрепленной в МС ИСО серии 9000 «Система менеджмента качества» [28—30].

Управление документацией, являясь частью системы менеджмента качества, представляет собой систему взаимосвязанных процессов, обеспечивающих качество осуществления всех процессов организации, деятельности всех ее функциональных единиц путем организации такой работы с документами, которая в конечном итоге способствовала бы более эффективному достижению организацией своих целей.

Рационализаторы 1920-х гг. подчеркивали, что правильная организация делопроизводственного процесса не является исключительно самостоятельным внутренним вопросом сферы делопроизводства, поэтому «объект организационного строительства» должен определяться «по конечным целям задания — рациональной постановки делопроизводства» [11, с. 8].

Тем не менее среди основных взглядов доминировала узкая трактовка содержания понятия «делопроизводство».

Являясь важной составной частью делопроизводства, документооборот, однако, не заменяет собой всего делопроизводственного процесса. Сосредоточив свое внимание на совершенствовании документооборота, многие рационализаторы 1920-х гг. не учитывали необходимость улучшения документационного обеспечения аппарата управления в целом.

Сужение понятия делопроизводства, фактическое отождествление его с движением документа по инстанциям в значительной степени определило

основные направления как теоретических исследований, так и практики рационализации делопроизводства в 1920-х гг.

Понимая делопроизводство преимущественно как «работу над документооборотом» [31, с. 34], рационализаторы ставили перед собой в качестве основных задач при проектировании рациональной системы делопроизводства ускорение регистрации и отправки документов, выдачи справок по документам и т. д. [16; 22, с. 9; 32, с. 31; 33; 34, с. 18; 35, с. 33]. Следует отметить, что в 1920-х гг. ускорение документооборота рассматривалось в качестве одного из показателей эффективности деятельности учреждения [2; 3; 33; 37; 38].

Решение задач ускорения документооборота проводилось по нескольким направлениям. Уже в 1920-е гг. исследователи отмечали, что рационализация «кругооборота бумаг» в учреждении может проводиться за счет выработки «делопроизводственных норм — минимального набора оперативных документов», позволяющих полностью отразить весь «процесс прохождения данной операции». Э. Дрезен, например, отмечал, что массовые операции в каждом учреждении могут быть обеспечены «строго ограниченными (стандартизированными) формами документов» [36, с. 44]. Фактически автор пришел к выводу о необходимости разработки в учреждении Табеля форм документов (в современном его понимании).

Одним из способов ускорения документооборота в 1920-е гг. было проектирование новых систем регистрации и классификации документов. Вопросы, связанные с применением различных систем регистрации в практике советских учреждений, вызвали наиболее многочисленные дискуссии в научной литературе, периодической печати 1920-х гг.

Ряд авторов последовательно пропагандировали замену журнальной системы регистрации карточной [11; 39, с. 150; 40].

В дискуссиях указывалось на принципиальный недостаток журнальной системы — «скованность» регистрационных записей в журналах, что создает затруднения в делопроизводстве учреждения, особенно при одновременном ведении нескольких журналов [11, с. 45—46]. Одновременно отмечалось, что карточная система «с подвижностью ее регистрации записей-карточек» дает возможность «комбинировать подбор… карточек по любому признаку» и организовать «четкий контроль и быструю справку» в учреждениях с самым большим документооборотом [3, с. 36—41; 5, с. 80—81; 40]. Вместе с тем авторы указывали, что переход на карточную систему требует использования сравнительно дорогого массового оборудования и повышения квалификации персонала [11, с. 47; 39, с. 150].

Вместе с тем отдельные авторы обращали внимание на то, что журнальная форма имеет значительные достоинства: она «проста и дешева, записи ее малоемки» и в отдельных случаях может быть вполне эффективна, особенно в учреждениях с небольшим объемом документооборота [11, с. 45—46; 41; 42].

На основе журнальной и карточной систем регистрации специалистами с области НОТ было разработано большое число различных систем регистрации, широко применявшихся в делопроизводстве советских учреждений, в том числе: индивидуальная карточная [43], групповая карточная [44; 45], комбинированные карточные системы [46; 47].

Появление различных вариантов карточных систем регистрации документов отразило попытки создать такую систему регистрации, которая позволила бы совместить текущее делопроизводство с систематизацией документов в архиве учреждения.

Индивидуальная карточная система предполагала занесение на отдельную регистрационную карточку только одного документа, полученного или созданного учреждением. Регистрационная карточка заполнялась в двух экземплярах, один из которых передавался вместе с документом исполнителю, а второй помещался в контрольную картотеку регистратуры*. Такая система позволяла осуществлять сплошной и выборочный контроль исполнения документов, однако, как отмечали специалисты в сфере НОТ, не соединяла регистрации документов с архивной классификацией [43; 48, с. 155—163].

Групповая карточная система в свою очередь предполагала занесение на одну регистрационную карточку сведений о совокупности документов по определенному признаку [45; 49]. Групповая система имела несколько разновидностей (предметная, корреспондентская и др.), в каждой из которых вопрос о связи делопроизводства и архивного хранения документов решался по-своему.

При групповой корреспондентской системе отдельная карточка заводилась на каждого корреспондента, с которым учреждение вело переписку. Групповая предметная система регистрации предполагала занесение на одну карточку всех документов, созданных в процессе решения определенного вопроса.

Регистрационная карточка заводилась при создании (получении) инициативного документа, а все последующие «ответные и дополнительные» документы подлежали занесению на ту же карточку в хронологической последовательности их поступления и отправления.

Комбинированная система регистрации предполагала занесение на одну регистрационную карточку сведений об инициативном и ответном документах по определенному вопросу [46; 47].

* В 1920-х гг. единого наименования службы, выполняющей функции документационного обеспечения управления, не существовало. Для обозначения таких подразделений использовались названия «регистратура», «центральная регистратура», «главная регистратура» и др.

В исследованиях 1920-х гг. довольно широко обсуждался вопрос о необходимости регистрации всех документов, поступающих в учреждение. Это положение, защищавшееся рядом авторов [11; 50; 51, с. 19], вызвало серьезные возражения.

Так, например, С. Салуцкий отмечал, что при регистрации документов следует исходить прежде всего из их значения [17].

Фактически рационализаторы в 1920-х гг. пришли к выводу о необходимости разработки перечня документов, не подлежащих регистрации. С. Салуцкий, О. Е. Гринберг и др. признавали, что нет необходимости регистрировать все документы, поступающие в организацию, высказывались за исключение из числа регистрируемых документов различных статистических данных, учетно-справочных документов, данных по небольшим справкам, литературы, справочных пособий.

Многочисленные дискуссии вызвал вопрос о необходимости проставления на документах регистрационных номеров. Некоторые авторы ставили под сомнение необходимость проставления входящих и исходящих номеров на документах [52, с. 89]. Вместе с тем большинство исследователей указывали на то, что использование регистрационных номеров дает «огромное сбережение времени» при розыске документов и наведении справок по ним, значительно облегчает и ведение переписки по тому или иному вопросу [11, с. 13].

В 1920-х гг. в соответствии с рекомендациями Института техники управления в учреждениях применялась так называемая «безрегистрационная система» делопроизводства. Вопросы применения данной системы широко обсуждались специалистами-нотовцами [20; 53—61].

«Безрегистрационная» система делопроизводства не нашла широкого применения в практике работы советских учреждений. Переход к «безрегистрационной» системе предполагал разработку классификаторов вопросов и направлений деятельности, построение аппарата управления по «системе ответственных исполнителей» [62—64].

Невозможность отказа от регистрации документов в практике делопроизводства советских учреждений наиболее четко обоснована С. Н. Голубовым. Описывая технологию «безрегистрационной» системы, автор пришел к выводу, что условием ее успешного применения должны быть своевременность исполнения и самоконтроль исполнителей. Автор также отмечал, что отказ от регистрации в условиях советской действительности приводит к созданию многочисленных «архивов исполнителей» с многократным дублированием операций по организации хранения документов на каждом этапе прохождения документа [20].

Появление в 1920-х гг. групповых карточных систем регистрации, стремление связать между собой текущее делопроизводство и архивное хранение документов вызвали интерес к вопросам классификации. Много-

численные дискуссии вызвали вопросы выбора системы классификации документов и целесообразности их применения в деятельности учреждения.

Приверженцы использования универсальных классификаторов считали, что применение классификаторов приводит к единообразию в работе, экономит время и труд, позволяет объединить регистрацию с архивом, установить связь между делопроизводством и архивами различных учреждений [34; 44; 57].

Большинство специалистов по НОТ предлагали положить в основу классификатора учреждения универсальную десятичную систему классификации, разработанную Международным библиографическим институтом (МБИ) [65—68].

Некоторые авторы высказывали сомнения по поводу целесообразности применения системы классификации МБИ в делопроизводстве учреждения из-за растянутости, слабой мнемоничности индексов, жесткости классификационной схемы [52; 66].

Вместе с тем многие авторы высказывались за использование классификаторов (в том или ином виде) в делопроизводстве учреждений [55; 68, с. 48; 69, с. 55]. Как правило, специалисты-рационализаторы 1920-х гг. предлагали учреждениям использовать в своей деятельности классификаторы, разработанные специально для данного учреждения на основе универсальных систем классификации [69, с. 56; 70].

Проанализировав основные направления делопроизводственных исследований 1920-х гг., можно сделать следующие выводы:

1. Научные дискуссии 1920-х гг. охватывали различные аспекты организации работы с документами, некоторые из них недостаточно осмыслены до настоящего времени, в том числе вопросы понятийного аппарата, зависимость правильной организации делопроизводства от построения работы всего учреждения, его статуса, компетенции и др.

2. Единого определения термина «делопроизводство» в 1920-х гг. выработано не было, но большинство определений рассматривало делопроизводство как «работу над документооборотом» учреждения. Одностороннее понимание делопроизводства привело к недооценке таких его элементов, как документирование, документообразование, формирование и оформление дел, которые не нашли достаточного отражения в исследованиях 1920-х гг.

3. Отождествление делопроизводства с документооборотом оказало влияние на направления практических исследований в 1920-х гг. Под влиянием «производственного подхода» многие рационализаторы значительное внимание уделяли ускорению документооборота, совершенствованию его составных частей: регистрации, классификации, справочной работе по документам и т. д. Рационализация работы аппарата управления сводилась, по сути, к локальной рационализации отдельных технологических операций при работе с документами.

4. В 1920-е гг. были сформулированы требования к организации делопроизводства и документооборота, которые используются при организации работы с документами в настоящее время, в том числе: ограничение количества создаваемых форм документов, сокращение времени и упрощение маршрутов движения документов в учреждении и др.

Литература

1. Бызов, Л. А. Справочное делопроизводство. Принципы и организация / Л. А. Бызов, Н. Н. Икономов. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: НК РКИ, 1924. — 152 с.
2. Майзельс, Р. С. Руководство по делопроизводству / Р. С. Майзельс. — 2-е изд., доп. и перераб. — М.—Л.: Госиздат, 1925. — 199 с.
3. Еловских, В. И. НОТ в делопроизводстве. Популярное наставление к ведению канцелярского дела на научных основаниях / В. И. Еловских. — Свердловск: Свердловский тип.-лит. ин-т Елинганова,1925. — 111 с.
4. Майзельс (Рафимов), Р. С. Организация делопроизводства и канцелярия. Проект положения об управлении делами, письмоводстве и делопроизводстве в гражданских учреждениях и объяснительная записка с приложением форм и инструкций Бюро «Стандартизация» / Р. С. Майзельс (Рафимов). — М.: Вся Россия, 1921. — 111 с.
5. Майзельс, Р. С. Структура учреждений и организация делопроизводства / Р. С. Майзельс. — М.: ВСНХ, 1924. — 192 с.
6. Левинсон, Н. Что же такое «делопроизводство». (В порядке постановки проблемы) / Н. Левинсон // Техника управления. — 1926. — № 11. — С. 24—39.
7. Майзельс-Рафимов, Р. Опыт терминологии в делопроизводстве / Р. Майзельс-Рафимов // Вопросы организации и управления. — 1923. — № 5. — С. 124—129.
8. Фурман, М. К дискуссии по вопросу о делопроизводстве / М. Фурман // Техника управления. — 1927. — № 1. — С. 12—18.
9. Тиличеев, Ю. Производственная трактовка учреждений и делопроизводство / Ю. Тиличеев // Техника управления. — 1926. — № 12. — С. 9—12.
10. Добровольский, А. Делопроизводство и его элементы. (Содержание понятия) / А. Добровольский // Вопросы организации и управления. — 1923. — № 1(4). — С. 77—81.
11. Покровский, Д. В. Рационализация делопроизводства (децернентство, классификация корреспондентов. Системы: актовая, папочная, карточная и журнальная) / Д. В. Покровский. — 2-е изд., знач. перераб. и доп. — М.: НКПС: Транспечать, 1926. — 270 с.
12. Розмирович, Е. Ф. Методология и практика техники управления / Е. Ф. Розмирович. — 2-е изд., испр. и доп. — М.—Л.: Техника управления, 1930. — 307 с.
13. Розмирович, Е. Ф. Основные понятия по рационализации аппарата госуправления / Е. Ф. Розмирович // Техника управления. — 1926. — № 7. — С. 11—21.
14. Розмирович, Е. Техника управления / Е. Розмирович // Техника управления. — 1925. — № 1.— С. 5—11.
15. Розмирович, Е. Ф. Об организации при Наркомате РКИ СССР экспериментального Института техники управления / Е. Ф. Розмирович // Техника управления. — 1925. — № 4. — С. 27—30.

16. Витке, Н. Научная организация административной техники / Н. Витке // Вопросы организации и управления.— 1923. — № 1(4). — С. 3—15.
17. Салуцкий, С. Некоторые предпосылки к реформе делопроизводства / С. Салуцкий // Вопросы организации и управления. — 1922. — № 3. — С. 121—124.
18. Толоконников, Т. И. Как быть с методом производственной трактовки учреждений? / Т. И. Толоконников // Организация управления. — 1931. — № 1. — С. 10—14.
19. Дрезен, Э. Системы и формы делопроизводства, соответствующие нуждам и потребностям учреждений разных типов / Э. Дрезен // Техника управления. — 1926. — № 3. — С. 17—25.
20. Голубов, С. Н. Структура и документация. Общие и специальные методы рационализации: курс лекций / С. Н. Голубов. — М.: Техника управления, 1930. — 200 с.
21. Добровольский, А. Понятие ответственности должностного лица / А. Добровольский // Вопросы организации и управления. — 1923. — № 1(4). — С. 22—23.
22. Вознесенский, Н. Как мыслит свою работу отдел нормализации / Н. Вознесенский // Вопросы организации и управления. — 1922. — № 1. — С. 8—10.
23. Салуцкий, С. Определение и разграничение функций управленческих учреждений / С. Салуцкий // Вопросы организации и управления. — 1922. — № 3. — С. 40—42.
24. Фаробин, В. Номенклатура должностей служащих государственных учреждений СССР. (Основы построения и упрощения ее) / В. Фаробин // Хозяйство и управление. — 1925. — № 4. С. 29—36.
25. Фирин, М. Права и обязанности административно-технического и административно-хозяйственного персонала / М. Фирин // Система и организация. — 1928. — № 11—12. — С. 26—29.
26. Яковлев, М. Общая классификация организационной деятельности и ее значение для теории организации / М. Яковлев // Вопросы организации и управления. — 1923. — № 5. — С. 58—64.
27. Витке, Н. Первые итоги. Московская инициативная конференция по нормализации техники управления / Н. Витке // Вопросы организации и управления. — 1922. — № 2. — С. 3—7.
28. ISO 9000:2005 Quality management systems — Fundamentals and vocabulary.
29. ISO 9001:2000 Quality management systems — Requirements.
30. ISO 9004:2000 Quality management systems — Guidelines for performance improvements.
31. Витке, Н. Структура делопроизводства и экономия времени / Н. Витке // Время. — 1923. — № 1. — С. 34—38.
32. Тиличеев, Ю. Терминология и строение архива / Ю. Тиличеев // Система и организация. — 1924. — № 12. — С. 32—34.
33. Вакман, Б. Делопроизводство и архив в счетных аппаратах учреждений / Б. Вакман // Вопросы организации и управления. — 1922. — № 3. — С. 18—22.
34. Инфелицын, Н. Опыт классификации дел по системе МБИ в Управлении делами ВЦИКа / Н. Инфелицын // Система и организация. — 1923. — № 8. — С. 17—18.
35. Дрезен, Э. К. Текущее письмоводство / Э. К. Дрезен // Система и организация. — 1925. — № 4. — С. 33—35.

36. Дрезен, Э. Делопроизводство оперативных частей / Э. Дрезен // Техника управления. — 1925. — № 4. — С. 42—45.
37. Вакман, Б. Основные черты организации делопроизводства в учреждениях / Б. Вакман // Вопросы организации и управления. — 1923. — № 1(4). — С. 82—104.
38. Левинсон, Н. Длительность документооборота как фактор обращаемости капиталов / Н. Левинсон // Техника управления. — 1925. — № 9. — С. 11—19.
39. Керженцев, П. М. Принципы организации / П. М. Керженцев. — Пг.: Госиздат, 1922. — 144 с.
40. Новгородская, С. О карточных системах. Достоинства карточной системы / С. Новгородская // Время. — 1923. — № 3. — С. 31—35.
41. Дрезен, Э. Приложения разных систем регистрации к разным учреждениям / Э. Дрезен // Время. — 1924. — № 10—11. — С. 52—56.
42. Майзельс, Р. С. Комбинированный журнал для регистрации бумаг в учреждении / Р. С. Майзельс // Система и организация. — 1923. — № 2. — С. 17—18.
43. Петкевич, И. Ю. Индивидуальная карточная система делопроизводства / И. Ю. Петкевич // Система и организация. — 1925. — № 2. — С. 45—49.
44. Майзельс, Р. С. Групповая карточная система в делопроизводстве / Р. С. Майзельс // Система и организация. — 1925. — № 1. — С. 31—36.
45. Шпильрейн. Групповая карточная система в делопроизводстве / Шпильрейн // Система и организация. — 1923. — № 2. — С. 9—11.
46. Салов, П. Комбинированная карточная система в делопроизводстве / П. Салов // Система и организация. — 1923. — № 2. — С. 13—17.
47. Петкевич, И. Ю. Двойная комбинированная карточная система в делопроизводстве / И. Ю. Петкевич // Система и организация. — 1923. — № 7. — С. 10—13.
48. Икономов, Н. Индивидуальная карточная система делопроизводства в НК РКИ / Н. Икономов // Вопросы организации и управления. — 1923. — № 5. — С. 155—163.
49. Грицман, Я. Групповая карточная система в делопроизводстве. (Возражения и практические предложения к статье Н. Икономова) / Я. Грицман // Система и организация. — 1924. — № 1. — С. 17—18.
50. Васильев, М. И. Научная организация труда и железнодорожное хозяйство / М. И. Васильев. — 3-е изд. — Пг.: НКПС, 1921. — 43 с.
51. Майзельс-Рафимов, Р. Структура учреждения и делопроизводство / Р. Майзельс-Рафимов // Время. — 1924. — № 5. — С. 14—22.
52. П. М. К. Против десятичной системы / П. М. К. // Время. — 1923. — № 3. — С. 88—90.
53. Мейльман, Вл. Делопроизводство без регистрации. (Из работ «Оргстроя») / Вл. Мейльман // Техника управления. — 1925. — № 5. — С. 46—48.
54. Козин, И. К вопросу об упрощении рабочих процессов в делопроизводстве (В порядке обсуждения) / И. Козин // Техника управления. — 1926. — № 3. — С. 73—74.
55. Майзельс, Р. С. Делопроизводство без карточек / Р. С. Майзельс // Система и организация. — 1925. — № 3. — С. 28—32.
56. Шулдяков, А. Еще о делопроизводстве без карточек / А. Шулдяков // Система и организация. —1925. — № 6. — С. 48—51.

57. Дрезен, Э. Отказ от регистрационных записей при классификации делопроизводственных материалов / Э. Дрезен // Система и организация. — 1925. — № 8. — С. 49—51.
58. Мейльман, Вл. Безрегистрационная система делопроизводства. (Сущность и применение) / Вл. Мейльман // Техника управления. — 1928. — № 19—20. — С. 505—513.
59. Мейльман, Вл. Еще о безрегистрационной системе. (По поводу статьи Ю. Ф. Кайзера) / Вл. Мейльман // Техника управления. — 1929. — № 9. — С. 249—251.
60. Кайзер, Юл. О безрегистрационной системе делопроизводства / Юл. Кайзер // Техника управления. — 1929. — № 9. — С. 248—249.
61. Фурман, М. Безрегистрационное делопроизводство / М. Фурман // Техника управления. — 1929. — № 9. — С. 246—247.
62. Гринберг, О. Организация структуры по системе ответственных исполнителей / О. Гринберг, Л. Пасс // Техника управления. — 1930. — № 9—10. — С. 345—351.
63. Розмирович, Е. Тезисы по вопросу о проведении системы ответственных исполнителей в советском аппарате / Е. Розмирович // Техника управления.— 1929. — № 21—22. — С. 541—542.
64. Раков, Я. Система ответственных исполнителей в наркоматах и центральных учреждениях БССР / Я. Раков // Техника управления. — 1930. — № 3. — С. 91—96.
65. Русинов, Н. В. Десятичная классификация документов. Руководство и таблицы / Н. В. Русинов. — М.: НК РКИ, 1924. — 205 с.
66. Тиличеев, Ю. Постановка вопроса о международной децимальной системе в делопроизводстве в Отделе нормализации / Ю. Тиличеев // Вопросы организации и управления. — 1922. — № 3. — С. 46—48.
67. Дрезен, Э. Делопроизводство. От регистрации бумаг к классификации переписок: Опыт постановки карточной системы регистрации и классификации переписок в ЦИК СССР, ВЦИК, НКВД, НК РКИ, НК РКП(б), Иваново-Вознесенском губисполкоме, Сокольническом райкоме РКП(б) и других советских и партийных органах (с предисловием Секции административной техники НК РКИ, таблицей индексов МБИ) / Э. Дрезен. — М., 1925. — 211 с.
68. Бондарский, Б. С. Децимальная система классификации / Б. С. Бондарский // Вопросы организации и управления. — 1922. — № 3. — С. 48—54.
69. Русинов, Н. В. К вопросу о применении десятичной системы для классификации административных документов и архивов / Н. В. Русинов // Вопросы организации и управления. — 1922. — № 3. — С. 54—61.
70. Пузиков, Д. К методике составления классификатора документов учреждения (собирание материалов для составления классификатора) / Д. Пузиков // Техника управления. —1925. — № 11. — С. 21—25.

С. А. Рыбчонак

ПРЫЗЫЎНЫЯ І ПАСЯМЕЙНЫЯ СПІСЫ АПОШНЯЙ ЧВЭРЦІ XIX — ПАЧАТКУ XX ст. ЯК КРЫНІЦА ПА ГЕНЕАЛОГІІ БЕЛАРУСІ: СПЕЦЫФІКА ІНТЭРПРЭТАЦЫІ, АЦЭНКА ВЕРАГОДНАСЦІ ЗВЕСТАК І СТУПЕНЬ ЗАХАВАНАСЦІ

Любая крыніца ёсць феномен культуры: яна ўзнікае ў канкрэтных умовах, функцыянiруе ў пэўнай гістарычнай рэальнасці ў адпаведнасці з тымі ўмовамі, якія гэта рэальнасць ёй устанавіла, таму не можа быць дакладна зразумела і інтэрпрэтавана па-за межамі ўказанай рэальнасці. Крыніцы часам змяшчаюць недакладныя або няпоўныя звесткі. Галоўным у крытыцы верагоднасці крыніцы з'яўляецца вызначэнне ўнутраных супярэчнасцей уласна аналізуемай крыніцы і супярэчнасцей са звесткамі іншых крыніц, а таксама прычын гэтых супярэчнасцей [16, с. 185—186].

З'яўленне крыніц воінскага ўліку звязана з пачаткам працэсу дакументавання вайсковых фарміраванняў. Агульнай воінскай павіннасці ў ВКЛ не было, з крыніц гэтага тыпу вядомы агульныя перапісы войска ВКЛ, спісы асобных харугваў, кампуты паспалітага апалчэння [15]. У Расійскай імперыі з пачатку XVIII ст. была ўведзена рэкруцкая павіннасць, на падставе дзейнасці якой склаўся своеасаблівы комплекс дакументаў. Тут можна вылучыць дакументы персанальнага характару (паслужны спіс вайскоўца) і агульнага (прыёмны спіс рэкрутаў) [6; 7].

Пераход да агульнай воінскай павіннасці ў Расійскай імперыі адбыўся пасля ўвядзення ў дзеянне адпаведнага закону — з 1 студзеня 1874 г. [14]. Прызыву на ваенную службу належалі мужчыны ўсіх станаў без выключэння, якія дасягнулі 20-гадовага ўзросту. Законам былі ўстаноўлены правы і абавязкі адказных за правядзенне прызыву ўстаноў (губернскіх і павятовых прысутніцтваў) і прызыўнікоў, прадугледжаны льготы па фізічнаму, маёмаснаму і сямейнаму станам, адукацыі, добраахвотная служба, тэрмін запасу і інш. У працэсе адбору вялікую ролю адыгрывалі нумары выцягнутага жэрабя і права прызыўніка на канкрэтныя льготы. Законам і пазнейшымі інструкцыямі былі ўстаноўлены фармуляр і правілы складання, колькасць экземпляраў прызыўных спісаў і іншых дапаможных дакументаў [10, арк. 16—16адв.; 13]. Найбольшую цікавасць для генеалогіі мае прызыўны спіс — асноўны дакумент для ўліку ваеннаабавязаных.

Узнікненне пасямейных спісаў таксама адносіцца да 1874 г. Статут аб агульнай воінскай павіннасці называе шэраг дакументаў, на падставе якіх складаліся прызыўныя спісы, у т. л. «всякого рода списки, дополняющие ревизские сказки». Такімі спісамі пры выкананні рэкруцкай павіннасці лічыліся рэвізскія сказкі і чарговыя спісы, якія, нягледзячы на розніцу ў форме, змяшчалі ўсе патрэбныя звесткі аб сямейным становішчы прызыўніка і яго

правах на льготы. Паколькі з увядзеннем агульнай павіннасці гэтыя спісы павінны былі атрымаць аднолькавую форму і назву, то Міністэрства ўнутраных спраў па ўзгадненні з ваенным міністэрствам распрацавала форму пасямейнага спіса і правілы яго складання [10, арк. 4]. 23 лютага 1874 г., напрыклад, магілёўскі губернатар даслаў форму і правілы ўсім неабходным установам, а 30 лістапада абавязаў іх скончыць складанне пасямейных спісаў у асобных таварыствах да пачатку 1875 г. [10, арк. 689].

Напачатку, нягледзячы на наяўнасць друкаваных фармуляраў, запаўненне прызыўных і пасямейных спісаў паводле правілаў на месцах не вытрымлівалася. Гэта тлумачылася тым, што некаторыя пытанні закон аб воінскай павіннасці не асвятляў наогул ці меў двухсэнсоўныя тлумачэнні. Таму былі прыняты меры для азнаямлення адказных устаноў з агульнымі правіламі іх складання [10, арк. 4, 16—16адв.]. Таксама ўзгадняліся з вышэйшымі інстанцыямі парадак разгляду і афармлення асобных выпадкаў — як засведчыць смерць асобы, непрацаздольнасць членаў сям'і, часовую адсутнасць і г. д. [10, арк. 272, 282, 301, 346]. Па гэтых прычынах для першых спісаў, асабліва пасямейных, характэрна пэўная недакладнасць і вольнасць запаўнення.

Верагоднасць звестак у прызыўных спісах адносна высокая. Гэта было абумоўлена ўстаноўленай законам сістэмай складання. У складанні былі задзейнічаны розныя органы, напрыклад, спіс нарадзіўшыхся і належных да прызыву складалі святары, частковы прызыўны спіс складалі гарадскія ўправы і валасныя праўленні. Канчатковую праверку і зацвярджэнне спіса рабіла воінскае прысутніцтва, прычым яму дазвалялася звязвацца пры неабходнасці ўдакладнення звестак з любымі ўстановамі. Разам з тым, як паказвае аналіз архіўных матэрыялаў, бываюць выпадкі, калі воінскія прысутніцтвы маглі зацвердзіць неверагодныя звесткі, дасланыя з месца. Тым часам чыноўнікі воінскага прысутніцтва былі найбольш зацікаўлены ў ажыццяўленні прызыву, а не ў праверцы верагоднасці звестак прызыўніка.

Адзначым не супадзенне звестак па экземплярах частковага прызыўнога спіса: ёсць розніца ў агульным парадку асоб, колькасці прызыўнікоў, таксама чарнавы спіс мог мець больш агульных звестак пра сям'ю (напрыклад, памерлых прадстаўнікоў), арыгінал, наадварот, быў акцэнтаваны на прадастаўленні звестак патрэбных для прызыву — засведчана льгота, непрацаздольнасць, служба старэйшага брата і г. д. [11; 12]. Закон не патрабаваў прадастаўлення поўных звестак пра сямейнае становішча прызыўніка, а толькі тых, што давалі магчымасць атрымаць ільготы. Пытанні льготы былі дастаткова складанымі, і на месцы, каб прадаставіць правы на яе, стараліся падаць больш інфармацыі, асабліва што тычылася складу сям'і, узросту яе прадстаўнікоў. Але на практыцы нярэдка паўстае пытанне — наколькі поўна і дакладна ў крыніцы прадстаўлена сям'я?

У адрозненне ад прызыўнога спіса (складаўся штогадова, мае дакладную дату) змест пасямейнага спіса больш складаны. Гэта абумоўлена тым, што канкрэтны пасямейны спіс складаўся працягла (да 10 гадоў), таму ў ім суседнічаюць звесткі, запісаныя ў розныя часы рознымі асобамі. Змяненні ўносіліся непасрэдна па хадайніцтву галавы сям'і, які прадастаўляў патрэбныя дакументы — метрычныя выпісы, пасведчанні. Некаторыя змяненні павінны былі ўносіцца афіцыйным шляхам: дасылаліся з дзяржаўных устаноў як вынік праверкі, напрыклад, дазнанне паліцыі, вызначэнне ўзросту па знешнім выглядзе, распараджэнні казённай палаты, судовыя рашэнні і г. д. Масавае ўнясенне змен адбывалася падчас пераходу ў складанні ад старога спіса да новага і расцягвалася ў вялікіх гарадах на некалькі гадоў.

Верагоднасць звестак у пасямейных спісах таксама заснавана на выкарыстанні для іх складання розных дакументаў. Першыя спісы былі складзены на падставе рэвізскіх сказак, таму маглі пераняць тыя недакладнасці, якія меліся ў іх. Усе змены павінны былі пацвярджацца дакументальна. На асоб, якія належалі прызыву, праводзіўся большы кантроль, у чым былі задзейнічаны і іншыя ўстановы. Належнае выкананне ўсіх працэдур давала магчымасць атрымліваць дастаткова дакладныя і поўныя звесткі як на сям'ю, так і на асобных яе прадстаўнікоў, і такія звесткі павінны былі акумуліравацца ў пасямейных спісах. З другога боку, у крыніцах магчымы недакладнасці, якія звязаны як з прадстаўніком сям'і (уласныя інтарэсы), так і са складальнікам (службовая неахайнасць). Апошні — член управы, асоба, выбраная грамадой на пэўны тэрмін, дэпутат, якому даручана выкананне канкрэтнай работы.

З пасямейных спісаў больш верагоднасці маюць спісы сялян. Гэта абумоўлена аб'ектыўным уплывам асяродка і абставін існавання сялянскай грамады. Яна была адносна невялікай па колькасці, мела кампактнае месца жыхарства, большасць грамады знаходзілася на месцы і добра ведала ўсе акалічнасці жыцця адзін аднаго, большасць сялян былі непісьменныя. Дзеянні валаснога праўлення не мелі тут вялікага значэння, можна больш гаварыць пра неахайнасць, чым пра свядомыя фальсіфікацыі. Пасямейныя спісы мяшчан у гэтым сэнсе значна больш складаныя. Горад — не толькі зусім іншы асяродак жыцця, тут іншае насельніцтва — больш мабільнае, пісьменнае, дасведчанае ў заканадаўстве. У складанні пасямейных спісаў мяшчан вылучаецца моцны суб'ектыўны фактар — зацікаўленасць прадстаўніка сямейства і свядомыя дзеянні складальніка.

Зацікаўленасць насельніцтва ў недакладным адлюстраванні асабістай інфармацыі непазбежна вяла да цеснай сувязі з асобамі, якія непасрэдна адказвалі за рэгістрацыю такіх звестак (сваяцтва, матэрыяльная зацікаўленасць). Як вынік, пасля ўвядзення ў дзеянне закону аб агульнай воінскай павіннасці ўлады сутыкнуліся з іншай заганай — фальсіфікацыя дакументаў для змены рэальнага ўзросту і атрымання льгот або поўнага вызвалення ад воінскай павіннасці. Прызыўны спіс, канчатковы варыянт якога захоўваўся

ў павятовым прысутніцтве, ужо гэтым быў дастаткова абаронены. Наадварот, пасямейны спіс захоўваўся ў валасным праўленні ці гарадской управе, зразумела, не ў адкрытым для ўсіх карыстанні, але адносна даступны для зацікаўленых, бо пастаянна маглі ўносіцца дадатковыя звесткі, правярацца запісы для выдачы даведак і г. д. З элементаў абароны на ім былі нумарацыя аркушаў, шнур і пячатка з засведчаннем.

Каб максімальна кантраляваць складанне пасямейных і частковых прызыўных спісаў іх перыядычна правяралі спецыяльна камандзіраваныя чыноўнікі. Сістэма разгляду выпадкаў парушэння складання спісаў у расійскім справаводстве была досыць складаная. Напрыклад, у 1884 г. за прызывам навабранцаў у Магілёўскай губ. назіраў палкоўнік Баранок. Пра заўважаныя недахопы ён паведаміў губернатару, той загадаў прааналізаваць звесткі губернскаму па гарадскіх справах прысутніцтву, апошняе зафіксіравала парушэнне правілаў складання і хадайнічала аб назначэнні следства [9]. Следства павінны былі праводзіць мясцовыя паліцэйскія ўстановы, а судовы разгляд — акруговы суд.

Найбольшы клопат улады мелі са складаннем прызыўных і пасямейных спісаў габрэяў «в виду постоянно принимаемых … всевозможных мер к уклонению от воинской повинности» [10, арк. 324]. Заканадаўства ўстанаўлівала для габрэяў больш жорсткія нормы пацвярджэння асобных фактаў. Напрыклад, калі смерць хрысціяніна лічылася дастаткова засведчанай паведамленнем сваякоў і блізкіх суседзяў, то для габрэяў яна пацвярджалася выпісам з метрычнай кнігі за подпісам равіна і адмысловым сведчаннем паліцыі. Вызначэнне ўзросту па знешнім выглядзе, якое практыкавалася ў выкананні воінскай павіннасці, таксама рознілася: «При разноречии в показаниях о возрасте по метрической выписи или метрическому свидетельству и по ревизской сказке или другому документу, возраст определяется: для христиан — по метрике, а для нехристиан — по ревизской сказке, если в правильности ее показания не возникнет сомнения». Узрост па знешнім выглядзе вызначалі ва ўсіх выпадках, калі не было законнага дакумента, у т. л. хрысціянам — калі ўзрост быў паказаны толькі па сказцы і маецца сумненне ў яго верагоднасці, нехрысціянам — ва ўсіх выпадках, калі маецца сумненне. Праўда, далей закон рабіў выключэнне: калі ўзрост нехрысціяніна па сказцы і па метрыцы не супярэчыць між сабой, то вызначаць узрост толькі па дакументах, нават калі ёсць сумненні ў яго верагоднасці [14, с. 16—17].

Архіўныя матэрыялы змяшчаюць многа фактаў пра парушэнні і злоўжыванні пры складанні пасямейных і прызыўных спісаў. Напрыклад, 7 студзеня 1884 г. Магілёўскае губернскае па гарадскіх справах прысутніцтва разгледзела рапарт палкоўніка Баранка аб парушэннях у складанні і захаванні пасямейных спісаў у Гомелі, Рагачове і Чавусах і хадайнічала перад губернатарам аб узбуджэнні крымінальнай справы [9]. Чым гэта скончылася невядома, бо патрэбных дакументаў не захавалася.

Другі выпадак паказвае нам падобную падзею дастаткова падрабязна. Гэта справа аб прыцягненні да адказнасці красналуцкага мяшчанскага старосты Н. Мінкова за незаконнае прыпісанне да грамады габрэя Плоткіна за 1888—1891 гг. [4]. Якім чынам адкрылася гэта фальсіфікацыя з дакументаў справы няясна. Паведамленне прыйшло ў 1888 г. з ранейшага месца жыхарства Плоткіна — з Аршанскага павятовага воінскага прысутніцтва. Апошняе паведаміла, што мешчанін мяст. Стара-Талачын Я. Плоткін, які належаў прызыву ў 1885 г., не быў уключаны ў прызыўны спіс, бо пералічыўся на новае месца жыхарства ў мяст. Красналукі Барысаўскага пав., аднак на новым месцы не быў уключаны ў прызыў, бо прадаставіў фальшывыя дакументы. Падчас разбору віна Мінкова была ўстаноўлена і пастановай Віленскай судовай палаты ад 7 мая 1891 г. быў асуджаны на 1,5 года выхаваўчага арыштанцкага аддзялення, а яго спадручны пісар Фрумкін як непаўналетні (19 гадоў) — да 8 месяцаў турмы.

Найбольшую цікавасць мае схема махінацыі. Плоткін быў ураджэнцам мяст. Стара-Талачын, яму ў 1874 г. па сказцы было 10 гадоў (г. зн. каля 1864 г.), і захацеў перапісацца ў мяшчане мяст. Красналукі. Закон дазваляў пералічэнне ў іншую губерню, гэта павінна было ажыццяўляцца асабістым хадайніцтвам праз казённую палату, якая незалежным чынам атрымлівала неабходныя звесткі з ранейшай казённай палаты, адпаведна на новым месцы прызыўнік павінен быў прыпісацца да прызыўнога ўчастка. Аднак Плоткін дамовіўся з мясцовым старостам Мінковым, каб яго прадставілі як мясцовага ўраджэнца прапушчанага па рэвізіі 1858 г. — у гэтым выпадку староста павінен быў падаць звычайны рапарт, прыкласці дзве копіі дадатковай рэвізскай сказкі і квіт з аплатай штрафу. Адначасова, каб Плоткін не належаў прызыву, яму завысілі ўзрост, — Мінкоў паказаў яго як народжанага ў 1851 г. Плоткін, са свайго боку, прынёс фальшывую метрыку ад стара-талачынскага равіна. Казённая палата ў 1884 г. запісала Плоткіна ў лік красналуцкіх мяшчан як народжанага ў 1851 г. У Стара-Талачыне Плоткін заявіў, што прыпісаўся да выканання воінскай павіннасці ў Красналуках, а там ён па новых дакументах даўно перайшоў прызыўны ўзрост. У другім даказаным выпадку Мінкоў зрабіў і таго больш. Ён тым жа шляхам прыпісаў да красналуцкай грамады ковенскага (цяпер Каўнас у Літве) мешчаніна Хаіма-Файбіша Вельскага, прычым апрача завышанага ўзросту надзяліў таго новым прозвішчам і імем — Давід-Ёсель Фрадкін. Ніякіх звестак аб прыцягненні да адказнасці самога Плоткіна і стара-талачынскага равіна, нягледзячы на іх актыўны ўдзел, у справе не маецца. Маруднасць бюракратычнай машыны проста здзіўляе. Пералічэнне адбылося ў 1884 г., паведамленне з Оршы прыйшло ў 1888 г., асудзілі Мінкова ў 1891 г., а ў 1901 г. з Барысаўскага воінскага прысутніцтва прыйшоў запыт — лічыцца Плоткін прыпісаным да красналуцкай грамады ці не? І толькі 8 чэрвеня 1902 г. пастанова аб прылічэнні была скасавана як няправільная.

Пералічэнне было вельмі распаўсюджаным шляхам, бо на новым месцы жыхарства прызыўніка мала хто ведаў. Звычайна практыкавалася пералічэнне ў сумежны павет суседняй губерні. Таксама шырока ўжывалі падстаўных асоб, напрыклад, магілёўскі губернатар сведчыць пра каманду такіх падстаўных асоб, што дзейнічала ў губерні (з'яўляліся замест рэальнага прызыўніка для медыцынскага агляду ў прысутніцтва ці замянялі яго на абследаванні ў шпіталі), пра нізкі ўзровень праверкі паліцыяй часова пражываючых асоб і фармальныя адносіны да выдачы ім пасведчанняў, у т. л. аб іх сямейным становішчы (напрыклад, на падставе заяў суседзяў, без правядзення дазнання па месцы ранейшай прыпіскі). Між іншым тады ж паступіла распараджэнне падшываць да дакументаў прызыўніка яго фатаграфічную картку [8].

Для ўхілення ад выканання воінскай павіннасці выкарыстоўвалі многа розных шляхоў. Схемы былі самыя разнастайныя, але можна вылучыць наступныя тыповыя: 1) завышэнне ўзросту бацьку — для атрымання льготы па непрацаздольнасці (мог карыстацца прызыўнік пры бацьку здольным да працы і малалетнім браце няздольным да працы), гэта рабілася законным шляхам праз хадайніцтва і прысяжнае дазнанне; 2) фіктыўнае ўсынаўленне — адзіны сын у сям'і або адзіны працаздольны ў сям'і; 3) памылкі з прозвішчам і імем; 4) няправільны ўзрост прызыўніка або датэрміновае ўнясенне ў прызыўны спіс асобы, каб атрымаць рашэнне «выключаны за недасягненнем прызыўнога ўзросту», далей выпраўляўся ўзрост у дакументах, каб у час прызыву прызыўнік меў значна больш гадоў; як варыянт — унясенне асобы, якая рэальна дасягнула ўзросту прызыву з прадастаўленнем фальшывых дакументаў, адпаведна якім гэты ўзрост яшчэ не дасягнуты, пазней, наадварот, прадастаўляліся дакладныя дакументы; 5) пералічэнне ў другую грамаду ці як варыянт прыпіска да прызыўнога ўчастка па месцы жыхарства (без пералічэння); 6) выкарыстанне падстаўных асоб падчас засведчання ўзросту па знешнім выглядзе ці медыцынскага агляду. У шэрагу махінацый у схему ўключаліся і дазволеныя законам дзеянні — напрыклад, сведчанне аб нараджэнні асобы, дадзенае пад прысягай, сведчанні пра непрацаздольнасць, усынаўленне.

Гэта паказвае, што падробкі не заканчваліся адным дакументам — выпраўленні ўзросту рабіліся ў саміх спісах і іх копіях, а таксама ў розных дакументах, што выдаваліся на падставе гэтых спісаў — пасведчаннях, пашпартах і г. д. Выпраўлялі не толькі ўзрост, часта выпраўлялі імёны (асабліва ў выпадках, калі асоба мела два імя), уносіліся фальшывыя запісы, што прызыў ужо адбыўся і г. д. Як намі ўжо адзначана вышэй, не толькі падрабляліся подпісы службовых асоб, але нярэдка і самі асобы злоўжывалі сваімі правамі на пасадзе. Адкрыць выпадак такой махінацыі ва ўмовах існаваўшага ў Расійскай імперыі справаводства, асабліва калі зацікаўленая асоба дамаўлялася з патрэбнымі чыноўнікамі на месцы, было практычна немажліва, хіба што толькі выпадкова ці па даносу. Нельга сказаць, што такія дзеянні практыкаваліся толькі габрэямі, актыўны ўдзел у гэтым прымалі і хрысціяне [1; 2; 3]. Вялікі рэзананс мела мінская справа 1883—1886 гг., якая сведчыць пра шырокае кола ўдзельнікаў [5].

Па сутнасці са складаннем прызыўных і пасямейных спісаў распачаўся новы этап у дакументаванні звестак асобы дзяржавай. Пасямейныя спісы складаліся на самыя вялікія групы насельніцтва — сяляне, мяшчане. Паступовая уніфікацыя прыводзіла да ліквідацыі асобных дробных слаёў (аднадворцы, грамадзяне), прадстаўнікі якіх уключаліся ў лік указаных станаў. Нягледзячы на вялікія намаганні, дзяржава не здолела ўстанавіць дзейсныя, усеаб'ёмныя, абавязковыя патрабаванні для правільнай і дакладнай рэгістрацыі ўліку насельніцтва. Гэта тычылася найперш пытанняў складання і захавання пасямейных спісаў, адказнасці за ўнясенне змен, кантролю за дадзеным відам дакументаў. Характэрна пытанне, якое паўстала перад уладамі ў 1894 г. — хто ж нясе адказнасць за неверагодныя звесткі, выдадзеныя з пасямейнага спіса, калі рэальных вінаватых не адшукана? Аказалася, што ў гарадской управе за гэта поўнасцю адказвае сакратар управы згодна з артыкулам 362 Улажэння аб пакараннях [3]. Зразумела, сакратар мог быць ключавой фігурай, адказнай за выдачу даведкі (кантроль), аднак наколькі ён (часовая асоба) быў адказны за ранейшае складанне?

Спісы канца XIX ст. былі ў жахлівым стане: «почти вся книга состоит из подобных поправок и подчисток», так ахарактарызаваў чыноўнік рэчыцкі пасямейны спіс габрэяў за 1882 г. [1, арк. 8]. Устанаўленне факта асобнай фальсіфікацыі ніякім чынам не вырашала праблему верагоднасці крыніцы, зрэшты ўлады гэтай праблемы і не ставілі. Можна меркаваць, што сістэма правільнага і дакладнага ўліку ва ўмовах існаваўшай у Расійскай імперыі канфесійнай рэгістрацыі насельніцтва, спецыфікі функцый дзяржаўных устаноў і інстытутаў самакіравання, неразвітасці сістэмы персанальнага дакументавання асобы проста не магла быць ўстаноўлена.

Пасямейныя і прызыўныя спісы захаваліся вельмі дрэнна. Па сутнасці, гэта лічаныя адзінкі, таму гаварыць пра ступень захавання зводу не прыходзіцца. Паводле нашых падлікаў у НГАБ захавалася 173 поўных прызыўных спісаў, не лічачы асобных спраў, якія тычацца спісаў асоб, што належаць прызыву, метрычных выпісаў на прызыўнікоў і іншых блізкіх па паходжанні дакументаў, у т. л. дадатковых прызыўных спісаў, якія нярэдка захаваліся асобнымі справамі.

Найбольш спісаў захавалася па Мінскай губ. — не менш 99 адз. зах. Адносна добра захаваўся комплекс на мяшчан хрысціян і габрэяў па ўсіх прызыўных участках Мінскага пав. — 65 спісаў, г. зн. за перыяд 1874—1918 гг. па 1-му ўчастку больш 53%; па 2-му і 3-му ўчастках — 44%, у т. л. за 1890—1909 гг. поўнасцю. Астатнія спісы таксама тычацца мяшчан: па чатырох участках Пінскага пав. лічыцца 25 спісаў, столькі ж па Бабруйскаму пав. (зшыты ў 9 спраў), што складае прыблізна па розных участках ад 11 да 18% зводу. Па Магілёўскай губ. захавалася 49 адз. зах., у т. л. па Сенен-

скаму — 22 (пераважна на сялян па валасцях і таварыствах), Магілёўскаму — 11 (выключна на 3-і прызыўны ўчастак), па Гомельскаму, Горацкаму, Мсціслаўскаму, Рагачоўскаму паветах — адзінкі, астатнія паветы не прадстаўлены. Па Віцебскай губ. захавалася не менш 25 адз. зах., усе па мяшчанах г. Віцебска, толькі два сялянскія — па Ляскавіцкай вол. Віцебскага пав. і Смалянецкай вол. Лепельскага пав.

Не лепшая сітуацыя з пасямейнымі спісамі. Больш за ўсё спісаў захавалася па Мінскай губ. — каля 175 адз. зах. Практычна поўнасцю захаваліся спісы на мяшчан, у т. л. на хрысціян — Мінск, мяст. Івянец, Халапенічы, Лагішын, Капыль; на габрэяў — Мінск, мяст. Івянец, Каралін, Кажан-Гарадок, Клецк; на сялян — па Ухвальскай вол. Барысаўскага пав., Дукорскай, Далгоўскай валасцях Ігуменскага пав., шэраг асобных вёсак і таварыстваў. Мінск у гэтым шэрагу вылучаецца комплексам спісаў, захаваліся спісы 1874, 1883, 1894 гг. — г. зн. практычна поўны комплекс, бо спісы на пачатку XX ст. не складаліся, працягвалі дапаўняць спісы 1894 г. У вялікіх фрагментах захаваліся спісы габрэяў мяст. Глуск Бабруйскага пав. і стараабрадцаў Бабруйска, мяшчан хрысціян і габрэяў Пінска.

Віцебская губ. прадстаўлена 91 адз. зах. Пераважная большасць з іх — спісы мяшчан хрысціян і габрэяў Віцебска (78 адз. зах.) за 1874, 1882—1884 гг. і за пачатак XX ст. Яны шматтомныя, вылучаюцца дастаткова добрай захаванасцю, напрыклад, хрысціянскі спіс за 1883 г. — на 92%, за пачатак XX ст. — на 63%. Таксама захаваліся адзінкі сялянскіх спісаў на розныя валасці: Бабінічская, Жарэбычская, Ляскавічская, Яновічская, Лосвідская, Храповічская вол. Віцебскага пав., Міхалоўшчынская вол. Полацкага пав.

Магілёўская губ. прадстаўлена лічанымі крыніцамі — усяго 22 адз. зах. Ёсць спісы сялян Вендаражскай і Круглянскай вал. Магілёўскага пав., два спісы Кармянскай вол. (1874, 1896 гг.) і адзін Вылеўскай Гомельскага пав., некалькі спісаў па асобных вёсках, у значных фрагментах захаваліся спісы мяшчан хрысціян і габрэяў Магілёва.

Літаратуры і крыніцы

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Ф. 22. Воп. 1. Спр. 100. Справа Мінскага губернскага па гарадскіх справах прысутніцтва аб прыцягненні да адказнасці сакратара Рэчыцкай гарадской управы Аглоблева за падробку габрэйскіх пасямейных спісаў і іншых дакументаў, 1885—1887 гг.
2. Ф. 22. Воп. 1. Спр. 207. Справа Мінскага губернскага па гарадскіх справах прысутніцтва аб знікненні з архіва Мінскай гарадской управы габрэйскіх метрычных кніг аб народжаных, 1888 г.
3. Ф. 22. Воп. 1. Спр. 397. Справа Мінскага губернскага па гарадскіх справах прысутніцтва аб прыцягненні да адказнасці сакратара Слуцкай гарадской управы Татура за засведчанне неверагодных звестак аб сямейным становішчы слуцкага мешчаніна Карміна, 1894 г.
4. Ф. 299. Воп. 2. Спр. 9340. Справа Мінскага губернскага праўлення аб прыцягненні да адказнасці мяшчанскага старосты мяст. Красналукі Барысаўскага пав.

Н. К. Мінкова за незаконнае прыпісанне да грамады габрэя Плоткіна, 1888—1891 гг.
5. Ф. 540. Воп. 3. Спр. 1—4. Следчая справа па абвінавачванні службовых асоб Мінскіх воінскага прысутніцтва і гарадской управы ў незаконным вызваленні габрэяў ад выканання воінскай павіннасці, 1883—1886 гг.
6. Ф. 1231. Воп. 1. Спр. 62. Прызыўны спіс рэкрутаў з грамадзян г. Навагрудка, 1867 г.
7. Ф. 1231. Воп. 1. Спр. 63. Прызыўны спіс рэкрутаў з аднадворцаў Вялікасельскага ўчастка Навагрудскага пав., 1867 г.
8. Ф. 2005. Воп. 1. Спр. 569. Арк. 223—224адв. Цыркуляр магілёўскага губернатара павятовым спраўнікам і паліцмайстрам аб узмацненні нагляду за часова пражываючымі на падначаленай тэрыторыі асобамі і выдачы ім дакументаў і пасведчанняў пасля правядзення стараннай праверкі, 7 снежаня 1898 г.
9. Ф. 2013. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 1—4. Журнал пасяджэння Магілёўскага губернскага па гарадскіх справах прысутніцтва аб адкрыцці падчыстак і выпраўленняў у пасямейных спісах і неахайным іх захаванні ў Гомельскай, Рагачоўскай і Чавускай гарадскіх управах, 7 студзеня 1884 г.
10. Ф. 2094. Воп. 1. Спр. 15. Справа Горацкай гарадской думы з цыркулярнымі распараджэннямі па выкананні воінскай павіннасці, 1874—1875 гг.; арк. 4 — Правілы для складання пасямейных спісаў; арк. 16—16адв. — Правілы для складання частковых прызыўных спісаў.
11. Ф. 2496. Воп. 1. Спр. 2702. Чарнавік частковага прызыўнога спіса мяшчан хрысціян г. Віцебска, 1893 г.
12. Ф. 2496. Воп. 1. Спр. 2704. Частковы прызыўны спіс мяшчан хрысціян г. Віцебска, 1893 г.
13. Ф. 2796. Воп. 1. Спр. 2. Справа Сененскага павятовага па воінскай павіннасці прысутніцтва з цыркулярнымі распараджэннямі, 1875 г.
14. О введении общей воинской повинности. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета от 1 января 1874 г. // Полное собрание законов Российской империи: собр. 2. СПб., 1876. Т. XLIX. Ст. 52983. С. 2—29.
15. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 г. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 523. Кніга публічных спраў 1 / Падрыхт. А. І. Груша [і інш.]. Мінск: Бел. навука, 2003. 444 с.
16. Теория и история источниковедения: Пособие / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. Минск: БГУ, 2000. 221 с.

З. В. Антановіч

АРГАНІЗАЦЫЯ СПРАВАВОДСТВА РЫМА-КАТАЛІЦКІХ КАНСІСТОРЫЙ НА БЕЛАРУСІ Ў СЯРЭДЗІНЕ XIX ст.

Рыма-каталіцкія кансісторыі з'яўляліся органамі тэрытарыяльна-адміністрацыйнага кіравання царквой, якія пачалі фарміравацца на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў час яе ўваходжання ў склад Расійскай імперыі. Дакументы, звязаныя з іх дзейнасцю, з'яўляюцца каштоўнай крыніцай па сацыяльна-палітычнай, канфесійнай і эканамічнай гісторыі, а таксама штодзённасці азначанага перыяду. Аднак без уяўлення арганізацыі справаводства ўстановы немагчыма эфектыўнае правядзенне даследавання і эўрыстычнай працы па адборы і падрыхтоўцы археаграфічных публікацый.

На жаль, дагэтуль справаводныя аспекты дзейнасці рыма-каталіцкіх кансісторый у навуковай літаратуры амаль не закраналіся. Як айчынныя, так і замежныя даследчыкі імкнуліся даваць агульную характарыстыку ўмоў і дзейнасці азначаных устаноў, слаба закранаючы нарматыўную дакументацыю. Сярод айчынных даследчыкаў канфесійнай палітыцы Расійскай імперыі свае працы прысвяцілі С. М. Самбук [1] і Я. Мараш [2]. На сучасным этапе выклікаюць цікавасць даследаванні У. Завальнюка [3], В. Грыгор'евай [4], А. Філатавай [5] і В. Яноўскай [6]. Замежная гістарыяграфія праблемы больш шырокая. Шэраг навуковых і навукова-папулярных выданняў, якія выйшлі на тэрыторыі Польшчы, прысвечаны гісторыі рыма-каталіцкай царквы ў Расійскай імперыі [7—9]. Сярод іх неабходна асобна адзначыць працы С. Літака [10; 11].

Дзейнасць рыма-каталіцкіх кансісторый рэгламентавалася вялікай колькасцю нарматыўных дакументаў, але арганізацыя справаводства менавіта гэтай установы на заканадаўчым узроўні мала прасочваецца [12—16]. Паколькі склад і структура канфесійнага кіраўніцтва ў Расійскай імперыі вызначаліся вярхоўнай дзяржаўнай уладай па ўзоры праваслаўнай царквы, то дакументы, на падставе якіх ажыццяўлялася дзейнасць азначаных устаноў, мелі малазначныя асаблівасці. У сярэдзіне XIX ст. рыма-каталіцкія кансісторыі былі падначалены дэпартаменту духоўных спраў іншаземных веравызнанняў Міністэрства ўнутраных спраў, таму апошнім была выпрацавана інструкцыя па справаводстве [17]. Падставай для яе стварэння быў Статут духоўных кансісторый, зацверджаны Сенатам 27 сакавіка 1841 г. [18].

Інструкцыя па арганізацыі справаводства рыма-каталіцкіх кансісторый з'яўлялася агульным нарматыўным дакументам, якім вызначаліся асноўныя рысы і моманты справаводнага шляху дакументаў дадзенай канфесіі на тэрыторыі Расійскай імперыі [19]. Копія інструкцыі захоўваецца ў фондзе кіраўніцтва Віленскай рыма-каталіцкай епархіі Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы (г. Вільня). У выніку шматлікіх пераапрацовак дакументальнай спадчыны рэлігійных устаноў, якія праводзіліся архівістамі ў першай палове XX ст., яе арыгінал у архіўным фондзе Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі не захаваўся. Аналагічная сітуацыя склалася з фондам Мінскай рыма-каталіцкай кансісторыі, дзе павінна была застацца копія.

Інструкцыя была распаўсюджана сярод рыма-каталіцкіх епархій Расійскай імперыі ў 1842 г. і складалася з 8 частак, якія ўключалі 69 артыкулаў, напісаных на рускай мове. Змястоўна інструкцыя адпавядае чацвёртаму раздзелу Статута праваслаўных духоўных кансісторый. У ім 63 артыкулы, прысвечаныя справаводным аспектам дзейнасці кансісторый, а рэгламентацыя зносін з органамі канфесійнай і дзяржаўнай улады вызначана асобным раздзелам [18, с. 133—134].

У адпаведнасці з першым раздзелам інструкцыі, які прысвечаны агульным парадам па размеркаванні дакументаабароту кансісторыі, было абумоўлена існаванне канцылярыі як службы дакументацыйнага забеспячэння кіравання. Усе дакументацыйныя патокі ўстановы размяркоўваліся біскупам паміж чатырма аддзеламі (сталамі) у мэтах забеспячэння аднолькавай нагрузкі на кожны з іх і аптымізацыі часу выканання спраў. Азнаямленне са спадчынай Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі сведчыць, што абавязкі былі падзелены паміж імі без уліку асаблівасцей грамадска-палітычнага ладу дзяржавы. Таму напружанасць працы сталоў была нераўнамернай. У першым стале разглядаліся справы адміністрацыйнага і маёмаснага характару. У ім канцэнтравалася пераважна ўнутраная дакументацыя, аб'ём якой быў малазначным. Сферай дзейнасці другога было выданне і зацвярджэнне метрычных выпісаў аб хрышчэнні, шлюбе і смерці прыватным асобам, а таксама міжканфесійныя ўзаемаадносіны, справаздачнасць і фінансавае забеспячэнне асабістага складу духавенства. У асноўным у ім канцэнтравалася інфармацыя аднатыповага характару: перапіска з прыватнымі асобамі, дваранскімі дэпутацкімі сходамі паветаў і губерняў, а таксама дзяржаўнымі дэпартаментамі герольдыі аб далучэнні розных асоб да шляхецкіх родаў. Служачымі трэцяга стала разглядаліся пытанні ўзаемаадносін свецкіх і духоўных асоб, мясцовых органаў дзяржаўнай улады, на якія распаўсюджваліся кампетэнцыі суда рыма-каталіцкай царквы. Сярод іх скаргі на дзейнасць духавенства, скасаванні шлюбаў, прызначэнне эпітымій. У сувязі са зменай становішча рыма-каталіцкай царквы на ўнутрыпалітычнай арэне дзяржавы і трансфармацыяй ролі веравызнання ў грамадскай думцы ў азначаным аддзеле канцылярыі канцэнтравалася большасць інфармацыі. Да кампетэнцый чацвёртага стала адносілася размеркаванне і кантроль за фінансавымі сродкамі архідыяцэзіі і дыяцэзій, а таксама іх спагнанне з прыватных асоб і духавенства. Дакументацыя, якая разглядалася ў чацвёртым стале, была аналагічнай першаму. Аднак, калі першы стол займаўся галоўным чынам гаспадарчымі пытаннямі, якія датычыліся ўнутрыцаркоўнай гаспадаркі, то чацвёрты — парушэннем фінансавага заканадаўства і маёмаснымі спрэчкамі паміж каталіцкай царквой і дзяржавай або прыватнымі асобамі. Характарам

справаў і іх securityзнатыповасцю былі абумоўлены працягласць разгляду і павольнасць тэмпаў працы ў сталах.

Намінальным загадчыкам канцылярыі з’яўляўся біскуп, аднак кожны стол быў падначалены асобнаму з членаў кансісторыі, а адказнасць за агульную дзейнасць ускладалася на сакратара. Загадчыкі сталоў прызначаліся біскупам з ліку найбольш кампетэнтных асоб у разглядаемых сталом пытаннях. У лік іх абавязкаў уваходзілі размеркаванне працы паміж выканаўцамі, а таксама кантроль за своечасовым выкананнем. Пад кіраўніцтвам сакратара і па яго даручэнні яны маглі асабіста дакладваць прысутнасці (агульнаму сходу членаў) кансісторыі сутнасць спраў. У Статуце праваслаўных духоўных кансісторый удакладняецца, што загадчыкамі сталоў не маглі з’яўляцца рэктары акадэмій і семінарый [18, с. 110].

Уваходная дакументацыя рэгістравалася ў чатырох рэестрах, а пакеты ўносіліся ў кнігу дзяжурстваў. Неабходна адзначыць, што дакументацыя магла быць адрасавана на імя біскупа або непасрэдна ў кансісторыю. У першым выпадку яна першапачаткова праглядалася адрасантам і ўносілася разам з рэзалюцыямі і заўвагамі біскупа ў рэестр пісьмавода, а затым перадавалася ў кансісторыю. Прыведзеная ў інструкцыі форма рэестра або кнігі складалася на рускай мове на адзін справаводны год і ўключала 5 граф: нумар, пазначэнне месяца і дня атрымання дакумента, яго змест, рэзалюцыю біскупа і распіску пісьмавода аб яго прыняцці [20, 21].

Адрасаваныя на імя кансісторыі дакументы рэгістраваліся разам з адрасаванымі на імя біскупа ў агульным рэестры ўваходнай дакументацыі ў прысутнасці сакратара або аднаго з яе членаў. Рэестр складаўся на адзін справаводны год у форме табліцы з 4 калонак, у якіх адзначаліся дата паступлення, нумар, назва і змест дакумента, подпіс загадчыка стала аб яго атрыманні [21—23]. Вядзенне агульнага рэестра было даручана асобнаму служачаму — рэгістратару. У лік яго абавязкаў таксама ўключалася перадача дакументаў загадчыкам сталоў. У канцы кожнага працоўнага дня рэгістратар адзначаў у кнізе дзяжурстваў колькасць атрыманых папер і пакетаў і пад кантролем сакратара завяраў пададзеныя звесткі ўласным подпісам.

Дзяжурствы, графік якіх складаўся сакратаром і зацвярджаўся біскупам, з’яўляліся абавязкам членаў кансісторыі і служачых канцылярыі. Справаводны аспект іх абавязкаў уключаў прыманне пакетаў з пошты або ад розных асоб, за выключэннем прашэнняў, сакрэтных і грашовых пакетаў. Яны рэгістраваліся ў асобных кнігах, дзе пазначаліся дата атрымання, імёны дзяжурных, адпраўшчык і імя кур’ера, прысвоены пакету нумар, час перадачы і пасада забраўшага пакет, а таксама подпіс рэгістратара. Калі падчас змены дзяжурных не было членаў кансісторыі, пакеты здаваліся наступнай змене, а ў кнізе пазначалася іх колькасць, заверанная подпісамі здаўшых і прынялўшых. Сакрэтныя пакеты прымаліся сакратаром, а грошы — непасрэдна членамі кансісторыі ад упаўнаважанай іх перадаць асобы. Сакратар таксама

кантраляваў дзейнасць дзяжурных і рэгістратара праз супастаўленне колькасці дакументаў, зарэгістраваных у дзяжурнай кнізе і агульным рэестры.

Загады ад імя імператара і калегіі, а таксама прапановы міністра ўнутраных спраў рэгістраваліся ў асобным рэестры, які захоўваўся ў прысутнай камеры кансісторыі. Яго форма ўключала нумар, дату атрымання, змест загада або прапановы, пазначэнне віду справаводнай дзейнасці і даты завяршэння выканання [24—27].

У кожным стале меліся настольныя рэестры, у якія загадчыкамі ўключаліся прынятыя да даклада дакументы. У іх адзначаліся дата паступлення ў кансісторыю, нумар па агульным рэестры ўваходнай дакументацыі і асобны па дадзеным рэестры, назва і змест дакументаў, дата дакладвання на пасяджэнні кансісторыі і прынятая рэзалюцыя, дата падпісання пратакола або журнала, кантроль выканання, дата адпраўлення пацвярджэння, дата атрымання адказу і нумар, пад якім ён зарэгістраваны ў настольным рэестры, нумар і год справы, да якой належыць дадзены дакумент [28]. Адказныя асобы рыхтавалі прадстаўленне дакументаў на пасяджэнні кансісторыі. Даклады складаліся разгорнутыя, калі справа ўжо знаходзілася ў справаводстве, або кароткія, калі яе разгляд не патрабаваў дэталізацыі [29]. Асаблівая ўвага надавалася следчым справам і скасаванням шлюбаў [30; 31]. Загадчыкі сталоў перыядычна правяралі пададзеныя ім звесткі, якія завяраліся іх подпісамі, а затым перадавалі іх сакратару і кампетэнтным членам кансісторыі.

Рэгламентацыя даклада спраў адлюстравана ў асобным раздзеле згаданай інструкцыі. На пасяджэннях кансісторыі сакратаром або загадчыкам стала прадстаўляліся звесткі аб атрыманых дакументах і пакетах. Кампетэнтныя ў дадзенай сферы дзейнасці засядацелі мелі магчымасць дадаць свае меркаванні. Тэрмін даклада для тэрміновых спраў складаў тыдзень, а для іншых — не больш месяца. У лік тэрміновых спраў уваходзілі загады імператара і органаў вышэйшай дзяржаўнай улады, прадпісанні дэпартамента духоўных спраў іншаземных веравызнанняў, справы аб арыштаваных, аб адасабленні духоўных асоб ад выканання імі абавязкаў, аб асвячэнні храмаў, аб здарэннях у касцёлах і капліцах і тыя справы, якім біскуп надаў статус тэрміновых. Загады ад імя імператара і калегіі мелі выключнае значэнне і часта разглядаліся на спецыяльна скліканых надзвычайных пасяджэннях.

Парадак разгляду і прыняцця рашэнняў па справах быў дэталёва распрацаваны ў інструкцыі па справаводстве. Даклад па кожнай асобнай справе рыхтаваўся ў сталах адпаведна профілю іх дзейнасці, а затым выносіўся на пасяджэнне прысутнасці кансісторыі. У ім прымалі ўдзел усе прысутныя члены кансісторыі без пазначэння неабходнага кворуму, якія мелі аднолькавае права голасу. Функцыі сакратара на пасяджэнні абмяжоўваліся прадстаўленнем сутнасці справы і заканадаўчых падстаў, з улікам якіх прымалася аднагалоснае рашэнне. Аналагічныя абавязкі маглі ўскладацца на загадчыкаў сталоў, але пад кіраўніцтвам сакратара. Рашэнне прымалася боль-

шасцю галасоў, а нязгодныя з ім павінны былі на працягу трох дзён прадставіць свае абгрунтаванні пісьмова або падпісаць пратакол. Сакратар пратакаліраваў пасяджэнне і падаваў справаздачу аб прынятых рашэннях біскупу. Апошні меў права канчатковага зацвярджэння рашэнняў, падтрымкі погляду асобнага члена кансісторыі або вяртання спраў з пазначэннем у рэзалюцыі недастатковасці аргументацыі. Калі пасля перагляду справы кансісторыя не змяніла свайго рашэння, то паўнамоцтвы біскупа дазвалялі яму накіраваць да выканання ўласнае рашэнне.

Рашэнні кансісторыі афармляліся ў выглядзе запісаў у настольныя дакладныя рэестры, журналы або пратаколы пасяджэнняў. У дакладных рэестрах пазначаліся ўсе рэзалюцыі з адзнакай аб неабходнасці складання дэталізаванага дакумента па сутнасці справы. Калі справа не патрабавала далейшага следства і прымалася да ведама кансісторыі або калі парадак яе выканання быў відавочны, то справа не выносілася на шырокае абмеркаванне [23]. Рашэнні завяраліся подпісамі не менш трох членаў кансісторыі.

У журналы ўносіліся запісы аб справах, якія патрабавалі асобнага разгляду, распараджэнні кансісторыі адносна значных спраў і грашовых сум, па якіх не складаліся пратаколы. Яны складаліся рэгістратарам пад кіраўніцтвам сакратара, падпісваліся на наступным пасяджэнні ўсімі прысутнымі членамі і завяраліся біскупам. Калі ён адсутнічаў, то загады кансісторыі выконваліся без яго подпісу. Афармленне журнала мела свае асаблівасці. Верхняя трэць аркуша пакідалася незапоўненай для рэзалюцыі біскупа, затым пазначалася назва кансісторыі і справаводны год. Непасрэдна запіс пачынаўся з адзначэння даты пасяджэння, дня тыдня і пераліку прысутных засядацеляў. Злева ў калонцы адзначаліся нумары артыкулаў, а справа — адзнакі аб выкананні. Сярэдняя частка аркуша адводзілася для выкладання зместу разглядаемай на пасяджэнні справы адпаведна структуры: слухалі — вырашылі. Пасля ўнясення ў журнал усіх разгледжаных у дадзены дзень артыкулаў у ім пазначалася рэзалюцыя біскупа і раней прынятае рашэнне. Разгляд кожнай справы завяраўся подпісамі сакратара і членаў кансісторыі [32].

Існавалі таксама асобныя журналы для запісаў загадаў вышэйшай дзяржаўнай улады, афармленне якіх патрабавала адзнакі аб азнаямленні з імі на пасяджэнні (часта надзвычайным) членаў кансісторыі, якія ў гэтым распісваліся. Мэтай іх складання была неабходнасць хуткага распаўсюджвання інфармацыі сярод духавенства рыма-каталіцкага веравызнання [17].

Пратакаліраваліся значныя распараджэнні па адміністрацыі і кіраўніцтве падначаленымі ўстановамі, завершаныя следчыя і судовыя справы і складаныя справы, па якіх патрабавалася падрабязнае выкладанне абставін. Абавязкова пратаколы складаліся пры недасягненні засядацелямі агульнага рашэння. Яны складаліся загадчыкамі сталоў па наступнай схеме: верхняя трэць аркуша пакідалася для рэзалюцыі біскупа, а затым пазначаліся дата разгляду справы, яе сутнасць, заканадаўчая база прыняцця рашэння і загад

кансісторыі [33—35]. Складзеныя аналагічна рэестрам журналаў кансісторыі, іх кароткі змест уносіўся ў рэестры пратаколаў для прадстаўлення біскупу. Пратаколы падаваліся на подпіс у залежнасці ад складанасці справы, а падпісваліся на працягу трох дзён ад моманту падачы. Сакратар прастаўляў дату падпісання на пратаколе, адзначаў прысутных і прычыны адсутнасці асоб, якія пратакол не падпісалі [17].

Усе накіраваныя да выканання рашэнні рэгістратар адзначаў у рэестры і накіроўваў на подпіс загадчыкам сталоў. Рашэнні па завершаных справаводствам і зацверджаных біскупам справах аб'яўляліся на пасяджэннях кансісторыі і асобам, да якіх яны мелі дачыненне [34; 36]. Выкананне запісаў журналаў і пратаколаў ускладалася на загадчыкаў сталоў. Зыходная дакументацыя павінна была цытаваць фармулёўкі рашэння кансісторыі і рэзалюцыі біскупа. У выпадках, калі біскуп не зацвярджаў рашэнне, яго рэзалюцыя пазначалася выключна ў справаздачах міністру і калегіі [17].

Зыходная дакументацыя паводле свайго афармлення раздзялялася па адрасантах. Спачатку падрыхтаваны адказ праглядаў сакратар, які падаваў яго на подпіс біскупу, калі ад яго імя адрасаваны дакумент, або члену кансісторыі, які прадстаўляў увесь яе склад. Затым перапіска завяралася подпісамі сакратара і адказнага за яе вядзенне загадчыка стала і рэгістравалася ў агульным рэестры зыходнай дакументацыі на асобны справаводны год. У ім пазначаліся дата падпісання, парадкавы нумар па рэестры, назва і змест дакумента, адказны за яе падрыхтоўку стол. Акрамя гэтага, журналы і пратаколы кансісторыі, якія перадаваліся на подпіс біскупу, уносіліся ў асобны рэестр. Яго асаблівасцю, акрамя пазначэння нумара і даты, было ўнясенне колькасці артыкулаў, дат падпісання журналаў членамі кансісторыі, прадстаўлення іх біскупу і вынясення ім рэзалюцыі, а таксама асоб, якім было даручана выкананне [37; 38]. Загадчыкі сталоў таксама пазначалі ў настольных дакладных рэестрах, журналах і пратаколах дату канчатковага рашэння па разгляду спраў, што завяралася подпісам рэгістратара.

Загадчыкі сталоў кантралявалі справаводства і дакладвалі аб прычынах яго запаволенасці сакратару, які падаваў звесткі ў кансісторыю. Кожны месяц загадчыкі сталоў прадстаўлялі справаздачу — пералік аб колькасці прынятых да разгляду спраў нявыкананай або нявырашанай дакументацыі. Яна складалася ў форме ведамасці з пазначэннем справаводнага нумара, даты пачатку справы, зместу, працэсу яе разгляду і графы для заўваг, прызначанай для адзнак пры разглядзе спраў [20]. Штогод складаўся агульны пералік незавершаных спраў.

Тэрміновыя звесткі ўносіліся ў табель. Тэрмін іх адпраўлення вызначаўся адпаведна штогадоваму раскладу, складзеным рэгістратарам. У табелі пазначаліся наступныя звесткі: дата, змест, тэрмін і месца дастаўлення, а таксама падставы, на якіх грунтуецца неабходнасць тэрміновага выканання. Ён дакладваў сакратару аб не атрыманні адказаў па азначаных справах. У

выпадках затрымкі падачы перыядычных звестак ад падначаленых устаноў кансісторыя дасылала ім паведамленні, а пры іх ігнараванні патрабавала адказ праз пасланцоў з папярэдняй згоды біскупа [17].

Штомесяц біскуп дакладваў калегіі аб нявыкананых загадах імператара і калегіі іншаземных веравызнанняў, прапановах міністра, а штогод — з іменнымі справаздачамі аб незавершаных справаводствам канцылярыі і калегіі справах. Справаздача складалася з 6 калонак, у якіх адзначаліся дата прыняцця загада або пастановы, змест, дата атрымання і адрасант, дата прыняцця адпаведнай рэзалюцыі біскупам, дата выканання і адказны выканальнік з адзначэннем яго пасады і дата зваротнага данясення аб выкананні. Сакратар падаваў тэрміновыя звесткі ў дэпартамент духоўных спраў іншаземных веравызнанняў. Ён таксама дакладваў кансісторыі аб парушэннях у справаводстве сталоў.

Значнае месца ў справаводстве адводзілася пытанням атрымання, захавання і перамяшчэння грашовых сродкаў рыма-каталіцкіх кансісторый. Фінансаванне кансісторый адбывалася з пяці асноўных крыніц, якімі вызначаліся мэты іх выкарыстання. Па-першае, грошы выдзяляліся на ўтрыманне канцылярыі, жалаванне чыноўнікаў і служачых. Па-другое, на рамонт і пабудову касцёлаў і капліц. Па-трэцяе, сумы, атрыманыя разам з прашэннямі, на выдаткі кансісторыі па іх разглядзе. Па-чацвёртае, штрафы, якімі абкладалася духавенства за парушэнні [17]. Апошнімі былі пазначаны сродкі, якія не належалі кансісторыі, але часова захоўваліся ў ёй.

Адказнай асобай за грашовыя сумы з'яўляўся прыходарасходчык. Ён абіраўся з найбольш добранадзейных чыноўнікаў канцылярыі поўным складам кансісторыі і зацвярджаўся біскупам. Усе фінансавыя сродкі, атрыманыя кансісторыяй, пазначаліся ў настольным грашовым рэестры, у якім прыходарасходчык распісваўся аб іх атрыманні з перадачай суправаджальнага ліста для падрыхтоўкі даклада на пасяджэнне кансісторыі. У рэестр уключаліся звесткі аб даце атрымання грошай кансісторыяй па месяцах, часовых і штатных сумах, датах унясення звестак прыходарасходчыкам у шнуравыя кнігі і прыняцця кансісторыяй рашэння аб выдачы і перасылцы сум. Пазначаліся таксама выдаткі за пэўны год па месяцах, адпаведныя сродкі і дата загада аб высылцы сум [39]. Калі была атрымана нязначная сума, грошы захоўваліся ў месцы пасяджэнняў — прысутнай камеры — у скрыні. Сакратар штодзённа перадаваў прыходарасходчыку звесткі аб атрыманых і перададзеных грошах. Калі сума дасягала 50 руб., сакратар дакладваў аб гэтым на пасяджэнні кансісторыі. Грошы пераносіліся ў кладоўку ў прысутнасці членаў кансісторыі, сакратара і прыходарасходчыка з пазначэннем сумы ў кладовай запісцы. Скрыня запячатвалася пячаткай аднаго з членаў кансісторыі, а ключ захоўваўся ў сакратара.

Распараджэнне грашовымі сродкамі кансісторыі забяспечвалася афармленнем загадаў біскупа, пратаколаў і складаннем прыходарасходчыкам кладовых запісак. У іх уключаліся звесткі аб даце атрымання грошай асобай, іх колькасці, даце выдачы, кім і колькі выдадзена. Кожная выдача завяралася подпісамі членаў кансісторыі, сакратара і прыходарасходчыка. Сакратар кантраляваў своечасовае выкананне фінансавых загадаў кансісторыі [25; 33; 40].

Справаздачы аб перамяшчэнні, атрыманні і выдачы грашовых сродкаў складаліся кожны месяц на агульнай падставе аб казённых сумах за подпісам усіх прысутных членаў кансісторыі. Аналагічна складалася гадавая справаздача, якая адсылалася ў калегію згодна з прадпісаннямі пад адказнасць кансісторыі. Адзнакі ўносіліся таксама ў настольны грашовы рэестр і прыхода-расходныя шнуравыя кнігі. Адказнасць за перамяшчэнне грашовых сродкаў неслі асобы, якія падпісалі пратаколы і справаздачы [17].

Асобнае месца займае пытанне арганізацыі архіва рыма-каталіцкіх кансісторый [17, арк. 11адв.—13адв.]. Звяртае на сябе ўвагу тое, што загады вышэйшай дзяржаўнай улады і прапановы міністра далучаліся да спраў у копіях, а арыгінальныя перапляталіся па гадах і захоўваліся ў прысутнай камеры. Пратаколы і журналы пасяджэнняў кансісторыі знаходзіліся разам са справамі рэгістратара.

Завершанымі лічыліся справы, па якіх кансісторыя вынесла канчатковае рашэнне. Яны сшываліся разам з тытульным лістом і завяральным запісам загадчыкамі сталоў, якія таксама нумаравалі аркушы. Калі справы былі асабліва значнымі, дадаваўся падрабязны ўнутраны вопіс з пазначэннем кожнага дакумента. На тытульным лісце пазначаліся назва кансісторыі, нумар стала, яе нумар па справаводным вопісе, назва, даты пачатку і заканчэння, а таксама перадачы ў архіў і колькасць аркушаў. Унутраны вопіс складаўся з даты, назвы дакумента і пазначэння аркушаў. Пры змене загадчыка стала аналагічна афармляліся скончаныя і незавершаныя справаводствам справы з пазначэннем у апошніх колькасці аркушаў і даты перадачы. Абавязковай умовай была перадача загадчыкам стала сакратару здатачнага вопісу, які ўключаў парадкавыя нумары паводле здатачнага і агульнага вопісаў, дату пачатку, змест справы, дату заканчэння, колькасць аркушаў і заўвагі. Агульны вопіс спраў складаўся аналагічна, толькі першым пазначаўся нумар па ім і замест заўваг — подпіс аб прыёме ў архіў. Як правіла, подпісы ставіліся на апошнім аркушы вопісу з адзначэннем пасад і рангаў здаючай і прымаючай асоб. Вопісы складаліся кожны год у сталах незалежна ад перадачы ў архіў [37; 41—43].

Пасля заканчэння бягучага справаводства справы пратаколы і журналы кансісторыі захоўваліся ў сталах не больш трох гадоў. Пасля гэтага яны перадаваліся ў архіў загадчыкам стала з двума вопісамі і запіскай ад адказнага за яго дзейнасць члена кансісторыі. Першы вопіс заставаўся ў загадчыка стала і на ім архіварыус пазначаў атрыманне спраў, а другі перадаваўся разам са справамі. Умовы, якім павінна было адпавядаць памяшканне для архіва, таксама рэгламентаваліся інструкцыяй. Яго рэкамендавалася падбіраць з улікам забеспячэння бяспекі дакументаў ад агню і вады [17].

Штат архіва кансісторыі складаўся з архіварыуса і двух асістэнтаў з ліку служачых канцылярыі. Архіварыус абіраўся кансісторыяй з ліку найбольш добранадзейных служачых канцылярыі, а асістэнты прызначаліся. Іх дзейнасць кантралявалася сакратарам і рэгламентавалася загадамі кансісторыі і біскупа [44; 45].

У архіве абавязкова вяліся храналагічны і алфавітны паказальнікі спраў і актаў, а таксама шнуравая кніга з пячаткай кансісторыі і подпісамі яе служачых. Складаўся агульны рэестр спраў архіва. У ім пазначаліся нумар паводле рэестра, час пачатку, змест справы, дата заканчэння справаводства, колькасць аркушаў і заўвагі. У алфавітным паказальніку пазначаліся асобы або прадметы з указаннем нумароў спраў згодна з агульным і справаводным рэестрамі, а таксама заўвагі [46]. Справы выдаваліся выключна загадчыкам сталоў пры неабходнасці з адзначэннем іх выдачы і звароту ў шнуравой кнізе.

Стан архіва правяраўся кожны год усімі членамі кансісторыі, што фіксавалася ў журнале, на падставе якога біскуп складаў справаздачу ў калегію. Журнал складаўся на адзін год з пазначэннем відаў спраў і актаў, а таксама дат і колькасці спраў і актаў наяўных у папярэднім годзе, здадзеных у бягучым і на пачатак наступнага года [17].

Парадак перапіскі рыма-каталіцкіх кансісторый з органамі дзяржаўнай і духоўнай улады таксама рэгламентаваўся [17, арк. 13адв.—14адв.]. Загады калегіі кансісторыі перадаваліся ад біскупа, якому былі адрасаваны, або прызначаліся ёй непасрэдна (у выключных выпадках). Калі пасада біскупа была вольнай, то яны адрасаваліся самой кансісторыі або часоваму кіраўніцтву епархіі. Адпаведна загадам калегіі біскуп складаў данясенні ў кансісторыю. Аналагічны дакумент за подпісам усіх яе членаў складаўся кансісторыяй пры выкананні непасрэднага даручэння калегіі. Загады выдавала сама кансісторыя ўсім падначаленым установам і асобам. Прадстаўленне міністру ці рапарт калегіі, складзеныя кансісторыяй, згодна з рэзалюцыяй біскупа і за яго подпісам, з'яўляліся неабходнай умовай зносін з вышэйшымі органамі дзяржаўнай улады. Паведамленні накіроўваліся з кансісторыі ў семінарыі, духоўную акадэмію і губернскія прысутныя месцы [36]. У апошнія дасылаліся таксама адносіны.

Такім чынам, арганізацыя справаводства рыма-каталіцкай царквы на тэрыторыі Расійскай імперыі, у тым ліку і Беларусі, у сярэдзіне XIX ст. рэгламентавалася заканадаўчымі актамі і дакументамі, выпрацаванымі органамі дзяржаўнай улады ў асноўным па ўзоры арганізацыі аналагічных устаноў праваслаўнай царквы. Нарматыўная база па справаводстве рыма-каталіцкіх кансісторый з'яўляецца ўзорам уніфікацыі сістэм дакументацыі дзвюх канфесій. Яна змястоўна адпавядае раздзелам Статута духоўных кансісторый, якім кіравалася праваслаўная царква, і дазваляе падрабязна характарызаваць этапы дакументаабароту ад стварэння або атрымання дакумента да забеспячэння яго захоўвання ў архіве. Справаводства рыма-каталіцкіх кансісторый было арганізавана на якасна высокім узроўні. Службай забеспячэння дакументацыйнага кіравання з'яўляліся канцылярыі, у якіх справаводства праводзілася ў тры асноўныя этапы пад непасрэдным кіраўніцтвам і кантролем сакратара як яе загадчыка, а таксама з удзелам біскупа і членаў кансісторыі. Характар рэгламентацыі справаводнага шляху і выкарыстання дакумента дазволіў захаваць дакументальную спадчыну Магілёўскай рымакаталіцкай кансісторыі ў значным аб'ёме. У сувязі з адміністрацыйна-тэрытарыяльнымі рэарганізацыямі рыма-каталіцкай царквы ў Расійскай імперыі справаводства Мінскай кансісторыі было рассеяна сярод сучасных архіўных фондаў устаноў азначанай канфесіі. Аднак, калі справаводны шлях дакумента на трэцім этапе завяршаўся, то арганізацыя захавання і выкарыстання працягваецца да сённяшняга моманту.

Літаратура

1. Самбук С. М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в. / С. М. Самбук. — Минск, 1980; LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 96. — Актовая книга Виленской канцелярии епископа Яна Коссаковского, 08.1803—02.1805 гг.
2. Мараш, Я. Н. Ватикан и католическая церковь в Беларуси / Я. Н. Мараш. — Минск: «Вышэйшая школа», 1971. — 347 с.
3. Завальнюк, У. Касцёлы царскай Расіі / У. Завальнюк. // Знакамітыя мінчане: матэрыялы Беларуска-Польскай навук. канф., Мінск, лістап. 2005 г. / Рэдкал.: А. Ф. Вялікі [і інш.]. — Мінск: БДПУ, 2006. — С. 22—25.
4. Грыгор'ева, В. В. Адносіны царскага ўрада да каталіцтва / В. В. Грыгор'ева // Канфесіі на Беларусі (канец XVIII — XX ст.) / В. В. Грыгор'ева, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А. М. Філатава; Навук. рэд. У. І. Навіцкі.— Мінск: ВП «Экаперспектыва», 1998. — С. 86—93.
5. Філатава, А. М. Адносіны царскага ўрада да каталіцтва / А. М. Філатава // Канфесіі на Беларусі (канец XVIII — XX ст.) / В. В. Грыгор'ева, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А. М. Філатава; Навук. рэд. У. І. Навіцкі.— Мінск: ВП «Экаперспектыва», 1998. — С. 21—31.
6. Яноўская, В. В. Хрысціянская царква ў Беларусі ў 1863—1914 гг. / В. В. Яноўская. — Мінск, 2002.
7. Baliński, L., Lipiński, H. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym , statystycznym / L. Baliński, H. Lipiński. — Warszawa, 1846. — T. 3. — 343 s.
8. Kosman, M. Od chrsztu do chrystyanizacji: Ruś—Litwa—Polska / M. Kosman. — Warszawa: «Książka i wiedza», 1992. — 204 s.
9. Kumor, B. Ustroj i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej. 1772—1918 / B. Kumor. — Kraków, 1980.
10. Litak, S. Struktura terytoryalna Kościoła łacinskiego w Polsce 1772 r. / S. Litak. — Lublin, 1980. — 623 s.
11. Litak, S. Kościol łaciński w Rzeczypospolitey około 1772 roku / S. Litak. — Rzym — Lublin, 1991. — 512 s.
12. Акты и грамоты об устройстве и управлении римско-католической церковью в империи Российской и царстве Польском. — СПб, 1849.

13. Законоположения и правительственные распоряжения до римско-католической церкви в России, относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 г. — Вильно, 1868.
14. Белоголовов, И. Акты и документы, относящиеся к устройству и управлению римско-католической церковью в России / И. Белоголовов. — Петроград, 1915.
15. Указ о бытии в России для исповедующих Римскую веру шести диоцезиям // Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. Санкт-Петербург: типография II отделения Собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1830 г. — Т. XXV. — С. 222—224.
16. Указ об управлении римско-католического духовенства в России, 11 дек. 1800 // Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. Санкт-Петербург: типография II отделения Собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1830 г. — Т. XXVI (1800—1802) — С. 433—436.
17. LVIA. — F. 694. — Ap. 1. — B. 1686. — Копія інструкцыі па арганізацыі справаводства рыма-каталіцкіх кансісторый, 1842 г.
18. Устав духовных консисторий — СПб.: синодальная типография, 1843. — 189 с.
19. Адпаведна структурнага падпарадкавання каталіцкай царквы дакументы па арганізацыі дзейнасці рыма-каталіцкіх кансісторый падпісваліся міністрам унутраных спраў Л. А. Пяроўскім (1842) і ўзгадняліся з дырэктарам дэпартамента духоўных спраў іншаземных веравызнанняў В. Скрыпіцыным (1842), а арыгінал накіроўваўся ў Магілёўскую кансісторыю, дзе зацвярджаўся арцыбіскупам. Копіі дакументаў накіроўваліся да выканання падпарадкаваным установам і асобам.
20. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — Спр. 1627—1629, 1631—1638. — Кнігі ўваходнай дакументацыі Мінскага біскупа ў 1841 г. (па месяцах).
21. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 1781. — Воп. 27. — Спр. 626—627. — Пералік уваходнай дакументацыі — лісты біскупа С. Сестранцэвіча, 1798—1799 гг.
22. Там жа. — Ф. 1781. — Воп. 27. — Спр. 174—198, 624—625. — Кнігі ўваходнай дакументацыі Мінскай рыма-каталіцкай кансісторыі, 1796—1819 гг.
23. Там жа. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 7197. — Пералік уваходнай дакументацыі Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі, якія не патрабавалі разгляду, 1885 г.
24. Там жа. — Ф. 937. — Воп. 6. — Спр. 32, 60. — Кнігі загадаў кіруючага Сената, 1806—1811 гг., 1826 г.
25. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 1088. — Прапановы міністра ўнутраных спраў аб кіраўніцтве маёмасцямі, належачымі духавенству, 1832—1833 гг.
26. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 39. — Спр. 11—15, 17—19, 21, 23—26. — Загады кіруючага Сената, калегіі іншаземных веравызнанняў і прапановы міністра ўнутраных спраў, 1844—1857 гг.
27. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 273. — Рэгламент для кляштараў і цэркваў рыма-каталіцкага веравызнання ў Расійскай Імперыі, 1798 г.
28. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 28. — Спр. 263—264. — Настольныя рэестры канцылярыі Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі, 1847 г., 1895 г.
29. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 4274. — Пералік дакладаў (з пазначэннем адказных выканаўцаў) па Магілёўскай архіепархіі, 1910—1913 гг.
30. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 3. — Спр. 4. — Справы аб скасаванні шлюбаў Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі 1802—1817 гг.

31. Там жа. — Ф. 1781. — Воп. 3. — Спр. 5. — Справы аб скасаванні шлюбаў Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі, 1812—1820 гг.
32. Там жа. — Ф. 1781. — Воп. 26. — Спр. 352—853, 1515—1519, 1529—1544. — Журналы Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі за 1788—1911 гг.
33. Там жа. — Ф. 1781. — Воп. 28. — Спр. 283. — Пратаколы пасяджэнняў прысутнасці Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі, фінансавыя справаздачы і прыхода-разліковыя ведамасці, 1814 г.
34. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 710. — Пастанова Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі аб вяртанні Рыгора Бяленкі да яго першай жонкі, 1811 г.
35. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 27. — Спр. 102—173. — Пратаколы Мінскай рыма-каталіцкай кансісторыі, 1798—1869 гг.
36. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 414. — Справа аб паведамленні Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі аб аб'яўленні пошуку ксяндза Важыньскага, 1805 г.
37. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 28. — Спр. 269. — Сумарны вопіс дакументаў, пратаколаў і рэестраў арцыбіскупаў С. Сестранцэвіча і Цецішоўскага, 1798—1831 гг.
38. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 111. — Актовая книга Виленской канцелярии епископов Яна Коссаковского и Иеронима Стройновского, 09.1807—06.1809 гг.
39. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 22. — Спр. 1—186. — Справы аб маёмасцях і справах, якія засталіся пасля смерці ксяндзоў Магілёўскай архідыяцэзіі, 1830—1914 гг.
40. Там жа. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 7265. — Справа аб выдзяленні Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыяй 4566 руб. 38 кап. на будаўніцтва плебаніі пры Барысаўскім касцёле, 1888 г.
41. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 4948. — Архіўныя вопісы метрычных кніг і інш, перададзеныя з Мінскай рыма-каталіцкай кансісторыі ў Віленскую, а таксама вопісы спраў перададзеных у Магілёўскую рыма-каталіцкую кансісторыю з Віленскай, 1883 г.
42. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 28. — Спр. 265, 268. — Вопіс спраў першага стала, якія захоўваюцца ў архіве Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі, 1467—1904 гг.
43. Там жа. — Ф. 1781. — Воп. 28. — Спр. 266. — Вопіс спраў па трэцім стале, якія захоўваюцца ў архіве Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі, 1774—1916 гг.
44. LVIA. — F. 604. — Ap. 1. — B. 4902. — Загады рыма-каталіцкай кансісторыі архіварыусу за 1875—1876 гг.
45. Там жа. — F. 604. — Ap. 1. — B. 4915. — Загады кансісторыі архіварыусу за 1877 г.
46. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 34. — Спр. 1—40, 42—56, 58—64. — Алфавітны паказальнік да спраў Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі, 1774—1919 гг.

У. А. Сосна

КРЫНІЦАЗНАЎЧЫЯ МАГЧЫМАСЦІ ДАСЛЕДАВАННЯ ПАЛІТЫЧНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА СЯЛЯНСТВА ЗЫХОДУ ФЕАДАЛЬНАЙ ЭПОХІ

Айчыннае крыніцазнаўства аграрнай гісторыі феадальнай эпохі дагэтуль засяроджвалася на сацыяльна-эканамічных пытаннях і сацыяльнай барацьбе [1]. Аднак гісторыя вёскі, і асабліва часоў познафеадальных, пярэдадня пераходу да буржуазнага грамадства, звязанага на беларускіх землях яшчэ і са зменай іх дзяржаўнай прыналежнасці — ад Рэчы Паспалітай да Расійскай імперыі — мела не толькі сацыяльна-эканамічны, а ў значнай ступені і палітычны бок, уплыў якога на становішча і паводзіны сялянства ўсё больш нарастаў. Гісторыкі ж, якія займаюцца даследаваннем палітычнага жыцця тагачаснага беларускага грамадства, свае крыніцазнаўчыя агляды [2, с. 18—26] дапасуюць толькі ці пераважна да дзейнасці шляхты, дваранскага саслоўя, слушна зыходзячы з таго, што менавіта яны былі асноўнай кіруючай і арганізоўваючай сілай палітычных працэсаў у эпоху феадалізму.

Гэтыя працэсы, як у той час, так і зараз, уключаюць і аграрнае рэфармаванне, і ўдзел сялян у грамадскім жыцці, і адносіны з уладамі і палітычнымі рухамі, і Беларусі з Расіяй і Польшчай, і нацыянальна-культурна-рэлігійныя праблемы, вытокі якіх знаходзяцца ў блізкім і далёкім гістарычным мінулым, працэсы, якія па меры фарміравання грамадзянскай супольнасці і пабудовы прававой дзяржавы ў Рэспубліцы Беларусь будуць нарастаць. Пры гэтым у цяперашні час вызначэння нашай краінай шляхоў у будучыню надзвычай актуальным бачыцца пашырэнне і паглыбленне ўяўленняў аб генезісе капіталізму і пошуках свайго месца паміж Усходам і Захадам.

Месца і роля сялянства ў палітычных працэсах на беларускіх землях познафеадальнага і пострэчыпаспалітаўскага перыяду высвечваюцца з наступных груп крыніц: матэрыялы афіцыйнага справаводства; заканадаўчыя дакументы; статыстычныя звесткі; перыядычны друк; эпісталярныя матэрыялы; мемуарная літаратура; фальклорная спадчына; літаратурныя і публіцыстычныя творы. Гэтыя групы крыніц неаднолькавыя як па значнасці, так і паводле аб'ёму звестак, што ў іх утрымліваюцца. Іншы раз бывае цяжка правесці паміж імі выразную мяжу.

Палітычны нагляд за вёскай ажыццяўляла дзяржаўная адміністрацыя, таму найбольшую каштоўнасць для даследавання яе палітычнай гісторыі ўяўляюць матэрыялы афіцыйнага справаводства, што адкладаліся ў выніку работы вышэйшых і мясцовых дзяржаўных устаноў. Нязначная частка іх апублікавана. Так, працэс выпрацоўкі і прыняцця ўрадавых указаў і распараджэнняў, прымяненне іх на практыцы, характарыстыку палітычнай лініі царызму ў пэўнай ступені асвятляюць пратаколы пасяджэнняў Дзяржаўнага савета [3] і Камітэта міністраў [4]. Асноўная ж маса афіцыйна-дакументальных матэрыялаў

захоўваецца ў фондах адпаведных устаноў гістарычных архіваў Санкт-Пецярбурга, Масквы, Вільні, Мінска і Гродна. Установы, у веданні якіх знаходзіліся сельскія жыхары, зафіксавалі мерапрыемствы аграрнай палітыкі, а жандарскія і ваенныя — іх удзел у палітычнай барацьбе [Гл.: 5, с. 155—157].

Не ўсе пытанні палітычнага жыцця беларускай вёскі аказаліся ў аднолькавай ступені забяспечаны матэрыяламі, умоўна сцвярджаючы, базавых архіваў, таму пошукі ў гэтым кірунку варта працягваць. Так, некалькі дзесяткаў спраў, датычных кіравання Мінскай губерняй часоў паўстання 1830—1831 гг. апынуліся ў зборы матэрыялаў Мінскага гуртка Варшаўскага таварыства апекі над помнікамі мінуўшчыны (Галоўны архіў даўніх актаў у Варшаве). У гэтым жа архіве, у зборы Ганны Браніцкай, знойдзены рэестры ўваходнай і зыходнай карэспандэнцый Камітэта ўнутраных спраў Часовага ўрада ВКЛ у Вільні 1812 г. Дзве аднолькавыя па форме, даволі аб'ёмныя канцылярскія кнігі на польскай мове сваім зместам адлюстроўваюць увесь спектр практычнай дзейнасці ўрада па кіраванні падкантрольнымі яму тэрыторыямі. Пры гэтым канцылярысты, якія вялі адзначаныя кнігі, не абмяжоўваліся толькі занатоўваннем даты і адрасату зафіксаваных імі карэспандэнцый, а, што найбольш каштоўна, коратка раскрывалі іх сутнасць і змест. Цікавячыся гісторыяй беларускага сялянства, можна там знайсці звесткі аб кіраванні казёнымі маёнткамі, зборы падаткаў з сялян, іх хваляваннях, арганізацыі рэкруцкага набору ў армію ВКЛ і г. д. У гэтай сувязі трэба мець на ўвазе таксама «Журналы заседаний в комитетах правительственных Великого княжества Литовского в 1812 году», якія захоўваюцца ў фондзе спраў аб Польшчы і Літве Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў [5, с. 205—206, 211]. Адзінкавыя матэрыялы знаходзяцца ў рукапісных аддзелах бібліятэк, напрыклад аб звароце дваранскага сходу Віленскай губерні да імператара, каб заняцца справамі паляпшэння быту сялян 1817—1818 гг [6]. Вартыя ўвагі і архіўныя фонды Украіны, бо там адклаліся справы па кіраванні Мінскай губерняй за час яе ўваходжання ў Кіеўскае генерал-губернатарства (ЦДГА ў Кіеве) і некаторыя прыватныя калекцыі (ЦДГА у Львове). Адмысловага разгляду заслугоўвае фонд Камітэта Заходніх губерняў (РДГА) — установы, якая ў 1830—1840-х гг. распрацоўвала і закладвала асновы царскай палітыкі ў Беларусі [Гл.: 7, с. 151—156, 318].

З публікацый афіцыйна-дакументальных матэрыялаў перш за ўсё варта выдзеліць першы і другі «Поўныя зборы законаў Расійскай імперыі» [8], дзе ў храналагічнай паслядоўнасці змешчаны ўказы, якія датычаць статуса і становішча розных катэгорый сялянства, указы аб канфіскацыях памешчыцкай (у сувязі са шляхецкімі выступленнямі) і секулярызацыі царкоўнай уласнасці, а таксама шэраг іншых заканадаўчых актаў па сялянскім пытанні. Тэматычна законапалажэнні аб дзяржаўных сялянах сабраны ў «Зводзе законаў» [9; 10] і спецыяльным выданні [11]. Многія ўказы, рэскрыпты і распараджэнні цара, што не ўвайшлі ў заканадаўчыя зборы, апублікаваны ў 14-томным зборніку матэрыялаў, выбраных з архіва імператарскай канцы-

лярыі [12], які ўтрымлівае, апрача таго, шэраг цікавых праектаў і запісак. Цэлы комплекс заканапалажэнняў і ведамасных інструкцый сабраны ў спецыяльным выданні, прысвечаным правядзенню ў 40—50-х гг. XIX ст. інвентарнай рэформы ў Літве, Беларусі і Правабярэжнай Украіне [13].

Істотнае значэнне для распрацоўкі тэмы маюць дакументы, службовыя запіскі тых асоб, якія займаліся выпрацоўкай і правядзеннем у жыццё аграрна-сялянскай палітыкі. Праекты і першапачатковыя дзеянні мясцовай адміністрацыі ў вёсцы пасля паўстання 1830—1831 гг. адлюстроўвае палітычная справаздача Віленскага генерал-губернатара М. А. Далгарукава [14, с. 167—215]. Адносна пазнейшых часоў шэраг дакументаў падобнага роду ўтрымлівае жыццеапісанне змяніўшага яго на гэтай пасадзе Ф. Я. Міркавіча, які актыўна ўплываў на вырашэнне сялянскага пытання ў падведамасным яму краі [15]. Вядомы эканаміст А. П. Заблоцкі-Дзесятоўскі ў біяграфічнай працы пра міністра дзяржаўных маёмасцей П. Дз. Кісялёва апублікаваў яго запіскі аб лёсе канфіскаваных у паўстанцаў 1830—1831 гг. маёнткаў, праекце стварэння ваенных пасяленняў і іншых пытаннях, што датычылі заходніх губерняў [16]. Запіскі сучаснікаў, нават і ведамасныя, праз прызму суб’ектыўнага ўспрыняцця складальнікамі іх тых падзей, што адбываліся, істотна ўзбагачаюць уяўленне і ўдакладняюць кірункі царскай палітыкі ў беларускай вёсцы.

Для перыяду 40—60-х гг. XIX ст., калі кіраванне дзяржаўнымі сялянамі перайшло да Міністэрства дзяржаўных маёмасцей, важнае значэнне маюць «Агляды» яго дзейнасці, што змяшчаюць пагубернскія, рэгіянальныя ці агульныя даныя складу падведамаснай вёскі, справаздачныя абагульненні праводзімых там мерапрыемстваў і некаторыя факты саслоўна-групавых перамяшчэнняў [17]. Перыядычны друк таго часу, што абслугоўваў духоўныя і практычныя інтарэсы дваранска-чыноўніцкага асяроддзя, мала ўвагі ўдзяляў сялянам і сялянскаму пытанню. З газет можна практычна выкарыстоўваць толькі афіцыйныя ўказы, што ўпершыню публікаваліся тут. Багацей зместам афіцыйная частка «Журнала Министерства государственных имуществ». Акрамя заканадаўчых тэкстаў, што датычылі дзяржаўнай вёскі, у ім змяшчаліся многія міністэрскія распараджэнні і цыркуляры, якія не ўвайшлі потым, у адрозненне ад указаў, ні ў якое іншае выданне. Асноўную ўвагу часопіс удзяляў гаспадарчым пытанням.

Без вывучэння матэрыялаў уладных структур нельга зразумець механізма і сутнасці аграрна-сялянскай палітыкі царызму ў цэлым. Разам з тым гэтыя матэрыялы апалагетычна ўзвялічваюць урадавую лінію і звычайна прыхарошваюць вынікі яе ажыццяўлення, а таму патрабуюць адпаведных крытычных адносін да іх.

Адметныя праблемы ўзнікаюць са статыстыкай. Своеасаблівасць саслоўна-групавой структуры грамадства, атрыманая ў спадчыну ад мінулых часоў, ваенна-палітычныя падзеі, што цягнулі за сабой шляхам канфіскацый пераходы, нярэдка толькі часовыя, мас сялян з аднаго разраду ў другі, пера-

ўтварэнні ў губернска-павятовым падзеле надзвычай ускладнялі ўлік насельніцтва паводле яго складу, параджалі разнабой і несупастаўляльнасць статыстычных звестак. Усё гэта патрабуе асаблівай асцярожнасці і ўзважанасці пры выбары крыніц аб сялянах паводле V — X рэвізій [Гл.: 18, с. 98—102]. Уяўляюць цікавасць пагубернскія зводкі саслоўна-групавога складу дзяржаўных сялян, змешчаныя ў трэцім выпуску статыстычных матэрыялаў, сабраных і выдадзеных Міністэрствам дзяржмаёмасцей [19]. Хоць тут дапушчана механічнае аб’яднанне некаторых катэгорый сялянства ў больш значныя групы, але пададзены рэдкія для тых часоў і адпаведныя тагачасным уяўленням звесткі аб этнічным складзе.

У савецкі час выйшла чатырохтомнае выданне дакументаў «Белоруссия в эпоху феодализма» (тамы 3, 4), у якім адлюстраваны характар палітыкі самадзяржаўя ў Беларусі наогул і па сялянскім пытанні ў прыватнасці. Спецыяльнае месца ў ім адведзена матэрыялам аб вайне 1812 г., грамадска-палітычным руху і асабліва сацыяльна-класавай барацьбе. Некаторыя звесткі аб рэакцыі сялян на ўрадавыя аграрныя мерапрыемствы можна знайсці і ў шырокавядомым шматтомным зборы дакументаў «Крестьянское движение в России» (М., 1961—1963). Асобныя публікацыі зроблены ў савецкіх архіўных часопісах. У 1940 г. з уступным артыкулам У. І. Пічэты выйшла падборка дакументаў аб становішчы сялян у Заходняй Беларусі, прычым у сувязі з еўрапейскімі сацыяльна-рэвалюцыйнымі падзеямі 1840-х гг. [20, с. 177—218]. У 1960 г. Т. А. Конюхава апублікавала даклады ўпраўляючых палат дзяржаўных маёмасцей Віцебскай, Віленскай, Магілёўскай і Мінскай губерняў [21, с. 142—161].

У публікацыях крыніц зараз выразна адчуваецца ўхіл да ігнаруемых папярэдне падзей грамадска-палітычнага жыцця. Дзякуючы стараням Я. К. Анішчанкі выяўлены і пададзены ў шэрагу кніг афіцыйна-дакументальныя матэрыялы аб паўстанні 1794 г., у якіх нярэдка згадваюцца і сяляне [22; 23]. Добра сістэматызаваным адносна біяграфій удзельнікаў даведнікам крыніц аб паўстанні 1830—1831 гг. з’яўляецца слоўнік, складзены В. В. Гарбачовай [24].

У даследаваннях па аграрнай гісторыі феадальнай эпохі амаль не практыкуецца выкарыстанне крыніц мемуарнага і эпісталярнага плана. Сапраўды, вельмі мала ў іх можна знайсці сведчанняў штодзённага гаспадарчага жыцця сялян, узроўню і характару іх павіннасных адносін з уладальнікамі, сацыяльнага пратэсту, гэта значыць таго, чым у асноўным і абмяжоўваліся інтарэсы савецкай гістарыяграфіі гісторыі феадальнага сялянства. Але ў гэтых крыніцах можна выявіць палітычныя моманты жыцця вёскі. Лісты і запіскі вышэйшых адміністрацыйных асоб, якія кіравалі заходнімі губернямі, праліваюць святло на многія закулісныя аспекты саслоўнай урадавай палітыкі, ад вытокаў яе выпрацоўкі да правядзення ў жыццё [Гл.: 25, с. 181—182].

У шматлікіх успамінах удзельнікаў ваенна-палітычных падзей 1794, 1812 і 1830—1831 гг. сяляне фігуруюць рэдка, апісаны як бы з боку, між іншым, статычна. І справа не толькі ў пераважна пасіўным удзеле сялян у гэтых падзеях, але і ў тым, што аўтарамі такіх успамінаў з'яўляюцца шляхціцы, схільныя апісваць перш за ўсё сваё саслоўнае асяроддзе. Тым не менш і тут можна знайсці каштоўныя крупінкі звестак пра сялян. Апошнім часам пачалі з'яўляцца публікацыі такога роду крыніц у перакладзе на беларускую мову (успаміны Л. Патоцкага, І. Дамейкі, І. Клюкоўскага).

Шырэй і глыбей прадстаўлены сяляне ва ўспамінах дзеячаў, якія мелі дачыненне да рэлігійнай барацьбы, асабліва ліквідацыі уніяцкай царквы, дзе сяляне складалі асноўную масу вернікаў і непасрэдна падвяргаліся палітычнаму ўздзеянню. Шэраг яскравых сюжэтаў аб гэтым выяўлена і пададзена да апублікавання намі [26, с. 78—81; 27, с. 414—415, 467—468, 476—479].

Найкаштоўнейшымі сведчаннямі аб палітычных падзеях былі б успаміны саміх сялян, аднак непісьменнасць і агульная забітасць перашкаджалі ім гэта зрабіць. Ці не першым з сялянскіх выхадцаў адчуў «долг … рассказать про то, что лично переживал и что переживали мои близкие, что я видел, наблюдал и слышал от других людей, людей старого поколения» бацька класіка нашай літаратуры Адам Ягоравіч Багдановіч. Ён лічыў, што «… солнце отражается и в малой капле вод, а истина и в маленьких людях и событиях. Немало есть воспоминаний …, но почти все они писаны … людьми, которые или вовсе не затрагивали внутренней жизни низов, белорусского крестьянства, или же затрагивали вскользь, бегло, в общих чертах, — и освещали эту жизнь односторонне, со своей «панской» точки зрения или государственной, а стало быть, половинчато, а стало быть, неверно. У народа своего голоса не было. Ничего он не говорил, и никто его не слушал. А между прочим, многое и многое он мог бы рассказать, — не менее важное, поучительное, любопытное и интересное, а может быть и более важное и интересное, чем хроники Паска, Мартина Матушевича и разных старых шляхетских писателей. Но всё погибло безвозвратно: он был безголос» [28, с. 8].

Толькі пазней намаганнямі этнографаў удалося выхапіць з народнай памяці лічаныя сюжэты аб 1812 годзе [29, с. 321—330; 30, с. 218—223], а таксама запісаныя сынам звесткі Я. А. Чабодзькі аб рэлігійна-палітычнай барацьбе [31]. І ўсё ж паказальна, што ў XIX ст. асобныя прадстаўнікі сялянскага саслоўя пачалі асэнсоўваць сябе ў палітычным жыцці.

У асяроддзі працоўнага люду, для якога шляхі да пісьма і навукі былі закрыты панамі і дзяржавай, не маглі з'явіцца пісьменнікі — ён жыў тады толькі вуснай народнай творчасцю. Тагачасны фальклор шырока адлюстраваў культурна-бытавыя бакі сялянскага жыцця і сацыяльныя адносіны ў вёсцы, чаго нельга сказаць аб палітычных аспектах. Збіральнік фальклору першай паловы XIX ст. Яўстах Тышкевіч меркаваў: «Простыя людзі, не прымаючы ніякага ўдзелу ў палітычным жыцці народа, гэтак жа мала захавалі і сваіх паданняў з мінулага. Неўміручымі аказаліся толькі некалькі прыказак з лепшых (ранейшых. — *У. С.*) часоў» [32, с. 241].

Пагаджаючыся ў прынцыпе з гэтай думкай для перыяду да канца XVIII ст., адносна пазнейшага часу можам з большай упэўненасцю сцвердзіць, што адлюстраванне палітычных падзей абумоўлівалася ступенню свядомага ўдзелу ў іх стваральнікаў вусна-паэтычных твораў. І тут у дакапіталістычны перыяд на першае месца выступаюць шляхціцы — пачынальнікі новай беларускай літаратуры. Знамянальна, што, паводле назіранняў вядомага гісторыка, этнографа і публіцыста XIX ст. Адама Ганорыя Кіркора, у беларусаў адбываецца пашырэнне паданняў гістарычнага зместу, звязаных з войнамі, асабліва шведскай і французскай. Кіркор выказаў каштоўную думку аб беларускім фальклоры як гістарычнай крыніцы («Па гэтых песнях, па гэтых прыказках, прымаўках можна было б прасачыць усё жыццё беларусаў у былы і цяперашні часы»), аднак яна засталася дэкларацыйнай і не знайшла шырокага аналітычнага разгарнення [33, с. 191, 208—209].

«У цяперашні час, — пісаў вядомы расійскі тэарэтык фальклору У. Я. Проп, — наўрад ці трэба асабліва даказваць, што ўсялякае мастацтва, у тым ліку і фальклор, бярэ пачатак з гістарычнай рэчаіснасці і адлюстроўвае яе і што адна з задач даследчыкаў заключаецца ў тым, каб паказаць гэта на тым матэрыяле, які яны вывучаюць». А метад «гістарычнага вывучэння фальклору … можа быць толькі індуктыўны, г. зн. ад вывучэння матэрыялу да вывадаў» [34, с. 116, 128]. Аднак у гістарычным крыніцазнаўстве беларуская народна-паэтычная творчасць яшчэ не знайшла належнага месца і выкарыстоўваецца даследчыкамі толькі эпізадычна. У той жа час прадстаўнікі філалагічнай навукі аналізуюць фальклорныя, а тым больш літаратурна-публіцыстычныя творы з пункту гледжання пераважна іх мастацкіх вартасцей, а не як крыніцы пазнання эпохі.

Ва ўмовах асіміляванасці вышэйшых саслоўяў і ў значнай ступені ўсяго гарадскога насельніцтва стваральнікамі беларускага фальклору і яго носьбітамі былі вясковыя жыхары — сяляне. Але не чужым ён быў і для дробнай шляхты, якая паводле эканамічнага становішча змыкалася з сацыяльнымі нізамі. У такой сітуацыі аддзяліць шляхецкі беларускамоўны фальклор ад сялянскага не ўяўляецца магчымым (збіральнікі вуснай народнай творчасці звычайна ўказвалі мясцовасць, дзе рабілі запісы, а не саслоўную прыналежнасць носьбітаў) ды наўрад ці мэтазгодным, улічваючы, што і юрыдычна, праз перавод у аднадворцы такая шляхта злівалася з масай сялянства. Урэшце, беларускамоўная творчасць шляхціцаў, у тым ліку і пісьменніцка-паэтычная, яднала іх з сялянствам (ад якога яны відавочна не адарваліся), а польска- ці пазней рускамоўная — з сацыяльнымі вярхамі. У гэтым сэнсе можна лічыць усю тагачасную беларускамоўную спадчыну як крыніцу выяўлення спадзяванняў сялянскіх. Ды і ў іншамоўных, пераважна ў тых умовах польскамоўных літаратурных творах і пуб-

ліцыстыцы можна знайсці не толькі адлюстраванне падзей, як яны бачыліся шляхціцам, але і пільную ўвагу да сялян і суперажыванне іх лёсу.

У азначаную эпоху для беларусаў, як і іншых блізкіх паводле гістарычнага лёсу славянскіх народаў (чэхаў, славакаў, харватаў, сербаў), фальклор замяняў сабой мастацкую літаратуру [35, с. 23]. Але і новая беларуская літаратура нараджалася ва ўлонні народна-паэтычнай творчасці і першапачаткова была звязана з ёй як зместам так і формамі, а таксама ананімнасцю і фальклярызацыяй многіх твораў. Гэта яскрава пацвярджаюць паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе», ананімныя «Гутаркі», асобныя творы Яна Чачота і Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Гісторык М. В. Доўнар-Запольскі слухаў урыўкі з вершаванай аповесці «Гапон» у розных мясцінах Мінскай губерні ад сялян, з якіх многія, асабліва сталыя, ведалі прозвішча аўтара, але большасць лічыла твор народным [36, с. 111]. Успрыняцце літаратурных твораў як народных сведчыць аб глыбокай рэалістычнасці іх зместу, аб'ектыўным адлюстраванні рэчаіснасці, што робіць іх каштоўнейшай крыніцай пазнання сялянскага жыцця.

Злучанасць фальклору і твораў пачынальнікаў новай беларускай літаратуры добра ўсведамлялі яны самі, як сын аднадворкі і вольнага селяніна Вінцэсь Каратынскі: «Песні і казкі народа — гэта вобраз яго сэрца і фантазіі, паданні і прымаўкі — гэта яго гісторыя і філасофія. Толькі яны з усёй шчырасцю могуць намаляваць нам разумовы стан народа; не даследаваўшы іх і не прасякнуўшыся імі, не варта выказвацца пра яго … вывелі мы на сцэну народ такім, які ёсць, і прымусілі яго прамаўляць аб самім сабе ўласнымі песенькамі, прымаўкамі і выслоўямі» [37, с. 79—80]. Таму, «як паводле Гамера ўведваем старажытны свет, паводле Арыёста — рыцарства, паводле Беранжэ — Францыю, паводле «Тадэвуша» — мінулае літоўскай шляхты, так у аповесцях Крашэўскага бачым сучасную Польшчу» [37, с. 76], так, дабавім ад сябе, паводле Каратынскага і яго сабратоў па пісьменніцка-публіцыстычнаму цэху — тагачасную Літву-Беларусь.

У айчынным крыніцазнаўстве літаратурныя і публіцыстычныя творы прызнаюцца «цікавай для гістарычнай навукі крыніцай узнаўлення сацыяльна-палітычнай карціны эпохі, да якой яны адносяцца» [38, с. 149]. Але ў рэальнай даследчыцкай дзейнасці мы бачым даволі шырокае аперыраванне вытрымкамі з публіцыстычных твораў і надзвычай рэдкае, пераважна толькі аздабленне асобных фактаў пісьменніцка-паэтычнымі вобразамі.

Эфектыўнае выкарыстанне фальклорных і літаратурных крыніц дазваляе зрабіць высновы аб адносінах сацыяльных нізоў да важнейшых палітычных падзей пераломнага ў многім перыяду адаптацыі беларускіх зямель у складзе Расійскай імперыі, а менавіта: нейтральна-пасіўнае ўспрыняцце падзелаў Рэчы Паспалітай, хоць і з настальгіяй па ранейшых часах у сувязі з наступным пагаршэннем свайго сацыяльнага становішча (гістарычныя прыказкі са збору Я. Тышкевіча); супярэчлівае разуменне паўстання 1794 г. (паданне і песні пра Касцюшку); стыхійнае імкненне сялян да волі падчас вайны 1812 г. (паэма Я. Баршчэўскага «Бунт хлопаў» ці «Рабункі мужыкоў»); асуджэнне чужаземнага нашэсця (паданні і прыказкі аб французах) і ў цэлым войнаў (рэкруцкія і салдацкія песні); скептычнае, але не абавязкова варожае стаўленне да шляхецкіх паўстанцаў 1831 г. з-за расчаравання ў іх сацыяльных дзеяннях ці, хутчэй, бяздзеянні (верш невядомага аўтара «Кінуўрынуў паўстанне» ці «Віншаванне бондара Савасцея»); незадавальненне царскай сацыяльнай палітыкай (вершы 1820—1830-х гг. А. Гарэцкага «Думка мужыка» і «Вольнасць сялян у Польшчы») і непрыняцце рэлігійных перамен (вершы Ф. Багушэвіча «Свая зямля» і «Хрэсьбіны Мацюка»). У вершаванай форме прагучалі першыя шляхецкія рэвалюцыйныя заклікі да сялян («Песня беларускіх жаўнераў 1794 года», вершы У. Сыракомлі «Добрыя весці» і Ф. Савіча «Там блізко Піньска…» ці «Дзе ж тое шчасце падзелася?»). Нават спроба самавызначэння тутэйшага жыхара XIX ст. (паляк, беларус ці літвін) адбылася ў ананімным вершы «Хто я?». Таму ігнараваць ці замоўчваць такога роду сведчанні не выпадае.

Прадстаўлены агляд класіфікуе, але не вычэрпвае ўсяго кола крыніц. Па магчымасці трэба імкнуцца прыцягваць усю сукупнасць адносімых да разглядаемага пытання фактаў. Пры гэтым улічваць, што крыніцы маюць сваю адметнасць і тэндэнцыйнасць, хоць у цэлым дазваляюць комплексна падысці да вырашэння пастаўленай праблемы. Галоўная складанасць у тым, што сяляне тады паводле свайго статуса не былі як стваральнікамі, так і карыстальнікамі асноўнага масіву будучых крыніц — афіцыйна-дакументальных матэрыялаў і нават эпісталярных, мемуарных. Прысутнасць сялян там абмежавана інтарэсамі іншасаслоўных складальнікаў і дае магчымасць характарызаваць іх удзел у палітычным жыцці пераважна як аб'екта ўздзеяння з боку кіруючых колаў і вышэйшых эліт. Суб'ектнасць: думкі, пачуцці, матывы паводзін сялян трэба шукаць у такіх нетрадыцыйных для гісторыкаў крыніцах, як фальклорныя і літаратурныя, што ствараліся сялянамі ці пісаліся для іх і пра іх. Захаванасць і апублікаванасць такога роду звестак у кожным разе выпадковыя і унікальныя, хоць у цэлым сведчаць аб пачатку свядомай прысутнасці сялян у палітычным жыцці познафеадальнага грамадства. Адсюль непазбежная фрагментарнасць і несуразмернасць у адлюстраванні палітычнага жыцця вёскі. Але такі шлях, магчыма, вядзе да адкрыцця новага кірунку аграрных даследаванняў феадальнай эпохі — палітычнай гісторыі сялянства.

Крыніцы і літаратура

1. Копысский З. Ю. Источниковедение аграрной истории Белоруссии. Минск, 1978.
2. Швед В. В. Архіўныя дакументы па сацыяльна-палітычнаму развіццю Беларусі ў канцы XVIII — першай палове XIX ст. // Архівы і справаводства. 2000. № 2.
3. Архив Государственного совета. СПб., 1869. Т. 1 (1768—1796 гг.); СПб., 1878. Т. 3 (1801—1810 гг.); СПб., 1888. Т. 2 (1796—1801 гг.).

4. Журналы Комитета министров. СПб., 1888. Т. 1. 1802—1810 гг.; СПб., 1891. Т. 2. 1810—1812 гг.
5. Сосна У. А. Фонды ўладных структур у архівах як крыніца па гісторыі сялянства Беларусі (канец XVIII — першая палова XIX ст.) // Архівы на шляху XXI стагоддзя: гісторыя, спадчына, сучаснасць. Мінск, 2003.
6. Materiały dotyczące wystąpienia zgromadzenia szlacheckiego guberni litewsko-wileńskiej do cesarza z petycją o zezwolenie na zajęcie się sprawą polepszenia bytu włościan. 1817—1819 i b. d. // Biblioteka Narodowa w Warszawie. Rkps. IV. 8672.
7. Сосна У. А. Матэрыялы аб палітыцы расійскага царызму на Беларусі ў фондзе Камітэта Заходніх губерняў // Замежная архіўная беларусіка. Мінск, 1998.
8. Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. I. Т. XIX—XL; 1830—1873. Собр. II. Т. I—XLVIII.
9. О сельских обывателях // Свод законов о состояниях. СПб., 1842. Кн. I. Раздел IV.
10. Устав об управлении казенными имениями в западных и прибалтийских губерниях // Свод законов Российской империи. СПб., 1893. Т. VIII. Ч. I.
11. Законы о правах состояния сельских обывателей // Сборник постановлений по управлению государственных имуществ. СПб., 1850. Т. 2. Раздел 1.
12. Сборник исторических материалов, извлеченных из Архива собственной Е. И. В. канцелярии / Под ред. Н. Дубровина. СПб., 1889—1902. Вып. 2—5, 7—11.
13. Инвентарные положения Западных губерний. Составлены в земском отделе Министерства внутренних дел. СПб., 1859.
14. Князь Николай Андреевич Долгоруков и всеподданейший отчет его по управлению вверенными ему Виленской и Гродненской губерниями и областью Белостоцкою // Чтения в Императорском обществе истории древностей российских. 1864. Кн. 1.
15. Федор Яковлевич Миркович. 1789—1866. Его жизнеописание, составленное по собственным его запискам, воспоминаниям близких людей и подлинным документам. СПб., 1889.
16. Заблоцкий-Десятовский А. П. Граф П. Д. Киселев и его время. СПб., 1882. Т. II, IV.
17. Общее обозрение состояния государственных имуществ по губерниям, подведомственным второму департаменту. СПб., 1841.
18. Сосна У. А. Эвалюцыя сялянскіх саслоўяў на Беларусі ў статыстычных крыніцах канца XVIII — першай паловы XIX ст. // Тэзісы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі «Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы». Мінск, 1993. Ч. 1.
19. Материалы для статистики России, собираемые по ведомству Министерства государственных имуществ. СПб., 1861. Вып. 3.
20. Положение крестьян в Западной Белоруссии в XIX в. / Публикация А. А. Кобяко и Е. Г. Криворучко // Красный архив. 1940. № 1(98).
21. О хозяйственном положении государственных крестьян окраин России (1855 г.) // Исторический архив. 1960. № 4.
22. Восстание и война 1794 года в литовской провинции. М., 2000.
23. Восстание и война 1794 года в литовской провинции. Минск, 2001.
24. Гарбачова В. В. Удзельнікі паўстання 1830—1831 гг. на Беларусі. Мінск, 2006.
25. Сосно В. А. Письма и записки российской администрации как источник по социально-политической истории белорусской деревни конца XVIII — первой половины XIX вв. // Гістарычныя крыніцы: праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання. Мінск, 1998.

26. Як спрабавалі «ўзъяднаць» сялян-уніятаў (з запісак Г. Дабрыніна) // Спадчына. 1993. № 2.
27. Уния в документах: Сб. / Сост. В. А. Теплова, З. И. Зуева. Минск, 1997.
28. Богданович А. Мои воспоминания // Неман. 1994. № 5.
29. Шамшура М. Белорусские предания о 1812 годе // Русский архив. 1890. № 7.
30. Аб прабыванні французаў // Беларускі эпас. Мінск, 1959.
31. Чебодько П. Я. К характеристике русско-польских отношений в Белоруссии в первой половине XIX в. Из воспоминаний белоруса Я. А. Чебодько. Киев, 1910.
32. Фальклор у запісах Яна Чачота і братоў Тышкевічаў. Мінск, 1997.
33. Цішчанка І. К. Да народных вытокаў: Збіранне і вывучэнне беларускага фальклору ў 50—60-я гады XIX ст. Мінск, 1986.
34. Пропп В. Я. Фольклор и действительность. М., 1976.
35. Беларуская народна-паэтычная творчасць. Мінск, 1979.
36. Усікаў Я. Беларуская камедыя. Мінск, 1979.
37. Каратынскі В. Творы. Мінск, 1981.
38. Ходзін С. М. Крыніцы гісторыі Беларусі (гісторыка-генетычнае і кампаратыўнае вывучэнне). Мінск, 1999.

А. У. Ерашэвіч

МІНСКАЯ КАЗЁННАЯ ПАЛАТА КАНЦА XVIII — ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XIX ст.: НАРМАТЫЎНЫЯ ЎМОВЫ ДЗЕЙНАСЦІ І АГЛЯД ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ МАТЭРЫЯЛАЎ

Далучэнне беларускіх зямель да Расійскай імперыі суправаджалася паступовым укараненнем агульнарасійскай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай структуры, а таксама адпаведнай сістэмы мясцовых органаў губернскага і павятовага кіравання, у тым ліку ў сферы фінансаў і падаткаў.

Цэнтральнай фінансава-падатковай і адміністрацыйна-гаспадарчай установай губерні стала казённая палата, склад і кампетэнцыю якой вызначала «Установа для кіравання губерняў Усерасійскай імперыі» ад 7 лістапада 1775 г. — заканадаўчы акт, накіраваны на уніфікацыю сістэмы мясцовых органаў дзяржаўнай улады і кіравання [1]. Казённая палата «для домабудаўнічых спраў і кіравання казённых даходаў» стваралася ў выніку аб'яднання дэпартаментаў камер і рэвізіён-калегій. Ёй даручалася наглядаць за губернскімі домабудаўнічымі і казённымі справамі: ажыццяўляць улікова-статыстычную працу па рэвізіях (народных перапісах) шляхам складання рэвізскіх сказак, ведамасцей аб колькасці і саслоўным стане жыхароў, збіраць звесткі аб прыходзе і расходзе сум, наглядаць за даходамі і расходамі казённых сродкаў, за выкананнем грашовых павіннасцей насельніцтвам, за прыватным гандлем і прамысловасцю, праводзіць рэвізію рахунку, кіраваць саляной справай, віннымі водкупамі і падрадамі, вызначаць усялякія правы, наглядаць за станам і ўтрыманнем казённых і публічных збудаванняў, кантраляваць прыватны гандаль, справаздачнасць губернскіх устаноў і службовых асоб і інш. Казённая палата распараджалася крыніцамі дзяржаўнага прыбытку (казённымі землямі, водамі), дзяржаўнымі сялянамі, займалася ўлікам, размеркаваннем і выкарыстаннем губернскіх прыбыткаў, а яе галоўная задача заключалася ў правільным налічэнні і наглядзе за своечасовым паступленнем у дзяржаўную казну ўсіх падаткаў, плацяжоў і збораў.

У паветах фінансавая частка таксама адрознівалася ад адміністрацыйнай і судовай і канцэнтравалася ў руках павятовага казначэя. Павятовыя казначэі павінны былі складаць ведамасці аб колькасці сабраных даходаў, прычыне накаплення нядоімак, іх выкарыстанні, аб рэштках і іх месцазнаходжанні, аб наяўнасці сум і якой манетай яны паступілі. Казённыя палаты павінны былі даносіць дзяржаўнаму казначэю аб даходах і расходах губерні па паветах. Казённыя даходы паступалі на захаванне павятовага казначэя, які пасля пэўнага тэрміну выплаты якога-небудзь збору складаў рэестр неплацельшчыкаў у ніжні земскі суд [2].

Губернскія казённыя палаты складалі першасныя сметы і фінансавую справаздачнасць, а павятовыя казначэйствы займаліся зборам усіх агульнадзяржаўных сродкаў. Губернскія і павятовыя казначэйствы, якія падпарадкоўваліся казённым палатам і выконвалі ролю дзяржаўных прыходна-расходных кас, а таксама «камеры захоўвання» грашовых сум і матэрыяльных каштоўнасцей устаноў, службовых і прыватных асоб, прымалі і захоўвалі дзяржаўныя даходы, ажыццяўлялі бягучыя плацяжы чыноўнікам, наглядалі за своечасовым паступленнем падаткаў, плацяжоў і збораў, прадавалі ўсе віды гербавай паперы (прыгоннай, пазыковай, вэксальнай і інш.), маркі, бандэролі, бланкі, аршыны і інш., выдавалі пасведчанні на права гандлю і промыслаў, патэнты па акцызных зборах, падарожныя і пашпарты мяшчанам. Па ўказанні губернатара яны падпадалі пад тэрміновыя ці нечаканыя рэвізіі з боку казённай палаты і іншых чыноўнікаў.

Паводле маніфеста ад 8 верасня 1802 г. у абавязках казённых палат засталіся казённыя зборы, дастаўленне сум у патрэбныя месцы, захоўванне казённых грошай.

Арганізацыя Мінскай казённай палаты і заканадаўчае рэгуляванне яе дзейнасці

На беларускіх землях губернскія казённыя палаты і казначэйствы ствараліся па меры губернскіх рэарганізацый.

13 красавіка 1793 г. была арганізавана Мінская губерня, указам ад 3 мая 1795 г. пераўтвораная ў намесніцтва. 7 лістапада 1795 г. у ёй былі адкрыты прысутныя месцы. 12 снежня 1796 г. намесніцтва перайменавана зноў у губерню [3].

Такім чынам, мяркуючы па журналах пасяджэнняў, Мінская казённая палата пачала дзейнічаць з мая 1793 г. У 1793 г. першымі асэсарамі Мінскай казённай палаты з'яўляліся князь Ігнацій Барацінскі, Іван Вайніловіч, Казімір Чыж, Вінцэнт і Мікалай Корсакі, Аляксандр Красінскі, Ігнат Шыраеў, Казімір Ласкі, Іосіф Немаршанскі, Іван Лышкевіч [4]. У выніку выбараў па Мінскім намесніцтве 1795 г. у склад казённай палаты на чале з віцэ-губернатарам, калежскім саветнікам Андрэем Сідаравічам Міхайлавым увайшлі: дырэктар дамаводства, былы начальнік архангельскай мытні, надворны саветнік Карл Карлавіч Ланг(э); мытны саветнік Леў Юзафовіч; саветнік, капітан флоту Іван Воранаў; губернскі казначэй, тытулярны саветнік, паручнік Павел Дабранскі; асэсары камісар Аляксандр Корвін Красінскі; тытулярны саветнік, паручнік Аляксандр Тарацін, ротмістр Міхал Стральбіцкі [5]. У 1797 г. саветнікам 1-й экспедыцыі стаў калежскі саветнік Васіль Тызенгаузен, 2-й — калежскі саветнік Леў Юзафовіч, 3-й — калежскі асэсар Пётр Цэйс, асэсарамі — калежскі асэсар Аляксандр Корвін Красінскі, тытулярны саветнік Аляксей Тараціна, тытулярны саветнік Дзмітры Высочын (зацверджаны калежскі асэсар Міхал Стральбіцкі), губернскім казначэем заставаўся калежскі асэсар Павел Добрынскі [6].

Спачатку казённыя палаты знаходзіліся ў ведамстве Экспедыцыі дзяржаўных рахункаў, якую фактычна ўзначальваў генерал-пракурор Сената і падпарадкоўваліся Сенату і створанаму ў 1802 г. Міністэрству фінансаў, а з

1810—1811 гг. знаходзіліся ў ведамстве Дзяржаўнага казначэя Міністэрства фінансаў.

Рэарганізацыя і ўпарадкаванне сістэмы кіравання ў пачатку XIX ст., звязаныя з працэсам яго цэнтралізацыі шляхам стварэння міністэрстваў, увасобіліся ў выключэнні часткі фінансавых функцый у губернатара і перапарадкаванні асобных губернскіх устаноў адпаведным цэнтральным ведамствам. Такім чынам, казённая палата стала мясцовым органам Міністэрства фінансаў.

Паводле ўнутранай арганізацыі казённыя палаты прадстаўлялі сабой органы з паўкалегіяльным ладам. Казённую палату ўзначальваў мясцовы віцэ-губернатар (да 1845 г.) (табл. 1), якому падпарадкоўвалася агульная прысутнасць з прызначаных дырэктара эканоміі ці дамаводства, саветнікаў, асэсараў, губернскага казначэя і іншых канцылярскіх чыноўнікаў, якія зацвярджаліся Сенатам з ліку кандыдатаў, прадстаўленых губернскім начальствам. У іх кампетэнцыі знаходзіліся справы, звязаныя з таргамі на падрады, унутранага парадку і гаспадаркі казённай палаты.

Табл. 1

Старшыні (віцэ-губернатары)
Мінскай казённай палаты (1796—1845) [7]

Прозвішча і чын	Час заняцця пасады
Міхайлаў Андрэй Сідаравіч, стацкі саветнік	1796—1797
Ржэўскі Уладзімір Мацвеевіч, стацкі саветнік	1797—1799
Сыценскі Іван Якаўлевіч, стацкі саветнік	1799—1800
Санілаў Андрэй Іванавіч, стацкі саветнік	1800—1802
Беневаленскі Сяргей Мікітавіч, стацкі саветнік	1802—1814
Прэжанцаў Пётр Панкратавіч, стацкі саветнік	1814—1816
Гечан-Гячэвіч Вікенці Іванавіч, стацкі саветнік	1816—1818
Камінскі Людвіг Іосіфавіч	1818—1823
Малафееў Пётр Мікалаевіч, стацкі саветнік	1823—1831
Рубашэўскі Іван Іванавіч, стацкі саветнік	1831—11.4.1831
Скопін Пётр Мікалаевіч, калежскі саветнік	1.11.1831—1834
Сямёнаў Аляксей Васільевіч, стацкі саветнік	1834—1838
Шахматаў Іван Сцяпанавіч, калежскі саветнік	16.4.1838—28.9.1839
Чмыхаў Іван Фёдаравіч, калежскі саветнік	28.9.1839—1849

Ніжэйпаданыя табліцы ілюструюць змены ў грашовым утрыманні чыноў фінансава-падатковых устаноў Мінскай губерні.

Табл. 2

Штатнае ўтрыманне чыноў Мінскай казённай палаты [8]

Чыны	Аклад штогадовага ўтрымання, руб.	
	штат Мінскага намесніцтва (1795 г.)	штат Мінскай губерні (1802 г.)
Віцэ-губернатар 5 класа	1200	1200
Дырэктар эканоміі 6 класа	1000	
Саветнік для мытных спраў і нагляду за імі 6 класа	800	
Саветнік 6 класа	600	
3 саветнікі 6 класа		1800
Губернскі казначэй 8 класа	300	300
2 асэсары 8 класа	600	
Асэсар 8 класа		300
4 прысяжныя з адстаўных гвардыі ці армейскіх унтэр-афіцэраў	320	320
Сакратар 10 класа		
Перакладчык 11 класа		
На розныя выдаткі		5500
Усяго	4820	4320

Табл. 3

Штатнае ўтрыманне чыноў павятовага казначэйства

Чыны	Штат Мінскага намесніцтва (1795 г.)	Штат Мінскай губерні (1802 г.)
Павятовы казначэй 9 класа	250	250
4 прысяжныя з адстаўных гвардыі ці армейскіх унтэр-афіцэраў	320	320
Канцылярскія служкі і на расход	368	368
Усяго	938	938

Чарговая рэарганізацыя штатаў і ўтрымання чыноў казённых палат адбылася ў канцы царавання Аляксандра І. 18 снежня 1823 г. расійскі імператар зацвердзіў пастанову Дзяржаўнага Савета аб штатах казённых палат Літоўскіх, Беларускіх і Мінскай губерняў [9].

Табл. 4

Штаты казённых палат Літоўскіх, Беларускіх
і Мінскай губерняў (18.12.1823 г.)

Чыны	Аклад штогадовага ўтрымання, руб.	Чыны	Аклад штогадовага ўтрымання, руб.
Казённая палата:		Губернскае казначэйства:	7100
Віцэ-губернатар	4000	Губернскі казначэй	1500
Гаспадарчае аддзяленне:	5400	Сталаначальнік	600
Саветнік	1500	Кантралёр	900

Сталаначальнік па рэвізскай частцы	600	Бухгалтар	900
Сталаначальнікі па кіраванні сялянскіх і аброчных галін	600	Памочнік сталаначальніка	400
Памочнікі: па рэвізскай частцы, па кіраванні казёнными сялянамі, па аброчных галінах	1200	Памочнікі кантралёра і бухгалтара	1000
5 пісцоў	1500	6 пісцоў	1800
Аддзяленне па віннай і саляной частках:	3800	*Кантрольнае аддзяленне:*	5500
Саветнік	1500	Губернскі кантралёр	1500
Сталаначальнік	600	2 кантралёры	1800
Памочнікі па віннай і саляной частках	800	2 памочнікі кантралёраў	1000
3 пісцы	900	4 пісцы	1200
Пры палаце:		*Пры палаце:*	5100
Асэсар	1000	Пратакаліст	600
Сакратар	800	Журналіст	600
6 пісцоў	1800	2 прысяжныя	300
На канцылярскія прыпасы па ўсіх частках, вартавых, дровы і свечкі	10000	На прыбаўку канцылярскім чыноўнікам	Па 2000
Усяго	42900		

Табл. 5

Штатнае ўтрыманне губернскага і павятовага казначэйстваў [10]

Чыны губернскага і павятовага казначэйстваў	Аклад штогадовага ўтрымання, руб.		
	Губернскае казначэйства	Павятовыя казначэйствы ў губернскіх гарадах	Павятовае казначэйства
Казначэй	1000	1000	800
Бухгалтар	800	800	500
Журналіст	600	600	400
2 пісцы	600	600	500
4 прысяжныя	600	600	480
Кантралёр		1200	1000
Канцылярскія расходы	1200	1200	700
Усяго	4800	6000	4380

Відавочна, што з пашырэннем напрамкаў дзейнасці ўдасканальваўся гаспадарча-адміністрацыйны апарат казённай палаты, павялічвалася колькасць яе структурных адзінак, штатных чыноўнікаў і памеры грашовага ўтрымання адміністрацыі.

Арганізацыйную структуру і паўнамоцтвы аддзелаў казённай палаты вызначаў шэраг нарматыўных актаў.

Паводле імяннога ўказа 1781 г. генерал-пракурора (настаўленне аб парадку дзейнасці і абавязкаў у казённых палатах) яны павінны былі падзяляцца на 7 экспедыцый. 1-я экспедыцыя пад кіраўніцтвам дырэктара эканоміі кіравала дзяржаўнымі, эканамічнымі, дварцовымі сялянамі, ажыццяўляла нагляд за казённымі фабрыкамі, магазінамі, землямі, лясамі, млынамі, хлебнымі магазінамі і інш. 2-й экспедыцыі даручаўся нагляд за мытнымі заставамі і спагнаннямі адпаведных пошлін, 3-й — за горнымі заводамі, 4-й — за магазінамі і салянымі запасамі. 5-я экспедыцыя займалася прылічэннем у аклад і пералічэннем з аднаго акладу ў другі, загадвала рэкруцкімі наборамі, віннымі водкупамі, кантралявала забеспячэнне губерні соллю. У ведамстве 6-й экспедыцыі пад старшынствам губернскага казначэя знаходзіліся рахункі, рэвізіі, справаздачы. 7-я экспедыцыя наглядала за мастамі, перавозамі і іншымі казённымі будынкамі [11].

У адпаведнасці з указам ад 18 снежня 1823 г. у складзе казённых палат былі адкрыты казначэйскае і саляное аддзяленні. Казначэйскае аддзяленне на чале з губернскім казначэем вяло рахунак: складала выпіскі для павятовых казначэйстваў аб даходах і расходах у губерні і паветах, аб земскіх павіннасцях, наглядала за паступленнем у павятовыя казначэйствы акладных і неакладных падаткаў і збораў, выдавала пенсіі, прагоны, пашпарты, прадавала рэкруцкія квітанцыі, гербавую паперу, аршыны.

Арганізацыйную структуру і парадак дзейнасці казённай палаты канчаткова замацавала «Інструкцыя казённым палатам» ад 29 верасня 1831 г. У адпаведнасці з гэтай інструкцыяй казённая палата ўключала агульную прысутнасць з начальнікаў аддзяленняў пад старшынствам віцэ-губернатара, якая вяла некаторыя агульныя справы, справаводства, сумесна з губернатарам ажыццяўляла таргі на падрады. Асноўная частка адміністрацыйна-гаспадарчых і фінансава-падатковых спраў вялася ў аддзяленнях. Казённая палата складалася з 6 аддзяленняў: гаспадарчага (у 1838 г. заменена рэвізскім), аддзялення казначэйстваў, ляснога, піцейных збораў, саляного і кантрольнага. Справаводства ажыццяўляла канцылярыя, праз якую праходзіла асноўная частка спраў па казначэйствах. Аддзяленні піцейных збораў, саляное і рэвізскае ўзначальвалі саветнікі, казначэйскае — казначэй, а кантрольнае — губернскі кантралёр. Старшыня казённай палаты (віцэ-губернатар) прызначаўся і звальняўся па прадстаўленні міністра фінансаў імператарам. У склад казначэйстваў уваходзілі павятовы казначэй, журналіст, адзін ці некалькі

бухгалтараў і прысяжныя, якія прымалі і выдавалі грошы. Казённая палата кантралявала дзейнасць губернскага казначэйства.

«Агульны наказ грамадзянскім губернатарам» ад 3 чэрвеня 1837 г. злучыў у асобе губернатара кіруючыя і кантралюючыя функцыі. Пытанні ўзаемадзеяння губернатара з фінансава-гаспадарчымі ўстановамі былі перададзены ў ведамства 4-га аддзялення губернскага праўлення. Гаспадарчыя аддзяленні казённых палат перадаваліся палатам дзяржаўнай маёмасці. Па сутнасці завяршыўся працяглы працэс станаўлення мясцовых органаў фінансавага ведамства. Віцэ-губернатар пераводзіўся ў губернскае праўленне, а ў казённую палату прызначаўся асобны старшыня, які старшынстваваў і ў шэрагу іншых губернскіх устаноў: камітэце земскіх павіннасцей, камісіі народнага харчавання, губернскай дарожнай камісіі, рэкруцкай прысутнасці і г. д. Казённая палата, па сутнасці, станавілася 3-й па важнасці інстанцыяй (пасля губернатара і віцэ-губернатара). Яна ведала справаздачнасцю па прыходзе і расходзе паступленняў губернскіх кас, перапісамі насельніцтва, рэкруцкімі наборамі, таргамі дзяржаўнай маёмасці, наглядала за рэгулярным паступленнем падаткаў і збораў. Казначэйствы кантралявалі паступленне падатковых нядоімак, ускосных падаткаў, наглядалі за іх прыёмам і захоўваннем сум дзяржаўных расходаў. Казённая палата непасрэдна падпарадкоўвалася і Міністэрству фінансаў, і губернатару, які адносіўся да ведамства Міністэрства ўнутраных спраў. Губернатар мог кантраляваць і наглядаць за дзейнасцю чыноўнікаў казённай палаты, але не меў права караючых функцый, не мог накладваць на палату і яе чыноўнікаў якіх-небудзь спагнанняў. Дазвол губернатара патрабаваўся толькі ў выпадку прыняцця неадкладных мер, кансультацыі па пераходзе падатных асоб у манахі, усынаўлення ці ўдачарэння купцамі дзяцей, прынятых на выхаванне, выдачы ці пацвярджэння заліковых рэкруцкіх квітанцый. Губернатар мог загадаць палаце выканаць адпаведныя функцыі, пасля сканчэння кожнага года старшыні прадстаўлялі для прагляду ведамасці аб вырашаных і нявырашаных справах. У выпадку неабходнасці меры прымаў старшыня казённай палаты з абавязковым інфармаваннем міністра фінансаў. У першую чаргу губернатар адказваў за своечасовае паступленне ў дзяржаўную казну падаткаў і збораў, за спагнанне нядоімак. Грамадзянскі губернатар, абмежаваны ў справе ўплыву на дзейнасць чыноў казённай палаты, меў больш шырокія паўнамоцтвы ў адносінах да казначэйстваў. Двойчы ў год палаты павінны былі складаць звесткі аб ходзе спагнання падаткаў і нядоімак. Губернатар у справаздачы не толькі ўказваў на хібы, але выказваў уласныя меркаванні адносна эфектыўнасці працы палат. Спагнанні і ўзнагароджанні чыноўнікаў казённай палаты ажыццяўляліся ці праз саму палату, ці пасля яе прадстаўленняў у Міністэрстве фінансаў. Такім чынам захоўваўся кадравы склад палаты і губернскага казначэйства. Пэўная незалежнасць ведамства казённых палат ад губернатара была абумоўлена гістарычнай традыцыяй, яе спецыфічнымі і

кантрольнымі функцыямі, канкурэнцыяй паміж ведамствамі і імкненнем чыноўнікаў выслужыцца ў справе збору падаткаў [12].

Мінская казённая палата ўключала канцылярыю і падзялялася на аддзяленні на чале з саветнікамі, якія ў сваю чаргу ўключалі сталы. Гаспадарчае аддзяленне збірала звесткі аб рэвізіях, вяло ўлік прамых падаткаплацельшчыкаў губерні, занесеных у акладныя кнігі, да 1838 г. кіравала дзяржаўнымі сялянамі і дзяржаўнай маёмасцю. У абавязкі ляснога аддзялення ўваходзілі пытанні лясной гаспадаркі: вызначэнне колькасці казённых лясоў, прызначэнне чыноў мясцовай лясной варты, нагляд за эксплуатацыяй лясных рэсурсаў. Аддзяленне піцейных збораў наглядала за парадкам ажыццяўлення піцейнага водкупу, выдавала пасведчанні на права вінакурэння, кантралявала дзейнасць казённых піцейных устаноў. Казначэйскае аддзяленне кіравала павятовымі казначэйствамі. Кантрольнае аддзяленне ажыццяўляла ўнутраны фінансавы кантроль, прычым не першасных фінансавых дакументаў, а толькі рэвізавала кнігі і гадавыя справаздачы павятовых казначэйстваў. У 1808 г. пры Мінскай казённай палаце ўзнікла рэкруцкая прысутнасць. У дакументацыі вылучаліся экспедыцыі: гаспадарчая, губернскіх даходаў, рэвізіі рахункаў, рэвізскае аддзяленне з апякунскім сталом, аддзяленне казначэйства.

У 1838 г. у сувязі са стварэннем Міністэрства дзяржаўных маёмасцей казённыя палаты страцілі кіраванне дзяржаўнымі маёмасцямі і сялянамі, лясное аддзяленне было ліквідавана, а гаспадарчае — перайменавана ў рэвізскае (13 верасня 1838 г.), частка фінансавых спраў перайшла да іншых устаноў.

Рэформа 1863 г. скараціла паўнамоцтвы казённых палат у фінансавых пытаннях (размеркаванне прамых падаткаў, таргі на казённыя падрады, рэвізіі казначэйстваў). Казённыя палаты пазбаўляліся рэвізіі казённых рахункаў. Парэформенныя змены ў структуры і паўнамоцтвах казённых палат замацавала пастанова Дзяржаўнага Савета ад 23 мая 1866 г. «Аб ператварэнні казённых палат і змяненні штатаў той у губернях», паводле якога ўсталёўваўся цэнтралізатарскі прынцып кіравання казённай палатай (прызначаемы старшыня), а агульная прысутнасць абмяжоўвала колькасць разглядаемых спраў.

Агляд дакументальных крыніц
Мінскай казённай палаты 1793—1860 гг. (Фонд 333)

Шматлікія дакументы Мінскай казённай палаты (27879 адз. зах.) улічаны па 25 вопісах (вопісы 8, 10—17 ліквідаваны) і сгрупаваны паводле відавой разнавіднасці, тэматычнага і праблемна-храналагічнага прынцыпаў. Сярод дакументацыі трэба адзначыць журналы пасяджэнняў 1793—1830 гг. (воп. 1, спр. 1—125), пратаколы пасяджэнняў 1795—1831 гг. (воп. 1, спр. 126—250), журналы і пратаколы пасяджэнняў 1831—1860 гг., прапановы генерал-губернатараў і губернатараў, дзяржаўных казначэяў Сената і міністраў фінансаў, дэпартаментаў Міністэрства фінансаў за 1795—1855 гг. (воп. 1, спр. 675—754, 777—819[а]), прадпісанні міністра фінансаў за 1843—1860 гг. (воп. 1, спр. 755—760, 765[а]—765[к]), цыркуляры Міністэрства фінансаў і дэпартамента

розных падаткаў і збораў за 1856—1860 гг. (воп. 1, спр. 766—770), указы Сената, мінскага намесніцкага і губернскіх праўленняў для звестак і кіраўніцтва за 1796—1843 гг., журналы рэгістрацыі вызначэнняў дакладных запісак за 1832—1860 гг., настольныя рэестры ўваходных папер за 1795—1858 гг., настольныя рэестры выходных папер канцылярыі, асобных аддзяленняў, сталоў і паветаў за 1796—1860 гг., матэрыялы рэвізскай камісіі 1844—1858 гг., кнігі запісаў звестак па асабовым складзе для ўключэння ў фармулярныя спісы аб службе за 1831—1859 гг., кнігі запісаў кантрактаў 1834—1855 гг., роспісы даходаў і расходаў па Мінскай губерні за 1844—1860 гг. (воп. 1, спр. 3322—3334, 3825), алфавіт спраў Мінскай прабірнай палаты за 1821 г. (воп. 1, спр. 3739), журналы, рэестры і пратаколы пасяджэнняў асобнай рэкруцкай прысутнасці (воп. 7), рэвізскія сказкі (воп. 9) (падрабязней гл. [13]), матэрыялы па казённых маёнтках (воп. 24) і інш.

Сярод найбольш цікавых крыніц адзначым наступныя комплексы: прапановы, прашэнні, указы Сената; прадпісанні дзяржаўнага казначэя, Міністэрства фінансаў; паведамленні губернскага праўлення, Галоўнага суда; прыказы грамадскай апекі, іншых устаноў і асоб; звесткі аб курсе манеты і сярэдніх цэнах па паветах; таргі на пастаўку ў правіянцкія магазіны мукі, крупы, аўса, сена, для раскватараваных войскаў дроў, свечак і саломы, на будаўніцтва стайняў, лазарэтаў і інш.; размеркаванне памераў дзяржаўных падаткаў па паветах з паказаннем катэгорый і колькасці акладных душ, зборы на ўтрыманне паштовых станцый; штогадовыя роспісы акладных і неакладных даходаў, расходаў на адміністрацыйна-судовыя і духоўныя ўстановы, складзеныя для Экспедыцыі аб дзяржаўных даходах (з 1813 г. па асобных ведамствах); памесячныя ведамасці аб даходах; даныя аб парадку правядзення рэкруцкіх набораў, выдачы грашовых узнагарод за лоўлю ўцекачоў і дэзерціраў; звесткі пра стан кіравання казённымі і старосцінскімі маёнткамі, падараванні апошніх і здача іх у арэнднае трыманне; фармулярныя спісы аб службе чыноўнікаў павятовых казначэйстваў, казённай палаты, канцылярскіх чыноўнікаў Мінскай губерні; матэрыялы аб прызначэнні, перамяшчэнні, узнагароджанні і звальненні чыноўнікаў казённай палаты, аб прыходзе грашовых сродкаў з павятовых казначэйстваў; агляд (рэвізіі) наяўных сум кладавых павятовых казначэйстваў; асігнаванні і перасылка сум фінансава-падатковым і ваенным установам (камісарыяцкім і правіянцкім дэпо), правіянтмайстрам, у іншыя казённыя палаты і Пецярбургскае для рэшткавых сум казначэйства; матэрыялы выдачы сум з павятовых казначэйстваў на падарожнае забеспячэнне рэкрутаў, вайсковых каманд, прагоны; выдачы жалавання чыноўнікам і пенсій; перасылка гербавай паперы і інш.

Такім чынам, да кампетэнцыі казённых палат адносілася шырокае кола разнапланавых фінансавых, падатковых, адміністрацыйна-гаспадарчых пытанняў. З прычыны нязначнай колькасці штатных чыноўнікаў (асабліва ніжэйшага звяна) і іх невысокага ўтрымання, часам не зусім дакладнага акрэслівання паўнамоцтваў, нявысветленасці размежавання прэрагатыў грамадзянскага губернатара і казённай палаты, дубліравання функцый, змен у сістэме падсправаздачнасці вышэйшым органам казённыя палаты не заўсёды ў поўным аб'ёме і ў вызначаны тэрмін маглі вырашыць усе праблемы, якія ўваходзілі ў сферу іх паўнамоцтваў.

Літаратура

1. Полное собрание законов Российской империи: Собрание 1-е с 1649 по 12 декабря 1825 г.: в 45 т. — СПб., 1830. Т. 20. № 14392.
2. Куломзин А. Финансовое управление в царствование Екатерины II // Юридический вестник. 1869. № 3. С. 4—5.
3. Полное собрание законов Российской империи: Собрание 1-е с 1649 по 12 декабря 1825 г.: в 45 т. — СПб., 1830. Т. 23. № 17112, 17325, 17403; Т. 24. № 17634.
4. Журналы заседаний Минской казённой палаты за май — июнь 1793 г. // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Ф. 333. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 3.
5. Анішчанка Я. К. Інкарпарацыя: Літоўская правінцыя ў падзелах Рэчы Паспалітай. Мінск, 2003. С. 315; Журналы заседаний Минской казённой палаты за март 1795 г. // НГАБ. Ф. 333. Воп. 1. Спр. 8.
6. Протоколы заседаний Минской казённой палаты за сентябрь—декабрь 1797 г. // НГАБ. Ф. 333. Воп. 1. Спр. 133. Арк. 27адв., 30.
7. Губернии Российской империи. История и руководители. 1708—1917. М., 2003. С. 169—170.
8. Указы Сената за 1795 г. // НГАБ. Ф. 333. Воп. 25. Спр. 1. Арк. 29—33; Предложения государственного казначея Сената за 1802 г. // НГАБ. Ф. 333. Воп. 1. Спр. 681. Арк. 70—72.
9. Указы Сената за 1824 г. // НГАБ. Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 57. Арк. 33—34; Наряд указам Правительствующего Сената за 1824 г. // НГАБ. Ф. 2640. Воп. 1. Спр. 35. Арк. 4—6адв., 39—40.
10. Указы Сената за 1824 г. // НГАБ. Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 57. Арк. 41—41адв.; Наряд указам Правительствующего Сената за 1824 г. // НГАБ. Ф. 2640. Воп. 1. Спр. 35. Арк. 7, 7адв.
11. Сборник императорского Русского исторического общества. СПб., 1880. Т. 28. Финансовые документы царствования императрицы Екатерины II / Сост. А. Н. Куломзин. С. XXVI—XXVII.
12. Шумилов М. М. Местное управление и центральная власть в России в 50-х — начале 80-х гг. XIX века. М., 1991. С. 111—112, 114.
13. Рыбчонак С. А. Комплекс рэвізскіх сказак у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі // Беларускі археаграфічны штогоднік. 2007. Вып. 8. С. 48—56.

А. М. Лукашевич

ПУТИ СООБЩЕНИЯ БЕЛАРУСИ В ВОЕННО-СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПЛАНАХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (КОНЕЦ XVIII в. — 1812 г.): АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ

Вопросы военно-стратегического значения путей сообщения Беларуси в конце XVIII — начале XIX в. никогда прежде не были объектом самостоятельного исследования и поэтому не нашли должного освещения в отечественной историографии. В то же время эта проблема является очень важной. Ее изучение позволит не только оценить значение путей сообщения Беларуси для военного ведомства, но и по-новому оценить их значение для экономики. Однако исследовать роль сухопутных и водных путей сообщения Беларуси в военно-стратегических планах Российской империи невозможно без привлечения широкого круга источников. Поэтому целью данной статьи является детальный анализ сохранившихся источников, которые очень разнообразны по своей сути и содержанию. Среди них можно выделить несколько блоков.

Первый блок характеризует организацию управления путями сообщения в конце XVIII — начале XIX в. В этом отношении наибольшее значение имеет «Учреждение об управлении водяными и сухопутными сообщениями» [17, т. XXX, № 23996], составленное в 1804 г. для руководства эксплуатацией военных дорог. После введения в 1809 г. в России округов путей сообщения были составлены описания водных и сухопутных путей каждого из них. Территориальная организация округов увязывалась с задачами управления и эксплуатации [4, с. 41; 19, л. 13—65]. Белорусские земли вошли в состав трех округов путей сообщения — V [11, д. 28, л. 9об.—10об.], VI [11, д. 28, л. 3об.—4] и VII [4, с. 42]. На протяжении 1810—1811 гг. границы округов неоднократно изменялись. Происходившие изменения утверждались Советом путей сообщения и в виде выписок (от 14 и 15 декабря 1810 г. [11, д. 28, л. 2—4], 17 января 1811 г. [11, д. 28, л. 8—10об.], 9 мая 1811 г. [11, д. 28. л. 14—15об.]) направлялись в округа при сопутствующих предписаниях главного начальника ведомства принца Г. Голштинского [11, д. 28, л. 1,7, 23].

С образованием округов путей сообщения окружные начальники должны были заниматься сбором статистических сведений. Хотя еще 8 января 1801 г. Указом «О доставлении сведений о вновь учрежденных военных дорогах для составления карт» [10, л. 2] Белорусское губернское правление поручило сбор статистических и иных сведений в восточной части Беларуси губернскому землемеру. Они были оформлены в виде справки [10, л. 1—1об.], а также «Описания дорог, к прохождению войск способных» [10, л. 5—7].

С 1809 г. началось составление ведомостей, раскрывающих эксплуатацию водных путей на обширной территории. Главный начальник ведомства путей сообщения должен был через каждые две недели представлять императору отчеты о судоходстве по основным водным магистралям страны.

В 1812 г. было издано «Учреждение для управления Большой действующей армии», в 6-м отделе 2-й главы 3-й части которого нашло отражение положение о военных дорогах [17, т. XXXII, № 24975]. В нем определялись 4 вида военных дорог (в т. ч. особые дороги для кавалерии и военные водные сообщения), а также обязанности должностных лиц по их организации и управлению.

Таким образом, документы первого блока позволяют выявить роль путей сообщения в Российской империи и проанализировать основные принципы управления системой путей сообщения в различные периоды.

Второй блок составляют топографические планы (карты) и военные описания водных путей.

Как известно, первые попытки изучения белорусских земель были предприняты российским правительством в 70-х гг. XVIII в. В 1773 г. в «Белоруссию» была направлена экспедиция академика Петербургской академии наук И. И. Лепехина. Экспедиция продолжалась 9 месяцев. В течение этого времени Лепехин побывал в Торопце, Могилеве, Полоцке, у истоков Волги и Западной Двины, в Орше, Витебске и других городах [23]. Хотя описание этой экспедиции не сохранилось, отдельные сведения о ней встречаются в записках академика [5].

В состав экспедиции, вероятно, входил и адъюнкт Академии наук Я. Ф. Шмит. Он составил несколько географических и генеральных карт Псковской и Могилевской губерний, на которых были указаны основные пути сообщения («Генеральная географическая карта Псковской и Могилевской губерний с делением на провинции», 1773 г. [18, д. 609]; «Генеральная карта Могилевской губернии с делением на 4 провинции», 1776 г. [18, д. 621]; «Географическая карта Могилевской губернии с провинциями», 1777 г. [18, д. 622]).

Определенные сведения о пограничных (в то время) реках (Западная Двина, Днепр, Друть) содержатся также в демаркационном акте от 4 июля 1775 г. между Россией и Речью Посполитой [7, с. 52—61].

Несомненный интерес для историков представляют материалы исследования водных систем Днепра и Сожа, проведенного морскими офицерами (мичман Гавриил Андреевич Сарычев, впоследствии адмирал и полярный исследователь, капитан Савва Коковцев, штурман Рогожников, капитан-лейтенант Фомин, лейтенант Алексей Сарычев, капитан-лейтенант Бордуков) в 70—80-е гг. XVIII в. Они хранятся в фондах Российского государственного архива Военно-морского флота.

В 1776 г. капитан-лейтенант Овцин составил «Атлас реки Сож» [18, д. 754], а в 1784 г. Савва Коковцев — «Карту реки Сож от истока до впадения в реку Днепр» [18, д. 566], «Атлас реки Сож от истоков до впадения в реку Днепр с обозначением прибрежных городов, местечек, сел и деревень» [18, д. 755], «Атлас реки Днепр от истоков до впадения в

лиман и до Черного моря» [18, д. 752] (вместе с Пустошкиным) и «Атлас реки Днепр от истоков до Черного моря» [18, д. 751]. В 1804 г. на основании этих материалов была составлена «Генеральная карта реки Сож от истоков до впадения в Днепр» [18, д. 567].

При этом необходимо отметить, что на «генеральных» (обзорных) картах Российской империи изображались все основные сухопутные и водные пути. Нередко они снабжались подробными текстами, которые раскрывали значение каждой реки или дороги. В обобщенном виде описания всех водных путей Европейской России были собраны С. П. Румянцевым. Они хранятся в его личном фонде в Государственном архиве Российской Федерации [2].

Во время демаркации границ Российской империи с Пруссией в 1796—1797 гг. и 1803 г. [8, с. 300—307; 13, л. 1—7] и с Княжеством Варшавским (точнее, с Саксонским королевством) в 1807 г. были составлены описания рек Неман [21, д. 24248, 24255], Нарев, Бобр и Буг [14, с. 292—293; 21, д. 24249—24254].

Однако наибольшее количество топографических планов и военных описаний путей сообщения на территории Беларуси было составлено российскими офицерами накануне войны 1812 г. Так, в ходе рекогносцировок, проведенных офицерами квартирмейстерской части в 1810—1811 г., были сняты планы (карты) рек Западная Двина (И. И. Дибич), Днепр (Вистицкий 4-й), Березина и др., а также составлены военные и топографические описания этих рек (Соснин; Ф. Ф. Довре, И. Ф. Богданович и Е. И. Згуромали, Вистицкий 4-й [20, д. 1665, 1667, 1668; 21, д. 25299—25301]).

В 1809—1812 гг. офицерами Свиты е. и. в. по квартирмейстерской части было описано большинство дорог Витебской, Могилевской, Минской, Виленской и Гродненской губерний, а также Белостокской области [6].

Документы второго блока позволяют определить основные направления и временные рамки подробного изучения различных регионов Беларуси в конце XVIII в. — 1812 г.

Третий блок составляют документы о проектах соединения различных водных систем (Западной Двины и Днепра; оз. Ильмень и Западной Двины; Немана с Днепром; Западной Двины с Неманом и др.).

Сведения о самых первых проектах соединения рек на белорусских землях в XVIII в. (М. Цызарев, Браур, И. Л. де Люберас или «Дезедер»; И. Х. Труззон, Ф. Ф. Чацкий) сохранились только в исследовании А. П. Сапунова «Река Западная Двина», что позволяет рассматривать его как первоисточник [22, с. 68—69, 81—87].

Частично сохранились проекты соединения Западной Двины и Днепра через Уллу и Березину. Проекты, представленные И. И. Германом («Краткий экстракт», 1796 [1, с. 266—267], проект соединения [1, с. 253]), Я. Я. де Витте и Ван дер Вейде (по расчистке и соединению рек Невежи и Муссы [1, с. 248; 21, д. 23813, 23916]) обсуждались в Совете при Императорском дворе 7 февраля 1797 г. В конце XIX в. эти документы были опубликованы во втором томе «Архива Государственного совета». Утвержденные 23 февраля 1797 г. Павлом I проекты Березинской водной системы вместе с указанием о проведении строительных работ были опубликованы в «Полном собрании законов Российской империи» [17, т. XXIV, № 17824] и хранятся в Российском государственном архиве древних актов.

Проекты соединения озера Ильмень с Западной Двиной разрабатывал И. Х. Труззон [22, с. 93—95]. В 1784 г. он составил «Карту учиненным осмотрам р. Ловати и протекающим между оною и Двиною и от Двины до Днепра рекам и озерам, к соединению Черного моря с Балтийским» (М-б. 100 в.) [21, д. 23803], а в 1786 г. «Проект водяной коммуникации от оз. Ильмень до г. Орши на Днепре, посредством соединения рр. Ловати, Двины и Днепра» [21, д. 23809, 23836].

Большое внимание уделялось исследованию водного бассейна Немана. В ходе составления описания рек бассейна Немана (реки Щара, Свислочь, Вилия, Невежа, Дубисса, Юрья и Меречанка) офицерами Свиты е. и. в. по квартирмейстерской части [21, д. 18840, ч. 1, л. 7; 23822] неоднократно рассматривались различные варианты использования рек в военно-стратегических целях [21, д. 18840, ч. 1, л. 7]. Особая роль в этом плане придавалась Огинскому каналу.

Важная роль в изучении Огинского канала принадлежала чиновнику Провиантской экспедиции Д. Б. Мертваго. Он экспериментальным путем установил значение этого водного пути для доставки продовольствия для войск в «Литву». Свои изыскания Мертваго подробно описал в записках [3, стб. 135—136]. В конце XVIII в. и в 1809—1812 гг. канал Огинского рассматривался как внутренняя коммуникация, которая позволяла осуществлять поставки хлеба для российской армии из южных регионов в белорусские губернии. Стратегическое значение этого канала было охарактеризовано в плане войны полковника Свиты е. и. в. по квартирмейстерской части К. Ф. Толя (П. М. Волконского) [16, с. 194].

Проекты соединения Западной Двины с Неманом посредством рек Невежи и Лавенны были опубликованы в 24-м томе «Полного собрания законов Российской империи» [17, т. XXIV, № 17824].

Создание Себежской водной коммуникации в 1811—1812 гг. было рассчитано на организацию подвоза войск и снабжения к Динабургу и Дриссе, где осуществлялось строительство крепости (с 1810 г.) и укрепленного лагеря (с апреля 1812 г.). Этот проект нашел отражение в записках автора — К. И. Оппермана (первоначальный проект [14, с. 155—157], «Замечание на предложение укрепить город Себеж для содержания воинских депо с развозкою оных водою в позиции, на Двине занимаемые» [15, с. 208—209], доклад от 14 августа 1811 г. [15, с. 209—210]). В целях реализации этого проекта подполковником Л. Вольцогеным [15, с. 90—96], капитанами Ф. Ф. Шу-

бертом [15, с. 91—95, 95—96] и М. Н. Гартингом [15, с. 207—209, 311; 21, д. 23857] были проведены многочисленные съемки местности (около Дриссы, Дисны, в районе Себежа) и составлены различные планы. К работам были подключены начальник VII округа путей сообщения П. Н. Ивашев и главный начальник путей сообщения Г. Голштинский [17, т. XXXI, № 24925]. Принц представил императору два проекта организации водного сообщения с Дриссой. Одобренный Александром I 5 ноября 1811 г. проект соединения Себежского озера с р. Дриссой был опубликован в 31-м томе «Полного собрания законов Российской империи» [17, т. XXXI, № 24925; 22, с. 101].

Таким образом, изучение проектов каналов позволяет выявить основные стратегические замыслы российского правительства. При этом подробный анализ сохранившихся документов свидетельствует о том, что реализация большинства проектов по соединению рек не принесла бы России сколько-нибудь важного экономического эффекта. Единственной целью подготовки подобных грандиозных проектов было желание удешевить и ускорить доставку продовольствия и фуража из зерновых районов империи к западным окраинам, где сосредоточивались большие массы войск.

Четвертый блок источников составляют различные хозяйственные документы, отражающие процесс строительства, реконструкции и содержания водных и сухопутных путей на территории Беларуси, а также материалы о личном составе корпуса. Это прежде всего приказы принца Георга Голштинского по ведомству путей сообщения [11, д. 18, л. 3—4, 7, 8, 12об, 16—16об., 18, 20—21, 27—28, 32об.—33, 34], «Приказы по VII-му округу водяных и сухопутных сообщений» генерал-майоров А. А. Саблукова (27 июня 1810 — 6 августа 1811 г.) [11, д. 18, л. 3—28], Н. П. Ивашева (1 сентября 1811 — 30 мая 1812 г.) [11, д. 18, л. 29—36; д. 69, л. 1—29] и временно исполняющего обязанности начальника полковника И. И. Цвилинга (17 октября — 16 ноября 1812 г.) [11, д. 69, л. 16—16об.; 12].

Некоторый интерес представляют различные ведомости и списки о служащих ведомства путей сообщения за 1810—1811 гг. («Ведомость о состоящих инженерных и полицейских чиновниках тож и нижних служителях за … месяц» [11, д. 33, л. 65об.], «Ведомость о находящихся в отлучках по сему Березинскому каналу состоящим чиновникам» [11, д. 33, л. 66], «Список имянной о находящихся при Березинском канале в гошпитале нижним чинам с которого времени и по какое число» [11, д. 33, л. 66об.]) и другие делопроизводственные материалы различных учреждений, ведавших эксплуатацией водных путей.

Важное значение имеет переписка Георга Голштинского с минским гражданским губернатором по различным вопросам ведомства путей сообщения (назначение служащих [9, л. 160], выделение подвод, содержание дорог и др.).

Значительный интерес представляет «Исторический отчет Главному начальству за 1813 г.» о состоянии VII округа путей сообщения, составленный в мае—июле 1815 г. [11, д. 94, л. 1—39об.] В нем подробно приводятся описание округа, судоходство в его пределах, произведенные работы, затраты и т. д. Особо следует выделить раздел, в котором приводятся данные об ущербе, нанесенном искусственной водной системе во время войны 1812 г.

Достаточно интересная информация о водных путях содержится в документах о персональном составе служащих ведомства сухопутных и водных сообщений (копии высочайших рескриптов и приказы Главного начальника о награждении служащих за 1811 г. [11, д. 39, л. 2—33об.], назначениях [11, д. 43, л. 1—15] и перемещениях по отделениям VII округа за 1811 г. [11, д. 37, л. 1—76]; формулярные списки офицеров и нижних чинов за 1810—1813 гг. [11, д. 34, л. 5—55, 60—65, 67—69]).

Итак, документы четвертого блока позволяют оценить реальное состояние водных путей на территории Беларуси, проследить этапы их реконструкции и выявить степень успешности выполнения этих работ.

Таким образом, сохранившийся комплекс документов, относящихся к путям сообщения Беларуси в конце XVIII в. — 1812 г., чрезвычайно разнообразен. Он включает четыре основных блока. К первому относятся источники, которые раскрывают сущность системы управления, ко второму — топографические планы (карты) и военные описания путей сообщения, к третьему — документы, которые раскрывают проекты по соединению бассейнов различных рек, и к четвертому — хозяйственные документы. Всесторонний анализ этих источников позволяет исследователю с высокой степенью точности определить военно-стратегические планы руководства Российской империи и определить то значение, которое отводилось в этих планах сухопутным и водным путям сообщения Беларуси.

Источники и литература

1. Архив Государственного совета. Т. II. Совет в царствование императора Павла I-го. (1796—1801 гг.). СПб., 1888.
2. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 1057: С. П. Румянцев. Оп. 1. Д. 25.
3. Записки Дмитрия Борисовича Мертваго. 1760—1824. М., 1867.
4. Истомина Э. Г. Водные пути России во второй половине XVIII — начале XX века. М., 1982.
5. Лепехин И. И. Дневные записки путешествия по разным провинциям Российского государства. СПб., 1771—1780. Ч. 1—3; 1805. Ч. 4.
6. Лукашевич А. М. Изучение территории Беларуси офицерами Генерального штаба накануне войны 1812 года // Сборник научных статей Военной академии Республики Беларусь. 2005. № 8. С. 91—94.
7. Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами: В 15 т. Т. II. Трактаты с Австриею. 1772—1808 гг. СПб., 1875.

8. Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами: В 15 т. Т. VI. Трактаты с Германиею. 1762—1808. СПб., 1883.
9. НИАБ. Ф. 295: Канцелярия минского гражданского губернатора. Оп. 1. Д. 94. Т. 1.
10. НИАБ. Ф. 1437: Витебская губернская чертежная. Оп. 1. Д. 1388.
11. НИАБ. Ф. 2695: Лепельское отделение Виленского округа путей сообщения. Оп. 3. Д. 18, 28, 33, 34, 37, 39, 43, 69, 94.
12. НИАБ. Ф. 3435: Инженер-майор корпуса водяных и сухопутных сообщений 7-го округа водяных и сухопутных сообщений департамента водяных коммуникаций (с 1809 г. — экспедиции) Цвилинг Иван Иванович, Динаминд, крепость Рижского у. Лифляндской губ. Оп. 1. Д. 1.
13. НИАБ в Гродно. Ф. 1: Канцелярия гродненского гражданского губернатора. Оп. 1. Д. 21.
14. Отечественная война 1812 года. Материалы Военно-ученого архива Главного штаба. Отд. I: Переписка русских правительственных лиц и учреждений: В 21 т. Т. II. Подготовка к войне в 1811 г. (Январь—май месяцы). СПб., 1901.
15. Отечественная война 1812 года. Материалы Военно-ученого архива Главного штаба. Отд. I: Переписка русских правительственных лиц и учреждений: В 21 т. Т. IV. Подготовка к войне в 1811 г. (Июль—август месяцы). СПб., 1903.
16. Отечественная война 1812 года. Материалы Военно-ученого архива Главного штаба. Отд. I: Переписка русских правительственных лиц и учреждений: В 21 т. Т. XI. Подготовка к войне в 1812 г. (Апрель месяц). СПб., 1909.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое: в 45 т. Т. XXIV: С 6 ноября 1796 по 1798. СПб., 1830; Т. XXX: 1808—1809. СПб., 1830; Т. XXXI: 1810—1811. СПб., 1830; Т. XXXII: 1812—1815. СПб., 1830.
18. Российский государственный архив Военно-морского флота. Ф. 1331: Атласы, карты и планы Центрального картографического производства ВМФ. Коллекция. Оп. 4. Д. 566, 609, 621, 622, 657, 751, 752, 754, 755.
19. Российский государственный архив древних актов. Ф. 276: Коммерц-коллегия. Оп. 3. Д. 2075.
20. Российский государственный военно-исторический архив. Ф. 422: Описания и карты путей сообщения Российской империи. Оп. 1. Д. 1665, 1667, 1668.
21. Российский государственный военно-исторический архив. Ф. 846. Оп. 16: Военно-ученый архив. Д. 18840. Ч. 1; 24248—24255, 25299—25301, 23803, 23809, 23813, 23822, 23836, 23857, 23916.
22. Сапунов А. Река Западная Двина: Историко-географический обзор. Витебск, 1893.
23. Фрадкин Н. Г. Академик И. И. Лепехин и его путешествие по России в 1768—1773 гг. М., 1953.

Г. М. Брэгер, Л. А. Лінская

ФРАГМЕНТ АРХІВА СЛУЦКАГА ТРАЙЧАНСКАГА СВЯТА-ТРАЕЦКАГА МАНАСТЫРА Ў ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬНАГА МУЗЕЯ ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ (1719—1732)

Працягваем публікаваць апісанне дакументаў архіва Слуцкага Трайчанскага Свята-Траецкага манастыра, які захоўваецца ў фондах Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі, распачатае ў выпусках 5—8 БАШ [1]. У дадзенай публікацыі змешчаны апісанні 101 дакумента пад № 333—435 за 1719—1732 гг. (дакументы пад № 346 і 347 не існавалі ўжо ў пачатку XX ст. паводле «Апісання» А. Сніткі).

Апісаныя дакументы маюць разнастайны характар (розныя здзелкі паміж свецкімі і духоўнымі асобамі, тэстаменты святароў і шляхты, дэкрэты дзяржаўных і духоўных судовых устаноў, інвентары маёнткаў і рэестры маёмасці манастыроў і цэркваў, лісты-універсалы ўласнікаў Слуцкага княства і іерархаў Кіеўскай мітраполіі, прыватная карэспандэнцыя і інш.) і датычаць як самога Трайчанскага манастыра і Слуцкай капітулы, так і розных цэркваў і манастыроў Слуцкай архімандрыі і іх маёнткаў. Цікавасць уяўляюць копія пацвярджальнага прывілея Аўгуста II праваслаўнай царкве 1720 г. (№ 343), ліст расійскага цара з апісаннем шкод праваслаўным цэрквам з боку уніятаў (№ 351), рэестр праваслаўных святароў Слуцкага і Капыльскага княстваў (№ 357), візіта Слуцкага жаночага кляштара Св. Гельяша (№ 379), пацвярджальны прывілей Г. Радзівіла аб недатыкальнасці праў праваслаўных, кальвіністаў і лютэран Слуцкага княства (№ 417), інвентар царкоўных рэчаў і дакументаў Слуцкай архімандрыі (№ 434) і інш.

Прынцыпы археаграфічнага апісання дакументаў вытрыманы ў рамках папярэдніх публікацый.

333. а) Ліст ад Слуцкай мітрапалітальнай капітулы, дадзены Яну Фёдаравічу Хрысцінічу паводле яго просьбы, на права збору ахвяраванняў на ўзнаўленне занядбанай Свята-Нікольскай царквы ў Слуцку. Слуцк, у доме Судовым духоўным капітульным мітрапалітанскім, 16.03.1719.

Подпіс: Грыгоры Міхневіч, празбітар царквы Св. Мікалая Слуцкай.

б) Нататка аб прадстаўленні гэтага дакумента перад братчыкамі Слуцкага брацтва і зацвярджэнні яго. Без месца, 26.03.1719.

Подпіс: староста Ян Бунцэвіч.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. з тэкстам без пагінацыі; арк. 756 чысты; абодва арк. змацаваныя пячаткай).

334. Прыватны ліст (пісьмо) Яна Савіцкага да слуцкага архімандрыта айца Тэадозія Ваўковіча з падзякай аб дазволе вывезці патрэбную колькасць дрэва з леса і паведамленнем, што 70 тынфаў за дрэва пакінуў у свайго швагра Геліяша Паўлюшыца. Мінск, 31.10.1719.

След кустадыйнай пячаткі (на адв. арк. 758) і подпіс: Ян Савіцкі.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 757—758; арк. 758 чысты, з адрасам).

335. Пленіпатэнцыйны ліст абывателя м. Слуцка Лявона Паўлюшыца брацтву Слуцкай замкавай царквы Успення Божай Маці на адзысканне 3 000 злотых, якія належаць яму па смерці бацькоў, у Слуцкага жыдоўскага кагала і з правам распараджацца брацтву грашыма ў лік царкоўных рэчаў, якія Л. Паўлюшыц заставіў, будучы брацкім старостам, таму ж кагалу. Слуцк, 10.09.1719.

Подпісы: Лявон Паўлюшыц; Ёзуц(?) Віхерт; К[азі]м[і]р Шэгль.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 759—760; арк. 760 чысты, з затылкам).

336. Выпіс з кніг судовых места Слуцка. Дэкрэт у справе айца Тэадозія Бунцэвіча з панам Тэадорам Канатаповічам аб невяртанні 100 злотых, пазычаных яшчэ ў 1713 г. на аплату пабаровага м. Слуцка. Без месца [Слуцк], 14.11.1719.

Пячатка на кустодыі ўрада м. Слуцка («Пегас»).

Подпіс: Стэфан Лапіцкі, пісар м[еста] С[луцка].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 761—762адв.).

337. Выпіс з кніг навагрудскага гродскага суда. Скарга слуцкага і капыльскага архімандрыта Тэадозія Ваўковіча на Багуслава Бародзіча і Марціна Паланевіча, слуг цэльскага старосты Стэфана Незабітоўскага, якія, напіўшыся ў м. Слуцку, пазбівалі жыда-цыруліка Бендыка, трайчанскіх мяшчанак і зямянак слуцкага княства, ідучых з кірмаша ў Слуцку, і нарабілі розных шкод. Навагрудак, 15.01.1720.

Копіі подпісаў: Аляксандр Пётр Совіч-Корсак, падстолі і пісар гродскі в[аяводст]ва Навагрудс[кага]; карыгаваў Бронец.

Копія 18 ст. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 70; 16. 2 арк. (арк. 763—764адв.).

338. а) Позва Навагрудскага гродскага суда слуцкаму архімандрыту, намесніку Кіеўскай мітраполіі кс. Тэадозію Ваўковічу і слуцкім мяшчанам Яску Ахрэмовічу і Яну Марціновічу па скарзе Багуслава Бародзіча, адміністратара маёнтка Лапічы ў Слуцкім княстве ад Стэфана Незабітоўскага, аб збіцці і зраненні яго ў м. Слуцку на Трайчанскай вул. пры ратаванні пана Паланевіча, якога яны ж збівалі, і рабавалі. Навагрудак, 6.09.1720.

Копія подпісу: Аляксандр Пётр Совіч-Корсак, падстолі і пісар ЯКМ ваяводства Навагрудскага.

б) Рэляцыйны квіт енерала ЯКМ Яна Ваўчэцкага аб падачы гэтай позвы слуцкаму архімандрыту Тэадозію Ваўковічу, Яску Ахрэмовічу і Яну Марціновічу ў м. Слуцку па скарзе Багуслава Бародзіча. Без месца, 17.09.1720.

Копія подпісу: Ян Ваўчэцкі, енерал ЯКМ.

в) Нататка ніжэй аб падачы енералам гэтага квіта ў кнігі [Навагрудскага гродскага суда]. Без месца, 2[0].09.1720.

Копія подпісу: Ян Антоні Бронец, рэгент гродскі в[аяводст]ва Навагрудскага.

г) Позва Навагрудскага гродскага суда Багуславу Бародзічу і Марціну Паланевічу, слугам цэльскага старосты Стэфана Незабітоўскага, у скарзе [слуцкага і капыльскага архімандрыта Тэадозія Ваўковіча]. Толькі пачатак дакумента, недапісаны. Без месца і даты.

Без подпісу.

Копія 18 ст. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 765—766).

Заўвага: дакументы № 337 і 338 змешчаны разам на 4-х арк. (арк. 763—766).

339. а) Тэстамент законніка ордэна св. Базылія айца Тэадозія Бунцэвіча, якім загадвае пахаваць сваё цела на цвінтары за алтаром мураванай царквы Слуцкага манастыра св. Тройцы, запісвае сваю маёмасць у м. Слуцку, г. зн. прадаўшы дом з пляцамі, грошы — на рэстаўрацыю Грозаўскага манастыра св. Мікалая, крамы — Слуцкаму манастыру св. Тройцы, пляц для пабудовы другіх крамаў — брацкаму шпіталю пры Праабражэнскай царкве, два моргі зямлі за Віленскай брамай — дачцэ Лявонавай Паўлюшыцавай, чатыры моргі там жа — Слуцкім цэрквам і шпіталям, кнігі — сыну Яну Бунцэвічу і слуцкаму архімандрыту і інш. запісы. У Слуцкай архімандрыі пры царкве св. Тройцы, 25.02.1720.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Тэадозі Бунцэвіч, законнік рэгулы Базылія святога.

б) Дадатак да тэстамента айца Тэадозія Бунцэвіча, якім прызначае экзекутарам свайго тэстамента сына Яна Бунцэвіча замест Якуба Ваўковіча, запісвае дачцэ Лявонавай Паўлюшыцавай дадаткова чатыры моргі зямлі і г. д. У Слуцкай архімандрыі, 16.11.1720.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Тэадозі Бунцэвіч, законнік р[эгулы] Б[азылія] С[вя]тога.

Подпісы: Ян Хрысцініч; Геліяш Паўлюшыц.

в) Нататка на палях арк. 767 аб прызнанні гэтага тэстамента айцом Тэадозіем Бунцэвічам перад ураднікамі Слуцкага княства, якія прыбылі ў манастыр св. Тройцы на Слуцкім прадмесці. Без месца, 2.12.1720.

Подпісы: Зыгмунт Мнінскі, падстароста княства Слуцкага; Максіміліян Хамянтоўскі, пісар княства Слуцкага.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 767—768адв.).

340. Прыватны ліст (пісьмо) кансістарыстаў Кіеўскай мітраполіі да братчыкаў брацтва Слуцкай замкавай царквы з паведамленнем, што пасланы ад брацтва ў Кіеў айцец Казьма Байкоўскі па рэкамендацыі мітрапалітальнай кансісторыі кансекраваны (пасвячоны) епіскапам пераяслаўскім, і той вяртаецца да хаты. Кіеў, 9.03.1720.

Пячатка на кустодыі (на арк. 770адв.) Кансісторыі Кіеўскай мітраполіі не захавалася.

Подпісы: Хрыстафор Чарнецкі, ігумен Свята-Нікольскі Пустынна-Кіеўскі; Грыгор Гашкевіч, намеснік катэдральны м[ітраполіі] К[іеўскай]; Лаўрэнты Горка, ігумен С[вя]та-Міхайлаўскі Выдубіцкі Кіеўскі; Сыльвестр Пыкоўскі, віцэ-рэктар МБК; Ёасаф Таміловіч, прафесар тэалогіі; Ёаніціюш Т. Любіч Л., кансістарыст МКК (мітрапалітальны кіеўскі кансісторскі).

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 769—770; арк. 770 чысты, з адрасам).

341. Выпіс з кніг майдэбурыі места Слуцка, 23.06.1720. Экстракт з кніг месцкіх Магілёўскай майдэбурыі, 24.03.1708. Сазнанне-запіс магілёўскіх войтаў Паўла Лапіцкага, Тэадора Казановіча, сакратара ЯКМ, магілёўскага бурмістра Аляксандра Маўчанковіча, магілёўскіх райцаў і інш. асоб аб пазычэнні грошаў, легаваных тэстаментам нябожчыка магілёўскага бурмістра Міхала Гутаровіча-Казкевіча слуцкім манастырам і цэрквам і складзеных на захаванне ў Магілёўскай ратушы, на патрэбы аховы места Магілёва з запэўніваннем выплаты квоты ў прызначаныя тэрміны. Ратуша Магілёўская, 23.03.1708.

Пячатка на кустодыі ўрада места Слуцка («Пегас»).

Подпісы: Бернхард Отэн, войт майдэбурыі м[еста] Слуцкага; Стэфан Лапіцкі, пісар м[еста] С[луцка].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 40. 2 арк. (арк. 771—772).

342. Выпіс з кніг майдэбурыі места Слуцка, 23.06.1720. Экстракт з кніг месцкіх Магілёўскай майдэбурыі, 23.03.1708. Прыватны ліст айца Феафіла, намесніка Слуцкага Праабражэнскага брацкага манастыра, да магілёўскага райцы Юрыя Леашкевіча з просьбай, каб 1200 тынфаў, легаваныя нябожчыкам магілёўскім бурмістрам Міхалам Гутаровічам-Казкевічам Слуцкаму брацкаму манастыру, Магілёўскі магістрат узяў ад апекуноў у сваё захаванне, а братчыкі прыедуць у Магілёў з квітацыяй для атрымання гэтых грошаў. Манастыр брацкі Праабражэнскі Слуцкі, 29.02.1708.

Пячатка на кустодыі Слуцкай майдэбурыі («Пегас»).

Подпісы: Бернхард Отэн, войт майдэбурыі м[еста] Слуцкага; Стэфан Лапіцкі, пісар м[еста] С[луцка].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 24. 2 арк. (арк. 773—774).

343. а) Прывілей караля Аўгуста II пацвярджэння ўсіх правоў, дадзеных яго папярэднікамі-каралямі праваслаўнай царкве ў ВКЛ пад кіраўніцтвам Беларускай, Мсціслаўскай, Аршанскай і Магілёўскай епіскопіі і падначаленым ёй цэрквам і манастырам (пералічаны праваслаўныя манастыры ў ВКЛ). Варшава, 28.11.1720.

Копія 1721 г. Копіі подпісаў: Augustus Rex; Станіслаў Міхал Брадоўскі, ЯКМ Пячаткі Вялікай ВКЛ сакратар.

б) Нататка ніжэй, што гэтая копія згодна з арыгіналам прывілея, які застаўся пры слуцкім архімандрыце Тэадозіі Ваўковічу. Архімандрыя Слуцкая, 27.01.1721.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Тэадозы Ваўковіч, архімандрыт слуцкі, намеснік мітраполіі К[іеўскай].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 1 арк. вялікага фармату («in folio»), разарваны на дзве часткі (арк. 775—776).

344. а) Той жа дакумент, што № 343-а.

Копія 1721 г. Копіі тых жа подпісаў.

б) Нататка, аналагічная як на дакуменце № 343-б. Большая частка не захавалася.

Пячатка на кустодыі Слуцкай архімандрыі.

в) Нататка на адвароце на лацін. м. аб актыкацыі гэтага прывілея ў кнігах Варшаўскага гродскага суда ў 1720 г. у чацверты дзень па свяце святога біскупа Мікалая.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 24; № 23-tio; № 30 sub Litt. O.; № 100. 1 арк. вялікага фармату («in folio»), частка арк. у ніжнім левым куце не захавалася (арк. 777).

345. а) Арыгінал прывілея караля Аўгуста II (гл. дакумент № 343-а). Варшава, 28.11.[1720].

Кустадыйная пячатка Вялікай канцылярыі ВКЛ («Пагоня»).

Подпіс: Станіслаў Міхал Брадоўскі, ЯКМ Пячаткі Вялікай ВКЛ сакратар. Подпіс караля не захаваўся.

б) Нататка на адвароце, гл. № 344-в.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: 1. 2 арк. вялікага фармату («in folio»), змацаваныя пячаткай; левая трацiна дакумента не захавалася (арк. з тэкстам без пагінацыі; арк. 778 — затылак).

346, 347. Адсутнічаюць (не было ўжо паводле «Апісання» А. Сніткі).

348. Позва навагрудскага гродскага суда слуцкаму архімандрыту, намесніку Кіеўскай мітраполіі кс. Тэадозію Ваўковічу і слуцкім мяшчанам Яску Ахрэмовічу і Яну Марціновічу ў скарзе Багуслава Барodзіча, адміністратара маёнтка Лапічы Слуцкага княства ад Стэфана Незабітоўскага, аб збіцці яго ў м. Слуцку на Трайчанскай вуліцы. Навагрудак, 6.09.1720. (Арк. 779—780).

Без пячаткі.

Копія подпісу: Аляксандр Пётр Совіч-Корсак, падстолі і пісар гродскі ваяводст[ва] Навагрудскага.

349. а) Квіт енерала ЯКМ Яна Ваўчэцкага аб падачы згаданай позвы (№ 348) слуцкаму архімандрыту Т. Ваўковічу і слуцкім мяшчанам Яску Ахрэмовічу і Яну Марціновічу ў месце Слуцку ў праваслаўнай царкве. Без месца, 17.09.1720. (Арк. 780).

Копія подпісу: Ян Ваўчэцкі, енерал ЯКМ.

б) Нататка аб актыкацыі гэтага квіта енералам у кнігах Навагрудскага гродскага суда. Без месца, 2.11.1720.

Копія подпісу: Ян Антоні Бронец, рэгент гродскі ва[яво]дс[тва] Навагрудскага.

Тагачасная копія. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 779—780).

Заўвага: дакументы № 348 і 349 запісаны разам, на двух аркушах аднаго ліста вялікага фармату («in folio»), перакладзенага напалам.

350. а) Выпіс з кніг Варшаўскага гродскага суда, чацвёрты дзень па свяце св. біскупа Мікалая, 1720 г. Прывілей караля Аўгуста II (гл. дакумент № 343-а). Варшава, 28.11.1720.

Копіі подпісаў: Канстанцін Францішак Макраноскі, староста гродскі варшаўскі; карыгаваў Ян Сялкоўскі(?); звяраў Смягевіч.

б) Нататка ніжэй аб актыкацыі гэтага дакумента намеснікам Брэсцкага манастыра айцом Гервазіем Рудніцкім у кнігах Брэсцкага гродскага суда. Без месца, 16.12.1720.

Копія подпісу: Антоні Віслаух, намеснік і рэгент гродскі [брэсцкі] і рэгент дэкрэтавы ВКЛ.

в) Нататка ніжэй аб актыкацыі гэтага ж дакумента тым жа айцом Рудніцкім у кнігах Пінскага гродскага суда. Без месца, 22.01.1721.

Копія подпісу: Самуэль Мерыч-Качаноўскі, н[амеснік] г[родскі] павета Пінскага.

Тагачасная копія. Лацін. і пол. м. Філіграні. Стар. сігн.: № 28 (закрэслена); № 18. 2 арк. (арк. 781—782; арк. 782 чысты, з затылкам).

351. а) Пункты з апісаннем шкодаў праваслаўным ігуменам і святарам і гвалтоўнай перадачы праваслаўных цэркваў і манастыроў уніятам у ВКЛ, перададзеныя расійскім царом каронnamу паслу, мазавецкаму ваяводзе Хамянтоўскаму ў Санкт-Пецярбургу ў 1720 г. Без месца і даты.

б) Выпіс з Канстытуцый розных Вальных Соймаў, якія датычаць праваслаўнай царквы і яе маёмасці ў ВКЛ. Без месца і даты.

Копія 18 ст. Пол. м. Філіграні. Стар. сігн.: № 40. 14 арк. (арк. 783—796; арк. 795—796 чыстыя).

352. Ліст гарбоўскага старосты Рафала Аборскага да горкаўскіх парафіян, сваіх падданых, з паведамленнем, што царкву з парафіяй у сваім маёнтку і вёсцы Горкі перадае ў юрысдыкцыю язельскага святара айца Яна Страховіча, адлучыўшы ад адда-

ленай жыцінскай парафіі і яе святара Базыля Вернікоўскага, які не спраўляўся з абслугоўваннем парафіян вёскі Горкі. Горкі, 6.02.1721.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Рафал з Абор Аборскі, староста гарбоўскі.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: «Церкви Горецкой»; 8; № 5. 1 арк. (арк. 797).

353. Прыватны ліст (пісьмо) М. Сямашкі, [ураднікa маёнтка Грэск], да грозаўскага ігумена кс. Антонія Дзёрдкі з просьбай, каб загадаў сваім сялянам вёскі Пятрылава не перашкаджаць прыяцелям яго пані, уласніцы маёнтка Грэск, аглядаць межы між іх маёнткамі для вырашэння гранічнай справы. Грэск, 29.07.1721.

Пячатка на чырвоным сургучы (на арк. 799адв.) і подпіс: М. Сямашка.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: 9-ty; № 11 (закрэслены); № 26. 2 арк. (арк. 798—799; арк. 799 чысты, з адрасам).

354. Прыватны ліст (пісьмо) смаленскага архідыякана, слуцкага і капыльскага плябана кс. Пятра Слаўкоўскага да слуцкага архімандрыта з просьбай, каб забараніў праваслаўным святарам, г. зн. манаху Дзёртку і капыльскаму святару айцу Яну, прымаць шлюбы ў католікаў, прыхаджан яго каталіцкай парафіі. Слуцк, 26.02.1721.

Подпіс: Кс[ёндз] Пётр Слаўкоўскі, архід[ыякан] смален[скі], пля[бан] слуц[кі] і капыль[скі].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 800—801).

355. Выпіс з кніг судовых места Слуцка. Апавед Прохара Свірыдовіча і яго жонкі Агапы Дзямідаўны і іх сына Сцяпана Прохаравіча аб продажы Андрэю Траскоўскаму і яго жонцы Ядвізе Прохараўне свайго дома ў месце Слуцку на вул. Краснай за 150 злотых. Без месца [Слуцк], 23.10.1721.

Пячатка на кустодыі места Слуцка («Пегас»).

Подпісы: Бернгард Отэн, войт майдэбур[скі] м[еста] Слуцкага; Стэфан Лапіцкі, пісар м[еста] С[луцкага].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 802—803; арк. 803 чысты).

356. Выпіс з кніг Навагрудскага гродскага суда. Скарга слуцкага свята-траецкага архімандрыта, намесніка Кіеўскай архіепіскопіі ў княстве Слуцкім і Капыльскім айца Тэадозія Ваўковіча на ксяндзоў езуітаў Слуцкага калегіума, уласнікаў в. Прусы, аб захопе зямель, сенажацей і знішчэнні мяжы і здзяйсненні розных шкод і гвалтаў у в. Ямінск, якая належыць Слуцкай архімандрыі. Навагрудак, 15.11.1727.

Копія подпісу: Аляксандр Пятровіч(!) (трэба Пётр Совіч) Корсак, падстолі і пісар гродскі ваяводства Навагрудскага.

Копія 18 ст. Пол. м. Філіграні. Стар. сігн.: 12 (на арк. 804 зверху); № 62; № 4 (на затылку). 2 арк. (арк. 804—805; арк. 805 чысты, з затылкам).

357. а) Рэестр святароў цэркваў Слуцкага і Капыльскага княства з вызначэннем колькасці грошаў на заплату айцам-паслам да Слуцкай архімандрыі. Без месца, 15.01.1722 (стары стыль).

Подпіс: Тэадозі Ваўковіч, A. S. N. M. K. (архімандрыт слуцкі, намеснік мітраполіі Кіеўскай).

б) Надпіс на адвароце арк. 807 аб зацвярджэнні гэтага рэестра слуцкім аканомам Антоніем Аскеркам. Без месца, 26.01.1722.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Антоні Аскерка, MPM (маршалак павета мазырскага), аканом.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 2 арк. (арк. 807—808; арк. 808 чысты).

358. Рэскрыпт Антонія Аскеркі, мазырскага маршалка, генеральнага аканома княства і ўсіх маёнткаў князя Нейбургскага, фальцграфа Рэнскага ў ВКЛ, да святароў грэка-рускай (праваслаўнай) царквы Слуцкай архімандрыі з загадам выплаціць грошы па мінулагодняму доўгу на айцоў-паслоў айцу слуцкаму архімандрыту. Слуцк, 1722 г., студзень (без чысла).

Пячатка на чырвоным сургучы кепска захавалася.

Подпіс: Антоні Аскерка, МПМ (маршалак павета Мазырскага), аканом.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 806)

359. Квіт архідыякана Кіеўскай мітраполіі Арсенія Берлы аб атрыманні ад слуцкага архімандрыта айца Феадосія Ваўковіча грошаў з Слуцкай капітулы за 1722 г. да архірэйскага скарбу. Без месца, 8.03.1722.

Подпіс: Арсені Берла, мітраполіі Кіеўскай архідыякан.

Арыгінал. Стукр. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 809).

360. а) Заручны ліст генеральнага старосты Слуцкага княства, палкоўніка ЯКМ Казіміра Яна Гарбоўскага-Заранка да Станіслава Стражэвіча, каб не рабіў пахвалкаў на здароўе і жыццё Антонія Пшыалгоўскага і яго жонкі пад зарукай у 10 000 коп грошаў. Цітавяны, 12.07.1722.

Копіі подпісаў (енерала і сведкаў?): Юры Варпукоўскі; Стэфан Міцунскі; Матэуш Споуць(?).

б) Чарнавыя надпісы на адвароце вершаў і прымавак.

Тагачасная копія. Пол. м. Філігрань. 1 арк. (арк. 810).

361. Рэестр богаслужэбных, гаспадарчых і інш. рэчаў пінскіх праваслаўных цэркваў і манастыроў, захопленых брэсцкім уніяцкім біскупам кс. Гадэбскім у 1722 г., а таксама спіс былых праваслаўных цэркваў Пінскага павета, захопленых уніятамі ў 1714—1744 гг. Без месца, 22.06.1747.

Подпіс: Юзаф Храноўскі, ігумен манастыра брацтва Пінскага.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 811—812; арк. 812 чысты, з затылкам).

362. Ліст ад імя Слуцкага брацтва Праабражэння Гасподня аб падачы ў пасэсію слуцкаму абывателю Мікалаю Паўловічу пусткі Рэмезаўскай з будынкам на ёй на Слуцкім прадмесці Трайчаны на шпітальнай юрысдыцы, якая належыць царкве Св. мучаніка Стэфана, з абавязкам выконваць пэўныя павіннасці. Слуцк, 5.08.1722.

Подпісы: Ян Хрысцініч; Ян Лапіцкі.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. Дакумент моцна абпалены. 1 арк. (арк. 813).

363. Выпіс з кніг Брэсцкага гродскага суда ад 4.09.1722. Глейт (ахоўны ліст) караля Аўгуста II у справе пінскага ігумена Карыона, купяціцкага ігумена Міхала Тамашэвіча і іншых праваслаўных ігуменаў, святароў і шляхты Пінскага павета супраць пінскага уніяцкага ўладыкі айца Гадэбскага наконт захопу уніятамі маёмасці праваслаўных. У Канцылярыі гаспадарскай ВКЛ, 22.08.1722.

Пячатка на кустодыі Брэсцкага гродскага суда.

Подпіс: карыгаваў Віслаух.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 814—815).

364. Выпіс з кніг Брэсцкага гродскага суда ад 19.01.1723. Дэкрэт Рэляцыйнага суда ВКЛ караля Аўгуста II у справе інстыгатара ВКЛ ад імя пінскага ігумена Карыяна, купяціцкага ігумена Міхала, святароў манастыроў і цэркваў і шляхты Пінскага павета праваслаўнага веравызнання з пінскім уніяцкім уладыкай Тэафілем Гадэбскім аб захопе да яго уніяцкай катэдры праваслаўных манастыроў і цэркваў Пінскага павета і іх маёмасці і зямель. Варшава, 31.12.1722.

Копія подпісу: карыгаваў Віслаух.

Тагачасная копія. Пол. м. Філіграні. 4 арк. (арк. 816—819; арк. 818—819 чыстыя).

365. Выпіс з кніг Пінскага гродскага суда ад 10.02.1723. Дэкрэт Рэляцыйнага суда ВКЛ караля Аўгуста II (гл. № 364). Варшава, 31.12.1722.

Пячатка на кустодыі Пінскага гродскага суда (пінскага войскага і падстаросты Міхала Станіслава Арэшкі).

Подпісы: Юзаф Пратасовіч, пісар гродскі і чашнік пінскі; карыгаваў Нагурчэўскі; звяраў з арыгіналам Людвік Вебер.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. Стар. сігн.: № 56. 4 арк. (арк. 820—823; арк. 823 чысты, з затылкам).

366. Размеркаванне грошаў, што маюць плаціць святары Слуцкай капітулы (акрамя Слуцкай архімандрыі) графу Рудакоўскаму, камісару расійскага імператара, прысланага ў Слуцк у справе праваслаўнага духавенства, і айцам-паслам (публічны падатак). Без месца, 7.03.1723.

Без пячаткі і подпісу.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 824).

367. Квіт паборцы, празбітара царквы Іванаўскай Яна Байкоўскага аб атрыманні ад слуцкага мікольскага празбітара Міхневіча ў інстанцыі Слуцкай капітулы падатковых грошаў на графа Рудакоўскага, камісара расійскага імператара. Без месца, 22.03.1723.

Подпіс: Ян Байкоўскі, празбітар царквы Іванаўскай, паборца.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 825).

368. Ліст мазырскага маршалка Антонія Аскеркі, дадзены слуцкаму архімандрыту, з абавязкам вярнуць пазычаную ў яго цэглу, 6 000 штук, у пэўны тэрмін. Вільня, 7.06.1723.

Пячатка на чырвоным сургучы (кепская якасць) і подпіс: Антоні Аскерка, маршалак п[авета] м[азырска]га.

Арыгінал. Пол. м. Фрагмент філіграні. 1 арк. (арк. 826).

369. Прыватны ліст (пісьмо) Антонія Аскеркі да слуцкага архімандрыта кс. Ваўковіча з просьбай пазычыць яму 6 000 штук цэглы, на што дасылае свой квіт на пазыку з абавязкам вярнуць у тэрмін. Вільня, 7.06.1723.

Пячатка на чырвоным сургучы кепскай якасці (на адвароце арк. 828) і подпіс: А. Аскерка, МПМ (маршалак павета Мазырскага).

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 2 арк. (арк. 827—828; арк. 828 чысты, з адрасам).

370. а) Асекурацыйны ліст айцоў Слуцкай капітулы з абавязкам працаваць пад кіраўніцтвам слуцкага архімандрыта айца Тэадозія Ваўковіча, прызначанага намеснікам Кіеўскай архіепіскопіі ў Слуцкім і Капыльскім княстве кіеўскім і галіцкім архіепіскапам айцом Барлаамам Ванатовічам сваім універсалам. У доме судовым капітульным [у Слуцку], 3.07.1723 (стары стыль).

Пячатка на кустодыі Слуцкай капітулы.

Подпісы: Лявонці Салавевіч, пратапоп слуцкі; Грыгоры Міхневіч, празбітар мікольскі слуцкі; Тэадор Байкоўскі, празбітар С[вятог]а П[рарока] Гeліяша; Ян Байкоўскі, п[разбітар] іванаўскі; Арцемі Рыбцэвіч, празбітар уваздвіжанскі слуцкі; Томаш Тамашэўскі, празбітар уваскрасенскі … (не зразумела); Філіп Казюліч, праз[бітар] варварынскі.

б) Нататка на затылку аб прадстаўленні гэтага дакумента перад слуцкім аканомам і пацвярджэнні ім. Без месца, 10.03.1724.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Волян, аканом.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 829—830; арк. 830 чысты, з затылкам).

371. Рэляцыйны квіт енерала ЯКМ Навагрудскага ваяводства (імя не захавалася) агляду па просьбе айца Антонія Дзёрткі, ігумена Грозаўскага Св.-Янскага кляштара Віленскага канвента грэка-рускага, законніка гэтага кляштара каплана Іоны Хрысцініча і трох падданых в. Цярпілаўка-Слабодка, фундушавых гэтага кляштара, збітых пры гвалтоўным нападзе панам Цэдроўскім, зяцем палкоўніка ЯКМ Гінтэра, грэскага дзяржаўцы канцлеравай ВКЛ Радзівілавай. Цярпілаўка-Слабодка, 22.09.1723.

Без пячаткі і подпісу.

Копія тагачасная. Пол. м. Без філіграні. Стар. сігн.: № 28. 1 арк. (арк. 831).

372. Выпіс з кніг Навагрудскага гродскага суда. Скарга айца Антонія Дзёрткі, ігумена Грозаўскага Св.-Янскага кляштара Віленскага канвента, на палкоўніка ЯКМ Міхала Гінтэра, дзяржаўцу маёнтка Грэск канцлеравай ВКЛ кн. Радзівілавай, яго зяця Багуслава Цэдроўскага, пукаўскага ўрадніка (без імя) і петрылаўскіх падданых аб гвалтоўных нападах на землі кляштара, а таксама збіцці законніка гэтага кляштара айца Іоны Хрысцініча і фундушавых падданых в. Цярпілаўка-Слабодка. Навагрудак, 24.09.1723.

Пячатка на кустодыі мечніка і гродскага падваяводы Навагрудскага ваяводства Крыштафа Міхала Кандратовіча, (Навагрудскага гродскага суда).

Подпісы: Аляксандр Пётр Совіч-Корсак, падстолі і пісар гродскі в[ая]в[о]д[ства] Навагруд[скага]; карыгаваў Бронец.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 37; № 15. 2 арк. (арк. 832—833).

373. Прыватны ліст (пісьмо) ігумена Грозаўскага Св.-Янскага кляштара Віленскага канвента Антонія Дзёрткі да вендэнскага стольніка Войцеха Казіміра Анцуты, генеральнага аканома маёнткаў канцлеравай ВКЛ кн. Радзівілавай, са скаргай на грэскага дзяржаўцу палкоўніка ЯКМ Гінтэра, яго зяця Багуслава Цэдроўскага і петрылаўскіх падданых аб гвалтах і шкодах землям і падданым кляштара. З [Грозаўскага] кляштара, 15.03.1724.

Подпіс: Кс. Антоні Дзёртка, ігумен кляштара Св.-Янскага Грозаўскага канвента Віленскага з усёй браціяй.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 26. 2 арк. (арк. 834—835; арк. 835 чысты, з адрасам).

374. Копія дакумента № 373.

Тагачасная копія. Пол. м. Без філіграні. Стар. сігн.: № 21; № 26. 2 арк. (арк. 836—837).

375. Асекурацыйны ліст Яраша Серыка, слуцкага абывателя прысуда манастыра Св. Тройцы, аб пазыке 40 злотых у слуцкага абывателя Лявона Данілевіча, якому да аддачы доўга падаў у валоданне сваю зямлю ў месце Слуцку. Слуцк, 24.04.1724.

Подпісы: Ерошъ Сърикавичъ (стб. м.); Адам Будрэвіч; Я. Яскевіч.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 838).

376. Квітацыйны ліст кіеўскага архідыякана Гаўрыіла Леапольскага намесніку Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі Кліменцію Маўчановічу аб атрыманні ад яго грошаў на архірэйскі сталовы і міравы падатак. Мгарскі(?) манастыр, 17.06.1724.

Подпіс: Гаўрыіл Леапольскі; архіепіскопіі Кіеўскай архідыякан (апошняе слова папраўлена).

Арыгінал. Стукр. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 840).

377. а) Указ Расійскага Імператара з Святейшага Правячага Сінода кіеўскаму і галіцкаму архіепіскапу Варлааму з паведамленнем аб прызнанні патрыярхамі ўсходняй праваслаўнай царквы Расійскага праваслаўнага Сінода нараўне з іншымі патрыярхіямі. Без месца, 11.08.1724.

б) Ліст канстанцінопальскага архіепіскапа і патрыярха Іерамеі да Расійскага праваслаўнага Сінода аб прызнанні яго правоў нараўне з іншымі ўсходнімі патрыярхамі. Без месца, 23.09.1723.

в) Ліст антыахійскага патрыярха Афанасія да Расійскага праваслаўнага Сінода аб прызнанні яго правоў нараўне з іншымі ўсходнімі патрыярхамі. Без месца, 23.10.1723.

г) Адзнака аб атрыманні Указа Сінода кіеўскім архіепіскапам. Без месца, 15.09.1724.

Тагачасная копія. Рус. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 839).

378. Асекурацыйны ліст намесніка Заблудаўскага манастыра іераманаха Ерафімія Чарчыцкага слуцкаму св.-траецкаму архімандрыту, намесніку кіеўскай архіепіскопіі ў Слуцкім і Капыльскім княстве Тэадозію Ваўковічу з абяцаннем сумленна выконваць свае абавязкі пад патранатам Слуцкай архімандрыі. Слуцкая архімандрыя, 4.10.1724.

Подпіс: іераманах Ерафімій Чарчыцкі, намеснік манастыра Заблудаўскага.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. Стар. сігн.: № 9. 1 арк. (арк. 841).

379. Рэверсал візіты Слуцкага жаночага кляштара і царквы Св. Геліяша, праведзенай слуцкім архімандрытам, намеснікам Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозіем Ваўковічам 21.09.1724, з апісаннем рухомай маёмасці кляштара. У Слуцкім кляштары панеянак-законніц [св. Геліяша], 24.10.1724.

Подпісы: Тэафіля Скарынянка, старшая кляштара Св. Прарока Геліяша; Мялеція Сазчанка, намесніца манастыра Св. Прарока Геліяша.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 842—843).

380. Обліг слуцкіх купцоў і абываталяў Якуба Маркяновіча і Лявона Пастушонка, дадзены старостам брацкім Слуцкай Спаса-Праабражэнскай царквы Якубу і Яну Ваўкевічам і ўсяму брацтву, на пазычаныя ў брацтва 200 злотых з абавязкам вярнуць грошы ў дзень Нараджэння Панскага 1724 г. Без месца і даты.

Подпісы сведкаў: Дзям'ян Ладычка; Пётр Гутоўскі.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: 24. 1 арк. (арк. 844).

381. Квітацыйны ліст архідыякана Кіеўскай архіепіскопіі Гаўрыіла Леапольскага аб атрыманні ад слуцкага і капыльскага архімандрыта Феадосія Ваўковіча праз яго пасланцоў слуцкага дыякана Васілія Мішляевіча і Парфенія Шчурыка чатырох чырвоных злотых міравога падатку да архіпастырскай шкатулы. У Св.-Сафійскай Катэдры Кіеўскай архіепіскопіі, 12.02.1725.

Подпіс: Гаўрыіл Леапольскі, а[рхіепіскопіі] К[іеўскай] архідыякан і ігумен м[анастыра] К[іеўскага] Балатаноскага.

Арыгінал. Стукр. м. Філігрань. 1 арк. (арк. 845).

382. Асекурацыйны ліст слуцкага архімандрыта, намесніка Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозія Ваўковіча з абавязкам абараняць правы Слуцкага месцкага магістрата ад кіраўніцтва Слуцкага замка і іншых прэтэнзараў у сувязі з перадачай сесіяналістам гэтага магістрата, як апекуном, Грыгорыем Санкевічам 10 000 злотых, запісаных Слуцкай архімандрыі на змураванне Св.-Траецкай царквы тэстаментам слуцкага абывателя і сесіналіста нябожчыка Сымона Дзенежкі. У Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі, 28.04.1725 (стары стыль).

Подпіс: Тэадозі Ваўковіч, архімандрыт слуцкі і капыльскі, намеснік архіепіскопіі Кіеўскай.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 846—847; арк. 847 чысты).

383. Тэстамент намесніка Слуцкай архімандрыі Кляменція Маўчановіча, якім даручае слуцкаму св.-траецкаму архімандрыту, ігумену Слуцкага стаўрапігіяльнага кляштара пры брацкай царкве Праабражэння Гасподня айцу Тэадозію Ваўковічу раздаць пасля яго смерці яго рэчы і кнігі законнікам слуцкіх праваслаўных кляштараў. У Слуцкім стаўрапігіяльным брацкім Спаскім кляштары Праабражэння Гасподня, 22.09.1725.

Подпіс: Кляменці Маўчановіч, намеснік архімандрыі Слуцкай.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 848—849; арк. 849 чысты, з затылкам).

384. Аблігацыйны ліст слуцкіх абываталяў Максіма Барышніковіча і яго жонкі Настазіі, дадзены старостам Слуцкага стаўрапігіяльнага брацтва Праабражэння Гасподня Якубу Лапіцкаму і Якубу Ваўковічу, на пазычаныя ў брацтва 200 злотых з тэрмінам вяртання 16.10.1725. Без месца і даты.

Подпісы сведкаў: Аляксандр Дзёртка; Грыгоры Сяркевіч; Пётр Гутоўскі.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: 25. 1 арк. (арк. 850).

385. Пленіпатэнцыйны ліст слуцкага і капыльскага архімандрыта, намесніка Кіеўскай мітраполіі Тэадозія Ваўковіча слуцкаму раждзественскаму празбітару айцу Яхіму Вышынскаму весці яго справы ў Галоўным Трыбунале ВКЛ з панам Янам Загароўскім. У Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі, 11.01.1726.

Кустадыйная пячатка Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі.

Подпіс: Тэадозі Ваўковіч, архімандрыт слуцкі і к[апыльскі], намеснік мітраполіі Кіеўскай.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк., змацаваныя пячаткай (арк. 851—852; арк. 852 чысты).

386. а) [Выпіс з Судовага пратакола Глускага замка]. Дэкрэт у справе празбітара і каплана Слуцкіх стараруcкіх (праваслаўных) законніц [св. Геліяша] айца Тэадора Байкоўскага з жыдам Моўшай Шымановічам аб распродажы ў Глуску царкоўных рэчаў, скрадзеных са згаданай царквы Томашам Пылішам і прададзеных гэтаму Моўшы. У замку Глускім, 6.05.1726.

б) Нататка аб выдачы выпіса гэтага дэкрэта айцу Т. Байкоўскаму. У замку Глускім, 9.05.1726.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Міхал Станкевіч, н[аме]снік з[амка] Г[луска]га.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 853—854; арк. 854 чысты).

387. Данясенне кіеўскага архіепіскапа Варлаама ў Свяцейшы Правячы Сінод [Расійскай Імперыі] паводле скаргаў да яго ад слуцкага архімандрыта Феадосія Ваўковіча і генеральнага аканома Слуцкага княства, ашмянскага чашніка Воляна аб гвалтах і шкодах цэрквам і манастырам Слуцкай архімандрыі і Слуцкага княства, якія належаць да Кіеўскай архіепіскопіі, з боку беларускага епіскапа Сільвестра Чацвярцінскага і спробах захапіць гэтыя цэрквы. Кіеў, 26.06.1727.

Подпіс: смірэнны багамолец Варлаам, архіепіскап кіеўскі.

Арыгінал. Струс. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 855—856; арк. 856 чысты).

388. а) Позва ад імя слуцкага архімандрыта Феадосія Ваўковіча баслаўскаму святару Гервасію Сасіноўскаму ў духоўны суд Слуцкай капітулы ў скарзе празбітара Слуцкай Св.-Мікольскай царквы Грыгорыя Міхневіча аб няслушным абслугоўванні духоўных патрэб людзей в. Мусічы, якая належыць да парафіі Мікольскай царквы скаржніка. У судовым доме Слуцкай капітулы, 20.02.1727.

Подпісы: Раман Казюліч, празбітар варварынскі с[луцкі], віцэ-пісар К[апітулы] С[луцкай] (пол. м.); Данііл Біруковіч, інстыгатар судоў духоўных капітулы Слуцкай.

б) (На адвароце). Дэкрэт духоўнага суда Слуцкай капітулы ў справе слуцкага мікольскага празбітара Г. Міхневіча з баслаўскім святаром Г. Сасіноўскім. Без месца, 23.02.1727 (стары стыль).

Подпісы: Томаш Тамашэўскі, празбітар уваскрасенскі; Міхал Пыжэвіч, празбітар царквы Пагоскай; Філіп(?) Казюліч, праз[бітар] царквы Варварын[скай]; Тэадор Байкоўскі, … (?); Ярэмі Рыбцэвіч, празбітар уваздвіжанскі; Ян Счасновіч(?), … (?).

Арыгінал. Стб. м. (а), пол. м.(б). Без філіграні. 1 арк. (арк. 857).

389. Ліст межавых суддзяў у справе размежавання зямель маёнтка Ямінска Траецкага Слуцкай архімандрыі і в. Прусы Слуцкай езуіцкай калегіі і пані Грабоўскай аб адкладзе справы да першага лёду ў сувязі з вялікім разліццём вады і непраходнасці балотаў на месцы. На мяжы ў Прылозках, 17.09.1726.

Подпісы: Пётр Кастынскі; Базылі Воўчак; Кляменты Маўчановіч, Н. А. С. (намеснік архімандрыі Слуцкай).

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 8; № 79; 24; 13 (спраўлена на 24). 1 арк. (арк. 858).

390. Ліст Антонія Францішка Кончы, грозаўскага адміністратара ад прапойскага старосты Багуслава Незабытоўскага, грозаўскаму св.-янскаму ігумену Антонію Дзёртцы на чвэрць зямлі ў в. Дубейкі на чыншавым праве для пасялення і забудавання кляшторнага млынара. Грозаў, 7.03.1727.

Подпіс: Антоні Францішак Конча, адм[іністратар] гроз[аўскі].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 24. 1 арк. (арк. 859).

391. Супліка (скарга) празбітара асавецкай царквы Сымяона Біруковіча і іншых праваслаўных святароў слуцкаму архімандрыту, намесніку Кіеўскай мітраполіі аб захопе езуітамі Слуцкага калегіума ва уніяцтва праваслаўнай царквы ў в. Крываносы, якая належала да праваслаўнай Асавецкай парафіі, а таксама аб прымушэнні да уніі сялян гэтай парафіі ў в. Крываносы, Прусы, Кармазы і Ямінск. Без месца і даты (красавік 1727 г.)

Подпіс: Сымяон Біруковіч, празбітар царквы Асавецкай.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 860—861; арк. 861 чысты).

392. а) Дэкрэт Слуцкай капітулы ў справе былога бялевіцкага паповіча Яна Андрэевіча з бялевіцкім празбітарам айцом Антоніем Страховічам аб праве на палову бялевіцкай парафіі, затрыманні бакалярскага даходу і збіцці скаржніка. У судовым доме Слуцкай капітулы, 12.04.1727.

Пячатка на кустодыі Слуцкай мітрапалітальнай капітулы.

Подпісы: Томаш Тамашэўскі, празбітар уваскрасенскі; Філіп Казюліч, празбітар варварынскі; Артэмі Рыбец, празбітар уваздвіжанскі; Грыгоры Міхневіч, празбітар мікольскі слуцкі; Андрэй Бараноўскі, празбітар ц[арквы] Міхайлаўскай; Тэадор Байкоўскі, поп с[вятог]а Геліяша.

б) Вырак намесніка Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозія Ваўковіча па апеляцыі на папярэдні дэкрэт Слуцкай капітулы, які пацвярджае гэты дэкрэт. У Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі, 17.05.1727.

Кустадыйная пячатка Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі.

Подпіс: Тэадозі Ваўковіч, архімандрыт слуцкі, намеснік архіепіскопіі Кіеўскай у княстве Слуцкім і Капыльскім.

в) Нататка аб дазволе падачы апеляцыі на вырак намесніка Кіеўскай епіскопіі айцом А. Страховічам да архіепіскапа кіеўскага, галіцкага і Усёй Расіі. [Слуцк, 17.05.1727].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк.(арк. 862—863).

393. Выпіс з кніг Навагрудскага гродскага суда 18.12.1727. Рэляцыйны квіт енерала ЯКМ Навагрудскага ваяводства Тэадора Перагуда агляду паводле запрашэння слуцкага св.-траецкага архімандрыта, намесніка Кіеўскай архіепіскопіі ў княстве Слуцкім і Капыльскім айца Тэадозія Ваўковіча ран старобінскага празбітара айца Базылія Мышляевіча, збітага полацкім падстоліем Казімірам Вітоўскім, трымальнікам маёнткаў Міцяевічы і Старобін. Старобін, 18.11.1727.

Пячатка на кустодыі навагрудскага стольніка і падваяводы Крыштафа Міхала Кандратовіча (Навагрудскага гродскага суда).

Подпісы: Аляксандр Пётр Совіч-Корсак, падстолі і пісар гродскі в[аяво]дства Навагруд[скага]; карыгаваў Бронец.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 864—865).

394. Аблігацыйны ліст камянецкай стольнікавай Фрузыны Ляшынскай, дадзены Слуцкаму Спаскаму брацтву пры царкве Праабражэння Госпадня, з абавязкам вяртання ў тэрмін 29.09.1727 50 бітых талераў, пазычаных у брацтва. Без месца і даты, [1726 г.].

Подпіс: Фрузына Ляшынская.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: 30. 2 арк. (арк. 866—867; тэкст дакумента на адвароце арк. 866; арк. 867 чысты, з затылкам).

395. Аблігацыйны ліст камянецкай стольнікавай Фрузыны Ляшынскай, дадзены Слуцкаму Спаскаму брацтву пры царкве Праабражэння Госпадня, з абавязкам прызнаць обліг на пазычаныя 50 бітых талераў і квітацыю на лістападавых рочках 1727 г. у кнігах Навагрудскага гродскага суда. Без месца і даты, [1727 г.].

Подпіс: Фрузына Ляшынская.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 868).

396. а) Асекурацыйны ліст Лявона Паўлюшыца на пазычаныя ў слуцкага архімандрыта, намесніка Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозія Ваўковіча 150 злотых пад заставу свайго дома ў Слуцку з правам выкупу яго ў архімандрыта таму, хто ажэніцца з яго дочкамі. Слуцк, 9.02.1728.

Подпісы: Лявон Паўлюшыц; Ян Д. Хрысцініч; Ян Ф. Хрысцініч; Даніель Сяркевіч.

б) Нататка на палях аб прызнанні гэтага дакумента Лявонам Паўлюшыцам у кнігах магдэбурыі места Слуцкага. Без месца, 12.02.1728.

Подпіс: Стэфан Лапіцкі, пісар места Слуцкага.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 869—870; арк. 870 чысты, з затылкам).

397. Выпіс з кніг майдэбурыі места Слуцка, 12.02.1728. Асекурацыйны ліст Лявона Паўлюшыца (гл. № 396-а). Слуцк, 9.02.1728.

Пячатка на кустодыі магдэбурскага ўрада места Слуцк (герб «Пегас»).

Подпісы: Бернгард Отэн, войт майдэбурыі Слуцкай; Стэфан Лапіцкі, пісар м[еста] С[луцкага].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 871—872).

398. Аблігацыйны ліст Стэфана Каліціцкага, дадзены слуцкаму архімандрыту, намесніку Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозію Ваўковічу, з абавязкам аддаць у тэрмін 3.03.1728 пазычаныя 25 злотых. Без месца і даты.

Подпісы: Стэфан Каліціцкі; Міхал Ваўковіч.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 873—874; тэкст дакумента на адвароце арк. 873; арк. 874 чысты).

399. Асекурацыйны ліст раманаўскай св.-юр’еўскай святаровай Янавай Грэгаровічавай Яўфіміі Семяновічаўны з абавязкам выдаць у пэўны тэрмін абяцаныя 200 злотых свайму зяцю бялевіцкаму паповічу Яну Андрэевічу і яго жонцы, сваёй дачцэ Марыяне Грэгаровічаўне, акрамя раней запісаных пасагу 300 злотых і выправы. Раманаў, 6.06.1728.

Подпісы: Яўфімія, свяшчэннікавая юраўская раманаўская (крыжык); Кляменты Маўчановіч, свята-спаскі брацкі намеснік; Ян Лукашевіч.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 1 арк. (арк. 875).

400. Ліст-кантракт слуцкага і капыльскага праваслаўнага архімандрыта, намесніка Кіеўскай мітраполіі, морацкага, грозаўскага, старчыцкага і заблудаўскага ігумена Тэадозія Ваўковіча восаўскаму арандатару Абрааму Мендэлевічу на арэнду мыта і карчмы ў Пухавічах. У Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі, 23.06.1728.

Пячатка кустадыйная Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі.

Подпіс: вышэй згаданы архімандрыт слуцкі і капыльскі.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 1 арк. (арк. 876).

401. Ліст-пацвярджэнне слуцкага архімандрыта, намесніка Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозія Ваўковіча сазнання ва ўрадзе Слуцкага Траецкага манастыра слуцкіх мяшчан Андрэя Сляпіцкага і яго жонкі Настазіі Пінчукоўны аб продажы трайчанскаму абывателю Яну Ігнатовічу трох моргаў зямлі ў Трайчанах на юрысдыцы манастыра св. Тройцы за 40 злотых. У Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі, 22.07.1728.

Кустадыйная пячатка Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі.

Подпіс: Тэадозі Ваўковіч, а[рхімандрыт] с[луцкі] і к[апыльскі], намеснік архіепіскопіі Кіеўскай у кн[ястве] С[луцкім] і К[апыльскім].

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 877).

402. а) Пратакол допыту сялян в. Крываносы, Кармазы, Прусы і інш. камісарамі Віленскага каталіцкага біскупства ў сувязі з захопам і знішчэннем ксяндзамі Слуцкага езуіцкага калегіума праваслаўнай царквы ў в. Крываносы падчас валодання вёскай езуітамі. Без месца, 28.07.1728.

Копіі подпісаў: кс. Юры Ксаверы Цэпрынскі-Цекавы, плябан цімкавіцкі, камісар; кс. Матэуш Ігнацы Абражэвіч, алтарыст слуцкі.

б) Нататка аб актыкацыі гэтага пратакола ў кнігах Віленскай каталіцкай дыяцэзіі. Вільня, 31.08.1728.

Подпіс: Аляксандр Жаброўскі, віленскі канонік.

Тагачасная копія. Лацін. і пол. м. Філіграні. Стар. сігн.: 9; № 19 (закрэслена); 17 mo. 6 арк. (арк. 878—883; арк. 883 чысты, з затылкам).

403. Скарга празбітараў Асавецкай царквы камісарам віленскага каталіцкага біскупа аб захопе да уніі ксяндзамі слуцкімі езуітамі праваслаўнай царквы ў в. Крываносы, якая належыць да Асавецкай парафіі, збіцці яе святара, захопе царкоўнай маёмасці і іншых гвалтах. Без месца і даты, [1728 г.].

Копіі подпісаў: Пётр Біруковіч, Грыгоры Слаўтовіч, Сымяон Біруковіч, празбітары царквы Асавецкай.

Тагачасная копія. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 884—885; арк. 885 чысты).

404. Прыватны ліст (пісьмо) навагрудскага кашталяна Антонія Аскеркі, як кіраўніка Слуцкай аканоміі, да кіеўскага архіепіскапа айца Барлаама Ванатовіча з просьбай аб хіратанізацыі на пастара Раманаўскай царквы св. Юрыя Яна Андрэевіча паводле рэкамендацыі слуцкага архімандрыта і духавенства Слуцкай капітулы. Слуцк, 25.02.1729.

Пячатка на чырвоным сургучы (на арк. 887адв.) і подпіс: Антоні Аскерка, кашталян ваяводства Навагрудскага.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 886—887; арк. 887 чысты, з адрасам).

405. а) Выпіс з кніг Жамойцкага гродскага суда, 16.04.1629. Рэляцыйны квіт енерала ЯКМ Жамойцкага княства Крыштафа Антонія Наркевіча аб падачы позвы ў Жамойцкі гродскі суд вялёнскай старосцінай Марыяне Тэклі Нарушэвічаўне N. Качаноўскай, вялёнскаму падстаросту Францішку Скрындзялеўскаму і Андрэю Златоўскаму ў двары Вялёнскім у справе генеральнага старосты Жамойцкага княства Казіміра Гарбоўскага-Заранка. Без месца, 12.04.1729.

Пячатка на кустодыі Жамойцкага гродскага суда кепскай якасці.

Подпіс: у адсутнасці пана рэгента карыгаваў Гедымін, намеснік гроду княства Жамойцкага.

б) На адвароце тэкст зусім выцвелы, не чытабельны.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 1 арк. (арк. 888).

406. Дэкрэт віленскага каталіцкага біскупа Караля Пятра Панцэрынскага ў справе слуцкага архімандрыта, намесніка Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозія Ваўковіча з рэктарам Слуцкага езуіцкага калегіума Янам Пазнякоўскім аб захопе езуітамі праваслаўнай царквы ў в. Крываносы і перадачы яе уніятам. Вільня, 6.10.1728.

Копія подпісу: Караль, біскуп.

Копія 18 ст. Лацін. м. Філігрань. 1 арк. (арк. 890).

407. Выпіс з кніг Галоўнага Трыбунала ВКЛ у Вільні. Дэкрэт у справе смаленскага гараднічага Рафала Кісарэўскага і яго жонкі Мяланіі з Мялендзкіх, былой жамойцкай чашнікавай Каўнацкай, з генеральным старостам Жамойцкага княства Казімірам Гарбоўскім-Заранкам, жамойцкім канонікам, тверскім плябанам кс. Юрыем Ляўданскім, Янам Шнабовічам і Юзафам Увойнам, былым віцэ-адміністратарам правенту чопавага і шэлежнага паловы Жамойцкага княства, аб невяртанні грошаў, пазычаных у першага мужаісціцы нябожчыка жамойцкага чашніка Вінцэнта Каўнацкага. Вільня, 31.08.1729.

Пячатка на кустодыі Віленскага земскага суда.

Подпісы: Ян Сапега, кашталян троцкі, маршалак Трыбунала Галоў[нага] ВКЛ; Міхал Алаізы Савіцкі, пісар земскі віленскі; карыгаваў Зміёўскі.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 4 арк. (арк. 891—894).

408. Выпіс з кніг Галоўнага Трыбунала ВКЛ у Вільні. Дэкрэт у справе генеральнага старосты Жамойцкага княства Яна Казіміра Гарбоўскага-Заранкі з смаленскім гараднічым Рафалам Кісарэўскім і яго жонкай Мяланіяй Мялендзкай, былой Каўнацкай, смаленскім земскім суддзёй Станіславам Нянеўскім аб атрыманні адказчыкамі ў 1728 г. дэкрэта Галоўнага Трыбунала ВКЛ у няслушным абвінавачванні істца і ўвязанні ў сувязі з гэтым у яго двор у Вільні. Вільня, 31.08.1729.

Пячатка на кустодыі Віленскага земскага суда.

Подпісы: Ян Сапега, кашталян троцкі; маршалак Трыбунала Галоў[нага] ВКЛ; Міхал Алаізы Савіцкі, пісар земскі віленскі; карыгаваў Зміёўскі.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 4 арк. (арк. 895—898).

409. Ліст архімандрыта Слуцкага Св.-Траецкага кляштара, намесніка Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозія Ваўковіча продажу Яцку Ігнатовічу морга кляшторнай зямлі. Без месца, 17.04.1730 (стары стыль).

Кустадыйная пячатка Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі.

Подпіс: Вышэй згаданы архімандрыт с[луцкі], намеснік архіепіскопіі Кіеўскай у кн[ястве] С[луцкім] і К[апыльскім].

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 899—900; арк. 900 чысты, з затылкам; абодва аркушы змацаваны пячаткай).

410. Выпіс з кніг майдэбурыі месца Слуцкага ад 16.05.1730. Дэкрэт аб прысуджэнні слуцкаму райцы Яну Янавічу Хрысцінічу дома ў м. Слуцку паводле яго куплі ў вікарыя Слуцкай Юр'еўскай царквы айца Мышляевіча і паводле консэнсаў генеральнага аканома Слуцкага княства Томаша Воляна ад 10.07.1729 і 11.05.1730, якія ўпісаны ў дэкрэт, які дом аспрэчваў Ян Фёдаравіч Хрысцініч. Слуцк, 16.05.1730.

Пячатка на кустодыі магдэбурыі места Слуцка (герб «Пегас»).

Подпіс: Стэфан Лапіцкі, пісар м[агдэбурскі] м[еста] С[луцкага].

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. Стар. сігн.: 56. 4 арк. (арк. 901—904; арк. 904 чысты, з затылкам).

411. Ліст-облігацыя Гелены Філіпавай Серыкавай, дадзены слуцкаму архімандрыту, намесніку Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозію Ваўковічу, на пазычаныя ў яго 30 злотых з тэрмінам вяртання 3.11.1730. Без месца і даты [1730 г.].

Подпіс: Лука Паўлюшыц.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 905).

412. а) Супліка (скарга) святароў Раманаўскіх цэркваў генеральнаму аканому маёнткаў князёў Нейбурскіх Томашу Воляну з просьбай аб вызваленні іх плаціць падымны падатак і падводшчыну ў сувязі з тым, што яны не валодаюць ні сялянамі, ні зямельнымі надзеламі. Без месца і даты.

Подпісы: Ян Ярцэвіч, святар раманаўскі; Ян Андрэеўскі, прэзбітар юр'еўскі Раманаўскі.

б) Дэкрэт аканома Томаша Воляна аб вызваленні раманаўскіх святароў ад згаданых падаткаў. Без месца, 5.12.1730.

Подпіс: Волян, аканом.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 906—907; тэкст дэкрэта на адвароце арк. 907).

413. Ліст-паведамленне намесніка манастыра Мгарскага Лубенскага Іякіма Літвішкі і брацііі да ігумена гэтага манастыра са звесткамі наконт просьбы да палкоўніка Прылуцкага аб падводах на перавоз вапны, аб пакінутых скрынях з рэчамі былога намесніка манастыра Георгія Кувячынскага і інш. Манастыр Мгар, 23.12.1730.

Подпіс: намеснік манастыра Мгарскага Лубенскага Іякім Літвішка з брацціяй.

Арыгінал. Рус. м. Філіграні. 1 арк. (арк. 908).

414. а) Прывілей караля Аўгуста II Тадэушу Апоцы на дзве валокі зямлі ў мазырскім старостве, што раней трымаў нябожчык Марка Барысовіч, на ленным праве. Гродна, 20.10.1730.

Копія подпісу: Augustus Rex.

б) Выпіс з кніг Мазырскага гродскага суда. Дэкрэт у справе мазырскага земскага суддзі Яна Яленскага, як войта, бурмістраў і мяшчан места Мазыра, Домны Сакуноўны, пададдзі-ўдавы, з Казімірам Апокай, намеснікам пярэдняй стражы харугвы Булавы вялікай войск ВКЛ, і яго пляменнікам Янам Апокай, аб атрыманні няслушна продкамі адказчыкаў прывілея ад караля Аўгуста II на зямлю, якая належыць Мазырскай Мікольскай царкве паводле прывілея караля Жыгімонта III ад 1609 г. Без месца, 3.09.1774. Дакумент без канца.

Копія. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 909—910; арк. 910 чысты).

415. Ліст-облігацыя слуцкіх абывацеляў, жыдоў Завеля Гіршавіча і Зеліка Гіршавіча, дадзены св.-спаскаму намесніку айцу Кляменту Маўчановічу, Яну Янавічу Хрысцінічу, старосце, і інш. братчыкам Слуцкага брацтва Праабражэння Гасподня, з абавязкам аддаць пазычаныя 50 бітых талераў у тэрмін 25.12.1732. Без месца і даты [1732 г.].

Подпісы: Завель Гіршавіч і Зелік Гіршавіч (па-жыдоўску); Самуэль Хрысцініч, Пётр Гутоўскі, Бараноўскі (па-польску).

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. Стар. сігн.: 29. 1 арк. (арк. 911).

416. а) Выпіс з кніг Слуцкай капітулы. Дэкрэт у справе пана Самуэля Грушчынскага з паннай Аленай Корбутаўнай аб яе адмове пайсці за яго замуж насуперак папярэдняга абяцання, дадзенага пры сведках у Пагосце, і аб прэтэнзіі на яе руку пана Юзафа Хацяноўскага. Слуцк, 22.01.1731.

Подпісы: Томаш Тамашэўскі, празбітар уваскрасенскі; Грыгоры Міхневіч, празбітар мікольскі слуцкі; Артэмі Рыбец, празбітар уваздвіжанскі слуцкі; Кляменты Маўчановіч, свята-спаскі брацкі і архімандрыі Слуцкай намеснік; Яхім Вышынскі, празбітар раждзественскі, капітулы Слуцкай пісар.

б) Нататка генеральнага аканома Томаша Воляна аб скасаванні згаданага дэкрэта і адсылцы яго да слуцкага архімандрыта для перагляду. Без месца, 20.02.1732.

Подпіс: Волян, ч[ашнік] аш[мянскі].

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 912—913).

417. а) Канфірмацыйны прывілей крычаўскага старосты Гераніма Радзівіла, які пацвярджае ўсе прывілеі сваіх папярэднікаў, дадзеныя падданым Слуцкага княства, места Слуцка і іншых маёнткаў былых Нейбурскіх уладанняў, на старыя правы і вольнасці, у тым ліку недатыкальнасці да веравызнання падданых грэцкай (праваслаўнай), аўгсбургскай (лютэранскай) і евангеліцкай (кальвінісцкай) цэркваў. Замак Слуцкі, 6.03.1731.

Пячатка на кустодыі не захавалася.

Подпісы: Р.(?) Радзівілавая; Геранім князь Радзівіл, ста[роста] кр[ычаўскі].

б) Нататка на адвароце аб прадстаўленні гэтага прывілея намеснікам Слуцкага манастыра Св. Тройцы айцом Ератыміушам Чарчыцкім у акты Пінскага гродскага суда. Без месца, 26.01.1739.

Подпіс: Тэадор Пратасавіцкі, НГПП (намеснік гродскі павета Пінскага).

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. Стар. сігн.: 6; № 20; № 7; № 37. 1 арк. (арк. 914; аркуш вялікага фармату (in folio), складзены напалам).

418. а) Копія прывілея (гл. № 417-а). Слуцк, 6.03.1731.

Копіі подпісаў: Ганна кн. Радзівілавая; Геранім Радзівіл, староста крычаўскі.

б) Універсал канюшага ВКЛ, пшамыскага старосты, рэгіментара войск ВКЛ Міхала Радзівіла, як былога апекуна Слуцкага княства і ўсіх Нейбурскіх уладанняў, якія цяпер ва ўласнасці яго брата крычаўскага старосты Гераніма Радзівіла, на пацвярджэнне даўніх прывілеяў на правы і вольнасці падданым Слуцкага княства і места Слуцка. Замак Слуцкі, 20.05.1731.

Копія подпісу: Міхал Казімір князь Радзівіл, канюшы ВКЛ.

Копія. Пол. м. Філіграні. Стар. сігн.: № 15. 2 арк. (арк. 915—916).

419. Ліст-обліг абывателя і купца места Слуцка Трафіма Шчурыка, дадзены Якубу Лапіцкаму, Яну Янавічу Хрысцінічу, Геліяшу Паўлюшыцу, сесіяналістам Слуцкай магдэбурыі, і ўсяму Свята-Успенскаму брацтву Слуцкай замкавай царквы, на пазычаныя 500 злотых з тэрмінам вяртання 10.03.1731. Без месца і даты [1730 г.].

Подпісы: Трафім Счурык; Грыгоры Сяркевіч; Пётр Гутоўскі.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 917).

420. Прэзента (пажалаванне) князя Караля Філіпа, палаціна Рэнскага, айцу Юзафу Аранскаму на Слуцкую і Капыльскую архімандрыю па смерці былога архімандрыта Тэадозія Ваўковіча. Шверын, 9.04.1732.

Пячатка на кустодыі і подпіс: Carolus, Elector, Palatenu.

Арыгінал. Лацін. м. Філіграні. Стар. сігн.: «Не нужно» (закрэслена); 30; № 31. 2 арк. (аркуш з тэкстам не пагінаваны; арк. 918 чысты, з затылкам).

421. Рэестр касметычных і туалетных прыбораў для ашмянскай чашнікавай Волянавай з пералікам колькасці серабра, якое спатрэбілася на выраб прыбораў, і колькасці грошаў, атрыманых ад раўскага стольніка Ярцыны (?). Гданьск, 10.06.1731.

Подпіс: Ёхан Ёдэ.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань, 1 арк. (арк. 919).

422. Обліг Антонія Дзёрткі, ігумена Грозаўскага Св.-Янскага манастыра Віленскага канвента, дадзены айцу Кляменцію Маўчановічу, Яну Ваўковічу, Яну Янавічу Хрысцінічу, слуцкім майдэбурскім сесіяналістам, старостам і ўсяму стаўрапігіяльнаму брацтву пры царкве Праабражэння Гасподня, на пазычаныя ў іх 1260 зл., за што ў заставу даў ім дакументы на дом на Юр'еўскай вул. на Новым месце і крамы ў Светлым радзе, з тэрмінам вяртання пазыкі 1.09.1731 (стары стыль). Без месца і даты [1730 г.].

Подпісы: Антоні Дзёртка, ігумен кляштара Св.-Янскага Грозаўскага канвенту Вілен[скага]; Аляксандр Дзёртка; Самуэль Хрысцініч; Пётр Гутоўскі.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: 28. 1 арк. (арк. 920).

423. Ліст Кансісторыі Кіеўскай архіепіскопіі айцу Іякіму Літвішку, намесніку Мгарскага Лубянскага манастыра, і ўсёй браціі з загадам прыехаць у Кіеў на судовую справу іх манастыра і ігуменаў Густынскага і Гадзяцкага манастыроў з айцом Грыгорыем Кувечынскім. Катэдра архіепіскопіі Кіеўскай, 1.09.1731.

Пячатка на кустодыі Кансісторыі Кіеўскай архіепіскопіі не захавалася.

Подпіс: паводле прыгавора кансісторскага падпісаў іераманах Герман Канашэвіч, кансісторскі пісар.

Арыгінал. Стукр. м. Філігрань. 1 арк. (арк. 921).

424. Копія апісання судовай справы, якая адбывалася ў 1630-я гг., канюшага ВКЛ Крыштафа Хадкевіча з польным гетманам ВКЛ Крыштафам Радзівілам, як апекуном Багуслава Радзівіла і яго сясцёр, дзяцей нябожчыка віленскага кашталяна Януша Радзівіла, аб спадчыне па князях Слуцкіх, са спасылкамі на дакументы і дэкрэты за 1594—1631 гг. Копія складзена для адшукання дакументаў па гэтай справе ў архівах Кіеўскага ваяводства, Слуцк, 17.10.1731.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Ант[оні] дэ Бекер, губер[натар] генераль[ны Слуцкі].

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. 4 арк. (арк. 922—925; арк. 925 чысты).

425. Ліст слуцкага архімандрыта, намесніка Кіеўскай архіепіскопіі Тэадозія Ваўковіча дазволу свайму падданаму Міску Фурсевічу прадаць два моргі зямлі за 33 зл. Давыду Шышку. У архімандрыі Св.-Траецкай Слуцкай, 21.12.1731 (стары стыль).

Пячатка на кустодыі Слуцкай архімандрыі.

Подпіс: Тэадозі В[аўковіч], а[рхімандрыт] С[луцкі], намеснік архіепіскопіі К[іеўскай].

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. 1 арк. (арк. 926).

426. а) Выпіс з кніг Слуцкага замкавага суда 21.02.1732. Ліст-прэзента (прадстаўленне) крычаўскага старосты Гераніма Радзівіла аб прызначэнні айца Юзафа Аранскага на пасаду слуцкага св.-траецкага архімандрыта па смерці былога архімандрыта Тэадозія Ваўковіча паводле выбараў Слуцкай капітулы. Замак Бяльскі, 6.02.1732.

Пячатка на кустодыі Слуцкага замкавага суда («Пагоня»).

Подпісы: Юзаф Младэцкі, рот[містр] і суддз[я] генер[альны] кн[ства] Сл[уцкага] і Капыль[скаг]а Казімір Шэгль, пісара суд[овы] кн[ства] Слуц[кага]; карыгаваў Каспяровіч.

б) Нататка на палях аб актыкацыі гэтага дакумента празбіратам Слуцкай Св.-Мікольскай царквы Філіпам Багуцкім у кнігах Мінскага гродскага суда. Без месца, 29.07.1746.

Подпіс: Пушкін, н[амеснік] г[родскі] мін[скі].

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. Стар. сігн.: № 1. 2 арк. (арк. 927—928).

427. Прыватны ліст (пісьмо) аканома Слуцкага княства Томаша Воляна да судовага падстаросты Слуцкага замка з просьбай актыкаваць у кнігах яго ўрада лістпрэзенту на Слуцкую архімандрыю, дадзеную айцу Аранскаму, і выдаць выпісы. Слуцк, 21.02.1732.

Пячатка на чырвоным сургучы і подпіс: Томаш Волян, ашм[янскі] ча[шнік], аканом.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. Стар. сігн.: 49. 1 арк. (арк. 929).

428. Выпіс з кніг Слуцкага замкавага суда 21.02.1732. Універсал Генрыка Антонія дэ Бекерса, аблегата князя электара і рэнскага палаціна, генеральнага губернатара Нейбурскіх уладанняў, да праваслаўных людзей Слуцкага і Капыльскага княстваў аб прызначэнні на пасаду Слуцкага архімандрыта згодна з выбарамі Слуцкай капітулы айца Юзафа Аранскага, прысланага кіеўскім архіепіскапам Рафалам Зубароўскім па смерці былога архімандрыта Тэадозія Ваўковіча. Варшава, 10.02.1732.

Пячатка на кустодыі Слуцкага замкавага суда («Пагоня»).

Подпісы: Зыгмунт Шарыуш з Мніна Мнінскі, падстароста судовы княства Слуцкага; карыгаваў Каспяровіч.

Арыгінал. Пол. м. Філіграні. Стар. сігн: 33. 2 арк. (арк. 930—931).

429. Ліст слуцкага жыда (падпісаўся па-жыдоўску), дадзены намесніку Кіеўскай архіепіскопіі Юзафу Аранскаму, з абавязкам у тэрмін вярнуць запазычаныя 13 зл. У архімандрыі [Слуцкай], 22.03.1732.

Подпіс жыда па-жыдоўску.

Арыгінал. Пол. м. Без філіграні. Стар. сігн.: 2. 1 арк. (не пагінаваны).

430. Копія дакумента № 417-а. Слуцк, 16.03.1731.

Копіі подпісаў: Ганна княгіня Радзівілавая (нататка побач інш. почыркам аб яе смерці); Геранім князь Радзівіл, староста крычаўскі.

Копія. Пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 932—933).

431. Пастанова Слуцкай капітулы аб змяненні збору грошаў у капітульны скарб з даходаў ад судовай і адміністрацыйнай дзейнасці і размеркаванні грошаў між царкоўнымі асобамі капітулы. У доме судовым духоўным Капітульным Слуцкім, 03.1732 (число апушчана).

Пячатка кустадыйная Слуцкай капітулы.

Подпісы: Філіп Казюліч, празбітар царквы Варварынскай; Артэмі Рыбец, п[разбітар] уваздвіжанскі; Грыгоры Міхневіч, празбітар мікольскі слуцкі і пісар капітулы слуцкай; Андрэй Бялькевіч, празбітар раждзественскі; Ян Корбут, празбітар іванаўскі, інстыгатар капітульны.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 1 арк. (арк. 934).

432. Ліст-позва кіеўскага архіепіскапа Рафаіла ігумену Праабражэнскага Пустынна-Мгарскага Лубенскага манастыра Георгію Ляскоўскаму ў духоўны суд кіеўскай архіепіскопіі ў справе былога ігумена гэтага манастыра Георгія Кувячынскага аб скарбавых грошах манастыра і розных шкодах. Катэдра Св.-Сафійская Кіеўскай архіепіскопіі, 19.04.1732.

Подпіс: смірэнны Рафаіл, архіепіскап кіеўскі .

Арыгінал. Стукр. м. Філіграні. Стар. сігн.: Нумар 10/6 К. 3. 2 арк. (арк. 935—936).

433. а) Супліка (скарга) законніц Слуцкага кляштара Св. Прарока Геліяша ашмянскаму чашніку, слуцкаму аканому Томашу Воляну на проціпраўныя дзеянні [старшай кляштара?] панны Марты Федаровічаўны, якая дазваляе свайму брату карыстацца кляшторнымі землямі, падданымі, скарбамі і інш., і просьба прызначыць для кляштара сындыка (апекуна). Без месца, 20.04.1732 (дата на затылку).

Подпіс: законніцы кляштара Св. Прарока Геліяша.

б) Рэскрыпт Т. Воляна аб перадачы суплікі на разгляд слуцкаму архімандрыту, так як не датычыць спраў Слуцкай аканоміі. Без месца, 28.04.1732.

Подпіс: Волян, ашм[янскі] чаш[нік], аканом.

Арыгінал. Пол. м. Філігрань. 2 арк. (арк. 937—938).

434. Інвентар рухомых царкоўных рэчаў і дакументаў Слуцкай Св.-Траецкай архімандрыі, складзены па смерці былога архімандрыта Тэадозія Ваўковіча паводле загаду ашмянскага чашніка, генеральнага аканома Нейбурскіх уладанняў Томаша Воляна, а таксама апісанне нерухомай уласнасці манастыроў архімандрыі — Грозаўскага Св. Мікалая, Заблудаўскага, Морацкага і Старчыцкага, мястэчка Трайчаны, вёсак і фальваркаў архімандрыі. Не закончаны. Без месца, 29.04.1732.

Без пячатак і подпісаў.

Тагачасная копія (?). Пол. м. Філіграні. Стар. сігн.: № 25. 12 арк. (арк. 939—950; арк. 947—950 чыстыя).

435. а) Рота юраменту (прысяга) і інквізіцыя (апытанне) прысяжных сведкаў-сялян в. Амговічы, Казловічы, Папоўцы і інш. па справе Слуцкай каталіцкай плябаніі з Слуцкай Мікольскай царквой па зямельнай спрэчцы. Слуцк, 5.12.1732.

Копіі подпісаў: Ксёндз Матэуш Амбражэвіч, алтар[ыст] слуцкі, камісар; Андрэй Вішнеўскі, рэвізор княства Слуцкага, камісар; Ян Ф. Хрысцініч, камісар.

б) Нататка аб скапіраванні з гэтага дакумента. Без месца, 20.12.1732.

в) Нататка аб прадстаўленні гэтага дакумента цяжэбным бакам і адкладзе справы на іншы час з-за адсутнасці арыгінала. Без месца, 5.08.1733.

Подпіс: кс. Аляксандр Жаброўскі, канонік і афіцыял віленскі.

Тагачасная копія. Лацін. і пол. м. Філіграні. 2 арк. (арк. 951—952).

Літаратура

1. Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск, 2004. Вып. 5. С. 47—72; Мінск, 2005. Вып. 6. С. 288—311; Мінск, 2006. Вып. 7. С. 225—237; Мінск, 2007. Вып. 8. С. 72—88.

Н. С. Дятлова

МЕТАДАННЫЕ В ОБЛАСТИ УПРАВЛЕНИЯ ДОКУМЕНТАЦИЕЙ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ СТАНДАРТИЗАЦИИ

Одним из ключевых понятий международной стандартизации в области управления документами является понятие «метаданные».

Обобщенно метаданные могут быть определены как «данные о данных» или «данные, описывающие характеристики данных и их взаимоотношения» [1; 2]. За этим универсальным, на первый взгляд, простым понятием стоят сложные концептуально важные разработки в различных отраслях и дисциплинах. Метаданные состоят из элементов, объединенных в наборы. Такие наборы разрабатываются с определенными целями (например, для описания информационных объектов) различными организациями. В том случае, если набор элементов метаданных рассматривается и принимается соответствующей уполномоченной организацией (например, Международной организацией по стандартизации (далее — ИСО), он становится официальным стандартом метаданных. В ряде стран и на международном уровне стандарты метаданных разработаны для библиотечного дела, образования, географии, сельского хозяйства и др. [3, с. 55].

Осознание важности понятия «метаданные» для работы с документами привело к созданию разнообразных проектов для его разработки применительно к сфере управления документами и архивного дела. Принятый в 2001 г. стандарт ИСО 15489:2001 «Информация и документация. Управление документами — Часть 1: Общие положения» [4] (далее — МС ИСО 15489) устанавливает, что управление метаданными является неотъемлемой частью управления документами [4, п. 7.1, 7.2].

Термин «метаданные» в нормативно-методических документах Республики Беларусь в сфере информации и документации является достаточно новым. С введением в 2004 г. в действие непосредственно в качестве государственного стандарта Республики Беларусь межгосударственного стандарта ГОСТ 7.70-2003 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу — Описание баз данных и машиночитаемых информационных массивов. Состав и обозначение характеристик» (далее — ГОСТ 7.70-2003) указанный термин получил официальное закрепление в законодательстве Республики Беларусь [5]. Учитывая, что гармонизация национальных и международных стандартов является одним из ключевых аспектов государственной политики в сфере технического нормирования и стандартизации Беларуси, можно предположить распространение термина «метаданные», широко применяемого в международных стандартах (далее — МС), в отечественном законодательстве. Вместе с тем в современных условиях не могут быть эффективно организованы ни процессы работы с документами, ни проведена их автоматизация, если не будет внесена терминологическая, а значит, и содержательная ясность в эти процессы. Значимость терминологии для эффективности практических работ в сфере документационного обеспечения управления (далее — ДОУ) на сегодняшний день значительно повысилась. С принятием в Республике Беларусь МС в национальную терминосистему ДОУ уже проник ряд непривычных для отечественного делопроизводства понятий («запись», «след контроля» и др.) [6].

Исходя из указанных положений, цель данного исследования — определить необходимость введения понятия «метаданные» в национальную терминосистему ДОУ. Для этого определим, что представляют собой метаданные в области управления документацией, рассмотрим концепции управления метаданными, предлагаемые международным сообществом, проанализируем принципы и методы управления метаданными, закрепленные в МС.

Можно встретить многочисленные толкования термина «метаданные» в различных областях в зависимости от специфики деятельности, в которой он употребляется. Специалисты в области информационных технологий ограничивают использование этого термина относительно сведений, содержащихся в словарях данных, моделях данных, схемах [1]. В то же время открытой, многонациональной группой — Инициативой метаданных Дублинского ядра (Dublin Core Metadata Initiative — DCMI), которая разработала стандарт метаданных для Интернет-ресурсов, метаданные определены более широко — «описание информационного ресурса». В соответствии с Руководством по Дублинскому ядру (Dublin Core Guide) термин «мета» происходит от греческого слова, которое обозначает «определение природы высшего порядка или более фундаментального типа», например, метаязык или метатеория [7]. Инициатива метаданных Дублинского ядра устанавливает, что метаданные могут служить различным целям, начиная от идентификации ресурса, из которого можно получить определенную информацию, и заканчивая оценкой пригодности ресурса для его применения [8]. Исходя из указанных выше определений, под метаданными понимается любая информация, необходимая для размещения ресурса, поддержания его во времени и определение целесообразности его сохранения. В ГОСТ 7.70-2003 термин «метаданные» определен как «формализованное описание электронного информационного ресурса, используемое для идентификации и категоризации информационного ресурса при работе с большими совокупностями информационных ресурсов» [5].

В области управления документацией термин «метаданные» определен достаточно детализировано. В соответствии с дефиницией, приведенной специалистами австралийского Проекта ведения делопроизводственных метаданных (Recordkeeping Metadata Project), метаданные — структурированная информация, которая определяет, описывает, удостоверяет, управляет и делает доступными в течение времени и пространстве документы, созданные в контексте социальной и деловой деятельности [9]. Более общее определение рассматриваемому термину приведено в МС ИСО 15489: «ме-

таданные — данные, описывающие контекст, содержание, структуру и управление документами в течение времени» [4, п. 3.12]. Из определения, принятого ИСО, следует, что делопроизводственные метаданные используются прежде всего для описания таких свойств документа, как содержание, структура и контекст.

Содержание (контент) — это фактическая информация документа, фиксирующая управленческую деятельность [3, с. 48].

Помимо содержания, документ включает в себя информацию о контексте и структуре.

Структура — это внешний вид и расположение частей содержания (например, носитель, формат файла, организация данных, расположение реквизитов, шрифты, примечания, таблицы и т. д.), а также наличие в документе связей с другими документами (гиперссылок) [3, с. 48].

Контекст — это содержащаяся в документе или сопроводительная информация, показывающая взаимосвязь документа с управленческой деятельностью организации и с другими документами. Это информация о самом документе (например, заголовок, автор, дата создания), о создателе и целях создания документа (например, об управленческой функции или деятельности, организации-создателе), об использовании документа (кем, когда, почему). По определению ИСО 15489 под контекстом имеется в виду ситуация (создатели, их цели, деятельность и обстоятельства), которая послужила причиной произошедших событий, создания и хранения фиксирующих эти события документов [3, с. 48].

Таким образом, в стандартах ИСО отражена позиция относительно состава документа, в соответствии с которой его обязательным компонентом являются метаданные, представляющие важную часть контекстной информации как необходимое условие для поддержания доказательной силы и долговременного хранения документов.

В отечественной теории документоведения и практики ДОУ обязательными элементами оформления документа являются реквизиты [10]. Реквизит — информационный элемент документа, характеризующий сам документ, его целевое назначение или место, занимаемое им в пространстве и во времени [11, с. 15]. В национальном законодательстве закреплен состав обязательных реквизитов организационно-распорядительной документации [12]. Если соотнести приведенное определение реквизита с дефинициями делопроизводственных метаданных, то можно сделать вывод о том, что делопроизводственные метаданные, как и реквизиты:

придают документу юридическую силу;

являются необходимым средством для эффективного управления документами, отражая этапы прохождения документов;

определяют пространственные и временные характеристики документа;

увязывают документ в деловом и социальном контексте.

Вместе с тем «метаданные» содержатся в традиционном делопроизводстве не только в формуляре документа, но и на обложках дел, в регистрационных карточках документов, номенклатурах дел и др.

Таким образом, термин «метаданные» не вводит новое понятие в сфере управления документацией. Он является обобщающим термином для обозначения данных о документе.

Проследим, какие обстоятельства повлияли на необходимость выделения рассматриваемого термина на международном уровне.

В середине 90-х гг. в странах Западной Европы, США, Австралии шел активный процесс разработок вопросов, связанных с переходом ведения деловых операций в электронной среде [1; 2; 9]. Столкнувшись с проблемами оперативного поиска информации, эффективного управления информационными ресурсами в электронной среде, появилась необходимость в создании единых требований и правил описания информационных ресурсов. Специалисты в области управления документами, архивисты, имеющие богатый опыт в работе по систематизации и описанию информации, были привлечены для решения указанных вопросов. Обсуждая проблемы электронной коммерции, оказания услуг он-лайн, создания «электронного правительства», мировое сообщество пришло к выводу о необходимости разработки новых концепций в области управления документами. Ключом к получению ценных сведений, содержащихся в «неструктурированной информации», стали метаданные управления документами [1; 2; 9; 13].

Понимание значения метаданных для работы с документами в электронной форме привело к появлению различных проектов по разработке теории метаданных в области управления документами.

Австралийский Проект ведения делопроизводственных метаданных [9] выделил восемь основных целей, которые преследуют при создании метаданных документов:

уникальная идентификация;

удостоверение подлинности;

постоянство содержания, структуры и контекста;

управление условиями доступа и использования;

прослеживание и документирование истории использования, включая процессы управления документами и архивные процессы;

возможность обнаружения, сохранения и передачи установленным пользователям;

ограничение несанкционированного использования;

гарантия технической совместимости в сети Интернет.

В основе концепции, разработанной австралийским Проектом ведения делопроизводственных метаданных, заложена модель континуума документов, которая основана на определении и интеграции документационных и архивных процессов в целях обеспечения сохранности документов [14]. В

соответствии с концепцией в организации должны быть определены непрерывные процессы, которые позволяют метаданным быть неразрывно связанными с соответствующими документами с момента их создания и на протяжении всего жизненного цикла. Главная цель этих процессов — обеспечить надлежащий контроль по созданию надежных, достоверных, значимых и доступных документов для их передачи в течение времени как внутри организации, так и за ее пределами [9].

Модель континуума расширила теорию жизненного цикла документов, разработанную специалистами в области управления документами Северной Америки, в соответствии с которой создание и управление метаданными проходило в период нахождения документов в «полуактивной» стадии, т. е. в архиве организации [14].

Австралийский подход континуума документов говорит о том, что специалисты в области документации должны быть задействованы в управлении документами еще до их создания и поддерживать непрерывный процесс управления документами, в течение которого новые метаданные должны быть определены для документа. Такой подход требует идентификации и представления метаданных, которые сопровождают делопроизводственный процесс в течение времени в формализованном виде. На решении указанных задач были сконцентрированы два проекта по разработке метаданных в области управления документацией.

Проект Питсбургского университета по управлению электронными документами (The University of Pittsburgh Electronic Records Project) предложил единую модель метаданных, которая должна была способствовать эффективным деловым коммуникациям, так называемая модель BAC (Business acceptable communication) [15]. В указанном проекте документ рассматривался в качестве объекта, состоящего из уровней информации, которая служит различным делопроизводственным функциям:

базовый уровень точно идентифицирует документ и присваивает ему уникальные идентификаторы, позволяющие находить документ;

уровень условий содержит инструкции, касающиеся доступа к документам, включая условия ограничения доступа, а также информацию о месте расположения документа;

структурный уровень состоит из метаданных о структуре данных и информации о программном обеспечении и аппаратной зависимости;

контекстный уровень определяет происхождение документа (физическое или юридическое лицо, система или средство, которые ответственны за создание документа);

содержательный уровень отражает информацию о содержании документа;

уровень истории использования документа документирует действия пользователей документа после его создания [15].

В 1998—1999 гг. на базе Университета Монаш (the Monash University) был реализован совместный проект Австралийского исследовательского совета и представителей промышленности — Стратегическое сотрудничество с промышленной сферой — Исследование и обучение (Strategic Partnership with Industry — Research and Training — SPIRT). Результатом выполнения проекта стала разработка схемы метаданных по ведению документации — Recordkeeping Metadata Schema (RKMS) (далее — RKMS), которая представляет документ в контексте деловой среды для определения и стандартизации набора элементов метаданных. Проект RKMS устанавливает связи между деловой деятельностью, людьми, которые осуществляют эту деятельность, и документами, которые выступают свидетельством выполнения этой деятельности [16]. Схема учитывает традиционные правила управления документами и дает возможность для дальнейших исследований в этой сфере.

Большая часть предложений в сфере электронного взаимодействия была основана на восприятии документа как пассивного информационного объекта. Сообщество специалистов в области управления документными и архивными метаданными Австралии предложило другую точку зрения на документы, рассматривая их в качестве активных участников в деловых процессах и технологиях, а не как пассивные объекты, которые подлежат ретроспективному описанию [16]. Описанная модель связывает динамичную деловую среду с пассивным миром информационных ресурсов в электронной среде.

Рассмотрев различные проекты по разработке концепций в области делопроизводственных метаданных, можно сделать следующие выводы:

необходимость выделения термина «метаданные» связана с разработкой концепций для организации эффективной работы с документами в электронной среде;

развитие концепций делопроизводственных метаданных шло на основе моделей управления документами, разработанных на национальном уровне;

теория делопроизводственных метаданных эволюционировала от представления о метаданных как данных, присваиваемых документу во время нахождения его в архиве организации, до системного представления метаданных как обязательных компонентов электронных документов для обеспечения их надежности, достоверности, целостности, возможности использования и управления ими в контексте деловой и социальной деятельности.

Стандартизация делопроизводственных метаданных, активно осуществляемая в 90-х гг. XX в. на национальном уровне, в начале XXI в. перешла на международный. Рассмотрим принципы и методы управления метаданными, закрепленные в МС.

В 2003 г. ИСО был принят стандарт ИСО 15836 «Информация и документация — Набор элементов метаданных Дублинского ядра» (далее —

ИСО 15836) [17]. Он содержит универсальный набор метаданных, применимый для описания любых информационных ресурсов.

ИСО 15836 выделяет 15 ключевых элементов, которые описывают самые важные характеристики электронного информационного ресурса таким образом, чтобы можно было найти этот ресурс в сети Интернет. Как и информация на библиотечных карточках в каталоге описывает книгу, которая стоит на библиотечной полке, метаданные Дублинского ядра описывают наиболее важные характеристики электронного ресурса.

Элементы метаданных состоят из 3 групп, которые жестко определяют объем информации, сохраненной в них:

элементы, имеющие отношение к содержанию ресурса (сведения о заголовке, предмете, описании, типе, источнике, повествовании, обложке);

элементы, рассматривающие ресурс как интеллектуальную собственность (такие, как создатель, издатель (владелец издания), сотрудники, информация о правах);

элементы, описывающие свойства ресурса (дата, формат, удостоверение подлинности, язык) [17].

Сегодня стандарт на Дублинское ядро является точкой опоры для разработки стандартов на описание информационных ресурсов в различных областях.

На основе Дублинского ядра в России в 2003 г. был разработан государственный стандарт ГОСТ Р 7.70-2003 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу — Описание баз данных и машиночитаемых информационных массивов. Состав и обозначение характеристик» [5]. Этот документ был принят как межгосударственный (протокол Межгосударственного совета по стандартизации, метрологии и сертификации от 22 мая 2003 г. № 23) [5] и введен непосредственно в качестве государственного стандарта Республики Беларусь с 1 марта 2004 г.

ГОСТ 7.70-2003 предлагает для описания информационного ресурса 29 реквизитов. Он устанавливает 10 обязательных реквизитов (идентификатор информационного ресурса, наименование ресурса, владелец, описание, коды рубрикатора, ключевые слова, язык, период обновления, финансирование, дата последнего обновления информационного ресурса), закрепляет условно обязательные реквизиты (присутствуют в описании не всех информационных ресурсов) и факультативные реквизиты (они не обязательно должны присутствовать в описании, но позволяют предоставить пользователю дополнительную информацию об информационном ресурсе, сделать ресурсы удобнее и привлекательнее) [5].

Службам регистрации информационных ресурсов ГОСТ 7.70-2003 рекомендует вести не только каталог зарегистрированных ресурсов, но и списки реквизитов для использования при составлении описания таких типов электронных информационных ресурсов, как «организация» и «персона». В

эти списки реквизитов (отдельные файлы) вносятся данные об организациях и лицах, владеющих, создающих, участвующих в создании или публикации информационных ресурсов, а также консультирующих по вопросам использования ресурсов [3; 5].

Большинство элементов метаданных в межгосударственном стандарте соответствует международному Дублинскому ядру. Не получил отражения только реквизит «Тип ресурса», значение которого в зарубежных нормативах по описанию электронных информационных ресурсов рекомендуется выбирать из контрольного словаря — «Словаря типов Дублинского ядра» [3, с. 55], содержащего перечень следующих терминов для идентификации категории ресурса: коллекция, набор данных, событие, услуга, визуальный образ, интерактивный ресурс, физический объект, программное обеспечение, звук, текст. Кроме того, ни один из реквизитов, содержащихся в ГОСТ 7.70-2003, не охватывает пространственные характеристики содержимого информационного ресурса, включаемые в реквизит «Охват» («Coverage») Дублинского ядра [3, с. 55].

В целом следует признать новую версию ГОСТ 7.70-2003, полностью отражающей достижения мирового сообщества в области описания электронных информационных ресурсов [3, с. 55].

Понятие метаданных применительно к сфере управления документами было закреплено на международном уровне в стандарте ИСО 15489 [4]. В соответствии с ним документ помимо содержания должен иметь отражающие управленческую деятельность метаданные и быть постоянно связанным или объединенным с ними. Для управления метаданными в соответствии с принципами и методами управления документами, закрепленными в ИСО 15489, ИСО разработан комплекс международных документов серии 23081 «Информация и документация — Процессы управления документами — Метаданные для документов» (далее — МС ИСО 23081) [18; 19]. Первый стандарт этой серии МС ИСО 23081-1:2006 «Информация и документация — Процессы управления документами — Метаданные для документов — Часть 1: Принципы» (далее — МС ИСО 23081-1) введен в действие в 2006 г. [18]. Он определил следующие преимущества создания и управления метаданными документов:

обеспечение представления документов в качестве свидетельства осуществляемой деятельности и обеспечения возможности доступа к ним и их использования в течение времени;

облегчение способности воспринимать документы;

обеспечение доказательной ценности документов;

обеспечение подлинности, надежности и целостности документов;

возможность управления доступом к документам, обеспечение конфиденциальности и охраны интеллектуальной собственности;

обеспечение эффективного использования документов;

обеспечение совместимости различных стратегий управления метаданными;

обеспечение логических связей между документами и контекстом их создания, а также их сохранения в каком-либо структурированном, надежном и содержательном виде;

обеспечение выявления технологической среды, в которой были созданы или введены электронные документы, и управление этой средой с целью обеспечения подлинности документов в течение необходимого периода времени;

обеспечение эффективной и успешной миграции документов из одной среды или с одной компьютерной платформы в/на другую [18, п. 5].

В соответствии с МС ИСО 23081-1 метаданные в области управления документами включают:

1) метаданные, отражающие как деловой контекст, в котором документы созданы, так и содержание, структуру и представление самих документов;

2) метаданные, отражающие деловые процессы и процессы управления документами, в которых такие документы непосредственно используются, включая любые изменения содержания, структуры и представления документов [18, п. 5.2.1.].

МС ИСО 23081-1 классифицирует метаданные по различным основаниям. Он выделяет метаданные в момент включения документов в систему и метаданные, которые необходимо создавать на протяжении жизненного цикла документов. В зависимости от цели создания метаданные могут разрабатываться для ведения деловых операций в электронной среде, обеспечения сохранности документов, для описания и использования ресурсов, обеспечения прав интеллектуальной собственности [18, п. 7].

Требования МС ИСО 23081-1 применимы к метаданным, относящимся к различным уровням — отдельным документам, группам документов или целым документационным системам.

МС ИСО 23081-1 выделяет типы метаданных, которые необходимы для внедрения МС ИСО 15489, а именно метаданные о самом документе, правилах и нормах, которые регулируют деловую деятельность, субъектах деятельности, деловых процессах и деловой деятельности, процессах управления документами.

Взаимосвязи указанных типов метаданных соответствуют модели представления метаданных RKMS. Она может включать любое количество объектов, но основными являются следующие:

документация, которая может представлять собой как отдельный документ, так и совокупность документов (объекты документации);

лица или организационные структуры — участники ситуации для решения деловых задач (субъекты действия);

операции, осуществляемые в ходе ведения деловой деятельности (деловые объекты);

правила, регулирующие процессы заключения сделок и документирование деловой деятельности (объекты — Нормативные требования) (Приложение А).

Для обеспечения взаимосвязи элементов метаданных в соответствии с МС ИСО серии 23081 необходимо разрабатывать схемы [18, п. 8.5.]. Схема метаданных представляет собой логический план, отражающий связи между элементами метаданных путем закрепления правил по их применению и управлению, например, семантические и синтаксические требования, обязательный и факультативный набор элементов метаданных [18, п. 3.3]. На уровне организации специалисты в области управления документами могут создавать схемы элементов метаданных, необходимых при создании документов, включении их в систему, управлении документами и др. При этом схемы метаданных, отражая организационные и деловые процессы, являются динамичными [18, п. 8.5.].

На международном уровне разрабатываются универсальные схемы метаданных. Кроме Дублинского ядра, описанного выше, примером может служить Единое международное стандартное архивное описание — General International standard Archival Description (ISAD (G)), несмотря на то что в самом стандарте его закрепляющем употребляется понятие «описательные элементы», а не «элементы метаданных» [20]. Существуют также универсальные схемы AACR2, EAD, TEI, MARC, USMAI ISAD(G), FRBR [3].

Основываясь на принципах ИСО 23081-1, вторая часть МС 23081 [19] представляет собой техническую спецификацию и содержит расширенное логическое обоснование для метаданных, предназначенных для ведения документации в организациях, закрепляет концептуальные модели метаданных, предлагает практическое руководство для разработки и построения схем метаданных с организационной точки зрения.

В соответствии с концепцией ведения метаданных в области управления документами, закрепленной в технической спецификации, метаданные для ведения документации должны быть способны на фиксацию уровней агрегирования объектов и связей между этими уровнями.

МС ИСО распределяют ответственность за создание и управление метаданными, а также устанавливают документы организации, в которых должны быть закреплены требования к управлению метаданными [4; 18; 19].

МС ИСО 22310:2006 «Информация и документация — Руководство для разработчиков стандартов по формулированию требований к управлению документами» выделяет в ряду типовых требований, которые должны быть обязательно отражены в документе, регламентирующем вопросы управления документами в организации, требования по созданию и управлению метаданными [21].

При описании элементов метаданных и составлении их схем, для того чтобы гарантировать техническую совместимость, необходимо соблюдать установленную семантику описания и представления сведений. Так, например, для элемента «дата» во всем мире используется стандарт ИСО 8601:2001 «Элементы данных и форматы обмена — Обмен информацией — Представление дат и времени в документах» [22], который устанавливает унифицированный формат представления для дат (ГГГГ-ММ-ДД) и времени (чч:мм:сс), а также временных периодов. Детальные требования к семантике представления сведений устанавливает серия стандартов ИСО 11179 «Регистры метаданных» [23].

ИСО — не единственная международная организация, устанавливающая требования к управлению метаданными в области делопроизводства. В 2001 г. Международной электротехнической комиссией (МЭК) был разработан стандарт МЭК 82045-1 «Управление документами — Часть 1: Принципы и методы» [24]. Указанный документ устанавливает необходимый набор метаданных для каждой стадии прохождения документа в системах для управления электронными документами (Electronic Document Management System — EDMS) и производственных информационных системах (Product Data Management System — PDMS).

Рассмотрев МС, регламентирующие вопросы управления делопроизводственными метаданными, можно сделать следующие выводы:

МС закрепляют обобщенный национальный опыт в области управления делопроизводственными метаданными;

концепция управления метаданными, заложенная в МС, применима не только к метаданным электронных документов, но и метаданным документов на традиционных носителях;

в МС не регламентирован особый набор элементов метаданных. Они устанавливают общие принципы и типы метаданных, необходимые для выполнения требований ведения документации. Такой подход дает возможность организациям гибко подходить к выбору специфических метаданных для выполнения конкретных производственных требований в ведении своей документации.

Таким образом, выделение для удобства работы в электронной среде термина «метаданные», изначально обозначавшего традиционные явления в сфере управления документами, привело к развитию новых теорий представления документа и подходов в организации работы с документами.

Исследования, связанные с «данными о данных», активно велись в СССР еще в 70-е гг. XX в. в рамках семантической теории информации и связаны с разработкой понятия «метаинформация» [25]. Сегодня в различных работах понятия «метаданные» и «метаинформация» часто рассматриваются как синонимичные [26]. Проанализировав современные Национальные и международные разработки в сфере работы с метаданными, можно говорить о том, что они соответствуют следующим общим принципам, связанным с понятием «метаинформация», которые были предложены Ю. А. Шрейдером в работе «Информация и метаинформация»:

понимание информации невозможно без владения необходимой метаинформацией;

обладание метаинформацией невозможно без определенного количества информации;

обратная зависимость между количеством необходимой метаинформации и избыточностью кодирования информации (уменьшение избыточности кода связано с увеличением необходимой метаинформации);

рост недостатка в метаинформации с ростом недостатка в содержательной информации;

качественное разнообразие метаинформации;

содержательная информация составляет ничтожную долю объема метаинформации [25].

Новый виток исследований понятия «метаданные» на постсоветском пространстве связан с изучением состава электронного документа (далее — ЭД).

Оценивая предлагаемые подходы к установлению состава компонентов ЭД, ряд российских исследователей отмечают необоснованное выделение и разделение таких структурных элементов, как контекст (деловые, правовые, делопроизводственные, технические, архивные реквизиты) и метаданные, поскольку для документоведения не имеет самостоятельного значения вспомогательная системная информация, а делопроизводственные реквизиты ЭД могут содержаться как непосредственно в тексте ЭД, так и в качестве программных и системных свойств ЭД (метаданные) [27; 28]. Несмотря на указанную позицию, в Российской Федерации понятие «метаданные» получило нормативное закрепление в связи с принятием МС ИСО 15489 [29]. Кроме того, идет подготовка иных национальных стандартов управления метаданными, проводится работа над современной терминологией ДОУ и архивов в соответствии с МС. Аналогичная ситуация складывается и в Украине [30].

Ввиду тесного сотрудничества Республики Беларусь с указанными странами, проведения государственной политики гармонизации в области технического нормирования и стандартизации можно предположить, что термин «метаданные» получит закрепление в нормативно-методических документах Республики Беларусь, касающихся тем или иным образом вопросов информации и документации. Кроме того, проблемы технической совместимости программных средств автоматизированных систем в области делопроизводства не могут быть успешно решены без наличия единой терминологической базы. Таким образом, проникновение термина «метаданные» в национальные нормативно-методические документы в области ДОУ представляется неизбежным.

Оценивая возможность введения рассматриваемого термина в национальную терминосистему ДОУ, необходимо учитывать, что теория документоведения и практика ДОУ должны развиваться с учетом принципов историзма, соблюдая отечественные традиции документирования, преемственности и сохранения исторически сложившихся реквизитов документов, их названий и делопроизводственной терминологии, структур документов.

В Республике Беларусь работа с «данными о данных» в делопроизводственном контексте велась в рамках унификации и стандартизации управленческих документов. Так, в 1995 г. в Республике Беларусь был введен в действие СТБ 6.38-95 «Унифицированные системы документации. Система организационно-распорядительной документации. Требования к оформлению документов» [12], устанавливающий обязательные информационные элементы документа и правила их оформления, утверждена Примерная инструкция по делопроизводству в министерствах, госкомитетах и других центральных органах управления, учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь [31]. В 2004 г. разработаны Рекомендации по совершенствованию и сокращению документооборота в учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь (далее — Рекомендации) [32]. Они закрепляют необходимость разработки ряда документов организации в качестве средств оптимизации документооборота. Предлагаемые Рекомендациями формы табеля форм документов, карты документа для закрепления сведений о документе для работы над Табелем, маршрутной карты технологического процесса документооборота, оперограмм и схем движения потоков документов закрепляют не что иное как данные о документе. Применяя международную терминологию, указанные документы представляют собой схемы метаданных в области управления документами, каждая из которых разработана для решения конкретных задач. Необходимо отметить, что применение указанных форм является неизбежным при проведении комплексной автоматизации управленческой деятельности. Нормативно-методические документы Республики Беларусь, регламентирующие этот вопрос, в терминологическом аспекте оперируют, насколько это допустимо, понятиями традиционного делопроизводства. Термин «метаданные» не встречается в отечественных разработках по работе с электронными документами [33; 34]. Вместе с тем данное понятие вводится ГОСТом 7.70-2003, в соответствии с которым метаданные (метаописание) информационного ресурса состоят из элементов, определенных стандартом [5].

Таким образом, нельзя игнорировать тот факт, что работа в области создания и управления делопроизводственными метаданными ведется на национальном уровне в рамках унификации и стандартизации управленческих документов. При этом нормативно-методические документы Республики Беларусь в области делопроизводства и архивного дела по сравнению с международными отличаются достаточно детальной регламентацией требований к

созданию и управлению «данными о данных» для достижения конкретных задач по совершенствованию организации работы с документами.

Исходя из вышеуказанных положений, в целях гармонизации международной и национальной терминологии в области управления документацией целесообразным представляется определить термин национальной терминологической системы ДОУ, который бы наиболее полно передавал объем и содержание понятия «метаданные».

На наш взгляд, в сфере управления документами наиболее близким понятию «метаданные» в национальной терминосистеме является «совокупность реквизитов», а понятию «элемент метаданных» соответствует понятие «реквизит», употребляемое в широком контексте не только для обозначения обязательных элементов формуляра документа, но и информационных элементов, характеризующих документ вне зависимости от места и способа их закрепления. Указание на соответствие этих понятий встречается в работах Е. А. Плешкевича, который в документоведении под «метаинформацией» предлагает понимать «информацию об организации информационной системы, которая в документах фиксируется в форме реквизитов» [35].

Закрепление в нормативных документах Республики Беларусь в области делопроизводства и архивного дела понятий «метаданные» и «реквизиты» в качестве синонимов позволит проводить гармонизацию национального законодательства и международных стандартов, не проводя коренных изменений устоявшихся и проверенных временем отечественных традиций и правил документирования и организации работы с документами, учитывая современные мировые тенденции в области информации и документации.

Приложение А

Основные объекты модели метаданных и их связь [18]

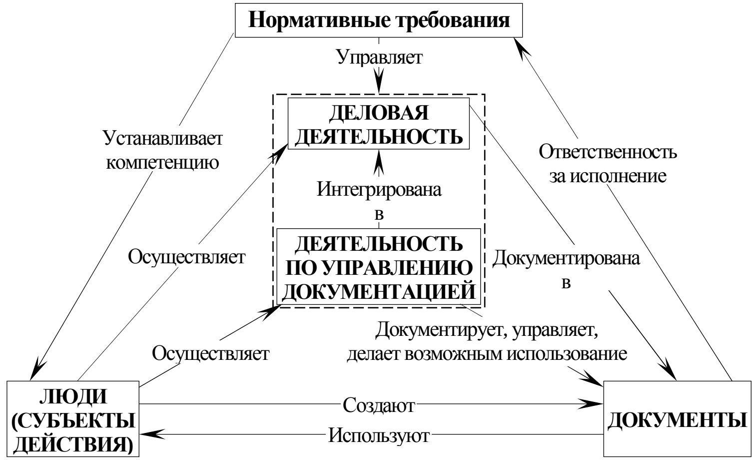

Литература

1. McKemmish, S. Metadata and ISO 9000 Compliance / S. McKemmish, W. Duff // The Monash University [Electronic resource]. — 2008. — Mode of access: http://www.sims.monash.edu.au/research/rcrg/publications/smckduff.html — Date of access: 20.04.2008.
2. Reed, B. Metadata: Core record or core business? / B. Reed // The Monash University [Electronic resource]. — 2008. — Mode of access: http://www.sims.monash.edu.au/research/rcrg/publications/recordscontinuum/brep1.html — Date of access: 20.04.2008.
3. Ларин, М. В. Электронные документы в управлении: науч.-метод. пособие / М. В. Ларин, О. И. Рысков. — М.: ВНИИДАД, 2005. — 148 с.
4. Information and Documentation — Records Management, Part 1: General: ISO 15489-1:2001 — First edition 15.09.2001. — Geneva: The International Organization for Standardization, 2001. — 19 p.
5. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу — Описание баз данных и машиночитаемых информационных массивов. Состав и обозначение характеристик: ГОСТ 7.70-2003. — Введ. 01.03.2004. — Минск: Госстандарт: Белорус. гос. ин-т стандартизации и сертификации, 2005. — 22 с.
6. Система менеджмента качества. Основные положения и словарь: СТБ ИСО 9000-2005. — Введ. 27.12.2005. — Минск: Госстандарт: Белорус. гос. ин-т стандартизации и сертификации, 2005. — 30 с

   Система менеджмента качества. Требования: СТБ ИСО 9001-2001. — Введ. 01.11.2001. — Минск: Госстандарт: Белорус. гос. ин-т стандартизации и сертификации, 2001. — 22 с.

   Система менеджмента качества. Руководство по совершенствованию: СТБ ИСО 9004-2001. — Введ. 01.11.2001. — Минск: Госстандарт: Белорус. гос. ин-т стандартизации и сертификации, 2001. — 34 с.
7. User Guide for Simple Dublin Core // Dublin Core Metadata Initiative [Electronic resource]. — 2008. — Mode of access: http://www.purl.org/DC/documents/working_drafts/wd-guide-current.htm — Date of access: 20.04.2008.
8. Dublin Core Metadata Initiative // Dublin Core Metadata Initiative [Electronic resource]. — 2008. — Mode of access: http://purl.oclc.org/metadata/dublin_core Date of access: 20.04.2008.
9. McKemmish, S. Towards a Framework for Standardising Recordkeeping Metadata: The Australian Recordkeeping Metadata Schema / S. McKemmish, G. Acland, B. Reed // The Monash University [Electronic resource]. — 2008. — Mode of access: http://www.sims.monash.edu.au/research/rcrg/publications/framewrk.html — Date of access: 20.04.2008.10.
10. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения: ГОСТ Р 51141-98. — Введ. 27.02.1998. — М.: Госстандарт России, 1998. — 12 с.
11. Давыдова, Э. Н. Делопроизводство: учебно-практич. руководство / Э. Н. Давыдова, А. Е. Рыбаков. — ТетраСистемс. — Минск, 1999. — 288 с.
12. Унифицированные системы документации. Система организационно-распорядительной документации. Требования к оформлению документов: СТБ 6.38-2004. — Введ. 01.07.2001. — Минск: Белорус. гос. ин-т стандартизации и сертификации, 2004. — 11 с.

13. Harris, P. The Dublin Core standard — a worldwide electronic information resource for business and learning communities / P. Harris, S. Weibel // Focus ISO. — 2006. — № 3. — P. 35—36.
14. Upward, F. Structuring the Records Continuum — Part One: Postcustodial principles and properties. Structuring the Records Continuum, Part Two: Structuration Theory and Recordkeeping / F. Upward // The Monash University [Electronic resource]. — 2008. — Mode of access: http://www.sims.monash.edu.au/research/rcrg/publications/recordkeepingmetadata/sm01.html — Date of access: 20.04.2008.
15. Functional Requirements for Evidence in Recordkeeping project, Business Acceptable Communications model // University of Pittsburgh [Electronic resource]. — 2008. — Mode of access: http://www.lis.pitt.edu/~nhprc/mea96.html — Date of access: 20.04.2008.
16. The Project Objectives and Methodology are detailed in the Application and Research Plan for the Strategic Partnership with Industry — Research and Training (SPIRT) Support in 1998: Recordkeeping metadata standards for managing and accessing information resources in networked environments over time for government, commerce, social and cultural purposes // The Monash University [Electronic resource]. — 2008. — Mode of access: http://www.sims.monash.edu.au/rcrg/ — Date of access: 20.04.2008.
17. Information and Documentation — The Dublin Core metadata element set: ISO 15836:2003. — Geneva: The International Organization for Standardization, 2003. — 6 p.
18. Information and Documentation — Records management processes — Metadata for records — Part 1: Principles: ISO 23081-1:2006. — First edition 15.02.2006. — Geneva: The International Organization for Standardization, 2006. — 20 p.
19. Information and Documentation — Records management processes — Metadata for records — Part 2: Conceptual and implementation issues: ISO/TS 23081-2. — First edition 01.08.2007. — Geneva: The International Organization for Standardization, 2007. — 34 p.
20. ISAD (G): General International standard Archival Description — 1999. — Ottawa: The Secretariat of the ICA Ad Hoc Commission on Descriptive Standards, 2004. — 30 p.
21. Information and Documentation — Guidelines for standards drafters for stating records management requirements in standards: ISO 22310:2006. — First edition 01.04.2006. — Geneva: The International Organization for Standardization, 2006. — 5 p.
22. Data elements and interchange formats — Information interchange — Representation of dates and times; ISO 8601:2000. — First edition. 2001. — Geneva: The International Organization for Standardization, 2001. — 25 p.
23. Серия стандартов ИСО 11179 «Регистры метаданных» ИСО/МЭК 11179-1:2004 «Информационные технологии — Регистры метаданных — Ч. 1. Структура»; ИСО/МЭК 11179-2:2004 «Информационные технологии — Регистры метаданных — Ч. 2. Классификация»; ИСО/МЭК 11179-3:2004 «Информационные технологии — Регистры метаданных — Ч. 3. Модель регистрации и основные признаки»; ИСО/МЭК 11179-4:2004 «Информационные технологии — Регистры метаданных — Ч. 4. Формулирование определений данных»; ИСО/МЭК 11179-5:2004 «Информационные технологии — Регистры метаданных — Ч. 5. Обозначение и идентификационные принципы»; ИСО/МЭК 11179-6:2004 «Информационные технологии — Регистры метаданных — Ч. 6. Регистрация».

24. Document management — Part1: Principles and methods: IEC 82045-1. — First edition 09.2001. — Geneva: The International Electrotechnical Commission, 2001. — 67 p.
25. Шрейдер, Ю. А. Информация и метаинформация / Ю. А. Шрейдер // Научно-техническая информация. — 1974. — Сер. 2. — № 4. — С. 3—10.
26. Концепция электронной библиотеки Российской государственной библиотеки // Методические материалы Российской электронной библиотеки [Электронный ресурс]. — 2008. — Режим доступа: http://orel.rsl.ru/archive/koncepcia.htm — Дата доступа: 20.04.2008.
27. Рысков, О. И. Исследование нормативно-методического обеспечения и практики применения электронных документов в деятельности федеральных органов исполнительной власти Российской Федерации (1993—2004 гг.) : дис. … канд. ист. наук. 05.25.02 / О. И. Рысков. — М., 2003. — 206 л.
28. Кукарина, Ю. М. Формирование и развитие понятия «электронный документ» в зарубежном и российском законодательстве: дис. … канд. ист. наук. 05.25.02 / Ю. М. Кукарина. — М., 2003. — 270 л.
29. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Управление документами. Общие требования: ГОСТ Р ИСО 15489-1-2007. — Введ. 01.07.2007. — Москва: Госстандарт России, 2007. — 21 с.
30. Марченко, П. Проект схеми метаданих архівного електронного документа / П. Марченко // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 2007. — Т. 15. — С. 75—85.
31. Примерная инструкция по делопроизводству в министерствах, госкомитетах и других центральных органах управления, учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь: утв. Приказом председателя Комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 23.05.1995. — Минск: БелНИИДАД, 1995. — 104 с.
32. Адамушко, В. И. Методические рекомендации по совершенствованию и сокращению документооборота в учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь / В. И. Адамушко [и др.] — Минск: БелНИИДАД, 2004. — 32 с.
33. Об электронном документе: Закон Респ. Беларусь от 10 января 2000 г. № 357-З // Эталон-Беларусь [Электронный ресурс] / Нац. центр прав. информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2008.
34. Документы электронные. Правила выполнения, обращения и хранения: СТБ 1221-2000.— Введ. 22.05.2000. — Минск: Госстандарт: Белорус. гос. ин-т стандартизации и сертификации, 2000. — 12 с.
35. Плешкевич, Е. А. О понятии «документ» в документоведении и других науках об информации / Е. А. Плешкевич // Научно-техническая информация. — 2004. — Сер. 1. — № 4. — С. 10—15.

А. Н. Сукач

НОРМАТИВНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОБРАЩЕНИЯ С ЭЛЕКТРОННЫМИ ДОКУМЕНТАМИ В ДОКУМЕНТАЦИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ (1991—2007 гг.)

До настоящего времени история становления и развития нормативно-методической базы по работе с электронными документами* в документационном обеспечении управления** организаций Республики Беларусь за период с 1991 г. и по сегодняшний день отечественным документоведением практически не рассматривалась, а вопросы применения ЭД в ДОУ организаций отечественной наукой освещались фрагментарно либо носили узконаправленный характер. Так, В. Л. Носевичем рассматривались подходы и проблемы организации архивного хранения ЭД [1; 2], анализировались отдельные нормативные правовые акты, регламентирующие работу с ЭД [3], в т. ч. их влияние на терминологию в соответствующей сфере. Отдельно можно отметить одну из статей О. Жук [4], в которой автор попыталась дать краткий обзор созданной на момент написания статьи нормативно-правовой базы Республики Беларусь в области создания, использования и хранения ЭД. Несмотря на охват относительно широкого круга нормативных и методических документов, статья О. Жук носила описательный характер и практически не анализировала их содержание, в т. ч. в историческом ракурсе. Достаточно большое внимание уделялось и продолжает уделяться сейчас юридическим аспектам использования ЭД в деятельности организаций [5—7], внедрения систем автоматизации делопроизводства [8—11], однако публикации по данным вопросам не охватывают весь спектр проблематики применения ЭД в деятельности организаций.

В настоящей статье впервые сделана попытка комплексного краткого анализа истории становления и развития нормативно-методической базы по работе с электронными документами в ДОУ организаций Республики Беларусь на протяжении 1991—2007 гг.

После распада Советского Союза сложилась ситуация, при которой регулирование процессов автоматизации управления, в т. ч. обращения с документами на машинных носителях в организациях, практически вышло из-под контроля государства. Несмотря на бурное развитие информационных технологий, первая половина 1990-х гг. характеризовалась практически полным отсутствием нормативно-методических разработок в сфере применения информационных технологий в ДОУ организаций Республики Беларусь. Подобная ситуация была характерна для всех республик бывшего Советского Союза.

---

* Далее — ЭД.
** Далее — ДОУ.

Как отмечает М. В. Ларин, если в предыдущий период времени государство в определенной степени регулировало процессы автоматизации ДОУ с помощью соответствующих органов (Госкомитета по науке и технике, Госстандарта, Минприбора, архивных органов и т. д.), создавая общегосударственные программы разработки и внедрения автоматизированных систем управления, подкрепленные внутриведомственными разработками, то после распада СССР сложились новые обстоятельства глобального характера, при которых процессы автоматизации работы с документами в управлении вышли из-под централизованного общегосударственного контроля [12, с. 174]. На конференции «Документ в административных структурах», прошедшей в 1994 г. в Москве, было отмечено, что одной из важнейших проблем, с которыми столкнулось документоведение после распада СССР, являлось то, что внедрение компьютеров и компьютерных технологий в аппарате управления не подкреплялось соответствующими исследованиями в документоведении и созданием необходимой нормативно-методической базы [13].

Однако после того как социально-экономические процессы в республике стали приобретать положительную динамику, государство постаралось наверстать упущенное и восстановить контроль над процессами управления документами в организациях.

В 1994 г. был принят Закон Республики Беларусь «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь» [14]*. Данный Закон стал важным нормативным документом, определившим основы функционирования архивной и делопроизводственной отраслей, в т. ч. организационно-правовые и экономические основы накопления, учета, хранения и использования документов Национального архивного фонда в Республике Беларусь**. Законом был определен состав НАФ, в т. ч. его государственная и негосударственная части, права и обязанности организаций по сохранению документов НАФ и др.

В 1999 г. в новой уточненной редакции Закона было закреплено, что установление единых принципов организации архивного дела и делопроизводства, а также формирование и осуществление государственной политики в сфере делопроизводства относится к исключительному ведению государства (статья 3 Закона о НАФ). Данная норма позволила закрепить за государством право определять правила работы с документами во всех организациях независимо от формы собственности.

Законом о НАФ было установлено, что документы, входящие в состав НАФ, могут быть зафиксированы как на бумажных носителях, непосредственно доступных человеческому восприятию, так и на технотронных носи-

* Далее — Закон о НАФ.
** Далее — НАФ.

телях, требующих специальных технических средств воспроизведения: кино- и фотопленке, микрофишах, аудио- и видеокассетах, электронных (магнитных, оптических) и др. Подобная норма стала одной из ключевых в сфере регламентации использования документов на машинных носителях при документировании деятельности организаций.

Важную роль в сфере обращения с документированной информацией, в т. ч. зафиксированной на машинных носителях, сыграл Закон Республики Беларусь «Об информатизации» [15], положения которого были направлены на регулирование правоотношений, возникающих в процессе формирования и использования документированной информации и информационных ресурсов, создания информационных технологий, автоматизированных или автоматических информационных систем и сетей, определения порядка защиты информационных ресурсов, а также прав и обязанностей субъектов, принимающих участие в процессах информатизации.

Закон «Об информатизации» можно назвать документом, носящим достаточно общий, рамочный характер. Однако, несмотря на это, в нем заложена важная правовая основа для развития законодательства по использованию электронных документов и информационных ресурсов.

Как Закон о НАФ, так и Закон «Об информатизации» оказали важное влияние на формирование терминологической базы в сфере применения информационных технологий в ДОУ и архивной отрасли. Данными законами были определены такие основополагающие термины, как «информация», «документ», «информационная технология» и др. В целом указанные нормативные акты уточнили и дополнили сложившуюся к середине 1990-х гг. терминологическую базу, закрепленную в таких документах, как ГОСТ 16487-83 «Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения» [16] и СТБ 982-94 «Информационная технология. Термины и определения» [17].

Развитие нормативной регламентации ДОУ нашло отражение в принятой в 1995 г. Примерной инструкции по делопроизводству в министерствах, госкомитетах и других центральных органах управления, учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь [18]*, которая получила статус общегосударственного нормативного документа, т. е. обязательного к исполнению всеми организациями Республики Беларусь независимо от формы собственности и ведомственной принадлежности.

Анализируя содержание Примерной инструкции по делопроизводству, можно увидеть, что в ее основу были заложены положения ГСДОУ [19]. Несмотря на использование большого положительного потенциала ГСДОУ Примерная инструкция по делопроизводству не развила ее положения по работе с документами на машинных носителях в ДОУ организаций. Разра-

* Далее — Примерная инструкция по делопроизводству.

ботчики Примерной инструкции по делопроизводству ограничились лишь принципом, согласно которому все автоматизированные технологии ДОУ должны соответствовать нормам данной инструкции, тогда как при ее изучении становится очевидно, что, ориентируясь на порядок работы с бумажными документами, инструкция не в полной мере учитывала возможности работы с документами на машинных носителях. Процедуры работы с такими документами, описанные в Примерной инструкции по делопроизводству, подразумевали их постоянное «бумажное» сопровождение. В частности, пересылка машиночитаемых документов должна была осуществляться по обычной почте с сопроводительным бумажным письмом, тогда как к моменту принятия Инструкции уровень развития информационных технологий уже позволял говорить о возможности пересылки таких документов по телекоммуникационным каналам. Также осуществление таких операций с документом, как проставление регистрационного штампа, резолюции, грифов согласования и др., подразумевало работу с бумажными носителями.

В 1996 г. была утверждена Примерная инструкция по работе с машиночитаемыми документами в организациях, на предприятиях и в ведомственных архивах Республики Беларусь [20]*.

Из целей и заявленной сферы применения Инструкции видно, что она разрабатывалась в развитие Примерной инструкции по делопроизводству в части работы с документами на машинных носителях (машиночитаемыми документами (МЧД)), в т. ч. с целью унификации технологии подготовки, оформления, хранения и учета МЧД, а также порядка передачи их на государственное хранение.

В Инструкции по работе с МЧД определено, что она устанавливает общие требования к учету, оформлению, обеспечению сохранности и использованию МЧД в организациях. Однако при анализе содержания Инструкции становится очевидно, что она регламентирует лишь вопросы классификации МЧД, экспертизы ценности МЧД, подготовки и передачи МЧД на государственное хранение и т. д.

Описывая порядок работы с МЧД в архиве и при передаче на архивное хранение, Инструкция не затронула вопросы работы с такими документами в текущем делопроизводстве (оперативной деятельности организации). При этом ее нормы были в основном ориентированы лишь на работу с различными комплексами информационных ресурсов, базами и банками данных, а также на обеспечение сохранности разрабатываемых программных средств.

Вместе с тем, рассматривая указанные недостатки Примерной инструкции по делопроизводству и Инструкции по работе с МЧД, стоит учитывать, что в то время документы на машинных носителях были, как правило,

* Далее — Инструкция по работе с МЧД.

либо копиями соответствующих бумажных управленческих документов (в т. ч. страховыми копиями таких документов), либо относились к категории научно-технической документации. Большинство управленческих документов создавалось рукописным способом или с помощью пишущей машинки.

Примерные инструкции по делопроизводству и по работе с МЧД положили начало разработке других нормативных и методических документов в сфере применения информационных технологий в ДОУ. Так, в 1997 г. были утверждены «Правила учета и передачи электронных (машиночитаемых) документов на государственное хранение» [21], а в 1998 г. вышли в свет методические рекомендации «Архивное хранение электронных документов» [22].

Одним из факторов, способствовавших развитию нормативно-методической базы, стало создание в 1998 г. Белорусского научно-исследовательского центра электронной документации (БелНИЦЭД), в рамках которого начал функционировать архив электронных документов.

Наибольшее же влияние на развитие отечественной нормативно-методической базы в сфере работы с ЭД оказало принятие следующих документов:

Закон Республики Беларусь «Об электронном документе» [23]*;

Государственный стандарт Республики Беларусь 1221-2000 «Документы электронные. Правила выполнения, обращения и хранения» [24]**.

Требования Закона «Об ЭД» и СТБ 1221-2000 в части удостоверения ЭД и придания им юридической силы были разработаны с учетом принятых ранее Государственных стандартов Республики Беларусь 1176.1-99 «Информационная технология. Защита информации. Функция хэширования» [25] и 1176.2-99 «Информационная технология. Защита информации. Процедура выработки и проверки электронной цифровой подписи» [26].

Как с нормативной, так и методической точек зрения Закон «Об ЭД» затронул следующие важные вопросы:

понятие и структура ЭД;
формы представления ЭД;
оригинальность/копийность ЭД;
юридическая сила ЭД;
принципы использования электронной цифровой подписи***;
общие правила использования и хранения ЭД;
принципы защиты ЭД.

В Законе «Об ЭД» были регламентированы такие вопросы, как назначение ЭЦП, понятия владельца личного ключа ЭЦП и открытого ключа проверки ЭЦП.

* Далее — Закон об ЭД.
** Далее — СТБ 1221-2000.
*** Далее — ЭЦП.

Несмотря на свой прогрессивный характер, Закон вызвал ряд вопросов. В особенности это касалось определения ЭД, т. к. согласно Закону электронными документами являются и могут применяться в деятельности организаций в качестве аналогов бумажных документов лишь те ЭД, которые соответствуют требованиям данного Закона. В том числе ЭД согласно Закону должны быть обязательно удостоверены с помощью ЭЦП.

Вместе с тем Законом «Об информатизации» было определено, что документ (документированная информация) — это «зафиксированная на материальном носителе информация с реквизитами, позволяющими ее идентифицировать». Материальным носителем может выступать как бумага, так и различные виды машинных носителей: магнитные ленты, магнитные диски, магнитно-оптические и оптические диски и т. д. Подобное понятие более широко отражает сложившееся представление о документе как о некоей относительно самостоятельной единице информации в документационно-информационной деятельности организаций и граждан. В научно-методической литературе уже к моменту принятия Закона достаточно устоялись взгляды на понятие «электронный документ», где слово «электронный» означает лишь особую форму представления документа и не обязательно подразумевает наличие ЭЦП [27, с. 30—31; 28].

По нашему мнению, подобное определение создало ситуацию, при которой понимание ЭД стало трактоваться неоправданно узко. По своей сути ЭД — это разновидность документа, поэтому при работе с ЭД, также как и при работе с бумажными документами, следует различать понятия официального* ЭД, т. е. удостоверенного ЭЦП и имеющего юридическую силу, и неофициального ЭД, не имеющего ЭЦП и не обладающего юридической силой. Это позволит учесть сложившееся понимание ЭД как самостоятельных единиц информационного обмена в электронной форме.

В дополнение к этому следует учитывать, что нередко неструктурированная и не надлежащим образом оформленная информация также может представлять интерес как для организации в текущей деятельности, так и для истории и соответственно по своей сути являться частью НАФ. Электронные документы, не подписанные ЭЦП, могут иметь важное управленческое или

* Согласно ГОСТ 16487-83 официальный документ — это документ, созданный организацией или должностным лицом и оформленный в установленном порядке. При этом под должностным лицом понимается физическое лицо, постоянно, временно или по специальному полномочию выполняющее организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции, а также государственный служащий, имеющий право в пределах своей компетенции отдавать распоряжения или приказы и принимать решения относительно лиц, не подчиненных ему по службе (ст. 1.3. Кодекса Республики Беларусь об административных правонарушениях).

историческое значение, отражая определенные факты, необходимые для принятия управленческих решений, раскрывая содержание деятельности организации и т. д. Как отмечает В. Л. Носевич, не следует сводить понятие ЭД исключительно к его юридической трактовке. Повсеместно появляются и будут появляться во все больших количествах массивы информации, не имеющие цифровой подписи, но отвечающие архивному и делопроизводственному пониманию термина «документ». Очень важно, чтобы отсутствие возможности использовать их в качестве доказательства в суде не привело к игнорированию их культурно-исторической ценности и не породило легкомысленное отношение к их сохранности. Наиболее ценная информация, содержащаяся в этих документах, должна быть сохранена как для практических нужд их создателей, так и в интересах наших потомков [29, с. 138].

Несмотря на определенные противоречия и споры, Закон «Об ЭД» стал ключевым нормативным правовым актом, регламентирующим правоотношения в сфере использования ЭД, заложил правовые основы применения официальных ЭД в деятельности организаций и в целом положил начало новому витку эволюции отечественной нормативно-методической базы по использованию ЭД.

В развитие положений Закона «Об ЭД» был принят СТБ 1221-2000, который отразил в своих нормах общие требования к ЭД, принципы и порядок планирования жизненного цикла ЭД, идентификации и удостоверения подлинности ЭД, защиты ЭД, внесения изменений, учета и хранения ЭД в ведомственном архиве, а также передачи ЭД на государственное хранение.

Представляет интерес тот факт, что помимо ЭЦП в качестве способа удостоверения и подтверждения «официальности» электронных документов СТБ 1221-2000 закрепил возможность использования удостоверяющего листа. Вместе с тем сама природа удостоверяющего листа, представляющего собой бумажный документ, ограничила сферу его использования при работе с ЭД. Как было отмечено в «Методических рекомендациях по применению нормативно-правовых актов в целях обеспечения сохранности электронных документов» [30], оформление с помощью удостоверяющего листа можно применять в тех случаях, когда использование средств ЭЦП по каким-либо причинам невозможно или неудобно технологически.

После принятия Закона «Об ЭД» и СТБ 1221-2000 Государственной архивной службой Республики Беларусь был разработан ряд нормативных документов по работе с ЭД и информационными ресурсами. Среди них:

Инструкция о периодичности создания архивных копий информационных ресурсов и порядке их передачи на государственное хранение [31];

Правила работы архива электронных документов [32];

Типовое положение об архиве электронных документов организации [33];

Инструкция по проведению экспертизы ценности и передачи электронных документов и информационных ресурсов на государственное хранение [34].

Данным комплексом документов были в той или иной степени регламентированы следующие вопросы:

порядок проведения экспертизы ценности ЭД и информационных ресурсов;

классификация информационных ресурсов по видам информационных технологий;

порядок передачи ЭД и информационных ресурсов на архивное хранение;

порядок организации архивного хранения ЭД, в т. ч. их учет в архиве, обеспечение сохранности ЭД архива, организация научно-справочного аппарата к ЭД архива, использование ЭД в архиве.

С целью детализации и пояснения указанных выше нормативных документов был разработан ряд методических рекомендаций по применению действующих норм в сфере применения ЭД [35—39]. В данных рекомендациях были более подробно детализированы такие вопросы, как проведение экспертизы ценности ЭД, порядок подготовки и передачи ЭД на архивное хранение, в т. ч. состав и правила оформления сопроводительной документации, порядок хранения ЭД в архивах организаций и т. д.

Определенное влияние на развитие нормативно-методической базы по использованию ЭД в ДОУ организаций сыграло широкое распространение автоматизированных систем ДОУ*. Как отмечает М. П. Бобылева, с начала 2000-х гг. применение подобных систем постепенно начало становиться ключевым направлением совершенствования делопроизводства [40, с. 31].

Преследуя одну цель, АС ДОУ имели не только различные наименования, но и обладали различным функционалом, логикой внутренней структуры, вариантами программной реализации и т. д. Многообразие АС ДОУ в различных организациях и органах государственного управления постепенно привело к пониманию того, что для обеспечения их взаимодействия между собой необходимо создать единую организационно-методологическую основу.

В результате этого в 2004 г. в рамках реализации общегосударственной программы информатизации «Электронная Беларусь» БелНИЦЭД были разработаны «Типовые проектные решения автоматизированной системы документооборота для государственных органов» [41], в которых содержалась модель технологии, обеспечивающая формирование межведомственного электронного документооборота государственных органов Республики Беларусь.

* Далее — АС ДОУ.

Однако до настоящего времени данные «Типовые проектные решения…» не внедрены в практику работы органов государственного управления.

Мировой опыт показывает, что помимо определения стандартов взаимодействия АС ДОУ между собой также существует необходимость определения единых требований к внутренней организации и порядку использования таких систем с целью обеспечения должного качества работы с документами при их использовании, в т. ч. в части обеспечения полноты и достоверности документальных массивов организаций, а также их сохранности. Осознание данного факта стало причиной разработки за рубежом ряда государственных и даже межгосударственных нормативно-методических документов [42—45].

Несмотря на важность указанной проблемы, за рассматриваемый в настоящей статье исторический период в Республике Беларусь подобный стандарт или иной аналогичный нормативно-методический документ, позволивший бы на единой методологической основе и с учетом национальных особенностей делопроизводства и архивного дела проводить оценку отечественных АС ДОУ на соответствие единым требованиям, разработан не был.

Подводя итог, можно сделать следующие выводы:

1. За период с 1991 по 2007 г. в нормативно-методических документах, регламентирующих вопросы работы с электронными документами, произошла эволюция понятия документа на машинном носителе. Если в первой половине 1990-х гг. такие документы называли «машиночитаемыми» и под ними понимали в основном различные базы данных, программное обеспечение, научно-технические машиночитаемые документы и т. д., то во второй половине 1990-х гг. произошел переход от понятия «машиночитаемый документ» к понятию «электронный документ». С учетом развития информационных технологий стало очевидно, что это понятие более точно отражает суть документов, создаваемых и обрабатываемых при помощи ЭВМ. Вместе с тем эволюция термина «документ» с учетом развития информационных технологий не завершена. Как отмечает В. Л. Носевич, в последнее время наблюдается тенденция к отмиранию и термина «электронный документ». Вместо него все чаще используется определение «цифровой документ» (англ. «digital document»). Термины «цифровая информация», «цифровой документ» точнее отражают суть предмета. Цифровая информация в принципе может быть представлена в неэлектронной форме, например, при использовании оптических и квантовых технологий, а электронная информация не обязательно является цифровой [46].

2. До второй половины 1990-х гг. в отечественных нормативно-методических документах управленческие ЭД воспринимались лишь как копии соответствующих документов, созданных на бумаге (в т. ч. в качестве страховых копий таких документов). Однако со второй половины 1990-х гг. они также стали объектом нормативно-методического регулирования.

Также начиная с конца 1990-х гг. информация, представленная в электронно-цифровой форме, стала в нормативно-методических документах четко делиться на ЭД и информационные ресурсы. Несмотря на то что понятие информационных ресурсов было определено и введено в оборот еще ранее [см., напр., 15; 17], в нормативно-методических документах понятия «МЧД» и «ЭД» продолжали оставаться собирательными по отношению к различным видам документированной информации, зафиксированной на машинных носителях. Начиная же с конца 1990-х гг. под ЭД чаще стали понимать исключительно те документы, которые являлись или могли являться аналогами бумажных документов, выполняя роль средства управления или коммуникации. В отличие от них информационным ресурсом признавалась совокупность документированной информации, включающая базы данных и знаний, другие массивы информации в информационных системах (напр., электронные кадастры, регистры, Интернет-сайты и др.), не имеющая аналогов на бумажных носителях.

3. До принятия в 1999—2000 гг. Закона «Об электронном документе» СТБ 1176.1-99, СТБ 1176.2-99 и СТБ 1221-2000 регламентация работы с ЭД в ДОУ организаций нередко базировалась на устаревших нормах советских ГОСТов и иных нормативных актов, ориентированных на использование вышедших из употребления информационных технологий и поддерживающих их технических средств.

Со вступлением в силу указанных документов в нормативно-методической базе по работе с ЭД произошли значительные качественные изменения, т. к. указанные документы заложили основу для создания и использования в деятельности организаций юридически значимых ЭД, обеспечения их аутентичности и целостности при организации электронного документооборота.

Закон «Об электронном документе» и связанные с ним нормативные акты, определившие порядок создания и использования ЭЦП, придания ЭД юридической силы и т. д., учитывали уровень развития современных технологий, что позволило организовывать использование ЭД в официальном документообороте организаций.

4. В большинстве случаев нормативными и методическими документами в 1991—2007 гг. регулировались и продолжают регулироваться сейчас лишь следующие группы вопросов:

обеспечение юридической силы ЭД и иные юридические аспекты обращения с ЭД;

технические и технологические вопросы обращения с ЭД;

вопросы передачи ЭД в архив и организации их архивного хранения.

На протяжении рассмотренного исторического периода такие аспекты, как организация работы и учета ЭД в оперативной деятельности организаций нормативно-методическими документами либо не рассматривались совсем, либо в них давалась отсылка к принципам и методам, применяемым в работе

с бумажными документами. Вместе с тем подобные принципы не всегда применимы к ЭД в силу их специфики. Так, наиболее отчетливо это проявляется при организации электронного документооборота с использованием средств электронной почты, когда при переписке по одному вопросу могут откладываться и бумажные, и электронные письма, в результате чего у работников служб ДОУ появляются вопросы: каким образом «связать» между собой бумажные и электронные документы, нужно ли распечатывать электронные письма, каким образом формировать электронную переписку в логические комплексы (дела), нужно ли экспортировать электронные письма из почтовой системы в другой формат и т. д. К настоящему времени в отечественной нормативно-методической базе подобные вопросы практически не рассмотрены.

Представляется, что ясное и четкое регламентирование организационно-методических аспектов использования ЭД в текущей работе организаций необходимо для обеспечения надлежащего качества документационного обеспечения их деятельности и в перспективе сохранения документального массива организаций.

5. Несмотря на развитие нормативно-методической базы, можно констатировать, что к настоящему времени на республиканском уровне пока не разработан документ или же комплекс взаимосвязанных документов, определяющих требования к автоматизированным системам ДОУ.

С учетом широкого распространения таких систем в организациях республики разработка подобного документа является жизненно необходимой, т. к. позволит решать следующие важные задачи:

определение единых требований к порядку обеспечения в АС ДОУ юридической силы ЭД, в т. ч. на основе действующего законодательства;

обеспечение полноты, целостности и доступности документальных массивов организаций;

обеспечение совместимости и взаимодействия АС ДОУ различных государственных органов и иных организаций Республики Беларусь, в т. ч. в целях организации межведомственного электронного документооборота;

обеспечение преемственности между АС ДОУ организаций и автоматизированными системами архивов, принимающих на хранение ЭД, созданные в рамках функционирования АС ДОУ данных организаций;

обеспечение долговременной сохранности, аутентичности и доступности ЭД, создающихся и циркулирующих в АС ДОУ организаций.

Литература и источники

1. Носевич, В. Л. Архивы в эпоху электронных документов / В. Л. Носевич // Архiвы i справаводства. — 1999. — № 1. — С. 70—74.
2. Носевич, В. Л. Принципы и подходы к сохранению электронной документации в Республике Беларусь / В. Л. Носевич // Документация в информационном обществе: электронное делопроизводство и электронный архив. Доклады и сооб-

щения на VI Международной научно-практической конференции. — М., 2000. — С. 106—111.
3. Носевич, В. Л. Электронные документы и информационные ресурсы / В. Л. Носевич // Архівы і справаводства. — 2000. — № 2. — С. 133—140.
4. Жук, О. Обзор нормативно-правовой базы Республики Беларусь в области создания, использования и хранения электронных документов / О. Ю. Жук // Архівы і справаводства. — 2007. — № 1. — С. 67—73.
5. Микулич, Н. Д. О практике применения электронной цифровой подписи и проблемах электронного документирования в РБ / Н. Д. Микулич // Секретарское дело. — 2005. — № 4. — С. 34—46.
6. Рыжевский, А. В. Законодательные основы электронного документооборота / А. В. Рыжевский, А. А. Тепляков // Управление защитой информации. — 2007. — № 3. — С. 324—327.
7. Шильдкрот, Е. Межведомственный юридически значимый электронный документооборот: необходимые и достаточные условия / Е. Шильдкрот // Секретарское дело. — 2007. — № 7. — С. 38—40.
8. Логунков, В. Электронный документооборот министерства / В. Логунков // Архівы і справаводства. — 2002. — № 1. — С. 65—70.
9. Кузьмин, М. В. Заметки о внедрении систем электронного документооборота / М. В. Кузьмин // Секретарь-референт. — 2004. — № 7. — С. 40—43.
10. Носевич, В. Л. Перспективы внедрения систем автоматизации документооборота в органах государственного управления Беларуси / В. Л. Носевич // Архівы і справаводства. — 2005. — № 2. — С. 14—19.
11. Петрик, И. Система электронного документооборота: проблемы и решения / И. Петрик // Секретарское дело. — 2007. — № 9. — С. 42—44.
12. Ларин, М. В. Управление документацией в организациях / М. В. Ларин. — М.: Научная книга, 2002. — 288 с.
13. Кузнецова, Т. В. Задачи документоведения в связи с развитием компьютерных технологий / Т. В. Кузнецова // Документ в административных структурах: Тез. докл. и выступления на междунар. конф. 27—28 октября 1994 г. — М.: ВНИИДАД, 1995. — С. 8—11.
14. Закон Республики Беларусь от 6 октября 1994 г. № 3277 «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь» в редакции Закона Республики Беларусь от 6 января 1999 г. № 236-З // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. — 1994. — № 29. — Ст. 507; Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. — 1999. — № 5—6. — Ст. 95.
15. Об информатизации: Закон Республики Беларусь от 6 сентября 1995 г. № 3850-XII // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. — 1995. — № 33. — Ст. 428.
16. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения: ГОСТ 16487-83. — Введ. 01.01.1985. — М., 1984. — 16 с.
17. Информационная технология. Термины и определения: СТБ 982-94. — Введ. 01.07.1995. — Минск, 1994. — 14 с.
18. Примерная инструкция по делопроизводству в министерствах, госкомитетах и других центральных органах управления, учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь: утв. приказом Председателя Комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь от 23.05.1995 № 13. — Минск: БелНИИДАД, 1995. — 104 с.

19. Государственная система документационного обеспечения управления. Основные положения. Общие требования к документам и службам документационного обеспечения. — М.: ВНИИДАД, 1991. — 76 с.
20. Примерная инструкция по работе с машиночитаемыми документами в организациях, на предприятиях и в ведомственных архивах Республики Беларусь: утв. Председателем Комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 26.07.1996. — Минск: БелНИИДАД, 1996. — 72 с.
21. Правила учета и передачи электронных (машиночитаемых) документов на государственное хранение: утв. приказом председателя Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь от 03.04.1997 № 8. — Минск: БелНИИДАД, 1997. — 44 с.
22. Архивное хранение электронных документов. Методические рекомендации: утв. Председателем Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 24.12.1998 // Архівы і справаводства. — 1999. — № 1. — С. 75—83; № 2. — С. 112—119; № 3. — С. 76—84; № 4. — С. 87—96.
23. Об электронном документе: Закон Республики Беларусь от 10 января 2000 г. № 357-З // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 2000. — № 7. — 2/132.
24. Документы электронные. Правила выполнения, обращения и хранения: Государственный стандарт Республики Беларусь 1221-2000. — Введ. 01.09.2000. — Минск: Госстандарт, 2000. — 12 с.
25. Информационная технология. Защита информации. Функция хэширования: Государственный стандарт Республики Беларусь 1176.1-99. — Введ. 04.01.2000. — Минск: Госстандарт, 2000. — 8 с.
26. Информационная технология. Защита информации. Процедура выработки и проверки электронной цифровой подписи: Государственный стандарт Республики Беларусь 1176.1-99. — Введ. 04.01.2000. — Минск: Госстандарт, 2000. — 8 с.
27. Ларин, М. В. Электронный документооборот: что мешает его внедрению / М. В. Ларин // Справочник секретаря и офис-менеджера. — 2003. — № 12. — С. 31—38.
28. Гельман-Виноградов, К. Б. О сложностях трактовки понятия документ и способах их преодоления / К. Б. Гельман-Виноградов // Делопроизводство. — 2005. — № 2. — С. 16—24.
29. Носевич, В. Л. Электронные документы и информационные ресурсы / В. Л. Носевич // Архівы і справаводства. — 2000. — № 2. — С. 133—140.
30. Методические рекомендации по применению нормативно-правовых актов в целях обеспечения сохранности электронных документов: утв. Председателем Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 27.12.2000 // Архівы і справаводства. — 2001. — № 1. — С. 35—50.
31. Инструкция о периодичности создания архивных копий информационных ресурсов и порядке их передачи на государственное хранение: утв. постановлением Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь от 24.03.2000 № 12 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 2000. — № 42. — 8/3280.

32. Правила работы архива электронных документов: утв. приказом Председателя Комитета по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь от 28.07.2003 № 28.
33. Типовое положение об архиве электронных документов организации: утв. постановлением Комитета по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь от 29.04.2004 № 5 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 2004. — № 76. — 8/10967.
34. Инструкция по проведению экспертизы ценности и передачи электронных документов и информационных ресурсов на государственное хранение: утв. постановлением Комитета по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь от 23.03.2005 № 3 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 2005. — № 56. — 8/12367.
35. Методические рекомендации по применению нормативно-правовых актов в целях обеспечения сохранности электронных документов: утв. Председателем Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 27.12.2000 // Архівы і справаводства. — 2001. — № 1. — С. 35—50.
36. Методические рекомендации по проведению экспертизы ценности электронных документов и подготовке их к передаче на государственное хранение: утв. Председателем Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 15.02.2001 // Архівы і справаводства. — 2001. — № 3. — С. 42—56.
37. Методические рекомендации по подготовке сопроводительной документации электронных документов при передаче их на государственное хранение: утв. приказом Председателя Комитета по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь от 18.10.2002 № 36 / Комитет по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь, БелНИЦЭД. — Минск, 2002. — 10 с. — Деп. в СИФ Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь, № 2577.
38. Методические рекомендации по передаче электронных документов в ведомственный архив из структурных подразделений организации, учреждения, предприятия / Комитет по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь, БелНИЦЭД. — Минск, 2002. — 9 с. — Деп. в СИФ Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь, № 2604.
39. Методические рекомендации по учету, хранению ЭД в учреждениях, организациях, предприятиях: утв. директором БелНИЦЭД 13.12.2004.
40. Бобылева, М. П. Эффективный документооборот: от традиционного к электронному / М. П. Бобылева. — М.: Издательство МЭИ, 2004. — 172 с.
41. Типовые проектные решения автоматизированной системы документооборота для государственных органов: утв. директором Белорусского научно-исследовательского центра электронной документации 14.12.2004 [Электронный ресурс] / Архивы Беларуси, 2008. — Минск, 2008. — Режим доступа: http://archives.gov.by/index.php?id=14. — Дата доступа: 14.04.2008.
42. Electronic Records Management Software Applications Design Criteria Standard: DoD 5015.02-STD [Electronic resource] / Defense Technical Information Center (DTIC), 2008. — Mode of access: http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/501502std.pdf. — Date of access: 14.04.2008.

43. Model requirements for the management of electronic records [Electronic resource] / MoReq2 project, 2008. — Mode of access: http://www.moreq2.eu. — Date of access: 14.04.2008.
44. The Functional Requirements for Electronic Records Management Systems (ERMS) [Electronic resource] / The National Archives, 2008. — Mode of access: http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/requirementsfinal.pdf. — Date of access: 14.04.2008.
45. Management of Electronic Records: Public Records Office Standard 99/007 [Electronic resource] / Victorian Electronic Records Strategy, 2008. — Mode of access: http://www.prov.vic.gov.au/vers/standard/version2.htm. — Date of access: 14.04.2008.
46. Носевич, В. Л. Электронные документы и информационные ресурсы / В. Л. Носевич // Архівы і справаводства. — 2000. — № 2. — С. 136.

ПУБЛІКАЦЫІ ДАКУМЕНТАЎ

НОВАЯ НАРАТЫЎНАЯ КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ КЛЯШТАРА БЕРНАРДЗІНЦАЎ У ГАРОДНІ

Значнай і амаль нявыкарыстанай у беларускай гістарыяграфіі крыніцай з'яўляюцца кляштарныя хронікі. Яны вядуцца ад часоў сярэднявечча і захоўваюць інфармацыю не толькі па гісторыі самога манастыра, але і горада, краіны, свету. Створаныя ў манаскім асяроддзі, яны даюць сведчанне светаўспрымання і ментальнасці клеру Рэчы Паспалітай. Мэта дадзенага артыкула — на прыкладзе адной з хронік паказаць важнасць гэтых помнікаў як гістарычных крыніц і прывесці прыклад звестак, якія захоўваюцца ў іх.

Аналізаванай хронікай з'яўляецца «Храналогія ордэна братоў меншых абсервантаў», створаная Томашам Дыганем у сярэдзіне XVII ст. «Храналогія» змяшчае апісанні падзеяў асобных бернардзінскіх кляштараў правінцыі Малая Польшча, у якую ў апісаны адрэзак часу ўваходзілі манастыры Вялікага княства Літоўскага. Прадметам нашай увагі з'яўляецца частка «Храналогіі», якая тычыцца мужчынскага кляштара ў Гародні (старонкі 315—332 рукапісу, што знаходзіцца ў Архіве правінцыі бернардзінцаў у Кракаве*) [1].

«Храналогія» апісвае гісторыі заснавання кляштараў і іх дзейнасць да часоў Маскоўскай вайны. У ёй прыводзяцца тэксты маёмасных дакументаў (фундацыйных і канфірмацыйных прывілеяў, дарэнняў) з пазначэннем, калі яны перапісваліся з пергаміну. Таксама падаюцца звесткі пра самых выбітных асоб, якія жылі ў кляштарах, тэксты інскрыпцый у касцёлах бернардзінцаў. Гэтыя звесткі маюць вялікую каштоўнасць, бо многія з арыгіналаў дакументаў не захаваліся да нашых дзён.

Матэрыял упарадкаваны адпаведна асобным канвентам, спачатку мужчынскім, потым жаночым. Храналагічныя рамкі падзей, што апісваюцца ў «Храналогіі», — ад часоў заснавання канвентаў да 1656 г.

Браты меншыя абсерванты — гэта адгалінаванне францысканскага руху, якое імкнулася аднавіць кляштарную пабожнасць, звяртаючы асаблівую ўвагу (як і абсерванцкія рухі іншых ордэнаў) на дакладнае выкананне ўсіх правілаў і абрадаў манаскага жыцця (таму эпітэт «паслухмяны» з'яўляецца адным з галоўных для пазначэння дабрадзейнасці брата ў тэксце «Храналогіі»). Францысканскі абсервантызм зарадзіўся і шырока распаўсюджваўся ў Еўропе ў XV ст., абапіраючыся на правілы, выпрацаваныя Янам Капістранам, зацверджаныя папам у 1430 г. Ужо ў 1517 г. браты меншыя абсерванты былі выдзеленыя ў асобны ордэн у каталіцкай царкве.

У Польшчы ўжо ў 1453 г. па запрашэнні караля Казіміра Ягелончыка прапаведаваў сам Ян Капістран, закладаючы першы кляштар у Кракаве, ас-

* Выказваем асаблівую ўдзячнасць супрацоўнікам Архіва правінцыі бернардзінцаў у Кракаве за дапамогу ў працы над матэрыяламі і дазвол на выкарыстанне іх у друку.

вечаны ў імя св. Бернарда з Сіены. У 1517 г. узнікла асобная польская правінцыя францысканцаў-абсервантаў, а гэтыя манахі сталі паўсюдна звацца бернардзінцамі адпаведна назве кракаўскага канвента.

У 1628 г. у выніку хуткага развіцця ордэна была спроба падзяліць Польскую правінцыю на чатыры (Літоўскую, Малапольскую, Рускую, Велікапольскую), аднак пазней правінцыі зноў аб'ядналіся спачатку ў дзве, потым — у тры. У выніку Літоўская правінцыя была часткай Малапольскай да 1731 г., калі выдзелілася асобна, з цэнтрам у Вільні [2, т. 1, с. 131—132].

Гісторыя бернардзінцаў у Гародні пачынаецца з фундацыі Аляксандра Ягелончыка ўжо ў 1494 г. Аднак рэалізавалася яна толькі ў 1595 г., калі братоў меншых актыўна запрашаў у горад пробашч фарнага касцёла Фабіян Канапацкі, «разважыўшы, колькі плёну для ваяўнічай царквы маглі б прынесці да гэтага часу і змогуць прынесці ў будучым браты згаданага ордэна» [1, с. 320]. Бернардзінцы прынялі гэта запрашэнне, улічыўшы, што браты «ў спрыяльных умовах змогуць выконваць сваё прызначэнне і быць вельмі карыснымі гэтаму знакамітаму гораду, заражанаму хваробай розных схізмаў і памылак, і навакольным жыхарам» [1, с. 322]. У 1617 г. была завершана пабудова царквы і кляштара, якія пазней былі моцна пашкоджаны ў Маскоўскую вайну ў 1656 г. [3, с. 79—82].

Аўтар тэксту, айцец Томаш Дыгань (1588 — каля 1681), сам жыў некаторы час у Гародні і быў гвардыянам гэтага кляштара ў 1651 г., што яшчэ павялічвае верагоднасць апісання падзей*. Паходзіў ён з сям'і віленскага патрыцыяту. Уступіў у кляштар у Вільні ў 1615 г., атрымаўшы папярэднюю адукацыю. У манастыры ён выконваў функцыі прапаведніка (1642, Вільня, таксама Коўна), кусташа (1645—1647, 1659—1666, Вільня), спаведніка сёстраў бернардзінак (1650, Коўна), гвардыяна** (1639, Варшава (касцёл св. Ганны); 1651, Гародня; таксама Вільня, Коўна). У 1653 г. ён увайшоў у склад кіраўніцтва правінцыі ў якасці дэфінітара і быў абраны хранографам правінцыі [2, т. 2, с. 71; 4; 5]. Акрамя «Храналогіі» ён склаў хроніку Віленскага канвента (1668), і былі надрукаваны яго тры панегірычныя казанні [6, с. 433—434].

Дасведчанасць у манаскім жыцці і выкананне аўтарам розных функцый у ордэне прасочваюцца ў стылістычных асаблівасцях тэксту «Храналогіі», сталасці выказаных меркаванняў і асабістым стаўленні да апісаных падзей. Так, апісваючы біяграмы знакамітасцей, якія жылі ў гарадзенскім кляштары, Т. Дыгань ставіць побач двух айцоў, адзін з якіх быў абвінавачаным, а другі

* У сувязі з тым што «Храналогія» змяшчае апісанні ўсіх кляштараў правінцыі аўтар не мог не карыстацца дапамогай братоў з розных манастыроў і, напэўна, выкарыстоўваў іх выпіскі з дакументаў і апісанні гісторый кляштараў. Таму факт асабістага жыцця ў гарадзенскім канвенце падаецца важным для аналізу дакладнасці прыводзімых матэрыялаў, бо сведчыць пра магчымасць верыфікацыі аўтарам даных пры запісе іх у «Храналогію».

** Гвардыян — кіраўнік кляштара.

пракурорам у справе, якая прывяла да значнага канфлікту ў ордэне і амаль не скончылася яго падзелам, калі першы (айцец Крыштаф Сцыпіён дэль Кампа) быў абвінавачаны ў карыстанні службовым становішчам і фінансавых махінацыях [гл.: 1, с. 327—328]. Абодва айцы атрымліваюць пазітыўную ацэнку аўтара, таксама як абодва былі пахаваныя пад скляпеннямі гарадзенскай царквы.

Выпіскі з некаторых дакументаў, якія змешчаны ў «Храналогіі», прысутнічаюць таксама ў іншых рукапісных ці друкаваных творах. Так, фундацыйны прывілей Аляксандра Ягелончыка быў выдадзены паводле арыгінала ў «Зборы ўрадавых грамат і прыватных актаў» М. Круповіча ў 1858 г. [7], які пазней перавыдаваўся, аднак у чытанні тэкстаў ёсць некаторыя разыходжанні, што пазначана пры выданні дадзенай «Храналогіі». Тэкст «Храналогіі» таксама быў параўнаны з іншымі захаванымі бернардзінскімі хронікамі гарадзенскага кляштара. Прыведзеныя фундацыйныя дакументы і прывілей запісаны таксама ў хроніцы XVIII ст. «Vinea electa» (Выбраны вінаграднік) [8], якая захоўваецца ў Архіве правінцыі бернардзінцаў у Кракаве. Невядома, ці былі цытаваныя ў «Vinea electa» дакументы таксама копіямі арыгінальных тэкстаў (у тэксце «Храналогіі» Томаша Дыганя адзначаецца, калі дакумент быў запісаны на пергаміне, што сведчыць пра непасрэдны кантакт з арыгіналам), аднак, напэўна, яны не былі перапісаны з выдаваемай «Храналогіі» і могуць дапамагаць пры тэксталагічным аналізе. Асобнага даследавання патрабуе параўнанне дакументаў даравання зямлі мяшчанамі з копіямі, якія павінны захавацца ў Актавых кнігах Віленскага галоўнага трыбунала і Гарадзенскага гродскага суда, але гэта з'яўляецца прадметам будучых даследаванняў.

Тэкст «Храналогіі» выдаецца паводле рукапісу Кракаўскага архіва айцоў бернардзінцаў [1] (іншыя копіі тэксту не выяўлены). Асноўная частка тэксту напісана адной рукой, выразным акуратным почыркам (почырк 1). Тытульны аркуш напісаны двума почыркамі (почырк 2 і 3), адным з іх напісаны таксама ўрывак, у якім апісваюцца падзеі вайны 1656 г. (почырк 3). У тэксце ёсць нязначныя папраўкі, закрэсліванні. Асноўны тэкст напісаны чорным чарнілам, узяты на кожнай старонцы ў падвойную рамку. Першыя літары абзацаў і назвы падраздзелаў (у тым ліку асобных цытаваных дакументаў) напісаны чырвоным чарнілам, вялікімі літарамі. У нашым выданні гэтыя назвы раздзелаў даюцца тлустым шрыфтам.

Тэкст «Храналогіі» мае двайную пагінацыю (скразную і па частках твора). Мы захоўваем скразную пагінацыю ў выданні лацінскага варыянта тэксту, падаючы яе ў квадратных дужках, курсівам, пасля знака падзелу старонкі ‖.

Рукапіс уяўляе сабой кнігу in folio, апраўленую ў паўскураны пераплёт. На тытульным лісце стаіць штамп Бібліятэкі бернардзінцаў у Львове («Biblioteka O. O. Bernardynów we Lwowie») і штамп Архіва правінцыі (у Кракаве) («Archiwum Prowincji O. O. Bernardynów»). Ксёндз Каміль Кантак сведчыць, што да Другой сусветнай вайны экземпляр «Храналогіі» знаходзіўся ў львоўскіх бернардзінцаў [5, с. 71]. Такім чынам, гэта, напэўна, той самы экземпляр, пра які сведчыць ксёндз Кантак.

У дадзеным выданні мы змяшчаем арыгінальны тэкст на лацінскай мове, адрэдагаваўшы яго правапіс і пунктуацыю адпаведна метадычным рэкамендацыям для публікацыі лацінскіх дакументаў, апрацаваных А. Жлуткам [9, с. 26—33]. Скарачэнні расшыфроўваюцца ў круглых дужках. У спасылках даюцца тэксталагічныя заўвагі і біяграфічныя даныя пра асоб, якія сустракаюцца ў тэксце. Падзел на радкі захоўваецца толькі для тэкстаў інскрыпцый.

Пасля лацінскага тэксту прыводзіцца яго пераклад на беларускую мову, зроблены намі. У перакладзе выкарыстоўваюцца тэрміны «царква» і «касцёл» для лацінскага «ecclesia», якія разумеюцца намі як цалкам сінанімічныя. Словы, дададзеныя ў перакладзе для большай яснасці тэксту, падаюцца ў квадратных дужках.

Chronologia ordinis fratrum minorum de observantia provinciae Minoris Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae

Ex variis tam veterum manu scriptis patrum nostrorum codicibus ac monumentis, tum ex vetustissimis conventuum archiviis collecta et conscriptaque Authoritateque et mandato superiorum hoc compendioso stylo et calamo *a(n)notata* anno Domini 1656

Per p(at)rem fratrem Thomam Digon pro tunc deffinitorem actualem et praedicatorem generalem et chronologum provinciae*

Conventus et guardianatus Grodnensis sub titulo s. Crucis inventionis

In hoc conventu manent fratres plusquam triginta: habet praedicatores tres: unum in ecclesia nostra tam mane, quam post meridiem praedicantem, alium apud nostras moniales sermocinantem, tertium apud moniales S. Birgittae praedicantem; habet confessores duos monialium, unum apud nostras moniales, alium apud Birgittas. Habet duos lectores philosophiae actu legentes et studiosos; bibliotheca etiam est sufficiens. Cuius conventus erectionis et fundationis talis est tenor.

A multo tempore, praesertim vero ab anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto, ad instantiam omnium nobilium totius districtus Grodnensis, regnante protunc serenissimo rege Alexandro, invitati erant patres nostri ad occupandum locum ad extruendum monasterium, et erigendam ecclesiam in civitate Grodnensi. Quorum nobilium postulationibus, affectationibus et piis illorum votis, instantiis et desideriis, inclinatus praenominatus serenissimus rex Alexander concesserat pro patribus nostris certam aream, quam et diplomate suo (ut infra patebit) donaverat, et perpetuis temporibus assignaverat. Sed per haeredes Radivillii palatini Vilnensis protunc haereticis occupantibus, et possidentibus hanc aream,

* Дапісана іншай рукой (почырк 3).

denegata est nobis, neque est facta protunc introductio patrum nostrorum: imo diu dilata fuit usque ad Stephanum Battorium, et Sigismundum tertium, reges Poloniae. Quibus regnantibus denuo omnes magnates et nobiles totius districtus Grodnensis, una cum adm(odum) r(everendo) d(omi)no Konopacki*, praeposito ecclesiae Grodnensis sup- ‖ *[316]* plicaverunt tam ad r(evere)nd(is)s(imu)m generalem ordinis nostri, ad patrem Franciscum a Sosa**, postea ad ad(modu)m r(evere)nd(u)m patrem Benedictum Leopoliensem***, protunc ministrum Poloniae, denique ad Sigismundum tertium, regem Poloniae ut patres nostri in civitate Grodnensi certum locum et fundum ad cohabitandum suscipere possint. Quare sanctis illorum desideriis et postulationibus evocati introducti sunt Grodnam anno 1595. Pro quibus et certa area cum aedificiis empta fuit a r(everendo) d(omino) Fabiano Konopacki praeposito ecclesiae Grodnensis, postea ad extruendum monasterium et erigendam ecclesiam, ac coemiterium ampliandum, et pro hortis certae areae, a quibusdam benefactoribus sunt nostris patribus collatae.

Quorum nomina et inscriptiones infra patebunt. Num vero incipio ab Alexandro rege descendo ad alios.

Privilegium s(e)r(eni)s(si)mi Alexandri, tum temporis magni ducis Lituaniae, postea regis Poloniae oblatum et concessum: cum horto et pomario in valle versus fluvium Niemen Grodnae pro aedificando templo et monasterio fratribus minorum de observantia****

Alexander Dei gratia magnus dux Lituaniae*****, Russiae, Samogitiae dominus et haeres******.

Pro honore omnipotentis Dei, salute et profectu hominum, sanctaeque fidei catholicae exaltatione******* in terris dominio nostro subiectis iure merito******** in civitate nostra Grodno aream seu locum antiquae curiae nostrae ducalis, cum horto et pomario in valle versus fluvium Niemen deputavimus, dedimusque patribus or-

* Фабіян Канапацкі (? — 1614), дэкан пазнанскі, канонік гнезненскі, вармінскі і хэлмінскі, камерьер у Клімента VIII, Льва XI і Паўла V [10, т. 5, с. 209]

** Францыск Соса да Таледа (? — 1617), генерал ордэна бернардзінцаў у 1600—1606, біскуп Канарскіх выспаў у 1607—1610 і Осмы ў 1613—1618 гг. [11]

*** Бенедыкт Ансерын са Львова (Anserius Benedictus) (? — 1607), лектар філасофіі, правінцыял Польшчы (абраны 12.09.1594), прафесар філасофіі ў кляштарнай семінарыі ў Самборы, гвардыян у Самборы, місіянер на Русі [2, т. 1, с. 151; 12, с. 136]

**** Тэкст прывілею быў перадрукаваны з арыгінала ў 1858 г. [7], пазней у «Кодэксе Віленскай дыяцэзіі» ў 1948 [13]. Арыгінал знаходзіўся да 1858 г. у Музеі старажытнасцей у Вільні.

***** (Ва ўсіх іншых копіях тэксту няма расшыфроўкі дыфтонгаў (яны сістэматычна падаюцца як «е», што не будзе адзначана ў далейшых заўвагах).

****** heres etc. [7; 13].

******* Адсутнічае ў [7; 13].

******** incremento [7; 13].

dinis s(ancti) Francisci minorum de observantia dictis********* bernardinis********** pro fundatione et* aedificatione templi et claustri eorundem fratrum. Quo vero facilius et citius** res ista procedat, claustrumque aedificetur; prohibemus districte praecipiendo***, ne quis nostrorum subditorum saecularium vel spiritualium, cuiuscunque conditionis existant, eosdem patres in praedicta area et in aedificatione monasterii quovis modo**** audeat impedire. In quorum fidem et robur sigillum nostrum patribus***** est impressum. Datum ibidem in Grodno sabbatho****** ante dominicam Invocavit anno 1494*******.

Iudicium extractum ex Actis generalibus tribunalitiis Vilnensibus

In quibus generosa ac nobilis domina Anna Drucka Sokolinska******** testatur et perpetuis temporibus inscribit, dat, donatque aream et fundum pro monasterio aedificando patribus nostris.

Coram nobis iudicibus generalibus tribunalitiis in Magno Ducatu Lituaniae ex palatinatibus, terris, districtibus ad annum currentem 1595. Comparens personaliter magnifica domina Anna Drucka Sokolinska consors m(agnifici) d(omini) Petri Kroszynski********* protestata est et exhibuit literas et perpetuam suam inscriptionem datam religiosis patribus ordinis minorum s(ancti) Francisci de observantia, vulgo dictis ber- ‖ *[317]* nardinis, quod illa nullo ab illis accepto pretio, sed propria voluntate sua et zelo Divini cultus propagandi, pro fundando et aedificando monasterio et templo ad laudem et gloriam Dei omnipotentis atque salutem animarum in civitate regia Grodnensi dedit, donavit, et perpetuis temporibus praefatis religiosis inscripsit fundum, qui continet in se duorum morgorum mensuram. Ad haec et hortum civis Grodnensis defuncti Matthaei Tarassowicz, qui hortus post fata eiusdem civis iure perpetuo collatus erat magnifico domino Georgio de Quardo Carega dignae memoriae, praememoratae magnificae marito, cubiculario regio, a serenissimo rege piae memoriae Stephano, cum omni aedificio in illo fundo et horto existente: ut latius et expressius in literis S(acrae) R(egiae) M(aiestatis) extat descriptum et expressum. Quae lite-

********* Памылкова: beati ў [7; 13].

********** Bernardini [7; 13].

* ac [7; 13].

** cicius [7; 13].

*** precipientes [7; 13].

**** Памылкова: quotusmodo [7].

***** presentibus [7].

****** sabbato [7].

******* Anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto. Dominus Magnus Dux per se [7].

******** Княжна Ганна Друцкая-Сакалінская, дачка кн. Ярослава і Раіны Нарбутоўны, у першым шлюбе замужам за Юрыем Кірык Карэнгай (каралеўскі пакаёвы 1592 г.), якому нарадзіла двух сыноў: Паўла і Крыштафа; у другім шлюбе жонка кн. Пятра Крашынскага (1595) [14, т. 9, с. 252].

********* Князь Пётр Іванавіч Крашынскі (? — 1621), стараста ўпіцкі, жанаты першым шлюбам з княжной Галаўчынскай, другім — з княжной Ганнай Друцкай-Сакалінскай, удавой па Карэнзе [14, т. 12, с. 330; 10, т. 5, с. 391].

rae et inscriptio a Sacra Regia Maiestate sibi datae, ut in Actis tribunalitiis generalibus suscipi et inscribi possint, eadem magnifica domina supplicavit. Quare nos iudices suscepta iusta petitione, visisque literis iussimus inscribi; quarum tenor talis.

Ego Anna Drucka Sokolinska consors Petri Kroszynski fateor his meis in perpetuum valituris literis, libera inscriptione, omnibus et singulis, ecclesiastici ac saecularis status, modernis et in posterum futuris hominibus, quibus scire libuerit. Quod cum dignae memoriae maritus, dominus Georgius de Quardo Carega cubicularius S(acrae) R(egiae) M(aiestatis) haberet ex gratia et donatione serenissimi regis piae memoriae Stephani Grodnae in suburbio, ubi stabula olim fuerant regia aream cum fundo, qui continebat in se mensuram duorum morgorum: ad hoc et hortum civis defuncti Matthaei Tarassowicz inclusum, quam donationem suam S(acrae) R(egiae) M(aiestatis) literis manu sua subscriptis et sigillo communitis confirmaverat, dando et concedendo in suo diplomate defuncto marito meo facultatem in hoc fundo secundum beneplacitum suum aedificare, erigire, erectaque dare, donare, vendere, et Ecclesiae inscribere. Quare ego Anna Drucka Sokolinska post fata, et decessum e vita mariti mei domini Georgii de Quardo Carega cubicularii Serenissimi Regis habens huius fundi et horti securam possessionem perpetuumque usum, in aeviternam memoriam tam defuncti mariti mei, quam prolis ex illo susceptae, et propter aeternam a Deo retributionem animae nostae ad laudem et gloriam Dei omnipotentis, hanc supra memoratam aream cum horto et toto aedificio religiosis patribus ordinis minorum de observantia s(ancti) Francisci dedi, donavi, et perpetuo inscripsi. Et hisce modernis literis meis, idem attestor, confirmo, dono, et inscribo, nihil mihi ipsi, liberis, consanguineis, et posteritati meae ex his bonis aut minimum aliquid reliquendo. Quibus patribus et literas S(acrae) R(egiae) M(aiestatis) marito meo et mihi ipsi pro hoc fundo collatas, et omne ius quod habui reddidi et contuli. In cuius rei fidem ego Anna Drucka Sokolinska iisdem patribus praenominatis hanc meam praesentem voluntariam, perpetuamque inscriptionem, sigilloque meo communivi, ac manu propria subscripsi. Infraque scripti perill(u)s(t)res ac nobiles viri oretenus a me invitati sigilla sua imprimere, et manus suas subscribere dignati sunt.

Datum Vilnae anno Domini 1596 mensis maii die 16.

Anna Drucka Sokolinska m(anu) p(ropria).

Theodorus Pociey Iudex Brestensis m(anu) p(ropria).

Iaroslaus Drucki Sokolinski m(anu) p(ropria).

Nicolaus Łopacinski m(anu) p(ropria).

***[318]*: Inscriptio et concessio fundi, et horti pro p(atribus) nostris extracta ex Actis castrensibus arcis regiae Grodnensis**

Anno 1596. aug(usti)*. die 6. coram officio S(acrae) R(egiae) M(aiestatis) castrensi tempore iudicii castrensis, coram nobis iudicibus castrensibus districtus Grodnensis, magnifico domino Ioanne Klukowski capitaneo Grodnensi, domino Nicolao Hrabieii Hnoicki vicecapitaneo, et domino Ioanne Walentynowicz iudice, et domino Stephano Maszkowski scriba. Comparens consul civitatis Grodnensis dominus Ioannes Matthaeus Tarassowicz exposuit, et exhibuit literas suas, sigillo et subscriptione manus propriae, et appositione quorundam nobilium hominum sigillorum illorum ac subscriptione manuum eorundem communitas; datas et concessas religiosis patribus ord(ini)s minorum s(ancti) Francisci de observantia, vulgo dictis bernardinis, conventus Grodnensis pro re in his literis expressa, quam rem iuxta inscriptionem ipse oretenus attestatus, has litteras in Actis castrensibus inscribi postulavit in haec verba.

* Julii [8].

Ego Ionanes Matthaeus Tarassowicz consul civitatis regiae Grodnensis testor, et omnibus, ad quos pertinebit scire, modernis et in posterum futuris*, spiritualis, et saecularis status hominibus, his literis voluntariis perpetuo valituris notum facio. Quod ill(u)s(trissi)mus dominus Leo Sapieha, cancellarius M(agni) D(ucatus) L(ituaniae), Słonimensis, Markoviensis, et in Miadzioła capitaneus, fundum, per serenissumum regem piae memoriae Stephanum sibi donatum, mihi pro certa summa, videlicet trecentorum florenorum polonicalium, in certis terminis constitutum, ex una parte domui d(omini) Georgii de Quardo Carega cubicularii serenissimi Regis, ex alia domui ill(u)s(trissi)mi d(omi)ni Nicolai Talvosz castellani Trocensis adiacentem in districtu Grodnensi sub iurisdictione arcis Grodnensis existentem, praeterito anno 1594 vendidit: et hanc venditionem suam coram iudicio terrestri Grodnensi testari dignatus est. Concedendo hac sua venditione mihi, consorti meae, facultatem, et posteris meis, hunc fundum dare, donare, vendere, inscribere, et ad placitum meum ac voluntatem propriam disponere. Quare ego, habens ius perpetuum ad hunc fundum, consideransque ad nullum meliorem usum et fructum a me posse converti, quam ad laudem et gloriam Dei omnipotentis. Hunc totum fundum praememoratum, nihil ex illo, mihi ipsi, consorti, liberis, et posteris nullique alteri prorsus reliquendo, dedi, donavi: et his literis meis dono, et concedo, inscriboque perpetuis temporibus patribus religiosis ordinis minorum s(ancti) Francisci de observantia, vulgo dictis bernardinis, pro claustro eorum. Quo praememorato fundo praedicti religiosi, coniungentes illum claustro suo pacifice possidere, et quiete uti perpetuis temporibus valebunt. Ad quem fundum abhinc, et concessione huius cautionis meae, ego ipse, consors, liberi, et successores mei, et nullus ex propinquis et consanguineis meis, veluti ad hoc, quod per me voluntarie, et sine ullo hominum instinctu ad laudem, et gloriam Dei (relinquendo mihi, et posteris meis aeviternam memoriam) sine ulla conventione, et solutione datum est, ac in perpetuum donatum, nullum ius habebimus, nulloque unquam modo impedire tenemur, et tenebimur. Quapropter omne ius a serenissimo Rege, ac ill(u)s(trissi)mo Cancellario mihi pro hoc fundo datum praefatis religiosis iam reddidi. In cuius rei fidem hanc meam voluntariam perpetuo valituram inscriptionem sigillo meo, manusque meae subscriptione communitam dedi, cum appositione sigillorum,

* temporibus futuris [8].

et subscriptione manuum no- ‖ *[319]* bilium infra scriptorum. Datum Grodnae anno 1596 iulii 1ma Die.

Ioannes Matthaeus Tarassowicz m(anu) p(ropria).

Rabiey Hnoinicki Vicecapitaneus Grodnensis m(anu) p(ropria).

Gabriel Giesztort m(anu) p(ropria).

Moyses Czudowski m(anu) p(ropria).

Confirmatio et approbatio fundorum et hortorum pro erigendo monasterio patrum

Sigismundus III. Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Samogitiae, Masoviae, Livoniae, etc etc. nec non Suecorum Gottorum Vandalorumque hereditarius rex

Significamus praesentibus literis nostris, universis et singulis, quibus interest scire. Quod exhibitae nobis sunt a religiosis patribus ordinis minorum s(ancti) Francisci de observantia, bernardinis nuncupatis, noviter in civitate Grodnensi fundatis, certae authenticae, inscriptae, et perpetuis temporibus approbatae literae, inscriptiones, donationes, et resignationes certorum fundorum per pios homines promoventes cultum divinum sibi collatorum. Supplicatumque est nobis, ut hoc tam pium opus, quod ad gloriam Dei promovendam, et salutem animarum spectat, non tantum authoritate nostra regia promovere, verum etiam omnes illorum fundationes, donationes, inscriptiones, et resignationes approbare, confirmare, et ratificare dignaremur. Quare tam hortum et fundum in duos morgos emensuratum, a serenissimo piae memoriae antecessore nostro Stephano rege donatum cubiculario suo, d(omino) Georgio de Quardo Carega, postea post fata eiusdem Carega, a consorte eius Anna Sokolinska religiosis patribus ordinis minorum s(ancti) Francisci de observantia pro illorum fundatione aeviterne inscriptum, et collatum. Quam etiam hortum Ioannis Matthaei Tarassowicz consulis, et civis Grodnensis pro iisdem praenominatis patribus resignatum, donatum, atque iuridice perpetuis temporibus inscriptu(m). Nos praenominatus rex praefatas donationes et resignationes in omnibus earum punctis et clausulis, approbandas, confirmandas et ratificandas esse duximus; uti qui- ‖ *[320]* dem authoritate nostra approbamus, confirmamus, et perpetuo robori applicamus. Quos praefatos fundos in unum coniunctos, ab omni iurisdictione saeculari eximimus, sed eos iuribus, et libertatibus ecclesiasticis, perpetuo adscribimus, et incorporamus hisce praesentibus literis nostris. In cuius rei fidem has praesentes literas, manu nostra subscriptas, sigillo nostro Magni Ducatus Lituaniae muniri iussimus. Datum Varsaviae in Comitiis Generalibus anno 1601 mensis martii die 10, regnorum vero nostrorum Poloniae 14, Sueciae anno 8vo.

Confirmatio ill(ustri)s(si)mi, ac r(evere)nd(is)s(i)mi in Christo Patris, ac d(omi)ni Henrici*, tituli s(anctae) Pudentianae cardinalis Caietani, pro acceptando loco, et erigendo monasterio pro fratribus Grodnae

Henricus, miseratione divina tituli s(anctae) Pudentianae praesbiter cardinalis Caietanus, nuncupatus sacrae Romanae ecclesiae camerarius, ad serenissimum Regem Poloniae et Sueciae, ac Regnum Poloniae sanctissimi in Christo patris, et d(omi)ni d(omini) n(ostri) Clementis divina providentia papae octavi et sedis ap(os)t(ol)icae de latere legatus.

Ad perpetuam rei memoriam.

Iniunctum nobis apostolicae legationis officium nos admonet: ut ad piorum et religiosorum erectionem locorum libenter attendamus; ut inde religio amplietur et animarum salus procuretur. Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilecti nobis in Christo patris provincialis ordinis fratrum minorum de observantia Regni Poloniae, et Magni Ducatus Lituaniae, nec non Fabiani Konopacki rectoris praepositi nuncupati, parochialis ecclesiae praepositurae nuncupatae oppidi Grodnensis, Vilnensis dioecesis, petitio. Quod dudum dictus Fabianus, considerans, quantum fructum militanti Ecclesiae hactenus praestiterint et in dies praestent fratres ordinis praedicti, et existimans eorundem fratrum operam in illis partibus† minime** fore infructuosam, ad oppidum praefatum nonnullos ipsius ordinis professores adduci curavit: et demum in eodem oppido ac loco satis commodo, una domus singularis pro fratribus praedictis cum fabrica non exigua, ac ecclesia, et aliis suis membris necessariis, tam dicti Fabiani expensis, quam piorum hominum eleemosynis, nec non praedicatorum fratrum labore extructa fuit, et abinde citra***, apud eorundem fratrum ecclesiam divina ‖ *[321]* officia cum maximo fidelium applausu peracta fuerunt, et quotidie peraguntur. Cum autem sicut eadem petitio subiungebat dicti provincialis, et Fabianus cupiat ibi unam domum regularem praedicti ordinis per sedem apostolicam institui: nobisque humiliter supplicari fecerunt, quatenus in praemissis providere dignaremur. Nos igitur piis hominum votis annuere volentes, ac dictos provincialem et Fabianum, a quibusuis excommunicationis, suspensionis, et interdicti, aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris, et poenis, a iure vel ab homine, quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodati existunt, dummodo in illis per annum non insorduerint ad effectum**** pr(aesen)tium***** duntaxat consequendum harum serie absoluentes, et absolutos censentes: huiusmodi supplicationibus inclinati. Apostolica autho-

* Гаэтані Энрыка (Caetani Enrico) (1550—1599), кардынал, папскі легат у Рэчы Паспалітай (1596—1597), мэтай паслання якога было вырашэнне складанасцей у стварэнні саюза з Аўстрыяй супраць туркаў [15].

† Patribus [8].

** omnino [8].

*** ultra [8].

**** affectum [8].

***** petitionu(m) [8].

ritate nobis per speciales literas sedis apostolicae, ad quarum insertionem minime tenemur, concessa, in dicto oppido fabricas iam ibi pro dictis****** fratribus extructas, unam domum regularem seu monasterium ordinis fratrum minorum de observantia cum ecclesia sub inuocatione hactenus data, nec non claustro, dormitorio, refectorio, hortis, et aliis suis membris ac officinis necessariis, pro uno guardiano et non nullis praedicti ordinis fratribus, qui ibi iuxta regularia ordinis praedicti instituta vivere et divinis beneplacitis iugiter insistere debeant ad instar aliarum domorum similium regularium, perpetuo sine alicuius praeiudicio, dummodo tamen unus ex dicto conventu, ad praedicandum habilis et idoneus, singulis diebus dominicis in dicta ecclesia praepositura nuncupata verbi Dei concionatoris officio fungatur, erigimus et instituimus; nec non irritum decernimus et inane, quidquid secus super his, a quoquam, quavis authoritate, scienter vel ignoranter contigerit attentari. Non obstantibus constitutionibus, et ordinationibus apostolicis, ac dicti ordinis iuramento, confirmatione apostolica, vel quavis alia firmitate roboratis, statutis et consuetudinibus contrariis quibusqunque. Datum Varsaviae, Posnaniensis dioecesis, anno incarnationis dominicae anno 1596, quarto idus martii, pontificatus eiusdem Clementis octavi anno sexto.

Extat in pergameno cum sigillo magno.

Confirmatio eiusdem loci et monasterii Grodnensis a r(evere)nd(is)s(i)mo in Christo patre Francisco a Sosa, totius ordinis generali ministro

Frater Franciscus a Sosa, totius ordinis s(ancti) Francisci generalis minister, et servus.

Nihil unquam iucundius, gratiusque audire non contingit, quam quod gloria nominis Divini, maxime vero per fratres ordinis nobis subiectos in dies augeatur et in finibus etiam orbis multiplicetur gloria haec Dei ter optimi maximi, est etiam quodam modo nostra. Unde* omnes illos, quicunque fratribus nostris, imo sibi metipsis hac in parte subvenerint, opemque tulerint ac laudem divinam et Ecclesiae Dei augmentum, animarumque salutem libentissime promoverint, completi et eorum petita facere soliti sumus. Cum ergo hisce temporibus non solum patres vocales ex provinciae Poloniae pro Comitiis Generalibus nostris in Almam hanc Urbem venientes, testimonium coram || *[322]* nobis dederint, quod r(evere)nd(i)s(si)mus d(omi)n(u)s d(ominus) Fabianus Konopacki praepositus ecclesiae principalis in civitate regis Poloniae Grodno dicta, in Magno Ducatu Lituaniae ad fluvium Niemen navigabilem versus septentrionem sita, zelo honoris divini dilatandi et amore erga nostrum ordinem seraphicum inflammatus, in illam eandem civitatem fratres nostri ordinis de observantia, vocatos ibi communiter bernardinos, introducendos curaverit et de facto anno D(omi)ni 1595 introduxerit, et in certo loco ac domo, prope civitatem in monte versus Poloniam extructa, ipsos collocaverit ecclesiamque sub titulo s(ancti) Crucis

****** praedictis [8].

* Vide [8].

pro ipsis deputaverit, sumptus demum plurimos tam pro dicta ecclesia, quam pro aliis eorum necessitatibus fecerit et plura se praestiturum** promiserit, dummodo locus ille, iam et a patribus illius provinciae unanimi consensu receptus, et postea per s(ancti)s(si)mi d(omini) n(ostri) Clementis octavi legatum a latere Caietanum in illis partibus*** confirmatus, a nobis quoque propter maiorem illius receptionis firmitatem, receptus, confirmatus ac incorporatus esset, sed etiam ipsemet principalis dicti loci fundator r(everen)d(is)s(i)m(u)s d(omi)n(u)s Fabianus Konopacki, praepositus Grodnensis, praesentialiter nos in persona sua conveniens, eadem**** nobis exposuerit, et pro receptionis firmatione ac incorporatione ad provinciam Poloniae dicti loci nos expostulaverit. Proinde nos tam dictorum patrum, quam etiam r(everen)d(is)s(i)mi d(omi)ni Fabiani Konopacki precibus honestis annuentes et considerantes praeterea, ut ex eisdem accepimus, tam fratros de ille loco contentos esse, commodeque ibi vocationi suae satisfacere posse, et civitati praeterea illi amplissimae, variisque schismatum et errorum labe infectae, et circumquaque habitantibus plurimum profuturos, siquidem nulli hactenus ibidem religiosi sunt introducti, praefati loci receptionem, confirmationem, omnimodam firmitatem habere volumus, easque tenore praesentium admittimus ac denuo praedictum locum inter conventus nostrae provinciae Poloniae annumeramus, confirmamus, approbamus et roboramus praecipientes omnibus ac singulis authoritati nostrae subditis in virtute s(anctae) obedientiae ac sub indignationis nostra poena, quatenus hanc paginam nostrae confirmationis, approbationis et roborationis infringere vel ei contraire non praesumant, nec audeant. In quorum fidem has fieri iussimus, manuque nostra obsignatas, maioris nostri muneris sigilli impressione roboravimus. Datum Romae, ex conventu nostro Arae Coeli, anno 1600.

Extat in pargameno cum sigillo ordinis appenso.

Ecclesia magnifico opere lateritio erecta, et monasterium amplissimum extructum est impensis, et eleemosynis variorum benefactorum, quorum haec sunt nomina, in Coelo, et in terra scripta

Sigismundus III rex Poloniae pro prima erectione monasterii et ecclesiae fratriu(m) obtulit florenos ducentos, postea tria millia florenorum.

Ill(usstri)s(si)mus d(ominus) Leo Sapieha, protunc cancellarius Magni Ducatus Lituaniae obtulit florenos mille quinquaginta*.

Ill(usstri)s(si)mus d(ominus) Hieronymus Wołłowicz, thesaurarius supremus Magni Ducatus Lituaniae, || *[323]* obtulit duo millia florenorum, et ducentos florenos.

Perill(u)s(t)ris d(ominus) Andreas Woiina, incisor M(agni) D(ucatus) L(ituaniae), obtulit florenos mille.

** potitur(um) [8]

*** patribus [8].

**** eandem [8].

* 1500 [8].

Perillustris dominus Paulus Wołłowicz, capitaneus Grodnensis, obtulit florenos 100.

Perill(u)s(t)ris d(ominus) Andreas Wołłowicz, vexillifer Magni Ducatus Lit(uaniae), obtulit florenos centum.

Magnificus d(omi)nus Georgius Massalski, succamerarius districtus Grodnensis, obtulit florenos centum. Uxor autem eius Marina Raczkowna ex proprio sumptu suo soluit pro choro lateritio.

Admodum reverendus dominus Nicolaus Grochowski, concionator ecclesiae Grodnensis, obtulit florenos quingentos.

Ill(ustri)s(si)ma domina Barbara Bądziinska, palatina Podlachiae, obtulit florenos octingentos.

Magnificus Dominus Alexander Massalski obtulit mille florenos.

A(dmodum) r(everendus) d(ominus) Gregorius Burski, parochus Despudensis, obtulit florenos ducentos triginta.

Magnificus dominus Nicolaus Sawicki obtulit florenos centum.

Magnifica domina Żołtowska obtulit florenos 250.

Generosi d(omini) milites tam Regni Poloniae, quam Magni Ducatus Lituaniae, pro obtentis de Carolo Suecorum principe victoriis, gratam animi significationem Deo exhibentes, protunc Grodnae congregati, ex propriis suis stipendiis, plusquam quatuor millia florenorum obtulerunt.

Sunt et alii varii benefactores, qui pro aedificanda ecclesia lateritia et monasterio liberalem et adiutricem manum suam porrigebant. Quare ne piam ac laudabilem et aeviternam illorum memoriam ingrati praetermittere videamur: unum illud ad commendationem ipsorum sufficiat dicere, quod dixit Abacuc propheta, caput 2: «Quia lapis de pariete clamabit, et lignum, quod inter iuncturas aedificiorum est, respondebit». Et profecto clamant, et clamabunt in aeviternam lapides, et parietes ecclesiae et monasterii, clamabunt et ipsa fundamenta, pretiosa altaria, calices, monstrantia magnum pondus argenti et auri in se includens et varia cultui divino seruientia paramenta.

Ad cuius ecclesiae et monasterii structuram erigendam nobilis dominus Andreas Casimirus Eysmont anno Domini 1614 propriam laterficinam suam cum filiis suis conventui Grodnensi perpetuis temporibus praesentialiter comparens cum iisdem filiis suis in iudicio terrestri Grodnensi inscripsit, resignavit, donavitque. Quae laterficina in pacifica possessione nostra plusquam quadraginta annis, regnante feliciter piae memoriae Sigismundo III rege Poloniae, et post fata eius regnante feliciter Vladislao IV rege Poloniae, qui et diplomate suo eandem laterficinam approbavit nobis, firmavit et corroboravit, nulloque iurium turbine agitata fuit. Ex qua laterficina magnifico opere amplissima ecclesia et totum monasterium anno 1617 est constructum: atque caemeterium nostrarum monialium Grodnae degentium ex eadem laterficina muris est praecinctum. Tandem postquam introducti sunt Grodnam patres societatis Iesu et emerunt contigua nostrae laterficinae bona, statim exorta sunt ab ipsis iurgia, variaeque oppressiones, protestationes innumerae, per

septem annos ad diversa iudicia citationes, controversiae, veritatis, et iustitiae obumbrationes, variorum hominum subordinationes, testimonia, et iuramenta falsissima. Quae denique laterficina post longas et maximas iniurias nostras, regnante rege Poloniae Ioanne Casimiro, per favorabilem decisionem omnibus protunc Varsaviae in Generalibus Comitiis reclamantibus senatoribus, exceptis sibi duobus faventibus anno 1654. || *[324]* est ipsis adiudicata.

Cum quibus multoties per varias personas tam spirituales quam saeculares praeserti(m) vero per ill(ustri)s(si)mum ac r(evere)nd(i)s(simu)m d(ominum) Georgium Tyszkiewicz, episcopum Vilnensem, et per ill(u)s(tre)m d(ominum) Christophorum Chodkiewicz, palatinum Vilnensem, syndicum nostrum generalem, compositionem amicabilem et fraternam quaerebamus, ut tandem inter nos concordia coalesceret; quibus etiam praenominatus Palatinus Vilnensis dedit florenos ducentos quinquaginta; quibus acceptis Pater Czernicki*, residens Grodnensis, pollicitus fuit bona fide, et conscientia inire nobiscum pacem et concordiam, neque ad illos iurium strepitus descendere, quod et scripto suo confirmavit, et in iudicio tribunalicio recognoscere spopondit: et tamen et promissionis ipsius et compositionis inter nos fraternae delusores facti sumus. Ubique per Poloniam et Magnum Ducatum Lituaniae per ipsos traducebamur, ubique ad varia subsellia iudiciaria trahebamur. Insuper adm(odum) r(everendus) p(ater) noster provincialis, pater Florianus Grodecki, convocatis Grodnam pro termino assignato patribus deffinitoribus ad instantiam patrum societatis Iesu anno Domini 1653 die 14 septemb(ri) pro quo etiam termino, et pater illorum provincialis comparuit: tractabat omnimode de statuenda inter illos amicitia et concordia, quibus et magnam partem laterficinae conferebat, nihil tam efficere valuit, infectis rebus utraque pars discessit. Post discessum volentes nos inculpare innocentiam vero suam omnibus manifestare; quidam illorum typis edidit: et in quatuor chartis cum scitu superioris sui impressit totam nostram Grodnensem (cum veritate obumbratione) transactionem; in quibus proponit sex media pro sancienda concordia et quasdam difficultates movet: inter quas omittendo alias, haec est de verbo ad verbum.

«Quandoquidem praecipua remora nostrae compositionis et concordiae est, quod ignoremus personam principalem, cum qua nobis transigendum et componendum sit, Paternitatibus Vestris asserentibus esse summum pontificem, nobis autem id agnoscere non valentibus imo asserentibus, quod summus pontifex in nostro isto casu non recipiat dominium fundi immobilis: quare restat, ut antequam transactionem nostram ultimate concludamus, ineamus viam, qua possimus certi reddi, quisnam sit dominus illius fundi. Et quidem non videtur alia superesse via, nisi ut quaestionem hanc proponamus sacrae Romanae congregationi quaestionum regularium tractandam, et inde resolutionem expectemus».

* Валенцій Чарніцкі (Walenty Czernicki), суперыёр рэзідэнцыі езуітаў у Гародні ў 1643—1645 гг. [16].

Ex quibus praemissis duo sunt consideranda. Primum, quod non agnoscunt summum pontificem esse dominum nostri fundi, quod est luce meridiana clarius illum habere dominium, nos autem simplicem usum. Secundum considerandum, debebant resolutionem super hoc dubium expectare ex sacra congregatione Romana quaestionum regularium, neque descendere ad strepitum iuris et decretum. Qua tamen non expectata, neque Romae in sacra congregatione trutinata, per subordinationes variarum personarum et malam informationem in Comitiis Varsaviensibus per decretum laterficinum sibi adiudicari curaverunt.

Inter etiam sex media pro sancienda concordia inter nos impresserunt et typis ediderunt hunc ultimum sextum modum de verbo ad verbum. ||[**]

[327] «Parati sunt patres societatis residentiae Grodnensis Paternitatibus Vestris laterficinam (aeque bonam atque est moderna) exaedificare in fundo, qui proximior est civitati et ad quem paternitates vestrae se dicunt habere ius, non contradicentibus etiam patribus societatis».

Ex his ergo praemissis trutinandum et considerandum est, quandoquidem non contradicentibus illis, habuimus ius in fundo, qui proximior fuit civitati, quare ergo et hunc fundum, pro reparatione ecclesiae et monasterii nostri perpetuis temporibus inscriptum roboratum, privilegiis confirmatum, acceperunt sibi? Ex quibus iudicet unusquisque, quomodo ab illis iniurati, oppressi et aggravati sumus.

Quod reliquum est: si licuit patribus societatis Iesu omnem nostram transactionem Grodnensem in odium et opprobrium multorum typis imprimere, multis senatoribus et magnatibus tam spiritualis, quam saecularis status ad legendum porrigere. Liceat ergo et mihi in hac Chronologia iniuriam et innocentiam nostram calamo exprimere. Sed his finitis descendo ad Ecclesiam.

***[325]*: Extractum inscriptionis Laterficinae Conventui Grodnesi**[*]

Ego Andreas Jąnowicz Eysimunt, terrigena serenissimi regis districtus Grodnensis, recognosco hisce literis meis benevolis et inscriptione mea quibus interest pro nunc et post futuri saeculi hominibus, quia ego postquam agnovi et percepi ab antiquo tempore magnam gratiam et beneficia, ac in casibus magni infortunii mei a r(evere)ndis patribus bernardinis Grodnensis auxilium, et praesertim quia testudinem ex gratia illorum in eccl(esi)a eorundem habiturus sum eorum cura et aedificio propter sepeliendum corpus meum, filiorumque meorum, optando insuper maiorem eorundum patrum bernardinorum gratiam et favorem, ut pro me vivente et mortuo D(omi)num Deum exorent. Non coactus ab aliquo, neque persuasus sed mea propria voluntate do, dono et perpetuis temporibus inscribo r(evere)ndis p(at)ribus bernardinis pro conventu Grodnensi partem fundi posessionis propriae dictae Poniemonia, prope suburbium civitati Grodnensi contiguum in loco certo praesertim incipiendo a limite serenissimi regis aulae, dictae Horodnica, usque ad flumen Niemen, et supra fluvium

** Тут устаўлены ліст, які будзе прадстаўлены ніжэй.

* Уклеена на асобным лісце іншым почыркам.

Niemen, quousque fundus et solum meum ad domos suburbii usque protenditur, cum tota silva antiquorum arborum trans fossam usque lapideam, ubi laterficina fornaces latericiae, et calcis p(at)rum bernardinorum conven(tus) Grodn(ensis) iacent, cum omnibus fructibus ex hoc fundo et silva provenientibus, liberum erit p(at)ribus bernardinis conven(tus) Grodn(ensis) praedictum fundum cum silva in integro pacifice possidere, in illo aedificare, fructus omnes percipere, et prout voluerint in seipsos convertere et cui voluerint hunc fundum, a me illis praescriptum, sub iurisdictione nobilium exstentem, vendere, dare, donare et iuxta beneplacitum suum disponere.

Ego vero amplius, nec filii mei, et nullus alius in totum istum fundum, silvam et in fructus sese intromittere et ex potestate ac dominio eorundem patrum bernardinorum conven(tus) Grodnen(sis), nec a quolibet nomine illorum possidente, adimere debemus, sed potius a quolibet intrudente se in istum fundum defendere in omni foro tueri tenebor. Post decursum vero meum filii et filiae, posteritas mea, in omnibus iuxta inscriptionem hanc meam taliter se gerere teneantur. In quod dedi p(at)ribus bernardinis conven(tus) Grodnen(sis) istas literas meas sub sigillo et inscriptione manus meae. Ad quas literas meas praesentialiter et oretenus a me rogati magni viri, sigilla sua apponere et manibus suis subscribere dignati sunt, hoc est g(e)n(er)osus Iacobus Karozewicz, vexillifer Grodnensis.

[327][*] Quae habet tredecim altaria. Altare maius, in quo est imago beatissimae Virginis Mariae, plusquam quatuor cubitorum, antiquae, elegantissimae, excellentissimae et devotissimae picturae, omniumque intuentium oculos ad se trahentis: ad quam homines specialem habent devotionem, uti testantur plurima vota aurea et argentea. Inter quae omnia altaria, est etiam altare erectum opere statuario impensis m(agnifici) d(omini) Andreae Wilkowski, in quo est imago exposita b(eatae) M(ariae) V(irginis) Claromontanensis, haec quoque imago colitur, non minori populi frequentia et fructu: nam multi singulares Dei gratias experiri solent, uti apparet ex plurimis tabellis aureis et argenteis, ibidem appensis, et ex triplici corona argentea deaurata. Ex altera parte huius Altaris expositum et erectum est altare sumptibus m(agnificae) d(ominae) Marinae Dłuska, singularissimae benefactricis conventus nostri: in quo altari est imago s(ancti) Antonii de Padua: ad quam imaginem varia et singularissima in votis et desideriis hominum praestantur a Deo beneficia, praesertim vero in recuperatione rerum perditarum: sicut testantur ipsa vota et anathemata appensa.

Duae etiam sunt capellae magnae, una m(agnifici) d(omini) Massalski, succamerarii Grodnensis, in qua et sepulchrum est illius. Altera vero capella ex opposito s(ancti) Michaelis sumptibus militum erecta, in qua capella et sepulchrum sibi elegerunt. Sacrarium etiam pretiosis ornamentis, plurimisque vasibus argenteis, cultui Divino destinatis, est refertu(m).

Memoria patrum vita celebrium in hac ecclesia sepultoru(m)

* Працяг.

Pater Campo** multis praeclaris officiis in sancta religione celebris: iam lector iubilatus, iam deffinitor generalis, iam trina vice provinciae Poloniae minister; vitae integritate, doctrinae soliditate, zelo observantiae religiosae per Italiam, Hispaniam et Poloniam clarus. Cuius etiam diligentia et doctrina, paritates religionis erant conscriptae et ad observandum omnibus traditae. In exponendis difficultatibus theologicis, in enodandis subtilitatibus Scoticis, in disputationibus pu- || *[328]* blicis felicissimus, et vix illi aliquis par inventus. Apud senatores et magnatos per totum Regnum Poloniae et Magnum Ducatum Lituaniae, ob morum et personae gravitatem, ob insignem in consiliis prudentiam et dexteritatem acceptatissimus. Et tamen tantae virtutis et meritorum Patri non defuerunt aemuli, a quibus multas persecutiones et ingratitudines passus est. Nihilominus omnia tulit aequanimiter, omnem vindictam Deo relinquens. In infirmitate sua et variis cruciatibus, quibus vix non per medium annum premebatur, patientissimus fuit. Denique plerisque rebus in s(acra) religione gestis, summamque in terris assecutus gloriam, Grodnae omnibus sacramentis sanctis munitus, cum summa devotione, recollectione, resignatione, omnibus assistentibus sibi protunc patribus et fratribus deprecationeque facta anno D(omi)ni 1649 in die commemorationis omnium fidelium defunctorum ad aeternam evolavit vitam. Cuius corpus in sarcophago ligneo sepultum requiescit.

Pater Hieronymus Kakowski*. Huius patris vitae honestas, conversatio affabilis, compositio religiosa, multorum non tantum patrum, et fratrum, sed etiam magnatum oculos trahebat. Ingenio felix, doctrina clarus, in Sacra Scriptura versatissimus, in conscribendo archivio totius provinciae Poloniae diligentissimus; quem etiam in suis 'Annalibus' commendat a(dmodum) r(everendus) p(ater) Vadingus**. In religione sancta nullam temporis morulam perdere visus est. Multoties etenim praedicatoris et guardianatus functus officio. Sub tempus gloriosissimae expeditionis Vladislai IV serenissimi regis Poloniae contra Moschos, singulare studium et vigilantem

** Крыштаф Сцыпіён дэль Кампа (каля 1578 — 2.11.1649), бернардзінец, тройчы правінцыял Польскай правінцыі ордэна. Уступіў у ордэн бернардзінцаў, вучыўся ў Віленскай акадэміі, Рыме, Саламанцы. Правінцыял у 1611—1614, 1620—1623, 1640—1645 [3, с. 162; 17, с. 647—648]. У 1645 г. быў зняты з пасады правінцыяла за выкарыстоўванне службовага становішча і фінансавыя махінацыі. Справу вёў Гіеранім Какоўскі (гл. ніжэй). У выніку справы Кр. Сцыпіён дэль Кампа быў пазбаўлены манаскіх правоў на 6 год і высланы на пакуту ў «аддаленыы кляштар» [18]. У энцыклапедыях справа апісана ў артыкулах, якія тычацца Г. Какоўскага, а не Крыштафа Сцыпіёна дэль Кампа. У францысканскіх энцыклапедыях няма асобнага артыкула пра Крыштафа Сцыпіёна дэль Кампа.

* Гіеранім Какоўскі (1584—1653), архівіст і гісторык бернардзінцаў, гвардыян пшэворскі і радамскі, дэфінітар правінцыі Малапольскай, візітатар генеральны гэтай правінцыі ў 1644—1645, кароткі час быў надворным тэолагам караля Уладзіслава IV, з 1630 г. быў афіцыйным храніграфам ордэна. Будучы візітатарам правінцыі, закончыў доўгую спрэчку часткі манахаў з Крыштафам Сцыпіёнам дэль Кампа (гл. вышэй), што выклікала адмоўнае стаўленне да яго іншай часткі ордэна. Удзельнічаў у кангрэгацыі ордэна ў Гародні ў 1653 г., неўзабаве пасля таго памёр [2, т. 3, с. 25; 18].

** Лука Вадынг (Lucas Vaddingus) (1588—1657), найбольш знакаміты францысканскі гісторык. Нарадзіўся ў Ірландыі. У 1604 г. уступіў у кляштар. З 1614 г. у Рыме займаўся навукай, дыдактыкай, дыпламатыяй. Найбольш вядомыя яго творы: «Annales Minorum», «Scriptores Ordinum Minorum» [12, с. IX—XII].

operam dedit, non modo doctrina verum etiam exemplo in praedicationibus coram Serenissimo Rege et toto exercitu. Cuius probatam vitam et doctrinam conscipiens serenissimus rex Vladislaus pro theologo sibi assumpsit, diplomateque cum sigillo Regni illum condecoravit. Denique officio commissarii generalis in Minoris Poloniae provincia laudabiliter functus est***. Post tot labores, et merita Grodnae anno Domini 1650 omnibus sacramentis sanctis munitus in Domino requieuit.

Pater Lucas Grudzinski in charitate erga Deum, et proximum feruidus, in obedientia s(ancta) promptus, in humilitate radicatus, in pauperitate rigidus, in promovenda puritate, et observantia religiosa zelosus, in Divino officio et cultu devotus, in oratione sedulus, in meditatione Dei et compassione erga pauperes exardescens, in convertendis schismaticis et haereticis, quorum magnum numerum ad fidem catholica(m) adduxit, felicissimus. Praesertim vero in expellendis de corporibus humanis spiritibus immundis, in sanandis et curandis maleficiis ac gravissimis infirmitatibus, oppressis, maxima gratia caelitus sibi concessa condecoratus fuit. Et si aliquid a benefactoribus pro laboritio suo mercedis* gratitudinis accepit: id totum pro necessitatibus conventus praesertim vero pro alendis, et vestiendis pauperibus convertit. A daemonibus multoties varias molestias passus: paucis dormiebat horis, maximam noctis partem in ecclesia consumpsit, carnem suam flagellis, ieiuniis etiam ferreo circulo et aliis mortificationibus macerans. Quarta hora post mediam noctem semper cum summa devotione missam absoluebat, qua absoluta egressus de conventu variis infirmitatibus infectos, homines visitabat. Tandem evocatus ex conventu Grodnensi ad districtum Pinscensem, ibique multis gratiis a Deo sibi collatis, variisque per eum in- || *[329]* firmitatibus curatis, ibidem Pinscii cum magna opinione sanctitatis, ex humanis sublatus est: et sepultus in ecclesia patrum conventualium ordinis s(ancti) Francisci, circa annum D(omi)ni 1620.

Pater Thomas Parcevita**. Hunc vitae honestas, compositio religiosa, conversatio inter benefactores exemplaris, multum commendat. Praesertim vero nunquam ullam temporis moram inaniter perdere visus est: sed semper usque ad senectutem suam, dies suos in variis laboritiis religiosis expendebat. Qui etiam functus officio guardianatus, maximam partem structurae ecclesiae et monasterii in se suscipiens pulchram molem magnifici templi et monasterii latericii impensis et eleemosynis variorum Benefactorum cura et solicitudine sua ad summum perduxit. Cuius pietas, prudentia, mansuetudo, humilitas et omnium virtutum exemplaritas, nota et conspicua fuit. Tandem plenus dierum et bonorum operum, cum summo dolore omnium incolarum Grodnensium cursum vitae huius consummavit. Cuius corpus requiescit in sarcophago ligneo, a latere altaris magni.

*** У 1644—1645 гг., калі правёў візітацыю кляштараў правінцыі Малапольскай [18].

* Закрэслена.

** Томаш Парчэўскі (Parczewski Tomasz), айцец, гвардыян у Быдгашчы (1605) [2, т. 4, с. 235].

Pater Clemens Obrębski. In hoc patre simplicitas, humilitas, mansuetudo charitas, quae est vinculum perfectionis, semper elucescebat. In infirmitate sua et gravissimis doloribus quos decumbens per continuos annos septem passus est, incredibilis patientiae exemplum omnibus praebebat, adversa quaeque incredibili tolerabat patientia: neque de molestiis sibi aliquando illatis et de non satisfactione necessitatum in infirmitate audivit quis illum conquerentem. Infirmus per septem annos, qualibet hebdomada devotissime, sacrosanctam eucharistiam sumebat. Semper fuit paupertatis amator, regulae sanctae observator. Tandem plusquam octogenarius pro festo omnium Sanctorum omnibus sacramentis sanctis munitus, accepta absolutione generali cum summa devotione anno D(omi)ni 1650 diem clausit extremum.

Inscriptiones in Templo:

In dextra parte chori, in marmoreo lapide talis inscriptio

D(eo) o(ptimo) m(aximo)

Andreas Stanislaus Sapieha[*]

Patrem Ioannem[**] Uswiat capitaneum armis et victoriis inclitum, matrem ex Waierorum[***] prosapia sortitus. Paulum Castellanum Kiioviensem[****], et Chodkieuiciam[*****] Ioannem palatinum Podlachiae[******], et ducissam de Kowel[*******]. Longam in seriem maiorum nepos, pronepos, vivo virtutis simulachro expressit. Moscoviticis, Livonicis, Prussicis, Valachicis expeditionibus meruit a magnis militiae ducibus Stanislao Zołkiewski, Carolo Chodkiewicz, Stanislao Koniecpolski, Christophoro Duce Radziwił. Leone Sapieha patruo aestimari, foveri. Is Trocensis primum a Vladislao IV rege victoriosissimo, mox Vilnensis castellanus, erepto fatis in Gallia, Leono, Carolo[********] unico, ex Anna Heiidenstenia[*********] filio, Isabella[**********] ducis Michaelis, Caroli Radziwiłł in Klecko consorte, sanguinis haerede relicta, ipse aetatis suae LIV obiit anno Christi M.D.CXLVI XXV martii hoc loco tumulatur.

---

* Андрэй Станіслаў Сапега (1592—1646), кашталян троцкі, віленскі, стараста рускі, усвяцкі, гамерштынскі, суддзя Трыбунала Літоўскага [10, т. 8, с. 245—246; 20, с. 576—578].

** Ян Пётр Сапега (1569—1611), стараста ўсвяцкі, палкоўнік, гетман [10, т. 8, с. 244—245; 20, с. 621—624].

*** Зофія Вейхер (Wejher), дачка Эрнста Вейхера, палкоўніка караля Жыгімонта Аўгуста і старасты пуцкага, ноўскага, сабавіцкага і Ганны Мартэнскай, падкаморанкі мальбарскай [10, т. 9, с. 266—267].

**** Павал Сапега (? — 1580), стараста любецкі, кашталян кіеўскі [10, т. 8, с. 244; 21, с. 131—133].

***** Ганна з Хадкевічаў, дачка Юрыя, кашталяна троцкага і Зафіі Алелькавічаўны, княжны слуцкай [10, т. 8, с. 244].

****** Сапега Іван (? — 1546), ваявода віцебскі, падляскі, стараста драгіцкі [20, с. 618—620].

******* Ганна з Сангушкаў (? — 1561), дачка Андрэя Аляксандравіча, старасты ўладзімірскага.

******** Леў Караль Сапега, сын Андрэя Станіслава і Ганны Гейдэнштоўны, памёр ад эпідэміі ў Парыжы ў 1640 г. [10, т. 8, с. 246]. Некаторыя даследчыкі падаюць імя сына Андрэя Станіслава Сапегі як Леў Казімір [20, с. 577; 22, с. 286].

********* Ганна Гейдэнштоўна, адна з дачок Рэйнхольда Гейдэнштэйна (1553—1620), знакамітага гісторыка, каралеўскага сакратара Стэфана Баторыя і Жыгімонта III Вазы, выйшла замуж за Андрэя Станіслава Сапегу каля 1623 г. [10, т. 4, с. 344; 14, т. 7, с. 251].

********** Ізабэла Кацярына Сапега, дачка Андрэя Станіслава і Ганны Гейдэнштоўны, у 1645 г. выйшла замуж за князя Міхала Караля Радзівіла клецкага, на той час крайчага, потым падчашага літоўскага [10, т. 8, с. 246].

|| *[330]*

In eadem parte Chori in vexillo Damasceni operis pendenti
D(eo) o(ptimo) m(aximo)
Ac memoria
Ill(u)s(t)ris ac generosi domini Georgii
Scipionis Campo[*] camerarii districtus Grodnensis.
Qui ut maiorum suorum adaequandi
A vita sequeretur, vestigia iuventa studiis,
Et virtutum ornamentis expolita, Sigismundo III
Poloniae, Sueciaeque regi, pluribus in aula annis
Obsequio, et fide acceptus, comitate omnibus
Amabilis. Italia, Germaniaque perlustrata.
Iudiciorum Tribunalis Magni Ducatus Lituaniae
Scrutator integerrimus. Tandem camerarius Grodnen(sis)
Factus, patriae salutaris civis, familiae suae decus.
Pius catholicus, praemissis ante se in hoc
Monumentum prodromis, Ioanne tribuno Grodnen(sis)
Et Alexandro strenuo milite germanis
Supremo fato migravit e vita.
Die 13 aug(usti) anno D(omi)ni 1623 aetatis vero suae 52

In vexillo damasceni operis in medio chori pendenti

D(eo) o(ptimo) m(aximo)
Generosus d(omi)n(u)s Ioannes a Lipie Lipski
Maior Polonus de stemmate Grabie
Magnifici ac generosi d(omi)ni d(omi)ni Petri
A Lipie, Lipski dapiferi palatinatus Calisiensis
Filius
Dum digna indole orbi illuxisset.
Iter tendens per Lituaniam
Versus Vilnam cum aula
Vladislai IV serenissimi regis Poloniae
Grodnae maligna febri
Extinctus.
Hic
Mortalitatis suae exuvias deposuit
Aetatis suae 23
Anno D(omi)ni 1643 die 27 (septem)bris
Vexillum hoc maestus parens carrissimo filio
Appendi curavit.

---

* Юрый Сцыпіён дэль Кампа (1571—1623), падкаморы гарадзенскі, спадкаемца Рэплі, пасол на сойм 1623 г.

|| *[331]*

In vexillo in eodem loco pendenti

D(eo) o(ptimo) m(aximo)

Perill(u)s(t)ris ac mag(nifi)c(u)s dominus d(omi)n(u)s Vladislaus Casimirus Gieszkowski

Capitaneus Przevalscensis, ac serenissimi Vladislai IV r(egis) P(oloniae) Aulicus.

Quem genus illustraverat, virtus extulerat.

Mors prostravit et obscuravit. Hic quiescit.

Post fata coniunx maestissima remanens d(omi)na Elisabeth Szwabowna

Capitanea Przevalscensis, hoc signum amoris et doloris sui posuit.

In vexillo in angullo versus sinistrum latus altaris magni in choro

D(eo) o(ptimo) m(aximo)

Alexander Massalski de Massal vir maiorum in patria splendore, virtutum ornamentis insignis. In adolescentia primum christiana religione, ac pietate probe excultus, tandem prudentia, animi magnitudine conspicuus, de Republica Sigismundoque III rege suo praeclare meritus, cum ei mortalis patria ob virtutem et insigniter gesta, ad amplissimos honores aditum parasset, plenus rectefactorum gloria, catholicae fidei constantia, magno domesticorum luctu ad immortalem vitam discessit. Obiit anno Domini 1614, aetatis suae 28.

In columna prima extra chorum in tabula marmorea

D(eo) o(ptimo) m(aximo)

Generoso Domino de Wołynce

Ioanni Zaliwski

Equiti Polono de antiqua familia

oriundo.

Virtutibus viro, pietate Caelo dignis

Hoc amoris monumentum

Gaspar Zaliwski, archidiaconus Vilnensis

Canonicus Poznaniensis, praepositus Węgroviensis

S(acrae) R(egiae) M(aiestatis) secretarius, frater maerens posuit.

Anno D(omi)ni 1639, aetatis suae 30

Hospes manibus bene precare, mox et tu migraturus.

In columna ex opposito ambonae in lapide marmoreo*

A(d) m(aiorem) D(ei) t(er) o(ptimi) m(aximi) g(loriam)

Anno salutis MDCXVIII

Die XIII mensis maii

* Гэта табліца захавалася да нашых дзён.

Templum hoc sub titulo Inventionis S(ancti) Crucis erectum, una cum altari maiori ill(ustri)s(si)mus ac r(evere)nd(i)s(si)mus d(ominus) Eustachius Wołłowicz, Dei et ap(osto)licae sedis gra(ti)a ep(iscop)us Vilnen(sis), protector ac patronus ord(ini)s f(ratrum) minor(um) de observantia, consecravit. Anniversariae dies || *[332]* dedicationis incidit in dominicam IV post Pascha. In qua visitantibus templum hoc, ill(ustri)s(si)mus indulgentiarum dies XXXX concessit.

In vexillo extra chorum in sinistra parte pendenti

D(eo) o(ptimo) m(aximo)

Ioannes Vladislaus Alexandrowicz

Marsalcus districtus Grodnensis

Ductu Ioannis Caroli Chodkiewicz

Contra Moldavos miles, tempore

Interregni in Regno Poloniae motus

A partibus serenissimi Sigismundi III

Regis Poloniae, undecies variis ex

Districtibus nuntius terrestris.

Sexies iudex generalis, Magni

Ducatus Lituaniae; tandem cum septima

vice eadem functione fungeretur. Ad

Summum Tribunal supremi iudicis vocatus.

Vitam Novogrodiae anno Domini

MDCXLIV die novembris finivit.

Iste conventus simul cum ecclesia an(n)o D(omi)ni 1656 ab exercitu Moschovitico igne consumptus est unusque fr(ater) Lu(do)icus Alexius variis cruciatibus exagitatus crudeliter trucidatus est multique cives occisi sunt*.

Пераклад

Храналогія ордэна братоў меншых абсервантаў правінцыі Малой Польшчы і Вялікага княства Літоўскага, сабраная і напісаная з розных старых рукапісных кодэксаў і дакументаў нашых айцоў, а таксама з найдаўнейшых архіваў канвента гэтым лаканічным стылем і пяром з волі і загаду вышэйшых улад у 1656 годзе Госпада

айцом братам Томашам Дыганем, які ў той час займаў пасаду дэфінітара і генеральнага прапаведніка, а таксама хранографа правінцыі

Гарадзенскі кляштар і гвардыянат Адшукання Святога Крыжа

У гэтым кляштары прабывае больш за трыццаць братоў. Ён мае трох прапаведнікаў: адзін прапаведуе ў нашым касцёле раніцай і пасля поўдня, другі — у нашых манашак, трэці — у манашак св. Брыгіды. Мае двух спа-

* Апошні абзац напісаны іншай рукой.

веднікаў манашак: аднаго — у нашых сёстраў, другога — у брыгідак. Мае двух лектараў філасофіі і студэнтаў. Ёсць таксама адпаведная бібліятэка.

Ход пабудовы і фундацыі гэтага кляштара быў наступны.

Шмат часу таму, а дакладней, у годзе Гасподнім тысяча чатырыста дзевяноста чацвёртым, па просьбах усёй шляхты ўсяго Гарадзенскага павета, з часоў панавання найяснейшага караля Аляксандра, нашы айцы былі запрошаны для заняцця месца збудавання кляштара і ўзвядзення касцёла ў месце Гарадзенскім. Перакананы патрабаваннямі і пабожнымі абяцаннямі гэтых шляхціцаў, іх стараннямі і жаданнямі, вышэйназваны найяснейшы кароль Аляксандр саступіў нашым айцам пэўны пляц, які (як будзе бачна ніжэй) падараваў сваім прывілеем і перадаў на вечныя часы. Але з-за спадкаемцаў Радзівіла, ваяводы віленскага, якія на той час былі ерэтыкамі і займалі, і валодалі гэтай зямлёй, нам было адмоўлена, і ў той час не адбылося ўвядзення нашых айцоў, а, наадварот, было адкладзена надоўга, аж да часоў панавання Стэфана Баторыя і Жыгімонта ІІІ. У часы праўлення апошніх зноў усе заможныя і шляхта ўсяго Гарадзенскага павета разам з вельмі вялебным панам Канапацкім, пробашчам Гарадзенскага касцёла звярнуліся з просьбай да найвялебнейшага генерала нашага ордэна айца Францішка а Соса, потым да вельмі вялебнага айца Бенедыкта са Львова, на той час правінцыяла Польшчы, урэшце да Жыгімонта ІІІ, караля Польшчы, каб нашы айцы змаглі атрымаць пэўнае месца і зямельны надзел у месце Гарадзенскім для супольнага жыцця. І таму, выкліканыя іх святымі жаданнямі і патрабаваннямі, яны былі запрошаны ў Гародню ў 1595 г. Для іх вялебным айцом Фабіянам Канапацкім, пробашчам Гарадзенскага касцёла быў куплены пляц з будынкамі для пазнейшай пабудовы кляштара і ўзвядзення касцёла, а таксама пашырэння могілак, і некаторыя нашы дабрачынцы перапісалі пляцы для садоў. Імёны дабрадзеяў і іх дарэнні будуць прыведзены ніжэй. Цяпер жа пачынаю ад караля Аляксандра, пераходзячы далей да іншых.

Прывілей найяснейшага Аляксандра, у той час вялікага князя Літоўскага і затым караля Польшчы, даравання і перадачы [зямлі] з агародам і садам у даліне насупраць ракі Нёман у Гародні для збудавання святыні і кляштара братоў меншых абсервантаў

Аляксандр, з Божай ласкі, вялікі князь Літоўскі, Рускі, Жамойцкі, пан і дзедзіч.

Для славы ўсемагутнага Бога, збаўлення і дабрабыту людзей, узвышэння каталіцкай веры ў землях, падданых нашаму гаспадаранню, згодна з правам, у месце нашым Гародні, пляц або поле старадаўняга нашага княжацкага двара з агародам і садам у даліне насупраць ракі Нёман перадаём і аддаём айцам ордэна св. Францыска меншым абсервантам, званымі бернардзінцамі, для фундацыі і збудавання святыні і кляштара тых жа братоў. Каб чым лягчэй і хутчэй гэта справа прасоўвалася і кляштар будаваўся, забараняем суровым загадам, каб ніхто з нашых падданых, свецкіх ці духоўных, належачых да якога-небудзь стану, не наважыўся перашкаджаць якім-небудзь чынам гэтым айцам у [валоданні] названым пляцам і ў пабудове кляштара. У доказ сапраўднасці і правамоцнасці [гэтых слоў] ставім айцам нашу пячатку. Дадзены там жа, у Гародні, у суботу перад першай нядзеляй вялікага посту 1494 г.

Судовая пастанова, узятая з актаў Віленскага галоўнага трыбунала, у якой вяльможная і шляхетная пані Ганна Друцкая робіць запавет і перапісвае на вечныя часы, дае і дорыць пляц і зямлю нашым айцам для збудавання кляштара

Перад намі, суддзямі Галоўнага трыбунала Вялікага княства Літоўскага з ваяводстваў, зямель, паветаў, у годзе цяперашнім 1595, стаўшы асабіста, вяльможная пані Ганна Друцкая-Сакалінская, жонка вяльможнага пана Пятра Крашынскага, асведчыла і прад'явіла лісты і вечны свой запіс, дадзены айцам-манахам ордэна св. Францыска меншым абсервантам, агульна званымі бернардзінцамі, што, не прыняўшы ад іх ніякай платы, але з уласнай сваёй волі і дзеля рупнасці за пашырэнне культу Божага, для заснавання і збудавання кляштара і храма, для хвалы і ўслаўлення ўсемагутнага Бога, а таксама збаўлення душ, у гаспадарскім месце Гародні дала, падаравала і запісала на вечныя часы вышэйназваным манахам зямлю памерам у два моргі. Да яе і агарод нябожчыка мешчаніна гарадзенскага Мацвея Тарасовіча: гэты агарод пасля смерці таго мешчаніна на моцы вечнага права быў перададзены, светлай памяці, Юрыю дэ Квардо Карэгу, мужу вышэйзгаданай вяльможнай пані, каралеўскаму шамбяляну найяснейшым каралём, светлай памяці, Стэфанам, з усім збудаваннем, якое знаходзілася на той зямлі і агародзе, — што больш дакладна апісана ў дакументах Яго Каралеўскай Вялікасці. Тая ж шаноўная пані прасіла, каб гэтыя дакументы і запіс, дадзеныя яму Яго Каралеўскай Вялікасцю, былі прыняты і ўпісаны ў акты Галоўнага трыбунала. Таму мы, суддзі, прыняўшы справядлівае прашэнне і прагледзеўшы дакументы, загадваем іх упісаць, змест якіх наступны:

Я, Ганна Друцкая-Сакалінская, жонка Пятра Крашынскага, гэтым маім лістом, дзейсным у вечнасць, вольным дарэннем, сведчу ўсім і кожнаму, духоўнага і свецкага стану, сучасным і будучым пакаленням, хто б ні пажадаў даведацца. Што, калі мой муж, светлай памяці, пан Юрый дэ Квардо Карэга, шамбялян Яго Каралеўскай Вялікасці, атрымаў з ласкі і даравання найяснейшага караля, светлай памяці, Стэфана пляц у Гародні ў прадмесці, дзе некалі стаялі каралеўскія стайні, разам з зямлёй памерам у два моргі, да яго быў дададзены і агарод нябожчыка мешчаніна Мацвея Тарасовіча. Гэта сваё дараванне Яго Каралеўская Вялікасць пацвердзіў лістамі, падпісанымі яго ўласнай рукой і замацаванымі пячаткай, даўшы і дазволіўшы гэтым сваім дакументам майму мужу, нябожчыку, паўнамоцтвы ў гэтай зямлі паводле яго жадання будаваць, узводзіць, а збудаваўшы, дарыць, перадаваць, прадаваць і перапісваць

царкве. Таму я, Ганна Друцкая-Сакалінская, пасля смерці і адыходу з жыцця майго мужа, пана Юрыя дэ Квардо Карэгі, шамбяляна найяснейшага караля, маючы права на валаданне і вечнае ўжыванне гэтай зямлі і агарода, на вечную памяць як памерлага мужа майго, так і нашчадкаў, прынятых ад яго, дзеля вечнай узнагароды ад Бога душам нашым, для хвалы і праслаўлення ўсемагутнага Бога, гэты вышэйзгаданы пляц з агародам і ўсім збудаваннем манахам айцам ордэна св. Францыска меншым абсервантам даю, дару і на вечнасць запісваю. І гэтымі цяперашнімі маімі лістамі, я гэта сведчу, пацвярджаю, даю і запісваю, не пакідаючы з гэтых маёнткаў нічога, нават маленькай долі сабе, дзецям і родзічам, і нашчадкам маім. Перадаю і ахвярую братам усялякія правы на гэту зямлю, якія маю і якія былі падораны ў лістах Яго Каралеўскай Вялікасці майму мужу і мне. У доказ гэтага я, Ганна Друцкая-Сакалінская, гэтым жа вышэйзгаданым айцам зацвярджаю маю цяперашнюю волю і вечнае дараванне маёй пячаткай і падпісваю ўласнай рукой. Ніжэй жа падпісаныя найяснейшыя і шляхетныя мужы вусна запрошаны мной, каб пажадалі засведчыць сваёй пячаткай і падпісаць уласнай рукой.

Дадзена ў Вільні ў годзе Госпада 1596 месяца мая 16 дня.

Ганна Друцкая-Сакалінская ў[ласнай] р[укой].

Тэадор Пацей, суддзя Берасцейскі, у[ласнай] р[укой].

Яраслаў Друцкі-Сакалінскі ў[ласнай] р[укой].

Мікалай Лапацінскі ў[ласнай] р[укой].

Запіс і перадача зямлі і агарода айцам нашым, узятыя з Актаў гродскіх замка гаспадарскага Гарадзенскага

Год 1596, 6 жніўня*. Перад гродскім урадам Яго Каралеўскай Вялікасці ў час гродскіх судоў, перад намі суддзямі гродскімі Гарадзенскага павета, вяльможным панам Янам Клукоўскім, старастам гарадзенскім, панам Мікалаем Грабей Гнайніцкім, намеснікам старасты, панам Янам Валянціновічам, суддзёй, і панам Стэфанам Машкоўскім, пісарам, стаўшы [асабіста], райца места Гарадзенскага пан Ян Мацвей Тарасовіч прад'явіў і паказаў свае лісты з пячаткай і подпісам уласнай рукі і дада照ннем пячатак некаторых шляхецкіх асоб і іх уласных подпісаў, у якіх ён дае і перадае манахам айцам ордэна св. Францыска меншым абсервантам, званымі бернардзінцамі, Гарадзенскага кляштара, тое, што выражана ў гэтых лістах. Гэта ён і сам у адпаведнасці з запісам вусна пацвердзіў і патрабаваў, каб гэтыя лісты да Актаў гродскіх былі запісаны ў наступных словах:

Я, Ян Мацвей Тарасовіч, райца места гаспадарскага Гарадзенскага, сведчу ўсім, каму павінна быць ведама, сучасным і будучым, асобам духоўнага і свецкага стану, і паведамляю гэтымі лістамі дабравольнымі, дзейснымі ў вечнасць, што найяснейшы пан Леў Сапега, канцлер ВКЛ, староста слонімскі,

* «ліпеня» [8].

маркаўскі і мядзельскі, зямлю, падараваную яму найяснейшым каралём, светлай памяці, Стэфанам, прадаў мне за пэўную суму, трохсот злотых польскіх, акрэсленую пэўнымі межамі: з аднаго боку яна мяжуе з домам п. Юрыя дэ Квардо Карэгі, шамбяляна найяснейшага караля, з другога — з домам найяснейшага пана Мікалая Талваша, кашталяна троцкага, і знаходзіцца ў Гарадзенскім павеце пад юрысдыкцыяй Гарадзенскага замка — прадаў [мне яе] у мінулым 1594 г. і пажадаў, каб гэты купчы запіс быў пасведчаны перад суддзямі земскімі гарадзенскімі. Перадаючы гэтым продажам мне, маёй жонцы і маім нашчадкам паўнамоцтвы даваць, дарыць, прадаваць, перапісваць тую зямлю і распараджацца ёю паводле майго жадання і ўласнай волі. Таму я, маючы вечнае права на гэту зямлю і лічачы, што ні для якога лепшага ўжытку і карысці не магу яе прымяніць, як для хвалы і ўслаўлення ўсемагутнага Бога, усю гэту вышэйзгаданую зямлю, не пакідаючы з яе нічога ні сабе самому, ні жонцы, дзецям і нашчадкам, і нікому іншаму, перадаў і падараваў, і гэтымі маімі лістамі дару, перадаю і запісваю на вечныя часы айцам манахам ордэна св. Францыска меншым абсервантам, званымі бернардзінцамі, для іх кляштара. Каб названыя браты, далучыўшы вышэйзгаданую зямлю да кляштара, маглі мірна валодаць і ў супакоі ўжываць на вечныя часы. Да гэтай зямлі з гэтага моманту, пасля перадачы гэтым маім лістом, ні я сам, ні жонка, ні мае дзеці і нашчадкі, і ніхто з блізкіх і крэўных маіх, як да той, якую я з уласнай волі і без ніякага закліку ад людзей, для хвалы і ўслаўлення Бога (каб пакінуць вечную славу сабе і нашчадкам маім), без ніякіх умоў і аплаты перадаў і аддаў на вечнае валоданне, не маем ніякага права і абавязваемся і будзем абавязаны не перашкаджаць ніякім спосабам. Таму ўсякае права на гэту зямлю, дадзенае мне найяснейшым каралём і вяльможным канцлерам, я перадаю вышэйназваным манахам. У доказ чаго гэту маю волю і вечнае дарэнне зацвярджаю маёй пячаткай і ўласнаручным подпісам, з дадазненнем пячатак і ўласнаручных подпісаў падпісаных ніжэй шляхціцаў.

Дадзена ў Гародні ў годзе 1596 1 дня ліпеня.

Ян Мацвей Тарасовіч у[ласнай] р[укой].

Рабей Гнайніцкі, віцэстараста гарадзенскі, у[ласнай] р[укой].

Габрыэль Гешторт у[ласнай] р[укой].

Маісей Чудоўскі ў[ласнай] р[укой].

Пацвярджэнне і прызнанне зямель і садоў для збудавання манастыра айцоў

Жыгімонт III, з Божай ласкі, кароль Польшчы, вялікі князь Літоўскі, Рускі, Прускі, Жамойцкі, Мазавецкі, Лівонскі і г. д., а таксама наследны кароль шведаў, готаў і вандалаў

Абвяшчаем гэтымі нашымі лістамі ўсім і кожнаму, каму павінна быць ведама, што нам былі прадстаўлены айцамі манахамі ордэна св. Францыска меншымі абсервантамі, званымі бернардзінцамі, нядаўна заснаванымі ў месце Гародні, пэўныя арыгінальныя, упісаныя і зацверджаныя на вечныя

часы лісты, дараванні і адмовы [на карысць манахаў] пэўных зямель, падараваных ім пабожнымі людзьмі, якія пашыраюць культ Госпада. Прасілі таксама нас, каб мы гэтай такой пабожнай справе, якая скіравана на пашырэнне славы Бога і збаўленне душ, не толькі захацелі спрыяць нашым аўтарытэтам, але і ўсе іх фундацыі, дараванні, запісы і адмовы [пажадалі] прызнаць, зацвердзіць і ратыфікаваць. Таму як сад і зямлю памерам у два моргі, падараваныя найяснейшым, светлай памяці, нашым папярэднікам каралём Стэфанам свайму шамбяляну, п. Юрыю дэ Квардо Карэгу, якія пасля смерці таго ж Карэгі жонка яго Ганна Сакалінская айцам-манахам ордэна св. Францыска меншым абсервантам дзеля заснавання іх [кляштара] навечна запісала і ахвяравала. Таксама агарод пана Яна Мацвея Тарасовіча, райцы і мешчаніна гарадзенскага, на карысць вышэйназваных братоў падараваны і запісаны на вечныя часы. Мы, вышэйназваны кароль, дадзеныя дараванні ва ўсіх іх пунктах і агаворках загадваем прызнаць, пацвердзіць і ратыфікаваць. Да таго ж, паколькі мы прызнаём нашым аўтарытэтам, пацвярджаем і надаём вечную моц, мы гэтыя названыя землі, злучаныя ў адно, ставім па-за кожнай свецкай юрысдыкцыяй і прыпісваем іх навечна пад царкоўныя правы і вольнасці і далучаем гэтым нашым лістом. Для доказу чаго гэты цяперашні ліст, падпісаны ўласнай нашай рукой, загадваем зацвердзіць пячаткай нашай Вялікага княства Літоўскага.

Дадзена ў Варшаве, на Вальным сойме, у 1601 годзе 10 мая, на чатырнаццатым годзе праўлення нашага ў Польшчы і восьмым — у Швецыі.

Зацвярджэнне найяснейшага і найвялебнейшага ў Хрысце айца і пана Генрыха, тытула св. Пудэнцыяны, кардынала Гаэтані, аб прыняцці зямлі і ўзвядзенні кляштара для братоў у Гародні

Генрых, з ласкі Божай, святар тытула св. Пудэнцыяны, кардынал Гаэтані, прызначаны камерленгам Свяшчэннай рымскай царквы, да найяснейшага караля Польшчы і Швецыі і да Каралеўства Польскага легат і паўнамоцнік ад найсвяцейшага ў Хрысце айца і пана, пана нашага, Клімента VIII, з Божай волі папы [рымскага] і ад сталіцы апостальскай.

Дзеля вечнай памяці справы.

Даручаныя нам абавязкі апостальскага пасольства заахвочваюць уважліва клапаціцца пра ўзвядзенне пабожных месцаў і кляштараў, каб шырыўся культ і здзяйснялася збаўленне душ. У сувязі з гэтым нядаўна нам была прадстаўлена петыцыя ад імя ўлюбёнага ў Хрысце айца правінцыяла ордэна братоў меншых абсервантаў Каралеўства Польскага і Вялікага княства Літоўскага, а таксама Фабіяна Канапацкага, прызначанага рэктарам пробашчам парафіяльнай царквы і прэпазітуры места Гарадзенскага, віленскай дыяцэзіі. Аб тым, што згаданы Фабіян, разважыўшы, колькі плёну для ваяўнічай царквы маглі б прынесці да гэтага часу і змогуць прынесці ў будучым браты згаданага ордэна, і палічыўшы, што праца гэтых братоў не можа не прынесці плёну, паклапаціўся, каб прывесці ў названы горад некаторых пра-

фесараў гэтага ордэна. І пазней у гэтым горадзе, у дастаткова выгадным месцы, адзін асобны дом для названых братоў з немалым будаўніцтвам, і царквой і іншымі патрэбнымі забудовамі быў закладзены за кошт Фабіяна, а таксама на ахвяраванні пабожных людзей і працай згаданых братоў. З таго часу каля царквы гэтых братоў былі праведзены набажэнствы з вялікім прызнаннем верных, якія праводзяцца штодня. Калі ж далучылася петыцыя правінцыяла аб тым, каб там быў заснаваны сталіцай апостальскай адзін кляштар названага ордэна, да чаго імкнуўся і Фабіян, прасілі нас пакорна, каб мы заранёй паклапаціліся [аб гэтым] у лістах.

Такім чынам, мы, жадаючы спрыяць пабожным людзям, схіліўшыся да іх просьбаў, звальняем названых правінцыяла і Фабіяна ад экскамунікі*, суспензы**, інтэрдыкту*** і іншых царкоўных прысудаў, пастаноў і караў з якой-небудзь прычыны, калі яны з ёй будуць неяк звязаны, але не доўгатэрмінова.

На моцы ўлады апостальскай, нададзенай спецыяльнымі лістамі сталіцы апостальскай (якія тут не прыводзім), мы засноўваем і зацвярджаем ужо пачатую будову для названых братоў у згаданым горадзе, а менавіта адзін кляштарны дом або манастыр ордэна братоў меншых абсервантаў з царквой, з ужо нададзенай назвай, а таксама кляштарам, дарміторыем****, рэфекторыем*****, садамі і іншымі неабходнымі забудовамі для аднаго гвардыяна і некаторых братоў названага ордэна, якія там, у адпаведнасці з кляштарнымі правіламі названага ордэна, павінны быць вернымі боскім пастановам, таксама як у іншых дамах падобных кляштараў, навекі без якога-небудзь папярэдняга [абавязацельства], толькі нехта з гэтага канвента, годны і здольны да прапаведніцтва, павінен штонядзелю прапаведаваць Слова Божае ў названай парафіяльнай царкве.

І пастанаўляем нядзейсным і дарэмным усё, што нязгодна з вышэйшым, выйшаўшы ад каго-небудзь ці якой-небудзь моцы, свядома ці несвядома, спрабавала б перашкаджаць.

[Гэтыя пастановы павінны быць дзейснымі] незалежна ад канстытуцый, ардынацый апостальскіх, прысяг названага ордэна, зацвярджэння апостальскага ці якога-небудзь іншага прывілею і кожных іншых супрацьлеглых зацвярджэнняў, статутаў, звычаяў.

* Экскамуніка — выключэнне з супольнасці каталіцкай царквы (поўная або частковая, якая толькі пазбаўляе права на таінствы і асвячэнні).

** Суспенза — царкоўнае пакаранне, сутнасць якога ў часовым пазбаўленні правоў ці часовым звальненні з займаемай пасады.

*** Інтэрдыкт — царкоўная кара, сутнасць якой заключаецца ў пазбаўленні таінстваў і царкоўных абрадаў.

**** Келлямі.

***** Трапезнай залай.

Дадзена ў Варшаве, пазнанскай дыяцэзіі, года Уцелаўлення Госпадава 1596, у чацвёрты дзень мартаўскіх ідаў, у шосты год пантыфікату КліментаVIII.

Запісана на пергаміне з вялікай пячаткай.

Зацвярджэнне таго ж гарадзенскага грунту і кляштара найвялебнейшым у Хрысце айцом, Францішкам а Соса, галоўным правінцыялам усяго ордэна

Брат Францішак а Соса, галоўны правінцыял усяго ордэна св. Францыска і слуга.

Нельга пачуць нічога больш прыемнага, чым тое, што слава Імя Госпада з дня на дзень распаўсюджваецца дзякуючы падданым нам братам ордэна, і нават да краёў зямлі множыцца гэтая слава Бога найлепшага і найвышэйшага, прыносячы і нам славу. Таму, мы згодны выконваць просьбы ўсіх тых, хто нашым братам або нават нам самім у гэтай справе дапамагаў і спрыяў і з вялікай ахвотай пашыраў славу Госпада, рост царквы Божай і збаўленне душ.

І таму, калі ў гэтыя часы не толькі айцы, маючыя права голасу, з правінцыі Польшчы, сабраныя на галоўны капітул у гэтым слаўным горадзе, далі перад намі сведчанне, што найвялебнейшы пан, пан Фабіян Канапацкі, пробашч саборный царквы ў горадзе караля Польшчы, Гародней званым, у Вялікім княстве Літоўскім, што месціцца на суднаходнай рацэ Нёман, на поўначы, палаючы руплівасцю за пашырэнне славы Госпада і любоўю да нашага серафічнага ордэна, стараўся прывесці братоў нашага ордэна абсервантаў, там паўсюдна званых бернардзінцамі, у гэты горад, і сапраўды ў 1595 г. Госпада ўвёў іх і пасяліў у пэўным месцы і доме, заснаваным блізка ад горада, на гары з боку Польшчы, і прызначыў ім царкву пад прызваннем Святога Крыжа, і панёс вялікія выдаткі для гэтай царквы і для іншых іх патрэб, і абяцаў запісаць яшчэ вялікую суму, толькі каб гэты грунт, ужо прыняты аднадушна айцамі той правінцыі і пазней зацверджаны для гэтых айцоў паслом і паўнамоцнікам найсвяцейшага пана нашага Клімента VIII, Гаетані, быў таксама дзеля большай пэўнасці гэтага даравання прыняты, зацверджаны і ўключаны [у правінцыю] намі, але і сам галоўны фундатар гэтага месца найвялебнейшы пан Фабіян Канапацкі, пробашч гарадзенскі, асабіста стаўшы перад намі, прадставіў нам тое і патрабаваў зацвярджэння даравання і ўключэння гэтага месца ў Польскую правінцыю.

Таму, схіліўшыся да дастойных просьбаў як названых айцоў, так і найвялебнейшага пана Фабіяна Канапацкага і разважыўшы іншыя карысці дадзенай справы, бо браты будуць мець радасць ад гэтага месца і ў спрыяльных умовах змогуць выконваць сваё прызначэнне і быць вельмі карыснымі гэтаму знакамітаму гораду, заражанаму хваробай розных схізмаў і памылак, і навакольным жыхарам, бо да гэтага часу ніякія іншыя манахі не ўведзены ў гэты

горад*, мы прымаем дараванне названага грунту, зацвярджэнне і ўсялякую прывілеяванасць, і ў ходзе цяперашняй справы зноў уключаем названае месца ў канвенты нашай правінцыі, зацвярджаем, прызнаём і ўзмацняем, наказваючы ўсім, як асобным, так і падданым нашай уладзе, на моцы паслухмянасці і пад карай гневу, каб не прадпрымалі і не наважваліся парушыць гэты дакумент нашага зацвярджэння, загадваем даваряць напісанаму ў гэтым дакуменце, падпісаным нашай рукой і замацаваным вялікай пячаткай нашай улады.

Дадзена ў Рыме, у кляштары Алтара Нябёсаў у 1600 г.

Запісана на пергаміне, з падвешанай пячаткай ордэна.

Царква цудоўнай работы, з цэглы ўзведзеная, і знакаміты кляштар, збудаваныя на сродкі і ахвяраванні розных дабрачынцаў, імёны якіх тут пералічаны і запісаны на Нябёсах і на зямлі

Жыгімонт ІІІ, кароль Польшчы, для першай будовы кляштара і царквы братоў ахвяраваў 200 злотых, пазней 3000 злотых.

Найяснейшы пан Леў Сапега, на той час канцлер Вялікага княства Літоўскага, ахвяраваў 1050 злотых.

Найяснейшы пан Гіеранім Валовіч, найвышэйшы падскарбі Вялікага княства Літоўскага, ахвяраваў 2000 злотых і 200 злотых.

Знакаміты пан Андрэй Война, крайчы Вялікага княства Літоўскага, ахвяраваў 1000 злотых.

Знакаміты пан Павал Валовіч, стараста гарадзенскі, ахвяраваў 100 злотых.

Знакаміты пан Андрэй Валовіч, харунжы Вялікага княства Літоўскага, ахвяраваў 100 злотых.

Вяльможны пан Юры Масальскі, падкаморы гарадзенскага павета, ахвяраваў 100 злотых. Жонка ж яго Марына Рачкоўна з уласных сродкаў аплаціла цагляныя хоры.

Вельмі вялебны пан Мікалай Грахоўскі, прапаведнік гарадзенскай царквы, ахвяраваў 500 злотых.

Найяснейшая пані Барбара Бандзінская, дачка ваяводы падляшскага, ахвяравала 800 злотых.

Вяльможны пан Аляксандр Масальскі ахвяраваў 1000 злотых.

Вельмі вялебны пан Грыгорый Бурскі, пробашч даўспудскі, ахвяраваў 230 злотых.

Вяльможны пан Мікалай Савіцкі ахвяраваў 100 злотых.

Вяльможная пані Жаўтоўская ахвяравала 250 злотых.

Шляхетныя паны воіны як Каралеўства Польскага, так і Вялікага княства Літоўскага, якія ў той час былі сабраны ў Гародні, за атрыманыя пера-

* Ад пачатку XVI ст. да, прынамсі, 1522 г. у Гародні быў кляштар аўгусцінцаў, які спыніў сваё існаванне ў сувязі з пасляваеннымі эпідэміямі XVI ст. Дакладны час, калі аўгусцінцы пакінулі горад, невядомы [23, с. 73; 24, с. 166—167]).

могі над прынцам шведскім Карлам, для выразу ўдзячнасці душы Богу, з уласных сваіх воінскіх аплат ахвяравалі больш за 4000 злотых.

Ёсць і іншыя розныя дабрачынцы, якія з уласнай волі працягвалі руку дапамогі для збудавання мураванай царквы і кляштара. Таму, каб не здалося, што мы, няўдзячныя, занядбалі пабожную, пахвальную і вечную памяць аб іх, адно дастаткова сказаць для ўспаміну аб іх, што сказаў Авакум прарок, раздзел 2: «Бо камень са сцяны закрычыць, і дрэва перакладзін адказа». І сапраўды, крычаць і будуць крычаць у вечнасць камяні і сцены царквы і кляштара, будуць крычаць і самыя фундаменты, каштоўныя алтары, чашы, манстранцыі, у якіх заключана вялікая колькасць серабра і золата, і розныя шаты, што служаць культу Божаму.

Для ўзвядзення будынка гэтай царквы і кляштара шляхетны пан Андрэй Казімір Эйсмант у 1614 г. уласную цагельню сваю са сваімі сынамі, асабіста стаўшы разам з імі ў Гарадзенскім земскім судзе, перапісаў, адмовіўся ад уладання і падараваў на вечныя часы Гарадзенскаму кляштару. Гэта цагельня была ў нашым валоданні больш за сорак год, у часы панавання, вечнай памяці, Жыгімонта III, караля Польшчы, і пасля яго смерці ў часы панавання Уладзіслава IV, караля Польшчы, які і сваім лістом гэтую цагельню за намі прызнаў, зацвердзіў і ўзмацніў, і ніякіх праўных перашкод не было. [З цэглы] той цагельні, вышэйшай якасці, найцудоўнейшая царква і ўвесь кляштар былі збудаваны ў 1617 г., а таксама [з цэглы] гэтай цагельні былі агароджаны могілкі для нашых манашак, што жывуць у Гародні. Урэшце, пасля таго як былі ўведзены ў Гародню айцы таварыства Ісуса і набылі суседнія з нашай цагельняй землі, адразу адбыліся з іх боку сваркі і розныя ўціскі, незлічоныя пратэсты аб парушэнні правоў, позвы ў розныя суды на працягу сямі гадоў, спрэчкі, зацямненні праўды і справядлівасці, падпарадкаванні розным асобам, фальшывыя сведчанні і прысягі. У выніку гэта цагельня пасля доўгіх і велізарных нашых страт, у часы праўлення караля Польшчы Яна Казіміра, адпаведна рашэнню ўсіх пратэстуючых сенатараў, сабраных у той час у Варшаве на Сойме ў 1654 г., акрамя двух прыхільных, была ім прысуджана.

Калі з імі шмат разоў праз розных асоб, як духоўных, так і свецкіх, асабліва праз найяснейшага і найвялебнейшага пана Юрыя Тышкевіча, біскупа віленскага, і праз знакамітага пана Крыштафа Хадкевіча, ваяводу віленскага, нашага галоўнага сіндзіка*, мы шукалі братняй і палюбоўнай згоды, каб расло адзінства паміж намі, названы ваявода віленскі даў ім 250 злотых, прыняўшы якія, айцец Чарніцкі, старэйшы ў Гарадзенскай рэзідэнцыі, паабяцаў у добрай веры і сумленні шукаць з намі міру і згоды і не апускацца

* Сіндзік апостальскі — свецкая (рэдка духоўная) павераная асоба ў францысканцаў, прызначаная кіраўнікамі ордэна ў імя сталіцы апостальскай. Ён ведаў маёмасцю і фінансамі ордэна, заключаў ад іх імя кантракты і выступаў перад судом, што было забаронена манахам уставам таварыства [12, s. 426, przyp. 1105].

да судовага разбору, што і на пісьме пацвердзіў, і абяцаў прызнаць на Трыбунальскім судзе, але, аднак, мы ператварыліся ў ашуканцаў і адносна яго абяцання і братняй дамовы паміж намі. Усюды, і ў Польшчы, і ў Вялікім княстве Літоўскім мы былі выстаўлены імі на ганьбу і ўсюды да розных судовых лаваў былі прыцягнуты. Да таго ж вельмі вялебны айцец наш правінцыял, айцец Фларыян Градэцкі, склікаўшы ў Гародні ў назначаны тэрмін айцоў дэфінітараў на просьбы айцоў таварыства Ісуса, 14 верасня 1653 г. Госпада, у які тэрмін і іх айцец правінцыял прыбыў. Размаўляў з імі пра ўстанаўленне сяброўства і згоды і аддаваў ім большую частку цагельні, аднак, нішто не прывяло да заканчэння, і, нічога не вырашыўшы, абодва бакі разышліся. Пасля адыходу, жадаючы нас абвінаваціць і паказаць усім сваю нявіннасць, нехта з іх на чатырох лістах, са згоды сваіх вышэйшых уладаў, надрукаваў усю нашу гарадзенскую дамову (зацямніўшы праўду), у якіх прапанаваў шэсць спосабаў для ўзмацнення згоды, і выклікаў новыя складанасці. Прапусціўшы пэўныя часткі, наступнае цытую даслоўна.

«Асаблівай перашкодай для нашай дамовы і згоды ёсць тое, што мы не ведаем галоўнай асобы, з кім нам трэба дамаўляцца і весці перамовы. Калі Вашыя Айцоўствы даводзілі, што гэта папа, мы не былі ў стане гэта прызнаць, даводзячы, што папа ў гэтай нашай справе не атрымае валоданне нерухомасцю. Таму застаецца канчаткова закрыць папярэднюю нашу дамову і стаць на шлях, у выніку якога мы зможам аддаць гэту зямлю яго ўладальніку, кім бы ён ні быў. І здаецца, не засталося іншага шляху, толькі прадставіць гэта пытанне Свяшчэннай рымскай кангрэгацыі па вырашэнні супярэчнасцей паміж манаскімі таварыствамі, і адтуль развязкі мы чакаем».

З гэтых пасланняў трэба звярнуць увагу на дзве рэчы. Па-першае, яны не прызнаюць папу ўладальнікам нашай зямлі, таму ясней за дзень, што яны (шукаюць) панавання, мы ж простага ўжывання. Па-другое, трэба заўважыць, што яны павінны былі чакаць вырашэння гэтай справы ад Свяшчэннай рымскай кангрэгацыі па вырашэнні пытанняў паміж таварыствамі, а не пераходзіць да праваых разглядаў і дэкрэтаў. Не дачакаўшыся ж яго і не вырашыўшы пытанне ў Рыме ў Свяшчэннай кангрэгацыі, праз падпарадкаванні розным асобам і няправільную інфармацыю яны паклапаціліся, каб прысудзіць сабе цагельню дэкрэтам на Варшаўскім сойме.

З надрукаваных і выдадзеных шасці спосабаў, як захаваць згоду паміж намі, вось апошні шосты слова ў слова.* ‖

«Айцы таварыства Гарадзенскай рэзідэнцыі гатовы пабудаваць для Вашых айцоў цагельню (настолькі ж добрую і сучасную) на зямлі, якая знаходзіцца бліжэй да горада, чым тая, на якую Вашыя Айцоўствы сцвярджаюць, што маюць права, без супрацьдзеяння таксама айцоў таварыства».

* Тут устаўлены ліст, які будзе прадстаўлены ніжэй.

З гэтых пасланняў трэба разважыць і звярнуць увагу на тое, што, калі яны не супрацьдзейнічаюць, значыць, мы мелі права на зямлю, якая была бліжэй да горада. Чаму ж яны тады і гэту зямлю, запісаную нам на вечныя часы для адбудовы царквы і кляштара, пацверджаную, замацаваную прывілеямі, забралі сабе? З чаго вынікае толькі адно, што мы імі пакрыўджаныя, ушчэмленыя, караныя.

Што ж застаецца? Калі дазволена айцам таварыства Ісуса ўсюды нашу гарадзенскую дамову для нянавісці і ганьбы многіх друкаваць і даваць для чытання многім сенатарам і заможным панам як духоўнага, так і свецкага стану, то дазволена і мне ў гэтай «Храналогіі» нашу крыўду і нявіннасць пяром выразіць. Але скончыўшы пра тое, пераходжу да царквы.

Вытрымка з запісу перадачы цагельні Гарадзенскаму кляштару*

Я, Андрэй Янавіч Эйсмунт, зямянін найяснейшага Караля, павета Гарадзенскага. Прызнаю гэтымі маімі добраахвотнымі лістамі і запісам [перадачы ўласнасці] таму, каму трэба ведаць, цяперашнім і будучым пакаленням, што я, пасля таго як спазнаў і атрымаў з даўніх часоў вялікую ласку, дабрадзейнасць і дапамогу ў момантах найвялікшага няшчасця майго ад вялебных айцоў бернардзінцаў гарадзенскіх, і асабліва таму, што з іх ласкі буду мець скляпенне ў іх царкве, аб чым яны паклапоцяцца і падрыхтуюць месца для пахавання цела майго і маіх сыноў, да таго ж жадаючы яшчэ большай ласкі і міласці ад тых жа бернардзінцаў, каб за мяне жывога і памёршага малілі Госпада Бога.

Не быўшы нікім прымушаны, ні перакананы, але з маёй уласнай волі, даю, дару і на вечныя часы запісваю вялебным айцам бернардзінцам, для Гарадзенскага канвента, частку грунту маёй уласнай маёмасці, званай Панямонь, бліз прадмесця, суседняга з горадам Гарадзенскім, у пэўным месцы, а менавіта, пачаўшы ад мяжы двара найяснейшага Караля, званага Гарадніца, аж да ракі Нёман і ўверх па цячэнні Нёмана, наколькі цягнуцца мой грунт і зямля аж да дамоў прадмесця, з усім лесам старажытных дрэў, аж да каменнага рова, дзе знаходзяцца цагельня, печы для цэглы і вапна айцоў бернардзінцаў Гарадзенскага кляштара, з усімі прыбыткамі, якія зыходзяць з гэтага грунту і лесу.

Няхай айцы бернардзінцы Гарадзенскага кляштара цалкам валодаюць у міры названым грунтам з лесам, у ім будуюць, атрымліваюць усялякія даброты і абарочваюць для сваёй выгады паводле свайго жадання, і каму захочуць гэту зямлю, ад мяне ім запісаную, што знаходзіцца пад юрысдыкцыяй шляхты, прадаюць, даюць, дораць і распараджаюцца паводле свайго жадання.

Я ж больш, ні сыны мае, ні ніхто іншы абавязваемся не ўмешвацца ва ўвесь гэты грунт, лес і плёны яго і не адбіраць правы ў названых айцоў бернардзінцаў Гарадзенскага канвента ці якога-небудзь іх паўнамоцніка. А наадварот, я абяцаю бараніць іх у справе гэтага грунту перад кожным судом

* Уклеена на асобным лісце іншым почыркам.

ад усялякага замінаючага. Пасля ж маёй смерці сыны і дочкі, патомныя мае, павінны будуць так весці сябе ва ўсім паводле гэтага майго запісу.

На доказ чаго даю гэты мой ліст айцам бернардзінцам Гарадзенскага кляштара, з пячаткай і подпісам уласнай маёй рукі. Да гэтага ліста майго асабіста і вусна мной былі запрошаны вялікія паны, каб паставілі сваю пячатку і ўласнаручна падпісаліся, а менавіта шляхетны пан Якуб Каражэвіч, харунжы гарадзенскі.

(Але*, скончыўшы пра тое, пераходжу да царквы), якая мае трынаццаць алтароў. Алтар вялікі, у якім абраз Найсвяцейшай Панны Марыі, больш за чатыры локці [вышыні], старадаўняга, найдалікатнейшага, найцудоўнейшага і найпабожнейшага малюнку. Ён прыцягвае да сябе ўвагу ўсіх, хто бачыць яго. Да яго людзі маюць асаблівы культ, пра што сведчаць многія залатыя і сярэбраныя воты.

Сярод усіх гэтых алтароў ёсць таксама алтар разьбярскай работы, збудаваны за кошт вяльможнага пана Андрэя Вількоўскага, у якім выстаўлены абраз Бласлаўлёнай Марыі Панны Яснагурскай, гэты абраз таксама шануецца з няменшай мнагалюднасцю і плёнам, бо часта бывалі атрыманы многія асаблівыя ласкі Бога, як бачна з многіх залатых і сярэбраных таблічак, там падвешаных, і трайной сярэбранай пазалочанай кароны.

З другога боку ад гэтага [вялікага] алтара прадстаўлены і ўзведзены алтар за кошт вяльможнай пані Марыны Длускай, найасаблівейшай дабрадзецелькі нашага кляштара. У гэтым алтары знаходзіцца абраз святога Антонія з Падуі, да гэтага абраза розныя і найасаблівейшыя ў шлюбах і просьбах людзей зыходзяць ад Бога ласкі, асабліва знаходжанне згубленых рэчаў, пра што сведчаць падвешаныя самыя воты і дары.

Ёсць таксама дзве вялікія капліцы, адна — вяльможнага пана Масальскага, падкаморыя гарадзенскага, у якой і склеп ягоны. Другая ж капліца — св. Міхаіла, з другога боку, была ўзведзена за кошт воінаў, у якой яны і склеп сабе выбралі.

У царкоўнай скарбніцы шмат каштоўных аздоб і сярэбранага посуду, прызначанага для культу Божага.

Памяць пра айцоў, слаўных сваім жыццём, пахаваных у гэтай царкве

Айцец Кампа слаўны тым, што займаў розныя знакамітыя пасады ў святым ордэне: быў лектарам юбілейным, генеральным дэфінітарам, тройчы віцэ-правінцыялам правінцыі Польшчы, вядомы ў Італіі, Гішпаніі і Польшчы чысцінёй жыцця, цвёрдасцю навучання, руплівасцю ў падпарадкаванні манаскім законам. Яго стараннасць, навучанне, манаская паслухмянасць былі запісаны і перададзены ўсім для прыкладу. Ён меў вялікі поспех у выкладанні тэалагічных складанасцей, у тлумачэнні ерэтычных складанасцей, у публіч-

* Далейшы працяг тэксту.

ных дыспутах, і наўрад ці знойдзецца хто-небудзь роўны яму ў гэтым. Сярод сенатараў і заможных ва ўсім Каралеўстве Польскім і Вялікім княстве Літоўскім быў вельмі паважаны за сілу нораваў і асабовасці, за незвычайную мудрасць у радах і ўменні. І аднак у айца такой дабрадзейнасці і заслуг не ставала ворагаў, ад якіх ён цярпеў многія праследаванні і няласкі. Тым не менш усё прымаў са спакойным духам, пакідаючы помсту Богу. У сваёй слабасці і розных мучэннях, у якіх амаль па паўгода мучыўся, быў вельмі вытрыманым. Урэшце, зрабіўшы многа вялікага для святой рэлігіі і атрымаўшы найвышэйшую славу ў народах, у Гародні, умацаваны ўсімі святымі таінствамі, з найвялікшай пабожнасцю, адправіўшы рэкалекцыі, рэзыгнацыі, папрасіўшы прабачэння ва ўсіх айцоў і братоў, якія дагэтуль яму дапамагалі, у годзе Госпада 1649, у дзень памяці ўсіх верных памёршых, адышоў да вечнага жыцця. Яго цела спачывае, пахаванае ў драўлянай труне.

Айцец Гіеранім Какоўскі. Чэснасць жыцця, прыязнае стаўленне, манаская паслухмянасць гэтага айца прыцягвала ўвагу не толькі айцоў і братоў, але і заможных паноў. Вельмі таленавіты, ясны ў навучанні, найбольш дасведчаны ў Святым Пісьме, найстараннейшы ў пісанні Архіва ўсёй правінцыі Польшчы, аб ім у сваіх «Аналах» згадвае і найвялебнейшы айцец Вадынг. У святым кульце не заўважана, каб згубіў і хвіліны часу. Шмат разоў выконваў службу і прапаведніка, і гвардыяна. У часы слаўнага паходу найяснейшага караля Польшчы Уладзіслава IV супраць маскавітаў праявіў выключную стараннасць і нястомную працавітасць не толькі ў навучанні, але і ўласным жыццём, прапаведуючы гэта перад найяснейшым каралём і ўсім войскам. Бачачы яго дасведчанае жыццё і навуку, найяснейшы кароль Уладзіслаў зрабіў яго сваім тэолагам і адзначыў граматай з каралеўскай пячаткай. Пазней слаўна выконваў функцыю генеральнага камісара-візітатара правінцыі Малой Польшчы. Пасля стольких намаганяў і заслуг у Гародні ў 1650 годзе Госпада, узмоцнены ўсімі таінствамі, у Госпадзе спачыў.

Айцец Лукаш Грудзінскі, палаючы любоўю да Бога і блізкіх, гатовы да святой паслухмянасці, укаранёны ў пакоры, загартаваны ў беднасці, руплівы ў пашырэнні чысціні і манаскай паслухмянасці, адданы Божай службе і культу, нястомны ў прамовах, палымяны ў шуканні Бога і спачуванні бедным, вельмі паспяховы ў пакаянні схізматыкаў і ерэтыкоў, вялікую колькасць якіх прывёў да каталіцкай веры. Акрамя таго, сапраўды, у выгнанні з людскіх цел нячыстых духаў, аздараўленні і лячэнні немачы і найцяжэйшых хвароб, уціскаў вялікай нябеснай ласкай быў адзначаны. І калі атрымліваў нешта ад дабрадзеяў як (плату)* удзячнасць за сваю працу, усё аддаваў на патрэбы кляштара, асабліва на ежу і вопратку для бедных. Многа перацярпеў розных уціскаў ад дэманаў: спаў мала гадзін, большую частку ночы праводзіў у царкве, мучыў цела

* Закрэслена.

сваё бічамі, пастамі, жалезным абручом і іншымі мучэннямі. А чацвёртай гадзіне пасля поўначы заўсёды з вялікай адданасцю служыў імшу, скончыўшы якую, выходзіў з кляштара і наведваў хворых, заражаных рознымі хворасцямі. Урэшце пакліканы з Гарадзенскага кляштара ў Пінскі павет, там таксама атрымаўшы многія ласкі ад Бога, аздаравіўшы многіх хворых, там жа ў Пінску з вялікай славай святасці быў забраны ад людзей і пахаваны ў царкве братоў канвентуалаў ордэна святога Францыска, каля 1620 года Госпада.

Айцец Томаш Парцэвіта. Чэснасць жыцця, манаская ўпарадкаванасць, выключнае стаўленне да дабрачынцаў прыносяць яму вялікую пашану. Асабліва ж тое, што ніколі не заўважылі, каб ён згубіў дарма нават хвіліну часу, але заўсёды, да самай старасці, праводзіў дні свае ў розных манаскіх працах. Таксама, выконваючы службу гвардыяна і прыняўшы на сябе большую частку пабудовы царквы і кляштара, сваім клопатам і стараннасцю давёў да вяршыні прыгожую будыніну цудоўнага цаглянага храма і кляштара на сродкі і ахвяраванні розных дабрадзеяў. Яго пабожнасць, мудрасць, ласкавасць, пакорнасць і прыклад ва ўсіх дабрадзейнасцях былі вядомы і заслугоўвалі ўвагі. Урэшце, зрабіўшы шмат добрых учынкаў, з вялікім жалем усіх жыхароў гарадзенскіх, дажыўшы свае дні, яго цела спачывае ў драўлянай труне каля вялікага алтара.

Айцец Клімент Абрэмбскі. У гэтым айцу заўсёды ззялі прастата, пакора, ласкавасць, любоў, якія вядуць да дасканаласці. У сваёй хворасці і цяжкіх болях, якія зносіў на працягу доўгіх сямі гадоў, прыкаваны да ложка, даваў усім прыклад неверагоднай цярплівасці, пераносячы такія неверагодныя мукі: бо ніхто не пачуў яго скарг ні на хворасці, якія ён перанёс, ні на дрэнны догляд у хваробе. Хварэючы сем гадоў, у кожную нядзелю найпабожнейша прымаў святую эўхарыстыю. Заўсёды быў прыхільнікам беднасці, паслухмяным святому закону. Урэшце, ва ўзросце больш за 80 гадоў, на свята Усіх Святых, умацаваны ўсімі свяшчэннымі сакрамантамі, прыняўшы адпушчэнне грахоў ад Генерала, у найвялікшай пабожнасці скончыў свой апошні дзень у годзе Госпада 1650.

Надпісы ў храме:

У правай частцы хору, на мармуровым камяні такі надпіс:

Богу найлепшаму найвышэйшаму

Андрэй Станіслаў Сапега

айца Яна, старасту ўсвяцкага, праслаўленага ў войнах і змаганнях, маці з роду Ваераў, атрымаўшы ад лёсу. Паўла, кашталяна кіеўскага, і Хадкевічаўну, Івана, ваяводу падляскага, і княжну Ковеля. У доўгім шэрагу продкаў унук, праўнук стаў жывым адбіткам дабрадзейнасці. У маскоўскіх, лівонскіх, прускіх, валашскіх паходах заслужыў пашану і прыязнасць ад вялікіх военачальнікаў: Станіслава Жалкеўскага, Караля Хадкевіча, Станіслава Канецпольскага, Крыштафа князя Радзівіла, Льва Сапегі дзядзькі. Ён спярша [быў прызнача-

ны] Уладзіславам IV, каралём найпераможнейшым, троцкім кашталянам і толькі [прызначаны] віленскім, як лёс скраў у яго ў Галіі адзінага сына — Лявона Караля — ад Ганны Гейдэнштоўны; пакінуўшы кроўнага нашчадка — Ізабэлу, жонку князя Міхала Караля Радзівіла ў Клецку, сам адышоў на 54 годзе свайго жыцця, 25 сакавіка 1646 года Госпада, у гэтым месцы пахаваны.

У той жа частцы хору, на падвешанай адамашкавай харугве:

Богу найлепшаму найвышэйшаму.
І памяць
Яснага і шляхетнага пана Юрыя
Сцыпіёна Кампа, скарбніка Гарадзенскага павета.
Які, каб стаць роўным сваім продкам,
Адышоў з жыцця, упрыгожваў маладыя крокі навучаннем
І аздобай дабрадзейнасцей,
Жыгімонту III, каралю Польшчы і Швецыі, многія гады ў двары
Паслухмяны, верай прыняты, у грамадстве ўсімі
Любімы. Абышоў Італію і Германію.
Незаменны сакратар суддзяў трыбунала Вялікага княства Літоўскага.
Урэшце, стаўшы скарбнікам гарадзенскім,
Грамадзянін, карысны для Бацькаўшчыны, аздоба сваёй сям'і.
Пабожны каталік, паслаўшы наперад сябе ў гэтую
Магілу прадцечаў — братоў: Яна, трыбуна гарадзенскага,
І Аляксандра, мужнага воіна,
З найвышэйшай волі адышоў з жыцця.
Дня 13 жніўня года Госпада 1623, ва ўзросце 52 гадоў.

На адамашкавай харугве, падвешанай у сярэдзіне хору:

Богу найлепшаму найвышэйшаму.
Шляхетны Пан Ян з Ліпы Ліпскі
Дастойнік польскі, герба Грабе,
Сын вялікага і шляхетнага пана, пана Пятра
З Ліпы Ліпскага, стольніка ваяводства калішскага.
Калі годнымі талентамі ён ззяў свету
І кіраваў шлях праз Літву
У напрамку Вільні з дваром Уладзіслава IV,
Найяснейшага караля Польшчы,
У Гародні згубнай гарачкай быў знішчаны.
Тут пакровы сваёй смяротнасці склаў,
Ва ўзросце 23 гадоў,
Года Госпада 1643 дня 27 верасня.
Харугву гэту няшчасны бацька для наймілейшага сына
Загадаў павесіць.

На харугве, у тым жа месцы падвешанай:

Богу найлепшаму найвышэйшаму.
Слаўны і вяльможны пан, пан Уладзіслаў Казімір Гешкоўскі,
Стараста прывалскі, дваранін найяснейшага Уладзіслава IV, караля Польшчы, якога род праслявіў,
Дабрадзейнасць узняла, смерць скінула і схавала.
Тут спачывае.
Найнешчаслівейшая жонка, якая пасля смерці засталася, пані Эльжбета Швабоўна,
Старасціна прывалская, гэты знак любові і суму свайго паставіла.

На харугве ў куце насупраць левага боку вялікага Алтара, у хоры:

Аляксандр Масальскі з Масалі, муж знакаміты ў Бацькаўшчыне блескам продкаў, славамі дабрадзейнасцей. У маладосці перш за ўсё выхаваны ў хрысціянскай рэлігіі і пабожнасці, потым выдатны ў мудрасці і велічы душы, заслужыўшы славу ад Рэчы Паспалітай і свайго караля Жыгімонта III. Калі смяротная бацькаўшчына за дабрадзейнасць і выключныя чыны падрыхтавала яму пераход да найвышэйшых гонараў, ён, поўны справядлівай хвалы за зробленае, у вернасці каталіцкай веры, пры вялікім ляманце хатніх, адышоў да несмяротнага жыцця. Адышоў у год Госпадаў 1614, ва ўзросце 28 год.

На калоне, першай ад хораў, на мармуровай табліцы:

Богу найлепшаму найвышэйшаму.
Шляхетнаму пану ў Валынцы
Яну Жаліўскаму
Шляхціцу польскаму, са старажытнага роду народжанаму,
У дабрадзейнасцях годных чалавека, у пабожнасці — Неба.
Гэты помнік любові
Каспар Жаліўскі, віленскі архідыякан,
Канонік пазнанскі, прэпазіт венгроўскі,
Сакратар Яго каралеўскай вялікасці, жалобны брат паставіў,
У год Госпада 1639, ва ўзросце 39 гадоў.
Мінак, добра маліся ценям, хутка і ты адыдзеш.

На калоне насупраць амбону на мармуровай пліце:

Для большай славы найцудоўнейшага наймагутнейшага Бога
У годзе збаўлення 1618
Дня 13 месяца мая.

Гэты збудаваны храм, тытула Адшукання святога Крыжа, разам з вялікім алтаром асвяціў найяснейшы і найвялебнейшы пан Эўстахі Валовіч, з ласкі Бога і апостальскай сталіцы біскуп віленскі, абаронца і апякун ордэна братоў меншых абсервантаў. Юбілей дня пасвячэння выпадае на чацвёртую нядзелю пасля Пасхі. І ўсім, наведваючым храм у гэты дзень, найяснейшы [біскуп] прызнае сорак дзён адпусту.

На харугве за хорам, у левай частцы падвешанай:

Богу найлепшаму найвышэйшаму.
Ян Уладзіслаў Александровіч,
Маршалак Гарадзенскага павета,
Які пад кіраўніцтвам Яна Караля Хадкевіча
Супраць малдаваў ваяваў, у часы
Міжкаралеўя ў Каралеўстве польскім дзейнічаў
Ад партый найяснейшага Жыгімонта III,
Караля польскага, адзінаццаць разоў
Ад розных паветаў быў земскім паслом,
Шэсць разоў вярхоўным суддзёй Вялікага княства Літоўскага;
Урэшце, калі амаль у сёмы раз выгнаны,
Выканаў гэты абавязак, прызначаны вярхоўным суддзёй
Да Найвышэйшага трыбунала.
Жыццё ў Наваградку, у годзе Госпада
1644, 7 лістапада, скончыў.

Гэты канвент разам з царквой у 1656 г. войскам маскоўскім быў знішчаны агнём. Адзін брат Людовік Аляксей быў падвергнуты розным катаванням і жорстка забіты, многія ж гаражане былі забіты.

Л і т а р а т у р а

1. Digon, Th. Conventus et guardianatus Grodnensis sub titulo s. Crucis inventionis // Chronologia Ordinis Fratrum Minorum de Observantia provinciae Minoris Poloniae et Magni Ducatis Lithuaniae / Th. Digon // Архіў правінцыі бернардзінцаў у Кракаве (АРВКr). — Фонд М. — Спр. 25. — С. 315—332.
2. Kachel, J. Bernardyni 1453—2003: kapłani i bracia zakonni prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie: wydanie jubileuszowe / J. Kachel. — Warta: Klasztor Ojców Bernardynów w Warcie, 2004. — 6 cz.
3. Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych / red. ks. H. Eug. Wyczawskiego. — Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo Bernardynów „Calvarium», 1985. — 681 s.
4. Estreicher, K. Bibliografia Polska. — T. XV. — Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1897. — VIII, 475, V s.
5. Kantak K. Dygoń Tomasz // Polski słownik biograficzny. — T. 6. — Kraków: PAU, 1948. — S. 53.
6. Wyczawski H. Eug. Dygoń Tomasz // Słownik polskich pisarzy franciszkańskich / pod red. Ks. Hieronima Eug. Wyczawskiego. — Warszawa: Archiwum Prowincji OO. Bernardynów, 1981. — 121 s.
7. Krupowicz, M. Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych / M. Krupowicz. — Cz. I. — Wilno, 1858. — S. 25—26. — Nr. 22.
8. Planta conventus Grodnensis ad Sanctam Crucem inventam // Vinea electa […] ex Minore Polonia […]. in novam S. Casimiri Provinciam erecta 1469—1772 // Архіў правінцыі бернардзінцаў у Кракаве (АРВКr). — Фонд L. — Спр. 15. — с. 93—107.

9. Метадычныя рэкамендацыі да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII—XIV стст. / Камітэт па архівах і справаводству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, аўт.-скл. А. Жлутка. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — 49 с.
10. Niesiecki, K. Herbarz Polski / K. Niesiecki. — Lipsk: Nakładem i drukiem Breitkopfa i Haertela, 1839—1846. — 10 т.
11. Roest, B., Heiiden, M. van der. Franciscan authors, 13th—18th century: a catalogue in progress [Electronic resource] / M. van der Heiiden, B. Roest, 2008. — Mode of access: http://users.bart.nl/~roestb/franciscan/franautf.htm#_Toc427588722 — Date of access: 03.05.2008.
12. Kroniki Bernardynów poznańskich / oprac. przez S. B. Tomczaka i J. Wiesiołowskiego. — Poznań: Wydaw. Miejskie, 2002. — XXIV, 452, [3] s.: ill.
13. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej (KDKW). — T. 1. — Zesz. 1. — Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1948. — S. 472—473. — Nr. 409.
14. Boniecki, A. Herbarz Polski / A. Boniecki. — Cz. 1. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1899—1913. — 16 т.
15. Bazydło, J. Gaetani, Enrico / J. Bazydło // Encyklopedia Katolicka. — T. V. / pod red. L. Bieńkowskiego I inn. — Lublin: KUL, 1989. — S. 802.
16. Grodno // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy (1564—1995) [Electronic resource] / opr. L. Grzebień, SJ; wydz. Filozoficzny TJ, Kraków 1996. — Mode of access: http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=GRODNO&f=1. — Date of access: 03.05.2008.
17. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. — У 2 т. — Т. 2: Кадэцкі корпус— Яцкевіч / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; маст. З. Э. Герасімовіч. — Мінск: БелЭН, 2006. — 792 с.: іл.
18. Cynarski, St. Hieronim Kakowski / St. Cynarski // Polski słownik biograficzny. — T. XI. — Wrocław etc.: Zakład Ossolińskich, 1964—1965. — S. 638.
19. Wyczawski, H. Eug. Kakowski Hieronim / Wyczawski, H. Eug. // Słownik Polskich teologów katolickich / pod red. Ks. Hieronima Eug. Wyczawskiego. — t. 2. — Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1982. — S. 240—241.
20. Polski Słownik Biograficzny. — T. 34. — Wrocław etc.: Zakład Ossolińskich, 1992—1993. — 629 s.
21. Polski Słownik Biograficzny. — T. 35. — Warszawa—Kraków: Instytut Historyczny PAN, 1994. — 640 s.
22. Rachuba, A. Andrzej Stanisław / A. Rachuba // Dom Sapieżyński / opr. Eustachy Sapieha. — Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1995. — S. 283—286.
23. Uth, Grz. Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce / Grz. Uth. — Kraków, 1930. — 379 s.
24. Gordziejew, J. Socjotopografia Grodna w XVIII wieku / J. Gordziejew. — Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. — 342 s., ill.

Публікацыя Г. Г. Паўлоўскай

АГЛЯД УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ Ў ТВОРЫ ІОАХІМА ВАДЫЯНА «КАРОТКАЕ АПІСАННЕ ТРОХ ЧАСТАК СВЕТУ: АЗІІ, АФРЫКІ І ЕЎРОПЫ»

«А ў нас тут няма нічога новага, хіба вось толькі *паэт Іоахім Вадыян, з рэйхліністаў, стаў рэктарам універсітэта*. Няхай Божа вынішчыць усё зборышча паэтаў і законнікаў!..» — піша Валтасар Вініус, адзін з персанажаў бессмяротнай сатыры «Лісты цёмных людзей» [1], якая нарадзілася сярод нямецкіх гуманістаў падчас так званай «справы Рэйхліна»*. Сёння гэтая фраза ўжо не вельмі зразумелая, але на пачатку XVI ст. яна казала пра многае. Па-першае, слова *паэт* у гэты час часта абазначала *гуманіста*, г. зн. вучонага-філолага, знаўцу класічных моў і старажытнай літаратуры; слова ж *гуманіст* (humanista) было малаўжывальнае. Па-другое, *рэйхлініст* — гэта змагар за свабоду думкі і навуковага развіцця, непрымірымы праціўнік абскурантаў; адно гэтае слова ўжо магло стаць найлепшай рэкамендацыяй у коле еўрапейскіх інтэлектуалаў новай фармацыі. Па-трэцяе, той, каго «цёмныя людзі» згадвалі ў адмоўным кантэксце, з праклёнамі, безумоўна, быў выдатным дзеячам навукі і культуры (як у карнавале па логіцы «наадварот»). Такім чынам, мы можам зрабіць высновы, што, па-першае, згаданы Вініусам *Іоахім Вадыян* — славуты гуманіст, прыхільнік рэформ адукацыйнай сістэмы і прызнаны вучоны, а, па-другое, што ў Венскім універсітэце, дзе ён быў выбраны рэктарам, перамога была за гуманістычнай партыяй.

І сапраўды, Вадыян з'яўляецца адной з самых яркіх постацей у гісторыі Заходняй Еўропы XVI ст. Яго інтарэсы былі вельмі разнастайныя, і дзякуючы сваім шчодрым здольнасцям ён пакінуў след шмат у якіх сферах дзейнасці. Паэт, аратар, выкладчык, філолаг, гісторык, географ, медык, палітык і рэфарматар — Вадыян, можна сказаць, увасабляў гуманістычны ідэал універсальнай асобы («адзін з найразнастайнейшых сярод разнастайных гуманістаў свайго часу» — як пісаў пра яго нямецкі даследчык Л. Гейгер [2]).

Вадыян (Vadian), уласна Іоахім фон Ват (Joachim von Watt), нарадзіўся ў Сен-Галене** ў 1484 г.*** у заможнай і вельмі ўплывовай купецкай сям'і. У

* На пачатку XVI ст. у Германіі разгарнулася дыскусія вакол габрэйскіх кніг, за якой хавалася больш значнае супрацьстаянне двух лагераў — гуманістаў і тэолагаў-схаластаў. Спрэчка хутка выйшла і за рамкі першапачатковай тэмы і за межы краіны, ахапіўшы амаль усю Заходнюю Еўропу. У яе апынуліся ўцягнутымі вышэйшыя іерархі каталіцкай царквы, імператар, князі, універсітэты, не кажучы пра шырокую грамадскасць.

** Цяпер гэты горад знаходзіцца ў Швейцарыі, але ў тыя часы яшчэ належыў да Свяшчэннай Рымскай імперыі.

*** Асноўныя біяграфічныя звесткі прыводзяцца паводле «Allgemeine Deutsche Biographie» [3]. Але некаторыя даты скарэкціраваны адпаведна сучасным даным; гл. [4].

гэтым горадзе ён правёў дзяцінства. Тут здольны хлопчык наведваў гарадскую лацінскую школу, дзе атрымаў свае першыя веды.

Вельмі значная частка жыцця Вадыяна была звязана з Венай — рэзідэнцыяй імператара Максіміліяна і найбуйнейшым культурным цэнтрам Свяшчэннай Рымскай імперыі на пачатку XVI ст. Першыя зерні гуманізму былі тут пасеяны яшчэ ў XV ст., і значную ролю ў гэтым адыграў вядомы італьянскі гуманіст Эней Сільвій Пікаломіні (1405—1464). Больш значныя змены адбыліся ў Венскім універсітэце пры чынным удзеле «апостала гуманізму»* Конрада Цельтыса (1459—1508). Але ў Вене паспяхова развівалася і прыродазнаўства, чаму спрыяла дзейнасць такіх вучоных, як гуманіст і натурфілосаф Георг Пейербах (1421—1461) і яго вучань, славуты матэматык і астраном Ёган Рэгіамантан (1436—1476) [5]. У 1501 г. Вадыян прыбыў сюды для навучання ў славутым Венскім універсітэце. Ён даволі хутка далучыўся да гуманістычнага руху і змяніў сваё імя з Іоахіма фон Вата на Іоахімуса Вадыянуса** (або проста Вадыяна, як яго называюць у сучаснай навуковай літаратуры). Пад гэтым прозвішчам выходзілі яго творы, і пад гэтым прозвішчам яго ведалі ўсе гуманісты.

У Вене Вадыян меў магчымасць пазнаёміцца са многімі выдатнымі нямецкімі гуманістамі. Не выключана, што яшчэ ў першы год свайго знаходжання ў Вене Вадыян пасябраваў са сваім земляком Ульрыхам Цвінглі***.

У 1508 г. Вадыян скончыў артыстычны факультэт універсітэта, атрымаўшы вучоную ступень магістра. Пасля гэтага ён вярнуўся ў Сен-Гален, але праз некаторы час зноў апынуўся ў Вене.

Вадыян стаў выкладчыкам на артыстычным факультэце, а з 1512 г. узначаліў кафедру паэтыкі, найбольш значную на гэтым факультэце, і адначасова атрымаў вядомасць як аўтар вершаў, прамоў, сачыненняў і выдавец твораў лацінскіх пісьменнікаў. У 1512—1513 гг. ён прачытаў курс лекцый па гісторыі літаратуры, якія ў 1518 г. былі апублікаваны пад назвай «*De poetica et carminis ratione*» («Аб паэтыцы і складанні вершаў»). Паэтыка Вадыяна вылучалася сярод іншых паэтык нямецкіх гуманістаў таго часу больш высокім узроўнем і гістарычным падыходам. Падхапіць і развіць гэтае дасягненне аказалася магчымым толькі праз стагоддзе. «На парозе XVI ст. Ват падаў прыклад і ўказаў узор, які грунтоўна перапрацаваны і з'яўляецца на парозе XVII ст. як узор, вызначаны Опіцам» [6].

У хуткім часе Вадыян стаў адным з самых паважаных гуманістаў Вены. 12 сакавіка 1514 г. за свае дасягненні ён атрымаў ад імператара Максіміліяна

* Выраз нямецкага даследчыка Л. Гейгера.

** Сярод гуманістаў было прынята змяняць свае імёны на лацінскі або грэчаскі лад. Гэта ўспрымалася як своеасаблівае хрышчэнне.

*** Першы навучальны семестр Вадыяна супадаў з апошнім семестрам Цвінглі.

ўзнагароду, стаўшы «каранаваным» паэтам. У зімовы семестр 1516/17 гг. ён быў выбраны рэктарам універсітэта.

Але літаратурнымі заняткамі Вадыян не абмяжоўваўся. Яго цікавілі розныя сферы пазнання. Як шмат іншых гуманістаў, Вадыян уяўляў сабой тып універсальнага чалавека, што з'яўлялася ідэалам Рэнесансу. Нароўні з класічнымі дысцыплінамі Вадыян займаўся вывучэннем права, музыкай, матэматыкай і прыродазнаўствам, і ў многіх галінах яго веды знаходзіліся на прафесійным узроўні. Вывучэнне ім медыцыны, відавочна, было звязана з пошукам прафесіі практычнага характару, якая была б запатрабавана ў яго родным горадзе, куды ён збіраўся вяртацца. У 1517 г. Вадыян завяршыў навучанне і атрымаў ступень доктара медыцыны.

Добрыя веды ён набыў па матэматыцы і астраноміі. Разам з тым асобным напрамкам навуковай дзейнасці Вадыяна становіцца геаграфія. Ён выдае творы Дыянісія Афра і Пампонія Мелы. У выданні Мелы знаходзіцца артыкул пра вывучэнне геаграфіі, якую Вадыян разглядае ў якасці дапаможнай дысцыпліны, неабходнай для разумення антычных аўтараў, а таксама біблейскіх тэкстаў.

Ён лічыў, што адзінай сапраўднай крыніцай дакладных геаграфічных ведаў з'яўляюцца асабістыя назіранні розных краін і мясцовасцей, а калі гэта немагчыма, то патрэбны добрыя карты і выявы, але гэта ўсё роўна з'яўляецца сурагатам. Падчас навучання гуманістычныя занняткі падштурхнулі Вадыяна да падарожжа ў Італію (Венецыю, Падую, Трыест), аб наведванні якой марылі ўсе гуманісты. Пазней, калі ён ужо быў прафесарам Венскага універсітэта, гуманіст пабываў у венгерскай Будзе (1513 г.). І потым, перабраўшыся ў Сен-Гален, Вадыян зрабіў яшчэ некалькі вандровак у Германію, Польшчу, Сілезію, дзе меў магчымасць сустрэцца са сваімі гуманістычнымі сябрамі.

У 1518 г. Вадыян вярнуўся на радзіму. У Сен-Галене ён адразу атрымаў месца гарадскога медыка. Тут Вадыян нарэшце змог завесці сям'ю. Ён ажаніўся з Мартай Грэбель, якая паходзіла з цюрыхскага патрыцыянскага роду. У іх нарадзілася дачка Даратэя. Але жыццё Вадыяна і пасля гэтага наўрад ці можна было назваць ціхім бюргерскім існаваннем. Ён падтрымліваў перапіску са многімі знакамітымі гуманістамі (сярод якіх Эразм Ратэрдамскі, Ёган Куспініян, Ёган Рэйхлін, Эабан Гес, Гларэан, Якаб Вімпфелінг і інш.). І да яго прыходзілі лісты з усіх куткоў Еўропы. Шмат часу Вадыян аддаваў грамадскай дзейнасці. У 1521 г., пасля смерці свайго бацькі, Вадыян увайшоў у Малы савет Сен-Галена, а ў 1526 г. быў выбраны бургамістрам. Яго аўтарытэт быў высокім і ў астатняй частцы Швейцарыі. Вадыяна паважалі за мяккі і ветлівы характар, разумныя і ўзважаныя рашэнні. Пры канфліктах да яго часта звярталіся як да арбітра. На дыспутах у Цюрыху і ў Берне Вадыян выконваў абавязкі старшыні.

Яшчэ знаходзячыся ў Вене, ён атрымаў першыя звесткі пра рэфармацыю, якая разгаралася ў Германіі. Дзякуючы свайму сябру Цвінглі Вадыян

далучаецца да гэтага руху. Ён зноў паглыбіўся ў даследаванні, але на гэты раз яго аб'ектам стала рэлігійная літаратура. Вадыян дасканала вывучаў творы як рэфарматараў, так і іх праціўнікаў. Для яго, як і для іншых вядомых швейцарскіх гуманістаў, была відавочнай неабходнасць абнаўлення рэлігійнага жыцця. «Яны лічылі, што рэформа сапраўды патрэбная, але рэформа, звязаная, у першую чаргу, з маральнасцю Царквы і асабістым маральным абнаўленнем вернікаў» [7]. Калі ён прыняў бок рэфарматараў, то гэта не было паспешным і не ў захапленні, як гэта адбывалася з некаторымі гуманістамі. І потым Вадыян заўсёды прытрымліваўся больш памяркоўных поглядаў, чым Цвінглі. Ён прыклаў усе намаганні, каб умацаваць пазіцыі рэфармацыі ў сваім кантоне.

Нягледзячы на разнастайную грамадскую дзейнасць, Вадыян знаходзіў час, каб працаваць над сваім гістарычным творам «Хроніка Сен-Галенскіх абатаў». Пры яе стварэнні праявіліся і шырокая эрудыцыя, і імкненне да ісціны, і своеасаблівая канцэпцыя гісторыі. Хроніка з'явілася вельмі значным гістарычным творам рэфармацыйнага перыяду*. «Яго крытычны розум зрабіў з яго гісторыка, які апярэдзіў свой час» [9].

Але таксама значным укладам Вадыяна ў развіццё навукі былі пошук і збіранне розных крыніц, «якімі ён забяспечваў іншых гісторыкаў, аказваючы такім чынам моцны ўплыў на аблічча швейцарскай гістарыяграфіі XVI ст.» [10].

Свае апошнія гады Вадыян правёў у Сен-Галене і тут памёр 6 красавіка 1551 г. На рыначнай плошчы гараджане паставілі яму помнік [11].

Яго твор *«Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae»* («Кароткае апісанне трох частак свету: Азіі, Афрыкі і Еўропы»), які выйшаў упершыню ў 1534 г. і паўторна быў перавыдадзены ў 1548 г., змяшчае не толькі асабістыя ўражанні аб падарожжах, але і звесткі іншых (галоўным чынам, антычных) аўтараў. У раздзеле, прысвечаным Сарматыі, Вадыян апісвае Усходнюю Еўропу ад Прычарнамор'я да Балтыкі. Гэты нарыс адрозніваецца ад гісторыка-геаграфічных апісанняў іншых нямецкіх гуманістаў XV—XVI стст. большай дакладнасцю і грунтоўнасцю, хаця Вадыян і не забываў пра гладкасць стылю. Для большасці гуманістаў геаграфічныя творы, як і гістарычныя, з'яўляліся хутчэй жанрамі мастацкай літаратуры і падлягалі законам рыторыкі [12]. Аднак Вадыян наблізіў свой твор да сапраўднай навуковай працы.

Ён упарадкаваў звесткі антычных аўтараў адносна гэтага рэгіёна і дадаў уласныя назіранні, зробленыя падчас падарожжаў. Тым самым ён спрабаваў знішчыць блытаніну, якая ўзнікла вакол назвы «Сарматыя» ў розных творах сярэднявечных і рэнесансных пісьменнікаў. Але, разам з тым, слабым бокам працы Вадыяна з'яўляецца няпэўнасць ведаў пра аддаленыя паўночна-ўсходнія і ўсходнія землі. Асабліва гэта адчуваецца ў яго спробах

* Наконт дзейнасці Вадыяна ў якасці гісторыка гл. таксама [8].

вызначыць паходжанне некаторых народаў. Трэба дадаць, аднак, на гонар швейцарскага гуманіста, што ён не стаў недахоп дакладных ведаў дапаўняць «байкамі», як гэта часта рабілася ў мінулым.

Літаратура

1. Письма темных людей // Себастиан Брант. Корабль дураков и др. // Библиотека всемирной литературы. М., 1971. С. 395—505. С. 473.
2. Гейгер Л. История немецкого гуманизма / Пер. с нем. Е. Н. Вилларской. СПб., 1899. С. 239.
3. Götzinger E. Watt // Allgemeine Deutsche Biographie. München, 1875—1912. Bd. 41. S. 239—244.
4. Большая энциклопедия: В 62 т. Т. 8. М., 2006. С. 76; Brockhaus die Enzyklopädie in 24 Bde. 20-ste übersetz. u. aktual. Aufl. Bd. 22. Leipzig—Mannheim, 1996. S. 700; dtv-Lexikon in 24 Bde. München, 2006. Bd. 23. S. 9.
5. Немилов А. Н. Немецкие гуманисты XV века. Л., 1979. С. 86—96, 137—138.
6. Markwardt B. Geschichte der deutschen Poetik / B. Markwardt. Bd. I. Barock und Frühaufklärung. Berlin—Leipzig, 1937. P. 12.
7. Маграт А. Богословская мысль Реформации / Пер. с англ. В. В. Петлюченко. Одесса, 1994. С. 67.
8. Wegele F. Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Austreten des Humanismus. München—Leipzig, 1885. P. 283—287.
9. Berchtold A. Bâle et l'Europe: une histoire culturelle / A. Berchtold — Lausanne: editions Payot, 1990. P. 365.
10. Wojtowicz J. Historia Szwajcarii. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1976. P. 97.
11. История реформации / Льюис В. Спиц. Т. 2. Спиц Л. В. Возрождение и движение реформации. Б. м.: Фонд «Лютеровское наследие», 2002. С. 148.
12. Kristeller P. O. Studien zur Geschichte der Rhetorik und zum Begriff des Menschen in der Renaissance / Gottingen, 1981.

Sarmatia*

Duplicem Sarmatiam veteres fecere, Asiaticam unam, quae trans Tanaim et Maeoticam paludem in ortum extenditur, alteram Europaeam, de qua iam dicemus. Termini eius a meridie Danubius, a septentrione Oceanus, ab ortu Tanais, Maeotis, Pontus, ab occasu Germania.

Quidam Iaziges et Dacos separant, cum constet et hos Sarmaticarum gentium fuisse. Pomponius enim libro tertio, de Sarmatia loquens: Qua retro, inquit, abit usque ad Istrum flumen immittit: Et Tacitus libro 12. Iaziges Sarmatas vocat, quibus finitimi Getae, a Romanis Daci dicti, authore etiam Plinio libro 4. gentes intus bellicosae et variae quondam, qua ad Germanos inclinat Bastarnae, qua in Tanaim, Roxolani et Hamaxobitae dicti, quoniam incertis sedibus victitantes, cur-

* Лацінскі тэкст прыводзіцца паводле выдання: Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae … Per Joachimum Vadianum. — Tiguri: apud Frosh. 1534.

ribus res opesque suas secum veherent: sed et Scythae in universum dicti ipsi Sarmatae. Plinius eodem libro, Scytharum nomen, inquit, usque quaque transit in Sarmatas atque Germanos, nec aliis prisca illa duravit appellatio, quam qui extremi gentium harum ignoti prope caeteris mortalibus degunt. Strabo certe libro 7. latus Sarmatiae quod in Boream porrigitur vel suae aetati (vixit enim sub Augusto) non admodum cognitum fuisse tradit. Fit autem gentium migrationibus, ut subinde et sedes mutentur, et nomina. Proinde ut hodie habetur Sarmatia paucis expediam.

Ad Oceanum Borealem seu Codanum, Pruteni dicti terram fertilem et eximie cultam possident, lingua, cultu, et institutis Germani, pars tamen regni Polonici: supra quos in ortum et septentrionem positi Livoni, et ad occasum ad Isulae amnis ostia clarissima urbs Dantiscum memorabili emporio, quae et ipsa regem Poloniae agnoscit.

Polonia autem dicta magna Sarmatiae pars a planicie, quam ipsi vernacula lingua Pole vocant, gens ipsa in plenum Sclavinorum est, Scythicae originis, et quae citra mille annorum aetatem in has terras migraverit, sed clarisima tamen, et humanitate longe a Sarmatarum veterum asperitate aliena. Urbes in Germanico solo duae, quarum altera regni sedes Cracovia dicta, cum arce elegantissima, quam inclytus rex Sigismundus proximis annis magnificis structuris instauravit, civitas ipsa utriusque linguae Germanicae et Polonicae perita, eo est cultu, elegantia atque opulentia, ut regiam esse agnoscere possis. Altera in maiori Polonia (duplicem enim faciunt) Posnania dicta, et ipsa populosa, cum sede Episcopali, et amne interfluo, quem accolae Vuartam vocant.

Interiora vicis magis quam oppidis habitantur: neque alia memoratior illic civitas quam Livonorum, quam ipsi Wilnam Lituaniae nominant, a Livonia maritima Lituaniam separantes. Terra ipsa in universum frumenti maxime ferax, piscibus item et feris abundans, non tamen pro terrarum amplitudine illis in locis aut culta aut frequens. Nam et sylvis immanibus distinguitur, in quibus hodieque uri, boves, alces, et rarae magnitudinis ursi, aliaque id genus fera animalia capiuntur, quorum alicubi Caesar, Plinius et Solinus meminere. Sed neque ullo alio in loco Harcynium nemus tam late ingreditur, quam circum Wilnam, et qua parte in Maeotim et Bosphoranas gentes excurrit.

Latrocinia praecipue Polonia ignorat, et tanta securitas est, ut hybernis mensibus etiam singuli tenuibus vehiculis et uno quidem duntaxat aut altero iumento immensa itinerum spacia conficiant, hoc enim tempus vehendis ultro citroque mercibus maxime commodum est, quoque rigidior bruma fuerit, hoc celerior expeditiorque vectura est, paludibus videlicet et amnibus quaque versum gelu clausis.

Secundum regem magna dignatione Episcopi habentur, ille autem cum ratio regni postulat, crebra concilia frequentissima nobilitate convocata, peragit. Militiae munus non nisi nobilibus ijsque qui ex oppidis honestiore ordine sunt, permittitur: quaque vel una re regni amplitudinem intelligere queas, quoties est opus citra moram numerosi exercitus conscribuntur, in Moschos enim sive Moscovitas, et Pon-

ticum tractum Polonia extenditur, nec multo minus terrarum ambit quam tota prope modum Hispania trans Pyrenaeum habeat.

Amnes Sarmatici praecipui sunt, Ptolemaeo Chronon dictus, quem Guttallum vocasse Plinius videtur, ex Livonis delapsus Codanum influit. Diverso a latere in Pontum Euxinum exeunt, Tyra, Borysthenes, et inter hos medius Axiaces, omnes intra limites Polonici regni exorti: circum quos frequentes Rutenorum populi habitant.

Inibi tractus fertilissimus est; quem vulgo Podoliam vocant, in quo oppidum Lemburgum, salsamentis nobile. Sed dolendum profecto, agrum eum circumquaque tam commodum habitationi, deserte tamen, nec nisi sparsis viculis coli propter crebras Tartarorum incursiones, qui equorum (quos optimos et laborum tolerantissimos habent) pernicitate freti, longissimis itineribus parvo tempore emensis incautam plebem multis milibus obruunt, nec pecus solum, sed et homines captivos trahunt, neque ulli aetati parcitur. Nulla his fides est, proinde nec pactis mitigantur, hec foederibus acquiescunt.

Sed Mosci sive Moscovitae summoti in septentriones, et Poloniae centum fere miliarium intervallo a Wilna civitate inter ortum et septentriones contermini, terram fertilem nec admodum inclementis coeli habitant: ut inde sit verisimile vetustatem fabulosis plerumque et vulgo receptis narrationibus usam esse, cum experientia destitueretur.

Nota enim sunt quae de Arimaspis deque Hyperboreis, ex rigido illo syderum cardine antiqui retulerunt. Caeterum Moscovitas corrupta voce dictos apparet, quo veteres Hamaxobitas dixere, extremae Sarmatiae incolas. Et sic vetus nomen advenae genti relictum, sicut Boiemorum Sclavinis qui hodie Boiohemum inhabitant. Multa enim argumenta sunt quae palam indicant eam gentem in digenam non esse. Lingua utuntur non absimili Dalmaticae et Dalmatam loquentem clare intelligunt, nec ignotus illis est Latinae linguae usus. Praestant et humanitate et fidei Christianae conscientia, foederibus multum tribuunt, statura proceri, robustis artubus, pilosi, glaucis fere oculis, tenui victu, potu frequentius saturi, quem ex melle conficiunt. Urbem habent Nogardiam cognomento Magnam, in qua Solstitio aestivo nocturnae umbrae fere nullae, sol enim non alte mersus sero crepusculum, mox nulla nocte intermedia, diluculum efficit. Ducem habuerunt proximis annis Basilium nomine, virum magnum, et rei militaris eximie peritum, breviter talem ut Caesar ipsum Maximilianus non ita pridem honestissimis legationibus salutandum duxerit, Arbitror autem et Asiaticae Sarmatiae partem ultra Tanaim horum ditioni parere. Non enim est obscurum, quam saepe Moscus amplissimum Poloniae regnum quantis copijs quamque infensis incursionibus factis perculerit, nec impune etiam victus unquam abscesserit. Atque his quidem, quanquam e questribus, gravior tamen armatura est quam Tartaris, ij enim in fuga omne praesidium collocant, nec nisi telis et arcu nocent, cum Moscovitae comminus etiam cum hoste audeant pugnam capescere. Ab his gentibus pellium preciosarum copia in Poloniam primum, mox alias in terras evehitur: quanquam et Ruteni idem mercimonium agitent.

Apud Livonos materia caeditur varij usus, quae et navibus imposita Codano finu in Daniam et circum positas regiones portatur. In totum autem mellis et cerae in his partibus incredibilis copia est, nusquam enim sunt aestivi dies longiores quibus apes ad laborem natae cum primis delectantur.

Tartari sordida gens et fera circa Chersonesum quae Taurica cognominatur sedes habent, et in eam Mysiam inclinant, quae trans Istri ostia in septentrionem extenditur. Constans fama est, hoc illis moris esse quod de Bisaltis Maro prodidit, ut equi vena incisa sanguinem eliciant et cibarijs misceant. Ipse vidi Cracoviae captivos Tartaros qui morticina quotidie vescebantur, dumtaxat ad ignem adhibita donec incalesceret. Erat aliorum ciborum copia quam regij serui ministrabant, sed illa pro feritate et suo more praecipue delectabantur.

Non praeterierim et Moscovitas et Rutenos Christum agnoscere et apostolorum vereri memoriam, variare tamen cerimonijs et dogmatis in quibus Graecos ritus sequi videntur, ignorant enim privates Missas, quemadmodum et Graeci.

Atque haec quidem de septentrionis et orientis partibus, nunc austrinas referemus. Jazigum tractum partim habent Germani, saltus Carpati incolentes, partim Ungari, quorum est Ungariae regnum, magnam hodie Germaniae partem et Sarmatiae continens, quem admodum et Poloniae regnum plurimum agri veterum Germanorum citra Vistulam complectitur.

Tibiscus amnis piscosissimus, quem vulgus hodie Tayssam nominat, a Dacis illos distinguens in Danubium influit: ultra quem montanis inhaerentes fertiles saltus habitant, qui Transsylvani et Septemcastrenses vocantur, quos quidem et Germanos esse, cum lingua qua etiamnum incolumi utuntur, tum morum facilitas proceritasque et robur corporum indicat. Habent urbes aliquot munitissimas, et a rege Ungariae magistratum, hoc est, praefectum accipiunt, quem Ungarus waywodam nominat, quae vox etiam Sarmatis praefectum velut provinciae, sive (ut cum vulgo loquar) capitaneum significat. Is fuit proximis annis Ioannes ille, a nobis semel Budae (quae Ungarorum metropolis est) visus, Stephani ditissimi Comitis Scipsensis filius, cuius sororem conjugem habuit Sigismundus Poloniae rex. Atque hic quidem ille Ianus est qui lectus a suis et unctus hodie regno Ungariae praeesse dicitur, quo cum illustrissimus Romanorum rex Ferdinandus tot jam annis belligeravit. Porro gentis illius vetustatem ex Tacito et Plinio Rhenanus demonstrat. Daci veteres tanta belli gloria eminebant, ut annua tribute Romani eis dependerent. Quo minus mirum est e Dacia fuisse, qui habenis imperii moderandis adhibiti sint.

Sed Traianus hac re vires et opes eorum augeri, animosque ad maiora erigi veritus, Decibalum eorum regem aggressus vicit, et Daciam totam in provinciae formam redegit, urbes condidit, et colonos deduxit: praeterea et pontem lapideum in Istro mirandi operis non aestimandis sumptibus fecit, quem paulo post Adrianus imperator destruxit, ponte videlicet viam patere Barbaris ad Moesias depopulandas veritus. Nihil enim unquam in solo Barbarico, Romanis aut Rhenum aut Danubium transgressis, stabile aut diuturnum fuit. Dacia igitur provincia sub Gallieno imperatore amissa. Aurelianus eo posterior desperans retineri Daciam omnem

posse, reliquias coloniae in Moesias transtulit, totusque ager Dacicus a Gotthis, a Scandia et Germanici Oceani remotissimis insulis egressis, occupatus est.

Gotthi primum provinciis cis Danubianis magno damno fuere, post paulo consuetudine quadam, et qui saepe inter illos pacis conditiones intervenissent, familiares facti, demum opera provincialium Episcoporum ad fidem Christianam sunt conversi: nam et Theophilum habuerunt orthodoxum episcopum, qui conventui Niceno interfuit, et fidem Arrianis adversam recepit. Post vero et Vulphilam Episcopum, opinionis quidem Arrianorum, sed malis artibus a Valente deceptum, qui gotthicas literas reperit et scripturas sanctas in suae gentis linguam convertit: id quod et Dalmatis suis mox paulo D[ivus] Hieronymus praestitit. Huius Vulphilae Socrates et Theodoretus meminere.

Hodie (tanta est in rebus mortalium vicissitudo) Daciae partem Ungari tenent, partem Turcae, Montana, reliquiae, ut arbitror, Gotthorum et veterum colonorum, quos vulgus Walachos et tractum eorum Walachiam nominat, quorum lingua etiamnum vestigia veteris Romanae Provincialis retinet.

Summum magistratum pariter waywodam cognominant. Commendantur autem non a virtute solum gerendorum bellorum, qua maxime praestant, sed et disciplina domestica et rei publicae prudentissima moderatione.

Religionem Christianam agnoscunt, quanquam Pauli cuiusdam dogmatis iactatis, quibus insunt quae nostris non admodum probantur.

Huius gentis ornatissimam legationem ad Sigismundum regem aliquando in Sarmatia, acceptam honorifice et liberaliter dimissam vidimus, profecto in his paucis viris indoles quaedam Romanae et Gotthicae virtutis elucere videbatur. Cultus illis per omnia Ungarico similis.

Ultra Daciam autem ab amne qui Jerassus Ptolemaeo dicitur, Getarum quondam sedes fuit. Terram eam in Istrum et Pontum porrectam hodie finitimae gentes Moldaviam vocant, et sunt in littore urbes aliquot, Graecorum coloniae, quarum libro 4. meminit Plinius. Ovidius vero libro tertio Tristium de Getis sic scribit.

Hic quoque sunt urbes Gra(ec)iae (quis credere posset.)
Inter inhumanae nomina Barbariae.
Huc quoque Mileto missi venere coloni,
Inque Getis Gra(ec)ias constituere domos.
Ac de universa quidem Sarmatia hactenus.

Пераклад[*]

Сарматыя

У старажытнасці лічылі, што ёсць дзве Сарматыі: адна — Азіяцкая, якая цягнецца на ўсход за Танаіс (Дон) і Меатыйскія балоты (Прыазоўе), другая — Еўрапейская, пра якую зараз пойдзе размова. Яе межамі з'яўляюцца: з поўдня — Дунай, з поўначы — акіян, з усходу — Танаіс, Меатыда (Азоўскае мора), Понт (Чорнае мора), а з захаду — Германія.

Некаторыя аддзяляюць языгаў ад дакаў, у той час як вядома, што і апошнія таксама паходзяць з сармацкіх плямёнаў. Пампоній у трэцяй кнізе, апавядаючы пра Сарматыю, кажа: «Адтуль яна адыходзіць назад і дасягае ракі Істра». І Тацыт у 12-й кнізе называе языгаў сарматамі, блізкімі да якіх з'яўляліся геты, званыя ў рымлян дакамі. А пісьменнік Пліній у 4-й кнізе ваяўнічыя па прыродзе і нясталыя плямёны называў адных бастарнамі, што размяшчаліся бліжэй да Германіі, другіх — раксаланамі і гамаксабітамі, што жылі бліжэй да Танаіса. Не маючы сталага месца жыхарства і жыўлення, усе свае пажыткі яны вазілі з сабой на вазах. Але і скіфы — гэта, увогуле, тыя ж сарматы. Пліній ва ўпамянутай кнізе кажа, што імя скіфаў ператварылася ў сарматаў, а таксама ў германцаў. І ні ў кога не захавалася гэтае старажытнае найменне, акрамя некаторых аддаленых народаў, што жывуць амаль невядомыя іншым смяротным. Прынамсі, у 7-й кнізе Страбон падае, што ў яго час (а ён жыў пры Аўгусце) той бок Сарматыі, які распасціраецца да Барэя [на поўнач], быў не вельмі вядомы, бо з-за перасяленняў народаў адбываецца так, што мяняюцца не толькі іх месцы жыхарства, але і імёны. Таму я коратка раскажу, што сёння лічыцца Сарматыяй.

Паблізу Барэйскага альбо Каданскага акіяна народ, які называюць прусамі, валодае ўрадлівай і выдатна апрацаванай зямлёй. Паводле мовы, культу і звычаяў яны — немцы, аднак гэта частка Польскага каралеўства. За імі на ўсход і на поўнач размяшчаюцца лівонцы, а на захад пры вусці Ізулы (Віслы) — горад Данцыг, славуты сваім выдатным рынкам, які нават не прызнае Польскага каралеўства.

А Польшчай вялікая частка Сарматыі называецца ад роўнядзі, якую самі жыхары на сваёй мове называюць Поле (Pole). Народ цалкам славянскі, скіфскага паходжання, які каля тысячы гадоў таму перасяліўся на гэтыя землі. Аднак гэта знакаміты народ і сваёй выхаванасцю вельмі адрозніваецца ад грубасці старажытных сарматаў. На германскіх землях[†] знаходзяцца два га-

[*] Аўтар выказвае шчырую падзяку кандыдату філалагічных навук Алесю Жлутку за каштоўныя парады, якія былі выкарыстаны пры падрыхтоўцы перакладу да публікацыі.

[†] Услед за антычнымі аўтарамі Вадыян праводзіць мяжу паміж Сарматыяй і Германіяй па рацэ Вісле.

лоўныя гарады. Адзін з іх — сталіца каралеўства, якая называецца Кракаў, з вельмі прыгожым замкам, дзе славуты кароль Жыгімонт за апошнія гады ўзвёў цудоўныя будынкі. Усе гараджане ведаюць абедзве мовы — нямецкую і польскую, а сам горад вылучаецца гэткай пышнасцю, вытанчанасцю і багаццем, што сапраўды можна прызнаць яго каралеўскім.

Другі [галоўны горад] знаходзіцца ў Вялікай Польшчы (бо яна лічыцца падвойнай) і называецца Познань. Ён таксама мнагалюдны, з рэзідэнцыяй біскупа; праз горад цячэ рака, якую жыхары называюць Варта.

Насельніцтва ўнутраных зямель пражывае больш у вёсках, чым у гарадах. І вядомыя там толькі лівонскія гарады, а таксама Вільня ў Літве, якія аддзяляюць Літву ад прыморскай Лівоніі. Уся тая зямля ўвогуле надзвычай багатая хлебам, а таксама рыбай і звяр'ём, аднак з-за велічыні абшараў у асобных мясцінах яна ляжыць неапрацаваная і незаселеная. Акрамя таго, гэты край вызначаецца велізарнымі лясамі, у якіх і па сёння ловяць тураў, быкоў, ласёў, рэдкай велічыні мядзведзяў і іншых дзікіх жывёл такога кшталту, як згадвалі недзе Цэзар, Пліній і Салінус. Але нават Гарцынскі гай (Шварцвальд) нідзе не разлягаецца настолькі шырока, як у наваколлі Вільні і ў той частцы, якая распасціраецца да Меатыды і Баспорскіх краін.

Польшча асабліва не ведае рабаванняў, і настолькі там бяспечна, што ў зімовыя месяцы жыхары нават у адзіночку праходзяць непамерна працяглыя шляхі на лёгкіх вазах, пры гэтым [перамяняючы] ці на адным, ці на другім кані, бо гэты час найбольш зручны для перавозак тавараў у розныя бакі, і чым мацнейшы мароз, тым больш хутка і без перашкод ідзе перавозка менавіта па балотах і рэках, якія цалкам пакрыты льдом.

Пасля караля высокае становішча там займаюць біскупы. Аднак калі патрабуюць інтарэсы каралеўства, ён часта праводзіць сходы, склікаючы мноства шляхты. Да вайсковай службы дапускаюцца толькі шляхціцы і гараджане больш высакароднага саслоўя. Пра магутнасць каралеўства можна пэўна зразумець ужо толькі з таго, як без усялякай затрымкі збіраюцца шматлікія войскі кожны раз, калі ўзнікае патрэба, бо Польшча распасціраецца да маскаў або маскавітаў і да пантыйскага краю і ахоплівае не намнога менш зямель, чым амаль уся Гішпанія мае за Пірэнеямі.

Рэкі сармацкія вельмі прыдатныя. Тая, якую Пталемей называе Хрон, а Пліній, відавочна, — Гутал (Нёман), выцякаючы з Лівоніі, упадае ў Каданскі заліў (Балтыйскае мора). У процілеглым кірунку да Понта Эвксінскага цякуць Тыра (Днестр), Барысфен (Днепр) і пасярэдзіне між імі Аксіак*; усе бяруць пачатак у межах Польскага каралеўства. Вакол іх жывуць шматлікія русіны. Там жа знаходзіцца вельмі багаты край, які ў народзе называюць

* Паводле антычных звестак немагчыма дакладна ўстанавіць, якая рака маецца на ўвазе.

Падоліяй, і дзе знаходзіцца горад Лембург (Львоў), знакаміты салёнай рыбай. Але, сапраўды, вельмі шкада тую зямлю, паўсюль настолькі спрыяльную для пражывання, якая, аднак, у запусценні (калі не лічыць жыхароў параскіданых вёсачак) з-за частых нападаў татараў. Тыя ж, даваяраючыся шпаркасці коней (якія лічацца найлепшымі і найбольш трывалымі), праходзяць за кароткі час вялікія адлегласці, шматлікімі каршунамі накідваюцца на бестурботны народ і зводзяць не толькі скаціну, але і людзей, захопленых у палон, і ніякаму ўзросту не даюць літасці. Няма ў іх ніякай веры, таму і немагчыма іх ні ўціхамірыць згодамі, ні замірыць дамовамі.

Аддаленыя на поўнач маскі або маскавіты мяжуюць з Польшчай на адлегласці амаль у 100 міль на паўночны ўсход ад горада Вільні. Яны насяляюць ўрадлівую зямлю, дзе клімат не настолькі суровы, каб даваць веры старым, распаўсюджаным байкам, якія абвяргаюцца досведам, бо вядома тое, што паведамлялі старажытныя людзі пра арымаспаў і гіпербарэяў з краю нерухомага зорнага полюса. Акрамя таго, няма сумнення, што маскавітаў называюць скажоным словам, таму што ў старажытнасці жыхароў далёкай Сарматыі называлі гамаксабітамі. І, такім чынам, старая назва дасталася прышламу народу, падобна да таго, як імя баэмаў (багемаў) дасталася славянам, што сёння насяляюць Баягэмію (Багемію). Маецца шмат доказаў, якія яўна сведчаць, што гэты народ не тутэйшы.

Карыстаючыся мовай, падобнай да далмацінскай, яны добра разумеюць, калі гаворыць далмат; дасведчаныя таксама ва ўжыванні лацінскай мовы. Вылучаюцца выхаванасцю, ведаюць хрысціянскую веру, паважаюць дамовы. Яны высокага росту, з моцным целам, густымі валасамі і звычайна з блакітнымі вачамі; маюць няхітры лад жыцця, вельмі часта наядаючыся толькі напіткам, які гатуюць з мёду.

Ёсць у іх горад Ноўгарад, названы Вялікім, дзе падчас летняга сонцастаяння амаль не бывае начной цемры, таму што сонца, спусціўшыся невысока над зямлёй, дапазна нясе змярканне, а потым адразу золак без ночы між імі.

У апошнія гады яны мелі князя па імені Васіль, чалавека вялікага і вельмі дасведчанага ў ваенных справах, карацей кажучы, такога выдатнага, што не так даўно сам імператар Максіміліян пажадаў ушанаваць яго пачэсным пасольствам. Я ж мяркую, што ім падуладная і частка Азіяцкай Сарматыі на тым баку Танаіса. І добра вядома, як часта Масковец шматлікімі войскамі паражаў магутнае Польскае каралеўства падчас варожых нападаў, хаця ніколі не адыходзіў беспакарана, будучы пераможаным. У іх [маскавітаў] (аднак толькі ў вершнікаў) больш цяжкае ўзбраенне, чым у татараў, бо апошнія ўсю надзею ўскладаюць на ўцёкі, а лукам і стрэламі наносяць страты, у той час як маскавіты наважваюцца завязваць бітву ўсутыч з праціўнікам.

Гэтыя народы вывозяць шмат каштоўных футраў спачатку ў Польшчу, а потым у іншыя землі. Хаця і русіны таксама дастаўляюць той тавар. У лі-

вонцаў высякаецца драўніна на розныя патрэбы і на караблях перавозіцца па Каданскім заліве ў Данію і навакольныя краіны.

Наогул у тых краях неверагоднае мноства мёду і воску, бо нідзе няма больш доўгіх летніх дзён, якімі цешацца пчолы, народжаныя пераважна для працы.

Татары, народ сквапны і бязлітасны, пражываюць паблізу Херсанеса, што называюць таксама Таўрыкай, і пранікаюць у Місію, якая распасціраецца на поўнач за вусцем Істра [Дуная]. Сцвярджаюць, што яны маюць звычай, надрэзаўшы вену каню, выпусціць кроў і перамяшаць яе з ежай, як Марон паведамляў пра Бізальтыса. Я сам бачыў у Кракаве палонных татараў, якія штодзень елі мяса здохлых жывёл, ледзь толькі патрымаўшы яго каля агню, каб разагрэлася. Каралеўскія слугі прыносілі [ім] шмат іншых страў, яны ж з-за дзікасці і паводле свайго звычаю цешыліся галоўным чынам толькі сваёй ежай.

Не магу прамінуць і таго, што хаця маскавіты і русіны вызнаюць Хрыста і памінаюць апосталаў, аднак прытрымліваюцца іншых цырымоній і догматаў, у адпаведнасці, здаецца, з грэчаскім рытуалам, бо, як і грэкі, не ведаюць прыватных імшаў.

Аднак цяпер ад паўночных і ўсходніх краёў вернемся да паўднёвых. Краінай языгаў часткова валодаюць германцы, што насяляюць Карпацкія цясніны, часткова венгры, каралеўства якіх — Венгрыя — сёння ўключае значную частку Германіі і Сарматыі, гэтак жа як і Польскае каралеўства, якое займае вельмі шмат зямель старажытных германцаў з гэтага боку Віслы.

Багатая рыбай рака Тыбіскус, якую ў народзе сёння называюць Тайса [Tissa], аддзяляе іх ад дакаў і ўпадае ў Данубій [Дунай]. За ёю ў гарах і ва ўрадлівых далінах жывуць тыя, каго называюць трансільванамі і сёміградцамі. Яны таксама з’яўляюцца германцамі. На гэта ўказваюць і непашкоджаная мова, якой яны карыстаюцца, і мяккасць, высакародства нораваў, і моцнае цела.

У іх ёсць некалькі вельмі ўмацаваных гарадоў. Ад караля Венгрыі яны прымаюць намесніка, г. зн. прэфекта, якога венгры называюць ваяводай, тым жа словам абазначаецца таксама прэфект у сармацкай правінцыі або (калі размаўляць з народам) [словам] капітан. У апошнія гады ім быў Іаан, якога мы ўпершыню бачылі ў Будзе — сталіцы венграў, сын Стэфана, найбагацейшага спышскага намесніка, з сястрой якога ажаніўся польскі кароль Жыгімонт. Ён і ёсць менавіта той Ян, што сёння, як кажуць, кіруе ў Венгрыі каралеўствам, абраны сваімі суайчыннікамі і вельмі багаты. З ім ужо шмат гадоў вёў вайну найсвятлейшы кароль Рымскі Фердынанд.

Старажытнасць таго народа апісвае Рэнан паводле звестак з Тацыта і Плінія. Старажытныя дакі вызначаліся такой вайсковай славай, што рымляне плацілі ім штогод даніну. Не дзіва, што менавіта з Дакіі паходзілі тыя, каго выкарыстоўвалі ў кіраванні імперыяй. Але Траян, баючыся таго, што з-за гэтага ўзрастае іх моц і багацце і што яны могуць падняцца на большае, напаўшы, перамог іх караля Дэцыбала. Ён зрабіў усю Дакію правінцыяй, заснаваў гарады і прывёў перасяленцаў. Акрамя таго, не шкадуючы сродкаў, пабудаваў на Істры каменны мост цудоўнай работы, які пазней разбурыў імператар Адрыян, відавочна, з-за боязі, што мост адкрывае шлях варварам і мезійцам для спусташэння, бо ў варварскай краіне, калі рымляне пераходзілі Рэйн або Дунай, нішто і ніколі не было ні трывалым, ні даўгавечным. Правінцыя ж Дакія была страчана за імператарам Галенам. Наступны [імператар] Аўрэліян, згубіўшы надзею ўтрымаць Дакію, змог перавесці калоніі ў Мезію, і ўсю дакскую зямлю захапілі готы, што прыйшлі са Скандынавіі і далёкіх выспаў Нямецкага акіяна.

Спачатку готы ўяўлялі сабой вялікую пагрозу для правінцый на гэтым баку Дуная, потым устанавіліся некаторыя абмежаваныя зносіны, хаця часта яны парушалі мірныя адносіны, ахвяруючы блізкімі. Толькі вялікім клопатам правінцыяльных біскупаў яны былі звернуты да хрысціянскай веры.

Так, напрыклад, быў у іх Тэафіл (Феафіл), праваслаўны біскуп, які ўдзельнічаў у Нікейскім саборы і прыняў варожую арыянскую веру. Затым, безумоўна, біскуп Вульфіла, хаця таксама арыянскіх поглядаў, уцягнуты Валентам у лжывыя навукі. Ён прыдумаў гоцкае пісьменства і пераклаў Святыя Пісанні на мову свайго народа, тое, што пазней даў сваім далматам божы Геранім. Гэтага Вульфілу згадвалі Сакрат і Тэадарэтус.

Сёння (пакольші змены — гэта доля смертных) часткай Дакіі валодаюць венгры, часткай — туркі. У горных абласцях жыве, як я мяркую, астатняя частка готаў, былых перасяленцаў, якіх у народзе называюць валахамі, а іх краіну — Валахіяй. Іх мова ўсё яшчэ захоўвае сляды старой лацінскай правінцыяльнай мовы. Кіраўнік урада ў іх таксама называецца ваяводай. Гэта пасада даецца не толькі за доблесць у вядзенні вайны, у чым яны найбольш вылучаюцца, але і за лад у хатняй гаспадарцы ды за вельмі разумнае кіраванне дзяржавай.

Вызнаюць яны хрысціянскую рэлігію, хоць і прымаюць некаторыя догматы Паўла, змест якіх не вельмі ўхваляецца ў нас.

Некалі ў Сарматыі мы назіралі ганаровае пасольства гэтага народа да караля Жыгімонта, якое было з вялікай павагай прынята і з годнасцю адпушчана. І сапраўды ў некаторых з гэтых людзей, як прыродная ўласцівасць, адчуваліся некаторыя сляды рымскіх і гоцкіх дабрачыннасцей. Культ у іх цалкам падобны да венгерскага.

За Дакіяй, пачынаючы ад ракі, якую Пталемей называў Ерасус [Серет?], некалі было месца пражывання гетаў. Сёння тую зямлю, што ляжыць паміж Істрам і Понтам, суседнія народы называюць Малдавіяй. А на марскім узбярэжжы існуе некалькі гарадоў — грэчаскіх калоній, якія згадвае ў 4-й кнізе Пліній. Авідзій жа ў трэцяй кнізе Элегій так піша з краю гетаў:

Тут ёсць таксама гарады Грэцыі (хто б мог падумаць)
Сярод цёмнага варварства — славутыя імёны.
Сюды таксама прыбылі пасланыя Мілетам каланісты
І сярод гетаў пабудавалі грэчаскія дамы.
І па ўсёй Сарматыі дагэтуль.

Публікацыя І. А. Сынковай

З ГІСТОРЫІ НАВУКОВЫХ КАНТАКТАЎ БЕЛАРУСКАГА ІНСТЫТУТА ГАСПАДАРКІ І КУЛЬТУРЫ І АКАДЭМІІ НАВУК БССР (1934—1936 гг.)

Падзел тэрыторыі Беларусі на некалькі частак, замацаваны Рыжскім мірным дагаворам у сакавіку 1921 г., негатыўна адбіўся на перспектывах эканамічнай адбудовы разбуранага шматгадовымі ваеннымі дзеяннямі краю, перашкаджаў росту і ўмацаванню беларускай культуры, навуковаму вывучэнню беларускіх зямель як цэласнага сацыяльна-эканамічнага, прыроднага і культурнага комплекса. Палітычныя, навуковыя і культурныя кантакты паміж дзвюма часткамі беларускага народа, што жылі ў межах БССР і Польшчы, былі вельмі абмежаваны. Тым не менш прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі Заходняй Беларусі і БССР стараліся ўмацоўваць узаемныя кантакты, дапамагаць адзін аднаму ў рэалізацыі навуковых і грамадскіх праектаў. Цікавай старонкай навуковых кантактаў паміж Заходняй Беларуссю і БССР стала перапіска Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры і Камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі пры Акадэміі навук БССР.

Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры (БІГіК) быў утвораны ў 1926 г. прадстаўнікамі заходнебеларускай інтэлігенцыі, якая знаходзілася пад уплывам палітычнай партыі Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (БХД). У статуце інстытута былі дакладна сфармуляваны мэты дзейнасці арганізацыі — развіццё беларускай культуры, мастацтва і літаратуры ў межах Польшчы, садзейнічанне развіццю беларускіх сельскагаспадарчых кааператываў, пчалярства і вясковых промыслаў. Кіраўніцтва інстытута размяшчалася ў Вільні, аднак у правінцыі ў розны час існавала каля ста мясцовых гурткоў арганізацыі, якія аб'ядноўвалі больш за тысячу актывістаў. Першым старшынёй БІГіК (1926—1929 гг.) быў Адам Більдзюкевіч. З 1929 па 1936 г. БІГіК узначальваў вядомы заходнебеларускі рэлігійны і грамадскі дзеяч ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі [1, s. 140].

Найлепшыя навуковыя сілы Інстытута былі сабраны ў Вільні. Члены віленскага аддзела арганізацыі стварылі вялікую бібліятэку, займаліся вывучэннем абшараў Заходняй Беларусі. У сакавіку 1934 г. у БІГіК былі ўтвораны 4 асобныя секцыі, якія павінны былі займацца навуковай работай па розных напрамках: этнаграфіі і археалогіі (кіраўнік М. Пецюкевіч), эканомікі і статыстыкі (Адольф Клімовіч), гісторыі і сацыялогіі (Мікола Шкялёнак), літаратуры і мастацтва (Станіслаў Станкевіч) [2, с. 2]. Напрыклад, секцыя этнаграфіі і археалогіі павінна была збіраць помнікі матэрыяльнай і духоўнай культуры народа, апрацоўваць іх і папулярызаваць шляхам дэманстрацыі ў музеі БІГіК, аб пачатку стварэння якога было заяўлена ў 1935 г. [3, с. 2]. Планавалася таксама стварэнне секцыі прыродазнаўства і геаграфіі. Пры віленскім аддзеле БІГіК была арганізавана дружына беларускіх скаўтаў імя Ф. Багушэвіча пад кіраўніцтвам ксяндза Станіслава Глякоўскага.

Камісія па вывучэнні Заходняй Беларусі была ўтворана ў 1926 г. пры Інстытуце беларускай культуры і з моманту стварэння Беларускай акадэміі навук функцыяніравала як яе структурнае падраздзяленне. Галоўнай мэтай гэтай установы было збіранне звестак і напісанне прац, у якіх адлюстроўваліся б пытанні сацыяльнага, эканамічнага і палітычнага жыцця Заходняй Беларусі, а таксама яе прырода і клімат [4, с. 47]. У другой палове 1920-х — пачатку 1930-х гг. Камісія выдала шэраг важных навуковых даследаванняў і зборнікаў дакументаў, сярод якіх варта адзначыць зборнік «Інтэрпэляцыі беларускіх паслоў у польскі сойм (1922—1926 гг.)» (1927) і працу Гаўрылы Гарэцкага «Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы» (1928). Два разы на год Камісія друкавала ўласны «Інфармацыйны бюлетэнь» [5, с. 156]. У розны час Камісію ўзначальвалі М. С. Арэхва (1931—1932), П. В. Мятла (1932—1933), Я. С. Бабровіч (1933), Л. М. Янкоўская (1934—1936). Камісія па вывучэнні Заходняй Беларусі працавала ў значнай ступені не толькі як навуковая, але і як ідэалагічная ўстанова, даследаванні якой павінны былі падкрэсліваць прыгнечаны стан беларускай нацыянальнай меншасці ў межах польскай дзяржавы.

Такім чынам, БІГіК і Камісія па вывучэнні Заходняй Беларусі пры АН БССР былі арганізацыямі, якія ставілі перад сабой розныя навуковыя і грамадскія мэты і існавалі ў розных палітычных і ідэалагічных умовах. Тым не менш гэта не перашкодзіла ім усталяваць даволі трывалае супрацоўніцтва.

11 жніўня 1934 г. Камісія па вывучэнні Заходняй Беларусі даслала Галоўнаму ўраду Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры ліст, у якім прапаноўвала пачаць абмен навуковай літаратурай і перыядычнымі выданнямі. Падаваўся зваротны адрас Камісіі: БССР, г. Менск, вул. Ленінская, 29 [6, арк. 26]. Праз месяц, 15 верасня, у Мінск быў накіраваны адказ, у якім БІГіК пагаджаўся на пачатак абмену кнігамі з Акадэміяй навук. Адначасова ў лісце выказвалася засцярога, што беларускіх прац, якія выдаюцца ў Заходняй Беларусі, намнога менш, чым тых, што выдаюцца ў БССР, і таму ўзнікае пытанне, ці зможа БІГіК высылаць у Мінск колькасць літаратуры, адпаведную прысланай [6, арк. 25а]. Аднак навуковых супрацоўнікаў Акадэміі навук цікавілі не толькі беларускія кніжныя выданні, але і беларуская перыёдыка, асноўныя польскія газеты і часопісы, што выходзілі ў Заходняй Беларусі: «Słowo», «Kurjer Wileński», а таксама літаратура эканамічнага і сельскагаспадарчага зместу: «Tygodnik rolniczy», «Ptrzegląd handlowogospodaczy ziem północno-wschodnich» і інш. Акадэмія навук прасіла выслаць яшчэ статыстычныя зборнікі і кнігі па сельскай гаспадарцы, у тым ліку і выданні Універсітэта імя Стэфана Баторыя ў Вільні. Найбольш цікавілі Камісію па вывучэнні Заходняй Беларусі выданні, у якіх адлюстроўвалася дзейнасць заходнебеларускіх партый і арганізацый. Усталёўваючы абмен літаратурай з БІГіК, Камісія, разам з кнігамі па гаспадарцы і беларускай літаратуры, што выдаваліся ў Вільні, прасіла прыслаць у Мінск кнігі адкрыта антыкамуністычнага зместу, да выдання якіх БІГіК не меў ніякага дачынення.

Напрыклад, гэта былі брашуры І. Альхоўскага «Як жывецца сялянству пад камуністычнай уладай», Ф. Акінчыца «Праваканыя беларускага народу», С. Баркоўскага «Камсамол» і ягоныя мэты».

У сваю чаргу БІГіК выслаў у Мінск спіс, у якім было больш за шэсцьдзесят выданняў, звесткі аб надрукаванні якіх даходзілі да Заходняй Беларусі [6, арк. 17]. Пры гэтым у сферу зацікаўленасці гэтай установы таксама ўваходзілі выданні самага рознага кшталту, пачынаючы ад зборнікаў казак А. Сержпутоўскага да гістарычных і ідэалагічных работ Кернажыцкага і Зюзькова.

У хуткім часе ўстановы атрымалі першыя пасылкі з кнігамі. Супрацоўнікаў АН БССР найбольш зацікавілі камплекты беларускай прэсы і выданні беларускіх палітычных партый. БІГіК найбольш жадаў атрымліваць «Летапіс друку БССР», а таксама часопісы, прысвечаныя эканамічнаму, палітычнаму і культурнаму развіццю БССР.

Пасля ўсталявання кантактаў з Савецкай Беларуссю БІГіК здабываў савецкую літаратуру не толькі для сваёй бібліятэкі, але і для прадстаўнікоў заходнебеларускай інтэлігенцыі. Так, у канцы 1935 г. да кіраўніцтва Інстытута звярнуўся вядомы беларускі рэлігійны дзеяч, літаратар і педагог Сяргей Паўловіч. Ён працаваў над складаннем беларускага буквара для дзяцей, што толькі пачыналі вучыцца чытаць і пісаць па-беларуску, і прасіў БІГіК замовіць у АН БССР беларускамоўныя падручнікі і навукова-метадычную літаратуру. Просьба С. Паўловіча была пераслана ў Мінск і ўжо ў хуткім часе адтуль прыйшла частка патрэбнай літаратуры [6, арк. 20]. Гэтыя кнігі былі ў поўнай меры выкарыстаны С. Паўловічам падчас складання знакамітых у Заходняй Беларусі буквароў «Першыя зерняткі» і «Засеўкі».

Распачаты актыўны кнігаабмен паміж БІГіК і Акадэміяй навук БССР адразу ж сустрэў перашкоды з боку польскай адміністрацыі. Так, 3 студзеня 1936 г. з Мінска ў Вільню быў накіраваны ліст з паведамленнем аб тым, што падчас перасылкі на віленскай пошце з пакунка з кнігамі былі выняты нумары газет «Беларуская крыніца», «Родны край», «Пралескі», «Шлях моладзі» і інш., а таксама кнігі «Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення» ксяндза Адама Станкевіча і «Шляхі змагання» Уладзіслава Казлоўшчыка.

Віленская паліцыя не дазваляла выдачу прадстаўнікам БІГіК таксама і тых кніг, што прысылаліся з БССР. Так, з шаснаццаці кніжак, што былі высланы з Мінска 4 студзеня 1936 г., на пошце ў Вільні былі затрыманы трынаццаць. Справа была ў тым, што БІГіК не меў дазволу на атрыманне і захоўванне кніг, якія не мелі права перасылкі ў Польшчы (т. зв. паштовага дэбіту). Таму ў наступных лістах БІГіК прасіў высылаць выданні, што не маюць паштовага дэбіту ў Польшчы, на адрас Літоўскага навуковага таварыства ў Вільні, якое мела дазвол на атрыманне такіх кніг [6, арк. 23адв].

Да пачатку 1936 г. кніжны абмен паміж БІГіК і АН БССР быў трывала ўсталяваны. З Заходняй Беларусі ў Мінск дасылаліся газеты і часопісы: «Бела-

руская крыніца», «Беларуская борць», «Новы шлях», «Студэнская думка», «Наша воля», «Родны край», «Да злучэньня» і шмат іншых. Забяспечваў БІГіК Акадэмію навук і найноўшай польскамоўнай сельскагаспадарчай і грамадска-палітычнай перыёдыкай. Усе гэтыя выданні мелі для Акадэміі навук вялікую вартасць. Нельга сумнявацца, што яны былі выкарыстаны пры напісанні выданай АН БССР у 1935 г. калектыўнай працы «Политические партии в Польше, Западной Беларуси и Западной Украине». Праўда, ва ўмовах ідэалагічнага ціску на навуку супрацоўнікі Акадэміі навук нават пры ўсім жаданні не маглі аб’ектыўна асвятліць дзейнасць беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў, ад якіх акурат і атрымлівалі літаратуру і перыядычныя выданні з Польшчы. У кнізе, насуперак відавочным фактам, падкрэслівалася, што польскі ўрад матэрыяльна падтрымлівае БХД і адпаведна БІГіК [7, с. 289].

Далейшаму разгортванню кантактаў дзвюх беларускіх навуковых устаноў перашкодзілі аб’ектыўныя прычыны. Восенню 1936 г. польская адміністрацыя спыніла дзейнасць БІГіК, і ў тым жа годзе Камісія па вывучэнні Заходняй Беларусі была пераўтворана ў Секцыю па вывучэнні Заходняй Беларусі пры Інстытуце гісторыі АН БССР, а яе кіраўніцтва рэпрэсіравана.

Выбраныя лісты з перапіскі БІГіК і Камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі, якія друкуюцца ніжэй, захоўваюцца ў фондзе 880 (Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры) Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. Аўтар публікацыі шчыра дзякуе навуковаму супрацоўніку Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Уладзіміру Ляхоўскаму, які першы выявіў гэтыя матэрыялы і ласкава дазволіў імі скарыстацца.

Л і т а р а т у р а

1. Moroz M. «Krynica». Ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu. Białystok, 2001. 230 s.
2. Беларуская Крыніца. 1934. № 14.
3. Беларуская Крыніца. 1935. № 19.
4. Астрога В. Камісія па вывучэнні Заходняй Беларусі. Т. 4. 415 с.
5. Орехво Н. С. Дела и люди КПЗБ. Воспоминания. Минск. 287 с.
6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Перапіска з АН БССР аб кнігаабмене, з гурткамі аб арганізацыі і іх працы.
7. Левин М. Белорусская санация (Луцкевич—Островский) // Политические партии в Польше, Западной Беларуси и Западной Украине. Минск. С. 280—290.

1. Ліст Камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі ў БІГіК ад 15 сакавіка 1935 г.

15.III.1935 г.

БЕЛАРУСКАМУ ІНСТЫТУТУ ГАСПАДАРКІ І КУЛЬТУРЫ

г. Вільно

Просім прабачэння, што так доўга нічога не пісалі адносна нашай умовы кнігаабмена.

Умову Вашу мы прымаем, як у адносіне нашых і В/выданняў, таксама і адносна выданняў іншых выдавецтваў, пачынаючы з 1935 г.

Справа горш з выданнямі за ранейшыя гады, большасць якіх ужо вычарпана і няма ніякай магчымасці іх дастаць. Такія выданні прыдзецца высылаць па магчымасці.

Вось, здаецца, усё, што датычыць нашай умовы, пры наяўнасці якой мы можам зноў аднавіць нашу сувязь.

Што датычыць далейшага абмену, то мы пасылаем Вам з Вашага спіса наступныя кнігі:

1. працы сэкцыі археалёгіі т. т. I, II, III (3 кніжкі).
2. Дубінскі — Бібліяграфія.
3. Лушчыцкі — Советы нацыянальна-польскага Дзяржынскага раёну.
4. Вольфсон — Сучасная рэлігійнасць (усіх 6 кніг).
5. Руска-беларускі слоўнік яшчэ не выйшаў з друку.

Што датычыцца статыстычных матарыялаў (у галіне кніжна-выдавецкай справы ў БССР), то хутка выходзіць з друку апошні нумар «Летапісу друку БССР», дзе будуць усе матэрыялы, характэрызуючыя выдавецкі рух у БССР. Пасля выхаду яго з друку, пры жаданні Вы зможаце яго атрымаць праз нас.

З свайго боку мы просім прыслаць нам усе выданьні на бел. мове, вышаўшыя ў 1934 г., уключаючы гадавікі журналаў і газет, апрача тых, якія Вы ўжо нам прыслалі, а таксама ўсе выданні на бел. мове, вышаўшыя ў 1935 г.

Нашы выданні 1935 г. вышлем крыху пазней.

Звяртаемся да вас з запытаннем адносна таго ці зможаце Вы прыслаць нам усе пэрыядычныя выданні на бел. мове, як-та: «Бел. Крыніцу», «Родны Край», «Новы Шлях», «Шлях Моладзі» і інш. і што-бы вы жадалі атрымаць у замен гэтых выданняў. Просьба паведаміць нас аб гэтым, а таксама аб атрыманні высланых намі кніжак.

З паважаннем: Камісія па вывуч. Зах. Бел. пры БелАН.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 3. *Машынапіс, выкананы на бланку АН БССР.*

2. Ліст БІГіК у АН БССР ад 6 красавіка 1935 г.

6.IV.1935 г.

БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК У МЕНСКУ

Пісьмо Ваша з дня 15.III. мы атрымалі 18.III, а кніжкі (усе шэсьць) 21.III. Вельмі мы рады, што кнігаабмен паміж намі ўзышоў на нармальны і правільны шлях. Асталося шкадаваць, што гэта сталася гэтак позна.

Цяпер, прыступаючы да сыстэматычнага камплектаваньня нашай бібліятэкі савецкімі выданьнямі, мы просім Вас прыслаць нам на пачатак як найболей статыстычных матар’ялаў, іменна:

1) Летапіс Беларускага Друку (Летапіс друку БССР) за ўсе гады, гэта зн. ад 1925 году ўключна, апроч нумароў 1, 2, 3, 4 і 5 (за 1934 год), якія Вы

ўжо нам прыслалі. Летапіс друку БССР просім высылаць нам заўсёды ад пачатку 1935 году разам з Вашымі выданьнямі.

2) Wykaz literatury o Polsce, Zach. Ukrainie i Zach. Białorusi. J. Zalewski. M. 1931.

3) Гэтага-ж аўтара — Бібліяграфія Літэратуры. M. 1933.

Калі вышла кніжка «Бібліяграфія беларусазнаўства за 1917—1927 год» (Была зацемка, што яна друкуецца), то просім і яе выслаць.

З папярэдняга нашага сьпісу просім выслаць апошнія дзьве кніжкі: Шпілеўскі і Бабровіч, Гістарычны нарыс Дзяржыншчыны. M. 1932, і «Навука на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі» (чатыры часткі). Што датыча часапісу «Савецкая Краіна», то дзеля вялікага аб'ёму гадавікоў гэтага часапісу прыдзецца іх адлажыць на потым, бо і так мы баімся, што астанемся перад Вамі ў даўгу. Аканчальны разрахунак паміж намі, на наш пагляд, найлепш будзе рабіць пры канцы кожнага году, тады падлічылі-б старонкі і зьвялі агульны гадавы біланс, а ў пачатку году пасылалі-б менш-больш «на вока», натуючы колькасьць старонак ці аркушоў. Ня ведаем як лічыць газеты (напр. «Б. Крыніцу» і інш.), ці таксама паводле старонак, ці можа лепш паводле аркушоў?

Разумеем добра, што будзеце мець труднасьці (і мы іх будзем мець) з тымі выданьнямі, якія ўжо распраданы (напр. Летапіс Бел. друку за 1935 г.), але калі ўжо ня будзе абсалютна ніякай магчымасьці дастаць іх і прыслаць нам, то мы прасілі-б пазычыць нам (напр. Летапіс за 1925 г.). Гэтакія пазычаныя друкі мы Вам або Вы нам прысылалі-б заказною пасылкаю і такою-ж варочалі-б назад. Ці Вы прыймаеце гэты праект?

Пасылаем Вам усе беларускі друкі за 1934 год а так-жа першую чвярціну 1935 году (апроч сканфіскаваных).

З паважаньнем Беларускі Інстытут Гасп. і Культуры.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 1. *Машынапіс лацінкай.*

3. Ліст Камісіі па вывучэнню Заходняй Беларусі ў БІГіК ад 13 красавіка 1935 г.

13.IV.1935 г.

БЕЛАРУСКАМУ ІНСТЫТУТУ ГАСПАДАРКІ І КУЛЬТУРЫ

г. Вільня

Ліст Ваш ад 6/IV г. г. намі атрыман.

Выданні, высланыя Вамі мабыць на днёх атрымаем.

Пастраемся па меры магчымасці выслаць Вам усё, аб чым Вы просіце.

Пакуль дасылаем Вам з бібліяграфіі — Залеўскага за 1932 г. і 1933 г.

У адказ на В/просьбу даслаць Вам выданні аб эканамічным і культурным жыцці БССР, дасылаем Вам часопіс літаратуры і мастацтва «Полымя Рэволюцыі» — 11 кніг за 1934 г. і 1 за 1936 г.

Ці падыходзіць ён для Вас. Па гэтым жа пытанням дашлём Вам «Соцыялістычнае будаўніцтва».

З паважаннем — Камісія па вывучэнню Зах. Беларусі пры БелАН.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 5. *Машынапіс, выкананы на бланку АН БССР.*

4. Ліст БІГіК у АН БССР ад 20 красавіка 1935 г.

20.IV.1935 г.

БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК У МЕНСКУ

Пісьмо Ваша з дня 13.IV. і кніжкі (2 Бібліяграфіі Залеўскага і 12 кніжак «Полымя Рэволюцыі») мы атрымалі 17.IV. Часопіс «Полымя Рэволюцыі» для нас падходзіць і мы просім яго высылаць нам заўсёды. Ім прадусім заінтарасаваліся нашы маладыя літэраты і крытыкі. Калі можна, то вельмі просім выслаць нам усе нумары гэтага часапісу, які абыймае літаратуру, мастацтва і крытыку, мы хацелі-б мець такі часапіс, які падаваў-бы абшырную хроніку культурнага і аканамічнага жыцьця БССР і гэтым самым адбіваў-бы ў сабе ўсё жыцьцё Рэспублікі.

Жадаем мець такі часапіс дзеля таго, што ўсіх часапісаў, якія выходзяць у БССР і ў якіх рэеструюцца факты культурнага і эканамічнага жыцьця краю, выпісаць ня маем матар'яльнай магчымасьці. Аднака-ж хацелі-б ведаць, што робіцца ў галіне школьніцтва, колектывізацыі промыслу і інш., людзі інтэрэсуюцца так-жа палітычным жыцьцём БССР. Ці ў «Соцыялістычным будаўніцтве» ўсё гэта будзе? Ці пасылку нашу з бел. друкамі за 1934—5 Вы атрымалі? Дня 13.IV. мы выслалі Вам № 16 «Б. Крыніцы», № 7 «Р. Краю», № 4 «Хр. Думкі», дня 27.IV. № 17—18 «Б. Крыніцы» разам з № 4 «Пралесак», № 5 «Шлях Моладзі» (№ 4 сканфіскаваны), № 4—5 «Да Злучэньня» і № 8 «Р. Краю». Выслалі іх звычайнымі друкамі. Ці яны да Вас дайшлі? Калі дайшлі, то гэтакім парадкам будзем дасылаць Вам усе газеты і часапісы.

З паважаньнем Беларускі Інстытут Гасп. і Культуры.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 4адв. *Машынапіс лацінкай.*

5. Ліст БІГіК у АН БССР ад 31 ліпеня 1935 г.

31.VII.1935 г.

БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК У МЕНСКУ

Разам з гэтым пасылаем Вам №№ 28 і 29 «Б. Крын.»; 17, 18 і 19 «Р. Краю», 7 «Хр. Думкі», 7 «Шлях Моладзі», 1 «Студ. Думку», «Рэгулямін Б. Нац. Ком.», «Зборнік Роднага Краю», «Хлапец» (повесьць), «Заходняя Беларусь як абшар фаўністычных досьледаў». Пры гэтым паведамляем, што ад 13.IV. высылаем Вам УСЕ беларускія друкі, якія зьяўляюцца на абшары Зах. Беларусі: Апошні раз выслалі 5.VII. нумар 16-ты «Родн. Краю» і аднаднёўку «Выясьненьні». Ад 5.VII. па сяньняшні дзень не высылалі, карыстаючыся з летняга перарыву. Ад сяньняшняга дня будзем пасылаць ізноў рэгулярна.

За гэтыя друкі просім нам выслаць:

1) Летапіс Беларускага Друку (Летапіс друку БССР) за ўсе гады, г. зн. ад 1925 да 1935 году ўключна (апроч нумароў 1, 2, 3, 4, 5 за 1934 год, якія Вы нам ужо прыслалі), Летапіс друку БССР просім прысылаць нам заўсёды разам з выданьнямі Акадэміі па магчымасьці зараз пасьля іх выхаду.

2) Усе кніжкі «Полымя Рэволюцыі» ад пачатку выдавецтва (апроч кніжак за 1934 год і першай кніжкі за 1935 г.)

3) Ф. Турук. Очерк истории революционного и национального движения белорусов. Москва. 1921.

4) Гістарычны нарыс Дзяржыншчыны — Шпілеўскага і Бабровіча. Менск. 1932.

5) Навука на службе нацдэмаўскай контррэволюцыі (чатыры часткі).

За гэтыя кніжкі мы палічым усе беларускія друкі, якія мы выслалі Вам за 1934 год і якія будзем высылаць да канца 1935 году. Калі-б Вы мелі нейкія засьцярогі адносна гэтай прапазыцыі, ветліва просім нас паведаміць.

Хоць Летапіс Беларускага друку за 1925 год распрaданы, то ўсёж такі мы хацелі-б яго мець у нашай бібліятэцы дзеля камплету. Калі-б Вы яго маглі дастаць, то што Вы хацелі-б за яго атрымаць?

Пісьмо Ваша з 25.VII. і 17 кніжак мы атрымалі.

З паважаньнем Беларускі Інстытут Гасп. і Культуры.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 6. *Машынапіс лацінкай з рукапіснымі праўкамі ксяндза В. Гадлеўскага, выкананы на бланку беларускага літаратурна-навуковага часопіса «Праменьні».*

6. Ліст БІГіК у АН БССР ад 21 кастрычніка 1935 г.

21.X.1935

БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК У МЕНСКУ

Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры атрымаў ад С. Паўловіча паперу з просьбай памагчы яму ў працы каля складаньня беларускага лемантара. Зьмест гэтай паперы такі:

«З даручэньня кнігарні «Пагоня» я ўкладаю зараз беларускі лемантар для школы і хатняга навучаньня. У працэсе гэтае работы было-бы вельмі пажадана выкарыстаць у пэўнай меры — перадусім з боку мэтадычнага — тыя крыніцы, якія ў гэтым адношаньні існуюць у Савецкай Беларусі. З гэтае прычыны маю гонар прасіць БІГіК, ці ня было-бы магчымым Зьвярнуцца ў Беларускую Акадэмію Навук ці іншую якую ўстанову ў Менску з просьбай аб высылцы на імя БІГіК у якнайхутчэйшым часе:

1) адпаведнай мэтадычнай літэратуры,

2) беларускіх лемантароў, найбольш пашыраных, ці лепшых, асобна

а) для школы і

б) хатняга навучаньня (для дарослых),

3) камплект дзіцячых ці школьных журналаў і

4) камплект дзіцячай бібліятэкі (маленечкія кніжачкі з ілюстрацыямі), выданьняў апошніх гадоў. Па выкарыстаньні ўсё гэта асталося-б у бібліятэцы БІГіК.

З паважаньнем /-/ С. Паўловіч.

20 кастрычніка 1935 г. Вільня.»

Перасылаючы копію просьбы С. Паўловіча БІГіК зварочваеца да Вас з ветлівай просьбай прыслаць у меры магчымасьці патрэбнай літэратуры. Аб высылцы просім паведаміць нас пісьмом.

Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 20. *Машынапіс лацінкай, выкананы на бланку беларускага літаратурна-навуковага часопіса «Праменьні».*

7. Ліст Камісіі па вывучэнню Заходняй Беларусі ў БІГіК ад 31 кастрычніка 1935 г.

31 кастрычн. 1935 г.

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ ГАСПАДАРКІ І КУЛЬТУРЫ

м. Вільно

Ліст Ваш атрымалі. З кніг, якія Вы ў нас прасілі — мы пакуль што дасылаем толькі частку іх. Што датычыцца мэтадалагічнай і дзіцячай літаратуры, мы Вам дашлем яе у бліжэйшыя часы. Калі Вам патрэбны будуць яшчэ іншыя кнігі, напішыце і мы іх Вам дашлем.

Адначасова просім Вас выслаць нам ужо вышаўшыя беларускія выданні і тыя, якія будуць выходзіць.

Сёння намі атрыман ад Вас Беларускі календар на 1936 г. і творы Міхася МАШАРА.

Дадатак: Спіс высланай літаратуры.

Камісія па вывуч. Зах. Беларусі пры БелАН.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 18. *Машынапіс, выкананы на бланку АН БССР.*

8. Ліст БІГіК у АН БССР, снежань 1935 года.

XII.1935 г.

БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК У МЕНСКУ

Пісьмы Вашы з дн. 29.XI і 14.XII гг. мы атрымалі. Пасьля вялікіх захадаў на пошце, у старастве і ваяводзтве атрымалі так-жа большую часьць кніг, асталося яшчэ нам недаручаных пяць, дзьве з іх адасланы (як нам заявілі у старастве) у суд, які мае сьвердзіць, ці няма ў іх азнак праступнасьці (cech przestępstwa).

Дзівіць нас вельмі тое, што Вы не атрымліваеце ад нас друкаў, якія мы пасылалі Вам ад палавіны лістапада. Кожны тыдзень. Цяпер сабралі ўсё за ўвесь гэты час і пасылаем заказною пасылкаю. У ёй знаходзяцца такія друкі:

«Б. Крыніца» №№ 43, 44, 45, 46, 47, 48. «Р. Край» №№ 1, 32, 33, 34, 35. «Калосьсе» кн. 3 і 4. «Пралескі» №№ 9 і 10. «Шлях Моладзі» № 12. «Б.

Борць» № 6. «Хр. Думка» № 12. «Самапомач» №№ 11 і 12. «Наша Воля» № 1. «Золак» № 1. «Mówią Młodzi» № 1. Ад. Станкевіч — Да гісторыі бел. палітыч. вызваленьня. М. Машара — Вясельле. Д. Анісько — Да бел. народу. Ул. Казлоўшчык — Шляхам змаганьня. Я. Тарасевіч — Беларусы ў сьвятле праўды. Беларускі календар 1936 г. (кніжка) выд. ТБА.

З свайго боку просім Вас выслаць нам:

1) Выданьні Акадэміі (апроч тых, якія Вы нам ужо высылалі на пачатку году).

2) Летапіс Друку БССР: усе нумары за гэты год, апроч 1, 2 і 3, а так-жа № 12 за прошлы год.

3) «Полымя Рэволюцыі» № шосты і наступныя за гэты год.

4) Лепшай гаспадарчай літаратуры.

Аб высылцы заўсёды паведамляйце нам. Мы будзем дасылаць Вам усе друкі заказнымі пасылкамі кожныя два тыдні. У ліку гэтых друкаў будзем дасылаць так-жа «Przegląd gosp. ziem półn-wshodnich» і «Tygodnik rolniczy». Калі будзе якая перашкода, зараз просім паведаміць нас аб гэтым. Калі-б вы не атрымалі яшчэ якіх друкаў, просім паведаміць і мы Вам дашлём.

Беларускі Інстытут Гасп. і Культуры.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 13адв. *Машынапіс лацінкай.*

9. Ліст Камісіі па вывучэнню Заходняй Беларусі ў БІГіК ад 3 студзеня 1936 г.

3 студзеня 1936 г.

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ ГАСПАДАРКІ І КУЛЬТУРЫ
г. Вільно

Ліст Ваш ад 27/XII-35 г. мы атрымалі. Мы вельмі здзіўлены, чаму мы не атрымалі ўсе Вашы выданні, якія Вы нам рэгулярна штотыдня дасылалі, пачынаючы з паловы лістапада. У апошняй пачцы атрыманай намі не хапае наступных выданьняў: «Беларуская крыніца» № 43, 44, 45, 46, 47, 48; «Родны край» № 31, 32, 33, 34, 35, «Пралескі» № 9 і 10, «Шлях Моладзі» № 12, «Наша Воля» № 1, Ад. Станкевіч — «Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення», Ул. Казлоўшчык «Шляхам Змаганьня».

Вельмі Вас просім высьветліць прычыны, чаму з заказной пачкі Віленская пошта выняла гэтыя выданьні і паведаміць нас аб гэтым. Калі гэта магчыма, было-б вельмі добра, каб Вы нам яшчэ раз выслалі ўсе памянёныя выданні, бо яны нам патрэбны для поўнага камплекта.

З нашага боку мы Вам высылаем апошнія выданьні Акадэміі Навук і некаторыя літаратурныя навінкі. На днях мы Вам дашлем «Полымя рэволюцыі» і летапісь друку БССР. Калі магчыма, вельмі Вас просім выслаць нам «Пшэглёнд Віленскі». Выданні Акадэміі мы будзем Вам дасылаць рэгулярна, па меры магчымасьці таксама і іншыя выданьні па эканамічным і іншым пытаньням.

Камісія па вывуч. Зах. Беларусі. Бел. АН.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 22. *Машынапіс, выкананы на бланку АН БССР.*

10. Ліст БІГіК у АН БССР ад 31 студзеня 1936 г.

31.I.1936

БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК У МЕНСКУ

З кніжак, якія Вы нам выслалі 4.I. г. г. мы атрымалі паводле сьпісу толькі першыя тры, а рэшта 13 дагэтуль ляжаць у старастве. Там дасьледуюць, ці ім належыцца паштовы дэбіт у Польшчы, ці не. Найгоршая справа, што БІГіК ня мае яшчэ дазволу на атрымліваньне друкаў, ня маючых паштовага дэбіту. Іншыя інстытуцыі, як Бел. Навуковае таварыства, Літоўскае Навуковае Т-ва, Жыдоўскі Навук. Інстытут гэтакі дазвол маюць, дык трэба спадзявацца, што дастанем і мы, тымболей што стараньні ў гэтай справе пачаты даволі даўно. Але на гэта, як відаць, трэба пачакаць, а тымчасам просім Вас прысылаць нам кнігі, якія прапусьціць польская цэнзура, як Летапіс Друку БССР, выданьні Акадэміі, навуковыя часапісы і літаратуры аб гаспадарцы. Цяпер просім нам выслаць толькі Летапіс Друку БССР, тыя нумары, якія мы прасілі і пазьнейшыя за 1935 г. Не прамінеце Н-ру 12 з 1934 г., якога мы яшчэ не атрымалі.

У справе тых друкаў, якія былі выняты з заказной пачкі, на віленскай пошце нам заявілі, што адрасат павінен быў у прысутнасьці паштовага ўрадаўца зрабіць адпаведны пратакол і даць гэтаму пратаколу адпаведны ход. Учоры мы выслалі Вам заказной пачкай такія друкі: «Родны Край» №№ 31, 32, 33, 34, 35, 36 за 1935 год і 1 і 2 за гэты год; Шлях Мол. №№ 12 і 13 за 1935 г., «Наша Воля» № 1 за 1935 і 2 за гэты год, «Да Злучэньня» № 12, «Б. Борць» № 7, «Хр. Думка» № 1, Новы Шлях № 2, Tygodnik Rolniczy №№ 1—2, 3—4; Przegląd Gospodarczy №№ 1, 2. Апроч гэтага такія брашуры: Ад. Станкевіч — Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня, Ул. Казлоўшчык — Шляхам Змаганьня, В. Адважны — Ганулiны Клопаты, Ф. Акінчыц — Аграрная кооперат. палітыка будучыні. Узаўтры, а найпазьней у панядзелак 3.II. Вышлем заказной пасылкай Н-ры 43, 44, 45, 46, 47 і 48 «Б. Крыніцы» за прошлы і ўсе за гэты год, Н-ры 9 і 10 за прошлы і 1 за гэты год «Пралесак» і, калі выйдзе другі наклад пасьля канфіскаты, № 1—2 «Przeglądu Wileńskiego».

Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 11. Арк. 219. *Машынапіс лацінкай з рукапіснымі праўкамі ксяндза В. Гадлеўскага.*

11. Ліст БІГіК у АН БССР, сакавік 1936 г.

III.1935 г.

БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК У МЕНСКУ

Просім выбачэньня, што гэтак доўга не пісалі і не высылалі Вам друкаў. Чакалі на дазвол, каторага яшчэ не атрымалі і на выхад апошніх часапісаў, асабліва «Калосься». «Маладая Беларусь» дагэтуль яшчэ ня вышла, але ў хуткім часе мае выйсьці. Як толькі выйдзе, зараз-жа Вам вышлем. «Летапіс Друку БССР» Н-ры 5—6, 7, 8, 9, 10, 11 атрымалі, не хватае нам яшчэ Н-ру 4-га, пры найбліжэйшай аказіі просім нам даслаць. Просім таксама выслаць на наш адрас «Полымя Рэвалюцыі» (калі яно мае ў Польшчы паштовы дэбіт) Н-ры: 6-ты і наступныя за прошлы год, а так-жа за гэты год. Патрэбна нам так-жа інфармацыйная кніга «Уся БССР», будзяце ласкавы і яе выслаць. Літаратуру для нас адкладайце, калі ня можна будзе прысылаць нам, то будзем прасіць Вас высылаць на Літоўскае Навуковае Т-ва. У тамашняй бібліятэцы мы магчымем яе выкарыстаць.

Сягоньні Вам высылаем: Н-ры 7, 8, 9, 10 і 11 «Б. Крыніцы», 3 і 4 «Наш. Волі», («Родны Край» ня выходзіць ад 2-га н-ру), 1 і 2 «Шлях Моладзі», 2 «Пралескі», 1—2 «Б. Борць», 1—2 «Самапомач», 2 «Хр. Думкі», 1—2 «Да Злучэньня», 1—2, 3 і 4 «Przegl. Wil.», 5—6, 7—8, 9—10 «Tyg. Roln.», 1 кніжку «Калосься», 4, 5 і 6 «Przegl. Gosp.»

Ці Вы атрымалі № 3 «Przegląd Gospodarczy» каторы быў далучаны да апошняй пасылкі ўжо пасьля напісаньня пісьма?

Бел. Інстытут Гасп. і Культуры.

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 23адв. *Машынапіс лацінкай, выкананы на бланку беларускага літаратурна-навуковага часопіса «Праменьні».*

12. Ліст БІГіК старасце горада Вільні ад 9 сакавіка 1936 г.

9.III.1936 г.

Пану Гарадзкому Старасьце гораду Вільні

Ад пачатку лістапада прошлага 1935 году ў Віленскім Гарадзкім Старастве ляжаць кнігі, прысланыя Беларускай Акадэміяй Навук у Менску на адрас Беларускага Інстытуту Гаспадаркі і Культуры ў Вільні. Кніг усяго 17, чатыры з іх прысланы ў пачатку лістапада 1935 г., а рэшта ў студні гэтага году. Усе яны навуковага і літэратурнага зьместу. Уважаем, што гэтыя кнігі не аддадзены нас зусім безпадстаўна, бо, як мы даведаліся, гэтым кнігам не адабраны паштовы дэбіт у Польшчы. Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры падаў дня 7.XII.35 г. у Віленскае Ваяводства просьбу на дазвол атрымліваць друкі, ня маючыя ў Польшчы паштовага дэбіту, а тыя кнігі, якія гэтак доўга ляжаць у Старастве, маюць у Польшчы, як мы ўжо казалі, паштовы дэбіт, а прынамсі ім гэты дэбіт не адабраны.

Мэты, дзеля якіх Інстытуту патрэбны гэтыя і наагул заграічныя друкі, былі ясна выражаны Старшынёю Інстытуту ў Ваяводстве (вусна і на пісьме) і

ў Старастве (вусна) Кіраўніку Рэфэрату Публ. Бясьпечнасьці, дык тут іх паўтараць ня будзем, скажам толькі адно, што калі мы пакуль што ня маем права атрымліваць друкаў, пазбаўленых паштовага дэбіту, то маем права атрымліваць кнігі, якім не адабраны паштовы дэбіт, якія былі высланы на наш адрас і якія становяць нашу ўласнасьць. Паводле ўмовы з Беларускай Акадэміяй Навук мы павінны за ўсе прысыланыя нам кнігі ўзамен высылаць ёй эквівалент у друках беларускіх або польскіх, лічучы старонку за старонку. А тымчасам мы гэтых кніг не атрымалі і не атрымалі як уважаем, без ніякай праўнай падставы. Пану Старасце хіба-ж добра ведама, што карыстацца імі дзеля палітычнай прапаганды ня будзем, а выкарыстаем іх дзеля пазнаваньня шляхоў, якімі камуністычная партыя ідзе да душы Беларускага народу.

Пры гэтым паклікаемся так-жа да гуманітарнага пачуцьця Пана Старасты, як прадстаўніка Польскага народу і польскай улады. Просім успомніць тыя часы, калі Польскі народ быў падзелены на некалькі часьцін і калі была забаронена нават народная і культурная сувязь паміж часткамі Польскага народу, а нават часта і навуковая. Што-б адчула польская навукова-грамадзкая ўстанова, калі-б ёй адмовілі выпісаць і мець адзін-адзіны экзэмпляр польскай кнігі, якая выйшла ў межах іншае дзяржавы? Уважаем, што адчула-б вялікую крыўду. Гэткую крыўду адчуваем і мы. Бо няўжо мы, Беларусы, ня маем права атрымаць беларускай кнігі, хоць-бы яна была напісана ў іншым грамадзкім і палітычным кірунку і надрукавана ў іншай дзяржаве? І то ў адным-адзіным экзэмпляры? І то дзеля навуковых мэтаў? Уважаем, што мы маем ня толькі права, але і абавязак пазнаць тыя кнігі, якія выдаюцца ў Менску і наагул у БССР.

Дзеля гэтых матываў мы верым, што Пан Староста загадае адаслаць нам усе кнігі, якія ўжо гэтак доўга ляжаць у падуладным Пану Старасьце Урадзе.

Я. Шутовіч

За сэкрэтара

Кс. В. Гадлеўскі

Старшыня Інстытуту

НАРБ. Ф. 880. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 36—37. *Машынапіс лацінкай з рукапіснымі праўкамі ксяндза В. Гадлеўскага.*

Публікацыя А. Ф. Вашкевіча

ПОСТАЦІ

В. В. Гарбачова

АРХІЎНАЯ СПАДЧЫНА ІГНАЦІЯ КЛЮКОЎСКАГА

Асоба Ігнація Клюкоўскага з'яўляецца амаль невядомай у айчыннай гістарыяграфіі. У даследчыцкай літаратуры да нядаўняга часу ён узгадваўся як адзін з дзеячаў паўстання 1831 г. і аўтар невялікага фрагмента аб ашмянскім выступленні. Зацікаўленасць лёсам гэтага чалавека паўстала ў нас пасля знаходкі ў Музеі Адама Міцкевіча ў Парыжы яго ўспамінаў. Адсутнасць канцоўкі ў гэтым рукапісе, а таксама літаратурныя здольнасці яго аўтара, падштурхнулі нас да далейшых пошукаў. І архіўныя знаходкі не прымусілі сябе доўга чакаць. Знойдзеныя намі матэрыялы з'яўляюцца яскравым сведчаннем таго, што ў эміграцыі ён сфарміраваўся як мастак і мастацтвазнавец.

Вышэйшую адукацыю Ігнацій Клюкоўскі атрымаў у Віленскім універсітэце. У 1819 г. ён стаў студэнтам так званай Школы прыгожых мастацтваў, якая з 1803 г. уваходзіла ў склад аддзялення (факультэта) літаратуры і вольных мастацтваў [20, s. 201; 4, s. 113]. Першая чвэрць XIX ст., калі школа знаходзілася пад кіраўніцтвам Яна Рустэма, які прыкладаў шмат намаганняў для яе развіцця, стала перыядам станаўлення гэтай установы. У справаздачах універсітэта за 1816 г. адзначаецца, што студэнты атрымалі магчымасць малявання алеем, для практычных заняткаў набываліся гіпсавыя копіі антычных статуй, акрамя гэтага пачынаецца маляванне з жывой мадэлі, і ў штаце з'яўляецца натуршчык. Аднак наваўвядзенні яшчэ не адыгрывалі ў мастацкай школе той ролі, на якую спадзяваўся Рустэм, ды і былі яны, па вялікім рахунку, не настолькі істотныя, каб адпавядаць еўрапейскім патрабаванням [34, s. 113]. Так, у якасці натуршчыка на працягу васьмі гадоў працаваў усяго адзін чалавек, да таго ж, па ўспамінах былых студэнтаў, ён меў далёкія ад ідэальных прапорцыі цела. Свае функцыі ўзгаданы натуршчык выконваў з 1817 па 1831 г. з перапынкам па хваробе ў 1822—1828 гг. [4, s. 119—120]. Працаваць студэнтам прыходзілася ў не прыстасаваных для заняткаў мастацтвам памяшканнях, пры адсутнасці добрага асвятлення. Мастацкая адукацыя мела яшчэ і досыць абмежаваны характар на ўзроўні тэарэтычнай падрыхтоўкі. Так, лекцыі па тэорыі мастацтва чыталіся толькі Джозефам Сандэрсам на працягу 1810—1817 гг. Пасля яго ад'езду лекцыі прыпыніліся і ўжо не аднаўляліся [31, s. 360—361].

Рустэму належала таксама ініцыятыва правядзення ў Вільні мастацкіх выстаў з удзелам студэнтаў універсітэта. Першая з іх адбылася 15 чэрвеня 1820 г. Па сведчанні сучаснікаў, мэтай яе правядзення было імкненне прыцягнуць здольную моладзь да заняткаў мастацтвам [31, s. 361]. На выставе 23 удзельнікі прадставілі 136 карцін, эскізаў і гравюр, сярод якіх былі работы Валенція Ваньковіча, Вінцэнта Смакоўскага, Багуміла Кіслінга, Караля Рачынскага, Марціна Янушэвіча і інш. Удзельнікамі выставы сталі і два сябра з дзяцінства — Эдвард Ромер, які з'яўляўся вольным наведвальнікам заняткаў Рустэма, і студэнт другога года навучання Ігнацій Клюкоўскі [6, s. 742—743; 21, s. 633].

Рэакцыя грамадскасці на правядзенне выставы стала неспадзяванай для яе арганізатараў [36, s. 3]. Па-першае, публікай на першае месца былі пастаўлены работы Кануты Русецкага, Ежы Вярэцкага, Мацея Прыбыльскага, Яна Шольмы, Рачынскага і Смакоўскага. На другое месца трапілі Станіслаў Хамінскі, Казімір Кавальскі і Ромер. У прэсе з'явілася некалькі ананімных публікацый, прысвечаных правядзенню выставы і дзейнасці самой віленскай школы [31, 38, 40], дзе падкрэслівалася, што яна не спраўдзіла спадзяванняў грамадскасці.

Ігнацій Клюкоўскі прадставіў на віленскай выставе 18 эскізаў, а таксама маляваныя мелам галовы св. Паўла і св. Магдалены [6, s. 749; 31, s. 368]. Яго работы засталіся не заўважанымі крытыкамі, і ў лік падаючых надзею малады мастак не трапіў. Трэба адзначыць, што адпаведны лёс напаткаў не толькі Клюкоўскага. Так, рэакцыя на работы Ваньковіча была ўвогуле нечаканай, яны падвергліся досыць жорсткай крытыцы [6, s. 743]. І тым не менш пачатак новаму напрамку ў мастацкім жыцці Вільна быў пакладзены. Пачынаючы з 1820 г. выставы сталі праводзіцца кожныя два гады [36, s. 12].

Пасля заканчэння ў 1826 г. універсітэта Клюкоўскі намерваўся працягваць далейшае навучанне ў Італіі, аднак здзейсніць гэта не ўдалося, і ён паступіў на працу ў канцылярыю Радзівілаўскай камісіі. А пасля актыўнага ўдзелу ў паўстанні ў 1831 г. Клюкоўскаму, каб не трапіць пад рэпрэсіі за дзеянні супраць улады са зброяй у руках, нічога не заставалася, як эмігрыраваць [1, 23, 24, 35, 41].

У кастрычніку 1831 г. Клюкоўскі разам з адступіўшымі часткамі паўстанцкай арміі ў таварыстве Валяр'яна Пяткевіча, Севярына Галянжоўскага і ваяводы Антонія Астроўскага апынуўся ў Прусіі [1, s. 82], адкуль пасля атрымання прускага пашпарта праз Торунь, затым Вроцлаў перабраўся ў Галіцыю, дзе ён правёў дзесяць месяцаў. Апынуўшыся ў Галіцыі, Клюкоўскі вяртаецца да сваіх цывільных заняткаў — пачынае займацца мастацтвам. Як пісаў ён пазней у сваіх успамінах, што «ніколі не быў прыхільнікам вайсковасці» і «пасля працяглых ваенных цяжкасцей і нягод» Клюкоўскі, узяўшы мальберт, пачаў рабіць замалёўкі навакольных краявідаў [2, s. 67]. Магчыма, такім чынам ім рабілася спроба асэнсавання таго, што адбылося ў яго жыцці. На гэтых малюнках самотны путнік паўстае на фоне бязмежнай прасторы Ленскароны і Кальварыі. Ад часу знаходжання Клюкоўскага ў Галіцыі захаваліся дзве літаграфіі, якія выканаў August François Alès [7, s. 22; 25, po s. 191, 193; 11, s. 555]. Адзначаныя літаграфіі былі выдадзены Леанардам Ходзькам у 1837 г. З часоў Галіцыі Клюкоўскі пачынае таксама збіраць матэрыялы па тэорыі і гісторыі сусветнага мастацтва [15, s. 192].

У жніўні 1832 г. Клюкоўскі трапіў у Францыю. Пачаткова ён апынуўся ў эміграцкім закладзе ў Буржэ [5, s. 117; 37, s. 295], адкуль нелегальна пера-

браўся ў Парыж. Можна меркаваць, што ў Парыжы Клюкоўскі апынуўся дзесьці ў канцы кастрычніка і прабыў там да вясны 1833 г. Адсутнасць сродкаў для існавання падштурхоўвала многіх эмігрантаў накіроўваць свае намаганні на далейшы працяг адукацыі. Клюкоўскі, карыстаючыся дапамогай Таварыства навуковай дапамогі, распачынае вывучэнне вайсковай тапаграфіі. Аднак у сакавіку 1833 г., не атрымаўшы афіцыйнай згоды на знаходжанне ў сталіцы, Клюкоўскі вымушаны быў перабрацца ў Манпелье [32, s. 58].

З канца 1836 — пачатку 1837 г. Клюкоўскі паўторна пасяляецца ў Парыжы і аднаўляе свае заняткі жывапісам. Як сведчылі яго сябры, ён выязджаў маляваць з натуры ў Бардо, Руан, пастаянна маляваў у Парыжы і яго прадмесцях. Адначасова з гэтым мастак сістэматычна наведваў музеі і рабіў нататкі па гісторыі мастацтва. З мастацкіх твораў гэтага перыяду захаваўся толькі адзін малюнак, які, па сведчанні Анджэя Банаха, быў выкарыстаны пры афармленні вокладкі паэтычнага зборніка Богдана Залескага [39]. Складанае эміграцкае жыццё вымушала мастака шукаць іншыя сродкі для існавання. У гэтых абставінах Клюкоўскі вымушаны быў займацца размалёўкай гравюр, працаваў у артыстычна-рамесных майстэрнях, дзе займаўся нанясеннем узораў на тканіну [8, s. 338—339; 22, s. 29].

Відавочна, што незадаволенасць сваім становішчам, як у творчым плане, так, відаць, і ў матэрыяльным, пэўным чынам паўплывала на тое, што Клюкоўскі зноў вырашае апрануць вайсковую вопратку і падтрымаць заклік Адама Міцкевіча па стварэнні італьянскага легіёна. У маі 1848 г. ён накіроўваецца на чале атрада добраахвотнікаў у Мілан і знаходзіцца ў Італіі да мая 1849 г. У гэты перыяд Клюкоўскі ўдзельнічаў у распрацоўцы формы для легіянераў, а таксама выявы арла для галаўнога ўбору [22, s. 29]. Веданне Клюкоўскім італьянскай мовы стала падставай для выкарыстання яго ведаў у канцылярскай працы і вызваліла ад удзелу ў баявых дзеяннях.

Пасля вяртання ў маі 1849 г. у Парыж становішча Клюкоўскага яшчэ больш ускладнілася. Абумоўлена гэта было тым, што з канца 40-х гг. XIX ст. яго папярэднія заняткі перасталі карыстацца сярод французаў попытам, і з гэтага часу ён быў вымушаны шукаць іншую працу, якая прыносіла б пастаянны прыбытак. Клюкоўскі перабіраецца ў Баціньёль і ўладкоўваецца на працу ў чыгуначныя майстэрні [32, s. 58].

Апошнія два гады свайго жыцця Клюкоўскі правёў у Парыжы. Тут ён уладкаваўся ў бюро Таварыства дабрачыннасці польскіх дам, дзе прапрацаваў да 25 снежня 1861 г. Нельга сцвярджаць, што гэтая праца задавальняла Клюкоўскага, але, як ён сам пазначаў, «заўсёды была (для яго. — *В. Г.*) нейкай дапамогай» [1, s. 92]. Пасля звальнення з працы Клюкоўскі апынуўся, па сутнасці, без сродкаў для існавання, да таго ж ён захварэў на сухоты. У складаных жыццёвых абставінах на дапамогу прыйшлі Эдвард Ромер, які падтрымліваў сябра фінансава, і Яўстафій Янушкевіч. Па пратэкцыі Янушкевіча Клюкоўскаму ўдалося ўладкавацца на часовую працу, якая заключалася ў перапісцы папер па польскай гісторыі і давала магчымасць на сціплае існаванне: «За пяць дзён працы зарабіў 8 франкаў і 25 цэнтаў… Аднак з вяртаннем Яўстафія (Янушкевіча. — *В. Г.*) з Турына маю надзею, што ўсё будзе адбывацца лепей, а можа нават будзе карысным для мяне, як у гэтым запэўніваюць мяне льсцівымі кампліментамі» [13, s. 163]. Для параўнання, Юзаф Патрыкоўскі пісаў, што памер першай дапамогі, выдадзенай яму на пяць дзён, склаў 6 франкаў і 5 су [33, s. 97].

Менавіта ў гэты перыяд свайго жыцця Клюкоўскі распачынае ўпарадкаванне сабранага ім на працягу апошніх 30—40 гадоў матэрыялу па гісторыі сусветнага мастацтва. Пачаткова гэтая работа праводзілася выключна ў асабістых інтарэсах і заключалася ў асноўным у зборы матэрыялу шляхам наведвання мастацкіх галерэй, чытання кніг і г. д. Дзесьці ў сярэдзіне 50-х гг. XIX ст. Клюкоўскі прыступае да першаснага асэнсавання назапашанага матэрыялу і складае на яго падставе чарнавыя варыянты храналагічных табліц [15, s. 191]. А пасля выпадковай сустрэчы Клюкоўскага ў 1861 г. з Эдвардам Ромерам і ўзнікшай паміж імі перапісцы, з'яўляюцца даследаванні — «Лісты аб мастацтве да Эдварда Ромера», «Думкі і гістарычныя нататкі аб мастацтве» і нясконччаны нарыс аб мастацтве «Гістарычныя часы».

Пакуль складана адказаць на пытанне, хто ініцыіраваў напісанне гэтых прац. Аднак можна пазначыць, што зацікаўленасць да прац Клюкоўскага выказвалі абодва яго сябра — Эдвард Ромер і Браніслаў Залескі, з якімі Клюкоўскі распачаў перапіску па просьбе Ромера. Сваю працу «Думкі і гістарычныя нататкі аб мастацтве» Клюкоўскі прысвяціў абодвум сябрам і даў дазвол на выкарыстанне сваіх прац: «Рабіце (з маімі працамі. — *В. Г.*) што пажадаеце, толькі ніколі не выкарыстоўвайце на карысць дылетантаў» [14, s. 338; 17, s. 303]. На жаль, гэтае даследаванне, прысвечанае тэорыі і гісторыі мастацтва, Клюкоўскі не паспеў скончыць. Напачатку красавіка 1862 г. перапіска паміж сябрамі з-за абвастрэння хваробы ў Клюкоўскага прыпынілася. Апошнія яго лісты да Залескага і Ромера датаваны 3—5 красавіка 1862 г. [2, s. 99, 387]. А 30 траўня 1862 г. Ігнацій Клюкоўскі памёр у шпіталі для маламаёмасных і 1 чэрвеня быў пахаваны на парыжскіх могілках Манмартра [9, s. 38 v.—56]. Пасля пахавання прысутныя дамовіліся, што са шпіталя яго рэчы забярэ Караль Песляк, а затым накіруе да Фелікса Вратноўскага. Як узгадвае апошні, кнігі і мастацкія зборы Клюкоўскага апынуліся ў яго толькі дзесьці ў канцы 1862 — пачатку 1863 г. [10, s. 22—23, 156]. У лютым 1867 г. Люцыян Вейсенгоф звярнуўся да Вратноўскага з просьбай даслаць яму мастацкія творы Клюкоўскага. Вратноўскі паўторна прагледзеў зборы свайго сябра і выслаў патрэбныя рукапісы ў Дрэздэн у траўні 1867 г. [10, s. 172, 190].

Два з мастацтвазнаўчых рукапісаў Ігнацыя Клюкоўскага на сённяшні дзень захоўваюцца ў Бібліятэцы Чартарыйскіх у Кракаве. Хутчэй за ўсё пасля Вейсенгофа яны трапілі да Браніслава Залескага, а надалей разам з іншай спадчынай апошняга перайшлі ў архіў Атэля Ламберт, частка якога пазней

была перададзена ў Кракаў. Трэці з рукапісаў Клюкоўскага, вядомы даследчыкам толькі сваёй назвай, можа знаходзіцца ў паперах Ромераў у Вільна.

Рукапісы Клюкоўскага па тэорыі і гісторыі мастацтва з'яўляюцца састаўной часткай яго перапіскі, якую ён веў з Эдвардам Ромерам і Браніславам Залескім у 1861—1862 гг., і знаходзяцца ў адной справе [2]. Сама гэтая справа складаецца з дзвюх частак, якія маюць асобную ўнутраную пагінацыю. Першая частка пад назвай «Лісты Ігнація Клюкоўскага аб мастацтве ад 1861 да 1862 года, адрасаваныя Эдварду Ромеру» складаецца са 105 старонак і ўтрымлівае 20 лістоў, напісаных Клюкоўскім у Парыжы з 11 ліпеня 1861 па 5 красавіка 1862 г. і адрасаваных Ромеру ў Лукіні (маёнтак Вількамірскага павета). Большасць з лістоў змяшчае апісанне прыватных спраў. У той жа момант тут утрымліваецца пяць лістоў, прысвечаных мастацтву (шосты ліст, які павінен быў знаходзіцца ў якасці дадатку да ліста Клюкоўскага ад 25 верасня 1861 г., што пазначаецца самім аўтарам, у справе адсутнічае) [26—30].

Асноўная тэма, разглядаемая Клюкоўскім у лістах да Эдварда Ромера, гэта лёс мастацтва ў XIX ст. На старонках лістоў разглядаюцца прычыны занядпаду мастацтва ў XIX ст., адлюстроўваецца ўклад у сусветнае мастацтва розных народаў, а таксама канкрэтных мастакоў. Відавочна, што Клюкоўскі знаходзіўся пад моцным уплывам рамантызму і жывапісу свайго сучасніка, нямецкага мастака, лідэра аб'яднання «назарэйцаў» Іагана Фрыдрыха Авербека. Імкненне гэтага мастака адрадзіць рэлігійныя ідэалы рэнесанснага мастацтва і выступленне супраць акадэмізму, заснаванага на эклектычным засваенні і капіраванні прынятых узораў, шчыра падтрымліваліся Клюкоўскім. Ён, прызнаваючы унікальнасць і непаўторнасць Фра Анджэліка і Рафаэля, спрабуе прасачыць іх уплыў на мастакоў XIX ст., асабліва на Фрыдрыха Авербека.

Другая частка разглядаемай справы пад назвай «Ігнацій Клюкоўскі да Браніслава Залескага, 1861—1862» складаецца з 398 старонак і ўтрымлівае 41 ліст, напісаныя Клюкоўскім на працягу 7 лістапада 1861 г. — 8 красавіка 1862 г. да Залескага. Ужо ў першым лісце да Браніслава Залескага Клюкоўскі вызначае метады даследавання мастацтва і яго месца ў гісторыі культуры і дае назву свайму твору — «Думкі і гістарычныя нататкі аб мастацтве» [19, s. 4]. Знойдзены намі рукапіс з'яўляецца першым варыянтам даследавання, якое Клюкоўскі меркаваў у будучым, калі «час і здароўе дазволяць», дапрацаваць [15, s. 197].

Пачаткова Клюкоўскі планаваў у сваім нарысе прааналізаваць мастацтва Старажытнага Усходу (Індыя, Егіпет, Асірыя, Іудзея), эпохі антычнасці і скончыць хрысціянскім мастацтвам [15, s. 192]. Аднак не паспеў давесці гэтага да канца. З запланаванага Клюкоўскі паспеў даслаць Залескаму толькі апісанне ўсходняга мастацтва, дадаўшы ў свой нарыс матэрыял па Персіі і Фінікіі [16], і пачатак другой часткі «Эра грэка-рымскага свету» пад назвай «Гістарычны погляд на мастацтва Грэцыі» [18]. Да раздзела па гісторыі егіпецкага мастацтва далучана храналагічная табліца,

складзеная на падставе выкарыстання аўтарам найноўшых даных французскіх, нямецкіх і англійскіх егіптолагаў XIX ст.

Матэрыял гэтага раздзела пэўным чынам адрозніваецца ад таго, што ўтрымліваецца ў лістах да Ромера. У большасці нарыс складаецца з асобных лістоў, якія дадаваліся Клюкоўскім да звычайных лістоў, адрасаваных Залескаму. У некаторых выпадках запісы, якія тычацца мастацтва, устаўляюцца аўтарам у агульныя лісты. Аднак у адрозненне ад папярэдняй гэтая частка ўспрымаецца як самастойнае і цэласнае даследаванне.

Трэба адзначыць, што для ўдасканалення свайго майстэрства Ігнацій Клюкоўскі прыкладаў намаганні на працягу ўсяго свайго жыцця. Узровень мастацкай адукацыі, атрыманы ім ва універсітэце, выпрацаваў у ім прагу да ўдасканалення навыкаў і паглыблення ведаў. Ён увесь час імкнуўся да малявання з натуры, разумеючы неабходнасць гэтых заняткаў для мастака. А пачатковыя самаадукацыйныя заняткі майстра, якія распачаліся з наведвання музеяў, паступова пераўтварыліся ў даследчыцкую працу, вынікам якой з'явілася напісанне прац па гісторыі і тэорыі мастацтва, заснаваных на найноўшых еўрапейскіх навуковых дасягненнях у галіне мастацтва і археалогіі.

Крыніцы і літаратура

1. За вольнасць і веру. Ігнацій Клюкоўскі і яго ўспаміны аб падзеях паўстання 1830—1831 гадоў: На польскай і беларускай мовах / Уклад., перакл., камент. В. В. Гарбачовай. Мінск, 2007. 120 с.
2. Archiwum Hotelu Lambert. Bronislaw Zaleski. Korespondencja. Listy o sztuce Ignacego Klukowskiego. W części adresowane Edwarda Romera // Biblioteka książat Czartoryskich w Krakowie (B. Czart). Rkps 6944 II.
3. Banach A. Polska książka ilustrowana. 1800—1900. Kraków, 1959. 508 s.
4. Bartnicka K. Polske szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX w. (1764—1831). Wrocław, 1971. 281 s.
5. Bielecki R. Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831—1837. Materiały z archiwów francuskich. Warszawa—Łódź, 1986. 368 s.
6. Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579—1831): w 3 t. Kraków, 1900. T. 2. 842 s.
7. Dréma V., Melbechowska-Luty A. Klukowski Ignacy // Słownik artystów polskich. Wrocław, 1986. T. 4. S. 22—23.
8. F. W. Klukowski Ignacy. Zmarli na wychodztwie od 1861 roku // Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1866. Paryż, 1867. S. 338—339.
9. Felixs Wrotnowski. Pamiętnik. T. 1. Styczeń 1856 — wrzesień 1862 // Muzeum Adama Mickiewicza (MAM). Rkps 1025.
10. Felixs Wrotnowski. Pamiętnik. T. 2. Październik 1862 — maj 1870 // MAM. Rkps 1025.
11. Gumowski M. Klukowski Ignacy // Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, Bd 1—37 / U. Theime, F. Becker. Leipzig, 1927. T. 20. S. 555.
12. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 12 grudnia 1861 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 91—100.
13. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 12 stycznia 1862 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 163—166.

14. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 14 marca 1862 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 323—338.
15. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 21 stycznia 1862, wieczór // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 191—198.
16. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 25 lutego 1862 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 283—296.
17. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 3 marca 1862 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 303—314.
18. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 31 marca 1862 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 373—380.
19. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 7 listopada 1861 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 1—4.
20. Janowski L. Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego. Wilno, 1939. 527 s.
21. Kamolowa D. Romer Edward // Polski słownik biograficzny. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1988. T. 31. S. 633—635.
22. Kieniewicz S. Klukowski Ignacy // Polski słownik biograficzny. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967. T. 13. S. 28—29.
23. Klukowski J. Powstanie powiatu oszmiańskiego // Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831 / Ukł. przez F. Wrotnowskiego. Paryż, 1835. S. 229—249.
24. Klukowski J. W powiecie oszmiańskim // Powstanie 1831 roku na Litwie. Wspomnienia uczestników / wyd. H. Mościcki. Wilno, 1931. S. 96—106.
25. La Pologne historique, littéraire, monumentale et pitoresque / red. L. Chodźko. Paryż, 1837. T. 2. 427 s.
26. Listy Ignacy Klukowski o sztuce od 1861 do 1862 do Edwarda Romera. List z 23 września 1861 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 29—40.
27. Listy Ignacy Klukowski o sztuce od 1861 do 1862 do Edwarda Romera. List trzeci o sztukach. Paryż, 26 września 1861 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 51—54.
28. Listy Ignacy Klukowski o sztuce od 1861 do 1862 do Edwarda Romera. List z 27 września 1861 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 55—58.
29. Listy Ignacy Klukowski o sztuce od 1861 do 1862 do Edwarda Romera. List z 29 września 1861 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 59—66.
30. Listy Ignacy Klukowski o sztuce od 1861 do 1862 do Edwarda Romera. List z 1 października 1861 // B. Czart. Rkps 6944 II. S. 67—74.
31. Pierwsze wystawienie dzieł sztuk pięknych w cesarskim Uniwersytecie Wileńskim // Dziennik Wileński. 1820. T. 2. S. 360—368.
32. Polacy pochowani na cmentarzu Montmartre oraz Saint-Vincent i Batignolies w Paryżu / R. Bielecki [et al.]; pod red. A. Biernata, S. Góżyńskiego. Warszawa, 1999. 328 s.
33. Potrykowski J. Tułactwo Polaków we Francji. Dziennik emigranta. Kraków, 1974. Cz. 1. 277 s.
34. Romer A. Do dziejów wileńskiej szkoły sztuk pięknych // Sprawozdania Komisji do Badań Historii sztuki w Polsce. Kraków, 1896. T. 5. S. XIV—XVI.
35. Szczerbicki E. Rok 1831 w powiecie oszmiańskim // Rocznik Gimnazjum w Oszmianie. Rok szkolny 1926/1927. 1926. S. 3—60.
36. Tatarkiewicz W. O wileńskiej szkole malarstwa // Poludnie. 1921/1922. Z. 1. S. 1—18.

37. Tyrowicz M. Towarzystwo Demokratyczne Polskie 1832—1863. Przywódcy i kadry członkowskie. Przewodnik bio-bibliograficzny. Warszawa, 1964. 871 s.
38. Uwagi nad artykułem «Pierwsze wystawienie dzieł sztuk pięknych w cesarskim Uniwersytecie Wileńskim» umieszczonym w «Dzienniku Wileńskim» // Tygodnik Wileński. 1820. T. X. S. 147—155, 174—185.
39. Zaleski B. J. Poezje. Lwów, 1838. 140 s.
40. Zastawienie się nad uwagami w «Tygodniku Wileńskim» umieszczonymi (o wystawieniu dzieł sztuk pięknych) // Tygodnik Wileński. 1820. T. X. S. 209—224, 233—242.
41. Zienkowicz J. Powstanie powiatu oszmiańskiego // Pamiętniki polskie: w 4 t. / wyd. K. Bronikowski. Przemyśl, 1884. T. 2. S. 7—47.

— ◇ —

Я. К. Анішчанка

ДА БІЯГРАФІІ ГІСТОРЫКА ВАСІЛЯ УЛАНАВА

Васіль Уланаў адносіцца да тых малавядомых рускіх гісторыкаў, пра якіх у свой час доўга замоўчвалі, але якія першымі праклалі шляхі навуковага вывучэння беларускай даўніны [1]. Новыя архіўныя звесткі дазваляюць зараз больш упэўнена меркаваць пра яго жыццёвыя пуцявіны.

Найбольш падрабязна аб сабе сам Уланаў апаведаў 18 жніўня 1916 г., калі быў памочнікам члена вучылішчнага аддзялення Маскоўскай гарадской управы. Тады ж ён склаў спіс сваіх прац і кароткую аўтабіяграфію [2].

Згодна з выпіскай з Курскай духоўнай кансісторыі В. Уланаў нарадзіўся 12 красавіка 1882 г. і быў ахрышчаны праз 3 дні ў Іакімаўскай царкве сяла Доўгае Курскага павета, дзе часова пражывала яго маці, курская мяшчанка Агаф'я Філіпаўна Таржэўская [3]. 8 ліпеня 1903 г. ён быў запісаны ў курскае мяшчанскае саслоўе і праз тыдзень падаў хадайніцтва рэктару Маскоўскага універсітэта аб сваім жаданні навучацца на гісторыка-філалагічным аддзяленні універсітэта [4]. У лісце гаварылася, што В. Уланаў вучыўся 4 гады ў духоўнай семінарыі, дзе з 17 мая па 8 чэрвеня 1902 г. «подвергался испытанию зрелости по курсу гимназии и показал результаты по Закону божию отлично, хорошо по истории, удовлетворительно по русскому и церковно-славянскому языку, логике, французскому, латинскому и греческому языкам, математике, физике, географии» [5]. Адразу пасля семінарыі, 21 мая 1903 г., В. Уланаў павянчаўся з дачкой папа Нікольскай царквы слабады Каменная Яруга Зміеўскага павета Курскай губерні Марыянілай Іванаўнай Паповай.

У жніўні 1903 г. ён паступіў на жаданае аддзяленне Маскоўскага універсітэта і даў пісьмовае заручэнне «не принимать участия ни в каких сообществах, как, например, в землячествах и тому подобных, а равно не вступать даже в дозволенные законом общества без разрешения на то в каждом отдельном случае ближайшего начальства» [6]. Гэту падпіску Уланаў у наступным выконваў няўхільна. Маючы ад курскай губернскай земскай управы пазыку ў 50 руб., ён унёс яе палову за слуханне лекцый па грэчаскай і рымскай гісторыі, гісторыі сярэдніх вякоў, царквы, новай і рускай гісторыі, гісторыі Усходу, Візантыі і славян, логіцы, псіхалогіі, гісторыі старажытнай і новай філасофіі,

гісторыі мастацтваў, параўнальнаму мовазнаўству, палітэканоміі, геаграфіі, багаслоўі і французскай мове. За час навучання студэнтам Уланаў атрымаў Ісакаўскую прэмію за работу «Рускія быліны як матэрыял для гісторыі» і залаты медаль за сачыненне «Валочная памера і ўстава і яе значэнне ў гісторыі Літоўска-Рускай дзяржавы» [7]. Рукапіс апошняга твора цяпер знаходзіцца ў асабістым фондзе В. Уланава ў Рукапісным аддзеле пісьмовых крыніц Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве; твор надрукаваны ў 2005 г. [1]. Універсітэт Уланаў закончыў 30 мая 1908 г. з дыпломам І-й ступені, у якім адзначаліся яго «весьма удовлетворительные» поспехі па сачыненні, рускай, старажытнай, сярэднявечнай, новай і агульнай гісторыі. Здавальняючыя адзнакі ён атрымаў па грэчаскай і лацінскай мовах [8]. Тады ж ён быў пакінуты на кафедры рускай гісторыі на 4 гады для падрыхтоўкі да прафесарскага звання па рэкамендацыі загадчыка кафедры рускай гісторыі і дэкана гістфака М. К. Любаўскага (гл. дадатак). Любаўскі суправадзіў сваю рэкамендацыю інструкцыяй, дзе акрэсліў інтарэсы саіскальніка 12 тэмамі, у т. л. міжкняжацкімі адносінамі ў перыяд Кіеўскай Русі, сацыяльна-эканамічным бытам Наўгародскай рэспублікі, працэсам запрыгоньвання сялян, Земскімі саборамі, рэформамі Пятра І, арганізацыяй упраўлення пры Аляксандры І і Палажэннем 19 лютага 1861 г. пра вызваленне сялян. Любаўскі патрабаваў пакласці ў аснову гэтых пытанняў першакрыніцы (Рускую Праўду, дагаворныя і духоўныя граматы, судзебнікі, акты сабораў, рэгламенты), а таксама класічныя працы Салаўёва, Кавеліна, Чычэрына, Градоўскага, Сергіевіча, Дзіцяціна, Ключэўскага, Мілюкова, Платонава. Акрамя таго, ён рэкамендаваў папаўняць веды слуханнем лекцый па палітэканоміі, грамадзянскаму і фінансаваму праву.

16 верасня 1908 г. сам рэктар універсітэта прасіў папячыцеля Маскоўскай вучэбнай акругі пакінуць Уланава на кафедры, спасылаючыся на яго сачыненне пра валочную памеру. Аднак хутка на саіскальніка зваліліся жыццёва-бытавыя абставіны: клопаты па вызваленні ад рэкруцкай павіннасці, атрыманне пашпарту на ўвесь час адтэрміноўкі і др. Іх павялічыла асабістае гора — 19 жніўня 1908 г. памерла жонка [9].

Са згоды галоўнага папячыцеля Маскоўскай вучэбнай акругі ад 18 кастрычніка 1908 г. Уланаў атрымаў від на маскоўскае жыхарства і месца вольнанаёмнага настаўніка лацінскай мовы ў старэйшых класах жаночай гімназіі імя М. Г. Бруханенка, дзе ён з 15 кастрычніка 1911 г. да 1916 г. быў настаўнікам гісторыі ў 6—7 класах. У 1909 г. ён часова выкладаў у Маскоўскай жаночай гімназіі таварыства выкладчыкаў, а з 15 жніўня 1911 г. — выкладаў гісторыю ў Маскоўскім гарадскім вышэйшым пяцікласным мужчынскім вучылішчы імя М. В. Гогаля. Тут ён працаваў разам з вядомым у наступным савецкім гісторыкам С. В. Бахрушыным (1882—1950) [10]. Матэрыяльная нястача прымусіла Уланава некалькі разоў мяняць кватэры ў Маскве і не дазваляла ў час (да верасня 1912 г.) завяршыць праграму прадстаячага яму магістэрскага экзамену. Пра грашовыя выпрабаванні гісторыка гаворыць яго прашэнне ад

21 ліпеня 1910 г. на імя рэктара універсітэта аб адтэрміноўцы выплаты пазыкі, выдадзенай курскай земскай управай на час навучання ва універсітэце. У той жа час Уланаву было адмоўлена карыстацца бібліятэкай універсітэта з-за невароту ім больш 50 тамоў, на што гісторык «публично выразил неудовольствие» [11]. Нягледзячы на асабісты ўдзел Любаўскага ў прадаўжэнні Уланаву тэрміну саіскання навуковага звання да верасня 1912 г., на ім засталася пячатка «материальной несостоятельности» ў выглядзе доўгу перад курскай земскай управай, што і перашкодзіла вучонай кар'еры.

У 1909 г. ён стаў актыўна займацца лекцыямі ў т. зв. народных аўдыторыях і на настаўніцкіх курсах: неаднойчы выступаў на вячэрніх Прачысценскіх курсах на фабрыцы Ціль, на курсах для рабочых пры фабрыцы Бройлея, на агульнаадукацыйных педагагічных жаночых курсах А. Д. Алфёрава, у аўдыторыі папулярнага тады Маскоўскага гарадскога народнага універсітэта імя А. Л. Шаняўскага. З 1916 г. ён чытаў курс «Праблемы краязнаўства» ў Ніжагародскім народным універсітэце [12]. З 15 верасня 1916 г. выконваў абавязкі па кіраўніцтве гаспадаркай маскоўскіх вучылішч па рэкамендацыі А. А. Мануйлава, які характарызаваў яго як «знающего, добросовестного и очень энергичного работника» [13]. Новая гаспадарчая пасада не перашкодзіла Уланаву напісаць брашуры: «Вопыт методыкі гісторыі ў пачатковай школе»; «Пытанні выкладання ў сярэдняй і пачатковай школе»; «Родная гісторыя ў вершах» (дапаможнік для пачатковай школы) (разам з Ю. Весялоўскім); «Гісторыя Расіі ў вершах»; «Кніга па рускай гісторыі для пачатковай школы». У спіс сваіх прац Уланаў залічыў 6 брашур у рэдагуемых ім серыях «Вайна і культура» і «Руская гісторыя ў культурна-бытавых нарысах», 2 брашуры «Талстоўскія дні», папулярны нарыс «Сафісты і Сакрат», 18 нарысаў па рускай гісторыі ў перыядычным друку і адбітак дробнай работы «Кнігадрукаванне ў XVI—XVII стст.» [14]. Уланаў з'яўляўся членам рэдкалегіі часопіса «Пытанні выкладання», дзе змясціў свае артыкулы тыпу «Агляд праграм па гісторыі ў пачатковай школе», «Метад лабараторны і дакументальны ў выкладанні гісторыі». Некалькі артыкулаў былі надрукаваны ім у «Практычнай школьнай энцыклапедыі», у «Весніку выхавання», «Школе жыцця». Рэгулярна друкаваўся ён у кадэцкай газеце «Рускія ведамасці», што склала яму дрэнную рэпутацыю з боку ўлады бальшавікоў.

Паводле ўласных слоў Уланава за час асветніцкай дзейнасці ён добра засвоіў бібліятэчную справу не толькі тэарэтычна, але і практычна, увасобіўшы гэта ў працы члена бібліятэчнай камісіі Маскоўскага таварыства адукацыі, дзе ён, прынамсі, склаў цэлы гістарычны аддзел новага каталога таварыства адукацыі. Ва універсітэце імя А. Л. Шаняўскага ён чытаў (у красавіку 1916 г.) на бібліятэчных курсах лекцыі па папулярнай гістарычнай літаратуры. Блізкія зносіны з настаўнікамі ў школьных і народных бібліятэках і чытальнях дазволілі яму рознабакова ведаць пастаноўку школьнай справы ў розных кутках Расіі. Падчас гэтых педагагічных курсаў у яго склалася кніга

«Вопыт методыкі гісторыі ў пачатковай школе». Аўтарытэт сярод калег дазволіў яму заняць месца старшыні камісіі маскоўскіх школ павышанага тыпу і старшыні аддзела пачатковай школы маскоўскага педагагічнага гуртка (з 1914 г.). У канцы 1916 г. ён падрыхтаваў да друку курс лекцый «Агляд метадычнай і папулярнай літаратуры па гісторыі адносна патрэб пачатковай школы», які ён практычна прымяняў з красавіка 1917 г. на маскоўскіх курсах для падрыхтоўкі земскіх і гарадскіх слухачоў па народнай адукацыі. Адн098часова Уланаў працаваў у маскоўскім гарадскім музеі наглядных дапаможнікаў (з 1911 г.) і гарадскім складзе ценявых карцін (з 1912 г. у якасці старшыні гістарычнай камісіі) [15].

Ён з гонарам прыняў у 1912 г. і насіў затым званне члена праўлення першага маскоўскага таварыства кватэраўладальнікаў, дзе, паводле яго ўласнага прызнання, на яго ўскладалася значная частка абавязкаў па нагляду за адміністрацыйна-будаўнічымі справамі. З чэрвеня 1916 г. ён з'яўляўся і загадчыкам аддзела па ўладкаванні бежанцаў цэнтральнага даведачнага бюро Усерасійскага гарадскога і земскага саюзаў дапамогі хворым і параненым воінам [16]. Тут Уланаў удзельнічаў у арганізацыі, якая дзейна ахоплівала больш 8 тыс. дабрачынных арганізацый рознага кшталту і дзе лічылі, што не гаварыльня (Дзяржаўная дума), а практычная праца і жывы асабісты ўдзел у справе дапамогі дзеючай арміі згуртуе грамадскія сілы і прадухіліць сацыяльную рэвалюцыю [17].

Кастрычніцкая рэвалюцыя не была добразычлівай да Уланава, актыўнага прыхільніка кадэцкай партыі.

Цяжка вызначыць дату смерці гісторыка. Вядома, што маецца запіс пра яго зварот у архіў маскоўскага універсітэта ад 27 студзеня 1948 г. з просьбай выдаць яму студэнцкую працу пра былiны для распрацоўкі тэмы па фальклору «как материале в преподавании истории в средней школе». Там жа маецца распіска Уланава пра атрыманне ім 18 сакавіка 1954 г. з архіва МДУ даведкі пра заканчэнне універсітэта [18]. З гэтага можна меркаваць, што Уланаў і на схіле жыцця працягваў выкладчыцкую і асветніцкую дзейнасць.

Дадатак

Рэкамендацыя М. К. Любаўскага В. Уланаву на саісканне прафесарскага звання пры Маскоўскім універсітэце

Имею честь представить факультету для оставления при университете по кафедре русской истории окончившего курс с дипломом 1-й степени Василия Яковлевича Уланова без содержания от казны.

Г. Уланов с самого начала своего пребывания в университете обнаруживал неослабный интерес к русской истории и неоднократно предъявлял ученические работы в излюбленной им области. Уже на втором курсе он написал большое сочинение о «Былинах как историческом источнике», удостоенном факультетом премии имени Исакова. На следующем курсе он

написал большое сочинение из другой области науки русской истории на тему, данную на соискание медали, «Волочная помера и Устава и ее значение в истории литовского крестьянства». В этом сочинении он проявил не только большое трудолюбие и старательность, но и самостоятельность научной мысли, вследствие чего награжден был факультетом золотою медалью. Такую же самостоятельность мысли и прилежание обнаруживал он и на практических занятиях по всеобщей истории , согласно отзыву профессора Виппера. Помимо обязательных работ, г. Уланов на последнем курсе выполнял и необязательные, учебные, например, на семинарах приват-доцента Шамбаного по русской словесности. Проявляемые г. Улановым научные интересы и способность дают основание надеяться, что он дельный научный работник и способный преподаватель высшего учебного заведения. Г. Уланов владеет двумя европейскими языками — немецким и французским, и, сверх того, польским.

О(рдинарный) П(профессор) М. Любавский.

Датуецца прыблізна 5 верасня 1908 г.
(ДГАМ, ф. 418, воп. 86, спр. 397, арк. 3).

Крыніцы і літаратура

1. Анищенко Е. К. Послесловие // Уланов В. Я. Волочная помера и устава и ее значение в истории Литовско-Русского государства / Под ред. Е. Анищенко. Минск, 2005.
2. Дзяржаўны гістарычны архіў Масквы (далей — ДГАМ). Ф. 179. Воп. 45. Спр. 18827. Арк. 1—10адв.; Ф. 459. Воп. 17. Спр. 327. Арк. 1—2, 3адв.
3. Там жа. Ф. 418. Воп. 317. Спр. 1177. Арк. 7. Пра бацьку Якава Аляксандравіча гэты запіс нічога не паведамляе.
4. Там жа. Арк. 2—3. Да прашэння былі прыкладзены пасведчанне аб сталасці, метрыка, звальненне з мяшчанскага таварыства, прыпіска да прызыўнога ўчастка, сведчанне курскага губернатара пра палітычную добранадзейнасць. Пазней Уланаў адзначаў, што да паступлення ва універсітэт ён выкладаў у царкоўна-прыходскай школе.
5. Там жа. Арк. 4, 6, 9. У іншых даведках называецца прыходскае вучылішча, якое размяшчалася ў 63 вярстах ад г. Курска ў сяле Абаянь.
6. Там жа. Арк. 13; Воп. 86. Спр. 397. Арк. 5.
7. Там жа. Ф. 179. Воп. 45. Спр. 18827. Арк. 7.
8. Там жа. Ф. 418. Воп. 317. Спр. 1177. Арк. 18, 21, 22, 26.
9. Там жа. Воп. 86. Спр. 397. Арк. 44, 49.
10. Ведомость о московских городских начальных училищах и других учебных, учебно-воспитательных и просветительных учреждениях, содержимых на средства Московского городского управления на 1 января 1912 года. М., 1912. С. 131; Советская историческая энциклопедия. М., 1962. Т. 2. С. 175—176.
11. ДГАМ. Ф. 418. Воп. 86. Спр. 397. Арк. 82.
12. Там жа. Ф. 179. Воп. 45. Спр. 18827. Арк. 7.
13. Мануйлаў Аляксандр Апалонавіч (1861—1929), быў прарэктарам Москоўскага універсітэта (1905—1908), рэктарам (1908—1911), членам Дзяржсавета (1906—1911),

міністрам асветы Часовага ўрада. Пра гэта гл.: Воспоминания министра народного просвещения, графа И. И. Толстого. М., 1997. С. 62; СИЭ. М., 1966. Т. 9. С 46.
14. ДГАМ. Ф. 179. Воп. 45. Спр. 18827. Арк. 4—5.
15. Там жа. Ф. 179. Воп. 45. Спр. 18827. Арк. 7адв.—10.
16. Там жа. Ф. 179. Воп. 45. Спр. 18827. Арк. 6—8адв.; АПК ДГМ. Ф. 172. Спр. 32. Арк. 81, 104.
17. Краткий очерк деятельности Всероссийского земского союза. М., 1916. С. 35, 40, 45; Очерк деятельности Всероссийского союза городов. 1914—1915 гг. М., 1916. С. 9, 15, 38; Думова Н. Г. Кадетская партия в период первой мировой войны и Февральской революции. М., 1988. С. 33—34
18. ДГАМ. Ф. 418. Воп. 86. Спр. 397. Арк. 100; Воп. 317. Спр. 1177, Арк. 30—31.

— ◇ —

Н. В. Иванова

К 70-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ Р. Ф. ГЕРАСИМОВИЧА

Говорят, что дружные супруги, прожив в мире и согласии свою жизнь, становятся похожими друг на друга. Человек и его профессия также оказывают взаимное влияние. Некоторых людей невозможно представить себе на каком-то другом месте, в другой профессии. Некоторые профессии невозможно представить без каких-то конкретных людей.

Это с полным правом можно отнести к Ростиславу Федоровичу Герасимовичу, который 11 сентября этого года отметил свой семидесятилетний юбилей. Менее чем через полтора года — 11 февраля 2010 г. свой семидесятилетний юбилей отметит ЗГА в г. Молодечно. Человек и архив нашли друг друга и не расставались 41 год, из которых 40 лет Ростислав Федорович Герасимович бессменно проработал директором, а благодарный архив делал все, чтобы быть одним из лучших в отрасли.

Путь Ростислава Федоровича в архивную отрасль был не простым. Нельзя сказать, что работа в архиве была его мечтой с детства.

Р. Ф. Герасимович родился 11 сентября 1938 г. в д. Косута Вилейского района. В 1952 г. закончил Чижевичскую семилетнюю школу Вилейского района. В этом же году поступил в Вильнюсский техникум железнодорожного транспорта.

Трудовую деятельность начал после окончания техникума в 1956 г. на Амурской железной дороге бригадиром пути. С 1957 по 1960 г. служил в рядах Советской Армии. После демобилизации в 1960 г. приехал в Вильнюс, поступил заочно в Московский государственный историко-архивный институт, который окончил в 1965 г. В 1962 г. вернулся на родину, начал работать старшим научным сотрудником Минского областного краеведческого музея в г. Молодечно.

В 1963 г. был принят на работу в Зональный государственный архив в г. Молодечно на должность старшего научного сотрудника. 8 января 1964 г. назначен директором архива. На этой должности проработал 40 лет и с этой должности в июне 2004 г. вышел на пенсию.

«За период работы в архивной системе зарекомендовал себя инициативным архивистом, досконально знающим архивное дело. В коллективе архива грамотно организовал работу по комплектованию и обеспечению сохранности документов, их использованию, исполнению социально-правовых запросов граждан, учреждений и организаций. Опыт работы коллектива неоднократно обобщался в области и республике и был рекомендован для распространения в архивных учреждениях Республики Беларусь».

За этими словами из характеристики Ростислава Федоровича стоит признание заслуг архива в архивной отрасли не только республики, но и всего бывшего СССР. Наш архив был достаточно известен в Москве, опыт работы архива рассматривался на коллегии Госкомархива. В 1972 г. Р. Ф. Герасимович в составе 11 человек белорусской делегации принимал участие в работе VII Международного конгресса архивов в Москве.

Ростислава Федоровича хорошо знали практически во всех организациях зоны обслуживания архива — в Молодечненском, Вилейском, Воложинском и Мядельском районах. В г. Молодечно он также 18 лет возглавлял внештатное бюро заявлений и жалоб городского комитета народного контроля. В настоящее время, находясь на заслуженном отдыхе, Ростислав Федорович принимает активное участие в работе городского Совета ветеранов.

За трудовые достижения Ростислав Федорович неоднократно поощрялся вышестоящими органами. В 1991 г. Указом Президиума Верховного Совета БССР Р. Ф. Герасимович удостоен звания «Заслуженный работник культуры БССР». Он награжден Почетной грамотой Верховного Совета БССР (1991), Почетной грамотой Национального собрания Республики Беларусь (2002), Почетными грамотами Главархивов СССР и БССР, архивного отдела Миноблисполкома. Главархивом СССР награжден нагрудным знаком «Отличник архивного дела». В 2003 г. ему присвоено звание «Почетный архивист Республики Беларусь».

Филиал Госархива Минской области в г. Молодечно был награжден двумя Почетными грамотами Главного архивного управления при Совете Министров СССР и ЦК профсоюза работников госучреждений за достигнутые успехи в работе и в связи с 50-летием Великой Октябрьской социалистической революции (1967) и за успехи в выполнении заданий 9-й пятилетки (1976), неоднократно награждался в республике.

За годы работы Ростислав Федорович воспитал многих настоящих архивистов, энтузиастов своего дела. Я также являюсь его ученицей и, переняв от него эстафету, стремлюсь продолжать дело руководства архивом так, чтобы Ростиславу Федоровичу не было за меня стыдно.

Дорогой и уважаемый Ростислав Федорович! Сердечно поздравляем Вас с юбилеем! Здоровья Вам, неиссякаемого оптимизма, бодрости и хорошего настроения на долгие годы!

А. Г. Карапузова

ЖИЗНЬ ДЛЯ ДРУГИХ

6 апреля 2008 г. исполнилось бы 60 лет Анне Васильевне Теребунь, архивисту, историку и просто замечательному человеку. Ее вклад в развитие архивного дела и Госархива Брестской области неоценим. Она посвятила себя архивному делу, 36 лет жизни отдала архиву, из них 25 — находясь на посту директора, и отдала бы еще больше, если бы не внезапный безвременный уход из жизни.

Теребунь Анна Васильевна родилась 6 апреля 1948 г. в д. Кустын Брестского района. В 1973 г. она окончила Московский государственный историко-архивный институт по специальности архивоведение. В декабре 1970 г. Анна Васильевна начала свою трудовую деятельность в Государственном архиве Брестской области. Сначала она работала архивариусом хозрасчетного отдела, чуть позже была переведена на должность младшего научного сотрудника отдела использования и публикации документов, с сентября 1972 г. Анна Васильевна уже занимала должность старшего научного сотрудника, затем более 4 лет являлась начальником отдела использования и публикации документов, а с января 1981 г. по май 2006 г. являлась директором архива.

Находясь на посту директора, Анна Васильевна осуществляла общее руководство архивом, в ее ведении находились административно-хозяйственные, финансовые, кадровые вопросы, научно-методическая, публикационная деятельность архива.

За годы работы в архиве подготовила ряд методических пособий и справочников по документам архива, в том числе «Временные управления на территории западных областей БССР. 1939 год», «Краткий тематический обзор документов Госархива Брестской области по истории градостроительства и архитектуры, охраны памятников истории и культуры», «Памятка о подготовке справочника по фондам государственных архивов Брестской области за 1939—1941 гг.» и др.

Анна Васильевна принимала участие в выявлении и археографической обработке документов к нескольким сборникам. Подготовила ряд тематических подборок («Из истории борьбы трудящихся Брестской области против немецко-фашистских захватчиков», «Промышленность г. Бреста. 1921—1939, 1939—1941, 1945—1970 гг.», «Из истории д. Лыщицы Брестского района», «Прошлое и настоящее д. Малеч Березовского района» и др.).

А. В. Теребунь написала ряд статей в такие издания, как «Брест. Энциклопедический справочник» (1987), «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі». Она активно публиковала статьи научно-популярного и краеведческого характера на основе архивных документов в журналах «Спадчына», «Беларуская мінуўшчына», «Берасцейскі хранограф», в областных, городских и районных газетах.

В 1992—1993 гг. Анна Васильевна участвовала в судебном процессе над нацистским преступником, проходившем в Австралии, с целью предоставления архивных документов в качестве обвинительного материала Генеральному Атторнею Австралии.

В 1994 г. она принимала активное участие в выявлении документов для документального фильма «Брестское гетто», снятого московскими кинодокументалистами, являлась научным консультантом фильма.

Анна Васильевна Теребунь на протяжении многих лет активно сотрудничала с польскими коллегами. В 1994—2003 гг. она принимала участие в работе международных научно-практических конференций в г. Белостоке и г. Торунь. В польском журнале «Białostocczyzna» публиковались ее статьи («Архивные источники по истории юго-восточной части Белостокского воеводства за 1939—1941 гг. в фондах Госархива Брестской области», «Полесские ярмарки в Пинске», «Документы Пинской римско-католической епархии в фондах Госархива Брестской области» и др.).

Анна Васильевна разработала и более 10 лет читала курс лекций по архивоведению на историческом факультете Брестского государственного университета им. А.С.Пушкина.

Принимала участие в различных международных научно-практических конференциях, семинарах, проходивших в Бресте, Москве и других городах. Читала лекции для школьников, студентов, на курсах повышения квалификации, представителям различных организаций по вопросам использования архивных документов, о составе и содержании документов архива и по многим другим вопросам.

В последние годы Анна Васильевна работала над подготовкой справочника «Госархив Брестской области (межвоенный период. 1919—1939 гг.)». Являлась инициатором подготовки сборника документов «Брест межвоенный. 1919—1939 гг.» и принимала участие в работе над ним. Однако завершить работу над этим проектом она не успела.

За многолетний и добросовестный труд в архивной отрасли А. В. Теребунь неоднократно представлялась к награждениям. Среди ее наград есть медаль «Ветеран труда» (1987), Почетная грамота Верховного Совета БССР (1988), Почетная грамота Государственного комитета по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь (1998), знак «Ганаровы архівіст Беларусі» и др.

Конечно же, сухих фактов биографии недостаточно, чтобы увидеть глубину души человека, понять его сущность.

Вспоминая об Анне Васильевне, все единодушно отмечают такие человеческие качества, как трудолюбие, доброжелательность, честность, деликатность, скромность, бескорыстие, порядочность, интеллигентность, безотказность. Этой женщине были присущи все положительные человеческие качества. Она была всесторонне образованным, грамотным, интеллектуаль-

ным человеком. Тем не менее она никогда не ставила себя выше других, а общалась на равных как с человеком с ученой степенью, так и с простым тружеником.

Анну Васильевну очень любили и уважали сотрудники архива, она являлась для них примером в работе и в жизни, на нее равнялись и стремились быть похожими.

Анна Васильевна была очень трудолюбивым человеком, она всегда занималась делом, будь то на работе или дома, понятия «отдых» для нее не существовало. Причем зачастую она выполняла не только свои обязанности, но и делала работу за других. Стремясь все успеть, все охватить, Анна Васильевна жила в ускоренном ритме, который сопровождал ее все время, что, конечно же, отрицательно сказывалось на ее здоровье.

Будучи директором, Анна Васильевна, конечно же, почти все время тратила на организационную, административно-хозяйственную деятельность. Ведь в ее ведении находилось два здания архива, причем одно из них 1906 г. постройки. Эти здания требовали особого внимания, постоянного контроля и обслуживания. Поэтому в хозяйственных, строительных вопросах Анна Васильевна разбиралась не хуже любого специалиста. Она самоотверженно делала все необходимое для развития архива и архивного дела. Активно участвовала в решении вопроса о выделении архиву нового здания для размещения документов, т. к. загруженность имеющихся архивохранилищ в зданиях архива по ул. Энгельса, 8 и ул. Советских пограничников, 34 достигла критической отметки. В настоящий момент в этом здании идет реконструкция, в результате которой оно будет соответствовать всем правилам хранения архивных документов. Вот только она, к сожалению, не увидит результатов своих начинаний.

Несмотря на сильную занятость в решении хозяйственных вопросов, Анна Васильевна стремилась заниматься научной работой, а для этого у нее были все данные, она была отличным историком, обладала навыками исследовательской работы. Хотя зачастую научной деятельностью ей приходилось заниматься в нерабочее время.

Она превосходно знала архивное дело, разбиралась во всех направлениях деятельности архива. Поэтому всегда оказывала методическую и практическую помощь своим сотрудникам по тому или иному вопросу. Проводила занятия с работниками архива по повышению их квалификации.

Говорят, если человек талантлив, то он талантлив во всем. Это в полной мере можно отнести к Анне Васильевне. Кроме того, что она была талантливым организатором, умелым руководителем, профессионалом своего дела, она была очень культурным человеком, творческой натурой, любила поэзию, знала много стихов, и даже сама писала стихи, хотя не представляла их на всеобщий суд, а доверяла только самым близким.

Характерной чертой Анны Васильевны была ее безотказность. Она никогда и никому не отказывала в помощи, не говорила «нет», всегда помогала словом и делом. Будь это член ее семьи, друг, коллега по работе или вовсе посторонний человек — все без исключения, несмотря на ее постоянную занятость, могли рассчитывать на участие, помощь, совет Анны Васильевны.

Обладая высоким профессионализмом, навыками исторического исследования, глубоким знанием состава и содержания документов архива, Анна Васильевна оказывала содействие и помощь в работе исследователям, другим архивам, музеям, различным общественным организациям. Анну Васильевну высоко ценили и уважали все, кто с ней работал и сотрудничал.

Неудивительно, что после смерти Анны Васильевны в адрес архива еще долго приходили соболезнования, причем не только из Бреста, но и других городов и государств. Это лишний раз доказывает, насколько этот человек был востребован, необходим и ценим, и не только архивистами. Достаточно привести одну цитату из письма, присланного из Москвы от председателя научно-просветительного центра «Холокост» Ильи Альтмана, с которым Анна Васильевна сотрудничала более 10 лет: «С горечью узнали о безвременной кончине дорогой Анны Васильевны Теребунь — нашего большого друга, замечательного человека и настоящего профессионала, Историка-Архивиста с большой буквы… Мы навсегда запомним исключительную чуткость, скромность и доброжелательность Анны Васильевны. Ее уход — это огромная потеря для всего сообщества архивистов и историков, всех, кто знал и любил ее».

Анна Васильевна добровольно отказалась от занимаемой должности директора архива в мае 2006 г., т. к. накопленная за все годы руководства архивом усталость давала о себе знать. Но она осталась работать рядовым сотрудником, чтобы продолжать приносить пользу архиву, передавать свой опыт молодым сотрудникам. Она мечтала с головой окунуться в научную работу, писать статьи, исполнять запросы, в общем, работать непосредственно с документами, что она не могла в полной мере делать, находясь на посту директора. Однако судьба распорядилась иначе… 10 марта 2007 г. Теребунь Анна Васильевна ушла из жизни, оставив в нашей памяти только самые светлые и теплые воспоминания. А как говорится, человек жив, пока жива память о нем.

По единодушному убеждению всех, кто знал Анну Васильевну, главный принцип ее жизни — жить по совести, жить для других. И она ему следовала всю свою жизнь. Все свои знания, силу, умения она отдала людям, ничего не требуя взамен. Анна Васильевна ни дня не жила для себя, она жила для других — для матери, для своих близких, для друзей, ну и, конечно же, для архива. Служению людям и делу она посвятила всю свою жизнь.

Р. Ф. Горячева

КАРИНА ПЕТРОВНА БАТРАКОВА — СТАРЕЙШИЙ АРХИВИСТ БЕЛАРУСИ

В прошлом году исполнилось 70 лет со дня рождения бывшего директора Национального исторического архива Беларуси в г. Гродно Карине Петровне Батраковой.

44 года работы в архиве — это уже не просто цифры, это внушительный отрезок жизни, наполненный плодотворной работой, общением с коллегами, активной общественной деятельностью.

А начиналось все в далеком 1954 году, когда молодая выпускница гродненской средней школы № 1 (следует отметить, что школу Карина Петровна окончила с золотой медалью) уехала поступать в столичный вуз — Московский государственный историко-архивный институт. Успешно сдав вступительные экзамены (а конкурсы в этот престижный вуз были всегда большими), Карина Петровна была зачислена на факультет архивного дела. В августе 1959 г., получив диплом историка-архивиста, молодой специалист К. П. Батракова была распределена в тогда еще Филиал Центрального государственного исторического архива в г. Гродно.

Архивная работа радовала с первых дней. Ко всем заданиям, связанным с теоретическим и практическим решением архивных вопросов и проблем, она подходила с предельной ответственностью и аккуратностью. За шесть лет работы в архиве был наработан достаточный опыт, и в 1965 г. Карина Петровна была назначена на должность начальника отдела учета документов и научно-справочного аппарата.

За последующие 21 год работы на этой должности и 17 лет руководства архивом накапливались и отшлифовывались знания в области архивоведения, складывался стиль руководства коллективом и определялся главный критерий в этом руководстве: человек — производство, а не наоборот.

Карина Петровна активно занималась популяризацией архивных источников, выступала в средствах массовой информации, участвовала в работе областных, республиканских и международных конференций, являлась членом Общественного совета по архивному делу при Главном архивном управлении Совета Министров СССР.

В целях методического обеспечения работы архива по созданию и усовершенствованию информационно-поисковых систем она составила значительное количество рабочих инструкций, памяток, методических пособий, аналитических справок по архивному делу. Принимала активное участие в публикаторской деятельности. Являлась одним из составителей сборников документов «Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861—1862 гг.», «Гродненская губерния в законодательных актах Российской империи (1801—1913)». Внесена в Книгу почета Главного архивного управления СССР, книгу «Памяць. Гродна», справочники «Архивисты Беларуси» и «Архивисты Гродненщины».

Хочется привести высказывания архивистов, много лет проработавших с Кариной Петровной.

Афанасьева Т. Ю. — директор НИАБ в г. Гродно.

С Кариной Петровной я проработала свыше 20 лет и хочу сказать, что по профессии и по своей сути она настоящий архивист. Под ее умелым руководством сформировался коллектив сотрудников-единомышленников. Вероятно, ее позиция на производственные отношения, где во главу угла ставился тезис «человек—производство», а не «производство — человек», сыграла свою роль в формировании такого коллектива, а мы постараемся и дальше поддерживать эту архивную традицию.

Юрченко Т. Н. — заведующая отделом учета документов, информационно-поисковых систем и автоматизированных архивных технологий.

Хочется отметить, что Карина Петровна являлась профессионалом высокого уровня, специалистом с обширными знаниями и богатым опытом работы. А ее душевные качества, человечность, понимание наших женских проблем являлись большим нравственным дополнением к ее профессионализму.

Чекель З. А. — архивист первой квалификационной категории.

В создании семейной атмосферы в коллективе немаловажная роль отводится руководителю, и здесь Карина Петровна смогла проявить свои нравственные качества. Ее отличала доброжелательность к людям, она не делила сотрудников по должностям, с ней было приятно разговаривать, поскольку кроме производственных вопросов с ней можно было поделиться и семейными проблемами. Но главная ее черта — бережное отношение к кадрам и умение применить в работе их лучшие качества.

Асадова Л. М. — художник-реставратор.

Я рада, что проработала с Кариной Петровной 25 лет. Рядом с таким руководителем было приятно работать. Хочется особо отметить ее тактичность, выдержку. За годы работы я ни разу не слышала, чтобы она повысила на кого-нибудь голос. Сейчас, находясь на заслуженном отдыхе, она интересуется жизнью архива, не забывает поздравлять нас с праздниками, днями рождения. Хочется пожелать ей здоровья и долгих лет жизни.

В настоящее время Карина Петровна активно участвует в общественной жизни города. Она является пресс-секретарем областного Совета ветеранов. Материалы, собранные за долгие годы архивной деятельности и бережно хранимые, востребованы и сейчас. Статьи Карины Петровны часто можно встретить в периодической печати, а ее голос услышать по местному радио.

Возможно, когда-нибудь, спустя десятилетия, кто-то из исследователей, пришедших в Государственный архив Гродненской области, обратится к материалам фонда № 720, именуемого «Батракова К. П. — директор

НИАБ в г. Гродно, заслуженный работник культуры БССР» (фонд образован в 2007 г.), и ознакомится с его составом и содержанием, а это 119 единиц хранения и, возможно, поймет, что архивист по призванию — это и профессия, и особое мышление, навыки, склад ума, круг интересов, складывающиеся в единое понятие — образ жизни.

— ◇ —

А. І. Валахановіч

ПРАФЕСІЯНАЛ ВЫДАВЕЦКАЙ СПРАВЫ

1 мая 2008 г. раптоўна на 65-м годзе жыцця памёр загадчык рэдакцыйна-выдавецкага аддзела Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы (БелНДІДАС) Павел Паўлавіч Журкевіч. Яго смерць для ўсіх — родных, блізкіх, сваякоў, калег і сяброў — стала поўнай нечаканасцю. Павел Паўлавіч любіў жыццё, людзей, умеў слухаць і чуць сваіх калег. Сваім уласным прыкладам ён заахвочваў калег і сяброў глядзець святлейшымі вачыма на навакольнае асяроддзе, шукаць ісціну быцця. Вакол сябе ён ствараў аўру надзейнасці і ўпэўненасці, станавіўся на абарону слабейшага. Ён мужна адстойваў свае погляды па тым ці іншым пытанні. Яго думка — шчырая і пераканаўчая — выбівала часам суразмоўца з «сядла», уносіла яснасць, упэўненасць і закончанасць думкі.

Пайшоў з жыцця высокакваліфікаваны паліграфіст і выдавец, які дасканала ведаў усю тэхналогію паліграфічных і выдавецкіх працэсаў як айчыннай, так і замежнай паліграфічнай тэхнікі па выданні кніг.

Павел Паўлавіч Журкевіч нарадзіўся 28 студзеня 1944 г. у вёсцы Даўбені Валожынскага раёна Мінскай вобласці. Беларус. З сялянскай сям'і.

У 1959 г. Павел Паўлавіч закончыў 8 класаў Пяршайскай школы. У 1959—1962 гг. ён навучэнец рамеснага вучылішча паліграфістаў № 5 г. Мінска, пасля заканчэння якога працаваў друкаром у Мінску. У 1962—1966 гг. служыў у Савецкай Арміі ў г. Гродна. Вярнуўшыся з арміі, працягваў працаваць у паліграфічнай галіне па спецыяльнасці. У 1966—1967 гг. — начальнік участка друкарні. У 1967—1970 гг. П. П. Журкевіч узначальваў друкарню БДУ імя У. І. Леніна. У 1970—1973 гг. працаваў у Беларускай савецкай энцыклапедыі пад кіраўніцтвам народнага паэта БССР Пятра Усцінавіча Броўкі на пасадзе намесніка галоўнага рэдактара па вытворчасці.

Працяглы час, з 1973 па 1985 г., П. П. Журкевіч — дырэктар друкарні імя Францыска Скарыны АН БССР. У 1985—1987 гг. — вядучы інжынер Дзяржкамвыдата БССР. У 1987—1993 гг. — намеснік дырэктара выдавецтва «Мастацкая літаратура».

З 14 сакавіка 1994 г. П. П. Журкевіч — старшы навуковы супрацоўнік рэдакцыйна-выдавецкага аддзела БелНДІДАС, з 3 студзеня 1996 г. —загадчык рэдакцыйна-выдавецкага аддзела БелНДІДАС.

У 1971 г. ён закончыў Маскоўскі паліграфічны інстытут па спецыяльнасці тэхналогія паліграфічнай вытворчасці і яму была прысвоена кваліфікацыя інжынера-тэхнолага.

У 1981 г. П. П. Журкевіч закончыў аспірантуру пры БДУ імя У. І. Леніна па спецыяльнасці паліталогія. Напісаў кандыдацкую дысертацыю на тэму «Развитие отношений управления как естественно-исторический процесс» і ў 1999 г. выдаў па гэтай тэме манаграфію.

П. П. Журкевіч — аўтар навуковых кніг «Программно-целевой метод в комплексном планировании» (1979, у сааўтарстве з Р. А. Дулаевай), «Совершенствование функциональных основ управления предприятием», складальнік «Памяткі па падрыхтоўцы рукапісаў да выдання» (2004), рэдактар кнігі С. М. Марголінай «Остаться жить» (1997), шэрагу артыкулаў у навуковых зборніках і часопісах па пытаннях кіраўніцкіх адносін у працоўных калектывах.

П. П. Журкевіч быў членам рэдакцыйных калегій навуковых выданняў: «Беларускі археаграфічны штогоднік» (Мінск, вып. 1 —8, 2000— 2007) і «Нямецка-фашысцкі генацыд на Беларусі (1941—1944)» (Мінск, 1995).

Ён адзін са складальнікаў сумесна з В. С. Пазднякоўым зборніка «Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі: Матэрыялы «круглага стала», прысвечанага 60-годдзю з дня нараджэння прафесара У. М. Міхнюка (Мінск, 28 верасня 2007 г.)» (Мінск, 2008) і зборніка «Архивы и общество сегодня: Материалы Международной научно-практической конференции (Минск, 11—12 ноября 2003 г.)» (Мінск, 2004), сумесна з У. В. Фядосавым.

У зборніку «Беларусь, 22 июня 1941 года: Говорят архивы…» (Мінск, 2001) надрукаваны цікавы артыкул П. П. Журкевіча «Оборона Борисова в 1941 г.».

Узнагароджаны медалямі, Ганаровымі граматамі Камітэта па архівах і справаводству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь.

Павел Паўлавіч Журкевіч пакінуў пра сябе добрую і светлую памяць. Гэта быў і знешне, і ўнутрана прыгожы чалавек, які ў любы час бескарысліва мог прыйсці на дапамогу, калі яна была патрэбна.

На пахаванні Паўла Паўлавіча 3 мая на могілках вёскі Даўбені ўсе аднавяскоўцы ставілі ў прыклад яго шчырыя адносіны да сваёй маці, яго глыбокую павагу да яе і сыноўнюю любоў. На могілках нам паказалі помнік на магіле маці і бацькі, на якім быў надпіс на беларускай мове — роднай мове маці. Гэта адзіны помнік на могілках на беларускай мове. Мы думаем, што і сям'я Паўла Паўлавіча паследуе яго прыкладу і на помніку будзе надпіс на роднай матчынай мове.

РЭЦЭНЗІІ

ЦЕННОЕ ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ ИЗДАНИЕ ПО ИСТОРИИ ПРЕДВОЕННОГО ПЕРИОДА

Накануне: Западный особый военный округ (конец 1939 г. — 1941 г.). Документы и материалы / Сост.: В. И. Адамушко, К. А. Нарушевич, В. Д. Селеменев и др. Минск, 2007. 622 с., ил. 300 экз.

Хотя события Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. все дальше отдаляются по времени, вопрос о причинах ее трагического начала для Советского Союза и Красной Армии летом 1941 г. продолжает привлекать к себе внимание исследователей и широкой общественности.

Как представляется, невозможно получить ответ на этот животрепещущий вопрос без тщательного анализа предвоенного развития Вооруженных Сил СССР. Данный анализ, в свою очередь, возможен лишь при условии постоянного пополнения источниковой базы исследования.

Хотя в постсоветский период появились и продолжают появляться документальные публикации по военно-политическим проблемам кануна войны, деятельность советского военного руководства по подготовке Красной Армии к ней пока раскрыта в подобных изданиях недостаточно полно.

В определенной степени этот пробел восполняет рецензируемый документальный сборник — плод плодотворного сотрудничества российских и белорусских историков и архивистов. В состав авторского коллектива вошли высококвалифицированные специалисты — доктора и кандидаты исторических наук, имеющие большой опыт издания архивных материалов по предвоенному периоду. Республику Беларусь в нем представили В. И. Адамушко, К. А. Нарушевич, В. Д. Селеменев. От Российской Федерации работу по подготовке издания проводили Г. Д. Узенков и И. В. Успенский. Обязанность ответственных составителей взяли на себя Н. С. Тархова (Российская Федерация) и В. В. Скалабан (Республика Беларусь).

Изданию предпослана основанная на большом количестве фактического материала историческая справка о возникновении и развитии в предвоенные годы Белорусского (Западного) особого военного округа, написанная известным российским историком М. И. Мельтюховым. Следует отметить, что она вводит читателя в общую канву принимавшихся советским военно-политическим руководством решений. Содержательное археографическое предисловие принадлежит Н. С. Тарховой и В. В. Скалабану. Оно позволяет не только уяснить принцип отбора документов, но понять общий замысел, исходя из которого они включались в издание. Всего в сборнике представлено 135 документов (97 из РГВА, 31 — из НАРБ и 7 — из обоих архивов). Все они расположены в хронологическом порядке, однако в некоторых случаях отдельные их группы объединены по тематическому принципу.

Первое упоминание о Белорусском военном округе (БВО) относится к периоду Гражданской войны. Однако совершенно новый период его организационного развития, как подчеркнул в своем предисловии к сборнику М. И. Мельтюхов, относится к концу 1930-х гг. В связи с обострением международной обстановки 26 июля 1938 г. согласно приказу народного комиссара обороны СССР маршала К. Е. Ворошилова Белорусский военный округ был переименован в Белорусский особый военный округ (БОВО). Входившие в его состав войска располагались на территории нынешней

Республики Беларусь. В июле 1940 г. Белорусский особый военный округ получил наименование Западный особый военный округ (ЗапОВО).

К 22 июня 1941 г. по количеству дивизий, танков, самолетов, артиллерийских орудий и по численности личного состава Западный особый военный округ занимал второе место после Киевского особого военного округа. Командующим БОВО являлся генерал армии Д. Г. Павлов, начальником штаба — генерал-майор В. Е. Климовских. Как известно, после нападения Германии на СССР их постигла трагическая участь. На Д. Г. Павлова и В. Е. Климовских персонально была возложена вина за сокрушительное поражение войск Западного фронта, 22 июля 1941 г. они были расстреляны.

В сборнике впервые публикуются документы, которые показывают широкую картину состояния войск ЗапОВО в контексте общего развития Красной Армии накануне Великой Отечественной войны. Это материалы военного руководства как центрального, так и окружного уровня, объединенные одним замыслом. Составители постарались показать общую картину состояния войск округа в контексте общеармейских мероприятий, проводившихся накануне войны против Германии.

Главной темой сборника является организационное строительство в предвоенные годы, что позволяет наглядно увидеть процесс важной и трудоемкой работы, каким являлось создание новых и развитие существующих военных формирований. При этом составители сборника не замыкаются только на внутриокружных мероприятиях; они показывают всю цепочку выработки и реализации решений советского военно-политического руководства. В нем представлены доклады руководства НКО СССР в Политбюро ЦК ВКП(б) и СНК СССР о численности и составе армии и мерах по ее реорганизации, директивы НКО СССР и Генерального штаба РККА в соответствии с утвержденными советским руководством мероприятиями, направленные командованию ЗапОВО, доклады военного руководства о выполнении отданных директив. В нем нашли отражение вопросы формирования, реорганизации и состояния войск округа. Они представлены как отчетами окружного командования, так и Генштаба.

Первый уровень представленной документации содержит более подробную информацию, позволяющую подробно рассмотреть деятельность окружного командования по формированию новых и перестройке имеющихся войск. Второй уровень документации включает обобщенную в Генштабе информацию, вычленяя наиболее важные направления проведенной работы. Как полагают составители, это позволяет увидеть соотношение общего и частного, что немаловажно при показе состояния ЗапОВО.

Наряду с проблемой организационного строительства Красной Армии накануне войны, материалы сборника дают представление о состоянии боеготовности войск округа. Важное значение для показа этой стороны подготовки советских Вооруженных Сил имеют приводимые в издании итоговые доклады командования ЗапОВО за 1939 и 1940 гг. В этих документах наряду с позитивной информацией приводятся характерные недочеты и слабые стороны, проявившиеся в боеготовности войск. Последнее обстоятельство крайне важно для воссоздания объективной картины общего состояния войск округа. В сборнике впервые опубликованы донесения о их мобилизационной готовности. До недавнего времени эти документы были недоступны широкому кругу исследователей. Ценность заключенной в них информации определяется, во-первых, полным охватом сведений о войсках и частях округа; во-вторых, конкретными цифровыми показателями, характеризующими состояние войск, их укомплектованность людскими ре-

сурсами, вооружением, техникой, материальным обеспечением — всем тем, что определяет возможность и эффективность ведения боевых действий.

К сожалению, внушительный объем этих документов не позволил привести их тексты полностью. В подобной ситуации составители сочли возможным включить в приложение к сборнику заключительные разделы донесений, представляющие собой в краткой форме характеристику состояния частей, составленную и подписанную непосредственно командирами этих частей с общим выводом о готовности части к отмобилизованию. В результате исследователи имеют возможность получить систематизированную информацию, позволяющую объективно оценить состояние войск ЗапОВО.

Еще одна важная задача, которую составители стремились разрешить с помощью публикуемых документов, — показ учебных мероприятий, проводившихся в войсках округа. Приведенные документы о ходе учений различных уровней и их разборах командованием, в том числе и наркомом обороны маршалом С. К. Тимошенко, содержат не только фактическую информацию о состоянии войск округа. В них, наряду с разбором проведенных учений, указывающих на успехи и недостатки в деятельности войск и руководства ими, озвучены, в частности, новые требования высшего командования к подготовке войск, ставшие актуальными летом 1940 г. Впервые опубликованы и некоторые материалы о проведении окружных учений в апреле и октябре 1940 г. Кроме того, в сборнике имеются и другие материалы, позволяющие судить об уровне и тематике учебных мероприятий — описание армейских полевых поездок, сборов комсостава различных уровней и т. д.

В публикации уделено большое внимание подготовке начальствующего состава Красной Армии. Этот аспект отражен через призму отчетов как о реальных боевых операциях («освободительный поход» Красной Армии в Западную Белоруссию и Западную Украину в сентябре—октябре 1939 г.), так и об указанных выше учебных мероприятиях. Представленные в сборнике материалы по этой проблеме позволяют выдвинуть на первый план вопрос об уровне подготовки командно-начальствующего состава и штабов к организации боевых действий, а также самих войск, который является едва ли не самым главным при анализе причин поражений Красной Армии летом 1941 г.

Документы НАРБ в основном представлены постановлениями ЦК КП(б)Б и СНК БССР по различным вопросам, связанным с подготовкой территории Белоруссии к предстоящей войне. Эту группу документов дополняют обращения секретаря ЦК КП(б)Б П.К. Пономаренко в адрес И.В. Сталина, В.М. Молотова и Л.П. Берия по вопросам оборонительного строительства. Актуальным является тема деятельности разведывательных органов ЗапОВО. Впервые в научный оборот вводятся выводы разведывательных сводок округа за первую половину 1941 г., а также ряд спецсообщений военного командования и НКГБ БССР, направленных руководству союзной республики. Эти документы позволяют судить о степени информированности командования округа относительно положения, создавшегося на границе, и массовых передвижений германских войск на Восток.

В целом эти документы свидетельствуют, что, несмотря на солидный массив собранных разведкой сведений, советское командование так и не сумело однозначно оценить степень угрозы германского нападения.

В сборнике опубликованы обширные приложения, значительно дополняющие его содержание (они занимают свыше 25% общего объема). Во-первых, прилагается информация о дислокации частей округа по состоянию на 6 ноября 1940 г.

Во-вторых — перечень подразделений сухопутных войск, входивших в состав округа в последние полтора года перед войной с указанием командного состава частей. В-третьих — обзор организационной и штатной структуры войск округа, существенно дополняющий публикуемые директивы наркома обороны. В-четвертых — цифровая информация по оснащению войск округа вооружением и боевой техникой по состоянию на июнь 1941 г.

Сборник иллюстрирован рядом редких фотографий и факсимильными копиями документов. Он снабжен развернутым научно-справочным аппаратом, в состав которого включены именной указатель, список сокращений, биографические справки на упоминаемых в документах военных и государственных деятелей.

При всех достоинствах рецензируемого документального сборника, в котором впервые вводятся в научный оборот многочисленные ранее не известные исследователям архивные материалы, необходимо отметить и некоторые недочеты.

В археографическом предисловии подчеркивается, что в РГВА отсутствуют материалы за 1941 г., что не дало возможности в полной мере осветить организационные мероприятия по подготовке ЗапОВО к войне. Как представляется, данный пробел могли бы в какой-то степени компенсировать документы, хранящиеся в Российском государственном архиве социально-политической истории (РГАСПИ), в частности особые папки, повестки дня и материалы к повесткам дня заседаний Политбюро ЦК ВКП(б).

Воспроизведенные в сборнике факсимильные копии документов извлечены только из НАРБ, а аналогичные материалы РГВА отсутствуют. Кроме того, неясно, почему при наличии именного указателя отсутствует географический указатель. И это при том, что в тексте документов часто встречаются названия городов, населенных пунктов, рек и т. д.

К сожалению, тираж издания крайне ограничен. В будущем следовало бы предпринять усилия по публикации дополнительного тиража.

Однако последнее пожелание вряд ли можно отнести на счет авторского коллектива рецензируемого документального сборника. Как представляется, российские и белорусские специалисты в целом справились со своей работой, благодаря чему в распоряжении исследователей теперь имеется ценное и содержательное документальное издание по истории предвоенного периода.

В. А. Невежин

— ◇ —

ЧАРНОБЫЛЬ: ХВАЛЮЮЧЫЯ ГАДЫ ПАСЛЯ АВАРЫІ

Найважнейшым адкрыццём навукі мінулага стагоддзя з'явілася распрацоўка тэорыі ядзернай рэакцыі. Узнікла магчымасць выкарыстання ядзернай энергіі не толькі для вырашэння ваенных, але і эканамічных праблем. Першая ў свеце АЭС была пушчана ў Савецкім Саюзе ў чэрвені 1954 г. у г. Обнінску. На 1 студзеня 1988 г. у СССР дзейнічала 14 атамных электрастанцый з 38 энергаблокамі, у тым ліку і Чарнобыльская. Але акрамя пазітыўнага ёсць і негатыўны бок ядзернай энергетыкі, толькі з 1971 па 1984 г. на атамных станцыях 14 краін адбылася 151 аварыя, у тым ліку на АЭС «Тры Мейл Айленд» у ЗША. Трагічныя яе вынікі былі значна зніжаны дзякуючы каўпаку бяспекі над рэактарам, які лакалізаваў выпады радыяцыйных рэчываў. Пасля гэтай аварыі ўсе атамныя дзяржавы прымалі меры бяспекі і надзейнасці рэактараў. Аднак СССР праігнараваў патрабаванні МАГАТЭ па прычыне ўпэўненасці ў высокай дасканаласці сваіх тэхналогій, заявіўшы, што аварыя з'явілася вынікам ніз-

кага тэхнічнага ўзроўню амерыканскіх АЭС. Праз сем гадоу, 26 красавіка 1986 г. у 1 гадзіну 26 хвілін, буйнейшая катастрофа адбылася на рэактары чацвёртага энергаблока Чарнобыльскай АЭС.

Доўгія гады праблемы, звязаныя з наступствамі аварыі, замоўчваліся, насілі сакрэтны характар. Вялікую цікавасць у грамадстве, навукоўцаў, асабліва гісторыкаў, выклікаў зборнік дакументаў і матэрыялаў, падрыхтаваны Нацыянальным архівам Рэспублікі Беларусь, Камітэтам па праблемах наступстваў катастрофы на Чарнобыльскай АЭС пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь*. На дакументах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Расійскага архіва навейшай гісторыі, Дзяржаўнага архіва Гомельскай вобласці раскрываецца дзейнасць партыйных і савецкіх органаў, воінскіх часцей, вучоных, медыцынскіх работнікаў, будаўнікоў па ліквідацыі наступстваў Чарнобыльскай катастрофы ў самы складаны час, калі не было вопыту барацьбы з вынікамі катастрофы.

Якія праблемы ўдалося раскрыць калектыву складальнікаў, у які ўвайшлі вядомыя гісторыкі-архівісты краіны, — У. Адамушка, А. Селяменеў, В. Скалабан і інш.? На базе многіх дакументаў, асабліва інфармацыі начальніка штаба грамадзянскай абароны генерал-лейтэнанта А. Грышагіна старшыні Савета Міністраў БССР М. Кавалёву (дак. № 77), паказваецца, што патрабавалася некалькі гадоў для атрымання грамадствам сапраўднай інфармацыі аб катастрофе. Высокая ступень сакрэтнасці ажыццяўлялася на ўсіх узроўнях уладных структур, пачынаючы ад генеральнага сакратара ЦК КПСС М. Гарбачова і заканчваючы кіраўніцтвам рэспублікі. Пачаткам такой палітыкі было ўтойванне на працягу некалькіх дзён даных аб адбыўшайся катастрофе. Першая інфармацыя аб аварыі паступіла ў штаб грамадзянскай абароны БССР ад адпаведнай структуры СССР у 18 гадзін 30 хвілін 26 красавіка — праз 17 гадзін пасля катастрофы. Аб адбыўшайся трагедыі кіраўніцтва рэспублікі было праінфармавана 27 красавіка па тэлефоне і на наступны дзень асабіста начальнікам штаба грамадзянскай абароны СССР (у час яго знаходжання ў Беларусі). Як адзначаў Грышагін, «склаўшаяся абстаноўка не раскрывалася, не было якіх-небудзь распараджэнняў на правядзенне неабходных дзеянняў» (с. 300). Толькі 29 красавіка было паведамлена аб Чарнобылі ў вядомай палітычнай тэлевізійнай праграме «Время», а 30 — у цэнтральным друку. Для супакаення грамадскай думкі падкрэслівалася, што радыяцыйная абстаноўка на электрастанцыі і сумежнай мясцовасці стабілізавана, пацярпеўшым аказваецца неабходная медыцынская дапамога. Колькасць пацярпеўшых не называлася, але паводле пазней прыведзеных у друку даных на 12 мая на стацыянарным абследаванні і лячэнні знаходзіліся 10 198 чалавек, з іх 345 з прыкметамі прамянёвага захворвання. 13 мая, атрымаўшы моцнае апрамяненне, у Маскве памёр 24-гадовы беларускі пажарнік Васіль Ігнаценка.

У той жа час пагроза жыццю людзей павялічвалася з кожнай гадзінай, радыеактыўныя выкіды з разбуранага рэактара працягваліся. Чуткі аб магчымасці чарговага выбуху на застаўшыхся трох рэактарах, адсутнасць праўдзівай інфармацыі стварылі ў рэспубліцы трывожнае становішча. Рэзкае павышэнне ўзроўню радыяцыі пачалося з 28 красавіка ў Брагінскім, Хойніцкім і Нараўлянскім раёнах. Пагаршэнне становішча дыктавала неабходнасць эвакуацыі з некаторых месц насельніцтва. На званкі старшыні Гомельскага аблвыканкама А. Грахоўскага атрымаць на гэта дазвол даваўся адказ: «Няма распараджэння Масквы». Не дачакаўшыся яго, чытач даведаецца, што 30 красавіка кіраўніцтва аблвыканкама пад асабістую адказнасць прыняло рашэнне аб адсяленні дзяцей ва ўзросце да 15 гадоў і цяжарных жанчын з 25 населеных пунктаў, найбольш блізкіх да месца аварыі. 1 мая было адселена 580 чалавек.

* Чернобыль. 26 апреля 1986 — декабрь 1991: документы и материалы. Минск, 2006.

Толькі пасля наведвання 2 мая Старшынёй Савета Міністраў СССР М. Рыжковым і сакратаром ЦК КПСС Я. Лігачовым месца аварыі паступіла доўгачаканая дырэктыва аб эвакуацыі насельніцтва з 30-кіламетровай зоны. З прыведзеных рашэнняў звужанага пасяджэння Гомельскага аблвыканкама ад 3 і 6 мая (дак. № 9, 10 і 17) чытачу даводзіцца да ведама, што з 50 населеных пунктаў трох раёнаў было адселена 12,6 тыс. чалавек, з іх 6,5 тыс. працаздольнага насельніцтва, а таксама дзеці дашкольнага і школьнага ўзростаў, цяжарныя жанчыны, якіх размясцілі ў піянерскіх лагерах і прафілакторыях. Гэта быў першы этап эвакуацыі. На прыкладзе новых дакументаў прыводзяцца даныя аб далейшым разгортванні гэтага працэсу. 22 жніўня палітычнае кіраўніцтва краіны прыняло рашэнне ажыццявіць дадатковую эвакуацыю жыхароў 34 населеных пунктаў, дзе пражывала 8,2 тыс. чалавек, у тым ліку ў РСФСР — 4, УССР — 1 і БССР — 29. У Беларусі перасяленне ажыццяўлялася з 27 жніўня па 3 верасня. Нараўлянскі раён пакінулі жыхары 24 вёсак, Брагінскі — 5, Хоцімскі — 22 — усяго 3036 сямей з колькасцю 7327 чалавек.

У сувязі з чарговым адсяленнем у зборніку прыводзіцца пастанова ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР «Аб дадатковых мерах па працаўладкаванні, забеспячэнні жыллём і сацыяльна-бытавым абслугоўваннем насельніцтва, эвакуіраванага з населеных пунктаў у сувязі з аварыяй на Чарнобыльскай АЭС, і кампенсацыі яму страт» (22 жніўня 1986 г.). Пакінуўшым «наседжаныя» месцы прадугледжвалася выплата кампенсацыі за страту пладова-ягадных пасадак і пасеваў, а таксама за незастрахаваную жывёлу ў памеры 500 руб. адзінокім грамадзянам, 1 тыс. на сям'ю з двух чалавек і 250 рублёў на кожнага наступнага члена сям'і. Вартасць пабудоў, а таксама сельскагаспадарчай жывёлы, якая падлягала забою, вярталася ў поўным памеры.

Прыведзеныя ў зборніку дакументы сведчаць, што ў экстрэмальнай сітуацыі пасля аварыі не абышлося без памылак, паспешных, неканструктыўных рашэнняў і дзеянняў. Дадатковае вывучэнне радыяцыйнага становішча паказала, што ў Брагіне і раёне не патрабавалася дадатковая эвакуацыя (дак. № 30). У снежні 1986 г. 1600 чалавек 12 вёсак Брагінскага раёна вярнуліся на старое месца жыхарства. Яны сутыкнуліся з шэрагам узнікшых праблем, якія не вырашаліся. Перасяленцы былі вымушаны звярнуцца ў ЦК КПСС аб неабходнасці стварэння нармальных умоў для іх жыцця і працы. 15 красавка 1987 г. ЦК КПБ, Савет Міністраў БССР прынялі пастанову «Аб пытаннях, узнятых у пісьме, паступіўшым у ЦК КПСС ад жыхароў рээвакуіраваных населеных пунктаў Брагінскага раёна Гомельскай вобласці». Абласному і Добрушскаму раённым выканкамам было ўказана на неабходнасць тэрміновага прыняцця мер па ўстараненні адзначаных недахопаў, задавальненні запатрабаванняў жыхароў вёсак зоны рээвакуацыі.

Важнае месца ў зборніку займае комплекс дакументаў, прысвечаных дэзактывацыі забруджанай тэрыторыі. У 1986 г. на Гомельшчыне сіламі воінскіх часцей, фарміраванняў і насельніцтва было прадэзактывавана 260 населеных пунктаў, апрацавана 30 тыс. жылых дамоў, 125 школ, 94 дзіцячых дашкольных устаноў, ачышчана і

абустроена больш 16 тыс. калодзежаў, пракладзена 260 км водаправодаў, прабурана 91 артэзіянская скважына, заасфальтавана 263 км вуліц і дарог.

У Магілёўскай вобласці дэзактывацыйныя работы пачаліся на месяц пазней чым на Гомельшчыне і праводзіліся на тэрыторыі 191 населенага пункта. Сіламі двух батальёнаў хімабароны і фарміраванняў грамадзянскай абароны былі апрацаваны 22 населеныя пункты. Брыгада ЦК КПСС, якая ў студзені 1987 г. пазнаёмілася з ходам работ па ліквідацыі наступстваў катастрофы, выявіла сур'ёзныя недахопы ў правядзенні дэзактывацыі. Рэакцыяй на заўвагі работнікаў чатырох аддзелаў ЦК КПСС з'явілася пастанова ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР «Аб дапаўняльных мерах па ўстараненні выяўленых камісіяй ЦК КПСС у Магілёўскай вобласці недахопаў у рабоце па ліквідацыі наступстваў радыеактыўнага забруджвання, выкліканага аварыяй на Чарнобыльскай АЭС», прынятай 15 красавіка 1987 г. За 1986—1989 гг. дэзактывацыя была праведзена на плошчы 11,6 млн. $м^2$, з вонкавай паверхні будынкаў было знята і пахавана 13,3 млн. $м^3$ забруджанага грунту, знесена 7570 старых будынкаў. Для таго каб пахаваць радыяцыйныя выкіды, ствараліся магільнікі, будаўніцтва якіх адбывалася са значнымі недахопамі.

У чытача выклікаюць цікавасць дакументы, прысвечаныя распрацоўцы чарнобыльскіх праблем беларускай навукай. У шэрагу дакументаў (№ 28, 53, 54) раскрываецца дзейнасць створаных навуковых падраздзяленняў. Ужо ў пачатку 1988 г. пачалі дзейнасць Інстытут радыебіялогіі Акадэміі навук БССР з ускладаннем на яго функцый галоўнай арганізацыі па выкананні ўзнікшых у сувязі з аварыяй навуковых праблем, аддзел радыяцыйнай гігіены ў Інстытуце анкалогіі і медыцынскай радыялогіі Міністэрства аховы здароўя БССР, аддзел радыяцыйнай медыцыны пры Цэнтральнай навукова-даследчай лабараторыі ў Мінскім медыцынскім інстытуце, а таксама Гомельскі філіял Усесаюзнага навукова-даследчага інстытута сельскагаспадарчай радыялогіі Дзяржаграпрама СССР. Пазней быў створаны Навукова-даследчы інстытут радыяцыйнай медыцыны.

Актуальнай для беларускіх вучоных з'явілася праблема бяспечнага пражывання. Маскоўскія вучоныя выступілі з канцэпцыяй 35-бэрнага ўзроўню радыяцыі, якую падтрымала Міністэрства аховы здароўя СССР. З 19 па 23 чэрвеня 1989 г. па гэтай праблеме ў АН БССР адбылася дыскусія, у якой прынялі ўдзел зарубежныя эксперты. Беларускія вучоныя далі бой маскоўскай канцэпцыі. Аб гэтай дыскусіі Старшыні Савета Міністраў СССР М. Рыжкову паведаміў міністр аховы здароўя Я. Чазаў. У прадстаўленым дакуменце паведамлялася, што ў замежных экспертаў засталося вельмі цяжкае ўражанне аб узроўні радыелагічнай кампетэнцыі некаторых спецыялістаў АН БССР, аб чым у інтэрв'ю па беларускім тэлебачанні яны сказалі ў канкрэтнай форме. У зборніку прыводзіцца ліст АН БССР кіраўніку ўрада М. Рыжкову аб вывадах прэзідыума АН БССР па канцэпцыі бяспечнага пражывання (дак. № 74), падпісанага 27 ліпеня 1989 г. 13 членамі прэзідыума АН БССР, у тым ліку прэзідэнтам АН БССР У. Платонавым, яго намеснікамі І. Ліштванам, І. Навуменка, А. Сцепаненка, У. Салдатавым. У лісце адзначалася, што не прысутнічаючы ў час дыскусіі ў Мінску, выказванне Я. Чазава пэўна звязана з тым, што беларускія вучоныя выказвалі сумненні ў абгрунтаванасці прымянення канцэпцыі бяспечнага пражывання, распрацаванай Міністэрствам аховы здароўя СССР. Па выніках абмеркавання ўказанай канцэпцыі прэзідыум АН БССР прыняў рашэнне, што ў аснову канцэпцыі бяспечнага

пражывання ў забруджаных раёнах павінна быць пакладзена магчымасць гаспадарчай дзейнасці і паводзін людзей без усялякіх абмежаванняў.

Прыведзеныя ў зборніку дакументы паказваюць, што з разгортваннем дэмакратычных працэсаў у рэспубліцы атрымалі распаўсюджванне мітынгі, сходы і нават забастоўкі, на якіх ставіліся патрабаванні дадатковага вывучэння ўмоў пражывання, што скlаліся пасля катастрофы, паляпшэння забеспячэння насельніцтва прадуктамі харчавання, павелічэння працягласці адпачынкаў. У дакуменце № 27 старшыня КДБ БССР В. Балуеў інфармаваў ЦК КПБ, што 21 чэрвеня 1989 г. у г. Нароўлі не прыступілі да работы калектывы Гомельскага вытворчага аб'яднання фабрыкі «Чырвоны мазыранін», раённага аддзялення «Белсельгастэхнікі», вадзіцелі грузавога парка аўтабазы, усяго каля 2 тыс. чалавек. Асноўным патрабаваннем ставілася неабходнасць стварэння камісіі МАГАТЭ і Сусветнай арганізацыі аховы здароўя для вызначэння ступені бяспекі пражывання насельніцтва ў Нараўлянскім раёне ў сувязі з вынікам аварыі на Чарнобыльскай АЭС.

Незадаволенасць ліквідацыяй наступстваў Чарнобыльскай АЭС выклікала арганізацыю марша-пратэсту «За выжыванне» ў Маскву ў час работы XXVIII з'езда КПСС 7—8 ліпеня 1990 г. 350 прадстаўнікоў пацярпеўшых ад аварыі на ЧАЭС раёнаў Гомельскай, Магілёўскай і Бранскай абласцей. Пасля гэтага ў Гомель была накіравана камісія на чале з намеснікам Старшыні Савета Міністраў СССР В. Дагужыевым. 25 ліпеня 1990 г. паміж камісіяй, Саветам Міністраў БССР, абласным і гарадскім выканкамамі быў падпісаны пратакол, паводле якога Гомелю надаваўся статус горада, пацярпеўшага ад экалагічнага бедства, а таксама прадугледжвалася праграма дзяржаўнай дапамогі. Пратакол прыводзіцца ў дакуменце № 90 (с. 350—361).

Зборнік заканчваецца дакументамі 1991 г. Гэта быў апошні год, калі фінансаванне ажыццяўлялася з бюджэта СССР і затраты ўскладаліся на ўсю краіну. З распадам Саюза ўсе цяжкасці пераадолення вынікаў катастрофы ляглі на Беларусь. Пачаўся новы этап не толькі ў гісторыі суверэннай Беларусі, але і ў пераадоленні наступстваў чарнобыльскай катастрофы. Вельмі пажадана, каб гэта знайшло адлюстраванне ў новым зборніку дакументаў, які чакае грамадскасць.

У. І. Навіцкі

— ◇ —

ЦІКАВЫ НАВУКОВЫ ДАВЕДНІК ПА МАТЭРЫЯЛАХ РУКАПІСАЎ БІБЛІЯТЭКІ ЧАРТАРЫЙСКІХ

Katalog rękopisów Biblioteki książat Czartoryskich w Krakowie. Sygnatury 5320—5441 / Oprac. J. Nowak, J. Pezda. Kraków, 2007. 374 s.

Выйшаў з друку чарговы каталог рукапісаў Бібліятэкі Чартарыйскіх у Кракаве, які ахоплівае падзеі польскай гісторыі XIX ст. і Вялікай эміграцыі 1830—60-х гг. Прадстаўленыя ў каталозе матэрыялы апрацаваны супрацоўнікамі Бібліятэкі Чартарыйскіх Янушам Пэздай і Янушам Новакам.

Працэс інвентарызацыі і каталагізацыі прадстаўленых у томе матэрыялаў праходзіў у некалькі этапаў. Пачынальнікамі гэтай справы выступілі яшчэ ў XIX ст. вядомыя польскія гісторыкі Станіслаў Смолька, Мар'ян Кукель і гісторык літаратуры Юзаф Каленбах. А ў 1911 г. С. Смолька, які на той момант выконваў абавязкі дырэктара Музея Чартарыйскіх, засяроджвае ўвагу А. Л. Чартарыйскага на неабходнасці папулярызацыі закрытага на той момант так званага Хатняга архіва Чартарыйскіх, які

ўтрымліваў архіўныя матэрыялы не толькі па гісторыі гэтага роду, але і па гісторыі Польшчы і ВКЛ перыяду падзелаў Рэчы Паспалітай. Гэтыя дзеянні істотным чынам паспрыялі далейшай апрацоўцы збораў. З 1920 г. праф. Ю. Каленбахам была распачата праца над складаннем пашыранага інвентара рукапісаў з нумарамі 2580—5681. Наступным этапам з'явіліся 70—80-я гг. XX ст., калі Збігневам Войнарам і Янушам Новакам быў падрыхтаваны ўступны вопіс рукапісаў. Далейшая праца супрацоўнікаў архіва была накіравана на апрацоўку матэрыялаў у адпаведнасці з патрабаваннямі, прынятымі пры апісанні рукапісаў у польскай архівістыцы з сярэдзіны XX ст.

Храналагічныя рамкі прадстаўленых у томе матэрыялаў ахопліваюць 1831—1859 гг. Пачатак звязаны з заснаваннем і дзейнасцю эмігранцкіх таварыстваў і іх намаганнямі па аднаўленні паўстання на былых землях Рэчы Паспалітай. Найбольш познія дакументы тома тычацца гісторыі стасункаў польскай эміграцыі з усходнімі краінамі і народамі.

Матэрыялы, прадстаўленыя ў каталозе, апісаны па адзінай схеме. Аўтарамі даецца знешняе і ўнутранае апісанні дакументаў, змешчаных у адной справе. Пры знешнім апісанні пазначаюцца: нумар справы, мова і памеры дакумента, датаванне, колькасць старонак ці аркушаў (картак), інфармацыя аб вокладцы. Унутраны вопіс справы складаецца з назвы кожнага рукапісу, якая падаецца ў двукоссі на падставе выкарыстання назвы, што захавалася на вокладцы. Пасля арыгінальнай назвы складальнікамі пазначаецца ўласнае акрэсленне зместу рукапісу. Дадзены падыход вытрымліваецца аўтарамі ў большасці выпадкаў, агульнае апісанне справы даецца толькі як выключэнне. Акрамя гэтага для кожнага рукапісу аўтарамі прыводзіцца яго паходжанне: арыгінал, копія, чарнавік. Па магчымасці аўтары імкнуліся таксама зафіксаваць прозвішчы складальнікаў дакументаў.

Напрыканцы кожнага вопісу пазначаецца колькасць пустых старонак ці аркушаў (картак), а таксама колькасць старонак ці аркушаў (картак), якія адсутнічаюць у справе. Акрамя гэтага фіксуецца наяўнасць пячатак, гісторыя паходжання дакумента, нумар мікрафільма, пад якім канкрэтны дакумент прадстаўлены ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве. Аўтарамі прыводзіцца таксама інфармацыя аб публікацыі ў друку ўсяго дакумента ці яго частак, што патрабавала правядзення значнай пошукавай і даследчыцкай працы.

Навукова-даведачны апарат каталога складаецца з уступу, пераліку скарачэнняў, паказальніка, які ўтрымлівае пералік персаналій, геаграфічных аб'ектаў, назваў выданняў і таварыстваў. Прадстаўлены ў каталозе таксама пералік выдадзеных і падрыхтаваных да выдання каталогаў збораў Нацыянальнага музея ў Кракаве.

Прадстаўленыя ў разглядаемым томе дакументы ў асноўным звязаны з дзейнасцю Адама Чартарыйскага і яго эміграцыйнага палітычнага асяроддзя. Цікавасць для даследчыкаў маюць архіўныя справы па стварэнні ў эміграцыі польскіх легіёнаў (rkps 5365—5367), дзейнасці прадстаўнікоў Атэля Ламберт у Канстанцінопалі (rkps 5395—5403, 5409—5441), матэрыялы перыяду Вясны Народаў (rkps 5369—5372). Для беларускіх навукоўцаў асаблівую цікавасць прадстаўляюць матэрыялы з так званага «збору Патрыкоўскага» (rkps 5332—5354). Ураджэнцам мяст. Старынкі Слонімскага павета Гродзенскай губерні Юзафам Патрыкоўскім былі сабраны унікальныя матэрыялы па палітычнай дзейнасці ліцвінаў і гісторыі штодзёнасці ў закладах Авіньёна, Безансона, Буржэ. Акрамя гэтага збор утрымлівае рукапіс успамінаў Ю. Патрыкоўскага, выдадзены ў двух тамах Г. Аўсінскай; біяграфічныя матэрыялы, сабраныя Патрыкоўскім; матэрыялы Таварыства Літоўскага і рускіх зямель, Таварыства сяброўскага аб'яднання, а таксама дакументы па дзейнасці Яўстафія Хмялеўскага, Міхала Ходзькі, Ігнацыя Дамейкі, Францішка Графа, Гіпаліта Клімашэўскага, Яўстафія і Рамуальда Янушкевічаў, Юзафа Кашыца, Напалеона Орды, Тадэвуша Тышкевіча і інш.

Увогуле, аўтарамі чарговага каталога збораў Бібліятэкі Чартарыйскіх прадэманстраваны грунтоўны навуковы падыход пры апісанні рукапісных матэрыялаў. Неабходна таксама адзначыць, што па шэрагу археаграфічных пазіцый імі падаецца больш падрабязная і поўная інфармацыя, чым у выданнях адпаведнага кшталту. Для навукоўцаў, якія займаюцца даследаваннем польскай гісторыі 30—60-х гг. XIX ст., а таксама праблемамі Вялікай эміграцыі, дадзенае выданне выступае каштоўнейшым навуковым даведнікам.

В. В. Гарбачова

— ◇ —

«УСПАМІНЫ» ІГНАЦІЯ КЛЮКОЎСКАГА

За вольнасць і веру. Ігнацій Клюкоўскі і яго ўспаміны аб падзеях паўстання 1830—1831 гадоў: На польскай і беларускай мовах / Уклад., пераклад., камент. В. В. Гарбачовай. Мінск: Лімарыус, 2007. 120 с.

У мінулым годзе ў мінскім выдавецтве «Лімарыус» выйшлі ў свет успаміны аднаго з дзеячаў паўстання 1830—1831 гг. у Беларусі Ігнацыя Клюкоўскага. У сваёй Айчыне ён амаль невядомы, нягледзячы на тое што пакінуў пэўны след у падзеях паўстання на Ашмяншчыне, у іншых рэгіёнах краю, а потым у эміграцыі. Быў вядомы як літаратар, мастак, мастацтвазнавец.

Публікацыя дадзенага дакумента з'яўляецца ўзорным археаграфічным выданнем навуковага кшталту. Яго навуковая апрацоўка і падрыхтоўка да друку была праведзена адным з найбольш грунтоўных даследчыкаў паўстання кандыдатам гістарычных навук В. В. Гарбачовай. Складальнікам была праведзена вельмі скрупулёзная праца па атрыбуцыі ананімнага тэксту дакумента, які захоўваецца ў зборах Музея Адама Міцкевіча ў Парыжы, а таксама па пацвярджэнні аўтарства І. Клюкоўскага. Менавіта як ананімны твор фрагмент з успамінаў быў надрукаваны ў 1931 г. у Кракаве.

Успаміны распавядаюць аб ходзе паўстання ў Ашмянскім, Завілейскім, Дзісенскім і Вілейскім паветах, аб злучэнні літоўскіх вайскоўцаў з рэгулярнымі польскімі фарміраваннямі, якія прыйшлі на дапамогу мясцовым паўстанцам, аб сітуацыі, у якой апынуліся паўстанцы, што прыбылі ў Варшаву ў жніўні 1831 г., затым пакінулі яе, і аб ад'ездзе ў эміграцыю. Дадзены дакумент быў створаны паводле звароту парыжскага Таварыства літоўскага, якое ўжо на першым сваім пасяджэнні прапанавала ўсім былым паўстанцам падрыхтаваць свае ўспаміны з умовай, што ўсе яны будуць надрукаваны.

Аўтар успамінаў паказаў сябе вельмі назіральным чалавекам, які добра валодае пяром і канкрэтыкай падзей, якія ён паставіў за мэту асвятліць у сваім творы. На стылістыку паўплывала імкненне выкласці перад чытачом максімальную колькасць фактаў. Таму перш за ўсё адчуваецца гістарызм апісання, спалучаны з індывідуальным бачаннем удзельніка падзей, увага да дэталей.

Навуковы характар мемуараў І. Клюкоўскага абумоўлены перш за ўсё дасканалай двухмоўнай перадачай тэксту — на мове арыгінала (польскай) і ў вельмі дакладным беларускім перакладзе. У падрадковых зносках адзначаны ўсе закрэсленыя (падкрэсленыя) элементы тэксту, паметы, асаблівасці напісання асобных фрагментаў да-

кумента. Пад рубрыкай «Заўвагі да перакладу» змешчаны тлумачэнні і дастаткова падрабязныя каментарыі. Апошнія ўключаюць і біяграфічныя звесткі аб асобах, якія ўпамянуты ва ўспамінах. Гэтыя звесткі вызначаюцца навізной інфармацыі, пададзенай па пэўных персаналіях (напрыклад, аб Н. Навіцкім, К. Залескім і інш.). Часткова яны прадстаўлены па раней падрыхтаваным В.В.Гарбачовай біябібліяграфічным слоўніку «Удзельнікі паўстання 1830—1831 гадоў на Беларусі». Да публікацыі дадаецца кароткі асабовы паказальнік і разгорнуты паказальнік геаграфічных назваў. Сціслацць звестак асабовага паказальніка ў значнай ступені кампенсуецца біяграфічнымі фактамі па персаналіях, якія змешчаны ў «Заўвагах да перакладу».

Мемуары І. Клюкоўскага з'яўляюцца каштоўнай і амаль цалкам невядомай і незапатрабаванай даследчыкамі крыніцай. Яны дазваляюць больш дэталёва ўявіць шэраг падзей і фактаў, звязаных з паўстаннем 1830—1831 гг. (напрыклад, удакладніць склад Літоўскага камітэта). Адпаведна публікацыя ў Беларусі ўсяго дакумента цалкам (акрамя страчаных фрагментаў) вельмі карысная для даследчыкаў.

С. У. Жумар

РЭЗЮМЕ

Савіцкі Эдуард Міхайлавіч, д-р гіст. навук, прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік БелНДІДАС — «Становление органов государственной власти суверенной Беларуси (25 августа 1991 г. — 14 марта 1994 г.)».

На падставе выкарыстання першакрыніц упершыню прасочваецца працэс фарміравання арганізацыйнай структуры дзяржаўнага кіравання суверэннай Беларусі ў пачатку 90-х гг. XX ст. Аналізуюцца стварэнне нарматыўнай прававой базы новай беларускай дзяржаўнасці, мерапрыемствы па скасаванні ранейшых і стварэнні новых органаў дзяржаўнай улады. Прыводзіцца падрабязная статыстыка рэспубліканскіх дзяржаўных органаў па стане на 14 сакавіка 1994 г.

Юзэфовіч Аўгусцін Казіміравіч, старшы навуковы супрацоўнік БелНДІДАС — «Международный арбитражный (третейский) суд в Республике Беларусь».

У артыкуле дадзена даведка з гісторыі Міжнароднага арбітражнага (трацейскага) суда ў Рэспубліцы Беларусь, паказаны працэс яго стварэння пры Беларускай гандлёва-прамысловай палаце, зроблены аналіз яго прававога статуса, задач і функцый дзейнасці, апісаны структура і сістэма кіравання, парадак разгляду Міжнародным арбітражным судом пры Беларускай гандлёва-прамысловай палаце эканамічных спрэчак, як міжнародных, так і ўнутраных, падбор суддзяў. На падставе выкарыстання матэрыялаў Міжнароднага арбітражнага суда пры Беларускай гандлёва-прамысловай палаце паказана эфектыўнасць яго работы, параўнанне з работай аналагічных судоў іншых краін, прыведзены прыклады. У артыкуле апісана працэдура прыняцця рашэнняў суда і іх выканання.

Саракавік Іван Аляксандравіч, канд. гіст. навук, дацэнт Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь — «Гістарыяграфія аб ролі і месцы міліцыі ў механізме савецкай дзяржавы ў 1964—1991 гг.».

Артыкул прысвечаны аналізу як агульных, так і сацыяльных прац беларускіх і замежных аўтараў па пытаннях аб ролі і месцы міліцыі ў механізме савецкай дзяржавы ў 1964—1991 гг. Артыкул падрыхтаваны на аснове матэрыялаў Беларускай ССР.

Сабеннікава Ірына Вячаславаўна, д-р гіст. навук, заг. сектара выкарыстання дакументаў УНДІДАС — «Публикации исторических документов в электронной форме».

У артыкуле праводзіцца навуковы аналіз дакументальных публікацый у электронным выглядзе, выяўляюцца перавагі і недахопы электроннай формы публікацыі, нявырашаныя праблемы ў гэтай сферы, намячаюцца магчымыя перспектывы іх вырашэння. Прапанавана найбольш адэкватнае вызначэнне тэрміна «электроннае выданне». Разглядаюцца асаблівасці выдання гістарычных крыніц на кампакт-дысках, у сетцы Інтэрнет, стварэння сеткавых інфармацыйных рэсурсаў. Прааналізаваны практыка электронных публікацый у Расійскай Федэрацыі, праблема якасці навуковых і навукова-папулярных выданняў гістарычных дакументаў. Вылучаны два асноўныя шляхі ажыццяўлення публікацый гістарычных дакументаў на электронных носьбітах.

Іофе Эмануіл Рыгоравіч, д-р гіст. навук, прафесар БДПУ — «Историография проблемы «белорусские евреи в борьбе против нацизма» (по материалам, изданным в СНГ)».

Артыкул прысвечаны гістарыяграфіі прац даследчыкаў Беларусі, Расіі, Украіны, вучоных Ізраіля і ЗША аб гераічнай барацьбе беларускіх яўрэяў супраць нацыз-

му, выдадзеных у СНД у 1992—2007 гг. Прадметам вывучэння сталі спецыяльныя навуковыя даследаванні, навукова-папулярныя працы, мемуарная літаратура.

Фядосаў Уладзімір Васільевіч, намеснік дырэктара БелНДІДАС — «О проблематике научных исследований в архивоведении Беларуси».

Разглядаецца неабходнасць распрацоўкі даследаванняў агульнай тэорыі архівазнаўства архівістамі Беларусі. Аналізуюцца асноўныя погляды замежных і айчынных вучоных на аб'ект і прадмет архівазнаўства, абгрунтоўваюцца думкі аўтара на гэтыя паняцці. Звяртаецца ўвага на неабходнасць далейшых даследаванняў метадалогіі архівазнаўства, новых накірункаў у развіцці навукі аб архівах.

Несцяровіч Юрый Уладзіміравіч, канд. гіст. навук, старшы навуковы супрацоўнік БелНДІДАС — «Проблемы унификации, оптимизации терминологии и построения терминосистемы археографии».

Разглядаюцца праблемы уніфікацыі тэрміналогіі археаграфіі, пабудовы яе тэрмінасістэмы. Паказваецца неадэкватнасць тэзіса пра ўключэнне ў склад навуковай дысцыпліны практычнай дзейнасці. Падкрэсліваецца мэтазгоднасць вылучэння сферы дзейнасці, звязанай з падрыхтоўкай дакументальных і наратыўных матэрыялаў да апублікавання. Робіцца выснова пра мэтазгоднасць, улічваючы патрабаванне элімінацыі полісеміі тэрмінаў, пазначаць спецыяльную навуковую дысцыпліну, звязаную з эдыцыяй, тэрмінам «эдыцыязнаўства», але не тэрмінам «археаграфія».

Іванова Вольга Сяргееўна, аспірант кафедры крыніцазнаўства БДУ — «Асабістыя архівы ў дзяржаўных сховішчах Беларусі».

У артыкуле даецца характарыстыка стану захавання асабістых архіваў у архівах, музеях і бібліятэках Рэспублікі Беларусь, вызначаюцца асноўныя праблемы, прапануюцца шляхі і перспектывы для іх вырашэння. На падставе аналізу савецкай, польскай і беларускай гістарыяграфіі характарызуюцца агульныя і спецыфічныя функцыі асноўных мемарыяльных інстытутаў грамадства пры захоўванні дакументаў асабістага паходжання.

Жумар Сяргей Уладзіміравіч, канд. гіст. навук, намеснік дырэктара БелНДІДАС — «Уничтожение районных архивов Беларуси в 1941—1944 гг.».

На падставе дакументаў аб рэгістрацыі страт, нанесеных архіўным комплексам Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, прасочаны лёс раённых архіваў у 1941—1944 гг. Па кожным архіве прадстаўлена кароткая інфармацыя аб колькасці і ўмовах захоўвання архіўных дакументаў, абставінах іх знішчэння і аб'ёме страт. Удакладнены звесткі аб агульнай колькасці спраў, якія захоўваліся ў райархівах у пачатку—сярэдзіне 1941 г.

Дарагуш Інэса Уладзіміраўна, галоўны архівіст аддзела інфармацыі і навуковага карыстання дакументаў НАРБ, аспірант БелНДІДАС — «Вывоз архивных документов из Минска немецкими оккупантами в годы Великой Отечественной войны».

Змешчаны звесткі аб дзейнасці нямецкіх улад у адносінах вывазу архіўных каштоўнасцей з Мінска. Прыводзіцца спіс дакументаў і чарговасць іх адпраўкі. Маюцца таксама звесткі аб супрацоўніках архіваў у перыяд акупацыі.

Карапузава Ганна Генадзьеўна, дырэктар Дзяржаўнага архіва Брэсцкай вобласці — «Фонд Полесского воеводского управления как источник по истории органов местного самоуправления в Западной Беларуси в 20—30-е гг. XX ст.».

У артыкуле аналізуюцца дакументальныя матэрыялы архіўнага фонду Палескага ваяводскага ўпраўлення (ПВУ), які захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Брэсцкай вобласці, па гісторыі органаў мясцовага самакіравання ў Заходняй Беларусі ў 1920—1930-я гг. Даецца кароткая характарыстыка мясцовых органаў улады і ўпраўлення, створаных на заходнебеларускіх землях пасля іх уваходжання ў склад Польшчы. Асобы акцэнт робіцца на структуры і функцыях ПВУ як прадмеце даследавання. Коратка апісваюцца гісторыя ўтварэння і сфера дзейнасці органаў мясцовага самакіравання на павятовым, гарадскім і гмінным узроўнях. Больш падрабязна характарызуюцца кампетэнцыя і функцыі аддзела самакіравання ПВУ, які кіраваў дзейнасцю органаў павятовага, гарадскога і гміннага самакіравання. Робіцца спроба ў матэрыялах аддзела самакіравання, а таксама іншых аддзелаў ПВУ (агульнага, адміністрацыйнага) выдзеліць тэматычныя групы дакументаў, якія адлюстроўваюць дзейнасць органаў мясцовага самакіравання. Асобая ўвага надаецца аналізу некаторых груп дакументаў, якія прадстаўляюць значны інтарэс для вывучэння дзейнасці органаў мясцовага самакіравання, іх стану, структуры, арганізацыі, функцый, а менавіта гадавых справаздач павятовых, гарадскіх і гмінных камунальных саюзаў, а таксама матэрыялаў па правядзенні інспекцыйных праверак мясцовага самакіравання вышэйстаячымі органамі.

Кандакова Наталля Уладзіміраўна, навуковы супрацоўнік аддзела дакументазнаўства БелНДІДАС — «Дискуссионные вопросы делопроизводственной практики в исследованиях 1920-х гг.».

У артыкуле разглядаюцца асноўныя напрамкі даследаванняў па справаводстве, раскрываецца эвалюцыя практычных падыходаў да арганізацыі справаводства і дакументаабароту ў 1920-х гг. Аўтарам характарызуюцца найбольш дыскусійныя пытанні практыкі справаводства, у абагульненай форме падаюцца асноўныя дасягненні ў сферы справаводства, асвятляюцца спробы уніфікацыі справаводнай тэрміналогіі, а таксама фарміравання патрабаванняў да рацыянальнай арганізацыі справаводства і дакументаабароту ўстаноў, якія былі праведзены спецыялістамі ў сферы навуковай арганізацыі працы і кіравання. У артыкуле таксама асвятляецца сувязь даследаванняў па справаводстве 1920-х гг. з сучаснымі аспектамі рацыяналізацыі дакументаабароту, звяртаецца ўвага на магчымасць іх выкарыстання ў практыцы работы сучасных устаноў.

Рыбчонак Сяргей Аляксандравіч, галоўны архівіст аддзела інфармацыі і навуковага выкарыстання Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі — «Прызыўныя і пасямейныя спісы апошняй чвэрці XIX — пачатку XX ст. як крыніца па генеалогіі Беларусі: спецыфіка інтэрпрэтацыі, ацэнка верагоднасці звестак і ступень захаванасці».

На падставе дакументаў НГАБ аўтар разглядае праблемы выкарыстання такіх значных крыніц па агульнай генеалогіі, як прызыўныя і пасямейныя спісы насельніцтва, падаецца аналіз верагоднасці змешчаных у іх звестак, ступень захаванасці крыніц па Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях з часу іх узнікнення (1874) да 1917 г.

Антановіч Зінаіда Васільеўна, галоўны архівіст НГАБ — «Арганізацыя справаводства рыма-каталіцкіх кансісторый на Беларусі ў сярэдзіне XIX ст.».

У артыкуле разглядаецца арганізацыя справаводства рыма-каталіцкіх кансісторый у сярэдзіне XIX ст. Аўтарам прасочваюцца асноўныя моманты справаводнага шляху дакумента ад яго стварэння або атрымання да адпраўлення або перадачы на захаванне ў архіў адпаведных устаноў. Падкрэсліваецца значнасць уплыву ўзору вядзення справаводства ў праваслаўных духоўных кансісторыях на фарміраванне нарматыўнай базы справаводства рыма-каталіцкай царквы ў XIX ст. на тэрыторыі Расійскай імперыі.

Сосна Уладзімір Аркадзьевіч, канд. гіст. навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў БДУ — «Крыніцазнаўчыя магчымасці даследавання палітычнай гісторыі беларускага сялянства зыходу феадальнай эпохі».

У канцы XVIII — сярэдзіне XIX ст. палітычныя аспекты для сялян параўнальна з гаспадарчымі і бытавымі бакамі жыцця былі пакуль невялікімі, таму рэдка заўважаліся ці амаль ігнараваліся даследчыкамі (перашкаджалі метадалагічныя ўстаноўкі папярэдніх гістарыяграфічных школ). Да таго ж адносна мала і эпізадычна гэтыя аспекты адбіліся ў крыніцах (не было зацікаўленасці ў адрозненне ад гаспадарчай дзейнасці фіксаваць ці палітычнай мэтазгоднасці захоўваць). Калі афіцыйна-дакументальныя, пераважна архіўныя матэрыялы дазваляюць больш-менш поўна ўявіць аграрную палітыку і часткова месца сялян у грамадска-палітычных падзеях, то матывы паводзін і думкі селяніна трэба па крупінках шукаць у мемуарна-літаратурных крыніцах і вуснай народнай творчасці. І ўсё ж таго, што маецца, дастаткова для шматграннага прадстаўлення пачаткаў палітычнай гісторыі беларускага сялянства, вопыт якой будзе карысным для разумення і рэгулявання сучасных палітычных працэсаў.

Ерашэвіч Аляксандр Уладзіміравіч, дацэнт кафедры эканамічнай гісторыі Беларускага дзяржаўнага эканамічнага універсітэта, канд. гіст. навук — «Мінская казённая палата канца XVIII — першай паловы XIX ст.: нарматыўныя ўмовы дзейнасці і агляд дакументальных матэрыялаў».

У артыкуле ў кантэксце агульнарасійскага заканадаўства паказаны працэс стварэння, структурнай арганізацыі і рэгламентацыі дзейнасці Мінскай казённай палаты ў канцы XVIII — першай палове XIX ст., разгледжаны змены штатнага ўтрымання службоўцаў, пералічаны найбольш значныя дакументальныя матэрыялы гэтай фінансава-падатковай установы.

Лукашэвіч Андрэй Міхайлавіч, канд. гіст. навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі новага і найноўшага часу БДУ — «Пути сообщения Беларуси в военно-стратегических планах Российской империи (конец XVIII в. — 1812 г.): анализ источников».

Аналізуюцца крыніцы па праблеме кіравання шляхамі зносін, а таксама па падрыхтоўцы і выкарыстанні сухапутных і водных шляхоў зносін Беларусі ў ваеннастратэгічных планах Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст. — 1812 г. Аўтар падзяляе ўсе крыніцы на 4 вялікія блокі. Да першага аднесены крыніцы, якія раскрываюць сутнасць сістэмы кіравання, да другога — тапаграфічныя планы (карты) і ваенныя апісанні шляхоў зносін, да трэцяга — дакументы, якія раскрываюць праекты па злучэнні басейнаў розных рэк, і да чацвёртага — гаспадарчыя дакументы. Робіцца выснова, што ўсе гэтыя крыніцы дазваляюць комплексна даследаваць праблему ролі шляхоў зносін Беларусі ў ваенна-стратэгічных планах Расійскай імперыі.

Брэгер Герман Максімавіч, вядучы палеограф НГАБ; **Лінская Ларыса Антонаўна**, старшы навуковы супрацоўнік НМГКБ — «Фрагмент архіва Слуцкага Трайчанскага Свята-Траецкага манастыра ў фондах Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі (1719—1732)».

Прыводзіцца археаграфічнае апісанне дакументаў архіва Слуцкага Трайчанскага Свята-Траецкага манастыра, распачатае ў выпусках 5—8 «Беларускага археаграфічнага штогодніка».

Дзятлава Наталля Сяргееўна, аспірант БелНДІДАС, навуковы супрацоўнік аддзела дакументазнаўства БелНДІДАС — «Метаданные в области управления документацией: международный опыт стандартизации».

У артыкуле разглядаюцца пытанні ўводу тэрміна «метаданыя» ў нацыянальную тэрміналагічную сістэму дакументацыйнага забеспячэння кіравання. Змяшчаецца сціслы агляд метаданых і аналізуюцца канцэпцыі, якія выдзяляюць метаданыя, неабходныя для таго, каб дакумент з'яўляўся пацвярджэннем выконваемых дзеянняў. Звяртаецца ўвага на разнастайныя падыходы да выдзялення, прысваення і кіравання метаданымі ў галіне справаводства на нацыянальным узроўні ў замежных краінах, а таксама асвятляюцца прынцыпы і метады кіравання метаданымі, замацаваныя ў міжнародных стандартах. Даследаванне акрэслівае праблемы скарыстання новага тэрміна на нацыянальных узроўнях і прапаноўвае шляхі па іх вырашэнні.

Сукач Андрэй Мікалаевіч, навуковы супрацоўнік аддзела дакументазнаўства БелНДІДАС — «Нормативно-методическое регулирование обращения с электронными документами в документационном обеспечении управления организаций Республики Беларусь (1991—2007 гг.)».

У артыкуле разглядаецца гісторыя станаўлення і развіцця ў 1991—2007 гг. нарматыўна-метадычнай базы па пытаннях работы з электроннымі дакументамі ў дакументацыйным забеспячэнні кіравання арганізацый Рэспублікі Беларусь. Раскрываецца ўзаемасувязь і ўплыў распрацаваных за разглядаемы гістарычны перыяд нарматыўных і метадычных дакументаў на працэсы выкарыстання электронных дакументаў у дзейнасці арганізацый. Выяўляюцца асобныя прабелы і недахопы створанай у 1991—2007 гг. нарматыўна-метадычнай базы па рабоце з электроннымі дакументамі ў дакументацыйным забеспячэнні кіравання, а таксама вызначаюцца накірункі яе ўдасканальвання. Аналізуецца эвалюцыя тэрмінаў «машыначытаемы дакумент» і «электронны дакумент».

Паўлоўская Ганна Генрыхаўна, аспірант 4-га года навучання Інстытута гісторыі НАН Беларусі — «Новая наратыўная крыніца па гісторыі кляштара бернардзінцаў у Гародні».

У дадзеным артыкуле змешчаны ўрывак з «Храналогіі» ордэна бернардзінцаў, складзенай Томашам Дыганем, як прыклад кляштарнай хронікі, важнай і амаль нявыкарыстанай крыніцы ў беларускай гістарыяграфіі. Кляштарныя хронікі складаліся ва ўсіх ордэнах і акрамя інфармацыі, якая тычыцца непасрэдна гісторыі кляштара, змяшчаюць шмат звестак па гісторыі горада і краіны. Апісваецца гісторыя кляштара ў Гародні ад моманту яго заснавання да 1655 г. Тэкст змяшчае копіі фундацыйных дакументаў, апісанне гісторыі кляштара, біяграфіі знакамітых манахаў, якія жылі ў ім, копіі пахавальных надпісаў у царкве, большасць з якіх не захавалася да нашых дзён. У тэксце апісваецца маёмасны канфлікт паміж рознымі ордэнамі, коратка — Маскоўская вайна, і падаецца асабістае стаўленне аўтара «Храналогіі» да падзей. Такім чынам, хронікі з'яўляюцца таксама крыніцай для даследавання ментальнасці клеру Рэчы Паспалітай.

Сынкова Ірына Анатольеўна, канд. філас. навук, навуковы супрацоўнік аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі — «Агляд Усходняй Еўропы ў творы Іоахіма Вадыяна «Кароткае апісанне трох частак свету: Азіі, Афрыкі і Еўропы».

Матэрыял, прапанаваны ў дадзеным артыкуле, змяшчае кароткі нарыс жыцця і творчасці выдатнага швейцарскага гуманіста і рэфарматара Вадыяна (Іоахіма фон Ва-

та). Важнае месца ў яго шматграннай дзейнасці займалі гісторыя і геаграфія. Значным крокам наперад у развіцці геаграфічных ведаў еўрапейцаў стаў твор Вадыяна «Кароткае апісанне трох частак свету: Азіі, Афрыкі і Еўропы», які ўпершыню быў надрукаваны ў 1534 г. Адзін з раздзелаў кнігі пад назвай «Сарматыя», які прыводзіцца ў дадатку, дае ўяўленне пра тое, як у XVI ст. краіны і народы Усходняй Еўропы ўспрымаліся Захадам.

Вашкевіч Андрэй Фрыдрыхавіч, аспірант 4-га года навучання Інстытута гісторыі НАН Беларусі, навуковы супрацоўнік Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея — « З гісторыі навуковых кантактаў Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры і Акадэміі навук БССР (1934—1936 гг.)».

У публікацыі разглядаецца гісторыя навуковых кантактаў Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры і Камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі пры Акадэміі навук БССР. На працягу 1934—1936 гг. гэтыя навуковыя ўстановы, адна з якіх знаходзілася ў Заходняй Беларусі, а другая ў БССР, вялі паміж сабой інтэнсіўную перапіску і займаліся абменам навуковай і мастацкай літаратуры. Нягледзячы на тое што гэтыя інстытуты існавалі ў дзяржавах, якія прадстаўлялі розныя палітычныя і грамадскія сістэмы, іх супрацоўніцтва спрыяла ўсталяванню больш цесных кантактаў паміж інтэлігенцыяй дзвюх частак Беларусі, падзеленай мяжой СССР і Польшчы. Друкуюцца таксама выбраныя лісты з перапіскі гэтых установ.

SUMMARY

In the Eduard Savitsky's article «The Establishment of the Sovereign Belarus' Governmental Bodies (August 25, 1991 — March 14, 1994)» for the first time the process of the state government organizational structure formation of the Sovereign Belarus on the basis of the original materials in the early 1990s of the 20th century is studied. The analysis of the new Belarusian state legislative base acts dealing with the liquidation of the former and creation of the new governmental bodies is given. Detailed statistics of the Republican governmental bodies per March 14, 1994 is presented.

Augustin Yuzefovich's article gives an information on history of the International Arbitration Court in Republic of Belarus', process of its creation by Belarusian Commercial and Industrial Chamber, the analysis of his legal status, tasks and functions of activity, a structure and control system, the order of consideration of economic disputes, both international and internal, selection of judges. On the basis of using of materials of the Court efficiency of his work is shown , comparing to work of similar courts of other countries, examples are resulted. In the article procedures of decision-making of the Court and their implementation are described.

Ivan Sarakavik's article «The Historiography about a role and a place of militia in the mechanism of the Soviet state per 1964—1991» is about the analysis as the general, and special works of the Belarussian and foreign authors, devoted questions on a role and a place in the mechanism of the Soviet state per 1964—1991 clause is prepared on the basis of materials Belarussian SSR.

In the Iryna Sabennikava's article the scientific analysis of documentary publications in an electronic kind is conducted, come to light advantages and defects of electronic form of publication, unsolved problems in this sphere, the possible prospects of their decision are set. The most adequate determination of term «electronic edition» is offered. The features of edition of historical sources on compact disks, in a network the Internet, creations of network informative resources are examined. Practice of electronic publications in Russian Federation, problem of quality of scientific and popular scientific editions of historical documents are analysed. Two basic ways of realization of publications of historical documents on electronic transmitters are selected.

Emanuil Iofe's article «Historiography of a problem «the Belarus Jews in struggle against nazism» (on the materials issued in the CIS)» is devoted to a historiography of works of researchers of Byelorussia, Russia, Ukraine, scientists of Israel and the USA about the heroic struggle of the Belarus Jews against the nazism, issued in the CIS in 1992—2007. A subject of studying became special scientific researches, popular scientific works, memoir literature.

Uladzimir Fiadosau examines necessity of development of researches of general theory of archival science by Belarusians archives, analyses the basic looks of foreign and domestic scientists to the object and article of archival science. Attention on the necessity of further researches on methodology of archival science, new directions in development of it.

Yuryi Nesciarovich analizes the terminologic system of archeography, archive science, records management.

Volga Ivanova's article deals with the problems of personal archives preservation in the state archives, museums and libraries and presents possible ways and perspectives for their solution. The common and specific functions of the main memorial institutions in the

field of the preserving personal documents are presented on the basis of the main Soviet, Polish and Belarusian archival issues.

Siargey Zhumar on the basis of records about registration of harm, inflicted the archived complex of Belarus' in the years of Great Patriotic War, traced the fate of district archives in 1941—1944. On every archive short information is presented about an amount and terms of storage of the archived records, about the circumstances of their elimination and volume of harm. Data about the common amount of records, kept in district archives at the beginning—middle of 1941, are specified.

Inesa Darahush describes the plan of exporting archives documents from Minsk by the occupation authorities during Great Patriotic war.

The article of Hanna Karapuzava deals with the documentary materials of the archive fund of the Poles'e province (voievodstvo) government (PPG), kept in the State Archive of the Brest region, which lights up history of organs of local self-government in Western Belarus' in 1920—1930th. Short description of local authorities, created on west-belarusian lands after their including in Poland is given. The special accent is done on a structure and functions of PPG. History of creation and sphere of activity of organs of local self-government is briefly described. Jurisdiction and functions of department of self-government of PPG is characterized in more detail. Given it a shot in materials of department of self-government, and also other departments of PPG (general, administrative) to select the thematic groups of records, which reflect activity of organs of local self-government. The special attention is spared the analysis of some groups of records, being of considerable interest for the study of activity of organs of local self-government, their state, structure, organization, functions, namely annual reports of *povet*, city and *gmina* commons, and also materials on inspections of local self-government by higher organs.

Natalia Kandakova's article discovers the main lines of records keeping investigation that were carried out in the 1920's, reveals the evolution of the approaches to the records keeping organization of that period. The basic achievements and the most controversial aspects of records keeping are generalized in the article. The author also explores the attempts of records keeping terminology unification, an effective records keeping requirements formulation. In the early studies of the 1920's were determined the guidelines of records management research that are in common practice in their contemporary aspects nowadays.

Siargey Rybchonak in his article considers the problems of use of those significant sorces of the general genealogy as draft and family lists on the basus of National Historical Archives of Belarus in Minsk. Reliability of data, contained in them, the degree of the safety of the sources of Vitebsk, Minsk and Mogilev peovinces since its beginnings (1874) till 1917 are also analyzed in the article.

In Zinaida Antanovich's article organization of records-management in roman-catholic consistories in 19th century is considered. Author stresses the main moments of records-management in roman-catholic consistories from creation (receiving) of the document to transmission it to archive. It is admitted, that formation of normative base of records-management in roman-catholic church was held on examples of orthodox church in Russian empire.

Uladzimir Sosna. At the end of the 18th — the middle of the 19th century the political aspects, to compare with the housekeeping and everyday life for the peasantry were not yet significant, that's why they have usually been overlooked or almost ignored by researchers. That was the methodology of the previous historiographic schools that disturbed them. Besides, these aspects have been depicted in sources very occasionally, because there were not any motivation to record them or any political expediency to keep them. Official documents, predominantly archival materials permit to imagine the agricultural policy and the place of the peasantry in social and political events more or less completely. The motives for the behaviour and the thoughts of the peasantry are to be looked gradually in memoirs and folklore. Nevertheless, there exist enough sources for the versatile introduction of the political history of the Belarusian peasantry. This experience will be very useful for understanding and regulation of the modern political aspects.

In the Aliaxandr Yerashevich's article in a context of the all-Russian legislation process of creation, the structural organization and a regulation of activity of the Minsk state chamber in the end 18th — first half 19th century is shown, changes of the regular maintenance of officials are considered, the most significant documentary materials of this financial-tax establishment are listed.

In Andrey Lukashevich's article sources on a problem of use of communications of the Belarus in the strategic purposes of the Russian Empire (the end of 18th century — 1812) are analysed.

Herman Breger and Larysa Linskaya give the description of the documents of the archive of Slutsk Troychansk St. Trinity monastery.

Natalia Dziatlava's paper discusses how the term «metadata» can be implemented into national records management terminology system. It provides a brief overview of metadata and analyses in some depth various models that have been put forward recently to specify what metadata is essential to ensure that a document will act as evidence of transactions. Comparison of these models reveals very different approaches to specifying, attributing and managing record metadata. It also describes International Standards which set the framework for creating, managing and using records management metadata and explain the principles that govern them. The paper outlines the problems while implementing new term on national level and provides solutions for their solving.

Andrej Sukach's article is devoted to the history of the electronic records management legislation in the Republic of Belarus (1991—2007). The author reviews the most important guides and legislative acts adopted during the 1991—2007 years in order to regulate electronic records management in Belarusian organizations. The article analyses some legislative deficiencies on the subject and describes ways to eliminate them. A part of the article reveals the evolution of the term «electronic record» in the Belarusian legislation.

Hanna Paulouskaya's article presents a excerpt from «Chronology» of Order of Friars Minor, composed by Thomas Digon, as an example of cloister chronics, an important and hardly used in Belarusian historiography source. Monastic chronics contain information about history of the cloister and town, region, country, where it was situated. The proposed fragment concerns history of Grodno cloister from its foundation to 1655. It keeps extracts from documents, describes events and persons, revealing attitude of the author to them. A lot of presented information is unique and therefore important for contemporary research.

Iryna Synkova's article contains the short essay of the life and works of the outstanding Swiss humanist and reformer Vadian (Ioachim von Watt). History and geography took the important place in his many-sided activity. The work of Vadian «The short description of the three parts of the world: Asia, Africa and Europe» published in 1534 was the considerable event in the development of the geographical knowledge of the Europeans. One of the

chapters of the book named «Sarmatia» placed in the attachment gives an idea of the countries and peoples of the Eastern Europe from the point of view of the West.

Andrej Vashkevich's article «From the history of scientific relations between the Belarusian Institute of Economy and Culture and the Academy of Science of the BSSR (1934—1936)» deals with the history of scientific contacts between the Belarusian Institute of Economy and Culture and the Commission on the Study of Western Belarus of the Academy of Science of the BSSR. During 1934—1936 these scientific institutions, one of which was located in Western Belarus, the other one in the BSSR, carried out the active correspondence. They exchanged scientific and fiction literature. Despite the fact that both institutions were in different countries that represented different political and social systems, their cooperation contributed to establishing closer contacts between the intelligentsia of the two parts of Belarus, divided between the USSR and Poland. There are also selected letters from the correspondence of these institutions, too.

ПРАВІЛЫ ДЛЯ АЎТАРАЎ «Беларускага археаграфічнага штогодніка»

1. «Беларускі археаграфічны штогоднік» публікуе навуковыя даследаванні па розных галінах тэарэтычнай і практычнай археаграфіі, архівазнаўства, дакументалістыкі і сумежных спецыяльных гістарычных дысцыплін, а таксама інфармацыйныя матэрыялы і рэцэнзіі на апублікаваныя працы.
2. Аўтары — навуковыя супрацоўнікі, выкладчыкі ВНУ, акадэмічных і ведамасных НДІ, аспіранты, дактаранты, саіскальнікі — разам з рукапісам навуковага артыкула прадстаўляюць выпіску з пратакола пасяджэння вучонай рады, аддзела, кафедры з рэкамендацыяй артыкула да друку.
3. Дапускаецца замест выпіскі з пратакола прадставіць дзве рэцэнзіі — доктара і кандыдата навук, якія з'яўляюцца спецыялістамі ў той галіне ведаў, па якой зроблена даследаванне. Рэцэнзіі павінны ўтрымліваць рэкамендацыі артыкула да друку.
4. Рэкамендацыі да друку навуковых артыкулаў, падрыхтаваных супрацоўнікамі органаў і ўстаноў Дзяржаўнай архіўнай службы Рэспублікі Беларусь, ажыццяўляюць Вучоныя рады БелНДІДАС, БелНДЦЭД, дзяржаўных архіваў.
5. Для публікацый дакументальных крыніц, матэрыялаў інфармацыйнага характару, рэцэнзій рэкамендацыі не патрабуюцца.
6. Рукапіс завяраецца подпісам аўтара з прастаўленнем даты, а таксама ўказваюцца прозвішча, імя і імя па бацьку, месца працы, займаемая пасада, вучоная ступень, тэлефоны для сувязі з рэдакцыяй. Разам з раздрукоўкай прадстаўляецца ідэнтычны электронны варыянт артыкула.
7. Аб'ём навуковага артыкула не павінен перавышаць 20 тыс. знакаў, аб'ём публікацыі дакументальных крыніц — 40 тыс. знакаў. Раздрукоўка выконваецца шрыфтам Times New Roman, кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвала, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см.
8. Бібліяграфічныя спасылкі афармляюцца згодна з главой 5 Інструкцыі па афармленні дысертацыі і аўтарэферата (пастанова ВАК Рэспублікі Беларусь ад 22.02.2006 № 2, апублікавана ў Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 20 сакавіка 2006 г., № 41, 7/603).
9. Артыкул забяспечваецца анатацыямі на беларускай (рэзюме) і англійскай (Summary) мовах памерам 100—150 слоў.
10. Тэрмін падачы артыкулаў — да 1 сакавіка бягучага года. Пасля 1 сакавіка матэрыялы прымаюцца для публікацыі ў штогодніку ў наступным годзе.

Рэдакцыйная калегія
«Беларускага археаграфічнага штогодніка»
220002, г. Мінск, вул. Крапоткіна, 55
belniidad@tut.by

ЗМЕСТ

АРТЫКУЛЫ

Адказнасць за дакладнасць перадачы тэксту дакументаў, цытат і спасылак нясуць аўтары артыкулаў і публікацый.

CONTENTS

ARTICLES

PUBLICATIONS OF DOCUMENTS

PERSONALITIES

REVIEWS

Навуковае выданне

Беларускі археаграфічны штогоднік

Выпуск 9

Рэдактары *Т. М. Мальцава*, *Т. С. Трыгубовіч*
Карэктары *Т. В. Салавей*, *А. У. Хмялеўская*
Камп'ютэрная вёрстка *П. А. Рэзванава*

Падпісана да друку 27.10.2008. Фармат 60×84$^{1}/_{16}$. Папера афс. Гарнітура Times.
Рызаграфія. Ум. друк. арк. 21,04.Ул.-выд. арк. 23,40. Тыраж 100 экз. Заказ 121.

Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы
(БелНДІДАС). Вул. Крапоткіна, 55, 220002, г. Мінск.
ЛИ № 02330/0133094 ад 30.04.2004. Надрукавана на НДС БелНДІДАС